Žil som pod červenou hviezdou

Viktor Kravčenko

ŽIL SOM POD ČERVENOU HVIEZDOU

Venované tým, ktorí majú záujem o spoznanie pravdy. Ale aj tým, ktorí uverili klamu a možno ani dnes nechcú uveriť, akému zločineckému systému slúžili.

Pôvodné vydanie: Victor Kravchenko, I Chose Freedom. New York, Charles Scribner's Sons, 1946.

Preklad Rudolf Sládkovič et al.

Vydalo Združenie slovenskej inteligencie, o. z., Sučany v roku 2025.

ISBN 978-80-973975-7-9

Od náhodnej myšlienky, až po túto knihu

Jedného dňa mi vcelku neočakávane napadla myšlienka: „Keby sa ma niekto spýtal, ako by sa najlepšie dali objasniť pojmy boľševizmus a komunizmus, resp. čo to vlastne bol ten reálny socializmus, ako by som odpovedal? Vedel by som na takúto otázku dať rýchlu, kompetentnú a presvedčivú odpoveď?" Celkom jasne som si uvedomil, že by som nemal problém začať s rozprávaním mojich životných zážitkov a skúseností so socialistickým zriadením, v ktorom som žil do roku 1966, ale či by som to podstatné dobre vystihol? Ale veľmi rýchlo som na túto myšlienku aj zabudol, ako prišla tak aj odišla…

Po nejakom čase som v pomerne novej knihe jedného anglického autora našiel zmienku o knihe ruského utečenca Viktora A. Kravčenka *Zvolil som si slobodu.* Asi najviac na mňa zapôsobila poznámka, že otázku pravdivosti tej knihy riešil v roku 1949 francúzsky súd, ktorý potvrdil, že kniha zodpovedá pravde! Totiž, proti jej obsahu a autorovi vystúpili francúzski komunisti a rozširovali, že Kravčenko je celkom obyčajný klamár a že jeho kniha je vlastne dielom americkej CIA, ktorou chceli zdiskreditovať „pokrokový" Sovietsky zväz, na čo Kravčenko reagoval trestným oznámením...

Nebol problém zaobstarať si Kravčenkovu knihu. Jej čítanie bolo pre mňa jedinečným zážitkom. Čítal som ju hneď viackrát a potom som kúpil aj ďalšie exempláre, aby sme ju mohli dať k dispozícii našim priateľom a známym.

Tu som si odrazu uvedomil, že na svoju dávnejšiu otázku som neočakávane našiel odpoveď a pre záujemcu o problematiku mám odporúčanie: „Ak chceš spoznať, čo bol moskovský komunizmus, presnejšie boľševizmus, a tiež reálny socializmus, prečítaj si jedinečné svedectvo V. A. Kravčenka".

Bol som prekvapený, že táto Kravčenkova kniha, ktorá bola preložená do mnohých jazykov, neexistuje ani v slovenčine a ani v češtine. Je to náhoda, alebo boli určité sily úspešnejšie? Pre nás je to len ďalší z dôkazov, ako bola naša generácia, ale aj ďalšie pred nami a po nás, touto diabolskou ideológiou klamané. Celá „armáda" dobre platených ideológov, kultúrnych pracovníkov, učiteľov, historikov, umelcov, žurnalistov sa zúčastnila na klamaní a balamutení národa.

Na základe tejto skutočnosti sme sa rozhodli túto viac ako 600-stranovú knihu preložiť do slovenčiny. Na preklade v rôznej miere spolupracovalo viac našich priateľov zo Slovenska, Nemecka, Švajčiarska, ba i USA – J. Bernadič, F. Gašparik, M. Sucháňová, M. Walter-Plešková a V. D. (ktorý si zo skromnosti neželal byť spomenutý) – takže sa nám podarilo prácu dokončiť pomerne rýchlo. Sme radi, že kniha sa teraz dostáva k slovenskému čitateľovi pod názvom *Žil som pod červenou hviezdou*.

Je nám jasné, že o spoznanie pravdy má aj na Slovensku záujem iba veľmi malá skupina ľudí. Sme však presvedčení, že naša námaha nebola zbytočná. Veď vďaka nej sa každý kto má záujem, môže oboznámiť s týmto jedinečným svedectvom.

Známy ruský spisovateľ Alexander Solženicyn sa raz vyslovil, že „problémy tohto sveta súvisia s tým, že ľudstvo uverilo klamu". Tiež je známe, to čo bolo povedané už dávno, že „iba pravda nás oslobodí".

A preto sa snažme priblížiť sa k pravde. Ale robme to v láske. Láska a pravda majú byť neodlučiteľné dvojičky…

Október 2011 *Rudolf Sládkovič s manželkou Oľgou*

A ešte myšlienka k druhému vydaniu (2025):
Teší nás, že po dlhšom čase prichádza 2. vydanie Kravčenkovho svedectva, a že bude k dispozícii v tlačenej aj v digitálnej forme, takže sa bude môcť ľahko rozširovať do verejnosti, do škôl...

Pred rokmi sa malá skupina priateľov z našej generácie rozhodla toto jedinečné dielo vydať aj v slovenskom jazyku. Išlo o prvú z dvoch kníh, ktorú Kravčenko vydal pod názvom „I CHOSE FREEDOM". Kniha sa v slobodnom svete rýchlo rozširovala. V jednom francúzskom komunistickom časopise bol Kravčenko napadnutý a hrubo pourážaný, čo ho primälo k súdnemu procesu. Ten sa konal v Paríži a bol označený ako „súd storočia". Nie kvôli dĺžke, ale kvôli závažnosti svedectva o ZSSR a svetovom komunizme. Po dvoch mesiacoch súd rozhodol, že obsah knihy zodpovedá skutočnosti. Tento proces potom Kravčenko popísal vo svojej druhej knihe „I CHOSE JUSTICE".

Veríme, že v našej rodnej vlasti sa v budúcnosti nájde aspoň malá skupinka ľudí, ktorá zrealizuje preklad a vydanie aj tejto druhej knihy. Známy ruský disident Lev Kopelev sa o nej vyjadril: „Na večné časy zachovať!". Kravčenkov advokát M. Izard zas vyhlásil: „U neho prídu k slovu milióny ľudí, ktorí boli pozbavení možnosti, vysloviť svoju mienku..."

Pre slovenského čitateľa a pre pamäť národa by to bola akiste záslužná aktivita.

Január 2025 *Rudolf a Oľga Sládkovičovci*

Ten, kto sa bojí povedať pravdu, sám sa stáva otrokom

Pri prvom dotyku s knihou Viktora Kravčenka si možno viacerí položia otázku: Načo je dobré v dnešnej dobe vydávať takéto knihy? Veď komunistický režim v našej vlasti i v Európe je už mŕtvy. Neexistuje už ani Sovietsky zväz. Načo vyvolávať duchov minulosti? Nemali by sme sa radšej pozerať dopredu? Historik by tu mohol odpovedať krátko: Kvôli pravde. Kvôli pravde o vlastnej minulosti, ktorá ovplyvňuje aj dnešok. A kto nepozná dejiny ZSSR, nepochopí dobre ani dejiny Slovenska v 20. storočí.

Boľševické Rusko – od roku 1922 Sovietsky zväz, ZSSR – bolo v medzivojnovom období mýtizovanou krajinou. Ľavičiarska propaganda ho vyhlasovala za vzor sociálnej spravodlivosti, kde niet „vykorisťovateľov ani vykorisťovaných". Keďže však ZSSR bol izolovaný od zvyšku sveta, ľudia nemali možnosť overiť si realitu. Niet preto divu, že aj časť chudobného slovenského obyvateľstva si ho predstavovala ako zasľúbenú krajinu sociálnej spravodlivosti. Svoje tu zohral aj mýtus o údajnom slovanskom charaktere tohto štátu. Pravdivý obraz o ňom si mohli vytvoriť až tisíce Slovákov narukovaných do vojny proti ZSSR v rokoch 1941 – 1944. Ani takáto lekcia však očividne nestačila na to, aby sa vytratili plané ilúzie o tejto červenej ríši, ktoré opantali aj mnoho vzdelaných ľudí. Jedným z „vyliečených" bol aj bývalý chorvátsky jezuita Tomislav Kolakovič, ktorý sníval o evanjelizačnej misii v tejto krajine. Po návrate z Moskvy koncom roka 1945 sa banskobystrickému biskupovi Andrejovi Škrábikovi zdôveril: „Komunisti, s ktorými sme tu za povstania hovorili, ruskí či naši, sú len snílkovia vyslovujúci o komunizme iba želania a osobné predstavy. Ruský komunizmus je niečo úplne iné. Je to Ázia vzdialená našej civilizácii."

V roku 1945 svetové veľmoci pripojili Slovensko k českým krajinám a obnovené Československo zaradili do mocenskej sféry tejto „ázijskej" veľmoci. Aj v ČSR sa tak začali uplatňovať postuláty boľševickej politiky. Heslom bolo „ZSSR – náš vzor". Krajina bola vytrhnutá z historických koreňov i z medzinárodných štruktúr, obohnaná ostnatým drôtom tak, že sa z nej stalo prakticky jedno veľké väzenie. Boli odbúrané zvyšky plurality a ľud-

ských práv. Štátnou politikou sa stala triedna nenávisť. Miesto elít zaujala spodina. Tá sa postarala o likvidáciu súkromného sektora, kolektivizáciu poľnohospodárstva, zdecimovanie inteligencie a cirkví. A o umlčanie všetkého, čo sa nezhodovalo s komunistickou ideológiou.

Osudy autora knihy

Kniha Viktora Kravčenka „Zvolil som si slobodu" vychádza u nás už druhýkrát, a to 13 rokov po prvom vydaní. Oproti originálu vychádza pod zmeneným, no výstižnejším názvom – „Žil som pod červenou hviezdou". Popisuje, ako to vyzeralo v krajine, ktorá mala byť naším vzorom a ktorej sme sa prispôsobovali. Slovenskej verejnosti, ba ani historikom, meno jedného z najslávnejších sovietskych prebehlíkov mnoho nehovorí. V dobovej tlači nachádzame o Kravčenkovom prípade článok v časopise Tatranské hlasy, ktorý vydával Július Magút, a to v auguste 1944.

Možno povedať, že spočiatku nebol Kravčenkov príbeh výnimočný. Bol jedným zo státisícov mladých ľudí, ktorí prepadli boľševickej vízii budovania nového a spravodlivého sveta. Viktor sa narodil v revolučnom roku 1905. Jeho otec bol ešte za cárskeho Ruska socialistickým revolucionárom a práve v roku narodenia svojho syna len o vlások unikol šibenici za protištátnu činnosť. Aj mladý Viktor bol od mladosti revolucionárom, presvedčeným komsomolcom. Už ako 17-ročný, v roku 1922, odchádza budovať socializmus ako baník do Donecka. V roku 1929 bol prijatý do sovietskej komunistickej strany – VKS(b), čo pokladal za najväčšiu udalosť vo svojom živote. Ako schopný mladík začal o dva roky študovať na Technologickom inštitúte v Charkove. Po jeho absolvovaní sa stal inžinierom a súčasne nádejným intelektuálnym kádrom režimu. Jeho pracoviskom sa stal nikopolský hutný kombinát, kde patril k funkcionárskej špičke kontrolujúcej jeho výstavbu. Miesto v elite sovietskej technickej inteligencie nebolo možné bez silného politického krytia. To mu vytváral jeden z vtedajších ľudových komisárov Sergo Ordžonikidze. V čase tzv. veľkého teroru (1936/1937) sa však aj on dostal do úzkych. Bol falošne obvinený zo sabotáže výroby a vypočúvaný tajnou políciou GPU. Nakoniec sa však zachránil. Bol poslaný do Moskvy do funkcie v ľudovom komisariáte zahraničného obchodu a ako spoľahlivý káder neskôr poverený misiou v USA.

Počas druhej svetovej vojny sa ZSSR, hoci vynútene a dočasne, stal americkým spojencom. Gigantické americké dodávky životne potrebného materiálu a vojenskej techniky v rámci programu „Lend and Lease" pomohli v rokoch 1941/1942 odvrátiť zrútenie Stalinovho impéria v dôsledku úderu jeho bývalého spojenca Adolfa Hitlera. Ako trefne poznamenal Viktor Suvorov, išlo o prvú socialistickú vojnu, keďže národno-socialistické Nemecko

bojovalo proti internacionálno-socialistickému ZSSR... Kravčenko pôsobil v dôležitej oblasti kontroly vojnových dodávok. Bol vedúcim pracovníkom sovietskej obchodnej komisie vo Washingtone. V marci 1944 však zo svojho postu dezertoval a USA požiadal o politický azyl. Hoci ZSSR jeho vydanie kategoricky požadoval, americké úrady žiadosti nevyhoveli. Čo bolo však závažnejšie, o fungovaní ZSSR vydal knižné svedectvo. Tým si na seba uvalil „kliatbu" zločineckého režimu. Ako to sám trefne napísal, išlo „o najvyšší stupeň odmietnutia pozemského boha".

Proces storočia

Knihu s názvom „Zvolil som si slobodu" publikoval na jar 1946 a už v krátkom čase bola preložená do 22 jazykov. Nemožno sa diviť, že vyvolala zúrivé reakcie ZSSR i jeho sympatizantov na Západe. Tým skôr, že to bolo v čase, keď bolo Stalinovo impérium na vrchole slávy, keď sa vyhlasovalo za osloboditeľa Európy. Už v jeseni 1947 publikoval francúzsky ľavicový časopis Les Lettres Françaises článok podpísaný istým Simom Thomasom, podľa ktorého je Kravčenkova kniha dielom menševických emigrantov. Súčasne sa na neho zosypalo aj množstvo priam perverzných obvinení. Kravčenko následne časopis zažaloval. Proces pred parížskym súdom v roku 1949 bol vo Francúzsku veľkou spoločensko-mediálnou udalosťou, dostal prívlastok „proces storočia". Nielen preto, že tu vystúpilo mnoho prominentných osobností v role svedkov, ale aj preto, že tu šlo aj o obraz ZSSR na Západe. Potom, čo Kravčenko doložil svoj rukopis a súčasne vyšlo najavo, že osoba s menom Sim Thomas neexistuje (článok pravdepodobne napísali v Moskve), Kravčenko súd vyhral v plnom rozsahu. Bola to pre neho akiste obrovská morálna satisfakcia. Treba však poznamenať, že Kravčenko nebol stúpencom ani kapitalistického zriadenia panujúceho v USA, resp. na Západe. V roku 1950 vydal druhú knihu – „Zvolil som si spravodlivosť". Odišiel do Bolívie, kde svoje peniaze zarobené z prvej knihy venoval na podporu chudobných roľníkov. Ďaleko od amerického kapitalizmu i sovietskeho boľševizmu, v Latinskej Amerike, sníval ďalej svoj mladícky sen o sociálne spravodlivej spoločnosti. Zomrel v roku 1966 ako šesťdesiatročný v jednom z newyorských hotelov. Údajne spáchal samovraždu, no otvorenou ostáva aj verzia o pomste sovietskej tajnej polície...

Sila osobného svedectva

Kravčenkove spomienky prinášali fakty o sovietskej despocii, ktoré boli v európskej spoločnosti zamlčované či potláčané. Spomeňme javy ako brutálna kolektivizácia, umelo vyvolaný hladomor, gulagy či prenasledovanie cirkvi. Je pravda, že v Európe zaznievali svedectvá tzv. bielej (ruskej)

emigrácie o výčinoch boľševického režimu už od roku 1917. No boli neraz hodnotené ako subjektívne, nevierohodné či zaujaté, obchádzali sa. V západnej Európe silnejšie rezonovali reportážne publikácie známych západoeurópskych intelektuálov ako boli napr. Romain Roland, Lion Feuchtwanger či George Bernard Shaw, ktoré – ako hodnotí český historik Vladimír Nálevka – „vytvárali falošné ilúzie o sovietskom systéme". Lenin takýchto západných sympatizantov komunizmu (ZSSR) celkom výstižne pomenoval ako „užitočných idiotov"...

Kravčenko prináša svedectvá o mnohých typických – a tragických – fenoménoch boľševického impéria, ktorých bol svedkom alebo ktoré mal „z prvej ruky". V knihe opisuje napríklad hladomor na Ukrajine z rokov 1932/1933. Bol to priamy (a cielený) dôsledok brutálnej kolektivizácie vidieka. Na vlastné oči videl jej drastické scény. Z obce Pjatichatky v r. 1933 napr. podáva nasledovný obraz: „Včera večer zdochol kôň. Kožu sme mu stiahli a zdochlinu poliali petrolejom a posypali nehaseným vápnom. Ale dnes ráno, keď sme ju prišli zahrabať, už tam nič nebolo. Všetko nakazené a znehodnotené mäso v noci zmizlo. Bože, kam sme to dospeli, súdruhovia!"

V tom istom čase ako umieralo ukrajinské roľníctvo ZSSR exportoval obilie na Západ a za utŕžené prostriedky nakupoval zbrane. V každom okrese ZSSR boli vybudované veľké obilné rezervy ukryté pred zrakmi obyvateľstva. „Stovky mužov, žien a detí zomrelo hladom v okolitých dedinách napriek tomu, že obilie bolo takmer pri ich dverách", opisuje na jednom mieste svoj otrasný zážitok z oblasti, kde pôsobil.

Mimoriadne cenné sú pre čitateľa pasáže o spoločenskej atmosfére v ZSSR presiaknutej donášaním a udavačstvom. Tajná politická polícia GPU mala svoje oddelenie v každom priemyselnom podniku i úrade. Aj v Charkovskom inštitúte, kde študoval. Tu mal každý študent svoje spisy, v ktorých bolo zaznamenané každé slovo a konanie. „Spisy obsahovali informácie o súkromnom živote, príbuzenstve a politickú minulosť jednotlivých študentov alebo učiteľov. V každej učebni i miestnosti na spanie sa nachádzali udavači, denuncianti, tajní agenti i dobrovoľní zradcovia..." Každý študent či pracovník bol povinný hlásiť ešte aj poznámky, ktoré jeho kolegovia utrúsili medzi rečou. No nielen to; na samotného šéfa GPU v inštitúte, ako aj na jeho „štáb", boli nasadení zase iní agenti, ktorí na príslušné miesta posielali hlásenia aj o nich, takže táto, do seba zapadajúca pyramída dozoru sa tiahla až do najvyšších stupňov, do ústredného výboru strany v Moskve. Sovietsky človek tak 24 hodín žil vo svete „neviditeľných očí a uší" a každý vedel, že „úprimnosť a otvorenosť bola najkratšou cestou ku vlastnej skaze."

Takmer dve desaťročia pred vystúpením Alexandra Solženycina Kravčenko spomína i otrocký systém trestaneckých táborov – gulagov. Dôleži-

tým momentom dodávajúcim knihe dôveryhodnosť je fakt, že svoje odhalenia prezentoval v čase, keď ešte fungovalo americko-sovietske spojenectvo a nadšenie z víťazstiev Stalinových armád. Kniha tak ostáva svedectvom o fungovaní azda najhoršieho režimu v moderných ľudských dejinách – boľševizmu. Žiaden iný nedokázal totiž zotročiť vlastné obyvateľstvo tak, ako práve boľševizmus.

Výstraha pred novou totalitou

Zverejňovanie svedectiev, ako je aj to Kravčenkovo, je bezpochyby potrebné aj v dnešnej dobe. Sovietsky Zväz síce mizne z kolektívnej pamäti, no dodnes pociťujeme dôsledky jeho nadvlády. I u nás máme ľudí, ktorí za svoje postavenie či tituly vďačia ospevovaniu KSČ a ZSSR. V inštitúciách, ktoré mali skúmať dejiny, tieto prekrúcali. Ba ešte aj dnes majú tú bezočivosť útočiť na autorov, ktorí si dovolia na boľševické zločiny poukázať. A práve takéto knihy sú účinným liekom aj na dlhoročné lži o skutočnej podstate sovietskeho štátu a jeho režimu. Alebo možno povedať aj inak: je to ďalší úder do desaťročia budovanej potemkinovskej stavby o jeho „osloboditeľskom" charaktere.

Komunizmu, ako nám bolo sľubované ešte v 80. rokoch, sme sa nedožili. Impérium s tisíckami jadrových hlavíc a miliónovými armádami sa nakoniec rozsypalo ako domček z karát. V roku 1989 sme si naivne mysleli, že definitívne zmizli aj totalitné praktiky a spoločnosť dosiahla slobodu. Dnes, po vyše 30 rokoch, vidíme, ako veľmi sme sa mýlili. Snaha o svetovládu nevymizla, ba zosilnela. Prišli rafinovanejšie formy manipulácií a ovládania človeka, spoločnosti i celých národov, zahalené však do vznešených hesiel. Pod heslom „šírenia demokracie" sa vedú nové agresívne vojny, zotročujú nové štáty a územia. Novú moc nadobudol aj ekonomický a ideologický diktát. Znova sa niekto vplyvný stavia do pozície Boha a ľudom diktuje, čo smú hovoriť, ba myslieť si. Lož sa vydáva za pravdu a naopak. Prirodzené sa stáva neprirodzeným, deviácia normálnosťou. Zabitie nenarodeného človeka sa vyhlasuje za tzv. ľudské právo. Na nepohodlných sa zaviedli tzv. extrémistické paragrafy. Ideológiu marx-leninizmu vystriedala ideológia neomarxizmu, ktorej najviditeľnejšími prejavmi je tzv. politická korektnosť a multikulturalizmus.

Ako to bude pokračovať, nevedno. Jedno však možno konštatovať. Slobodné výpovede slobodných ľudí, ktorí povedia pravdu za každých okolností, bez ohľadu na vlastné riziko, sú najlepšou prevenciou pred novými formami totality, pred novým zotročením človeka.

Celkom na záver mi ostáva znova poďakovať manželom Rudolfovi a Oľge Sládkovičovým z Nemecka, ktorí s ideou prekladu Kravčenkovej kni-

hy v roku 2010 nielen prišli, ale ju – s pomocou svojich známych – aj nezištne zrealizovali. Vynaložili veľkú osobnú i finančnú obetu. Spravili tak kus práce pre Slovensko a vôbec pre všetkých, čo hľadajú pravdu. Poprajme preto knihe, pri jej druhom vydaní – po 13 rokoch – aby životná obeta jej autora i tisíce hodín obetovaných prekladateľmi a redaktormi tohto diela nevyšli nazmar. Aby si kniha našla cestu k slovenským čitateľom, najmä k mladším generáciám. Zaslúži si to!

18. január 2025 *Martin Lacko*

I.
Nočný útek

V tú sobotňajšiu noc sa mi každá minúta jazdy taxíkom z mojej prenajatej izbičky k železničnej stanici Union zdala nabitá nebezpečenstvom. Ešte aj ulice a tmavé domy sa mi zdali temné a nepriateľské. Počas sedemmesačného pobytu v hlavnom meste som absolvoval túto cestu mnohokrát, vždy s radosťou, a pritom som svoje okolie takmer nevnímal. Tentoraz bolo však všetko inak, tentoraz som bol na úteku.

Americká rodina, u ktorej som vo Washingtone býval, bola ku mne, cudzincovi pod ich strechou, priateľská a veľkorysá. Keď som raz ostal chorý ležať v posteli, starali sa o mňa s prirodzenou a nenútenou starostlivosťou. Čo pôvodne začínalo ako obchodná dohoda, dozrievalo postupne v teplý ľudský vzťah, ktorému rečové problémy dodali ešte zvláštne čaro. Ja som cítil, že títo dobrí Američania prejavovali prostredníctvom svojho priateľstva k jednému – túžbou po domove chorému – Rusovi svoju vďačnosť aj voči všetkým Rusom, smelým spojencom, ktorí vtedy na tisíc kilometrov dlhom fronte zatláčali späť nemeckú okupačnú vlnu. Každé ruské víťazstvo považovali za moju osobnú zásluhu.

Nájomné som mal zaplatené na týždeň dopredu, a predsa som opustil tento dom v spomínanú noc bez slova rozlúčky. Povedal som iba, že majú môj súhlas prenajať izbu inému, ak by moja cesta trvala neočakávane dlhšie než do utorka. Pre prípad vyšetrovania zo strany ruskej obchodnej komisie som chcel, aby moji hostitelia nevedeli nič ani o mojom pobyte, ani o mojom úmysle viac sa nevrátiť. Nechcel som, aby o tom vedeli.

V kancelárii obchodnej komisie som sa už viac dní sťažoval na ukrutné bolesti hlavy a hovoril som aj o mojom celkovo nie dobrom zdravotnom stave. V ono osudné ráno som pred niektorými kolegami poznamenal, že by bolo najlepšie, keby som zostal jeden deň doma, aby som sa zotavil, a že teda asi v pondelok neprídem do práce. Veľmi som sa snažil, aby som získal jednodňový náskok, kým zistia, že som ušiel.

Keď som dostal výplatu za mesiac marec, požiadal som, aby mi skontrolovali a zúčtovali moje výdavky za ostatné služobné cesty do Lancasteru v Pensylvánii a do Chicaga. Na základe vyúčtovania mi doplatili ešte asi

tridsať dolárov. Týmto som chcel vylúčiť aj čo i len najmenší podnet na obvinenie, že môj útek súvisí s finančnými nezrovnalosťami. Súčasne som sa presvedčil, že aj moje úradné veci sú v poriadku a že ktokoľvek iný môže v mojej práci pokračovať tam, kde som ju práve prerušil.

Neskôr, keď sa objavili správy o mojom úteku na titulných stránkach washingtonských a newyorských novín, určite si niektorí z obchodnej komisie spomenuli na moju nezvyčajnú srdečnosť v spoločných rozhovoroch počas poslednej soboty, ako aj na môj mimoriadne pevný stisk ruky, keď som sa s nimi lúčil so slovami: „Do skorého videnia!". Určite si uvedomili, že som im vtedy dával svoje posledné nevyslovené zbohom!. Nikdy viac, ani len tu, v slobodnej Amerike, sa nikto z nich neodvážil so mnou stretnúť. Počas mesiacov spoločnej práce som sa s niektorými kolegami zblížil tak, že sme si rozumeli aj bez veľa slov. Keby som bol mal možnosť otvorene a v príjemnej atmosfére si s nimi pohovoriť ruským spôsobom, určite by bola zo mňa spadla veľká časť tej ťarchy, ktorá ťažila moju myseľ.

Bola studená a bezhviezdna noc. Železničná stanica sa mi zdala, akoby sa v nej hrozby len tak hemžili. Aké? Čo keby som stretol nejakého kolegu a ten by urobil poplach? Predsa len tie moje dva kufre a nepovolená cesta by u neho okamžite vyvolali podozrenie. Čo keby súdruh Serov a generál Rudenko objavili moje plány? V tom momente som, ako odpoveď na tieto ustráchané myšlienky, zbadal uniformu sovietskej armády. Až ma zamrazilo, klobúk som si založil hlboko do čela, hlavu vtiahol hlbšie do vyhrnutého goliera kabáta a pohyboval som sa opatrne pozdĺž múru, obrátený chrbtom ku krajanovi.

Keďže sovietski zamestnanci cestovali zvyčajne v prvej triede, ja som nastúpil radšej do tretej. To zmenšovalo nebezpečenstvo, že by som stretol nejakého známeho. V tmavom, preplnenom a ospalom vozni som cestoval pohrúžený do svojich myšlienok.

Už dlhší čas mi bolo jasné, že táto rozhodujúca chvíľa bola nevyhnutná. Mnohé mesiace som nosil v hlave a plánoval tento útek. Tešil som sa naň ako na vyslobodenie z bláznivej záhrady pokrytectva, zloby a duševnej pomätenosti, po ktorej som sa mnohé roky prechádzal. Malo to byť moje pokánie za hrôzy, za ktoré som sa cítil spoluzodpovedný ako člen vrchnej vrstvy v mojej vlasti.

Keď sa však útek stal skutočnosťou, nemal som pocit víťazstva z novej slobody, necítil som žiadnu radosť, iba bolestnú prázdnotu, v ktorej strach a obviňovanie seba samého tak hlasne búšili, až sa mi zdalo, že to musia počuť aj tí ospalí vojaci a námorníci v zafajčenom vozni.

Zdalo sa mi, že si odrezávam vlastný život od najhlbších koreňov. Všetko bolo neodvolateľné a pravdepodobne navždy. Zrazu som sa počas

noci zmenil na človeka bez vlasti, rodiny a priateľov. Nikdy viac neuvidím tváre členov svojej rodiny a priateľov, kosť z mojich kostí a mäso z môjho mäsa, nikdy viac nezacítim stisk ich ruky, nikdy viac nebudem počuť ich hlas, ani slovko, ktorým sa mi prihovárajú. Bolo to, ako keby som bol mŕtvy. V mojom vnútri zomrelo niečo veľmi cenné. Naveky zostane v mojom živote prázdnota, tá strašná diera, a tá bolesť, ktorá pulzuje vo mne ako otvorená rana.

Vo vlasti sa stanem vydedencom a bezprávnym občanom. Politický systém, ktorému som daroval život plný práce i dôvery, vynesie nado mnou okamžite trest smrti. Neustále ma budú prenasledovať jeho tajní agenti. Všetky moje kroky budú sledovať, pod oknami mi postavia stráže a možno ma aj zlikvidujú, keď dostanú taký rozkaz od svojich nadriadených. A čo títo Američania, u ktorých chcem začať žiť nový život, budú vedieť pochopiť, čo to pre ruského komunistu znamená prerušiť styk so sovietskou diktatúrou? Veď Američania sú nadmieru požehnaní nepredstaviteľnou naivitou!

U nás doma budú všetci tí, ktorí so mnou spolupracovali a boli mojimi priateľmi, nehovoriac o tých, ktorí ma milovali, navždy očiernení a podozrievaní. Aby mohli vôbec ďalej žiť, budú musieť všetky spomienky na mňa poprieť svojimi skutkami. Aby zachránili seba, budú ma musieť zaprieť a zradiť, ako som aj ja vo svojom živote predstieral, že iných zapieram a zrádzam, keď sa dostali do nemilosti sovietskeho režimu.

Aké mám vlastne morálne právo ohrozovať týchto nevinných rukojemníkov v Rusku? Len aby som uľahčil vlastnému svedomiu, aby som zmyl zo seba uznanú vinu tým, že poviem pravdu? Toto bola tá najhroznejšia zo všetkých otázok. Čo by si o tom všetkom myslel môj nábožný dedko, Fjodor Pantelejevič, svedomitý služobník Boha a cára, keby bol ešte žil? Čo povie otec, vášnivý ruský revolucionár, ktorý ledva prežil dva roky brutálneho nemeckého obsadenia?

V týchto myšlienkových prúdoch bolo predsa len niečo utešujúceho. Môj dedko nemohol nikdy pochopiť, prečo jeho syn Andrej, môj otec, povstal proti cárovi a proti tradícii jeho doby. Pretože sa však otec urputne držal svojej podivnej viery, ba bol ochotný ísť pre ňu aj do väzenia, tak dedko vždy predsa len končil svoje výčitky požehnaním. Môj otec, hoci miloval manželku a deti, nikdy neváhal spôsobiť nám hlad a slzy, keď tým mohol poslúžiť svojej veci. Z tohto dôvodu som presvedčený, že ma pochopí a bude súhlasiť s mojím konaním.

Žalostná útecha bola spojená s myšlienkami, že brat Konstantin, ktorý mi bol vždy veľmi blízky, padol ako dôstojník na kaukazskom fronte pri bránení vlasti proti nacistickým okupantom. Či pomsta štátu postihne

aj tú osamotenú, na pomoc odkázanú starú ženu, ktorú práve prepustili z nemeckého koncentračného tábora, iba preto, že je mojou matkou? Alebo sa pomstia žene, ktorá bola počas posledných troch rokov mojou manželkou, hoci ona vôbec nič nevedela o mojich politických pochybnostiach a utečeneckých plánoch?

Tieto myšlienky mi neustále vírili v hlave – bolo to bolestné bubnovanie, ktoré časom zoslabovalo, ale neprestávalo ani keď vlak vchádzal v nedeľu o tretej hodine ráno do New Yorku. Na nástupišti som zbadal ruského dôstojníka. Niesol kufor, ale mňa si vôbec nevšimol. Napriek tomu som trocha spomalil, aby sa vzdialenosť medzi nami zväčšila.

Pod talianskym menom som sa ubytoval v špinavom hoteli nižšej kategórie, v ktorom sa musí izba zaplatiť vopred. Nevľúdna izba bola ako stvorená na samovraždu. Bola úzka, špinavá, skrátka ubíjajúca. Zamkol som dvere. V pochmúrnom svetle elektrickej žiarovky som začal písať vyhlásenie, z ktorého niektoré odseky boli o dva dni neskôr uverejnené v amerických novinách.

Keby bol niekto pozoroval moje tajuplné správanie sa v tých napätých dňoch, bezsenné noci, utajený útek z Washingtonu, skrýšu v New Yorku, ten by sa musel domnievať, že som sa dopustil nejakého strašidelného zločinu a teraz sa vyhýbam polícii. Ale ja som ani nekradol, ani som nikoho nezabil. Ja som sa iba rozhodol opustiť, ako hospodársky zamestnanec mojej vlády, svoje pracovné miesto.

Nijaký Američan nemohol celkom určite pochopiť, že toto znamená pre občana totalitného režimu „najhorší zločin", a to dokonca s ďalekosiahlymi dôsledkami. Išlo totiž o najväčší stupeň odmietnutia pozemského boha. Tento systém oficiálne označil vinníka nielen za vyvrheľa, odteraz žijúceho svoj darovaný čas, ale bránil mu udržiavať aj korešpondenciu s rodinnými príslušníkmi vo vlasti. Kainovo znamenie žiarilo na jeho čele. Pre každého sovietskeho občana by stretnutie s ním, aj keby to bolo iba obyčajné náhodné stretnutie, znamenalo politickú, ba možno dokonca i fyzickú samovraždu.

Moje rozhodnutie bol krok, ktorý žiadny Rus, predovšetkým žiadny dlhoročný komunista, ktorý v byrokracii dosiahol vysoké postavenie, neurobí ľahkovážne a z nejakého prudkého vzplanutia. Tento krok mal svoje korene niekde hlboko v najspodnejšej vrstve mojej duše, kde to pomaly rástlo a nikdy nebolo potlačené. Dôvody na takéto rozhodnutie nikdy nemožno hľadať na povrchu. Nachádzajú sa hlboko vo vnútri, v samotnej podstate celej ľudskej existencie.

V pondelok 3. apríla 1944 som hovoril s viacerými reportérmi. Správa bola ešte v noci uverejnená na titulnej strane New York Times. Čas publi-

kovania správy bol totiž nesmierne dôležitý. Je možné, že táto okolnosť mi skutočne zachránila život. Keby sa o úteku boli dozvedeli moji sovietski strážcovia pred jej uverejnením, bolo by ma sovietske veľvyslanectvo celkom určite udalo State departmentu a požadovalo moje okamžité zatknutie ako nemeckého agenta s cieľom vydať ma do Sovietskeho zväzu. Pretože Američania o celej záležitosti vedeli, tak sa na celú drámu len prizerali a sovietskemu veľvyslanectvu nedali v tomto okamihu šancu.

Sovietsky zamestnanec oznámil svoje odstúpenie, znel titulok na prvej strane New York Times. Správa začínala takto:

„Viktor A. Kravčenko, zamestnanec Sovietskej obchodnej komisie vo Washingtone, oznámil včera svoje odstúpenie a požiadal o ochranu americkú verejnú mienku. Obviňuje sovietsku vládu v súvislosti s proklamovaným želaním spolupracovať s USA a Veľkou Britániou, ktoré sa zakladá na falošnej zahraničnej politike a kritizuje Stalinovu vládu, že ruskému národu neumožňuje politickú a občianskoprávnu slobodu.

Kravčenko, ktorého cestovný pas nesie označenie „zástupca sovietskej vlády", mal v Červenej armáde hodnosť kapitána a bol, skôr ako prišiel v auguste minulého roku do USA, riaditeľom skupiny veľkých priemyselných podnikov v Moskve. Predtým pracoval ako vedúci muničného oddelenia, ktoré podliehalo priamo Rade ľudových komisárov Ruskej sovietskej federatívnej socialistickej republiky. Od roku 1929 bol členom ruskej komunistickej strany a za sovietskej vlády zastával mnohé dôležité funkcie v národnom hospodárstve.

Kravčenko odmietol z vlasteneckých dôvodov informovať o záležitostiach, ktoré súvisia s vedením vojny Sovietskym zväzom, ako aj o podrobnostiach hospodárskych otázok, predovšetkým tých, ktoré sa týkajú Zmluvy o pôžičke a prenájme a jej realizácii pri Sovietskej obchodnej komisii v Amerike a v Rusku."

Potom nasledovali citáty z dlhého vyhlásenia, na ktorom som usilovne pracoval celú nedeľu. Vyhlásenie bolo napísané krvou môjho srdca, ale iba málo z jej farby presvitalo cez studenú tlačiarenskú čerň. Občania slobodnej krajiny nemajú žiadne osobné skúsenosti, ktoré by im pomohli vierohodne prijať moje pocity a konanie! To skutočne tragické sa im musí zdať ako niečo prehnané.

Vyhlásením som sa snažil dosiahnuť, aby sa americkému ľudu, mojim kamarátom vo vlasti, mojim priateľom vo washingtonskej komisii podarilo pochopiť, prečo som vlastne urobil tento strašlivý krok. Ale čím viac som písal, prečiarkoval a znovu písal, tým sa mi to celé zdalo stále beznádejnejšie. Neexistujú slová, v žiadnej reči sveta, ktorými by sa dal stručne zhrnúť celý život.

Moje rozhodnutie skončiť so sovietskym systémom – čo sa rovnalo osobnému vyhláseniu vojny tomuto systému ako aj všetkým policajným

štátom – nebolo náhodné. Bolo obsiahnuté vo všetkom, čo som kedy prežil a na čo som myslel. Ono neznamenalo ani tak veľké rozhodnutie, nejaký čin silnej vôle, ako skôr logické a nevyhnutné vyvrcholenie dlhodobého vývoja.

Aby som mohol vysvetliť moje rozhodnutie, musím siahnuť hlboko do minulosti, k ohňu spravodlivosti, ktorý sa vo mne zapálil v čase detstva na brehoch Dnepra, k túžbe po slobode, ktorá začala v srdci chlapca tlieť v čase, keď sa revolúcia a občianska vojna prevalili cez ukrajinské mestá a stepi. K elánu a nespútanosti mladíka, ktorý sa vtedy stal nadšeným členom komunistickej strany – a nakoniec až k tým pochybnostiam, sklamaniam a napokon i zúfalým snaženiam podopierať veľkými ilúziami moju stroskotávajúcu a rozbíjajúcu sa vieru v komunizmus.

Pre skutočné pochopenie môjho rozhodnutia musím veľmi obšírne vyrozprávať celý život, opísať aj život v Rusku, a to postupne, tak ako mi všetky udalosti zasiahli do života. Všetko, čím som v živote prešiel, som sa snažil zhrnúť do týchto takmer tridsiatich kapitol.

II.
Ruské detstvo

1 V troch synoch Andreja Fjodoroviča Kravčenka – z ktorých ja som bol ten prostredný, mladší ako Konstantin a starší ako Jevgenij – zanechala revolúcia z roku 1905 silnejšie zážitky, než len bežnú osobnú spomienku. Žiarila farbou romantiky a dokonca aj jej neúspech bol pre nás príťažlivý a zaujímavý. Revolúcia skrývala v sebe – ako poklady v muzeálnych vitrínach – vzory hrdinstva, idealizmu a obetavej odvahy, vzory, podľa ktorých sa mali merať hodnoty v našom ďalšom živote.

Revolúcia roku 1905 nezasiahla síce veľké územie, ale predsa sa prejavila aj v meste Jekaterinoslav. Pôsobením tajných organizácií, rôznymi bojmi, prenasledovaním občanov a inými akciami sa jej dosah značne rozšíril. Do celej tejto revolučnej mašinérie bol zapletený aj náš otec. Významné mená, späté s historickými miestami, ktoré v roku 1905 prvýkrát vystúpili na ruskú oblohu, vybledli pod vplyvom nášho vnútorného presvedčenia, že tým skutočným vodcom povstania je náš statný, urastený otec, štíhly a silný, s tmavými kučeravými vlasmi a blýskavými očami.

V skutočnosti, napriek všetkému, v našich detských predstavách sa skrývalo aj niekoľko zrniečok pravdy.

Revolúcia sa začala generálnym štrajkom. Ako prví začali štrajkovať zamestnanci železnice a tým strhli lavínu ďalších rozsiahlych štrajkov. Môj otec bol zamestnancom železničného depa v Jekaterinoslave a bol členom štrajkového výboru. Aj počas beznádejných bojov zostal hnutiu verný a za svoje presvedčenie musel v konečnom dôsledku tvrdo platiť.

V mladosti sme tak často počuli podrobnosti o týchto udalostiach, že sa stali akoby súčasťou nášho vlastného života. Dozvedeli sme sa nielen o udalostiach, ktoré sa odohrali, ale aj o príčinách, ako a prečo k nim došlo. Mňa nebolo treba učiť láske k slobode, spravodlivosti, rovnoprávnosti ani nenávisti voči diktátorskej samovláde. Tieto vlastnosti vstúpili do môjho života tak jednoducho a prirodzene, ako mojim spolužiakom úcta voči uniforme a autorite.

Revolučné udalosti z roku 1905, ako mi ich rozprával otec a jeho súdruhovia, sa vryli do hĺbky mojej duše ešte hlbšie než udalosti, ktoré som v priebehu ďalšieho života sám zažil. Ešte aj dnes počujem dupot kozáckych koní, ktoré k smrti udupali robotníkov a ženy z nášho mesta. Žiadne iné zvuky z detstva mi nezostali natoľko vryté do pamäti, ako to strašné svišťanie šablí a šľahanie kozáckych bičov.

Dodnes sa mi niekedy zdá, že stojím za barikádami prevrátených vozov, navŕšených kusov nábytku, vytrhaných dlaždíc a spojkových tyčí železničných vagónov, že vôkol nás padajú od bolesti stonajúci súdruhovia a potom sa cez nás valí vlna zúrivých kozákov. Opäť sa vidím, ako ma v uliciach mesta a uličkách robotníckej štvrte do neskorej zimnej noci prenasledujú cirkašskí jazdci a polícia... A potom nastane mŕtve ticho. Dookola strnulo ležia mŕtvoly a červené krvavé mláky pomaly vsakujú do snehu ako červený atrament na mojej žiackej lavici do pijavého papiera…

Keby boli chytili môjho otca v onú októbrovú noc, boli by ho určite obesili spolu s ďalšími členmi štrajkového výboru. Ale predtým, ako sa mu podarilo utiecť, neodolal pokušeniu ešte posledný krát vidieť svoju rodinu, ženu, Konstantina a bábušku, matku mojej mamy, ktorá u nás žila. Uprostred noci sa zakrádal tmavými bočnými uličkami, obozretne od domu k domu, až na Kanatnajskú ulicu číslo 8, kde sme bývali.

Zatajil dych. Všetky svetlá boli rozsvietené, zvnútra počul hlasy. Predstavoval si, že polícia prehľadáva dom. Napriek tomu nemohol cúvnuť, za každú cenu chcel ešte vidieť svoj domov a svoju rodinu, ktorú snáď už nikdy v živote neuvidí. Vyštveral sa na okno a opatrne nazrel dovnútra. A vtedy zbadal, že sa mýlil. Na jeho tiché zaklopkanie mu otvorila stará mama a upozornila ho, aby bol ticho. Prešiel ku spálni, ale stará mama ho zadržala. „Táňa spí," povedala. A s úsmevom dodala: „Áno, zasa chlapec". Sama vošla do spálne a vrátila sa naspäť s uzlíčkom na rukách, ktorý vložila otcovi do rúk.

Bola to noc môjho narodenia, noc smrti na barikádach, noc striel, krvavých šablí a bolestivých výkrikov ozývajúcich sa v zmätku na chudobných uličkách.

Potom som začal tak prenikavo kričať, až sa mama prebudila. „Aký rebel!" povedal otec nežne. A odvtedy ma vždy, keď ma chcel poláskať, volal rebelom. Keď som dospel a zaoberal sa záležitosťami víťaznej revolúcie, používal toto oslovenie s ironickým podtónom, čo na mňa pôsobilo silnejšie, ako si myslel.

V prvých hodinách môjho života, keď sa otec nežne lúčil so svojou ženou, ležal som medzi nimi. Nikto ma žiadnymi rozumnými argumentmi nepresvedčí, že som vtedy nepočul ich nežné slová a nevidel, ako otec

zasypáva mamine ruky bozkami, že som nevidel očami svojho otca bledú a láskyplnú tvár mamy, vynímajúcu sa na veľkej snehobielej poduške.

2 V prvých deviatich rokoch života bol otec pre mňa záhadným a tajuplným cudzincom. Obdobia, keď bol na slobode, nikdy nestačili na to, aby sme sa mohli zblížiť, tak ako tomu bolo u iných detí na našej ulici. Jeho návštevy v časoch, keď bol na úteku, boli veľmi vzrušujúce. Nesmierne som sa na ne tešil. Patrili k nášmu každoročnému kolobehu života ako farebné veľkonočné vajíčka alebo vianočný stromček.

Obraz o ňom som si vytváral z príležitostných poznámok, úlomkov rozhovorov a z nežných slov mamy a bábušky, z neustáleho strachu o jeho bezpečnosť a z rozhovorov, ktoré pošepky viedli jeho súdruhovia. V našom dome sa často zdržiavali prenasledovaní ľudia – študenti v uniformách s asketickými tvárami, ošumelí zarastení chlapi, čo prichádzali z toho tajuplného a strašného sveta, ktorý nazývali Sibír. Rozprávania týchto príležitostných návštevníkov, ktorí popisovali svoje úteky z väzenia, skrývanie sa, historky o podplácaní úradníkov, o prestrojeniach... toto všetko tiež prispelo k mojej romantickej predstave o otcovi.

Konstantin, ktorý bol o 18 mesiacov starší ako ja, sa mi snažil k týmto udalostiam povedať všetko, čo pokladal za dôležité: „Vieš, Viťa, my si musíme uvedomiť," povedal dôležito, „že náš otec nie je žiadny zbojník ani vrah. On je ‚politický'!" „Áno, Kosťa," vždy som pritakal s porozumením.

Jeden vianočný večer, boli to moje tretie Vianoce, mi zostane do poslednej podrobnosti natrvalo vrytý do pamäti. Ako stránka vo fotoalbume, ktorý si často prezerám so zmiešanými pocitmi šťastia i žiaľu.

Ráno nás bábuška náhle zobudila zo sviatočného spánku. Ešte dnes vidím v spálni po zemi rozhádzané naše nové hračky. Bábuška nás vzlykajúc vyzvala: „Holúbätká moje, poďte so mnou a rozlúčte sa s vaším otcom."

Oblečení do dlhých nočných košieľ, ospalí a vystrašení, držali sme sa starej mamy za ruky a tá nás viedla do obývačky. Žmurkajúc od svetla, pozeral som sa na zídenú spoločnosť. Jeden z nich bol rodinný priateľ, ale tí ostatní ľudia v uniformách mi boli neznámi.

Na stromčeku ešte horeli sviečky a mama začala mlčky a plačky baliť kufor. Bábuška nás odviedla do kúta k rodinnej ikone, pred ktorou svietilo večné svetlo. Všetci sme si pokľakali, bábuška odšomrala nejakú modlitbu a čelom sa dotkla zeme. Jeden z mužov, môj otec, ma zdvihol do výšky, pevne ma objal a veľakrát pobozkal. No v tú noc vyzeral nejako čudne. Jeho tvár mi pripadala akási holá, tá dôverne známa brada i fúzy boli preč. Po mne vzal do náručia Kosťu a taktiež ho pobozkal. Potom nás stará

mama vyviedla z izby. Ešte silnejšie než všetky ostatné udalosti tohto dňa mi zostal v pamäti obraz, ako v domových dverách stojí obrovský bradatý žandár, s mnohými vyznamenaniami na uniforme a bez hanby plače. Obrovské slzy mu stekali po tvári a kotúľali sa mu do úctyhodných fúzov.

Až neskôr som sa dozvedel, že môj otec, ktorý sa v tých časoch skrýval, sa rozhodol navštíviť na Štedrý večer svoju rodinu. Polícia, ktorá už zo skúsenosti vedela, že utečenci niekedy riskujú aj svoje zatknutie, len aby významné sviatky mohli stráviť doma s rodinou, obkľúčila náš dom. Pokiaľ policajti prehľadávali dom, zvyčajne poskytli rebelom hodinu času na zbalenie batožiny, až potom ich zatkli.

Často si v imaginárnom albume svojho detstva nalistujem aj ďalšiu stránku.

Raz večer, práve sme večerali, k nám prišiel vysoký a sympatický študent. Matka mu naliala šálku čaju z vriaceho samovaru. Podľa jej roztrasených rúk a nebezpečne sa kolísajúcej šálky som vyrozumel, že slová tohto mladého muža boli asi veľmi dôležité.

„Dnes večer je všetko pripravené na útok na väznicu," povedal. To znamená, že keď bude všetko prebiehať podľa plánu, bude môcť prísť aj Andrej Fjodorovič domov, a to ešte pred polnocou. Samozrejme bude sa smieť zdržať iba niekoľko minút. Mama musí pre neho pripraviť všetko potrebné. V Jekaterinoslave je potom pre neho pripravený úkryt aj falošné doklady.

Žiaľbohu, nás poslali do postele, a tak sme sa nedozvedeli, ako to všetko nakoniec dopadlo.

Na druhý deň mama aj bábuška zase plakali, vzájomne sa utešovali, a potom plakali ešte viac. Ten vysoký študent potom prichádzal k nám častejšie a nosil nám správy. Jeho tvár sa mi zdala akási dlhá a plná žiaľu.

Útok na žalár v Jekaterinoslave žalostne stroskotal. Zrejme sa niekde našiel nejaký udavač. Niekoľko strážcov a väzňov bolo zabitých. Napriek niekoľkotýždňovým prípravám a prepašovaniu viacerých nožov a revolverov do väznice, vzbúrencov ľahko premohli a porazili. V tú noc nasledovali masakre a bičovanie politických väzňov. Táto noc sa stala smutne preslávenou v dejinách ruských revolučných udalostí.

Neskôr sme sa dozvedeli, že otca ubičovali takmer na smrť. Jazvy, ktoré vtedy utrpel, nosil s hrdosťou po celý život. Potom ležal vo väzenskom lazarete. V prípade, že by zostal na žive, hrozilo mu odsúdenie. Spolu aj s ostatnými vodcami tzv. „zločineckej bandy" ho čakala „kátorga" – nútené práce na Sibíri alebo dokonca šibenica.

Po niekoľkých mesiacoch nás študent navštívil znova. Teraz ho sprevádzala neznáma štíhla a veľmi pekná dievčina. Vo veľkom vzrušení nás

mama zababušila do kabátov a povedala: „Ak budete ticho a poslúchať, budete môcť uvidieť otca."

Na ulici stáli dva záprahy. Študent a dievčina nastúpili do jedného z nich a my ostatní do druhého. Ich záprah išiel prvý, my sme ho s odstupom nasledovali dolu Puškinovým prospektom. Čoskoro sme boli pri starej pochmúrnej väznici v samom strede mesta. Pred jednou z jej veží prvý voz na chvíľu zastavil, to bolo znamenie. Potom išiel ďalej. Keď náš voz prišiel na to isté miesto, pohonič zostúpil z voza a robil sa, že niečo opravuje na konskom postroji.

Oči našej mamy planuli vzrušením. „Pozrite sa, tam je váš otec," šepkala a ukázala pritom na jedno okno na veži. Ja som sa veľmi snažil, aby som otca uvidel, no zazrel som iba siluetu postavy za jedným zo zamrežovaných okien, ktorá mávala vreckovkou. Hlavu mal vyholenú, leskla sa, ako ňou smerom ku nám pokyvoval. Slzy zaliali tvár mojej mamy a Kosťa zakričal: „Tata, tata!" Potom kočiš znova vyskočil na kozlík, šľahol bičom a kôň sa rozbehol. Mama sa cez slzy dívala dozadu a kývala, kým bola veža na dohľad.

Dievčina so študentom čakali na nás v parku na dohodnutom mieste. Študent pobozkal mame ruku, vzal nás do svojho pevného náručia a vrecká nám naplnil sladkosťami. Aj mladé dievča bolo k nám veľmi milé. V konečnom dôsledku to bol jeden z pamätných dní, smutný, ale významný a plný napätia. Často, keď som sám a mám starosti, spomínam si na tento deň a potom sa cítim akosi spokojnejšie.

„Bol to zázrak, že otca ani neobesili, ani neposlali do vyhnanstva na Sibír," hovorievala často bábuška, vtedy sa vždy zahľadela k večnému svetlu v rohu izby a prežehnala sa. Vo väzení, kde bol aj náš otec, boli zatvorení takí väzni, ktorí čakali na rozsudok smrti a nikto ich nesmel navštíviť. Napriek tomu otca omilostili a jeho trest zmenili na obyčajné väzenie.

Bol som ešte primladý na to, aby som sa opýtal, ako dokázali Kravčenkovci prežiť, keď bol živiteľ rodiny za mrežami. V tých časoch sa narodil môj brat Jevgenij. Súdruhovia môjho otca nám pomáhali, ako len mohli. Niekedy nám chlapi zo železničiarskych bytoviek niečo doniesli. Niekedy to boli sliepky, niekedy kačky alebo ovocie, či zelenina z Alexandrovska, kde žili naši starí rodičia z otcovej strany. Nevidel som nič zvláštne na tom, že mama šila pre cudzích ľudí, aj keď naše vlastné šaty potrebovali opravu.

Raz v noci – mohol som mať už takmer šesť rokov – som nemohol zaspať. Po špičkách som sa prikradol ku dverám a opatrne som ich otvoril. Videl som, ako mama šila so sklonenou hlavou v kuželi svetla petrolejovej lampy. Keď si na ňu dnes po toľkých rokoch spomínam, vidím ju tak ako v tú noc, obklopenú svetlom so smutnou tvárou a lesknúcimi sa vlasmi.

„Mamička, prečo nejdeš spať?“ spýtal som sa jej.

„Nie som ešte unavená“ odpovedala s úsmevom. „Ale prečo ty ešte nespíš? Tak teda poď sem ku mne, synáčik, beztak musím s tebou hovoriť.“ Odtrhla niť, prácu odložila nabok a vzala si ma do lona.

„Ty si dobrý a rozumný chlapec,“ povedala. „Som si istá, že mi budeš rozumieť... ak nie dnes, tak potom raz, neskôr, keď budeš dospelý. Vieš, nie je to jednoduché nasýtiť toľko hladných žalúdkov, aj keď pracujem dlho do noci. Aj otcovi treba balíky posielať. Bolo by nám o niečo ľahšie, Viťa, keby si išiel do Alexandrovska k starému otcovi Fjodorovi Pantelejevičovi. Starý otec, tvoja druhá bábuška a teta Šura ťa majú veľmi radi. Tam môžeš chodiť aj do školy a my ťa budeme často navštevovať. Teta Šura si sem zajtra po teba príde. A teraz choď spať.“ Aj keď ma náhlivo zložila z lona, vedel som, že plače.

3

Alexandrovsk – po revolúcii premenovaný na Záporožie – bolo čisté a pokojné provinčné mesto ležiace na Dnepri obkolesené hustými lesmi. Život tam plynul pomaly a jednotvárne, akoby od večnosti. Napriek tomu, že tam postavili továrne na výrobu tehál, niekoľko hutných závodov, aj pár ďalších fabrík, život v meste stále zostával úzko spätý s ukrajinským štýlom života. Pri väčšine domov boli zeleninové záhrady a pri mnohých sa rozprestierali pestované ovocné sady. Takmer v každom dvore sa to hemžilo sliepkami, husami, kačicami, sviňami. Tak to bolo aj v dome, ktorý sa stal na určitý čas stredobodom môjho nového života.

Po živote vo veľkomeste Jekaterinoslave bol pre šesťročné chlapča život v tomto mestečku zvlášť vzrušujúci. Z obchodov s roľníckymi potrebami sa šírili korenisté vône, ktoré ešte i dnes vyvolávajú vo mne túžbu po domove. V kováčskych dielňach som videl prskajúce iskry, pozoroval som mužov a ženy pracujúcich pri rozpálených tehliarskych peciach.

Počas trhových dní sa hlavná ulica zaplnila sedliackymi vozmi, mužmi v hrubých kabátoch alebo kožuchoch a ženami v širokých sukniach, ktoré mi pripomínali samovar u nás doma. Bosé sedliacke deti sa ustrášane dívali na nás, mestské chlapčiská

Na periférii Alexandrovska boli veľké zeleninárstva Bulharov, ďalej v lesíku stáli cigánske vozy. Cigáni si tam postavili svoje stany a ich ohne horeli dlho do noci.

V Alexandrovsku žilo niekoľko žobráckych rodín a niekoľko bohatých rodín, spomínam si na Ščekatiginovcov a ich červený tehlový dom. Vo všeobecnosti však neboli obyvatelia Alexandrovska ani veľmi bohatí, ani veľmi chudobní. Pýchou mesta boli dve kiná. Starší sedliaci, keď

prvýkrát uvideli na plátne pohybujúce sa postavy, sa pre istotu i na ochranu pred tým diabolským dielom radšej prežehnali.

V priebehu tých piatich rokov, čo som žil v Alexandrovsku, prišli k nám viackrát na týždeň hosťovať divadelné skupiny z Kyjeva alebo Odesy. Na predstavenie často prilákali celé zástupy, aj za pomoci žonglérov, akrobatov, klaunov a cudzokrajne vyzerajúcich mužov s medveďmi.

Kravčenkovci – starý otec Fjodor Pantelejevič, stará mama Natália Maximovna a ich dcéra Šura – žili jednoducho zo svojej skromnej penzie, ktorú si vylepšovali nájomným za dva či tri domčeky. Zopár rubľov kvaplo aj za vodu, totiž susedia si chodili k nám na záhumnie nabrať vodu z našej studne, za čo sa odvďačovali tým, že občas vhodili nejakú tú mincu do škáry malej železnej pokladničky. Kľúčik od tejto pokladničky vlastnil síce starý otec, ale teta Šura sa za mnohé roky stala majsterkou vo vyberaní kopejok zo škatuľky aj bez kľúčika. Tými potom vyplácala neoficiálne výdavky, ktoré by sa starému otcovi, s jeho sparťanskými názormi, zdali márnotratnosťou. Jej malý synovec z Jekaterinoslavu sa rýchlo stal spoluúčastníkom a spoluvinníkom, pocit viny však nebol až taký veľký, aby odmietol podiel na úlovku.

Pomoc pri každotýždennom umývaní podlahy vyniesla tri kopejky, čo mi stačilo na lístok do kina a jedno lízatko. Takisto moje diskrétne vzdialenie sa, keď teta očakávala svojho frajera, prispelo k zvýšeniu môjho týždenného príjmu.

Zeleninová záhrada a bohatý ovocný sad nás zásobovali čerstvou aj sušenou zeleninou, ovocím a melónmi po celý rok. Nehovoriac o lákajúcich zásobách rôznych lekvárov a iných zaváranín, na ktoré bola bábuška právom veľmi pyšná. Obdobie zavárania ovocia sa mi stalo nezabudnuteľným zážitkom! Medené hrnce plné šťavnatého ovocia, vôňa variaceho sa cukru, tie čarovné večery, keď som mal ruky po oberaní čerešní zafarbené na tmavočerveno, to všetko zostalo natrvalo zapísané v mojej pamäti.

Starý otec, Fjodor Pantelejevič, mal asi osemdesiat rokov, keď som k ním prišiel. Bol to muž strednej postavy, statný, so širokými ramenami, rád sa robil dôležitým. Mal snehobielu bradu a pozoruhodné brucho. V roku 1878 bojoval v rusko-tureckej vojne pod generálom Skobelievom a po mnohých odslúžených rokoch odišiel do penzie ako nikdy nevymenovaný dôstojník. Natália Maximovna, moja stará mama, bola od neho mladšia takmer o dvanásť rokov. Bola to útla, nežná a jemná stará dáma s iskriacimi jasnými očami a zmyslom pre humor, ktorým dokonca aj starému otcovi dala niekedy na frak. S nami všetkými, včítane starého otca, zaobchádzala ako s deťmi, ktoré treba povzbudzovať a chlácholiť.

Počas dlhých zimných večerov, keď veľké polená praskali vo vybielenej peci a plamene vrhali bizarné tiene na podlahu, Fjodor Pantelejevič rád rozprával historky o Turkoch a Kurdoch, o bitkách a prepadoch. Najmä, keď prišli na návštevu starí známi, rozhovoril sa o neuveriteľných hrdinstvách, ktoré sa každým opakovaním stávali pozoruhodnejšími.

„Aké úžasné," zvykla ironicky poznamenať bábuška, „jazdiť na koňoch, vykrúcať si fúzy a zastreliť celú hromadu Turkov. Ako by k tomu bolo treba veľa rozumu!"

V nedeľu a vo sviatočné dni sa zvykol Fjodor Pantelejevič obliecť do uniformy, do jeho modrej pýchy s ligotavými mosadznými gombíkmi a bielym lemovaním na bokoch jazdeckých nohavíc, zastrčených do vyčistených a vyleštených čižiem. Získané medaily a vyznamenania na hrudi si urovnal a položil na ne svoju dlhú bradu. Potom vzal moju drobnú rúčku do svojej mozoľnatej „laby" a vybrali sme sa do kostola. Vtedy nebolo odo mňa pyšnejšieho chlapca v celom Alexandrovsku. Pokladal som za samozrejmosť, že jednoduchší občania snímali pred ním s úctou klobúky a zaujímali sa o bábuškino zdravie.

Starý otec bol rovnako pyšný na svojho vnuka, ale jeho sparťanský postoj k životu nepripúšťal žiadnu sentimentalitu. Vždy ma s predstieranou chladnokrvnosťou predstavoval ako „Andrejovho syna". To, že jeho prvorodený syn bol väzňom, trestancom, nebolo žiadnym tajomstvom, avšak ani jeden zo susedov to v jeho prítomnosti nespomenul. Posudzovalo sa to tak, že každý si nesie svoj kríž, ktorý Boh prisúdil svojim verným služobníkom. Fjodor Pantelejevič miloval Andreja, dokonca ho aj obdivoval, ale nevedel si dať do súladu jeho múdru hlavu a „dobrú krv" s nenávisťou voči cárovi. Obviňoval z toho jednak knihy, ktoré jeho syn čítaval, a jednak žalostný rozpad ruského vojenského ducha. „Celý život som bol dobrým vojakom," zvykol hovorievať „a tak to bude do konca. Pracujem, ctím si Boha a nesťažujem sa. Ale čo vlastne chce Andrej? Nech som prekliaty, keď to viem!"

Stará mama a teta Šura vedeli, že takéto reči ma zraňujú a snažili sa ho utíšiť. „Andrej je vzdelaný človek, on rozumie, čo sa deje vo svete, a to nielen s Turkami a Kurdmi," vysvetľovali. „To je možné," pochmúrne odvetil Fjodor Pantelejevič a na moju adresu dodal: „Andrej sedí vo väzení, to je síce pravda, ale nie kvôli krádeži alebo vraždě, lež kvôli politike. A to je veľký rozdiel."

Pokiaľ som ešte nevedel čítať, teta Šura mi nahlas čítala listy, ktoré mi posielala mama. V každom liste bola vždy aj nejaká správa o otcovi. Pri takýchto príležitostiach sa Fjodor Pantelejevič niekedy nevedel ovládnuť a zatrpknuto sa vyjadril o svojom tvrdohlavom synovi. Raz som sa nad

tým tak rozčúlil, že som na neho hlasno zakričal a v slepej zúrivosti som ho udrel po ruke. Namiesto toho, aby ma za to starý otec zmlátil, ako som očakával, pokúsil sa ma utíšiť. Vzal ma nežne do náručia a povedal, že ho potešilo, že som sa otca zastal. „To si zdedil po mne," povedal, „my Kravčenkovci sme verní ľudia."

Občas som trávieval víkendy u otcovho priateľa, robotníka z huty, ktorého som volal ujo Miťa. Cítil som sa tam skoro ako doma u otca, ale bolo to ešte vzrušujúcejšie, pretože súčasťou ich domácnosti boli tri pekné a samopašné dievčatá. Všetky tri vyrastali na príťažlivé mladé devy, ktoré sa mi v priebehu ďalšieho života stali tak blízke, ako by mi boli pokrvné príbuzné.

Ujo Miťa nám rozprával o slobode, spravodlivosti a o lepšom živote, ktorý sa rodí. Tak to robil aj náš otec. Často nám pomaly a so srdcom čítaval z ošumelých kníh Gorkého a Tolstého. V hlase mal hlbokú úctu, ako starý otec, keď nám čítal z Biblie. Najväčšiu radosť som však mal, keď ma ujo Miťa zobudil ešte pred svitaním a išli sme spolu na lov. Po únavnom dni v lesoch, keď sme sa vracali domov s vrecom plným zajacov a divého vtáctva, ja s jeho flintou na pleci, bol som taký pyšný, ako by som bol všetko zastrelil sám.

Starý otec chodil radšej na ryby, než na lov. Dneper bol jeho druhým domovom. Keď sa náš čln pomaly plavil po pokojnej hladine rieky a my sme trpezlivo čakali, kedy nejaká ryba zaberie, začal mi rozprávať. S veľkou radosťou som znova počúval obľúbené historky o Turkoch, ktorí padali na tisícky a o Rusoch, najmä o Ukrajincoch a kozákoch, ktorí z boja vždy vyšli s korisťou a cťou. Keďže stará mama nebola s nami, nemohla krotiť jeho vymýšľanie a brzdiť fantáziu, boli historky ešte napínavejšie.

Keď slnko vystúpilo vyššie, obyčajne sme čln priviazali o strom na brehu, povyzliekali sme sa a išli sme si zaplávať. V príjemnej vode sme sa striekali, plahočili a v návale radosti sme zabudli aj na tie tri štvrtiny storočia, ktoré nás vekovo delili. Unavení, ale sršiaci životnou energiou a takí hladní, až to bolelo, sme sa vracali domov aj s naším celodenným úlovkom. Stará mama Natália Maximovna upiekla na dvore jednu z rýb. Tá vystačila nielen pre nás, ale aj pre našich dobrých priateľov, ba aj na výbornú rybaciu polievku, akú dokázala uvariť len moja stará mama.

V Kravčenkovskej rodine žijúcej v Alexandrovsku vládol polovojenský režim, ktorý čiastočne zmierňovala bábuška svojou jemnou citnosťou. Pre starého otca znamenala práca nielen nutnosť, ale zároveň aj povinnosť, tak ako účasť na bohoslužbe v kostole, udržiavanie večného svetla pod ikonami, alebo poskytnutie chleba žobrákom. Večer sme chodievali do postele veľmi skoro a ráno sme vstávali s východom slnka. Pracovali sme v zeleninovej

i ovocnej záhrade a starali sme sa o domáce zvieratá. Počas povinnej školskej dochádzky sa odo mňa požadovalo, aby som ešte pred raňajkami vykonal určité práce ako tréning disciplíny. Moje školské úlohy, aj keď som sa pri nich veľmi snažil, nepokladal starý otec za skutočnú prácu. Za každého počasia ma nútil umývať a kúpať sa vonku, aj v mrazivom počasí, ako „muž a vojak". Učil ma znášať bolesť bez mihnutia oka, znášať chlad i horúčavu.

Starý otec ma potrestal iba jediný raz. Mal som vtedy sedem či osem rokov a bolo to preto, že som išiel k holičovi a dal si ostrihať svoje kučery. Kopejky od tety Šury mi umožnili tento predčasný prejav mužnosti. Keď som prišiel domov, výdatne páchnuci pomádou, venoval mi starý otec iba jediný pohľad a explodoval. Jeho trest bol taký zdrvujúci, sťa by som bol vrahom. Vzal do ruky obrovské nožnice, ktorými sa strihali ovce a pred vyvalenými očami susedov a mojich kamarátov zničil dokonalú prácu holiča. Potom vzal ešte mydlo a vodu, aby odstránil lepkavú vôňu pomády z kostrbatého strniska na mojej hlave.

V ľudovej škole som uzavrel priateľstvá, z ktorých zázračným spôsobom mnohé pretrvali do zrelého veku. Školských hodín bolo veľa a vždy sme dostávali aj domáce úlohy. Telesné tresty za lenivosť a nepozornosť boli samozrejmosťou a považovali sa za nevyhnutný sprievodný jav pri výchove chlapcov. Našťastie mi učenie išlo ľahko. Iba učiteľ náboženstva, starý Otec Maxim, ktorý nezrozumiteľne mrmlal cez svoju bradu, mi spôsoboval ťažkosti. Žiadal od nás, aby sme sa naspamäť učili nezmyselné a dlhé modlitby v staroslovanskom jazyku, a keď sme sa pomýlili, čo sa stávalo takmer každému, nastal čas pre rituál trestu. Obľúbený žiak Otca Maxima, Kuzia, s jazvami po kiahňach na tvári, vzal bič a vinníkov kľačiacich v jednom rade metodicky šľahal po vystrčených zadkoch, zatiaľ čo Otec počítal údery. Bezpochyby to pomohlo nášmu duchu, ale našu staroslovančinu to nevylepšilo. Po vyučovaní sme si samozrejme vždy na Kuziu počkali a to, čo sme od neho dostali, sme mu mnohonásobne vrátili. Aj toto patrilo ku školskému rituálu.

Iným terčom našich chlapčenských krutostí bol mladý Ščekatigin, syn a dedič najbohatšieho muža v meste. Kým my sme museli šliapať dlhú cestu do školy peši, Nika sa vyvážal do školy pekným autom so šoférom. Nosil zamatový kabátik a košele s naškrobeným golierom, na topánkach mal lesklé gombíky. Okrem toho nás rád provokoval štrnganím mincí vo vrecku svojich nohavíc. Bolo úplne jasné, že takýto hrozný zločin nemohol zostať bez potrestania. Niekedy nás dokázal peniazmi a sladkosťami predsa len podplatiť, ale keď mám byť úprimný, musím priznať, že sme jeho úplatky síce prijali, ale aj tak sme mu s veľkou chuťou uštedrili poriadny výprask.

Napriek prísnemu školskému poriadku sme sa hrávali na chytačku a vyžívali sa v detských zlomyseľných žartoch a zbojstvách. Raz – pamätám sa na to lepšie ako na skutočné tragédie neskorších rokov – sme sa so spolužiakom dohodli, že si zájdeme na zeleninu do jednej záhrady na okraji mesta. Tašky sme si už poriadne napchali uhorkami a práve sme sa vrhli na čerstvé sladké melóny, keď nás dolapil obrovský Bulhar. Nezmlátil nás, ale držal nám kázeň o podlosti krádeže a potom nám rozkázal, aby sme si vyzliekli nohavice. Ešte nám dal za priehrštie uhoriek a poslal nás domov, ale bez nohavíc. Celé hodiny sme čakali, až sa zotmie. Nocou sme sa zakrádali vedľajšími ulicami, snažiac sa nikoho nestretnúť na tejto hanebnej a potupnej ceste domov. Hanba tohto činu a výsmech mesta, ktorý vyvolala táto epizóda, nás však ranila viac, než akýkoľvek výprask remeňom alebo prútom.

Dodnes mi behajú zimomriavky po chrbte, keď si spomeniem, ako sme strpčovali život niektorým našim učiteľom. Len jedného sme ušetrili. Bol ním starý, vychudnutý a okuliarnatý učiteľ ruského jazyka Averičev. Bol pre nás niečo ako prototyp ruskej inteligencie – vášnivý, poetický, s bohatým slovníkom, a tak trocha bezradný. Mal hlboké, zanietené oči a hodiny ruskej literatúry boli pútavé, dokonca aj pre mladších žiakov. O veľa rokov neskôr, počas návštevy v Záporoží, som sa dozvedel, že Averičeva počas revolúcie zavraždili.

Deti z lepších rodín mali zakázané stýkať sa s Cigánmi. Ja som k nim napriek tomu občas zašiel. Keď som sa s jedným cigánskym chlapcom menom Saideman spriatelil, stal som sa takmer členom ich rodového spoločenstva.

Keď sme sa raz korčuľovali na zamrznutom Dnepri, praskol zrazu podo mnou ľad. Saideman skočil bez váhania do rieky a vytiahol ma. Táto príhoda nás zblížila ešte viac.

Často sa mi podarilo pod takou alebo onakou zámienkou vytratiť sa z domu a zabehnúť do cigánskeho tábora. Sedával som pri ich táboráku, načúval ich piesňam a pozorne sledoval nezvyčajné obyčaje tohto priateľského a vždy veselého národa. Za jednu či dve kopejky mi cigánka predpovedala budúcnosť. Skalopevne ma uisťovala, že raz budem bohatý, pekný i slávny, že môj život sa bude podobať nebeskej ceste, vykladanej skvostnými drahokamami, po ktorej bude v prúdoch tiecť nektár a že túto cestu šťastia budem zdieľať raz s blondínkami, raz s brunetkami.

Raz sa v cigánskom tábore sa chystala veľká svadba. Už niekoľko týždňov predtým začali dôležité prípravy. Saideman naliehal, aby som prišiel, ja som si to tiež želal viac, než hocičo iné. Lenže, ako sa dostanem v tú noc z domu? V zúfalstve som sa zdôveril starému otcovi. Najprv sa nahneval,

ale potom, keď som mu povedal, ako mi Saideman zachránil život, zvíťazila jeho vojenská hrdosť nad rasovou nadradenosťou. Nielen že som smel ísť, navyše sa rozhodol ísť so mnou. Pri tej príležitosti sa starý otec obliekol do uniformy, učesal si bradu širšie než obvykle a zobral si so sebou aj zopár malých darčekov, za čo ho vymenovali za čestného hosťa ceremónie. Po svadbe stúpali moje akcie u Cigánov až po nebesá.

Mladí či starí, všetci vytiahli svoje najparádnejšie skvosty, najštrngavejšie svadobné ozdoby a šperky. Husle a gitary vyhrávali hlasito hlboko do noci. Napokon to bol nezabudnuteľný zážitok. V mojom chlapčenskom srdci zapálil ohňostroj a vyvolal navždy ľútosť voči tým ľuďom, ktorí nemajú žiadne pochopenie pre cigánsky život.

4

Mal som skoro deväť rokov, keď vypukla prvá svetová vojna. Život sa stal zrazu plný vzrušenia a pohybu. Vojaci, reči, slzy, sláva. Mne sa zdalo, že život sa premenil na nekonečný sviatočný deň. Naši učitelia zabudli na vyučovanie a namiesto toho sa nadchýnali patriotizmom. Všetci, s výnimkou Averičeva. Otec Maxim sa s nami vášnivo modlil za víťazstvo. Ženy plakali a vzpínali ruky, keď im synovia a muži rukovali.

Bábuška plakala zo súcitu. Zo starého otca, ako sa zdalo, sa stal celkom nový človek. Vzpriamený a s vojenským držaním tela, udeľoval rodine svoje rozkazy. Svoju bielo-modrú uniformu nosil takmer každý deň. Jeden týždeň bez vojenských demonštrácií bol pre neho stratený týždeň. „Ach, keby generál Skobeljev ešte žil, ten by dal tým Nemcom zabrať. Veď ani Turci nezmohli nič proti nemu!“

V jeden augustový deň v roku 1914, keď sa starý otec vrátil z rybačky, zaklopal ktosi na dvere. Bábuška išla otvoriť. Vzápätí sme začuli prekvapený výkrik a slzy v jej hlase: „Andrjuša! Deti, pozrite, kto je tu, Andrjuša osobne!“

Bol to naozaj môj otec. Bol čisto oblečený a keď sňal klobúk z hlavy, videl som, že mal podľa poslednej módy vlasy na hladko sčesané dozadu. Aj bradu mal pristrihnutú ako nejaký lekár, nie ako to bývalo zvykom u robotníkov, a bola o nejaký ten odtieň svetlejšia než jeho vlasy na hlave. Zdal sa mi akýsi menší a menej žiarivý ako bol v mojich spomienkach, ale aj prístupnejší, tak viacej otcovský, čo ma veľmi potešilo. Najprv vybozkával rodičov, potom svoju sestru a napokon podišiel ku mne. Podržal si ma na odstup ruky od seba a vážne si ma premeriaval. Zrejme som skúšku urobil, lebo potom ma vzal do náručia a prosil celý svet o obdiv pre jeho silného a pekného syna. Ostatní sa mu prizerali s neskrývanou radosťou.

Cár vyhlásil amnestiu pre určité kategórie politických väzňov, vďaka ktorej sa dostal aj môj otec na slobodu. A tak bol zrazu tu, aby zase uvidel

svojich rodičov a syna. Fjodor Pantelejevič sa cítil jeho návštevou poctený a vzrušený. Jeho šťastie bolo pravé, neskrývané. Ale len čo sme zasadli k večeri, jeho hnev voči synovi, ktorý neustále spôsoboval rodine ťažkosti, zase vzplanul starým plameňom.

Keď starý otec vypil pohár studenej vody, prežehnal sa a začal jesť, bolo to tiché znamenie pre celú rodinu, aby sme ponorili lyžice do taniera s rybacou polievkou. Hodnú chvíľu sedel starý otec potichu a počúval rozhovor o novinkách v rodine. Napokon sa ozval: „A teraz mi povedz, Andrej, načo je tento celý nezmysel? Prečo vysedávaš ako zločinec po väzniciach? Čo chceš vlastne docieliť? Necítiš žiadnu zodpovednosť voči žene a deťom?" Otec ho trpezlivo počúval. Jeho tvár sa zachmúrila, ale oči mu žiarili. Jeho slová, ale najmä ich vážnosť, sa mi vryli hlboko do pamäti.

„Otec, poviem ti, čo vlastne chcem," povedal môj otec, „a dúfam, že mi budeš rozumieť, lebo tvoj rozumný úsudok si vysoko vážim. Želám si, aby náš národ bol slobodný a šťastný. Chcem, aby všetci ľudia žili ako ľudia. Chcem urobiť koniec despotizmu a hospodárskemu otroctvu. Ver mi, som veľmi smutný, že členovia mojej rodiny musia trpieť. Ale vďaka obetiam jednej generácie budú ďalšie generácie šťastnejšie a civilizovanejšie. Práve ty, otec, by si mi mal rozumieť, lebo si veriaci človek, ktorý pred svojimi svätými patrónmi a mučeníkmi zapaľuje sviečky. Nechali sa azda oni ovplyvniť svojimi ženami a deťmi vo svojom úsudku o dobre a zle, o cnosti a neresti? Naše milované Rusko je bezútešná a chmúrna krajina, ktorej národ sa zneužíva a väčšina národa je nevedomá a hlúpa. Ale môže sa z nej stať, a aj sa stane, jasná krajina, v ktorej nebude ani pánov ani otrokov."

Hoci sa rozprával so svojím otcom, cítil som, že hovorí ku mne. Tie slová ma prenikli, akoby to boli slová kňaza na sviatočnej omši.

„A čo sa týka mojich detí," pokračoval otec a teraz sa mi pozeral priamo do očí, „želám si, aby nielen ony, ale všetky deti šťastne kráčali po ceste nami preliatej krvi."

Starý otec premýšľal asi minútu, kým odpovedal.

„Niet v tom nič nesprávneho, čo si povedal, ale povedal si veľa toho, čo ma ohromuje. Ja som celý život slúžil cárovi, tak ako môj otec predo mnou a jeho otec pred ním. Ty si ale iný, Andrej. Ty vidíš veci z iného zorného uhla a do určitej miery akoby zospodu. Nech ti Boh odpustí, syn môj, ak nemáš pravdu. Za to, že si čestný a veríš tvojim zásadám, tak musíš aj podľa svojej viery konať. A ja pokiaľ žijem, budem z celej mojej sily a schopnosti pomáhať tvojim deťom."

Skôr, než ma v tú noc zmohol spánok, vírili mi otcove slová neustále v hlave.

Nasledujúce ráno sme boli na vlasteneckej manifestácii. Národ jasal, orchestre vyhrávali, duchovní vo vlajúcich sutanách žehnali masy, poulič-

ní predavači ponúkali zmrzlinu, limonády a pirohy. Neskôr sme si spolu s otcom sadli v parku na lavičku, jedli sme zmrzlinu, rozprávali sa a užívali si jeden druhého.

„Tak sme teraz zase spolu, syn môj," povedal otec. „Pamätáš sa ešte, ako ste s mamou a Konstantinom prišli k väznici a ako som vám zakýval z veže smrti?"

Otec mi rozprával o živote v žalári. Z jeho rozprávania to znelo akosi slávnostne. Utrpenie sa zmierňovalo súdržnosťou spoluväzňov a vierou v zmysel veľkého činu.

„Chcem, aby si celý život pamätal na tieto veci. Nikdy nezabudni, kto si! Zostaň vždy verný boju za slobodu! Bez slobody niet života. Nech sa čokoľvek so mnou stane, ty musíš všetkými prostriedkami bojovať za naše ideály! Musíš študovať a pracovať! Buď sme svine, alebo muži. A keď sme muži, nemôžeme sa poddať otroctvu. Keď moji súdruhovia a ja padneme, naše deti musia pokračovať v našej práci."

Neskoro v noci odcestoval do Jekaterinoslavu. Prv než odišiel, mi nakúpil darčeky a sľúbil, že na Vianoce môžem prísť domov.

V nasledujúcich mesiacoch sa mi zdalo, že čas sa strašne vlečie, lebo som bol veľmi nedočkavý, kedy konečne uvidím rodičov a bratov. Mama mi písala radostné listy. Napísala mi, že teraz, keď otec zase pracuje, už nemusí šiť pre druhých a všetko je také pekné, že vraj sotva spoznám náš domov.

S blížiacimi sa prázdninami moje vzrušenie stúpalo v očakávaní nadchádzajúcej návštevy. Stará mama sa trápila so zaváracími pohármi a pečením. Našu veľkú sviňu, ktorú sme vykŕmili zvlášť na túto príležitosť, sme zaklali a všetci sme mali pár týždňov čo robiť. Varilo sa mäso, údili sa šunky, mlela sa zelenina i mäso, ktoré sa potom plnilo do čriev na chutné klobásky.

Konečne nastal ten veľký deň. Na veľké sane nasadli zababušení Kravčenkovci s drevenými truhlami aj rôznymi batohmi a išlo sa na stanicu. Teta Šura a ja sme nastúpili do vlaku, ostatní nám kývali z nástupišťa s hlbokým dojatím i so slzami v očiach, ako by sme odchádzali do Ameriky.

V Jekaterinoslave nás čakala celá moja rodina. Bozky, slzy, výkriky radosti. Pokiaľ sme prišli domov, stihli sa prelomiť aj ľady medzi bratmi a mnou. Všetci sme hovorili súčasne a o všetkom možnom. Mama po celý čas nespustila zo mňa oči.

„Ako len dobre vyzeráš, Viťa! Je z teba naozajstný mladý muž! Taký zdravý a statný," opakovala stále a znova.

Tento Štedrý večer sa stal dôležitou súčasťou môjho imaginárneho albumu spomienok z detstva. Vianočný stromček siahal až po plafón a ligotal sa ako nejaká zeleno-zlatá kostolná veža. Stôl bol bohato prestretý

jedlom a pijatikou. Deti sa zúčastnili na prípitkoch a pili sladké víno z malinkých farebných pohárikov.

Bábuška z maminej strany predniesla prípitok ako posledná týmito slovami: „Chvála Bohu, že sme sa tu všetci stretli živí a šťastní. Moje drahé deti, želám vám všetkým, aby sa vám splnili vaše najvrúcnejšie želania!"

Potom vstal môj otec, pekný a vážny ako vždy, zdvihol pohár a povedal: „Navrhujem, aby sme si pripili na zdravie všetkých tých, ktorí ešte dnes sedia za mrežami. Nech sa splní ich, ako aj moja viera v lepšiu budúcnosť a v lepší svet!"

Bábuška zašuškala: „Andrej, nie pred deťmi!" ale napriek tomu si pripila s ostatnými.

Dlhé hodiny sme presedeli pri stromčeku, spievali ruské a ukrajinské ľudové piesne. Aj revolučné piesne, ako *Padli ste za obeť*... i *Marseillaisu*. Otec zarecitoval aj báseň o obetiach a sláve. Gramofón s obrovským lievikom bol dôkazom nového blahobytu rodiny a deti tancovali pri hulákajúcich piesňach. Jevgenij od vína a vzrušenia zaspal. Ja som sa najprv smial nad jeho sedemročnou slabosťou a mojou deväťročnou obrovskou silou, ale zakrátko som sám usnul.

Po sviatkoch som sa zase vrátil do Alexandrovska a bol som tam ďalších osemnásť mesiacov, až do ukončenia základnej školskej dochádzky, v roku 1916. Záverečná slávnosť bola veľmi dôstojná, hoci celá oslava a prejavy boli fádne a nudné. Veľký deň začal mojou prvou, oficiálne povolenou návštevou u holiča. Strapatá kučeravá hriva čiernych vlasov inšpirovala holiča k umeleckému výkonu. Odchádzal som s takým účesom, jeho eleganciu ešte zvýraznila malá kučera nad ľavým okom, ktorý naznačoval moju mladistvú mužnosť. Potom ma starý otec slávnostne obdaril školskou uniformou s dlhými nohavicami. Moje vytúžené želanie sa mi splnilo. Bolo to pekné, v takmer jedenástich rokoch byť stredobodom pozornosti.

Popoludní, počas záverečnej slávnosti, upútal Fjodor Pantelejevič so svojou uniformou a všetkými ligotavými vyznamenaniami na seba viac pozornosti ako ocko Ščekatigin. Stará mama mala na sebe svoje jediné čierne hodvábne šaty a pohybovala sa ako obláčik voňajúci levanduľou a gáfrom. Boli tam, samozrejme, aj teta Šura a strýko Miťa.

Večer na nás doma čakalo ďalšie milé prekvapenie. Otcov mladší brat, strýko Peter, prišiel neočakávane z frontu na dovolenku. Bol pravým opakom môjho otca. Bezstarostný človek tešiaci sa zo života, žartovný a vtipný. Medzi strýkom Petrom a jeho otcom nevládlo žiadne napätie, ktoré tak kalilo vzťah medzi Fjodorom Pantelejevičom a mojím otcom. Akosi som vycítil, s ľahkým náznakom žiarlivosti, že miláčikom starého otca bol strýko Peter.

Keď mu naši porozprávali, aké dobré známky som dostal na záverečných skúškach, strýko Peter navrhol s úsmevom i polovážne, aby som si radšej bral za vzor jeho, než svojho križiackeho otca.

„Nech to čert vezme, nechajme to na iných, zachraňovať svet, Viťa," zvolal hromovým hlasom. „Dosť ťažké je už zachraňovať seba samého. Žijeme len raz, užime si to, moja reč."

Noc pred mojím odchodom mi starý otec dovolil ísť sa rozlúčiť do cigánskeho tábora. Vzal som im nejaké darčeky: balíček tabaku pre Saidemanovho otca, fajku pre Saidemana a pestré stuhy pre jeho sestry. Aj to bolo niečo ako rozlúčka s vlastnou rodinou.

Nasledujúce ráno som sa vrátil do rodného mesta. O niekoľko mesiacov neskôr som nastúpil do gymnázia a potom do vyššej školy. Naša rodina sa po prvýkrát úplne spojila. Jevgenij chodil do základnej školy, Konstantin bol v druhom ročníku na gymnáziu. Keďže náš otec zarábal niečo medzi osemdesiatimi a sto dvadsiatimi rubľami mesačne, čo bol pre robotníka pekný príjem a jeho dvaja synovia boli na najlepšej ceste získať dobré vzdelanie, bol život v našej rodine normálny a usporiadaný.

Naša mama bola šťastnejšia a krajšia, než som si ju kedy pamätal. Ale otec, čo mal prirodzený sklon k mrzutosti a nevrlosti, sa pod povrchom zdanlivého pokoja cítil očividne znepokojený. On si bol viac než iní ľudia vedomý blížiacich sa tmavých búrkových mrakov na ruskej oblohe.

III.
Sláva a hlad

1 Vpád zimy v roku 1916 bol zlovestnou predzvesťou blížiaceho sa pádu cárizmu. Tušenie blížiaceho sa nešťastia prenikalo našu jednotvárnu každodennú existenciu ako nepríjemná hmla. Vojna sa vyvíjala zle a prejavy nespokojnosti sa stávali čoraz viac otvorené a naliehavé. Nebolo tajomstvom, že vojaci na fronte masovo dezertovali a ich disciplína upadala. Dokonca aj v Jekaterinoslave bolo všade počuť strašidelné šuškanie o zlovestnom mníchovi Rasputinovi, o korupcii na najvyšších miestach, o demonštráciách dožadujúcich sa chleba a o cárovnej s jej nemeckými poradcami. Naši učitelia sa vôbec nesnažili umlčať debaty o revolúcii a otcovi priatelia hovorili tichým a pevným hlasom o povstaní „más".

Otec mal po návrate z roboty len zriedka čas, aby sa umyl, najedol a oddýchol si. Chodil na rôzne schôdze a debaty o správach emisárov z Petrohradu i Kyjeva. Náš dom sa stal teraz častejšie zastávkou utečencov zo Sibíri a z ďalších vyhnaneckých oblastí ďaleko na severe. My deti sme vždy museli odísť z obývačky, keď sa nahnevaní robotníci a miestni intelektuáli zišli na dôverné mnohohodinové porady.

V jedno popoludnie sa moji rodičia stretli s priateľom Paramonovom, ktorý utiekol z väzenia. Vrátili sa veľmi rozrušení. Matka plakala a otec škrípal zubami. Paramonov bol jedným z námorníkov na krížniku Potemkin, ktorý začal povstanie v roku 1905 a v očiach môjho otca bol hrdinskou postavou. Bol krstným otcom môjho mladšieho brata. Počas niekoľkých dní sa mi podarilo urobiť si obraz o udalosti, ktorá je v mojej pamäti uložená ako vzor obetavosti.

Miestom stretnutia námorníka s jeho priateľmi bola lavička na odľahlom chodníku v mestskom parku. Chvíľu po tom ako sa stretli, prešlo popri nich nezainteresovane niekoľko neznámych osôb. S podozrením, že to boli policajti v civile, Paramonov sa rýchlo rozlúčil a vbehol do krovia v nádeji, že sa mu podarí zmiznúť. Vtom zaznel výstrel z pištole. Utečenec bol mŕtvy.

Otec strávil – aj napriek svojej zaneprázdnenosti – so svojimi tromi synmi mnohé večery a občas aj nedele. Spolu sme čítali knihy Gercena, Tolstého aj iných autorov, často vybral stať z knihy na ilustráciu jeho názorov na ruské oslobodenie. Jeho vášnivý a snáď i nereálny idealizmus sa ma hlboko dotkol. Bolo to na úrovni náboženského cítenia.

V tom čase som sa spriatelil so spolužiakom Spiridonovom, synom učiteľa gymnázia, a strávil som s ním veľa času.

V ich dome som sa po prvýkrát v živote zoznámil s intelektuálnou domácnosťou, kde sa literatúra, hudba a divadlo zdali prirodzené a dôležitejšie ako chlieb či robota. Starý Spiridonov rozšíril naše dychtivé čítanie nielen na ruských klasikov, ale aj na Shakespeara, Goetheho, Anatola Francea, Knuta Hamsuna, Huga, Flauberta, Zolu a Dickensa.

Keď na to spomínam, stále žasnem nad rozsahom a rozmanitosťou vlastného čítania počas tej jari mojich duševných objavov. Krása a pátos kníh, spolu so vznešenými nádejami môjho otca, sa stali súčasťou revolúcie, ako ju vnímal jedenásťročný chlapec. Zdalo sa mi, že počas niekoľkých týždňov sa vo mne preklenula priepasť medzi literatúrou a skutočnosťou, medzi slovami a skutkami.

Búrka prepukla koncom februára 1917 (začiatkom marca podľa západného kalendára). Aj tí, ktorí očakávali jej príchod, boli prekvapení a zmätení. Revolúcia – dovtedy utajovaný a takmer zakázaný pojem – sa stala zrazu verejnou, nádhernou i hrozivou skutočnosťou. To, čo sa zdalo jednoduchým riešením všetkých problémov, stalo sa zdrojom miliónov nových problémov, aj takých malicherných, ako bolo napríklad zaobstarávanie potravín a oblečenia.

Každodenný život nadobudol nové dimenzie. Školy, továrne a verejné ustanovizne stratili z ničoho nič starý význam. Obyvatelia nášho mesta sa zhromažďovali na uliciach pokrytých snehom. Domy, úrady a dielne sa vyprázdnili, ako vrece vyvrátené naruby, a ich ľudský obsah sa premiestnil na námestia a parky. Demonštrácie, zástavy, nadšenie, výbuchy hnevu, občasná streľba – ale predovšetkým reči, reči, reči, nič len všetko prehlušujúce, takmer dusivé slová. Slová, po stáročia potláčané, vytryskli vo vášnivých, pochabých a inšpirujúcich, ostrých a pomstychtivých prejavoch.

Heslá vyplnili priestor a stali sa nesmrteľnými. *Skončiť vojnu! Vojnou k víťazstvu! Vlasť a sloboda! Továrne robotníkom! Ľudové zastúpenie! Všetku moc sovietom!* Nové výrazy a mená vznikali a valili sa z našich duší ako ohňostroj. Boľševici, menševici, kadeti, sociálni revolucionári, anarchisti... Kerenskij, Miljukov, Lenin, Trockij... červené gardy, bielogvardejci, partizáni...

Na hlavnom námestí odrazu vyrástli rečnícke tribúny. V dlhom rade nasledoval jeden rečník za druhým. Muži a ženy, ktorí nikdy neprehovorili inak ako šeptom, zrazu pocítili nutkanie kričať, kázať, kliať a horliť. Vzde-

laní muži s dôstojnými briadkami nechali hovoriť vojakov a robotníkov. „Správne, správne! Dolu s ním! Von s ním!“ reval zástup.

Na jednej demonštrácii prehovoril aj môj otec obkolesený morom transparentov. Zdalo sa, že ho všetci poznajú.

„Priatelia a bratia! Robotníci, roľníci, intelektuáli a vojaci!“ začal.

Po prvýkrát som ho počul hovoriť na verejnosti a nemohol som potlačiť svoje vzrušenie. Jeho hlas znel zvučne a zdal sa mi taký zmenený, že som sa musel uistiť, že je to môj vlastný otec.

Slová a ideály, ktoré boli naším vlastným a rodinným tajomstvom, sa zázračne stali verejnými a každý sa stal členom našej rodiny. Hovoril o väzení i vyhnanstve, o hrdinskom živote súdruha Paramonova, o nádhernej budúcnosti. Žiadal poriadok a sebaovládanie, varoval tých, ktorí by chceli utopiť revolúciu v krvi. Hovoril jednoducho nádherne a úprimne, akoby poslucháči boli jeho tromi synmi, stokrát znásobení.

Keď zostúpil z pódia a dychovka hrala Marseillaisu, rozbehol som sa k nemu, tlačil som sa davom obdivujúcich ho priateľov a volal som: „Sláva otec!“ Otec sa nahlas smial.

„Vidíš Vítenka,“ povedal, „teraz budú ľudia slobodní. Bolo to hodné boja!“

Vtedy som vedel, ale pochopil som to až neskôr, že sa týmto snažil zdôvodniť roky biedy a strachu, ktorými zaťažil celú našu rodinu.

Medové týždne revolúcie sa rýchle rozplynuli a čoskoro priniesli nespokojnosť, obviňovanie a utrpenie. Nadšenie vystriedali hnev a rozhorčenie. Kamene, päste a strely z revolverov sa začali pridávať k slovám a argumentom. V tom čase začal byť nedostatok potravín, drevo, uhlie a petrolej zmizli z trhu, niektoré továrne pracovali len občas, alebo boli zatvorené. „To je vaša revolúcia! Máte, čo ste chceli!“ šomrali lepšie oblečení ľudia.

Každým dňom bol otec skľúčenejší a mĺkvejší. Bol viac podráždený ako v rokoch nebezpečenstva a obetí. Bol v rozpakoch, keď som sa ho pýtal, aby mi vysvetlil existenciu mnohých politických strán a programov.

„Je to príliš zložité,“ odpovedal. „Si príliš mladý na to, aby si to pochopil. Toto je boj o moc. Bez ohľadu na program strany, bude zlé, ak jedna strana vyhrá. To bude znamenať, že noví vládcovia budú vládnuť mocou a nie slobodnou vládou ľudu. Za toto revolucionári neobetovali svoje životy.“

Inokedy, keď sme počúvali menševikov, boľševikov, kadetov a iných v banskom inštitúte, vtedy sídle Jekaterinoslavského sovietu, pokýval smutne hlavou a povedal:

„Bojoval som za zvrhnutie cárizmu. Za slobodu pre všetkých, nie za násilie a pomstu. Mali by sme mať slobodné voľby s mnohými stranami. Ale ak jedna strana získa nadvládu, to bude koniec.“

„A čím si vlastne, otec? Menševikom, boľševikom, sociálnym revolucionárom, alebo čím?“

„Ani jedným, Viťa. Vždy si pamätaj: žiadne heslo, akokoľvek príťažlivé, nie je znakom reálnej politiky žiadnej strany, keď sa dostane k moci.“

Otec odišiel na rumunský front ako člen robotníckych agitátorov. Bol tam i v novembri, keď sa boľševici v Petrohrade, vedení Leninom a Trockým, dostali k moci a ovládli revolúciu. Domov sa vrátil so správou, že vojna sa skončila, že vojaci jednoducho pozahadzovali zbrane, vracajúc sa domov. Ale my sme to už vedeli. Kosťa a ja sme spolu s priateľmi z gymnázia strávili veľa času na železničnej stanici.

Každý vlak od západu či východu bol preplnený vojakmi. Tlačili sa na strechách vagónov, viseli z okien a zábradlí schodov a lokomotív. Spievali piesne, nadávali, hádali sa a vyvolávali heslá. My mladší sme sa snažili tomu porozumieť a starší, tí boli z toho celého popletení práve tak ako my.

Jedinou istotou boli *golod a cholod* – hlad a zima, akoby v hrôzostrašnom románe. Peniaze stratili hodnotu, police v obchodoch boli stále prázdnejšie a viac zaprášené. Tisíce vecí, ktoré sme považovali za samozrejmé – zametanie ulíc, telefonická služba, zásobovanie vodou a verejná doprava – sa stali vzácnymi a často nedostupnými. Rozšíril sa týfus a pohreby sa odbavovali jeden za druhým.

Pamätám si ako bábuška vždy zberala kôrky a zostatky chleba. Usušila ich a potom darovala jej obľúbeným kláštorom a sirotincom. Teraz sme boli vďační za jej zvyk šetrnosti. Vychutnávali sme každú omrvinku. Veselé svetlo lampy sa stalo vecou minulosti. „Fajčiar“ – dymiaci knôt namočený v miske s olejom – bol jediným svetlom za dlhých zimných večerov.

Za blikania „fajčiara“ som v pološere nahlas čítaval bábuške. Mala rada Nekrasova, Tolstého a Turgeneva. Občas si zopakovala peknú myšlienku a prepočula pritom vetu, ktorá nasledovala. Jeden večer, keď som jej čítal krátku črtu od Turgeneva, chytila ma za ruku. Pokračoval som v čítaní. Keď sa jej stisk uvoľnil, predpokladal som, že zaspala. Chcel som po špičkách odísť z izby, aby som ju nezobudil. Až vtedy som zbadal, že oči má otvorené a je nezvykle tichá. Jej ústa sa usmievali.

„Bábuška, bábuška!“ zvrieskol som, ostatní hneď pribehli.

Aj smrť mojej bábušky sa pre mňa stala súčasťou revolúcie. Bola to energická žena, kým sa nedostala medzi mlynské kamene hladu a zimy. So Spiridonovom sme prešli celé mesto, kým sme našli niekoľko čerstvých kvetov do jej truhly. Pohreb bez kvetov sa nám zdal nedôstojným.

V severnej časti Ruska sa sovietsky režim skonsolidoval za pár mesiacov. Zostatok krajiny, špeciálne Ukrajina, trpela niekoľko rokov brutálnou a nezmyselnou občianskou vojnou. V Jekaterinoslave sa moc menila

takmer každý mesiac, niekedy aj v priebehu jedného týždňa. Prestali sme si pamätať, kto práve vládne. Červení, bieli, zelení, petliuristi, vojská Hermana Skoropadského, Baťka Machnu a Grigorieva. Niekoľko mesiacov nás okupovali Nemci. Keď Nemci ustúpili, cez mesto sa valili vlny súperiacich armád, zväčša oblečených v handrách a pohŕdajúcich vlastnými životmi aj životmi iných.

Niektoré obrazy mi ostali v živej pamäti ako strany vytrhnuté z knihy:

Dvaja vojaci v cárskych uniformách cválajú na koňoch Puškinovým prospektom popred náš dom a naháňajú ich dvaja čínski jazdci, jeden s vytasenou šabľou a druhý s puškou. Jazdec s puškou náhle zastane, zamieri a vypáli. Jeden biely vojak padne na zem a kôň sa zastaví. Druhý vojak sa obzrie, trocha pribrzdí, čo stačí na to, aby ho druhý čínsky vojak dobehol. So zvieracím revom divoko sekne šabľou a beztvará krvavá masa padne na kamennú dlažbu. Obidve mŕtvoly zvláštne pokojne ležia v náhlom tichu.

Prechádzame sa s Kosťom a hádame sa o knihe, ktorú sme práve čítali, až sme prišli ku Gorianovej železničnej stanici na konci mesta. Minulú noc sa odtiaľto ozývali výstrely, aj keď nikto nevedel, kto na koho strieľal. Teraz je stanica plná mŕtvol. Vlak plný Nemcov stojí na koľajach. Viacerí z nich, teplo oblečení, kráčajú so smiechom po mŕtvolách. V blízkosti kopy mŕtvol jedia chlebíčky a pijú kávu, aby sa im lepšie stálo, nohou sa oprú o mŕtvolu.

Raz neskoro v noci som začul pred domom nejaký hluk. Zo zvedavosti som vybehol von. Mesačný svit sa zrkadlil na snehu a niekde štekal pes. Zrazu beží popri mne veľký chlap, nadáva ako opitý. Po pár sekundách bežia okolo tí, čo ho prenasledujú, v rukách majú nože, palice a pušky. O chvíľu počujem z diaľky výstrely a výkriky, ktoré roztrhnú ticho noci. Na druhý deň každý hovorí o naháňačke a o tom, ako hlavu banditov, zvanú Biela čiapka, hnala mestom a zastrelila Červená garda.

Neprešiel takmer deň bez hrozných historiek o pogromoch v židovských častiach mesta, o vykrádaní bánk a rabovaní vlakov. Každá nová vláda nazývala jej predchodcov „banditami" a čoskoro ju samu tak volali. Týždeň, snáď aj dlhšie, bol každý nadšený Machnom alebo anarchistami, ktorí boli práve v Jekaterinoslave. Potom prišli späť červení a nikto si na Machnu zrazu nepamätal.

Nie je ľahké si rozpomenúť, ako sa tie roky uchovali v duši chlapca. Moje spomienky ovplyvnilo aj neskoršie poznanie a pochopenie. Pri pohľade do minulosti, nesporným faktom je, že aj napriek neporiadku a nebezpečenstvu, normálny život pokračoval. Pracovali sme, študovali, jedli, spali a smiali sa. Stretli sme nových priateľov a dokonca sme si plánovali nový život. Nepokoje sa stali pre nás niečím bežným a prirodzeným,

takmer životným štýlom, boli novým prvkom, pod vplyvom ktorého pokračovala naša každodenná existencia.

Život, vôľa prežiť a nevyhnutnosť pokračovať, boli mocnejšie ako všetky prejavy násilia.

2 Z Alexandrovska od tety Šury prišiel telegram. Pýtala sa, či strýko Peter nie je u nás. Otec hneď odtelegrafoval, že nie. O niekoľko dní prišiel ďalší list. Petra našli mŕtveho, zabitého. Pýtala sa, či môžeme prísť na pohreb, pomohlo by to rodičom prežiť túto tragédiu.

Otec sa ihneď vydal na cestu, aj keď bola malá šanca, že stihne pohreb Alexandrovsku. Po porade s mamou sa rozhodol, že zoberie so sebou Kosťu a mňa – vidieť svoje dve zdravé vnúčatá snáď pomôže smútiacim rodičom.

Peter sa nezúčastnil na revolučných udalostiach. Revolúcia ho nezaujímala. Zdala sa mu len nepríjemným prerušením príjemného života. Keby len ľudia prestali všetko reformovať. Po návrate z frontu sa zbavil uniformy a stal sa riaditeľom malej alexandrovskej banky. Keď sme nastupovali do vlaku, rozmýšľali sme, ako sa to mohlo stať, že zomrel.

Vlak bol tak preplnený, že sa nedalo ani dýchať. V tomto čase sa milióny ľudí vydávali na cestu – utekali z jedného požiaru do druhého, hľadali istotu v tomto národnom vzplanutí a mohli získať malý náskok pred pomstou, alebo jej slepo bežali v ústrety. Cestujúci a batožina vyplnili každý centimeter voľného priestoru. Ľudia sedeli na horných lehátkach, ich zamazané čižmy a onucami omotané nohy viseli pred tvárami ľudí sediacimi pod nimi. Vzduch bol ťažký a páchol.

Na Slavgorodnej stanici som išiel do umyvárne po vodu. Keď som sa vrátil, muž s vytiahnutým revolverom stál pred dverami do nášho vozňa. Vystrašený som skríkol: „Otec!“ „Do čerta s tvojím otcom! Choď dovnútra a drž hubu, lebo ťa zastrelím!“ uškrnul sa muž.

Vlak sa už pohýnal, keď som sa blížil k otcovi. Všetci cestujúci mali ruky zdvihnuté nad hlavami. Deti sa triasli od strachu. Na oboch koncoch vozňa stáli ozbrojení muži a ďalší brali ľuďom peniaze a cennosti, systematicky, z oddelenia do oddelenia. Prišli aj k nám.

„Čo máte? Dajte mi všetko, čo máte!“ zavrčal zlodej na môjho otca.

„Čo mám?“ odpovedal otec pokojne a s úsmevom, „hodinky, pár rubľov a dvoch synov.“

Keď boli hotoví, vlak trochu spomalil a lupiči z neho vyskočili. Vtom som uvidel zlodeja, ako sa zastavil, akoby ho niečo prekvapilo a potom pomaly padol. Jeden z cestujúcich ho zastrelil tesne predtým, než vyskočil

z vlaku. Jeho mŕtve telo bolo stále vo vlaku, cestovalo s nami až do cieľa našej cesty. Bolo jasné, že lúpež bola dielom nováčikov.

Alexandrovsk som takmer nespoznal. Počas posledných dvoch rokov stratil svoje čaro, nebol čistý ako kedysi, akoby ho posledné udalosti pošpinili. Železničná stanica bola opustená. Pouličné lampy rozbité. Dokonca ešte aj sneh tu bol špinavý. Keď sa otec kohosi opýtal, kto je pri moci, ten mu odpovedal, že len diabol vie!

Dom, v ktorom som strávil najšťastnejšie roky detstva, mi pripadal, ako by sa zo dňa na deň scvrkol a ostarol. Prišli sme neskoro, bolo po pohrebe, Šurin list neprišiel načas. Sedela v kúte a niečo šila, oči červenené, na lícach stopy po slzách. Stará mama Natália Maximovna nás objala a snažila sa usmiať, ale iskrička z jej očí navždy vyprchala. Na chvíľu sa ovládala, ale potom vypukla do náreku, pozerajúc sa na ikonu a stále sa prežehnávajúc.

„Váš dobrý strýko Peťa nežije, Viťa! Môj malý syn Peťa nežije, milý Bože, Peťa už nežije."

Fjodor Pantelejevič sedel za stolom a nevšímal si nás. Nemohol som vôbec uveriť, že to bol ten pevný a dôstojný starý otec. Akoby niečo v jeho vnútri chýbalo a spôsobilo, že vyzeral ochabnutý a neuveriteľne zostarnutý. O chvíľku sa na nás pozrel, pošepol niečo na uvítanie a pomaly vstal.

„Tak Andrej," povedal zatrpklo, „prišlo to, na čo ste čakali. Tu máte vašu drahú revolúciu! Ľudia sa navzájom zabíjajú, strieľajú, okrádajú, trýznia ľud hladom a zimou! To je vražda a zločin, nie revolúcia!"

Jeho hlas sa triasol žiaľom a hnevom. „Prečo tí sukini synovia zabili Petra? Prečo?" kričal držiac môjho otca za plecia a triasol ním. „Nemci nás nezabíjali tak, ako to robia naši ruskí bratia. Vďaka, vďaka ti, Andrej, za vašu drahú revolúciu!"

Otec len ticho stál so zvesenou hlavou. Vedel, že slová a vysvetľovanie by boli zbytočné. Po prvýkrát videla rodina Fjodora Pantelejeviča plakať. Slzy tiekli dolu jeho bielou bradou. Pomaly kráčal do kúta k ikone – nebol to jeho vojensky vzpriamený krok – a padol na kolená.

„Bože, pomôž tvojim blúdiacim ovciam. Nech brat nezabíja brata a syn otca. Nepoškvrnená Panna, obnov zdravý rozum v tvojom ľude a zabráň jeho záhube."

Pomaly, ticho vstal a zotrel si slzy z líc.

„Teda Andrej, nech ti Boh odpustí, ako ti odpúšťa tvoj otec," a obrátil sa k manželke: „Nataša, daj jesť deťom a daj ich do postele."

Potom nám Šura s plačom povedala o konci jej brata. Raz večer sa nevrátil domov z banky. Domnievala sa, že z nejakého dôvodu sa rozhodol ísť do Jekaterinoslavu a poslala telegram. O štyri dni našiel neznámy vi-

diečan Petrovo telo za mestom pri koľajniciach. Vreckovku mal napchatú v ústach, ruky mal zviazané za chrbtom a na hlave mal stopy po niekoľkých výstreloch. Kľúče od banky, ktoré mal vždy so sebou, chýbali.

„Srdce mu nebilo, ale jeho hodinky stále tikali... hodinky s päťdňovou strunou, na ktoré bol Peter taký pyšný," prepukla Šura opäť do plaču.

Keď sa lupiči zmocnili kľúčov, zrejme sa rozhodli Petra zabiť, aby odstránili svedka. Bolo celkom pravdepodobné, že ho zlikvidovali ľudia, ktorých poznal. Je možné, že potom stratili odvahu a vzdali sa plánu banku vylúpiť.

Domov sme sa vrátili smutní. Starý otec sa z tohto nečakaného úderu nikdy nezotavil. Zomrel niekoľko mesiacov po smrti svojho najmladšieho syna a jeho žena ho čoskoro nasledovala.

3

Iljinov majetok blízko Korbinu nad Dneprom bol jedným z najbohatších a najkrajších v tejto oblasti. Rozprestieral sa na tisícoch hektárov pastvín a obilných polí, lesov, ovocných záhrad, patrili mu rozsiahle maštale a mliekárne. Široké kamenné cesty sa elegantne tiahli medzi vysokými stromami k veľkému kaštieľu, kde žili jeho majitelia v prepychu. Rieka sa na tomto mieste vzdala svojej majestátnej grandióznosti a rýchle sa valila pod strmými a ostrými útesmi. Príroda sa prekonala a darovala tomuto kútiku krajiny mnohotvárnosť, ba priam umeleckú nádheru.

Po revolúcii väčšinu pozemkov rozparcelovali a dali vidiečanom, ktorí na majetku pracovali. Podstatná časť majetku – asi päťsto hektárov úrodných polí, ovocných záhrad, veľký rybník a panské sídlo – sa v roku 1919 zmenila na poľnohospodárske spoločenstvo, „komúnu", pre robotníkov z mesta. Noví usadlíci, asi sto rodín z Jekaterinoslavu, ho nazvali *Nabat* – Varovný zvon.

Kravčenkovci boli jednou z týchto rodín a komúna sa stala na štyri roky naším novým domovom – do mojich sedemnástich rokov. Otec, jeden z organizátorov projektu, tam vzal mnohých robotníkov z továrne, kde dovtedy pracoval. Oblastný soviet schválil jeho návrh, pridelil im pôdu, zabezpečil potrebné krmivo, dobytok, na doplnenie k tomu, čo ešte zostalo na majetku.

V meste bola výroba pre nedostatok surovín takmer úplne zastavená a nedostatok potravín dosiahol úroveň hladu. Únik na vidiek ponúkol nádej na záchranu. Trýznivý duševný hlad tiež ovplyvnil toto rozhodnutie. Niektorí ľudia chceli v praxi uplatniť sny, o ktorých snívali počas rokov revolučného zápalu. Dúfali, že komúna bude spomienkou na ideály bratstva, ktoré upadli do zabudnutia vo virvare bratovražedného boja, keď komunisti masovo zatýkali a popravovali ľudí pre najmalichernejšiu zámienku.

Otca opätovne vyzvali, aby vstúpil do komunistickej strany. Vždy odmietol. Nemám žalúdok na diktatúru a teror, hoci aj pod červenou zástavou, odpovedal stroho. Bol svedkom prípadov, keď robotníci i intelektuáli, ktorí bočili od revolučného boja za cárizmu, vstupovali do strany teraz, keď bolo jasné, že strana zostane pri moci. Poniektorí si vymysleli aj romantické životopisy. To ho len utvrdilo v presvedčení zostať „nezávislý" v boji o lepší svet.

Robotníci si so sebou na vidiek priniesli nadšenie, ktoré vyrastalo zo zúfalstva. Chceli jednak dokázať, že vedia zabezpečiť obživu pre svoje rodiny a okrem toho chceli poukázať na správnosť revolučných ideí. Roľníci z Iljinovho majetku a bližšieho okolia si robili z mešťanov transformovaných na roľníkov posmech. „Uvidíme, ako budú komunisti obrábať našu zem," hovorili s nápadným žmurkaním.

Posmešky boli však dobrosrdečné a skôr skrývali opatrnú priateľskosť. Mnohí z nich nám radili na každom kroku. Nepohoršovali sa nad týmto experimentom, dokonca si ho vzali pod neoficiálny patronát v rámci dobrých susedských vzťahov. Často sa objavili, práve keď bolo najviac práce a veľmi nám pomohli hneď v prvom roku, len aby sme boli úspešní. Aj keď známa poľnohospodárska škola Erastovka nebola blízko družstva, niektorí jej odborníci nám prišli na pomoc.

Pre mladých ľudí bol život v komúne plný vzrušenia. Vyžíval som sa v robote, v živote na vidieku a vystrájaní s kamarátmi. Rodičia sa obávali, že sa zanedbáva naše vzdelanie a snažili sa to nahradiť improvizovanými školeniami, ale nik z nás sa nezdieľal ich obavy.

Plávanie, rybačka, člnkovanie, hry a poznávacie výjazdy do okolia vyplnili krátke obdobia prestávok v tvrdej práci. Vrodenú lásku ku koňom, som si tu mohol naplno užívať. Koniar Gračev mal vo mne horlivého pomocníka. Život vidiečanov bol atraktívny. Spriatelil som sa s mnohými chlapcami a dievčatami v mojom veku a strávil som veľa večerov v ich domoch.

Občianska vojna nebola, samozrejme, nikdy ďaleko od nás. Opätovne narušila naše životy a niekoľkokrát hrozilo, že zničí našu komúnu. S Konstantinom som bol dosť starý na to, aby som sa mohol podieľať na ozbrojenej obrane, organizovanej otcom a inými vedúcimi komúny, dokonca aj môj mladší brat Jevgenij sa naučil strieľať. Raz červení, potom bieli, alebo iná nezávislá banda, vtrhli na naše polia a požadovali stravu, prikrývky, ba dokonca aj kone. Naša vojenská sila a odhodlanosť ochránila komúnu od väčšieho vyplienenia.

Jeden taký zážitok mi zostal v živej pamäti. Raz ráno – pásol som kone na malej vyvýšenine, z ktorej som mal dobrý výhľad a videl som všetko, akoby to premietali v kine – asi tristo jazdcov, poväčšine kozákov a bielych,

sa hnalo od hlavnej cesty krížom cez naše obilné polia smerom k rieke. Prenasledovala ich oveľa väčšia skupina červených. V beznádejnej situácii bieli smerovali k rieke dúfajúc, že ju preplávajú. Prenasledovatelia s guľometmi ich zo skalnatého vyvýšeného brehu skosili takmer do jedného.

Neprešiel ani mesiac a scéna sa zopakovala takmer do detailu, len s tým rozdielom, že teraz sa hnali k rieke červení a rovnako boli postrieľaní, keď sa snažili dostať na druhý breh. Zvykli sme si na to. Keď sme našli mŕtvoly na brehu rieky pri našej komúne, ani sme o tom radšej nehovorili.

Na jeseň po skončení žatvy, keď sme pri západe slnka boli s Gračevom v maštali, sme zbadali dlhý voz ťahaný konským záprahom. Viezli sa na ňom štyria muži a žena. Ľudia i kone boli celí zaprášení a spotení. Na konci voza stál guľomet. Pekná, asi tridsaťročná žena bola oblečená v rovnošate ošetrovateľky, jeden z mužov mal civilný oblek a dvaja boli v uniformách Čeky – novej a obávanej sovietskej tajnej polície – štvrtý muž mal na sebe námornícku uniformu.

Civilista sa predstavil ako Lihomanov. Bol to ten istý Lihomanov, ktorý sa neskôr stal predsedom Jekaterinoslavského oblastného výboru a súčasne aj vládcom našej oblasti. Povedal, že útvar bielych je im na stope a že musia mať čerstvé kone, aby im unikli. Nie, nemajú čas na vyjednávanie, ale ak chceme mať svoje kone, môžeme ísť s nimi do Kamenskova.

Súhlasili sme s ich návrhom a čoskoro sme siedmi sedeli na voze a poháňali kone, aby sme nestratili náskok pred prenasledovateľmi. Išli sme tak rýchlo, že som takmer nerozoznal mŕtvoly na ceste. Lihomanov povedal, že sú to väčšinou mŕtvoly členov červenej gardy, pred pár dňami tam zúrila veľká bitka.

„Odplatíme sa týmto bastardom!“ občas zareval námorník. „Vyrežeme im žalúdky, tým sukiným synom!“

Až po mestečko Auly sme nemali žiadne nepríjemnosti a začal som sa uvažovať, či neutekáme pred vymysleným nebezpečenstvom. Za Auly sme zabočili na cestičku, ktorá sa vzďaľovala od rieky. Šli sme asi desať minút, keď sme začuli blízko za nami jazdcov na koňoch, ukázalo sa, že nás prenasleduje asi tucet mužov. Rozumeli sme ich výkrikom a vedeli sme, že nás vyzývajú zastaviť. Náš výrečný námorník skočil ku guľometu a začal strieľať. Niektorí prenasledovatelia padli z koní. Zdalo sa, že zostatok sa rozhodol vrátiť.

Do Kamenskova sme prišli večer a zložili sme sa v malom dome, kde poznali Lihomanova. „Budeš spať v tej istej izbe ako ošetrovateľka,“ povedal mi. „Si ešte decko.“ Gračev a námorník, ktorí mali strážiť voz a kone, boli vo vedľajšej izbe. Vyšiel som von, aby sa mohla ošetrovateľka uložiť do postele. Neskôr som sa potme vyzliekol a rýchlo som zaspal.

O pár hodín neskôr ma zobudili hluk a hlasy. Keď som sa prebral, počul som hysterický hlas ošetrovateľky: „Daj mi pokoj, divoch, lebo zobudím celý dom! Choď preč odo mňa!“ V šere izby osvetlenej mesiacom som videl námorníka, napoly vyzlečeného, výraz tváre mal deformovaný vášňou, ako sa pokúšal znásilniť tú ženu. Bojovala zo všetkých síl, s rozstrapatenými vlasmi a obnaženými prsiami, lebo jej námorník roztrhol blúzku.

Keď ma námorník uvidel posadiť sa na posteli, nechal ju tak, vybehol von a hrešiac zabuchol dvere. „Špinaví buržuji!“ počul som ho mrmlať. Ošetrovateľka plakala.

„Takí ľudia, strašní ľudia!“ vzlykala. „A to sú kádre, s ktorými musíme viesť revolúciu.“

Bol som takisto rozhorčený ako ona a navrhol som, že zavolám Lihomanova a ostatných.

„Nie, neznepokojujme Lihomanova,“ povedala. „Má dosť starostí aj bez toho. Je to skutočný revolucionár, ozajstný idealista.“

Ani ona a ani ja sme nemohli zaspať. Až do úsvitu sme sa rozprávali, lepšie povedané, ona hovorila a ja som len počúval. Bola dcérou vysokého cárskeho úradníka, povedala a dodala:

„Keď vypukla revolúcia, privítala som ju s otvorenou náručou. Celý život som milovala prostý ľud a chcela som mu pomôcť. Pre môj ľud som opustila rodinu a išla do lekárskej školy v Charkove. Teraz som členkou Čeky. Nepáči sa mi všetko, čo robia, ale mojou úlohou je ošetrovanie a nie strieľanie. Nesmieme stratiť nádej, ani sa vzdať boja tisícov čestných ľudí, ako je Lihomanov, len pre hnusné a beštiálne tvory, ako chlap, ktorý ma v noci napadol. Na každú takú hnusnú epizódu existujú stovky hrdinských.“

Muž, ktorý ju napadol, vlastne ani nebol ozajstný námorník, povedala mi dôverne. Našiel niekde námornícku uniformu a jednoducho si ju obliekol, lebo tým získal určitú revolučnú prestíž.

Keď sme sa ráno vracali s Gračevom do našej komúny, povedal som mu, čo sa v noci stalo. Bol to jednoduchý muž, ktorý len málo rozumel tomu, čo sa dialo v našej krajine. Ale čo mi povedal v to ráno, mi navždy zostalo v pamäti.

„Áno Viťa, ošetrovateľka mala pravdu. Ako vždy, každá vec má dve stránky, dobrú aj zlú. Otázkou je, kto zostane pri moci, keď revolúcia skončí, či čestní ľudia alebo beštie, ľudia typu Lihomanova alebo falošného námorníka.“

Teraz, keď sme spomalili, mohli sme si lepšie všimnúť mŕtvoly, popri ktorých sme sa náhlili včera večer. Na niektorých miestach boli kopy čerstvej hliny, tam miestni vidiečania pochovali telá. Väčšina mŕtvol bola bez šiat a len niektoré mali obuté čižmy – mŕtvych vyzliekli, aby sa živí odeli.

4

Koncom druhej žatvy v komúne, na jeseň v roku 1920, som sa zapísal spolu s Konstantinom do Erastovskej poľnohospodárskej školy v Komisárovke.

Školu pred jednou generáciou založil a veľkoryso vybudoval Erastus Brodský, tamojší veľkostatkár. Vyčlenil časť svojho majetku a na kopci postavil dôstojné budovy s výhľadom na krásne jazero. Niektoré haly boli vybudované v tradičnej ukrajinskej architektúre panských sídiel, vychýrení maliari vyzdobili steny nástennými maľbami a mozaikami, ktoré zobrazovali ľudové témy, k dispozícii boli najmodernejšie zahraničné stroje.

Škola bola značne poškodená vyčíňaním vandalov. Veľa budov a internátov bolo zničených a nepoužiteľných, nábytok, dokonca aj stropné hrady ukradli na kúrenie, strojné zariadenia boli zanedbané. Chýrny erastovský dobytok bol rozohnaný, ale medaily získané zaň na európskych výstavách vo Viedni a Prahe boli stále vyložené.

Veľa starých učiteľov zotrvalo na pôvodných miestach a prišli aj noví, takže asi šesťsto študentov z celého Ruska mohlo pokračovať v štúdiu a učiť sa moderne hospodáriť, a to aj napriek veľkému nedostatku potravín a materiálu. Produkty dopestované na školských majetkoch im pomohli zostať nažive a spoločne znášané ťažkosti zblížili učiteľov a žiakov. Škola bola pod sovietskou kontrolou, ale politika sa až tak nezdôrazňovala. V našej príprave zameranej na zvýšenie výnosov ruskej zeme a zlepšenie obživy ruského ľudu bolo obsiahnuté všetko, čo „revolúcia" od nás očakávala.

Spolu s mojím bratom a tretím študentom Fjodorom z Tuapsy sme žili v malej chalúpke miestneho vidiečana.

Zima ubehla rýchlo a na jar nahradila prednášky v triedach praktická práca na školských poliach. Neskôr som si uvedomil, že som sa tam naučil viac, ako som si pôvodne myslel. Celková znalosť vedeckých poznatkov o hospodárení mi pomohla počas kolektivizácie.

Zabezpečiť si jedlo na každý deň, bolo čoraz ťažšie. Peniaze sa stali bezcenné a obchodovanie fungovalo len na primitívnej výmennej úrovni. Na pomoc komúny, kde sa idylická vidina kooperatívneho podnikania rozplynula pre hádky a zatrpknutosť, sme sa spoľahnúť nemohli. Stále viac usadlíkov odchádzalo. Zásoby chleba klesli tak hlboko, že sa musel zaviesť prísny prídelový systém. Vyzeralo to tak, že chudoba sa stala nevítanou súčasťou nového sveta, a to aj v prostredí malej komúny Varovný zvon.

Dospievajúcich chlapcov, teda aj nás, ťažkosti nezastrašili. Boli sme zvyknutí vystačiť si s málom a najbližšie jedlo si nejako zabezpečiť. V priebehu jari prechádzali Komisarovkou vlaky plné vojakov Červenej armády smerom k frontu, kde stále zúrila vojna s Poľskom. Našou úlohou bolo

ukoristiť od vojakov nejaké jedlo z ich prídelu, traja spolužiaci z Erastovky to zvládli vo veľkom štýle. Počas dní voľna, alebo aj počas vyučovania, keď sme mali pár hodín pre seba, otvorili sme si na železničnej stanici „Študentské pojazdné holičstvo". Názov bol napísaný na veľkom plagáte Kosťovým umeleckým rukopisom. Pod ním bola informácia: „Holenie a strihanie ... Dobrá a svedomitá práca ... Platba tovarom." A dole bol podpis s náznakom humoru: „Neschopné pracovné družstvo." Fjodor, ktorý sa naučil toto umenie niekde na svojich cestách, holil. Bratia Kravčenkovci strihali vlasy. „Nebojte sa," inštruoval nás Fjodor, „je to podobné koseniu sena – pomalé a jemné pohyby a potom vyrovnať strnisko".

Vojaci sa hromadili okolo mladistvých amatérskych holičov, robili si z nás vtipy a platili nám za to mrzačenie štedrosťou prostých ľudí. Niekedy sme priniesli domov toľko chleba, bravčoviny, zeleniny a iných výrobkov, že sme nasýtili aj našich priateľov. Počas nedieľ vztýčilo Študentské pojazdné holičstvo svoju tabuľu pod holým nebom na mestskom trhu a malo veru dobrý obrat. Dedinčania nám platili vajcami, zemiakmi a niekedy aj sliepkou.

Čoskoro sa však táto zlatá baňa vyčerpala. Nikto už nemal potraviny na výmenu za holenie a strihanie. Keď v roku 1921 nastalo veľké sucho a dedinčania spoznali jeho dôsledky, stali sa šetrnými a mrzutými. V škole sme nemali čo jesť, a tak sme sa vrátili domov do komúny. Tu sme zistili, že z pôvodného nadšenia sa stala pahreba tichého zúfalstva. Len niekoľkí pôvodní usadlíci zostali, aj to si väčšinou našli prácu v okolitých továrňach.

Mal som vtedy šestnásť rokov. V Korbine, neďaleko našej komúny, bola malá železiareň. Našiel som si tam robotu ako kováčsky učeň. Po prvýkrát v živote som tvrdo fyzicky pracoval a dostával výplatu. Keď som prišiel po robote domov v zaolejovanom oblečení, špinavý, ubolený a vyčerpaný, cítil som sa „skutočne dospelý".

Občianska vojna takmer skončila a soviety mali neobmedzenú moc.

Stranícki agitátori prišli niekedy do roboty a rečnili na schôdzach cez poludňajšie prestávky alebo po robote. Starší robotníci ich poväčšine ignorovali, ale mladší muži a ženy ich pozorne počúvali. Ponúkali nám nádej v čase všeobecnej biedy a pesimizmu. Bol tam aj závodný klub, vyzdobený obrazmi Lenina, Trockého, Marxa a Engelsa a heslami napísanými hrubými bielymi písmenami na pásoch červeného plátna.

Horlivo som počúval prednášky z ústredia a dokonca som našiel odvahu niečo sa aj spýtať. Sľubovaná budúcnosť bola ešte príťažlivejšia na pozadí bezprostrednej núdze. Ocitol som sa medzi skeptickým postojom, ktorý prevládal doma a vlastným smädom po pravej viere. Rozumel som otcovým námietkam voči drsným komunistickým metódam, ale v tom

čase som to mladícky vnímal tak, že otec je príliš strnulý v svojich zásadách a že jeho idealizmus je nejaký „staromódny".

„Prečo neprídeš do klubu počúvať prednášky?" pýtal som sa ho. Dychtil som po tom, aby som ho vtiahol do môjho nového života.

„Čo mi môžu povedať?" odpovedal smutne. „Ja som viac zabudol, ako oni vedia. Nie, ďakujem, vajce nemôže učiť sliepku."

V lete 1921 vládol naplno hlad a s ním aj jeho spoločník – epidémia škvrnitého týfusu. Za obeť si vzali milióny životov. Po mnohých rokoch svetovej a občianskej vojny sme čelili hladomoru v jeho najhlbšej a najkrutejšej podobe. Sucho bolo najväčšie pri Volge, ale jeho smrtiaca ruka siahala až za Dneper. Oblasť s najväčším hladomorom sa v podstate prekrývala s oblasťami, kde najintenzívnejšie zúrila občianska vojna, akoby sa aj pôda vzpierala dlhotrvajúcemu nedostatku krvi.

Niet slov, ktorými sa dá opísať toto utrpenie a hrôza. Ľudia hľadeli s pažravým zúfalstvom na všetky živé tvory – kone, psy, mačky a všetky domáce zvieratá. Kravy, ktoré nezabili, zahynuli hladom a ľudia ich skonzumovali aj napriek oficiálnemu varovaniu pred nákazou. Z kôry stromov sa varil „čaj" a „polievka." Aby prežili, žuvali ľudia aj nevyčinenú kožu. Na poliach neostal ani kúsok slamy, ani stebielko trávy. Strašidelné historky o vidiečanoch jediacich zomretých sa šírili stále častejšie, nanešťastie boli pravdivé – vedel som o takých prípadoch v Romankove, Auly, Pankovke i v iných susediacich dedinách.

Smrť – napuchnutá, mŕtvolne bledá, hrozná smrť – sa stala bežnou skutočnosťou nášho života. Všetci sme sa príliš venovali záchrane vlastného života, než by sme sa starali o iných. Dobrí ľudia, ktorí by v minulosti nezniesli utrpenie iných, schovávali teraz potraviny, aby si predĺžili vlastný život aspoň o pár týždňov alebo mesiacov, bez pomyslenia na susedov, ktorí opuchli a zomreli od hladu.

Bol som silný a zdravý, stačilo mi málo, aby som zostal na žive. S priateľom Seňom sme išli vlakom do oblasti Poltavy hľadať potraviny. Vzali sme so sebou všetko, čo sa mohlo premeniť na jedlo: obnosené šatstvo, strieborné lyžice, nejaké šperky a iné domáce potreby. Peniaze neznamenali nič, ale rôzne veci sa pri troche šťastia dali vymeniť.

O niekoľko dní sme dorazili do dediny Priluki a rozhodli sme sa skúsiť šťastie tam. No stovky iných prišli z toho istého dôvodu, takže konkurencia bola veľká.

Celý deň sme stáli na trhovisku s naším biednym tovarom rozmiestneným na zemi a žobronili sme, aby si vidiečania aspoň pozreli na naše poklady. Večer sme chodili po dedine z domu do domu. Skutočnosť, že sme boli mladí, nám veľmi pomohla, tak isto aj to, že sme s vidiečanmi hovorili v ich rodnom ukrajinskom jazyku.

Každý deň sme sa zbavili nejakých vecí a naše vrecia sa postupne plnili krúpami, múkou, hrachom a fazuľou. Na noc sme nemali problém nájsť si ubytovanie v domoch dedinčanov, najmä keď sme o to požiadali s pomocou dievčat v našom veku. Ich láskavosť sme im vynahradili prsteňmi a lacnými brošňami, dievčatá našli pre nás soľ, slnečnicový olej, nasolenú bravčovinu aj iné pochúťky.

Boli sme šťastnejší ako nejaký finančník, ktorý uzavrel desaťmiliónový obchod. Našim rodinám sme so sebou niesli potravu na niekoľko mesiacov.

Vlak bol preplnený, muži, ženy i deti sa vracali sa do hladových oblastí s drahocennými vrecami a balíkmi. Ani oko sme nezažmúrili zo strachu, že nás niekto okradne. Na stanici Znamenka nám vojaci a sprievodcovia nariadili, aby sme všetci vystúpili z vlaku. Nahnali nás do čakárne plnej nešťastných ľudí. Nikto nevedel, prečo vlak vyprázdnili. Všetci trpezlivo – zvyknutý na dlhotrvajúce utrpenie a otupený – čakali na druhý vlak. Keď prišiel, len silným a šikovným sa podarilo nastúpiť. Ja so Seňom sme sa rozhodli počkať.

Olejové knôty len slabo osvetľovali špinavú staničnú čakáreň. Bola taká plná, že ľudia museli prekračovať jeden druhého, aby sa dostali k záchodu. Tu a tam plakalo dieťa, dojčatá sali vysušené prsia svojich matiek. V jednom kúte sa vášnivo objímali zaľúbenci, nevšímajúc si hrubé vtipy na ich adresu.

Stredobodom pozornosti tých, čo im ešte zostal chlp zvedavosti, bola mladá žena, ktorá stonala ako ranené zviera. Ženy urobili okolo nej miesto, muži doniesli vedrá s vodou, ľudia zabudli na vlastný boj s hladom vzrušení skutočnosťou, že sa zrodí nový život. Zaplakanie novorodenca oznámilo, že zázrak sa úspešne zavŕšil a ľudia sa môžu zasa pohrúžiť do vlastných problémov.

Ráno som uvidel matku ležať na špinavej dlážke čakárne, jej bledá a strhaná tvár sa vynímala na zafúľanom batohu, ktorý mala pod hlavou. Bábätko zabalené v handrách jej ležalo na hrudi. Hrdlo mi zovrelo ľútosťou. Nechal som Seňu strážiť náš majetok a bežal som do dediny. Mal som tri cárske strieborné ruble a po polhodine sa mi podarilo vymeniť ich za malú fľašku teplého mlieka a malú drevenú misku ovsenej kaše. Keď som jej podal tieto dary a môj čistý uterák, hľadela na mňa s neuveriteľnou vďakou.

„Ďakujem ti, mladý muž," povedala ukrajinsky. Mala krásne oči na utrápenej tvári. „Ako sa voláš?"

„Viktor Andrejevič," povedal som.

„Nech ťa Boh chráni a dopraje ti šťastie," povedala potichu a prvýkrát sa usmiala.

„Dcére dám meno Viktória, aby si pamätala tvoj dobrý skutok po celý svoj život."

Vracal som sa k Seňovi na druhú stranu miestnosti, keď mladý lotor, ktorý sa na to všetko prizeral, nehanebne zvolal: „Pozrite sa, súdruhovia, otec dieťaťa je tu!"

Bol odo mňa o hlavu vyšší, širokoplecí a silný, no hnev aritmetiku nepozná. Udrel som ho a na moje prekvapenie sa roztiahol na zemi. Keď si všimol, že zástup bol na mojej strane, potichu vstal, utrel si krv spod nosa a vrátil sa do kúta.

Žiadneho víťazného hrdinu nevítali doma srdečnejšie ako mladého Viktora, ktorý sa potácal pod mechom plným potravín. V priebehu nasledujúcich mesiacov som podnikol mnohé ďalšie výlety vlakom i na koni. Bábuškin zlatý kríž bol posledný rodinný poklad, s ktorým sme sa museli rozlúčiť, uchovali sme si ho tak dlho, ako sme len mohli, no predsa sme ho museli vymeniť. Neskôr prišla pomoc z Ameriky, od Hooverovej Americkej administrácie pomoci a od iných organizácií, ale smerovala najmä do oblasti Volgy. A čo Ukrajina? Nová úroda dozrievala a život sa pomaly vracal do starých koľají. Ja som sa vrátil do kováčskej dielne továrne v Korbine.

IV.
Červená mladosť

1 Nová úroda v lete roku 1922 sľubovala, že bude dobrá a požehnaná. Krajinou prechádzala vlna novej nádeje a život bol pokojnejší. Milióny mŕtvych odpočívali v zemi a v tichej dohode nikto viac nespomínal túto katastrofu. Zlý sen patril už noci zabudnutia.

Stromy v našom ovocnom sade boli obťažkané ovocím, veľké šťavnaté plody na slnku dozrievali, v jazere sa hemžili húfy rýb, šelestiaci vietor hladkal Dneper a postrapatil zlaté vlásky našich obilných polí. Ukrajinské dievčatá, zborovo spievajúc staré piesne, zberali a zvážali novú úrodu. Bolo príjemné mať sedemnásť, nechať si rásť fúzy a v prítomnosti dievčat, ktoré mi ešte včera boli ľahostajné, byť zrazu v rozpakoch.

Moje rozhodnutie stať sa baníkom úzko súviselo s týmto klíčiacim novým životom. Nevedel som sa dočkať, kedy vstúpim do útrob matky zeme, aby som mohol kopať, ťažiť, rozširovať. Samozrejme, že slová prednášajúcich v klube v Korbine boli iba ošúchané frázy, komunistickou stranou predpísané formuly a pokyny pre propagandistov. Pre mňa však znamenali zvuky trúbky zvolávajúcej do roboty. „Súdruhovia," povedal prednášajúci v jeden skorý jesenný podvečer, „naša krajina potrebuje uhlie, železo a ropu. To sú životne dôležité nervy budúcnosti. Všetci, ktorým je revolúcia drahá, musia pracovať vo fabrikách a v baniach. Naša sovietska republika potrebuje silné a pracovité ruky. Tisícky robotníkov bude treba v uhoľných baniach Doneckej kotliny."

Seňa a ja sme sa na seba pozreli a aj bez slov sme vedeli, že sme sa obaja rozhodli pre to isté.

Keď som doma oznámil, že chcem ísť do uhoľných baní v doneckej oblasti, otec len smutne pozeral. Matka ticho plakala a upozorňovala ma, že som len chlapec a že ešte mám dosť času na to, aby som ťažko pracoval. No nepokúšali sa ma zdržiavať. Celé dni dávala matka do poriadku moje šaty a nežne ich zabalila.

Poslali nás do bane v Alčevskom okrese blízko Algoverovky. Bola to najstaršia uhoľná oblasť v Doneckej panve, ktorú začali teraz intenzívne

budovať. Prvú noc sme strávili v dlhom tmavom baraku, kde spali stovky robotníkov na holých doskách v horných alebo dolných kójach. Zápach natlačených tiel, pokazených potravín a zlého tabaku bol takmer neznesiteľný. Niekoľko baníkov, čiernych od uhoľného prachu, hralo so zamastenými kartami a hlasno klialo v tlmenom svetle petrolejky.

Obaja chlapci od Dnepra, unavení z dlhej cesty v preplnenom vlaku, upadli však do sladkého spánku. Ráno sme sa zobudili a zistili sme, že nám ukradli kufre. Neostalo nám nič, len špinavé šaty, v ktorých sme cestovali a spali. Pochôdzka po baníckom sídlisku našu odvahu neposilnila. Dlhá špinavá ulica po oboch stranách lemovaná ošumelými chalupami a barakmi. Vzduch bol čierny od uhoľného prachu. Romantický sen, vlastnými rukami „budovať socializmus," rýchle vybledol a trvalo veľa týždňov, kým sa nám počiatočné nadšenie vrátilo.

Seňu poslali do bane, ktorá sa nachádzala uprostred dubových lesov. Môj osud sa vyvinul inak. Pre nedostatok vyškolených ľudí trval vedúci odborov na tom, aby som pracoval v jednej z kancelárií na riaditeľstve. Táto skutočnosť nezodpovedala môjmu vytúženému snu. Namiesto kopania s baníckou lampou na čele som sa oháňal perom a počítadlom.

V prvých mesiacoch sme bývali v jednom z tých veľkých špinavých barakov pre novoprišelcov. Neskôr nám pridelili izbu v menšej ubytovni pre starých, udomácnených baníkov. Keď som si napokon zvykol na uhoľný prach a primitívne životné podmienky, získal môj život dokonca farbu i čaro. Žil som medzi príslušníkmi všetkých rás a sociálnych vrstiev ruskej ríše.

Rusov a Ukrajincov bolo samozrejme najviac, ale žili tam aj Tatári, Arméni, Číňania, ľudia z hôr Kaukazu, z Kazachstanu a z ázijskej stepi. Niektorí tam prišli, ako Seňa a ja, z vlasteneckého presvedčenia plniť úlohy industrializácie. Väčšinu nováčikov sem však pritiahli platy, ktoré tu boli, v porovnaní s dedinskými pomermi, naozaj dobré. Mnohí zostali len tak dlho, kým si nezarobili na kravu, koňa alebo novú chalupu. Vysoká fluktuácia spôsobovala vedeniu najviac starostí.

Medzi rôznymi rasami nevládli veľké sympatie. Chceli nielen žiť pre seba, ale aj pracovať len pre seba. Orientálci dreli v najhlbších a najťažších šachtách, Rusi a Ukrajinci robili na ľahších pozíciách. Priepasť medzi sociálnymi vrstvami bola ešte hlbšia ako medzi rasami. Tí, čo predstavovali starý režim – synovia obchodníkov a veľkostatkárov, kňazi, bývalí dôstojníci, úradníci a študenti sa cítili ako vyvrheli, ktorými ostatní pohŕdali a ledva ich trpeli. Život v barakoch bol surový a často divoký. Muži pili vodku rovno z fľaše, aby ju v zapätí vypotili v hádkach a pästných súbojoch. Niektorí sa zúrivo vadili pre najnezmyselnejšie veci. Videl som ako baníci prehrali v kartách nielen svoj plat, ale aj posledný pár topánok,

či jedinú deku na spanie. Robotnícky klub, literárne kurzy a knižnica priťahovali len málo rozumne zmýšľajúcich robotníkov.

Zaujímavé bolo pozorovať rýchlu premenu sedliackych neohrabaných chlapcov s údivom sa pozerajúcich na svet mimo ich dedín, s ktorým práve prišli prvý raz do styku. V topánkach z kôry, v naberaných, doma tkaných nohaviciach a dlhých sedliackych blúzach vyvaľovali oči na „proletariát" a na cudzozemcov z odľahlých častí krajiny. Rýchlo sa stali inými, aj keď nie lepšími ľuďmi. Mnohí z nich sa vrátili domov v konfekčných oblekoch, oholení a navoňavkovaní, v nových topánkach, ktoré elegantne vŕzgali. Dávali sa fotografovať pre svoje rodiny, v hlučných skupinách chodili po sídlisku a v dobrej nálade vyhrávali na harmonike. Boli však aj takí, ktorých priťahoval klub a učenie, sťažovali sa na „zaostalosť a nedostatok kultúry" svojich priateľov, diskutovali o politike, ako keby sa boli len pre to narodili.

Môj život sa, samozrejme, krútil okolo klubu. Čitateľská vášeň, ktorú mi prerušila občianska vojna a hlad, znova ožila. Okrem kníh z knižnice sme si navzájom požičiavali aj svoje vlastné. Takmer každý večer, i počas voľných dní, som navštevoval kurzy chémie, matematiky a fyziky, alebo som počúval správy o ťažbe uhlia. Spolu so Seňom sme uzavreli priateľstvá s chlapcami a dievčatami, ktorí tiež dychtili po vzdelaní tak ako my. Vďaka môjmu predchádzajúcemu štúdiu mal som medzi mladými robotníkmi istý náskok. Noviny neustále opakovali volanie po lepšom živote pre našu vlasť. Chudobné a zaostalé Rusko sa konečne ocitlo na ceste k pokroku, bolo treba len vydolovať viac uhlia, dopestovať viac obilia a lepšie sa vzdelávať. Tieto výzvy som čítal, ako keby boli osobne určené pre mňa. Príležitostne navštívil náš závod niektorý z nových vodcov – Petrovskij, Rakovskij alebo dokonca Lunačarskij. Keď som ich počúval, cítil som sa ako súčasť niečoho nového, veľkého, vzrušujúceho. V moskovskom Kremli sedeli muži, ktorých sme volali jednoducho súdruhovia – Lenin, Trockij, Dzeržinskij –, ale ja som ich vnímal ako bohov.

Keď sa spätne pozerám na svoj súkromný život, tak moje sympatie s myšlienkami komunizmu sú spojené s príchodom súdruha Lazareva, ktorý predniesol množstvo prednášok o problémoch socializmu. Bol to asi tridsaťročný muž z učiteľského zboru univerzity vo Sverdlovsku, vysoký, štíhly, čisto oblečený. Rozprával prirodzene, vlastnými slovami, a nie s citátmi Marxa a Lenina. Najväčší dojem urobila na mňa skutočnosť, že nosil kravatu, čím posilnil naše presvedčenie, že si možno dovoliť aj takýto buržoázny luxus a zostať pritom dobrým sovietskym občanom. Jedného dňa som sedel v knižnici zahĺbený do knihy, keď ktosi za mojím chrbtom povedal: „Čo to čítaš? Som zvedavý." Obrátil som sa. Bol to súdruh Laza-

rev. „*Opinions de J. Jerome Coignard* od Anatola Francea," odpovedal som s úsmevom. „Tak teda Anatole France," povedal. „Prečo nie ruských klasikov alebo niektorého súčasného sovietskeho spisovateľa?"

„U Anatola Francea nachádzam veľa z toho," povedal som, „čo mi chýba u sovietskych spisovateľov. Je bystrý a veľmi úprimný. Čítam aj ruských klasikov, ale noví spisovatelia píšu len o politike a vidí sa mi, že skutočný život nášho najbližšieho okolia prehliadajú."

„Veľmi zaujímavé, niekedy večer si o tom spolu podiskutujeme. Príď ku mne na izbu, aby sme sa lepšie zoznámili." O niekoľko dní neskôr som ho stretol na subotniku, dobrovoľnej pracovnej brigáde, na ktorú sa prihlásili stovky dobrovoľníkov, aby zadarmo dokončili nejakú súrnu robotu. Tentoraz to bolo uvoľnenie cesty od vysokého uhoľného násypu. Súdruh Lazarev odetý v robotníckych šatách a zaliaty potom veľmi šikovne narábal motykou. Pozdravil ma ako starého priateľa, čo ma potešilo. Ten istý večer sme sa stretli v knižnici. Znova chcel vedieť, čo také čítam. „*Čo máme robiť?* od Černyševského," povedal som. „Dôležité dielo," súhlasil. „Áno a jeho otázka, čo máme robiť, je tá otázka, ktorou sa práve zaoberám," povedal som.

„To je otázka, ktorú zodpovedal už Lenin a pred ním Marx. Čítal si Lenina a Marxa?" „Tu a tam niečo od Lenina," odpovedal som. „Ale Marxa nie. Stranícku literatúru som samozrejme čítal, ale nie som presvedčený, že dáva vyčerpávajúcu odpoveď na otázku čo máme robiť." „Poď so mnou na moju izbu, dáme si šálku čaju a nejaké občerstvenie, tam sa môžeme rozprávať a nebudeme nikoho vyrušovať," usmieval sa súdruh Lazarev.

Bola to čistá, svetlá izba bez fľakov. Diván bol prikrytý pestrou dekou, knihy usporiadané na písacom stole a zopár kvetov vo farebnom krčahu. Na stene viselo niekoľko rodinných obrázkov; na jednom Lazarev ako gymnazista so psom pri nohách, na druhom jeho pekná sestra v študentskej uniforme. Na druhej stene viseli zarámované fotografie Lenina a Marxa a medzi nimi – ako by ma ovial teplý dych, hoci som nevedel prečo – známy obraz starého Leva Tolstého, v jeho dlhej sedliackej blúze s palcami v popustenom opasku.

Toto nie je nijaký bujný námorník, ktorý po nociach znásilňuje ošetrovateľky, pomyslel som si. Takéhoto komunistu by som mohol nasledovať.

„Keďže tu musím žiť viac mesiacov," vysvetľoval Lazarev, „pokúsil som sa zariadiť si to tu trocha obývateľne."

V tú noc sme sa dlhé hodiny rozprávali o knihách, o strane i o budúcnosti Ruska. Lazarev mi povedal, že moje miesto je v komunistickej menšine, ktorá musí ukazovať cestu vpred a že by som mal vstúpiť do Komsomolu a neskôr do strany. Samozrejme, priznal, že strana nie je ne-

omylná a že jej program možno nie je dokonalý, ale muži sú dôležitejší ako programy.

„Keď múdri, idealistickí mladíci ako ty ostanú stáť bokom, čo sa potom stane?“ spytoval sa. „Prečo by si nemohol s nami spolupracovať a bojovať za spoločnú vec? Môžeš nám pomáhať pretvárať ľudí a iným byť príkladom, ako byť verný vlasti. Popozeraj sa len po barakoch okolo seba – hry, špina, opitosť, pohlavná nezdržanlivosť, namiesto čistoty, kníh a duchovného svetla. Musíš sa naučiť spoznávať, že pred nami leží nesmierna úloha: vymetenie Augiášovho chlieva. Musíme zlikvidovať tmavú, špinavú a nesociálnu minulosť, ktorá ešte všade panuje, a na to potrebujeme schopných chlapov. Jadrom otázky, Viťa, nie je vonkajší socializmus, ale statočnosť, vzdelanie a ľahší život pre masy.“

Mňa sa už predtým pokúšali komunisti „získať“, ale až teraz som prvýkrát počul ozvenu toho ducha, ktorým bolo preniknuté moje detstvo. Diskutoval som so súdruhom Lazarevom a povedal som, že si to ešte rozmyslím, v skutočnosti som s ním však súhlasil a už som sa rozhodol. Keď súdruh Lazarev odchádzal o niekoľko týždňov do Moskvy, bol som aj ja v tom obrovskom množstve obyčajných baníkov, úradníkov – ale aj najvyšších zamestnancov správy – ktorí ho na stanici odprevádzali.

„Tu si, Viťa,“ pozdravil ma, a tým ma vyzdvihol z masy, „náhodou som sa dopočul, že si vstúpil ku komsomolcom. Veľmi dobre! Blahoželám! Ale prečo si mi to nepovedal? Bol by som ťa odporúčal!“ „Ja viem a som vám vďačný, ale chcel som to urobiť sám… bez protekcie.“

„Možno máš pravdu,“ usmieval sa, „tu je ešte malý darček zvlášť pre teba.“ Bola to kniha. Očakával som Marxa alebo Lenina. Cestou domov som sa pozrel na obálku: *Štyri drámy od Shakespeara*. Lazarev, fanatický komunista a schopný vedúci, dal do súladu humanizmus Tolstého a shakespearovskú lásku ku kráse so svojím leninsko-marxistickým presvedčením. Pretrvá táto zmiešanina? Budú Lazarevovci úspešní?

2 Teraz dostal môj život zmysel a cieľ: naplno sa obetovať pre novú vec. Bol som jedným z elity vyvolených, ktorá mala môj národ a celý svet vyviesť z tmy do socialistického svetla. Znie to nafúknuto, ale naozaj sme takto hovorili aj cítili. Cynizmus a sebectvo sa mohlo nájsť u niektorých dospelých komunistov, ale nie v kruhu nás nadšených mladíkov. Mojou výsadou, ako jedného z vyvolených, bola tvrdšia robota, pohŕdanie peniazmi a potláčanie osobnej ctižiadostivosti. Nikdy nesmiem zabudnúť, že som v prvom rade komsomolec a len v druhom rade človek. Pretože som vstúpil do baníckeho prostredia, do prostredia „priemyselného rozma-

chu“, dostávalo toto konanie akýsi mystický zmysel. Myslím si, že mladý cársky šľachtic, ktorý bol uvedený na dvor, musel mať asi taký istý pocit „spolupatričnosti“.

Nezostal mi už žiadny čas na drobnú zábavu. Život bol naplnený povinnosťami, kurzami, podujatiami pre baníkov a „straníckymi“ myšlienkami, ktoré sa museli preštudovať a predebatovať. Boli sme si vedomí, že z našich radov musia vyjsť Lenin a Bucharin budúcnosti. Zdokonaľovali sme sa pre vedenie, boli sme akoby kňazi materialistického náboženstva. Keď sa ukázalo, že viem prirodzene rečniť a písať, rýchlo som sa stal „aktivistom“. Pracoval som vo všetkých možných výboroch, vykonával som pioniersku prácu medzi nestraníckymi neveriacimi a pri častých slávnostiach som tiež zohral svoju úlohu. Popri pravidelných revolučných sviatkoch sa oslavovali aj nespočetné iné príležitosti. Inštalovanie nového stroja, otvorenie novej šachty či splnenie výrobného plánu sme oslavovali hudbou a rečnením. Všade na svete bolo uhlie uhlím – u nás bolo „palivom pre lokomotívy revolúcie“. Na podnet súdruha Lazareva ma zadelili do bane. Už som viac nemusel Seňovi závidieť. Obaja sme spolu s ďalšími baníkmi tvorili *artel*, skupinu, ktorá spoločne pracovala a bola platená. Systém artelov bol vtedy jedným z prostriedkov na zvyšovanie produktivity práce. Členovia dobrých artelov zarábali obyčajne viac ako jednotliví baníci. Žiadali sme si najťažšiu a najnebezpečnejšiu prácu, túžiac dokázať naše nadšenie činmi. Mali sme dokonca heslo, ktoré sme slávnostne odkázali úradníkom: „Keď je to potrebné, treba to urobiť.“

Členovia nášho artelu bývali spolu v čistom a pohodlnom dome, v ktorom sa nachádzali aj dobré knihy. Sami sme si upratovali a vykonávali rôzne domáce práce. Na stenách sme mali obrazy sovietskych vodcov a klasikov ruskej literatúry, ktorí súhlasne hľadeli – o tom som bol presvedčený – na našu príkladnú kultúrnosť uprostred zaostalosti.

Bol medzi nimi aj Sergo Ordžonikidze, muž z Leninovho okolia a neskôr komisár pre ťažký priemysel. Mal som rád jeho ostro rezanú gruzínsku tvár, veľký orlí nos a strapaté ovisnuté fúzy. Kdesi v sebe som mal taký pocit, že tento muž bude raz pre mňa ako komunistu učiteľ a v určitom zmysle aj inšpirátor mojich pracovne najbohatších rokov. Samozrejme, že sme si príležitostne dovolili veselý a družný večer. Priatelia a súdruhovia sa radi stretávali v našom dome – bol veľmi „civilizovaný“ a „vzdelaný“. Jeden z nás hral nádherne na gitare, tancovali sme, spievali a diskutovali dlho do noci. Pri takejto príležitosti prišli ku nám aj mnohé príťažlivé dievčatá žijúce v tamojšom spoločenstve. Keď sme boli príliš bujarí, vedomí si viny, činili sme v nasledujúcich dňoch tvrdou prácou, štúdiom a diskusiami komsomolské pokánie.

Na jeseň bolo vystatovačné heslo nášho artelu vystavené ťažkej skúške. Hrozilo, že zaplavená šachta sa zosype. Aj keď bola podopretá len drevenými trámami, pracovalo sa ďalej bez prerušenia. Ponúkli sme sa, že budeme v tejto šachte robiť, len aby sme boli dobrým príkladom pre Tatárov a Číňanov, ktorí v nej pracovali.

Práve som tvrdo robil v šachte, stojac až po kolená v ľadovej vode, keď som odrazu pocítil, akoby sa celý svet začal kolísať, prašťať a stonať. Počul som niekoho zdesene vykríknuť – pravdepodobne to bola ozvena vlastného výkriku. Časť šachty sa zrútila. Keď som znova otvoril oči, našiel som sa na nemocničnej posteli vo veľkej svetlej miestnosti. Lekár v bielom plášti mi meral pulz a vedľa neho stála pekná ošetrovateľka stredného veku s blokom a ceruzkou. Keď zbadala, že som opäť pri vedomí, s úsmevom sa mi prihovorila.

„Budeš skoro zdravý, súdruh Kravčenko, nerob si starosti," povedala a lekár súhlasne prikývol. Vravela mi, že som dve alebo tri hodiny ležal vo vode v zrútenej šachte. Čínskeho robotníka vedľa mňa zabilo. Aj ja som mal malú šancu na prežitie – mohli ma zavaliť a zadusiť zrútené steny a mohol som sa tiež utopiť v ľadovej vode. Ležal som s poranenými nohami a vysokou horúčkou, ale inak relatívne v dobrom stave. Neskôr sa z horúčky vyvinul zápal pľúc. Dva mesiace v nemocnici mi ostali napodiv v pamäti ako jedny z najkrajších čias mojej mladosti. Príbeh môjho artelu a jeho vrchol – zrútenie šachty – sa ústnym podaním stal legendou socialistického hrdinstva a ja som bol jeho hlavnou postavou. Významné osobnosti odborov a strany ma navštívili v nemocnici. Chlapci a dievčatá z Komsomolu prichádzali pravidelne za mnou a nosili mi malé darčeky. Na moje osemnáste narodeniny som bol ešte stále v nemocnici. Členovia artelu prišli na návštevu vo veľkom počte, čo bol dôkaz srdečného kamarátstva.

Pekná zdravotná sestra ma opatrovala ako vlastného syna. A ja som mal počas celého času liečenia naozaj pocit, že som obľúbencom všetkých Rusov – robotníkov, komsomolcov a vysokých úradníkov – tejto veľkej a nádhernej rodiny. Lekári mi zakázali pracovať v bani najmenej jeden rok a nijaké prosby z mojej strany neobmäkčili toto ich rozhodnutie, ktoré oznámili aj správe podniku. Netúžil som sa vrátiť k úradníckej robote, a preto som sa pripravoval na návrat do komúny Varovný zvon a do Jekaterinoslavu.

Ešte pred odchodom ma zastihla správa, že 24. januára 1924 zomrel Lenin. V tejto časti údolia Donu bol žiaľ po tomto údere pravý a hlboký. Nesúviselo to s politikou. Pre jednoduchých baníkov, aj pre hráčov a surovcov v barakoch, či pre povýšencov vo vŕzgajúcich topánkach, nehovoriac už o komunistickej mládeži, bol Lenin symbolom nádeje. Verili sme, že

útrapy týchto krvavých rokov sú základom pre lepšiu budúcnosť. Každý z nás mal pocit osobnej straty.

Pochodoval som s tisíckou iných tri kilometre na spomienkovú oslavu, ktorá sa konala pred baníckym strediskom, nazývaným „Parížska komúna“. Popoludnie bolo veľmi studené a snežilo. Vietor sa zarezával sťa ostrý nôž do kože. Rečnícka tribúna stála pod holým nebom a bola ozdobená červenými a čiernymi stuhami, hoci o chvíľu všetko pokryla vrstva snehu. Jeden rečník po druhom sa pokúšali prehlušiť zavýjajúci vietor oficiálnymi, žiaľ, nič nehovoriacimi frázami.

„Súdruhovia baníci,“ kričal jeden pompézny delegát z Charkova. „Lenin je mŕtvy, ale jeho dielo žije ďalej. Vodca proletárskej revolúcie… vodca celej svetovej pracujúcej vrstvy… najlepší po Marxovi a Engelsovi…“

Tieto neosobné slová ma veľmi deprimovali. Prečo nehovoria zo srdca, ale namiesto toho čítajú z úvodníkov *Pravdy* a *Izvestijí*? Keď som o tom rozmýšľal cestou domov v riadnej fujavici, tešil som sa, že Seňa aj ostatní boli tak isto skľúčení. Rečníkom sa nepodarilo vyjadriť naše pocity, ktoré mali veľa spoločného s našimi nádejami.

O niekoľko dní neskôr som v miestnych novinách čítal o Stalinovej prísahe pri Leninovej rakve na Červenom námestí v Moskve. Bol to krátky, skoro liturgický sľub ísť ďalej po tej ceste, ktorú nám vytýčil mŕtvy vodca a dojal ma viac ako naše spomienkové stretnutie. Stalin bol členom všemocného politického byra, generálny sekretár strany a už od začiatku dôležitá osobnosť nového režimu. Ale predsa len toto bolo po prvýkrát, keď som si jeho existenciu jasne uvedomil. Zvláštne, že jeho portrét nevisel ani na našej stene.

Od tohto dňa sa meno Stalin stalo takým veľkým a všadeprítomným, až bolo ťažké predstaviť si časy, v ktorých naše dni neovplyvňoval.

3

Bol som iba niečo vyše roka v uhoľnej oblasti a predsa mi padlo zaťažko odtrhnúť sa od tohto života. Keby mi bol vtedy, v to smutné ráno, keď som sem prišiel, niekto povedal, že si toto miesto s jeho surovou ľudskosťou obľúbim, bol by som ho pokladal za blázna. Napriek môjmu naturelu začal som sa cítiť ako baník – chyby a neúspechy som vnímal s pochopením, lebo som ich poznal zvnútra, nie kriticky, ako ten, kto pozoruje zvonka.

Spoznal som, že súčasťou bezútešnosti, pochmúrnosti a nebezpečenstva baníckeho života je i veľká vášeň, ktorá mu dáva cenu. Nie je pravda, že máme radi len to, čo je veselé a pekné. Tragické a škaredé môže takisto opantať naše zmysly. Máme radi to, čo hýbe naším srdcom. K ľuďom a miestam sme pripútaní citmi, ktoré v nás vzbudzujú, aj keď sú nepríjem-

né. Nikdy som nezabudol na môj pobyt v bani. Vždy som sa cítil byť blízky ľuďom dolujúcim uhlie, blízky obyvateľom čierneho sveta pod zemou.

Pri mojom odchode z doneckých baní sedelo so mnou v oddelení vlaku šesť spolucestujúcich. Podľa ruského zvyku sme sa onedlho dali do rozhovoru. Hoci som bol najmladší zo skupiny, cítil som sa zodpovedný za smer rozhovoru. Ako komsomolec som nesmel premeškať žiadnu príležitosť rozprávať o šťastnom živote, ktorý stojí pred nami a vysvetľovať momentálne ťažkosti.

„Celý čas hovoríš o tom, súdruh, že život bude znesiteľnejší," sťažoval si jeden intelektuál, „ale napriek tomu nemáme chlieb, nemáme petrolej, nemáme topánky. Moja žena a ja mrzneme, trasieme sa od hladu. To nie je život, to je trest Boží…" Bol stredného veku, vyziabnutý, mal chudú tvár s okuliarmi z hrubého skla v zlatom ráme. Oblečený mal prechodný kabát, vlnený ženský šál a cez diery v jeho topánkach presvitali biele ponožky.

„Dovoľ mi otázku, aké máš povolanie?" spýtal sa ho jeden spolucestujúci.

„Ja som skladateľ," nevraživo odpovedal intelektuál, „píšem noty, hudbu."

„Ach, ty píšeš noty," vysmieval sa ten druhý, „ktože potrebuje tvoje noty, kto si praje v týchto časoch ružovú slnečnú valčíkovú hudbu? Choď do továrne, rob ozajstnú robotu, potom budeš mať menej dôvodov nariekať."

„Každý musí teda pracovať v továrni?" zvolal nahnevane skladateľ. „Noví stavitelia socializmu nepotrebujú žiadnu hudbu? Máme sa všetci premeniť na bezduché stroje?"

„Máš úplnú pravdu, my nepotrebujeme tvoje prekliate noty a hudbu. Musíme produkovať len viac tovaru."

„Duše sa zlikvidujú," nadhodil tretí trpko.

„V takomto prípade nemá zmysel viac s vami diskutovať!" zvolal hudobník. „Ste vulgárni a nepremárnim s vami už ani chvíľu." Pri tomto bode debaty zasiahlo moje komsomolské svedomie, aby zachránilo situáciu.

„Dovoľte mi prehovoriť k vám všetkým," povedal som vážne. „Debatujete príliš prchko a s malým porozumením, ak to môžem tak povedať. Je pravdou, že sa musíme ešte bez mnohého zaobísť, ale snažíme sa prekonať aj tento nedostatok. Neskôr budeme mať všetko, vrátane muziky. Tento občan tu nemusí byť práve Čajkovským, ale keď skladá dobrú hudbu, pomôže to pri socialistickej výstavbe. Ja prichádzam práve z uhoľných baní a viem, koľko uhlia ešte potrebujeme. Verte mi, hudbu potrebujeme nie menej ako uhlie. Nielen naše telo, ale aj duch potrebuje teplo." Moje slová urobili na nich zjavne dojem. Nepotreboval som im povedať, že ja som

jedným z vyvolených. Autorita vychádzala z môjho hlasu. Ešte dobrý tucet otázok sme stihli prebrať predtým, než náš vlak dorazil do Dnepropetrovska – bývalého Jekaterinoslavu, ale posledné slovo som mal ja. Možno, že tí, ktorí so mnou nesúhlasili, dali prednosť mlčaniu pred nebezpečnými rečami – prečo sa aj dohadovať o pravde s komsomolcom? Navečer som dorazil do komúny. Môj pes Reker mi prišiel oproti a bolo vidno, že sa teší. Nazrel som do nášho domu a videl som matku ako číta pri svetle petrolejovej lampy. Ostarela, pochudla a ošedivela. Otvoril som opatrne dvere a prehovoril som zmeneným hlasom: „Býva tu občianka Kravčenková?" „Môj drahý Viťa, miláčik!" zvolala a zaplavili ju slzy radosti. Počas večere som sa dozvedel miestne novoty. Komúna vymrela. Na poliach pracovali už len tri – štyri rodiny. Niektorí bývali ešte tu, ale pracovali v blízkom priemyselnom meste. Otec a bratia boli zasa v Dnepropetrovsku, zarábali dobre. Dúfali, že na jar nájdu dvoj- alebo trojizbový byt, aby rodina bola spolu. Pôda patriaca komúne bola zanedbaná a pochmúrna. Na strechách sa otvárali diery do neba, dvere boli vyvesené z rámov. Všetko drevo zo striech a stien bolo dávno povytŕhané a použité ako palivo. Sedliaci zo susedstva hovorili: „Tu to vidíme, komunisti nevedia viesť krajinu! Oni vedia len zatvárať a dane vymáhať!"

Niektorí, keď sa dozvedeli o mojom návrate, prišli ma navštíviť. Správali sa ku mne s úctou ako ku niekomu, kto bol vo veľkom svete a dávali mi otázky o úmysloch novej vlády vo vzťahu k sedliakom a ich pôde.

Aj v podniku v Korbine ma obstúpili robotníci a vypytovali sa. Odpovedal som im spôsobom, ako prináleží vernému komsomolcovi. O niekoľko dní neskôr som rozprával v robotníckom klube o živote baníkov v doneckej oblasti. Bez toho, že by som bol zamlčal ťažkosti a nedostatky, podarilo sa mi vykresliť ich život ako príťažlivý. Štyria mladí robotníci z Korbinu sa rozhodli odísť za prácou do bane. Dal som im mená a adresy zodpovedných odborárskych vedúcich.

Potom, ako som porúbal veľkú haldu dreva a vylepšil dvere na maštali – ešte stále sme mali kravu – opustil som komúnu a odsťahoval som sa do mesta. Otec a mladší brat Jevgenij pracovali v metalurgickej továrni Petrovskij-Lenin. Konstantin pracoval v inom podniku v Dnepropetrovsku (toto pomenovanie Jekaterinoslavu mi znelo ešte vždy cudzo). Zostal som tam tri roky, do mojich dvadsiatych prvých narodenín, kedy som musel, podľa zákona, nastúpiť službu v Červenej armáde.

Náš metalurgický podnik pozostával z množstva budov, ktoré sa rozprestierali na ploche niekoľkých hektárov na okraji mesta. Zamestnával asi dvadsaťštyritisíc robotníkov a robotníčok a bol jedným z najväčších priemyselných podnikov v južnom Rusku. Pred revolúciou zohrávali títo

robotníci svojimi štrajkami a povstaniami významnú úlohu, takže podnik obkľučovala aura politickej dôležitosti. Ako mladý muž tu pracoval súdruh Petrovskij, prezident Ukrajinskej sovietskej republiky a ďalší komunistickí vodcovia tu mali svoje proletárske korene. Komunistické odbory, vrátane nás komsomolcov, tvorilo asi dvetisíc mužov a propagandistická kampaň bola v plnom prúde.

Petrovskij, Rakovskij, Kaganovič a iní vysokí vodcovia prichádzali často na návštevu a rečnili pred robotníckymi zhromaždeniami. Ja som sa stále intenzívnejšie zapájal do práce v Komsomole, navštevoval som technické vzdelávacie krúžky, ktoré vyplnili skoro všetky moje večery a zúčastňoval som na politických a literárnych debatách, ktoré sa konali v rôznych podnikových spolkoch a zohrávali vynikajúcu úlohu. Po všetky tieto roky sa môj otec nemohol zmieriť s komunistami. Ochotne síce uznával, že mnohí to mienili úprimne a vážne, ale revolučná skutočnosť mala ešte stále máločo spoločné so snom jeho mladosti. Nikdy sa nemiešal do mojej komunistickej činnosti a v podstate bol rád, že som si v novom prostredí vybojoval svoje miesto. Tu a tam sa však nemohol zdržať poznámok o protikladoch života úradníkov a vedúcich inžinierov a o biednom živote robotníkov. „Hovoríme o rovnosti a spravodlivosti, syn môj," povedal potom, „pozri, ako žije súdruh N. vo svojom veľkom dome, aké má motorky, dobré šaty a pozri sa potom po barakoch, kde bývajú ako sardinky napchatí noví robotníci z vidieka. Čisté izby a slušná strava jestvuje iba v reštaurácii pre vedúcich, pre robotníkov je ale dobré aj to posledné…"

„Daj nám čas, otec," prosil som ho. „Teraz musíme riešiť príliš veľa problémov naraz."

„Poznám tieto problémy, ale viem, že priepasť medzi hornou a dolnou triedou bude vždy väčšia, nie menšia. Moc je nebezpečná vec, Viťa."

Z mechanického laboratória ma krátko nato preložili do fabriky na kladenie rúr a už pred koncom prvého roka som sa stal kontrolným predákom zaradeným do takej platovej kategórie, ktorá viditeľne zvýšila môj príjem. V rodine sme zarábali štyria, a tak sme si žili aj napriek vysokým cenám dobre. NEP – nová hospodárska politika – počas ktorej znova povolili súkromný obchod, priniesla so sebou nové predajne, hostince i kaviarne. Za peniaze sme zase mohli dostať skoro všetko. Pokiaľ išlo o vzťahy, dával som prednosť vyšším vrstvám: obchodným inšpektorom, vedúcim, straníckym a odborárskym funkcionárom. Ja sám, napriek upozorneniam otca nestratiť kontakt s masami, som bol naklonený, čím ďalej tým viac, pozorovať sovietsky život z pohodlného kútika vedúcich. Ani Jevgenij ani Kosťa nepreukazovali veľa politického nadšenia. Pracovali dobre a tvrdo, ale nezúčastňovali sa na manifestáciách ani sedeniach, a tak ako ostatní

jednoduchí robotníci pozorovali oficiálnu propagandu s poriadnym skepticizmom.

„Ty si predurčený stať sa skutočným komunistickým byrokratom, veľký môj brat," uťahoval si zo mňa Jevgenij, „ak sa nedáš zviesť z rovnej cesty otcovým romantickým humanizmom."

Jar roku 1927 sa neodlišovala od predchádzajúcich jarí, ani od tých budúcich. Mne však bude navždy svietiť v žiarivých farbách. Volala sa Anna, mala sedemnásť, modré oči a zlaté vlasy. Spoznali sme sa na schôdzi v dome jedného inšpektora, no v tom momente, keď sme si podali ruky, prestala byť schôdza a všetci ostatní hostia pre mňa dôležití. Annin otec bol vrchným inžinierom na významnej železnici. Hoci on sám pochádzal z robotníckej triedy a počas štúdií patril do tajných socialistických kruhov, teraz bol celkom vzdialený od sovietskej spoločnosti. Jej matka si doniesla z predchádzajúceho predrevolučného prostredia opovrhnutie voči „obyčajnému" ľudu. Napriek mojej prvej ozajstnej láske zostalo v mojom podvedomí poznanie, že Anna je mi vo svojom zmýšľaní iba málo podobná… Predstierala, že sa zaujíma o moju komsomolskú činnosť, ale ja som dobre vedel, že ju to unavovalo. Čo sa týkalo jej matky, z jej opovrhovania komunistami a sovietskymi heslami, ani mojím nižším postavením, nerobila žiadne tajomstvo.

„Keby bol ten tvoj komsomolec aspoň inžinier," počul som ju celkom náhodou povedať raz večer. Anna sa sama zmietala medzi sovietskou školou, ktorú navštevovala, a medzi buržoáznym prostredím svojho domova. Podarilo sa nám stráviť mesiac v rekreačnom dome našej fabriky na brehu Dnepra. Na moje pokusy priviesť ju ku komunizmu odpovedala bozkami a objatiami.

Obaja sme cítili, aj keď sme o tom nehovorili, že svadba je vylúčená, pretože sme sa „ideologicky" k sebe nehodili. Pochopí to iba ten, kto žil v prostredí, ktoré bolo presýtené politikou. Po našom návrate do Dnepropetrovska sme sa rozišli. Keď som koncom roku 1927 narukoval na vojenskú službu, obaja sme vedeli, že to je koniec. Znova som sa s ňou stretol až o štrnásť rokov neskôr v jednom moskovskom protileteckom kryte.

4 Tých vysušených tisícpäťsto kilometrov ruskej ríše, ktoré hraničili v centrálnej Ázii s Perziou, Afganistanom a Kašmírom, bolo dlhý čas svedkom bojov proti basmačom. Podľa vojenských správ boli títo „banditi" zničení, no teraz, viac ako predtým, vzplanuli znova boje a surovosti. Dlhé roky bola tlač plná správ o ich ohavnosti a predajnosti. Zobrazovaní boli ako divokí banditi podpichovaní moslimskými duchovnými, ako žoldnieri

zvrhnutých emirov i ako nástroj britského imperializmu. Ukrutnosti tohto nepriateľa nemali hraníc. Ruských zajatcov mučili tak, že ich zakopali až po krk do zeme, aby potom pomaly od horúčavy a smädu zahynuli vydaní napospas hmyzu a supom.

V týchto novinových správach sa skrývali niektoré protirečenia. Banditizmus a korisť nestačili na vysvetlenie obetí malých formácií basmačov, ktorí sa postavili na odpor dobre vycvičeným a dobre ozbrojeným jednotkám Červenej armády. Zbojníctvo sa nezhodovalo celkom s dôsledkami britského a moslimského politického vplyvu. Neskôr, keď som si vytvoril názor na túto záležitosť, videl som, že sovietska verzia bola z väčšej časti propagandistická lož. Basmači boli v skutočnosti vlasteneckí bojovníci, ktorí partizánskym spôsobom bojovali proti cudzím votrelcom za svoju národnú nezávislosť. Obetovali svoje životy, aby striasli zo seba všetko to, čo cítili ako pošpinenie ich starých životných zvykov a viery. V princípe sa podobali indickým bojovníkom za slobodu, ktorí na druhej strane hranice bojovali proti Angličanom.

Za cára musela stredná Ázia odovzdávať poplatky, ale domáci princovia a islamskí duchovní vládli ďalej. Za cára nebol porušený vládny systém. Noví vládcovia však vyhnali emirov v mene čudných bohov, ktorých mená zneli Lenin a Marx a moslimské náboženstvo zosmiešňovali, aby národ nomádov prebudili z jeho tisícročného spánku. Mladých kazili západnými myšlienkami a dokázali dokonca aj to, že ženy spálili svoje závoje a opustili háremy.

Proti tomuto ohrozovaniu bojovali basmači s hrdinským nasadením v horských oblastiach Perzie, na afgánskych rovinách a v Turkmenistane. Nebolo pochybností, že aspoň v týchto rokoch mali sympatie obyvateľov Strednej Ázie na svojej strane a že namiesto miestnych oddielov museli byť do bojov nasadené oddiely z Ruska. Ale v sovietskej verzii sa skrývalo aj trocha pravdy. Správy o zúrivosti a hrôzach basmačských bojovníkov neboli prehnané. Dozvedel som sa veľa hrôzostrašných podrobností od očitých svedkov a od mála tých, čo prežili. Bolo ťažké rozlišovať medzi túžbou po vojnovej koristi, výhodným obchodom a medzi láskou k vlasti.

V každom prípade sa však tieto udalosti odohrávali veľmi ďaleko od mladých robotníkov a roľníkov južnej Ukrajiny. Ledva sme o tom počuli, a aj to len ako o exotickej hrôzostrašnej dráme odohrávajúcej sa pre nás v takmer rozprávkovom svete. Ale zrazu sme sa stali spoluúčinkujúcimi, čo nás trocha znepokojilo. Dvadsaťštyri mladých regrútov z Dnepropetrovska naložili do nákladných áut a odviezli do oblasti basmačov. Trochu sme boli aj hrdí, že sme vyvolení, ale v noci nás v tmavom nákladniaku strašili hrôzostrašné myšlienky o vyčíňaní Basmačov, o ktorom sme poču-

li. V hodinách, keď nás prepadla túžba po domove, sme hovorili o našich dievčatách, ktoré sme tam zanechali. Vo mne to znovu vzbudilo žeravú túžbu po mojej láske. Zhodou okolností bol v oddiele aj Kosťa, bratranec mojej Anny. Napätie, ktoré sme zažili počas niekoľkodňového pobytu v Baku, v meste „čierneho zlata", vypudilo všetko ostatné z našich hláv. Toto veľké naftové centrum bolo zvláštnou miešaninou moderného priemyslu a východného spôsobu života. Pomiešané obyvateľstvo Rusov a Mongolov, väčšina z nich v západnom oblečení, ale mnohí tiež vo farebných odevoch Blízkeho východu – dlhých blúzach s úzkym pásom a v špicatých kožušinových čiapkach kazašských stepí. V úzkych, voňajúcich moslimských uličkách som po prvý raz videl ženy v burkách, akýchsi košeliach, ktoré siahali od hlavy po päty, so závojom z konských vlasov cez tvár, v ktorých vyzerali ako neforemné vrecia. Baku zostane pre mňa naveky spojené s mojím prvým dotykom s morom. Pohľad na nekonečnú plochu vody siahajúcu až po horizont musí pre vnútrozemca zostať pamätný navždy. Vôňa nafty prenikala celé mesto a zdalo sa, že prenikla celkom do tvárí a rúk všetkých obyvateľov. V Baku sme stretli stovky ďalších regrútov z ostatných častí krajiny. Malá fregata Kollontai nás previezla cez Kaspické more do prístavu Krasnovodsk. Skôr ako sme nastúpili do vlaku do Ašchabadu, prechádzali sme sa po nábreží. Vysokí tmaví Turkméni, mnohí s bradou, všetci do pása nahí, s farebnými turbanmi na hlavách, pri speve monotónnej melódie rytmicky hádzali dyne svojim kamarátom na lodi.

Ašchabad – neskôr premenovaný na Stalinabad – so svojím východným charakterom celkom uspokojoval moju mladícku túžbu po malebnej kráse. Nevydláždené úzke uličky sa vinuli pomedzi domy s hladkými múrmi bez okien, až vyústili na hlučné, živé, niekedy aj prekryté námestíčka. V bazároch pracovali pod holým nebom, sediac so skríženými nohami, obuvníci, medirytci a iní remeselníci. Všade bolo vidieť moslimské ženy podobné neforemným stĺpom. Niekedy koketne poodhalili pred ruskými zvedavcami cíp svojho závoja z konských vlasov. Náš vlak pozdravili hudbou a manifestáciou. Robotníci tamojšej tkáčovne bavlny stáli bez výrazu, zatiaľ čo úradníci nafúkane rečnili a pozdravovali statočných súdruhov, ktorí prišli chrániť hranice pred naničhodnými basmačmi. Až neskôr som si uvedomil, že Červená armáda, napriek predstieranému priateľstvu, bola okupačnou armádou na cudzej pôde. Z Ašchabadu sme cestovali v nákladných vozňoch do veľkého zberného tábora na perzských hraniciach, ktorý sa stal na nasledujúcich sedem – osem mesiacov miestom môjho trvalého pobytu. Ubytovaní sme boli v tých istých podlhovastých barakoch, kde predtým bývali cárske oddiely. Krajina, cez ktorú sme cestovali, bola z veľkej časti pustá. Žlté vysušené oblasti sa striedali s lúkami porastenými

šalviou. Hraničné oblasti boli pestrejšie s veľmi sýtou zeleňou. Nachádzali sme sa na predhorí reťaze vrchov, ktorá tvorila severný okraj Perzie.

Naše vojenské školenie začalo parným kúpeľom, dezinfekciou šiat, strihaním vlasov – takmer dohola – a politickou prednáškou. Vo vzťahu medzi Basmačmi a červenoarmejcami existovala iba jedna možnosť: zabiť alebo dať sa zabiť. Dňom i nocou, osamote alebo po dvoch, museli sme patrolovať v nebezpečnom okolí. Potrebovali sme na to ostražitosť, vedieť jazdiť na koni a dobre strieľať. Aj tí najmenej ctižiadostiví z nás trénovali s pozoruhodným nasadením.

Hneď na začiatku vojenskej služby som sa stal redaktorom novín „Stráž červeného frontu". My komsomolci sme boli v oddiele v menšine a našu zodpovednosť sme brali veľmi vážne. Vo vojsku vládla dobrá miera demokracie spojená s prísnou disciplínou. Neváhali sme v táborových novinách otvorene kritizovať životné podmienky a dôstojníkov aj menovite. Mali sme jedného veliteľa, Galušku, ktorého hrubé spôsoby nemali v mužstve úspech. Ja som ho poslúchal bez slova, ale ako redaktor časopisu som ho kritizoval. Nejaký čas sa zdalo, že prehliada krátke články, kde som vystupoval proti jeho oplzlému nadávaniu vojakom a tyranstvu. Ale potom sa ozval.

„Súdruh Kravčenko, chcel by som s tebou hovoriť," povedal jedného dňa. Počas cesty od barakov ku stajniam chcel vedieť, prečo naňho útočím. Či sa to patrí na komsomolca, podrývať autoritu dôstojníka.

„Súdruh Galuška," povedal som s celou váhou mojich dvadsiatich dvoch rokov. „Úplne naopak, mojím úmyslom je tvoju autoritu podporovať, a nie ju zmenšovať. Keď sa budeš aj naďalej tak hrubo správať ku svojmu mužstvu, budú tebou pohŕdať a len neochotne ťa budú poslúchať. Keď však s nimi budeš jednať ako súdruh s ľuďmi, budú ťa mať radi a s oduševnením ťa poslúchnu. Vo vážnej situácii môže toto rozhodnúť o úspechu alebo neúspechu na poli."

On dôstojník a ja obyčajný vojak, ale dohodli sme sa. Sľúbil, že svoje spôsoby zmení a ja som mu prisľúbil neútočiť na neho v časopise. Zaujímavé na tom príbehu bolo to, že Galuška nielenže dodržal svoje slovo, ale na svoje veľké prekvapenie sa čoskoro stal najobľúbenejším dôstojníkom celého oddielu. Keď velil Galuška, ľudia ho počúvali s radosťou. Pri nebezpečných akciách robila jeho odvaha na nás veľký dojem.

Keď sa výcvik skončil, poslali nás na nočné výpravy proti pašerákom a basmačom. Na oboch stranách hranice bolo bežné podplácať udavačov. V perzských a afganských kaviarňach zbierali správy o tovare, ktorý sa očakával alebo už bol preč, a o očakávaných útokoch na ruské dediny. Cez rôznych obchodníkov sa dostali úlomky týchto správ až na veliteľstvo Čer-

venej armády. Niekoľkokrát sa stalo, že ani po dlhom hľadaní sa výprave nepodarilo dolapiť protivníka. Počas mojej služby sa najmenej raz stalo, že prišlo k zvláštnemu boju, pri ktorom boli obete na oboch stranách – zvláštnemu preto, lebo sa bojovalo za tmavej, daždivej noci proti neviditeľnému nepriateľovi.

Bradatý Turkmén v kožušinovej čiapke vysokej ako veža viedol raz v noci naše mužstvo do oblasti, kde sme mali, podľa jeho informácií, zajať bandu pašerákov. Skoro celú hodinu sme jazdili v studenom daždi, tu a tam sme zastali a načúvali. Konečne sme našli stopu. Červené rakety vyleteli, osvetlili kraj a Tarasov, veliteľ oddielu tajnej polície GPU poverený touto úlohou, dal rozkaz, aby sme sa rozdelili a zaútočili.

Dlhší čas som strieľal naslepo na každý šuchot, keď som sa zrazu potkol o Turkména, ktorý stál tak blízko pri mne, že som videl blýskanie jeho očí. Namieril na mňa zbraň, no mne sa podarilo vystreliť skôr. Padol, ale zrejme bol len zranený, lebo opakovane vystrelil. Zoskočil som z koňa a rozkázal som mu „vstaň". Predo mnou stál starý muž so širokou bradou so zdvihnutými rukami. Krv mu tiekla po lícach. Jachtal niečo vo svojej materčine a plakal; bezpochyby prosil o svoj život.

Zobral som mu dýku a odovzdal som ho dôstojníkovi. Ešte pred východom slnka sa akcia skončila. Mnohým pašerákom sa podarilo utiecť. Niekoľko zajatcov a ťavy s ťažkým nákladom sme vzali do tábora. Do západu slnka boli zajatí Turkméni na rozkaz veliteľstva zastrelení.

Čoskoro nato nás s Kosťom odvelili na iné miesto len niekoľko kilometrov vzdialené. Tamojšia posádka bola prešťastná, že sme ich vymenili. Môj krajan z Kyjeva veľmi ľutoval, že tam musí nechať svojho koňa, pekné ohnivé zviera, ktoré, pre mňa nepochopiteľne, nazval Lord Curzon.

„Keď budeš s ním dobre zaobchádzať, bude ti Curzon ako vlastný brat," uisťoval ma. „Je múdrejší ako väčšina ľudí."

Naše stanovište sa nachádzalo neďaleko priesmyku medzi vrchmi. V nasledujúcich týždňoch som mal veľa dôvodov byť vďačný môjmu krajanovi za to, že som zdedil Lorda Curzona. Kôň reagoval na najmenší dotyk, ba skoro aj na moje myšlienky. Bol to upokojujúci pocit, cítiť pod sebou toto zviera, keď som v noci stál na stráži ďaleko od svojich kamarátov. Každý šuchot, pád malého kamienka, šum stromov, alebo zavýjanie hladného šakala, uviedli koňa a jeho jazdca do pohotovosti. Vojak, ktorému sa podarilo chytiť pašeráka, bol odmenený tretinou tovaru, ktorý pašoval. Takýto šťastný prípad sa mi nestal, ale viem, že niektorí muži sa vrátili do vlasti ako boháči.

Nikdy nezabudnem na chudého tmavovlasého židovského mladíka Zyamu. Akým záhadným spôsobom bol Zyama pridelený k jazdectvu na

perzských hraniciach, nevedel on sám, ani nikto iný. Kariéru jazdca začal s veľkým hendikepom: mal smrteľný strach z koní. Niektorí si z neho robili žarty, ale väčšina ho ľutovala. Pokúšali sme sa ho naučiť ako vysadnúť na koňa, ako držať opraty. Niekedy sme mysleli, že omdlie alebo zomrie od samého zdesenia. Napokon, keď už zázračným spôsobom premohol strach, stal sa zakrátko vynikajúcim jazdcom, dokonca so slabosťou pre krkolomné kúsky. Noc čo noc pátral po pašerákoch. Raz vďaka dobrému inštinktu zajal pašeráka s veľkým nákladom tovaru a vyslúžil si pekný majetoček.

Lord Curzon, ktorého istota mi mnohokrát zachránila život, bol zodpovedný aj za koniec mojej vojenskej dráhy. Jednej noci som stál na stráži ešte s jedným vojakom v zalesnenom okolí ďaleko od nášho stanovišťa. Odrazu sme v diaľke začuli šuchot. Zakričal som na neviditeľných, aby zastavili a vrhli sme sa vpred. Curzon sa však vzoprel a prehodil ma cez hlavu na zem.

To bolo všetko, čo som si pamätal. Môj spoločník na mňa z diaľky kričal, ale odpoveď neprichádzala. Našiel môjho koňa, ale po mne ani stopa. Po neúspešnom hľadaní sa vrátil nazad do tábora. O niekoľko hodín neskôr ma hliadka našla v močarisku, strašne dokaličeného a v bezvedomí.

Veľa týždňov som ležal vo vojenskej nemocnici pri Ašchabade trápený bolesťami. Hoci som si myslel, že v tele nemám ani jedinú kostičku celú, ukázalo sa, že všetky moje zranenia neboli až také vážne. Láskavá opatera dvoch starších ošetrovateliek spôsobila, že som si ich veľmi obľúbil, tak ako aj ostatní pacienti. Nebolo nijakým tajomstvom, že to boli dve šľachtičné, ktoré utiekli z Petrogradu. Jedna, Lýdia Pavlovna, sa mi priznala, že je rodená princezná. Keď som bol schopný prevozu, poslali ma do Kyjeva, kde som zostal v nemocnici asi mesiac. Po ďalších dvoch mesiacoch v kyjevskom sanatóriu ma demobilizovali a vrátil som sa ako predák do fabriky Petrovskij-Lenin v Dnepropetrovsku. Toto všetko sa udialo v lete 1928 a ja som mal už takmer dvadsaťtri rokov.

V.
Rozchod s minulosťou

1 Pri veľkej historickej dráme si malí účastníci dejov len zriedkakedy uvedomujú význam prebiehajúcich udalostí. Všetko vidia príliš subjektívne a unikajú im širšie súvislosti. Začiatkom roku 1929 som ja sám patril k takýmto účastníkom a mladým nadšencom, ktorí sa oduševňovali ideami a zámermi tých čias. V tej dobe prežívala krajina v mnohých smeroch radikálnu revolúciu. Doba, keď Stalin a jeho najbližší spolupracovníci tvrdo bojovali so svojimi protivníkmi v politbyre a celej strane. Pokúšali sa všetkými možnými prostriedkami vyhubiť zvyšky kapitalistického hospodárstva i mentality a viesť Rusko k spriemyselneniu a kolektivizácii poľnohospodárstva.

Bolo sa treba zbaviť všetkých nejasností, váhania a úchyliek, ktoré ešte brzdili revolúciou. Politický kurz strany – teda plnenie povinností, na základe celkom konkrétnych požiadaviek – bol dôležitejší ako všetky osobné záujmy. V našom živote nadobúdali stále väčší zmysel stroje, symboly a prostriedky industrializácie. Ich význam rástol zo dňa na deň. Stroje boli žiarlivým bohom, takmer mystickou silou v každodennom živote nášho národa, ktorého bolo treba uspokojiť. Starosti „humanistov" sa pokladali za pozostatok akejsi podivnej minulosti.

Milióny ľudí podľahli tomuto procesu dobrovoľne alebo pod tlakom násilia. Boli vytrhnutí zo svojej všednej existencie a zvedení na nové cesty. Ľudia boli zväčša podvyživení, zle oblečení a zbavení akejkoľvek upokojujúcej ilúzie. Prirodzene, sám som poznal ako dobré, tak i zlé dôsledky tohto procesu. Ale pozeral som sa na ne očami dvadsaťtriročného mladíka, politicky školeného v Komsomole a Červenej armáde. Veril som, že pre Rusko sa rodí lepšia budúcnosť. V našom závode som patril k rozhľadenejším robotníkom, mal som silne vyvinuté sociálne cítenie a bol som nadchnutý tvorivou silou mojej každodennej práce.

Bolo veľa nedostatkov a veľkého utrpenia, ale aj rozohnenej nádeje a povzbudivého nadšenia. Vkladali sme veľkú nádej do budúcnosti našej krajiny. Nebolo náhodou, že som si práve tento moment zvolil na vstup do

strany. Patril som k menšine ovplyvnenej myšlienkovým bohatstvom, ktoré odhaliť stálo veľa námahy. Boli sme posadnutí prácou, žili sme niekedy takmer ako v tranze. Iní sa usilovali revolúciu v nemom odmietaní pretrpieť, podobne ako predtým museli znášať vlnu hladu. Videli v tom akýsi druh celonárodného nešťastia. Ale pre ľudí ako ja, posadnutých ideou a nádejou, bola bieda dneška nevyhnutným kreditom pre slávnu budúcnosť zajtrajška, keď bude prekvitať krajina a jej ľud. Našim najšľachetnejším cieľom bola industrializácia za každú cenu a vyslobodenie ľudu zo zaostalosti.

Musím sa preto ubrániť pokušeniu, posudzovať udalosti oných rokov vo svetle môjho dnešného postoja. Život som mal naplnený iba prácou, námahou a ich striedaním. Hnevalo ma šomranie „staromódnych liberálov", ktorí len kritizovali a nepriložili ruku k dielu.

Bol som úplne zaujatý prácou ako predák v továrni na rúry, novými priateľstvami s vedúcimi pracovníkmi, vplyvnými komunistami i povinnosťami redaktora podnikových novín. Z práce som mal veľkú radosť. Ani mi len na um nezišlo, že by som unavený po namáhavej práci v horúcej a hlučnej dielni alebo v laboratóriu nechodil na schôdze, technické kurzy alebo si nenašiel čas na písanie. Únava bola výsadou buržoázie. Tlač a rádio vytrubovali heslá týchto nových čias: *Dobehneme kapitalistické štáty a predbehneme ich! Hor sa do industrializácie našej zeme! Vyhladiť kulactvo ako triedu!* Bolo to, ako keby sme neustále žili v továrni s parným pohonom: jedli, spali a pracovali sme uprostred príšerného hluku. Náš život vypĺňali robotnícke schôdze, neustále učenie a nadávanie na zahraničného nepriateľa.

Kritizovať bombastické slová uznesení prichádzajúcich z nebies Kremľa bolo také nezmyselné, ako vyjednávať so zemetrasením. Väčšinou sme ich nekriticky prijímali. Samozrejme, že sa nám ich v rámci našej neprestajnej politickej výchovy pokúšali vysvetľovať a zdôvodňovať. To čo nám hovorili, nesúhlasilo však vždy s tým, čo bolo v hlavách kremeľských vodcov. No na to som prišiel, ale až oveľa neskôr.

Tiene GPU, politickej štátnej polície, sa mňa nedotýkali. Len tak mimochodom poznamenávam, že sa mi zdalo celkom prirodzené, keď v takom napätom okamžiku v dejinách krajiny každého dôkladne preverili a sledovali. Len starí ľudia s dlhou pamäťou, ako môj otec, sa cítili ohrození, ale ich obavy boli považované za nemiestne, tak ako pacifizmus na bojisku.

Skoro na jar roku 1929 prišiel do našej fabriky Kristian Rakovskij, jeden z najstarších boľševikov, a prehovoril na masovom zhromaždení. Bolo to takmer naposledy, že povolili poslednému protivníkovi Stalina prehovoriť k ľudu. V jednom rozhovore niekoľko dní nato spomenul môj otec toto zhromaždenie. Hovoril o ňom namrzene – zrazu som pochopil prečo.

„Rakovskij kritizoval vedenie strany," povedal. „Nemyslím, že s ním môžem súhlasiť, rovnako ako asi mnohí robotníci. Dozvedeli sme sa, že začal boj o vedenie v strane, v ktorom zvíťazil Stalin. Zdalo sa, že niektorí z auditória s Rakovským súhlasili, kládli mu otázky a tlieskali mu. Potom Rakovskij odcestoval. Už na druhé ráno, synu môj, robotníkov, ktorí mu boli naklonení, predvolali na GPU…."

O niekoľko týždňov neskôr som náhodou stretol Kozlova, tajomníka regionálneho výboru strany. Srdečne ma pozdravil. Práve som mal v úmysle formálne požiadať o vstup do strany. On to vedel a pokladal ma za vhodného kandidáta. Horlivo som sa angažoval v záležitostiach podniku a mesta. Moje meno a obraz sa objavovali v priemyselných, odborárskych a miestnych novinách stále častejšie.

„No, súdruh Kravčenko, ty máš ale čudného otca," smial sa Kozlov. „Čo sa stalo?" spýtal som sa trochu znepokojený.

„Nič dôležité. Niekoľko našich ľudí z regionálneho výboru išlo na mechanické oddelenie. Ešte stále tam bolo počuť škodlivé echo Rakovského návštevy a chceli sme hovoriť s niektorými robotníkmi, aby sa trocha zlepšila nálada. Teda kládli sme tu a tam niekoľko otázok a nakoniec sme sa dostali k tvojmu starému pánovi.

‚No, ako sa darí?' spýtal som sa ho čo najpriateľskejšie.

Čo myslíš, čo mi odpovedal?

‚Neobťažuj ma v mojej práci. Toto je továreň a nie klub. Ak chceš vedieť, ako zmýšľajú robotníci, spýtaj sa na GPU, tam by to mali vedieť.'

Akého otca to len máš, Viktor Andrejevič! Vieš, aj Seňa Volgin, z výboru Komsomolu, bol pri tom. Ten sa tiež pokúšal preladiť tvojho otca.

‚Vy ste starý a vážený proletár, občan Kravčenko,' povedal. ‚Bojovali ste už proti cárovi. Všetci to vieme. Preto by sme chceli počuť aj vašu mienku.'

To už otec stratil trpezlivosť.

‚Počúvaj, mladý muž,' povedal, ‚z politického hľadiska si ešte zelenáč. Nie je nič *podstatného,* čo by som s *tebou* mal prediskutovať'."

Potom Kozlov celú záležitosť veľkoryso ukončil ako vrtoch zatrpknutého starého človeka, ktorý už nerozumie smelému novému svetu, a povedal:

„Teda, kedy si podáš tú prihlášku do strany?"

„Myslím, že čoskoro," odpovedal som.

„Dobre. Na schôdzi budem i ja a budem ťa podporovať. Kravčenko, my ťa potrebujeme. Ešte je pred nami veľa ťažkej práce. Na staršiu generáciu sa nemôžeme spoliehať, ani na tých najlepších."

Z času na čas ma vedúci komunisti takto pobádali vstúpiť do strany. Aj tak pracuješ s nami, zdôrazňovali. Podporujem ich veľký boj za nový život, prečo by som nemal byť organizačne v ich radoch? Súhlasil

som s nimi. Celým srdcom a všetkými nádejami stál som už na ich strane. Úprimne, bez mrzutosti a pochýb vstúpim do strany, aby som tak patril do nesentimentálnej armády budovateľov nového spriemyselneného sveta a konečnom dôsledku nového socialistického sveta.

2 V rámci hraníc daných straníckou doktrínou mali sme v podnikových novinách značnú slobodu prejavu. Len dvaja z nášho vydavateľského tímu neboli ešte členmi strany, ja a Bleskov. Noviny vychádzali najprv týždenne, neskôr denne. Mali náklad okolo tridsaťpäťtisíc exemplárov. Čítal ich prakticky každý, kto pracoval v závode Petrovskij-Lenin. Ešte dôležitejšie bolo, že ich čítali hospodárski a stranícki úradníci v celej našej provincii, ba dokonca aj v Moskve.

Je pravdou, že obsah novín prechádzal cenzúrou. Nič, čo by obsahovalo len náznak pochybností o industrializácii a politike strany, sa do tlače nedostalo. Ale nikto, kto mal zdravý rozum, by niečo také ani nepísal. Útoky proti vedeniu továrne, odborárskym funkcionárom a funkcionárom strany, ako aj príspevky o špeciálnych chybách vo výrobe a správe boli dovolené. To budilo dojem, že noviny sú tlmočníkom verejnej mienky.

Sebakritika, tak znelo jedno z najdôležitejších hesiel tých čias. Každý mal možnosť vyjadriť sa v dennej tlači, závodných, hospodárskych novinách a na lístkoch na vývesných tabuliach, nazývaných „tapety", k nedostatkom, omylom a zlepšovacím návrhom. Sebakritika bola nástrojom ako nepriamo zvýšiť kvalitu práce, ale niekedy aj korbáčom, ktorým veľkí byrokrati mávali nad hlavami menších byrokratov.

Továreň riadil vtedy „trojzáprah", zložený zo zástupcov riaditeľstva, strany a odborov. V kŕdli úradníkov, ktorí sa v práci navzájom sledovali, sa sebakritika niekedy stala metódou, ako nepriamo získať funkciu alebo nadobudnúť vplyv.

S bojovým zápalom som sa vrhol napĺňať úlohy sebakritiky, čo znepokojovalo niektorých vedúcich továrne. Čestne som pranieroval nedostatky, bez ohľadu na to, koho som tým urazil. Až neskôr som pochopil, prečo sa niektoré dôležitejšie osobnosti závodu začali so mnou kamarátiť. Nepochybne pokladali za dobrú poistku, mať na svojej strane mladého muža s ostrým perom, ktorý príliš ohrozoval tých, čo boli spokojní sami so sebou.

Moje články sa neobjavovali len v závodných novinách, ale aj v novinách v Charkove a Dnepropetrovsku, do ktorých som prispieval ako dopisovateľ z veľkého priemyslového závodu. Mestské orgány strany sa o mojej práci tiež vyjadrovali a predstavovali ma ako príklad „aktívnej mládeže".

O čom som písal? O nesvedomitom plytvaní a ničení tovaru. O mechanikoch, ktorí nemali dostatočnú úctu k náradiu a strojom. O vysokých jed-

notkových nákladoch na výrobu, porovnávajúc ich s podobnými závodmi vo Švédsku a Amerike. O nezodpovednom postoji súdruha X. Y. ku svojim robotníkom. O zlej kvalite vtedajšej výroby. Ako by sa mohol pracovný proces zracionalizovať, čím by sa ušetrili tisíce pracovných hodín.

Jednotvárnosť továrenského života rozbúrili moje útoky týkajúce sa bytových podmienok robotníkov žijúcich v barakoch. Poukazoval som i na to, že platy síce stúpli, ale nemohli držať krok s cenami tovaru v závodnej reštaurácii a v obchodoch. Pýtal som sa: Kedy sa postavia nové byty, o ktorých sa stále hovorí? Prečo niektorí úradníci bývajú v pekných bytoch, kým mnohí robotníci musia žiť v biede, aká sa nedá ani opísať?

Novinárskymi útokmi som si narobil veľa nepriateľov. V niektorých prípadoch ma ich hnev prenasledoval roky. Ale uzavrel som aj pevné priateľstvá. V mojej neustálej kritike pomerov vo výrobe ma mimoriadne podporovali mnohí úradníci. V niektorých technických novinách som zostavil štatistiky na dôkaz toho, že švédske metalurgické závody mali vo vedení len jedného úradníka, zatiaľ čo my sme mali dvoch až troch. Písal som, že títo si navzájom prekážajú, čím spomaľujú výrobu a zvyšujú výrobné náklady.

Sebakritika bola v Sovietskom zväze poslednou možnosťou nižších vrstiev vyjadriť sa. Bola istým druhom prejavu verejnej mienky a mala aj úspech. Výstrelky úradníctva držala v určitých medziach. Nemala však žiadny vplyv na bezohľadnú politiku a rozhodnutia mocenského centra v Moskve.

Z nejakých dôvodov, ktoré som si sám nevedel vysvetliť – tkveli hlboko v mojom podvedomí, kde spomienky na detstvo žili svoj vlastný život – bol som v rozpakoch, keď som otcovi oznámil, že chcem vstúpiť do strany.

„Vedel som, že skôr či neskôr vstúpiš," povedal. „Sledoval som ťa, ako stále viac a viac prenikáš do politického života. O politike píšeš i ju študuješ. No nemôžem povedať, že ma to robí veľmi šťastným. Sám vieš, koľko je nespravodlivosti, ako sa priepasť medzi vodcami a masami stále viac prehlbuje… Chcel by som vedieť, ako tieto veci vidíš ty sám a čo si o tom myslíš."

„Teším sa, že sa na to pýtaš, otecko. Chcem byť otvorený. Som ti vďačný a dlhujem ti veľa. Rešpektujem tvoju priamosť a otvorenosť a vážim si tvoju revolucionársku minulosť. Ale prosím ťa, skús ma pochopiť. Mám dvadsaťštyri rokov, som dospelý a spolupracujem s modernými ľuďmi. S ľuďmi oddanými novým ideám a plánom, v novom prostredí a pre budúcnosť zeme. Pre stranu som sa nerozhodol náhle. Dôvera v stranu sa budovala, kameň po kameni, pomaly. Časom som cítil, že patrím k strane. Viem, že v praktickom každodennom živote je veľa nedostatkov, mnoho karieriz-

mu, svinstva i biedy. Pokladám to za prechodné javy. Úloha premeniť primitívnu krajinu na moderný priemyselný štát je gigantická. Nedá sa to vyriešiť bez chýb, dokonca ani bez nespravodlivosti. Ale nechcem stáť bokom a len kritizovať. Chcem čestne pracovať vo vnútri strany, bojovať proti zlu a podporovať dobré. Môj krok som si veľmi dobre premyslel. Skúsenosť a čas nás poučia, či ide strana správnou cestou. Ja verím jej cieľom a som ochotný obetovať všetko preto, aby sa aj splnili. Nakoniec, veď nie si proti industrializácii. Nie si proti nahradeniu uťahaných koní traktormi. Nie si ani proti tomu, aby sedliaci mohli dobrovoľne kolektívne hospodáriť."

Pozrel na mňa vážne, ale nie nahnevane.

„Prirodzene, že nie som proti týmto veciam, Viťa. A viem aj, ako sa ty cítiš. Naozaj sa opäť spoznávam v tebe. Presne takto som zmýšľal v mojej mladosti. Držal som sa svojho svedomia a nešetril som seba, ani manželku a deti. Lepšie je veriť niečomu ako ničomu. Spomínaš si ešte na Lukove slová v Gorkého hre *Na dne*: ‚Keď veríš, tak Boh existuje, ak neveríš, znamená to, že neexistuje?' Ty si našiel vieru. Zo srdca ti želám šťastie a úspech. Ostaň spojený s národom, Viťa. Neposudzuj svoju užitočnosť podľa pokynov, ktoré dostaneš, ale podľa toho, ako sa vodí ľudu, či sa mu vedie lepšie, či je šťastnejší a slobodnejší. Ak budeš s ním, pochopíš ho a budeš mu pomáhať, ľud ti bude vždy povďačný. Neži podľa hesiel – politikov posudzuj podľa ich činov, nie podľa ich pekných slov. V Kremli sú veľkí majstri teórie a čakajú, ako sa to prejaví v praxi. Bodaj by si nikdy nestratil svoju vieru!"

Po chvíli pokračoval.

„Kto vie," povedal, „možno vy, vaše deti, budete mať úspech a masám pripravíte skutočnú slobodu a lepší život."

„Otec, som presvedčený, že sa nám to podarí."

Tieto slová mi ostali v pamäti po celé roky, kým som pracoval v strane a pre stranu. Zdalo sa mi, že otec vidí za heslami činy a skutočnosti, ktoré odsudzuje.

V lete 1929 ma prijali do strany. Vnímal som to, ako najväčšiu udalosť v mojom živote. Patril som k elite nového Ruska. Už som nebol indivíduom, ktoré si mohlo slobodne voliť priateľov, záujmy a názory. Naveky som sa upísal jej ideám a záujmom. Bol som vojakom v dobre vyškolenej armáde, kde poslušnosť bola prvá a takmer jediná cnosť. Stretnúť falošných ľudí a počúvať falošné slová, bolo odteraz neodpustiteľné.

Po vstupe do strany zavolali jedného dňa vedúceho oddelenia i mňa, aby sme prišli na riaditeľstvo továrne. Riaditeľ nám povedal, že sa zhoršila kvalita materiálu, ktorý dodávame do Družkovského závodu v Donskej oblasti. Máme tam hneď ísť a zistiť, prečo sa náš materiál nehodí pre tamojšie účely a potom mu o tom podať hlásenie.

Po týždňovom pobyte som sa vrátil s podrobnou správou. Rozanalyzoval som naše problémy a podal som návrhy na ich riešenie. Riaditeľ sa potešil a chcel mi navrhnúť odmenu za dobre vykonanú prácu. Opýtal sa, či s tým súhlasím.

Povedal som: „Peniaze nepotrebujem. Ale potrebujem byt. Viete, brat a otec pracujú tiež v továrni. Pre problémy s bývaním nám však chýba skutočný rodinný život. Momentálne ani nebývame spolu, matka musí žiť na vidieku."

„Uvidím, čo sa dá robiť," sľuboval riaditeľ. O pár dní neskôr bývali už Kravčenkovci spolu v pohodlnom a modernom byte, ktorý patril továrni. Konečne mohla matka odísť z domu v niekdajšej komúne Varovný zvon.

O takzvanom „banskom škandále" v roku 1928 písala domáca, ba dokonca aj zahraničná tlač. Skupinu vedúcich inžinierov v uholnom priemysle postavili v Moskve, v prítomnosti domácich a zahraničných novinárov, pred súd. Celá krajina vedela prostredníctvom filmových týždenníkov a rozhlasu o tomto prípade. Kremeľ verejne vyhlásil: „Našli sme príčiny, prečo je toľko zlých výkonov. Agenti kapitalizmu a prívrženci starého režimu podkopávajú a sabotujú výrobu." Bol to prvý z mnohých melodramatických verejných procesov, aké boli neskôr na dennom poriadku a v ktorých obžalovaní priznávali svoje zločiny proti štátu. V tomto banskom procese popierali ešte niektorí obžalovaní obvinenia a bojovali za svoju záchranu. Takéto „výstrednosti" sa ale v nasledujúcich procesoch netolerovali.

Dva roky nato sa konal proti inžinierom druhý, ešte dramatickejší, verejný proces. Bolo to exemplárne odsúdenie údajného vodcu údajnej strany v priemysle, ktorá chcela zvrhnúť vládu sovietov, opäť zaviesť kapitalizmus a strhnúť moc na seba. Hoci sa v tom procese veľa vecí nerýmovalo, ja a väčšina obyvateľstva v to verila. V tých časoch chceli straníci mladej generácii vnútiť názor, že mnohí inžinieri a technici, vyštudovaní ešte pred revolúciou, sú, samozrejme, prívrženci starého štátneho zriadenia a možní, ak nie aj skutoční, protivníci industrializačných snáh. Týchto inžinierov, prebraných ešte z minulosti, bolo treba nahradiť a vychovať, vyškoliť nových inžinierov, ktorí sa na minulosť už nepamätali, ale boli naplno oddaní myšlienkam a plánom strany. Regrutovať sa mali z mladých robotníkov, úradníkov a zo zodpovedných robotníckych kruhov, ktoré patrili strane, alebo boli aspoň späté s jej myšlienkovým svetom. Preto sa rozhodlo, vyškoliť „tisícky" ľudí zo strany aj odborov a nechať ich vyštudovať na starých i nových univerzitách a technikách. Pôvodcom tohto plánu bolo samotné všemocné politbyro.

V roku 1930 prišiel do nášho závodu húf zástupcov ústrednej kontrolnej komisie strany, aby preskúmal činnosť a osadenstvo. Zavolali ma na riaditeľstvo. Za veľkým mahagónovým písacím stolom s mnohými tele-

fónmi sedel v kresle riaditeľa neznámy človek, v ktorom som podľa fotografií spoznal Arkadija Rosenholza, významného moskovského funkcionára a prominentného člena ústredného výboru.

„Veľmi ma teší, súdruh Kravčenko," usmieval sa a potriasal mi ruku. Nechal som si ťa zavolať, lebo mi hovorili o tvojej práci. Zaujímaš sa o racionalizáciu výroby. To ma teší. V tlači otvorene píšeš svoju mienku. Každopádne je to dobré. Potrebuješ niečo?"

„Nie, ďakujem, súdruh Rosenholz."

„A teraz mi porozprávaj niečo o sebe."

Podal som mu krátky prehľad o mojom živote. O detstve v revolucionárskej rodine, práci v komúne, vojenskej službe v Červenej armáde. Opísal som obdobie prežité v uhoľných baniach aj aktivity v Komsomole. Moje zamestnanie v tomto závode a vstup do strany. Mnoho ráz som musel neskôr opakovať tento životopis! Toto odriekanie vlastnej biografie je v sovietskej spoločnosti takmer rituálom, ktorý sa musí pri najmenšej príležitosti doslova opakovať. Ústne, alebo pomocou dotazníka.

Rosenholz ma počúval a pozorne sledoval. Potom, zrejme, dospel k záveru.

Povedal: „Si mladý muž, sotva dvadsaťpäť ročný. Strana potrebuje pre priemysel inžinierov. Nechcel by si študovať? Pošleme ťa na pár rokov na technickú univerzitu. Strane to vrátiš tak, že jej budeš k dispozícii podľa svojich najlepších síl. Strana potrebuje svoju technickú inteligenciu, aby mohla uskutočniť industrializáciu v pravom súlade s politikou."

„Ďakujem, pokladám to za šťastie, pre vlasť urobím všetko, čo bude v mojich silách." Na druhý deň prišiel do závodu osobne Sergo Ordžonikidze. Celkom neočakávane prišiel na naše oddelenie v sprievode štábu závodných a regionálnych funkcionárov. Iba prítomnosť samotného Stalina by ma mohla ešte viac rozrušiť. Ordžonikidze bol Stalinov dôverník, komisár pre inšpekciu robotníkov a roľníkov a šéf ústrednej kontrolnej komisie strany. Prvé, čo mi prišlo na um bolo: „Presne ako na fotografii v našom arteli v doneckej panve." Mal na sebe veľkú sivú karakulskú čiapku, taký istý modrý kabát so šedým golierom. Naberané nohavice mal zastrčené v čižmách siahajúcich po kolená. Jeho orlí nos bol ešte veľkolepejší ako na fotografii, brada výraznejšia. Jeho nenútenosť a úsmev preklenuli odstup medzi týmto bohom, ktorý zostúpil z „kremeľského olympu" a mnou, úbohým pozemským červíkom. Riaditeľ ma predstavil.

„Už som o tebe počul," zamrmlal Ordžonikidze a podával mi ruku. „Ako to vyzerá tu v závode, ako sa ti darí v práci?"

„Dobre," povedal som a ešte som dodal, „hoci by to mohlo byť aj lepšie."

„Zaujímavé! A čo by sa malo urobiť, aby to šlo lepšie?"

„To ťažko povedať pár slovami," odpovedal som.

„Neokúňaj sa, hovor otvorene," smial sa Ordžonikidze.

„Teda, súdruh komisár, vec sa má takto," povedal som. „Správny aparát je príliš veľký, má veľa ľudí, ktorí si navzájom prekážajú. Skúmal som predrevolučné pomery tohto závodu a zistil som, že od tých čias sa správny aparát podstatne zväčšil . Toto sa mi zdá nesprávne. Ľudia si stoja navzájom v ceste. Každý má byť za výsledok zodpovedný. Prakticky to znamená, že nikto nie je zodpovedný za nič. Prečo je to tak, že kapitalizmus dosahoval vo svojom závode zisky a my sme stále stratoví? Nakoniec, robotníci pracujú tak dobre ako predtým, preto musí byť chyba v nás." Napriek môjmu výbuchu zápalistého nadšenia som spozoroval, že to bolo továrenským úradníkom stále nepríjemnejšie. Riaditeľ zakašľal. Stranícki a odborárski zástupcovia sa nervózne mrvili. Práca v oddelení sa zastavila a niekto zozadu vykríkol:

„Máš pravdu, Viktor Andrejevič, úplnú pravdu!"

Vlastnými slovami povzbudený, nechal som sa strhnúť: „Niekedy sa veľa hovorí o ničom. Disciplína je zlá, lebo mnohí tu len tak pobehujú. Čo my potrebujeme, súdruh Ordžonikidze, je jedno vedenie a jedno zodpovedné miesto, do ktorého sa nebude dať hovoriť zo všetkých strán."

„Zaujímavé!" povedal znovu. „A nakoniec má pravdu vo všetkom. Aj náš vodca si myslí to isté. Súdruh Kravčenko, ty musíš študovať!"

Potriasol mi ruku a nasledovaný svojím vystrašeným štábom odišiel. Po pár krokoch sa vrátil a povedal mi: „Ak sa niekedy dostaneš do ťažkostí a budeš súrne potrebovať pomoc, tak mi napíš! Pomôžem ti!"

Neskoršie, v ťažkých rokoch, som túto ponuku využil. Mal som dojem, akoby si ma Ordžonikidze „adoptoval". Mal som patróna medzi najmocnejšími. Až do jeho smrti v roku 1937 som mal pocit istej ochrany. Vedomie, že sa môžem obrátiť na tohto Stalinovho gruzínskeho spoluobčana s krivým nosom, mi v najhorších časoch dodávalo odvahu, čo iným nebolo dopriate.

„Lekciu," ktorú som dal Stalinovmu priateľovi, bola v továrni témou dňa celý týždeň. Robotníci ma potľapkávali po pleci a tešili sa z mojej otvorenosti.

Na druhý deň ma zavolali do miestnosti straníckeho výboru. Prijal ma tajomník strany Konstantin Okorokov a riaditeľ súdruh Ivaščenko.

„Čo ťa to len napadlo, Kravčenko!" zvolal tajomník, keď som vchádzal. „Čo si sa zbláznil? Vieš, aký veľký škandál nám Sergo urobil? Takmer po nás hodil kalamár! Bol taký príjemný a šťastný, až pokým si ho ty nenahneval. Potom nám len nadával do lenivých a neschopných bastardov."

Stál som si za svojím názorom. Mal som povedať pravdu, a to som urobil. Nepovedal Lenin, že priemyselný pokrok si vyžaduje jednotné a zodpovedné vedenie? Lenin a Ordžonikidze boli na mojej strane, a tak

bol bezmocný aj rozzúrený tajomník strany. Riaditeľ Ivaščenko v zásade so mnou súhlasil. Hnevala ho zvedavosť a zasahovanie straníckych a odborárskych funkcionárov a nemohol potlačiť úsmev na znak spokojnosti.

Potom som už len dokončil prácu v dielni a opäť som sa stal študentom. Zdalo sa mi, že niektorí ľudia z vedenia podniku boli radi, že odchádzam.

Rodičov a bratov potešila táto zmena v mojom živote. Hlavne matka sa nikdy nemohla zmieriť s tým, že som bol len predákom ako otec. Potajme si robila výčitky, že revolúcia prerušila moje štúdium. Teraz, aj keď neskôr, bola nadšená, že idem študovať inžinierstvo. Dokonca sa mi zdalo, že aj môj otec bol z toho šťastný. So záujmom ma počúval, ako som mu líčil súdruha Ordžonikidzeho.

„Môj syn bude inžinierom," počul som ho raz večer, keď s priateľmi sedel pri samovare. V jeho hlase som cítil hrdosť.

Na prijímacie skúšky som sa pripravoval niekoľko mesiacov. Pre mladých mužov, ktorí patrili k tisíckam vyvolených, sa organizovali prípravné kurzy. Títo mladí ľudia predstavovali novú sovietsku inteligenciu. Začiatkom roku 1931 ma imatrikulovali ako vysokoškolského študenta na Technologickom inštitúte v Charkove.

VI.
Študent v Charkove

Mal som dvadsaťpäť rokov a znova som bol študentom pod dohľadom štátu. Z rozpočtu závodu Petrovskij-Lenin som dostával mesačné štipendium. Stačilo na pokrytie výdavkov za byt a stravu, ba niečo zvýšilo aj na šaty a zábavu. Ale *golod i cholod*, hlad a zima, dvojičky, ktoré som poznal ešte z čias občianskej vojny, sa opäť stali mojimi spoločníkmi. Neboli síce také drsné a vzdorovité ako v minulosti, a aj keď s menšími prestávkami, ale hrýzli a doliehali na mňa neustále ako chronická bolesť zubov.

Budova Technologického inštitútu v Charkove, postavená v masívnom starom štýle, stála na okraji pekného areálu na Kaplunovského ulici. V dávnejších dobách tu vládol typický univerzitný život. Viem si predstaviť mladíkov z bohatých rodín, v dobre ušitých uniformách, ako vedeli spájať prácu s radovánkami študentského života a ako mladý svieži duch oživoval šedú atmosféru štúdia. Teraz tu bolo hlučno, všetko preplnené a hektické ako v nejakej zlievarni v pracovnej špičke. Všade viseli ohlušujúce heslá päťročnice, ako v nejakej bani.

Pravdepodobne ani skôr, ani neskôr nebola budova školy prepchatá takým pestrým množstvom mužov a žien, chlapcov a dievčat. Väčšina študentov mala pod tridsať rokov, ale nemálo bolo aj starších. Skúsení a kultúrni muži sedeli na prednáškach spolu s mladými robotníkmi, ktorým štúdium pripadalo ako zázrak. Boli sme povolaní z tovární, baní, štátnych majetkov, muničných skladov a od vysokých pecí, aby sme sa stali súčasťou masovej produkcie od základu novej technickej inteligencie. Okrem miestnych študentov, ktorí bývali u svojich príbuzných, boli tu aj vážne a dôstojne vyzerajúci obyvatelia z centrálnej Ázie, ktorí nikdy predtým nevideli mesto európskeho typu. Boli tu vojnoví vyslúžilci, bývalí partizáni zo Sibíri a iní bojovníci popri komunistických funkcionároch, ktorí už poznali cesty novej politiky.

Práve tak jedinečné bolo, s akou vážnosťou začínalo študentstvo svoj nový život. Dali sme sa do práce ako tí, ktorí sa musia nebezpečnými chod-

níkmi predierať džungľou, ako muži, ktorí bojujú s nepriateľskou armádou. Táto atmosféra nemala nič spoločné so študijným pokojom obyčajných škôl za normálnych čias. Býval som s tisíckou iných študentov z rozličných inštitútov v Charkove v obrovskom „včelíne" na Puškinovej ulici, ktorý volali Gigant. Tu sme v jednej izbe bývali štyria až piati, ak nie viacerí. V zime sme tuhli od chladu a v lete sa piekli vďaka slnku…

V zime 1930 – 1931 bola v Gigante často taká zima, až zamŕzala voda v umývadlách. Zbierali sme drevo, laty z plotov, kusy rozlámaného nábytku i staré noviny na palivo pre našu malú železnú piecku s pokrivenou rúrou, vyvedenou cez okno von. V takých podmienkach sme žili, študovali, diskutovali a snívali o industrializovanej budúcnosti našej krajiny, a pritom sme ešte museli bojovať s chladom a hladom. Ženy bývali v osobitnom krídle budovy. V spoločenských miestnostiach a jedálňach sme boli zmiešaní a nikto nám nebránil, aby sme spoločne študovali na izbách. V Gigante nebolo ani stopy po puritánstve. A predsa, morálny štandard bol obdivuhodne vysoký. Študenti žili snaživo, bieda každodenného života bola príliš veľká a ich vzájomná úcta príliš nefalšovaná na to, aby si dovoľovali ľahkomyseľné dobrodružstvá lásky.

V izbe bývali so mnou štyria ďalší – Alexej Karnauchov, Jurij Figura, Váňa Avdaščenko a Pavel Pacholkin. Všetci sme patrili k tým tisícom „mobilizovaných" a boli sme členovia strany.

Alexej bol skutočne významný muž, lebo bol členom ústredného výboru Komsomolu. Bol urastený, blond vlasy, vážne čierne oči. Vnútorne i navonok príjemný zjav. Bol čestný, otvorený a obdarený kritickým rozumom – u komunistických funkcionárov zriedkavosť. Napriek svojmu postaveniu si nič nenamýšľal a o všetkých verejných otázkach diskutoval bez zdržanlivosti.

Alexej a ja sme boli v tom čase dobrí priatelia. Mali sme radi našu stranu. Verili sme jej, a práve preto sme neváhali o týchto otázkach aj hovoriť. Prečo bola taká obrovská priepasť medzi heslami a výsledkami, medzi oficiálnymi požiadavkami a skutočnosťou? O tejto otázke sme diskutovali s veľkým rešpektom voči strane, ale bez väčších emócií. Bolo pre nás úľavou spoločne si vysvetľovať okolo nás zúriaci teror, hľadať šľachetné dôvody pre jasne zlé činy a všeobecne upevňovať v tejto mizernej dobe našu spoločnú „vieru".

Jurij Figura bol komunistom celkom iného typu. Už samotná myšlienka diskutovať o heslách a rozhodnutiach strany sa mu zdala nemravná. Čo tu treba diskutovať? Nebolo všetko úplne jasné? Jurij nemal žiadny vlastný názor. Len Stalinove citáty z novín *Izvestija*, *Pravda* a od iných autorít. Otázky, na ktoré neexistoval oficiálny názor, pre neho jednoducho neexistova-

li. Bol presvedčený, že Alexej a ja skončíme zle pre naše starosti, námahy a prázdne debaty.

Pacholkin bol tiež tak fanaticky oddaný strane ako Jurij. Bol bezfarebným, usilovne pracujúcim, nudným mládencom. Voči všetkým spoluobyvateľom na izbe bol žičlivý, no na mňa pôsobil trápne, ako keby bol vďačný aj za to, že má dovolené žiť. Vážil si Figurovu bezpodmienečnú poslušnosť strane ako aj moje nebezpečné kladenie otázok. Musím sa však priznať, že Pacholkina sme trochu využívali a kládli viac roboty na jeho slabé ramená, ako bolo spravodlivé.

Najviac starostí zo spolubývajúcich nám robil Váňa Avdaščenko. Na izbe bol najstarší, pravdepodobne mal už po tridsiatke. Bol vysoký, životaschopný, dobromyseľný, ale neuveriteľne lenivý. V občianskej vojne bojoval ako partizán a žil ešte stále z tohto, pomaly vyblednutého hrdinstva a slávy. Podľa jeho názoru mu to zaručovalo, že nikdy nebude musieť skutočne pracovať.

Váňa nebol vôbec hlúpy a štúdium by hravo zvládol, kedy sa bol len trochu vzchopil a začal konečne pracovať. Vzali sme si ho na krížový výsluch a on slávnostne prisľúbil, že sa bude venovať svojej práci, pre ktorú bol vyvolený patriť ku „tisícom". Naša snaha sa však minula účinku. Ležiac vo svojej posteli predstieral, že sa bifľuje chemické vzorce, ale v skutočnosti hltavo čítal nejaký lacný román. Študentské nedostatky vedel veľmi dobre nahradiť svojimi politickými stykmi. V kuchyni Giganta, v najlepších obchodoch s koloniálnym tovarom a na miestach, kde sa dalo dôjsť k nezvyklým potravinám, mal svojich priateľov. Podieľali sme sa na jeho „politických" úspechoch, ale pre jeho lenivosť sme ho karhali.

Ešte pred koncom semestra Váňu zo školy vyhodili. Vôbec ma neprekvapilo, keď som ho po mnohých rokoch stretol v Moskve a dozvedel som sa, že sa stal vedúcim nejakého významného podniku. Na vzostupe do funkcie byrokratického vedúceho Váňa nebol zaťažený nepotrebným balastom vedomostí, porozumenia a citlivosti.

Politická výchova sa v našom živote cenila dokonca vyššie ako technické vedomosti. Vláda si jednoducho neželala inžinierov, ale komunisticky zmýšľajúcich inžinierov. Fakulta leninizmu, vedená profesorom Filipovom, bola pre nás horúcim peklom. Kto nevedel stráviť Marxov *Kapitál*, Engelsovu *Dialektiku* alebo Stalinove *Pojednávania*, bol z inštitútu skôr prepustený ako tí, čo mali ťažkosti s matematikou alebo technickým kreslením.

Všetci piati sme študovali na inštitúte pre konštrukciu lietadiel. Praktické skúsenosti v tomto odbore mal iba Figura. Letectvo bolo dôležitým odvetvím v ruskom modernizačnom pláne a to hrialo naše srdcia.

Ráno sme na našej malej izbe museli cvičiť, aby sme premohli zimu. Potom sme sa naraňajkovali v jedálni „Gigantu". Bežné raňajky pozostá-

vali z malého taniera ovsenej kaše, kúska čierneho chleba a čaju bez cukru a citrónu. I keď sme šli do inštitútu premrznutí až do kostí a stále hladní, neboli sme nespokojní. V hlave sme mali plno plánov a veľa sme diskutovali o inštitúte, o Gigante, o strane i o nás samotných.

Napriek našim rozdielnym názorom na život a rozličným charakterom sme boli všetci piati dobrými kamarátmi. Ak mal niektorý z nás dôležité rande s dievčaťom, druhí mu požičali kravatu, čistú košeľu, jediné pekné nohavice, dokonca pár rubľov, aby bol pre túto príležitosť dôstojne vybavený.

Inštitút mal, ako každý sovietsky podnik, vlastné noviny. Čoskoro som sa stal spolupracovníkom redakcie. Nespokojnosť so správou „Giganta" bola veľmi veľká a odrážalo sa to aj v našich radoch. Dôvodom kritiky boli malé porcie, zlá kuchyňa, nedostatok usilovných pračiek, špina a zlá organizácia.

Na masových zhromaždeniach študentov organizovaných našou stranou a komsomolskou organizáciou sa toto všetko prejednávalo. Bolo okolo toho veľa rečí a návrhov. Po predchádzajúcom dohovore s riadiacim výborom som navrhol, aby časť zodpovednosti za správu prebrali sami študenti. Alexej teda povedal, aby zvolili mňa, nech prevezmem túto úlohu do vlastných rúk. V tej chvíli sa prihlásilo o slovo jedno pekné dievča, ktoré som nikdy predtým nevidel.

Povedala: „Som za zvolenie súdruha Kravčenka. Poznám ho už osem rokov a môžem dosvedčiť, že je svedomitým súdruhom."

Bolo to rozhodné, pekné dievča, trochu zaokrúhlené, čisto oblečené, hovorilo otvorene a sebavedome. Do konca zhromaždenia som rozmýšľal, kto to je a odkiaľ ma pozná. Zvolili ma za vedúceho funkcionára „komúny Gigant". Po schôdzi som v hale dievča dobehol.

„Ako sa máš, Viktor Andrejevič," povedala, koketne sa usmievajúc. „Iste ma už nepoznáš, ale hlavné je, že ja ťa poznám."

„No, tak ma zasväť do svojho tajomstva," odvetil som. „Ja som Paša. Hovorí ti to niečo?"

„Paša? Nie, žiaľ."

„No, dám ti ešte jeden tip. Vozila som vo vozíčkoch uhlie v bani Algoverovka…"

Zrazu som sa rozpomenul.

„Ó, Bože! Ozaj, veď to je naša Paša," zvolal som. Obaja sme sa objali a smiali s úprimnou radosťou.

„Aľjoša!" zvolal som, keď prišiel ku nám Alexej. „Smiem ti predstaviť Pašu? Naposledy som ju videl celú čiernu od uhlia a v sedliackom šate…"

„A nevzdelanú…" doplnila ma. „Áno, a obzri si ju teraz! Študentka a k tomu natoľko kultivovaná, ako je to len možné, odhliadnuc od toho, že

aj pod uhoľným prachom bola pekná," pokračoval som. „To je ozaj triumf revolúcie!"

Naozaj bola jej premena neobyčajná. Bolo takmer nemožné nájsť na tomto dievčati z bane stopu po zaostalej, hlúpej, mladej sedliackej dcérke, oblečenej v biednych handrách a s dlhým vrkočom na chrbte. Pamätám sa, že sa bránila ako zatvorené mladé zviera našim pokusom scivilizovať ju.

V hlbinách môjho podvedomia som počítal, že Paša sa presunie na pozitívnu stranu revolúcie, aby sa tak rýchlejšie vytvárala rovnováha medzi dobrom a zlom.

Známosť medzi Alexejom a Pašou sa vyvíjala pekne. Sám som sa cítil ako ochranca a strážca ich priateľstva.

S pomocou mestského sovietu mesta Charkov a miestnych straníckych orgánov sa nám podarilo zlepšiť životné podmienky na ubytovniach. Zvýšili nám porcie jedla, prídel paliva a na prízemí zriadili viaceré spoločné umyvárne. Skupiny dobrovoľníkov zametali chodby. Najväčším výdobytkom bolo otvorenie holičstva a salónu krásy. Pre tieto výdobytky obrovsky stúpol môj kredit u študentov.

Napriek všetkým týmto zlepšeniam ostal život na sparťanskej úrovni. Okrem našich vlastných ťažkostí pozorovali mnohí z nás s rastúcou obavou rýchle sa zhoršujúce životné podmienky všeobecne v meste a ešte viac na vidieku. Aj keď sa uplatňovala metóda zatajovania a otvorená diskusia bola nebezpečná, všetci sme vedeli, aká je skutočná situácia.

Správy o hrozných ohavnostiach na dedinách v súvislosti s vyhladzovaním kulakov sa šírili ústnym podaním. Videli sme dlhé vlaky s nákladnými vozňami plnými sedliakov, ktoré prechádzali Charkovom smerom na sever, pravdepodobne do tundry. Bola to jeden spôsob „likvidácie"! Komunistických funkcionárov občas na dedinách zavraždili a vzdorovitých sedliakov masovo popravovali. Hovorilo sa o zabíjaní dobytka a jeho zakopávaní do zeme, ako taktike odporu sedliakov proti nanútenej kolektivizácii. Vyhláška Moskvy označila nedovolené zabíjanie dobytka za zločin proti štátu. Aj toto potvrdzovalo tie najhoršie chýry.

Nádražia v meste boli plné vyhladovaných sedliakov v otrhaných šatách, ktorí boli na úteku zo svojich vlastných dvorov. Všade bolo vidieť *bezprizornych* – opustené deti bez domova, ktorých bolo veľmi veľa počas občianskej vojny a v rokoch hladovania. Na uliciach sa objavovali žobráci, poväčšine sedliaci, ale aj ľudia z mesta.

Tlač šírila veľa „rozprávok" o úspechoch: Turkestansko-sibírsku železnicu dokončili. Otvorili sa nové priemyselné kombináty na Urale, na Sibíri, vo všetkých oblastiach. V jednej provincii za druhou sa uskutočnila stopercentná kolektivizácia. Otvorené listy „vďaky Stalinovi" za nové továrne,

za vybudovanie nových sídlisk. Delegácie z cudziny, dokonca z Ameriky a Austrálie, chválili s hysterickým oduševnením zázraky päťročnice a sovietske triumfy. Prečo títo návštevníci prehliadali jednoducho druhú stranu mince, ostáva tajomstvom, ktoré my, Rusi, nikdy neodhalíme.

Čo bola skutočnosť a čo ilúzia? Hlad a hrôza po dedinách, alebo štatistiky, hlásiace úspechy? Alebo snáď oboje bola pravda? Také otázky sa nekládli a ani verejne sa nediskutovali. Ale v súkromí sme o nich hovorili, Alexej a ja, ako aj milióny ďalších ľudí.

2 Nová rana zasiahla inštitút krátko po mojom nástupe. Prišiel rozkaz, že vyučovanie a skúšky sa budú robiť v ukrajinskom jazyku. Tento rozkaz platil pre všetky školy a inštitúty. Dokazoval ďalekosiahle ústupky Moskvy voči nacionalistickým snahám veľkých neruských sovietskych republík. My, Ukrajinci, sme sa medzi študentmi mohli teoreticky tešiť, ale prakticky sme boli z novinky tak vystrašení ako neukrajinská menšina. Dokonca takí ako ja, čo sme od detstva hovorili po ukrajinsky, sme neboli zvyknutí používať túto reč pri výučbe. Viacerých z našich najlepších profesorov privádzala táto zmena do zúfalstva. Najhoršie bolo, že naša rodná reč neudržiavala krok s modernou vedou. Slovná zásoba ukrajinského jazyka nepostačovala pre elektrotechnikov, chemikov, odborníkov aerodynamiky, fyzikov a pre väčšinu ostatných vedcov.

Úbohého Váňu, ktorý bol už predtým s inými jazykmi na vojnovej nohe, táto búrka ukrajinizácie uvrhla do poriadnej bezmocnosti. Tisícky študentov to postihlo rovnako. Jurij Figura prekladal všetky posvätné texty straníckych funkcionárov do ukrajinčiny a nová situácia mu vyhovovala. My ostatní sme niesli nové bremeno, potajme sme si vypomáhali knihami s ruským textom a robili si žarty z tejto komickej opery nacionalizmu.

To, čo sa pokladalo za slobodné právo, stalo sa takýmto presadzovaním ťaživou povinnosťou. Používanie našej vlastnej reči nebolo len jednoducho povolené, ale stalo sa povinným. Stovky mužov a žien, ktorí túto reč neovládali, stratili svoje miesto v štátnej službe. Kto na verejnosti nehovoril po ukrajinsky, stal sa podozrivým, že je nepriateľom revolúcie. Deti z ruských rodín sa trápili a reč, na ktorú neboli zvyknuté, im sťažovala štúdiá.

Neskôr všetky tieto výstrelky, samozrejme, zmizli. Ukrajinský patriotizmus, ktorý ich vyvolal, bol nezlučiteľný s ruským patriotizmom a bol trestaný vyhnanstvom, ba i smrťou. Starý boľševik Skripnik, komisár pre výchovu na Ukrajine, sa stal obetným baránkom a zdá sa, že bol dohnaný – za tento a iné „ideologické" zločiny – k demonštratívnej samovražde.

Počas trvania tejto tragikomédie nebola dovolená žiadna kritika. Raz večer sme sa my piati spolubývajúci v „Gigante" zúčastnili na prednáške

súdruha Skripnika *O požehnaní ukrajinizácie*, napriek úprimnosti a inteligencii tohto muža, ktorá urobila na nás dojem, sme pochybovali o múdrosti takejto jazykovej politiky.

Váňa povedal: „Možno že má pravdu, ale, do čerta, po ukrajinsky sa jednoducho neviem učiť. Už po rusky je to dosť ťažké."

„Nemáš právo tak hovoriť," povedal Figura a smutne potriasal hlavou. „Strana to pokladá za potrebné a našou povinnosťou je poslúchať jej rozkazy."

„Taký postoj nemá žiadny zmysel," vysvetľoval Alexej. „Strane neosožíš ani za máčik, Jurij, keď sa brániš rozmýšľať. Tento extrémny program ukrajinizácie len škodí našej veci a v žiadnom prípade nám neosoží. Nakoniec my môžeme lepšie sledovať výsledky ako politbyro v Kremli."

„Alexej má pravdu," povedal som. „Celá záležitosť je hlúposťou. Ľudia by mali smieť hovoriť tou rečou, akou sa im hodí."

„Ty útočíš na Kremeľ!" kričal Figura. „Táto otázka je vyriešená a odmietam o nej ďalej diskutovať." Keď sme pokračovali v analyzovaní situácie a vyjadrili nádej, že sa to zmení, rozhnevaný Figura opustil izbu. Deň nato predvolal mňa a Alexeja tajomník straníckeho výboru. Najprv hovoril o iných veciach, ale čoskoro zabočil k otázke ukrajinizácie. Povedal, že sme kriticky založení a myslí si, že budeme naše pochybnosti rozširovať.

Zrejme nás Figura udal. Keď sa v ten večer vracal z večere, my štyria sme na neho čakali. Vedenie prebral Váňa.

Povedal: „Jurij, ty si nám mohol včera pri objasňovaní spornej otázky pomôcť. Predsa poznáš Bibliu, či nie?"

„Áno."

„Potom nám povedz, koľko synov mal Noe a ako sa volali?"

Odpovedal.: „Troch – Séma, Cháma a Jafeta."

„Nie, nemáš pravdu!" odpovedal s chladnou iróniou. „Mal síce troch synov, ale tí sa volali Sém, Chám a – Judáš. Dúfam, že je to jasné."

Figura sa začervenal. Toto teraz otriaslo jeho tvrdohlavým svätuškárstvom.

„Robím iba svoju povinnosť!" zakoktal a opustil izbu. Trvalo niekoľko týždňov, kým sa vzduch po tejto príhode vyčistil. Dokonca ani po Skripnikovej samovražde, keď strana zaujala nové stanovisko, blízke môjmu a Alexejovmu, Figura nevidel vo svojom správaní nič nesprávne.

„Každý čas má svoju vlastnú pravdu," zdôraznil.

Právo hovoriť svojou vlastnou rečou bola nakoniec jediná „autonómia", ktorá ostala neruským republikám a oblastiam. Ale všetko písané a myslené v tejto reči, čo presne nezodpovedalo kurzu strany, sa považovalo za zradu. Sloboda v používaní jazyka, teoreticky začiatok národného

sebavedomia, znamená v praxi jeho koniec. „Nacionalista navonok, socialista vo vnútri“ bolo heslo, ktoré v skutočnosti slúžilo na maskovanie celkom centralizovanej policajnej kontroly.

„Tu máme celú našu národnú autonómiu!“ zašepkal mi raz ironicky istý priateľ a ukázal na dvojrečové, ruské a ukrajinské, nápisy „muži“ a „ženy“ na verejných záchodoch.

3 Môj pobyt v Charkove sa skončil náhle a neočakávane rozhodnutím, ktoré padlo bez môjho vedomia – preložili ma z leteckej dopravy na metalurgiu. Dostal som rozkaz navštevovať Metalurgický inštitút v Leningrade a neskôr rovnaký v mojom rodnom meste. I keď môj pobyt v Charkove bol krátky, v pamäti sa mi živo vybavuje. Bol vyplnený prácou v strane, publicistickou činnosťou a úlohami v správe Gigantu.

Zreteľné ostali aj spomienky na dve ženy. Obe boli pekné a zhodou okolností obe nešťastne vydaté.

Náš profesor chémie Dr. Samarin mal hrb. Dlhé ruky kontrastovali s jeho neforemnou postavou a hlavu mal ako melón. Ale jeho oči hľadeli jemne a múdro, jeho duch bol bystrý a sympatie pre národ boli nefalšované. Preto študenti ani nevnímali jeho postihnutie. Na jeho prednášky som sa vždy tešil.

Raz som ho zavolal na obed k nám do Gigantu. Potom som ho povodil po našich izbách a spoločenských miestnostiach. Potešila ho naša čistota a poriadok. Po obede povedal: „Viťa, musíš prísť ku mne a odplatiť mi túto návštevu. Moja žena hrá na klavíri a ja viem, že máš rád hudbu.“ Samarinovci bývali v štýlovo zariadenom byte, v ktorom klavírne krídlo zaberalo takmer celú izbu. Na stenách viseli obrazy ruských klasikov. V jednom kúte na malom podstavci stála bronzová busta Beethovena.

V ten večer som vnímal Klaudiu všetkými zmyslami, rovnako ako jej manžel. Jeho láska k tejto štíhlej brunetke bola temer hmatateľná. Pripadalo mi to, ako keby jej krása kompenzovala všetky jeho telesné nedostatky a menila ho na zdravého muža. Jej pôvab a neopísateľný smútok, ktorý z nej vyžaroval, ma tak priťahoval, že som mal výčitky svedomia a kalilo to moju radosť z hudby a rozhovoru. Poprosil som o ospravedlnenie a predčasne som odišiel.

O niekoľko dní, brodil som sa práve čerstvým snehom, keď zrazu stála oproti mne Klaudia.

„Naposledy si skoro odišiel,“ povedala bez toho, žeby sme sa pozdravili. „Za trest ma musíš dnes večer navštíviť. Som rada, že súhlasíš. Očakávam ťa.“ Pevne som sa rozhodol neísť tam. A predsa som o pár hodín nato zvonil pri jej dverách. Stôl v jedálni bol prestretý pre dvoch.

„A kde je Dr. Samarin?“ opýtal som sa v rozpakoch, ako by som bol vpadol do pasce – nie Klaudiinej, ale pasce mojich vlastných citov.

„Ach, on je na návšteve u svojho brata, ktorý býva neďaleko na vidieku a ostane tam pár dní.“

Náš rozhovor po večeri bol nútený, aj napriek fľaši kaukazského vína. Po jedle som navrhol prechádzku po zasneženom parku za svitu mesiaca...

„Nie, môj milý zajatec,“ smiala sa, „ak sa ti cnie po efektoch mesačného svitu, tu máš Mesačnú sonátu“ a zahrala ju na klavíri. Hrala i spievala cigánske piesne, z ktorých som mnohé poznal z môjho detstva v Alexandrovsku. Porozprával som jej o cigánskom tábore a mojom priateľstve so Saidemanom. Po celý čas som okupoval veľké kreslo, v ktorom posledný raz sedel jej manžel. Kreslo mi pripadalo ako nejaká pevnosť sebaobrany. Zrazu, akosi spontánne som povedal, že odchádzam.

Pozrela na mňa so smutným úsmevom.

„Už zase utekáš,“ povedala. „Ale tento raz ťa nenechám utiecť.“

„Mrzí ma… ale povinnosti… sľúbil som Aľjošovi, že s ním…“

„Cigániš, milý Viťa, cítim to. Poď, otvorene si pohovorme. Prečo by som nemala mať právo stráviť večer v spoločnosti človeka – no, človeka, ktorý mi je veľmi podobný?“

Jej hlas znel tiesnivo ako potlačené slzy. Opäť som sa posadil. Vyrozprávala mi časť svojho života a kým hovorila, napätie medzi nami sa uvoľnilo. Predo mnou sedelo nešťastné dievča, ktoré si vylievalo srdce.

Keď vypukla revolúcia, mala Klaudia deväť rokov. Bola dieťaťom bohatých rodičov, vychovávali ju domáci učitelia a guvernantky. V prvých mesiacoch revolúcie rodičov uväznili a neskôr, v rámci masového vyvražďdenia „buržujov“, ich zabili. Potom žila Klaudia u svojej tety v tmavej podkrovnej izbe domu, ktorý patril jej rodičom. Žila trpký, napoly zakázaný život „bývalého“ ľudu, zbaveného práv a vyobcovaného zo spoločnosti. Mladá Klaudia nesmela chodiť do školy ani pracovať. Žili z predaja schovaných rodinných vzácností a starého majetku.

„Viem, že mladí komunisti ako ty nikdy nepoznali druhú stranu mince,“ povedala. „Nevieš si vôbec predstaviť, čo to znamená, keď tebou pohŕdajú, keď si vyobcovaný zo spoločnosti, neželaný. A hlavne, keď si mladý. Chudoba je pre každého ťažká. Ale pre tých, čo žili v luxuse a nadbytku je ešte ťažšia.“

Ako sedemnásťročná sa zaľúbila do jedného básnika, raz tak starého ako ona a žili spolu. Dva mesiace s ním jej pripadali ako skutočné šťastie... Ale naraz zmizol a do dnešného dňa nevie, čo sa s ním stalo. Nový režim neschvaľoval, mal k nemu nepriateľský vzťah. Ak žije v koncentráku, je to pre neho ešte dobre.

„Bola som pekná a mnoho mladých mužov sa o mňa uchádzalo. Boli to ľudia z mojej vrstvy, deti patriace do minulosti. Bola som veľmi vyčerpaná, tak veľa som vytrpela, že som túžila po bezpečí. Moja veľká láska, ak ma mala raz stretnúť, mala mať červenú stranícku legitimáciu…“ Jedného dňa som spoznala Dr. Samarina. Navonok bol odpudzujúci, ale lichotilo mi, že má o mňa záujem komunista, mladý muž, ktorý mal meno a patril k „lepším“. Miloval ma na diaľku ostýchavo a jemne. Jeho psia vernosť ma priam dojímala a priťahovala. Bola som mu povďačná hlavne pre jeho dobrotu. S tetou sme sa zhodli, že má peknú dušu, hoci je hrbatý a komunista. Mrzí ma to, ale pre tetu boli obe tieto vlastnosti rovnako odpudzujúce.

Celý rok nás navštevoval, prinášal nám potraviny i šaty a učil ma. Jediným slovom neprejavil svoje city. Dokonca mi navrhol, že mi zaobstará klavír. Jedného dňa, keď som mu zahrala jeho obľúbeného Čajkovského, som povedala: „Viem, že ma ľúbiš. Ja ťa neľúbim, ale obdivujem ťa a potrebujem tvoju ochranu a priateľstvo. Prečo sa nezoberieme?“ Sedel ako bleskom zasiahnutý, neveril tomu a bol zahanbený. Myslím, že si uvedomoval pravdu, aj keď ju sám zavinil, pravdu, že jedna zo starej generácie, vyobcovaná zo spoločnosti, dieťa minulosti, sa zo zúfalstva vydáva za mrzáka. Vidíš, Viťa, ako vy, múdri komunisti, viete skutočne málo o živote. Neviete, koľko tisícok ruských žien, pre ich pôvod odstrčených a opovrhnutých, hľadalo záchranu v tom, že sa vydali za nových aristokratov, komunistov a proletárov. Niektoré našli svoje šťastie. Ja k nim nepatrím. Neviem ani zabudnúť, ani odpustiť tým, čo zničili národ, ľudí a veci, ktoré mi boli milé. Ľudia ako ja sú osamotení. Myslím si, že najhoršia je samota. Len predstierame, že niekomu patríme. Ale v myšlienkach žijeme svoj skrytý život. Pokúsila som sa pracovať. Ponúkli mi vyučovanie hudby v škole. Zdalo sa, že vláda mala o to záujem – dovtedy, kým som nevyplnila dotazník a nevyšlo najavo, že som bola jedna z „bývalých“.

Bola polnoc, keď som odchádzal.

„Rozíďme sa ako priatelia, Viťa,“ povedala vo dverách. „Nezmýšľaj o mne zle. Som úbožiakom a predo mnou nie je nič iba bezhraničná samota. Prosím ťa, navštív nás opäť, keď bude Dr. Samarin doma. Je dobrým učiteľom a viem, že ho obdivuješ.“

Mal som príliš veľký rešpekt pred Samarinom ako profesorom a človekom, než aby som sa miešal do jeho rodinného života.

4 Občas som navštevoval súdruha F., ktorý mal vysoké postavenie v komisariáte kontroly robotníkov a roľníkov. Bol starým členom strany, päťdesiatnik, dobre vychovaný a poznal väčšinu hrdinov revolúcie osobne.

Poznal Lenina, Trockého, Lunačarského, Zinovjeva a tykal si s nimi. Jeho manželka so šedivými vlasmi a dôstojným výzorom mi pripomínala Nadeždu Krupskú, vdovu po Leninovi.

Keď sme boli sami traja, súdruh F. rozprával vždy o politike. Ak sme aj začali hovoriť o divadle, nejakej novej knihe alebo o mojich štúdiách, čoskoro prešiel na poľnohospodárske problémy, alebo teror voči starým súdruhom, či tempo industrializácie. Myšlienky, ktoré by ma za iných okolností desili, zneli z jeho úst hodnoverne a prirodzene. Správy, ktoré by som odmietol ako „kontrarevolučné klebety", potvrdzoval ako samozrejmé pravdy. Vďaka jeho práci na komisariáte mal som presné informácie o hrôzach po dedinách, o odpore sedliakov a o masovom zatýkaní. O týchto veciach hovoril tak, ako keby boli každému známe.

Súdruh F. bol nevedomky príčinou môjho zoznámenia sa s Júliou. Daroval mi dva lístky do lóže v opere na predstavenie *Madame Butterfly*. Vzal som aj Alexeja Karnauchova. V susednej lóži sedeli dve pekne oblečené a neobyčajne krásne dámy. Jednu som ihneď spoznal ako bývalú pacientku v sanatóriu v Kyjeve, kde som sa zotavoval po úraze na perzských hraniciach.

„To je Júlia Michailovna, manželka R.," zašepkal som môjmu sprievodcovi do ucha.

„R.!" vykríkol.

Tento výkrik prekvapenia nebol bezdôvodný. R. bol jedným z vysokých úradníkov ukrajinskej vlády s veľkou mocou a hovorilo sa o ňom, že sa osobne priatelí so Stalinom. Spomenul som si, že vtedy posielal pravidelne lietadlom svojej manželke do Charkova kvety.

Aj Júlia ma spoznala a počas prestávky nás oboch pozvala do ich lóže. „Aká je krásna," pomyslel som si. „Prečo som si ju pred tromi rokmi v Kyjeve takmer nevšímal? Aký neohrabanec som bol vtedy!" Až do konca predstavenia sme si vymieňali pohľady. Usmievala sa s nezastieranou radosťou a ja som sa pritom červenal. Neskrývane som jej ukazoval môj obdiv.

Opera bola síce veľmi nudná – pozliepali ju, aby bola ideologicky prijateľná a aby nechýbalo ani bombastické revolučné klišé – ale až do konca života mi každá jej ária znovu pripomínala moju lásku k Júlii. Mala strednú postavu, o niečo viac rokov ako ja a bola obdarená prekypujúcou a živou krásou. Svoje blond vlasy mala pedantne spletené do hrubého vrkoča zatočeného do venca, ktorý ešte viac umocňoval milé črty jej tváre.

Keď opona spadla, prešli sme do ich lóže. Predstavil som im Alexeja a ona priateľku Máriu. Viedli sme zvyčajné povrchné reči, aké sa vedú s ešte neznámymi osobami. Avšak v našom stretnutí vibrovalo zvláštne

napätie, neúmerné k obsahu nášho rozhovoru. Počas druhého dejstva sme ostali v lóži. Pred koncom opery mi Júlia zašepkala: „Prečo čakáme až do konca. Poďme radšej domov a niečo si zajeme." Radi sme prikývli.

Pred divadlom čakalo na ňu auto. Poslala ho domov a povedala, že je krajšie nechať sa doviesť domov na saniach. Z radu čakajúcich sme si vybrali dvoje najčistejších saní. Alexej s Máriou nastúpili do jedných, ja s Júliou do druhých. Na túto jazdu si spomínam podivuhodne presne a jasne. Bola treskúca zima, kopytá cválajúcich koní vírili jagavý sneh a ticho sa kĺžuce sane nás viezli domov. Náš dych sa v chladnom vzduchu menil na obláčiky. Cítil som ako Júliine ruky siahajú pod kožušinovou prikrývkou po mojich.

Rozprával som jej o inštitúte, mojom živote v továrni a v strane. Rozprával som jej o Alexejovi a ostatných spolubývajúcich na izbe. Zrazu som uprostred rozprávania, ktoré nemalo zmysel, vykríkol: „Aká krásna noc!" A naše pery sa stretli v dlhotrvajúcom bozku.

Zakrátko sme zabočili do vedľajšej ulice a zastali pred malým dvojposchodovým domom, ležiacim trochu ďalej od cesty a obkoleseným vysokým plotom. Bol to súkromný dom, v ktorom kedysi určite býval nejaký bohatý obchodník. Vchod strážil vojak. Mária a Alexej vypozorovali, že chceme byť osamote, a tak prehlásili, že oni idú do reštaurácie. Júlia vsunula kľúč do zámky, otvorila dvere a nechala ma vojsť prvého. Keď zažala svetlo, stál som v najelegantnejšom dome, aký som kedy videl. Po zemi orientálne koberce, na stenách tiež koberce a obrazy, krištáľové lustre, mäkké divány a vyleštené mahagónové stoly. Všetko bolo bohaté a pestrofarebné, ale predsa bolo cítiť, že dom je zariadený s vkusnou zdržanlivosťou.

Stál som uprostred tejto nádhery ako omámený a úprimne som žasol.

Júlia sa smiala.

„To je skutočnosť, nie film, môj milý," povedala a vyzliekala si svoj kožušinový plášť.

„Ani sa mi nesnívalo, že také niečo v našej krajine okrem múzeí ešte existuje," povedal som.

„To nič, Viťa. V našej krajine existuje ešte veľa vecí, ktoré si nevieš predstaviť. Poď do kuchyne, pomôžeš mi pripraviť niečo pod zub. Mám hlad ako vlk. Služobníctvo má voľno – a on je v Moskve na nejakej konferencii."

Kuchyňa môj dojem neskutočnosti ešte zväčšila. Vládol tu obrovský blahobyt. Na policiach jemný porcelán, rad krištáľových pohárov, niektoré s cárskymi erbmi. Na malom stolíku sa leskol mohutný samovar. Keď otvorila chladničku, bola v nej hojnosť, akú som obdivoval svojho času v pivnici s ľadom u mojej starej mamy v Alexandrovsku. Všetko patrilo do

iného sveta, odlišného od sveta biedy a núdze obyčajného života v sovietskom Rusku.

Keď som sa ráno vrátil do mojej izby v „Gigante“, ledva som sa stihol umyť a oholiť a už som sa ponáhľal do inštitútu. Celý deň som bol na vyučovaní ospalý a nepozorný študent, takmer námesačný. V myšlienkach som bol pri Júlii. Udivene som sa pýtal sám seba, či naozaj existuje niečo také ako láska na prvý pohľad. Ale prečo je to vždy vydatá žena, a ešte k tomu vydatá za vedúceho predstaviteľa mojej strany a krajiny?

Slávnostne som si sľúbil, že Júliu nechcem viac stretnúť a zároveň som si nevedel predstaviť, ako prežijem tých pár dní do najbližšieho stretnutia.

Na prednáške z aerodynamiky som sa prísne napomenul: „Súdruh Kravčenko, chováš sa ako nejaká figúrka z lacného francúzskeho gýčového románu. Skonči s tým! Na čo je dobrá táto melodráma?“

V tú noc som zasvätil Alexeja do môjho tajomstva. Hneď zbadal, že mi nebolo do žartovania a zhovárali sme sa vážne. Od Márie sa dozvedel, že Júlia je už dlho nešťastne vydatá. Neľúbila svojho slávneho manžela. A čo bolo ešte horšie, protivila sa jej jeho hrubosť, jeho luxusný životný štýl a jeho ľahostajnosť voči utrpeniu ľudu.

„Viem, že to znie ako v Ibsenovom *Dome bábok*,“ povedala mi Mária, „ale Júlia sa cíti ako zajatec a väzeň. Myslí si, že je rovnaké byť manželkou R. alebo nejakého veľkokniežaťa a cíti to ako výsmech i pohŕdanie voči utrpeniu ruského ľudu.“ Nasledujúce mesiace som stretával Júliu často. Jednu noc som sa jej spýtal na manžela.

„Túto noc nie, miláčik,“ prosila a rozplakala sa. „Bude ešte dosť času pohovoriť si o tom. Nechcem si tým pokaziť naše prvé večery.“

Ruka v ruke sme sa prechádzali v priestrannej záhrade za jej domom, obklopenej vysokým múrom. Chodníky boli vyzametané od snehu a posypané čerstvým pieskom.

„Nie, čím skôr si o tom pohovoríme, tým lepšie,“ oponoval som. „R. je nielen tvoj muž, ale aj jeden z vedúcich funkcionárov mojej strany.“

„Ja nie som členkou tvojej strany, ale na začiatku mi bola blízka, respektíve mi bola prinajmenšom blízka revolúcia. Môj otec bol učenec a liberál. My sme, Viťa, slovo ‚liberál‘ zabudli. Povznášame sa nad ním s úsmevom, ale každý ďalší rok si ho čoraz viac vážim – prinajmenšom v tom zmysle, ako ho chápal môj otec. Pre neho znamenalo slovo liberál lásku k jednoduchému ľudu, spravodlivosť voči každému, a predovšetkým úctu voči každému mužovi a každej žene. Dávalo životu veľkú hodnotu. Radšej by sme na to zabudli, ale myslím, že za to bojovala revolúcia.“

„Divné, tvoj otec bol učenec a môj obyčajný robotník v továrni. Jeden sa nazýval liberál, ten druhý revolucionár. Keď mi rozprávaš o názore

tvojho otca, ako by som počúval hovoriť vlastného otca," povedal som. „Niet sa čo diviť. Môj muž dnes káže ťažko pracujúcim robotníkom o socializme a zaprisaháva ich, že v budúcnosti ho uskutočníme. Ale on žije dnes, nie v budúcnosti. Jemu však každopádne stačí dnešný socializmus. Prečo má všetkého nadbytok," a rukou ukázala na záhradu, luxusný dom a svoju kožušinu, „zatiaľ čo milióny sú podvyživené a koncentračné tábory sa stále zväčšujú a stávajú stále ohavnejšími? Nemusíš mi veriť, ale vzpieram sa proti tomuto bohatému spôsobu života našich vodcov. Nevieš náhodou, čo sa odohráva teraz na našich dedinách?"

„Bohužiaľ to viem, Júlia, a lepšie ako sa odvažujem sám sebe to priznať." „Nediv sa, že takto hovorím. Moje city k R. nie sú tajomstvom. Často som mu hovorila, ako to všetko vidím, ale on sa len smeje a nazýva ma malým sentimentálnym bláznom. Hovorí, že on neškodí nikomu. Vodcovia pracujú ťažko, a preto si zaslúžia slušný život. Ale nemá pravdu. O tom som presvedčená. Vodcovia, ktorým nič nechýba, skoro zabudnú, čo to znamená trpieť. Vaše táranie o obetiach je čisté pokrytectvo. Miláčik, my žijeme v maskách a vo veľkom klame. Niekedy mám dojem, že vykorisťovanie a barbarstvá minulosti boli čestnejšie. Prinajmenšom sa nepredstieral nejaký idealizmus. Ani ich nikto neoznačoval ako socializmus. Čestní mladí komunisti ako ty sú naozaj šťastní. Ty ešte vždy veríš a nič nevieš o špinavých intrigách a smrteľných bojoch o moc v najvyšších kruhoch vodcov. Vieš, aké hrozné boje sa zvádzali napríklad o jedno vidiecke sídlo v Striebornom lese pri Moskve? Alebo o zimný dom, patriaci predtým obchodníkovi na Kaukaze? Veľa sa klame a pretvaruje. Ja som tak blízko pri nich, že ma to niekedy takmer dusí. Moja situácia sa podobá človeku, ktorý uviazol v bahne a čím sa viac namáha z neho dostať, tým hlbšie klesá." Aj keď sa mi to zdalo nemožné, nepochyboval som o jej úprimnosti.

„Keby si skutočne milovala svojho muža, potom by si to tak nepociťovala," namietal som. „Dúfam, že ma správne pochopíš, ale tvoje politické sklamanie môže byť reakciou na tvoj osobný odklonu od manžela."

Júlia dlho uvažovala.

„Nie, v to neverím, to nie je pravda," povedala napokon. „Už v prvých rokoch manželstva sa mi protivili spôsoby, ako R. a jeho priatelia žijú, ich rozhovory, pohŕdanie ľudom, ktorého prácu využívajú. Od počiatku som sa cítila ako otrokyňa na statku mocného muža."

„Dobre teda, ale prečo neopustíš manžela, nenájdeš si prácu a nežiješ pre tvoje ideály? Milujem ťa a dúfam, že aj ty mňa. V čom je prekážka?"

„Nie, Viťa, až tak jednoduché to zasa nie je. Ja viem veľa, o čom ty sotva tušíš. Pre ženu v mojej situácii to nie je také ľahké. Nemôžem jednoducho odísť od manžela a stratiť sa v anonymnej mase. Stále som príliš

blízko pri mužoch moci a tí by to nepripustili. Prosím ťa, nepýtaj sa ma ďalej a nepožaduj ďalšie vysvetlenia. Ak ma ľúbiš, tak sa ma vzdaj. To je všetko, čo od teba žiadam."

Celý svet neohraničenej moci, neobmedzených intríg bol pre mňa tajomný a nechápal som ho. Voľakedy obyčajný Rus, ktorý sa zaľúbil do ženy z dvora cára, musel byť asi tak úbohým, ako ja teraz.

Keď sa vrátil jej muž z Moskvy, často som stretával Júliu v dome jej priateľky Márie. Bol som si istý, že jej manžel vedel, že vedie svoj vlastný život a že pred tou skutočnosťou zatváral oči. Hovorili sme o tom, že jedného dňa budeme žiť pred svetom ako muž a žena, ale neverili sme tomu. Meno R. bolo často v novinách. Raz mal nejakú reč, inokedy podpísal nejakú vyhlášku. Jeho meno sa často vyskytovalo v rozhovoroch. R. povedal toto, R. povedal zasa tamto. Aj vtedy, keď Júlia ležala v mojom náručí, jeho vplyv, jeho moc, jeho existencia stavali múry, ktoré nás rozdeľovali.

Zrazu sa udalosti začali valiť. Pozvali ma na Ústredný výbor strany. Prijal ma zástupca vedúceho osobného oddelenia, nejaký súdruh Šulkin.

Oznámil mi: „Súdruh Kravčenko, máme stranícke rozhodnutie, ktoré nám prikazuje zosúladiť vzdelanie inžinierov s činnosťou ich pôvodného zamestnania. Prv než si nastúpil do inštitútu, pracoval si v jednej metalurgickej továrni, však áno."

„Áno, v závode Petrovskij-Lenin."

„Tak je to. Aký zmysel by malo, aby si vyštudoval v odbore konštrukcie lietadiel, keď si tak pekne začínal v metalurgii."

„Ale ja by som radšej dal prednosť konštrukcii lietadiel!" namietal som skromne.

„Zaiste. Ale musíš uznať, že to je iba tvoja osobná záľuba." Potom sa obrátil na svojho tajomníka a dodal: „Zariaď, aby bol súdruh Kravčenko preložený do metalurgického závodu v Dnepropetrovsku."

Dlhé hodiny som sa prechádzal po parku a nevnímal som ani vodu z topiaceho sa snehu. Ako mohla strana vedieť, že som nevolil medzi konštrukciou lietadiel a metalurgiou, ale medzi Júliou a životom bez nej? Až neskôr mi napadlo, že strana, alebo prinajmenšom niektorí ľudia zo strany vedeli, aká je skutočnosť. Aj napriek tomu sa mi zdalo, že rozhodnutie strany bolo celkom na mieste.

Zavolal som Júlii a povedal jej túto správu. Stretli sme sa ešte niekoľkokrát pred mojím odchodom. Boli to búrlivé stretnutia s množstvom sĺz. Naliehal som, aby šla so mnou bez ohľadu na následky. Občas sa zdalo, že sa podvolí a bude ma nasledovať. Nepoznal som tlak, aký sa na ňu vyvíjal. Musel byť veľmi silný, keď ho nemohla prekonať.

„Nepýtaj sa ma. Nebuď taký krutý, Viťa. Nemôžem to urobiť, aj keď

život bez teba bude mŕtvym životom. Nespytuj sa. Aj bez toho ma to už veľmi bolí."

V noci pred mojím odchodom som sa celé hodiny prechádzal s priateľom Alexejom po uliciach Charkova. Sľúbil mi, že ma bude neustále informovať o Júlii. Bol som rozhodnutý, že sa s Júliou opäť spojím, najneskôr po ukončení mojich štúdií, keď sa už budem môcť s ňou oženiť.

Deň nato sa so mnou na stanici rozlúčili Júlia, Mária, moji spolubývajúci na izbe a ďalší priatelia. Slzy sa rinuli Júlii po lícach, ale každý sa robil, že ich nevidí. Ani mi len na um nezišlo, že ju už nikdy neuvidím.

Niekoľkokrát som jej písal z Dnepropetrovska, ale odpoveď neprišla. Na moje naliehanie išiel Alexej do domu R. Zazvonil, dvere mu otvorila slúžka. Keď sa pýtal na pani domu, dievča začalo vzdychať. „Júlia je preč, nie je tu," plakala a nevedela povedať nič viac. Mária povedala, že Júlia sa od manžela odlúčila krátko po mojom odchode a opustila mesto. Buď sama nevedela viac, alebo mala prísny zákaz povedať viac.

Bolestná rana z rozchodu sa hojila len pomaly. Tupá bolesť tohto tajomstva a neistota jej osudu ma už neopustili. Po niekoľkých rokoch som počul neurčitú správu, že Júlia Michailovna je učiteľkou pod cudzím menom niekde v ďalekej provincii na vidieku. Nepodarilo sa mi zistiť, či je to pravda. Okrem toho bolo by trápne pátrať po minulosti v troskách času.

VII.
Triumf stroja

1 Moji rodičia i bratia sa veľmi potešili, keď som sa znova ocitol v Dnepropetrovsku. Aby som im nepokazil radosť, snažil som sa predstierať aký som šťastný. Nebolo to ľahké, lebo bolesť z rozchodu s Júliou ma veľmi ťažila. Práca bola najlepší prostriedok, ako sa odpútať od spomienok. S veľkou horlivosťou som sa preto vrhol na štúdium straníckych úloh a továrenských objektov, aby som nemal čas na trudnomyseľnosť a sebaľútosť. Diaľkovo som študoval na technike národohospodárstvo, aby som si zvýšil štipendium.

„Ty sa upracuješ k smrti, Vítenka," nariekala ustavične matka a márne sa usilovala pochopiť moju horlivosť.

Pretože som býval doma, vyhol som sa biednym ubytovniam, ktoré tu boli ešte neporiadnejšie a nepohodlnejšie ako charkovský „Gigant". S fabrikou, kde ma odvelili, som sa onedlho cítil úzko spätý. Pokračoval som v starých priateľstvách s inžiniermi a úradníkmi na správe a uzavrel som nové s predákmi a robotníkmi. Továreň Petrovskij-Lenin zamestnávala vtedy viac ako tridsaťpäťtisíc mužov. Zohrávala dôležitú úlohu v dráme päťročného plánu. Nový riaditeľ sa ukázal ako úprimný a inteligentný. Pretože dobre poznal moju spätosť s továrňou a môj zvláštny záujem o racionalizáciu a modernizáciu výrobných procesov, často ma pozýval na pracovné porady a príležitostne ma poveril posúdením nových podnikových metód.

Býval som s otcom pod jednou strechou a často som prichádzal do styku s jednoduchými robotníkmi. Bolo teda nemožné prehliadať tragédie, ktoré sa odohrávali na vidieku. My komunisti sme sa tejto téme v našich rozhovoroch vyhýbali a pokúšali sme sa nadnesenými straníckymi frázami vec prikrášliť. Hovorili sme o „fronte sedliakov", „kulackom nebezpečenstve", „dedinskom socializme" a „triednom odpore". Aby sme obstáli sami pred sebou, pokúšali sme sa prehlušiť skutočnosť. Jednoduchí robotníci však nestáli pod takýmto tlakom. Mnohí z nich boli bývalí sedliaci a skoro všetci mali ešte príbuzných na vidieku. Pre nich neznamenala

kolektivizácia slobodnú „vedeckú“ záležitosť. Otvorene hovorili o násilí, surovostiach, hlade a smrti – nie ako o všeobecných pojmoch – ale ako o dôverne známych prípadoch, ktoré Ivan a Stepan v tej ktorej obci zažili. Kde tu rozprávali o prípadoch kanibalizmu v našej provincii a aj keď som tieto informácie pokladal za prehnané, bol som zhrozený.

Aj v inštitúte sme zažili hrôzu, ktorá začala priamo pred našimi dverami. Rozširovatelia „strane nepriateľských klebiet“ boli úradmi varovaní a označovaní za „protiprávnych trockistov a kulackých agentov“. Napriek tomu kolovali tieto správy aj naďalej a práve pre ich popieranie nachádzali novú živnú pôdu. Aj dvetisíc študentov inštitútu začalo potajme rozmýšľať. Osvedčených členov strany vysielali do dedín s osobitnými úlohami. O tom, čo videli, boli povinní mlčať. Ich mlčanie a vyhýbavé odpovede boli výrečné, ale niektorí, ktorí nám pod prísahou, že ich neprezradíme, zverili svoje dojmy, naplnili nás dočista hrôzou. „Vyzeráš akoby si videl duchov,“ povedal som jednému študentovi, ktorého som spoznal na stranníckych schôdzach. Práve sa vrátil od Poltavy. „Videl som ich,“ povedal a sklopil oči. Nenaliehal som viac naňho. Cítil som, že túži pred niekým si otvoriť srdce, ale zo strachu som utiekol, bál som sa, že jeho rozprávanie by ma rozrušilo.

Z času na čas bol nejaký „šíriteľ klebiet“ spomedzi študentov zatknutý. Sledovaniu politickej morálky študentstva sa venovalo viac pozornosti ako samotnému technickému štúdiu.

V inštitúte sa nachádzalo, ako v každom priemyselnom podniku alebo vládnom úrade Sovietskeho zväzu, špeciálne oddelenie spojené s GPU. Tu bol vedúcim súdruh Lebeď. Všetci tí, čo boli pozvaní vypovedať, prekračovali dvere tohto úradu len so strachom a hrôzou. Málokto vedel, čo sa odohráva za oceľovými dverami s malými zamrežovanými okienkami.

Vtedy bola naša naivita ešte veľmi veľká a nie všetci z nás vedeli, že v tomto špeciálnom oddelení mal každý študent svoje spisy, v ktorých bolo zaznamenané každé slovo, každé konanie, áno aj najmenší detail jeho správania. Osobné spisy obsahovali informácie o súkromnom živote, príbuzenstve a politickej minulosti jednotlivých študentov a učiteľov. V každej učebni i miestnosti na spanie sa nachádzali udavači, denuncianti, tajní agenti i dobrovoľní zradcovia, ktorí sa chceli pred vedením ukázať, alebo takto prejaviť voči niekomu svoj hnev, či pomstu. Pre ochranu donášačov a zabezpečenie fungovania špicľovskej siete nedostal ani riaditeľ inštitútu, ani tajomník straníckeho výboru povolenie na prístup k týmto spisom. Špeciálne oddelenie malo v každom útvare inštitútu a v každej straníckej bunke svojho tajného agenta. Ale aj stranícky výbor mal svojich vlastných agentov v jednotlivých bunkách, ktorých identitu nepoznalo ani

špeciálne oddelenie. Tak sa medzi špiónmi nachádzali ďalší špióni, teda sieť bola husto prepletená a šírila ochromujúci strach.

Ale to nebolo všetko. Okrem špeciálneho oddelenia malo GPU v inštitúte agentov, ktorí posielali regionálnej centrále GPU správy o Lebeďovi a jeho štábe. Mestský výbor strany zamestnával agentov v bunkách a krajský výbor strany dostával tajné správy od svojich zvláštnych špiónov v mestskom výbore. Táto, do seba zapadajúca pyramída dozoru sa tiahla až do najvyšších stupňov, do Ústredného výboru strany v Moskve, ba až do politbyra, ktoré riadil osobne sám Stalin.

Rôzne špionážne siete strany a GPU, ktoré zbierali informácie a medzi sebou súťažili, sa rozprestierali nad celým životom v Rusku zdola nahor i zhora nadol. Žili sme vo svete neviditeľných očí a uší. Priemerný občan nepoznal rozsiahlosť a hustotu tohto systému, i ja sám sa pri opisovaní týchto vecí opieram o odhalenia, ktoré sa mi podarilo urobiť až neskôr. Každý však vedel, že aj steny majú uši a že úprimnosť a otvorenosť bola najkratšou cestou ku vlastnej skaze.

Napriek tomu sa ilegálne správy šírili veľmi rýchlo, čo bolo dostatočným dôkazom napätia, ktoré vtedy panovalo. Poukazuje to však aj na charakteristickú ruskú potrebu vyrozprávať sa, vyliať si srdce. Odvahu hovoriť o týchto mučivých skutočnostiach sme nabrali len pod slávnostným sľubom absolútneho mlčania, pociťujúc neustály strach, že každé vypovedané slovo si mohlo nájsť cestu do našich osobných spisov. V rokoch čistiek, ktoré boli v tých časoch ešte len pred nami, ma veľakrát konfrontovali s náhodne povedanými poznámkami, ktoré som vyslovil pred dôvernými priateľmi! Často mi vyčítali, že som zanedbal povinnosť oznámiť informácie, ktoré iní v mojej prítomnosti vyslovili! Zanedbanie donášania „protisovietskych" a „strane nepriateľských" výrokov úradom sa mohlo ľahko vysvetľovať ako súhlas a účasť na sprisahaní.

Špeciálne oddelenie nebolo precitlivelé pri prenasledovaní „nepriateľa". Niektorí z nás poznali taktiku, ktorú použili na pozorovanie staršieho vedca, akademika profesora Alexandra Nikolajeviča Dinnika, profesora strojného inžinierstva. Okrem svojich prednášok pracoval na projektoch dôležitých pre fungovanie priemyselných systémov, ktoré stáli veľa peňazí. Ako nestraník, predrevolučný intelektuál a špecialista, ktorý sa zrejme o politiku nestaral, stal sa čoskoro podozrivým. Ale ako prešetriť jeho činnosť, ktorá bola výlučne technického rázu a sabotáž sa nedala ľahko dokázať?

Riešenie sa našlo v osobe profesorovej ženy, ktorá pracovala v jeho hlavnom laboratóriu. Bola to vysoká tridsiatnička, nemotorná blondína príjemného vzhľadu, asi o tridsať rokov mladšia ako jej muž. Pretože si zjavne vážila prácu a vedomosti svojho muža, nebola dostatočne spoľah-

livá stať sa agentkou GPU. A tak vstúpil do jej života neodolateľný milenec. Inžinier Pavlenko, stranícky chrapúň, mužný, širokoplecnatý, s tvárou buldoga, mladú ženu zviedol. Profesor Dinnik bol jedným z mála ľudí na inštitúte, ktorí nevedeli, že jeho žena má milenca a jeho žena bola jedna z mála, čo nemali podozrenie, že jej milenec vykonáva iba špionážnu činnosť pre špeciálne oddelenie. Jeho obeta bola zbytočná a žiadnu stopu po sabotáži v laboratóriu profesora nenašiel. Toto ustavičné vyzvedačstvo, hoci sa málokedy spomínalo, iba ak v „politických anekdotách", bolo také všadeprítomné ako vzduch, ktorý sme dýchali. Zasiahlo fabriku rovnakou mierou ako inštitút, miestne noviny, do ktorých som písal, aj stranícke organizácie, v ktorých som bol stále viac aktívny, pretože som bol vtedy členom politického byra nášho straníckeho výboru na inštitúte.

Záplavy osobných údajov a udaní. Tony spisov. Milióny špicľov. Všetko bolo roztriedené, preštudované, oznámkované a opatrené dôkazovým materiálom. Kópie pre štátne súdy, pre disciplinárnych pracovníkov strany a pre tajné archívy GPU pre prípad, že bude potrebný okamžitý zásah. Smrteľné strelivo pre odpadlíkov alebo pochybovačov. Desaťtisíce registračných zásuviek, každá jedna z nich arzenál dôverností, indiskrécie, lží, podlizovania a omylov.

V našej strane mal celý tento tajný proces pozorovania a odhaľovania, ktorým mal byť zlikvidovaný staromódny súkromný život, svoje meno. Nazývali ho „stranícka demokracia".

2 Súdruh Stalin mal v júni 1931 pri príležitosti jednej konferencie pre hospodárskych funkcionárov prejav, ktorý otriasol základmi celého Sovietskeho zväzu a zmenil život všetkých robotníkov a zamestnancov v priemysle. Jeho prejav obsahoval známych „šesť bodov na zvýšenie výkonu", z ktorých najdôležitejšie boli: presný výpočet nákladov, striktné centrálne vedenie podnikov, zvýšená zodpovednosť za neúspechy ako aj straty a ďalekosiahle diferencovanie príjmov. „Racionalizácia v priemysle," sťažoval si Stalin, „sa už dávno odchýlila od predpísaného smeru. Naše podniky už dávno prestali počítať a zostavovať správnu bilanciu príjmov a výdavkov… Vidí sa mi, že nikto nie je za nič zodpovedný…Vedúci držia ústa. Prečo? Podľa všetkého preto, lebo sa boja pravdy."

Čiastočne ma tento oficiálny tón myšlienky potešil. Pripadalo mi to skoro ako osobné víťazstvo, lebo ja som už dávno písal a bojoval za tento spôsob racionalizácie. Iné časti prejavu ma však znepokojili. Pre ľudí ako môj otec boli akoby potvrdením ich najčernejšieho tušenia. Rovnosť platov, kedysi jeden zo sovietskych ideálov, mala byť odteraz zločin.

Rovnostárstvo bolo označené za nehodné pre socialistickú spoločnosť. „Stranícke maximum“, príjem členov strany dovtedy nie oveľa vyšší ako priemer, bolo zrušené, čo vyvolalo u zamestnancov skutočnú záplavu chamtivosti a sebectva. V celom sovietskom hospodárstva nasledovalo zavedenie úkolovej práce, dokonca aj pri prácach, pri ktorých to bolo smiešne, ak nie dokonca nemožné. V dôsledku zvláštneho sovietskeho sklonu k extrémom, bolo zlo primnohých vedúcich nahradené zlom jedného všemocného vedúceho, čím padlo aj posledné zdanie „robotníckej kontroly zdola“.

Samozrejme, že príkazy zaviesť novoty a ich skutočná realizácia sú dve rozdielne veci. Stalin mal pravdu vo svojom obvinení, že vedúci sa boja pravdy. Oni sa jej báli, lebo pravda sa považovala takmer za kontrarevolučný a v každom prípade nebezpečný luxus. Dobre mienený nesprávny názor alebo nevydarený technický pokus boli potrestané ako sabotáž väzením alebo vyhnanstvom. Trestanie podriadeného za chybu sa stalo neľudským, keďže políciou presiaknuté úrady ho mohli obviniť z úmyselnej zrady. Strach pred zodpovednosťou spôsoboval neriešenie problémov v gigantickom hospodárskom snažení. Riaditeľ Golubenko mi raz povedal: „Žiadajú od nás racionalizáciu, modernizáciu a zníženie výdavkov. To je všetko pekné a správne, súdruh Kravčenko. Ale keď podnikneme niečo odvážne a neobyčajné, riskujeme svoj život, nie? Ešte stále je najistejšie nerobiť vôbec nič.“

V tom istom roku neskoro na jeseň ma predvolali spolu s riaditeľom nášho podniku súdruhom Cipliakovom a jedným študentom Bereckým pred krajský stranícky výbor. Tajomník zavrel dvere a oznámil nám, že má v úmysle poslať nás do asi sto kilometrov vzdialeného mesta, aby sme niečo prešetrili. „Napriek šiestim bodom súdruha Stalina práca nepokračuje dobre,“ povedal. „Veľké hurá a mnoho schôdzí, ale projekty sú ďaleko za predpísanými termínmi. Disciplína je zlá a všade vládne nespokojnosť. Typický prípad Nikopol. Ako viete, staviame tam veľký metalurgický kombinát. Stojí nás to veľa miliónov rubľov, ale z akýchsi dôvodov práce nepokračujú a pracovné výkony sú strašne zlé. Vy traja pôjdete do Nikopolu. Ostanete tam týždeň, dva, tak dlho ako to bude potrebné. Potom napíšete hlásenie o chybách a navrhnete zlepšenia. Vašu správu preskúmame a keď sa nám bude zdať cenná, postúpime ju ďalej súdruhovi Ordžonikidzemu.“

Pri našom príchode do Nikopolu sme si prezreli stavbu, s ktorou začali asi pred tromi rokmi. Stála v pustatine, šesť kilometrov od mesta a ešte viac kilometrov od železnice. Tieto okolnosti podstatne zväčšili problémy robotníkov. Nikto nevedel, prečo zvolili túto nevýhodnú polohu. Keby ležala bližšie k mestu, ľahšie by sa vyriešil aj bytový problém zamestnancov.

Riaditeľ závodu Peter Braško bol nový a vôbec nebol zdržanlivý, keď nám odhaľoval množstvo chýb a hlúpostí, kvôli ktorým sa práca nedarila.

„Podnik som našiel v takom chaose a špine, že už aj prípravné práce si vyžadovali obrovské náklady. Okrem toho vôbec nie sú skoordinované jednotlivé pobočky podniku. Vy dobre viete, súdruhovia, že každý metalurgický podnik závisí od druhých podnikov, že je nezmyselné postaviť jeden podnik bez vzťahu k druhému. V celkovej štatistike to môže vyzerať dobre, ale už menej dobre sa to ukazuje, keď sa pozriete na skutočný výkon." So zdesením sme videli po celom obrovskom priestore roztrúsené drahé, zväčša z Nemecka dovezené stroje, ktoré hrdzaveli pod holým nebom. Všade sme natrafili na rozostavané stavby, pričom niektoré mali položené len základy. „To je otrasné, súdruh Braško," povedal som brodiac sa cez neporiadok z tehál a kovových častí. „Viem, ale čo s tým môžem ja sám robiť? Sotva sme začali na jednom objekte pracovať, prišiel príkaz zhora okamžite s tým prestať a všetky pracovné sily presunúť na celkom iné miesto. Znova sa menili plány! Robotníci nemôžu takto ani zďaleka splniť výkony, ktoré majú predpísané. Choroby a ulievanie sa zo šichty sa príšerne množia. Robotníci si lezú na nervy, majú zlé podmienky na bývanie a dostávajú aj – medzi nami povedané – za svoju ťažkú prácu slabú stravu." A s istým zadosťučinením dodal: „Samozrejme, ja som tu nový. Toto som zdedil po predchádzajúcom vedení."

Chudák Braško! Ani len netušil, že o niekoľko rokov zaplatí svojou slobodou za svinstvá v Nikopole. A ako som mohol ja sám tušiť, že jedného dňa budem povolaný, aby som v riadení tohto „giganta" zohral vedúcu úlohu? V blaženej nevedomosti o našich budúcich osudoch sme prešli týmto neuveriteľným zmätkom. Vyšetrovacia komisia vypočula inžinierov, predákov, ale aj jednotlivých robotníkov. Bolo nám jasné, že práca napreduje slabo a že sa márnia peniaze i sily. Ja som rozpoznal dve príčiny.

Prvou bolo miešanie sa do vecí zhora a vonkajšie vplyvy. Tento obrovský podnik spadal do gigantického celku, vymykajúcemu sa ľudskému pochopu. Aj malá, hoci oprávnená, zmena spôsobila vo vzdialených závodoch vážne komplikácie. Funkcionári, ktorí nerobili priamo v podniku, nevedeli vždy rozoznať škodlivé následky svojich príkazov. Lokálni pracovníci sa uspokojili s poslušnosťou a dúfali, že tak to bude najlepšie. Okrem toho mala každá iniciatíva aj politický charakter. Nekonečné zatýkania a hrozby vytvorili atmosféru strachu a neistoty.

Ďalšou príčinou bolo podceňovanie ľudského faktora vo výrobnom procese. Hoci sa milióny a milióny rubľov ľahkomyseľne vyhodili na nepotrebné stroje a stavebné projekty, platy boli – keď si uvedomíme, čo sa dalo vtedy za jeden rubeľ kúpiť – mizerné. Byty robotníkov existovali síce

na papieri, ale ozajstných robotníkov z mäsa a krvi napchali do narýchlo zhotovených drevených barakov, bez najprimitívnejších hygienických zariadení so zatekajúcimi strechami, vlhkými stenami a podlahou. Dôraz bol len na výrobe s úplným zanedbávaním robotníkov.

Počas nášho druhého večera v Nikopole som sa rozhodol spolu s vedúcim stavby, tamojším straníckym tajomníkom a úradníkom zodpovedným za ubytovanie navštíviť baraky. Brodiac sa po členky v špine prišli sme k bezútešným ubytovniam. Hoci v administratívnych budovách už mali elektrické osvetlenie, nedotiahli ho až k robotníckym bytom. Zopár petrolejových lámp a niekoľko knôtov v olejových miskách vrhalo slabé svetlo na tento zúfalý obraz života. Jeden z barakov sa mi zdal byť celkom bez svetla. Zaklopal som. Starší bradatý muž otvoril dvere.

„Dobrý večer, súdruh, môžeme ďalej?"

„Kto si?"

„Ja som tajomník strany a títo tu sú komisia z centra."

„To je úžasné!" povedal robotník s hrubou iróniou. „Vitajte v našom paláci. Chcel by si niekoľko potkanov alebo radšej ploštice? Zo smradu si nič nerob."

V baraku bola takmer úplná tma. Na niektorých pričniach čítali mladší robotníci pri dymiacich knôtoch, iní hrali karty. Väčšina z tých päťdesiatich – šesťdesiatich mužov nám vôbec nevenovala pozornosť. Druhí sa tlačili okolo nás, pripravení sťažovať sa a kliať. Okolo nôh sa nám motal potkan…

„Nazval by si tento odpad perinami?" opýtal sa robotník.

„Toto sú vankúše? Nie, všetko sú to špinavé handry!"

„Ako často vám vymieňajú obliečky?" spýtal som sa.

„Keď máš šťastie mesačne, inak každý druhý alebo tretí mesiac, alebo vôbec nie."

„Proti škodcom a myšiam sa tu nebojuje!" zvolal ďalší.

„Poď, ukážem ti niečo."

Zdvihol železnú posteľ a buchol ňou o zem. Vyrušené ploštice padali zo svojich hniezd na podlahu. Podvedome som zdesene ustúpil.

„Prečo by tu nemal byť hmyz?" povedal ďalší robotník.

„Pracujeme na zmeny. Jedni idú, druhí sa vracajú skôr ako stihnú postele vychladnúť! Podlaha sa umýva len raz do mesiaca! To nie je život, to je martýrium. Keď prší, sme ako v Noemovej arche, keď je zima, sme akoby na severnom póle."

„Prečo mlčíte a nesťažujete sa?" spytujem sa.

„Sťažovať sa!" vysmial sa mi. „To stojí za hovno. Prídu komisie ako táto vaša, ale nič sa neudeje. My chceme pracovať, chápeme, že to treba,

ale sme z mäsa a krvi, nie z kameňa. Raz sa rozhodli robotníci z druhého baraku niečo podniknúť proti týmto hnusným životným podmienkam. Rozhodli sa prestať pracovať, pokým nepríde niekto na pomoc. To si mal vidieť, čo sa potom stalo."

„Čo sa stalo?" Všeobecné mlčanie.

„Neboj sa a rozprávaj. Prichádzam z Dnepropetrovska a nič neviem."

„No tých, čo to organizovali, odviedli," ohlásil sa jeden.

„Kam ich odviedli?"

„Nie do kostola alebo do krčmy, to ti garantujem. Na GPU, samozrejme, a viac sa nevrátili."

„Zrejme potrebovali dovolenku na Sibíri," pridal sa bradatý robotník.

Mojim kolegom som oznámil, čo som videl. Aj oni urobili inšpekciu v ubytovniach a v hotových továrenských budovách. Výsledky celého vyšetrenia neboli vôbec optimistické. Celú noc som sa váľal bez spánku na posteli. Špina, ktorú som videl, utrpenie a zatrpknutosť ľudí, na mňa ťažko doliehali. Ľahostajnosť tých, ktorí sa cítili byť príliš unavení a otupený, aby sa sťažovali, doliehali na mňa ešte viac ako výsmech a nenávisť robotníkov. Prípad protestujúcich robotníkov, ktorých „odviedli", robila celý obraz ešte pochmúrnejší a beznádejnejší. Na druhý deň sme zvolali schôdzu všetkých zodpovedných vedúcich nikopolského podniku. Pri popisovaní toho čo som videl, som nebol zdržanlivý. Riaditeľ Braško vydal príkaz, aby behom piatich dní boli neudržateľné pomery v barakoch odstránené, inak budú tí, ktorí sú za to zodpovední, volaní na zodpovednosť pred najvyššie inštancie sovietskej moci.

V nasledujúcich dňoch stovky robotníkov čistili, umývali a vylepšovali ubytovne. Vďaka zúfalým telefonátom do Charkova a v jednom prípade dokonca do Moskvy, doviezli koše plné čistých plachiet a vankúšov. Do barakov sa zaviedla elektrina. Tí istí zamestnanci, ktorí dopustili, aby sa pomery takto zhoršili, boli teraz horliví a snažili sa situáciu s Cipliakovom zlepšiť.

„My sme nesúhlasili s týmito pomermi," povedal mi jeden z nich, „ale nemali sme tú moc postaviť sa proti nim. Je ľahšie nechať veci ako sú, ako konať. Nikto nechcel vziať tú zodpovednosť na seba. Práce s upratovaním a čistením sú teraz len preto možné, že vy reprezentujete krajský stranícky výbor. V rozpočte nie sú zahrnuté nijaké čisté plachty a opravy, a kto by sa už len odvážil robiť niečo proti rozpočtu? To všetko je jeden začarovaný kruh."

Deň pred naším odchodom som večeral s vedúcim inžinierom, starším mužom, nestraníkom.

„Ja nepatrím do vašej strany," povedal, „som iba starý ruský intelektuál. Nemiešam sa do vašich vnútorných záležitostí. Som inžinier a nechcem,

aby bola moja práca zbytočná. Mám rád môj ľud a chcem, aby sa mal dobre. Ver mi to, prosím. Všetko, čo navrhujeme vedeniu, sa kritizuje. Posudzujú to z politickej stránky a nie z technickej. Nech padne akékoľvek rozhodnutie, my musíme poslúchať, aj keď je úplne nezmyselné. Vedenie urobí chyby, my trpíme, no držíme huby. Musíme byť dokonca vďační, že z nás neurobia zodpovedných za ich zlé rozhodnutia."

„Ako je to s miestnymi straníkmi? Nepomáhajú?"

„Ó, milý súdruh Kravčenko, je veľa funkcionárov, ktorí na nás dohliadajú, ale málo takých, čo nám pomáhajú. Podnikový výbor strany kontroluje, mestský výbor strany kontroluje, GPU kontroluje a teraz ste vy tu, aby ste kontrolovali. Kontrolujete nás a seba navzájom. Kedysi boli milióny rubľov zverené inteligentným ľuďom a tí mali aj dostatok slobody, aby o nich rozhodovali. Ale dnes je to tak, že potrebujeme viac času na riešenie starostí, čo si ten ktorý myslí, ako na inžiniersku a tvorivú prácu. Ja som starý človek, preto mám odvahu ti to povedať."

Nikopol som opustil s ťažkým srdcom. Za úžasné som považoval, že sa veľká časť tohto kombinátu predsa len postavila. Síce pomalšie i drahšie ako sa rátalo a s takmer nepredstaviteľným plytvaním so životmi a ľudským utrpením. Ale sa postavila.

Zostavili sme podrobnú správu pre stranu, ktorá potom postúpila svoje návrhy do Moskvy. Moja správa nič neprikrášľovala, ani ploštice ani zatvorenie sťažujúcich sa robotníkov. Či tento posledný bod sa dostal do Moskvy, to neviem.

Táto skúsenosť ma utvrdila v mojom pláne, ktorým som sa už mesiace zaoberal. Mal som úmysel odcestovať do Moskvy a porozprávať sa so súdruhom Ordžonikidzem. Chcel som sa s ním rozprávať ako muž s mužom o nedostatkoch a nedorozumeniach, ktoré ma všade obklopovali. Od riaditeľa Golubenka som dostal povolenie a sľúbil, že mi uhradí aj cestovné náklady.

3 Priamo zo stanice som sa ponáhľal na komisariát pre ťažký priemysel. Bola to moja tretia návšteva Moskvy. Pri predchádzajúcich návštevách som však nepociťoval taký veľký rozdiel medzi hlavným mestom a ostatným vidiekom. Ten bol spôsobený čiastočne vylepšením celkového obrazu mesta, ale najmä väčším zbedačením provinčných miest.

Popri Dnepropetrovsku a Charkove sa Moskva javila ako raj plný bohatstva. Rady pred obchodmi boli kratšie a regály v obchodoch menej prázdne. Cítil som, že tu pulzuje činorodá aktivita a optimistická nálada. Ulice boli pozametané a hlavné cesty nanovo vyasfaltované. Nové moderné budovy robili na návštevníka dobrý dojem . Viezol som sa v drožke cez Divadelné námestie s jeho divadlami, hotelmi, Veľkou operou a mnohými

peknými obchodmi. Ľudia pohybujúci sa na zaplnených chodníkoch boli lepšie oblečení a čo ma najviac potešilo, nepohybovali sa bezcieľne sem a tam. V ich správaní som cítil živosť, aká nebola vo všeobecnosti v Rusku bežná.

Keď som sa na vrátnici legitimoval a dostal priepustku, mohol som ísť k súdruhovi Semuškinovi, tajomníkovi komisára Ordžonikidzeho. Našťastie som ho už poznal, a to mi uľahčilo situáciu. Ukázal som mu listy od Golubenka a ďalších a on ma ohlásil u komisára. V predizbe čakalo šestnásť ľudí. Všetci dobre živení a oblečení. Niektorí mali na sebe zahraničné obleky. Skoro všetci mali so sebou obaly na spisy. Bol z nich cítiť blahobyt. Zrejme to boli vedúci veľkých priemyselných podnikov a patrili do najvyššej vrstvy hospodárskeho vedenia. Ako najmladší muž v miestnosti odetý v obleku, ktorý hraničil s ošúchanosťou, pripadal som si sťa votrelec či chudobný príbuzný. Pozerali na mňa nedôverčivo, ako by boli chceli povedať: „Čo má hľadať tento chlapec v našej významnej spoločnosti?"

Zrazu sme začuli za veľkými dverami, ktoré viedli do úradovne komisára, hluk a výkriky. Rozpoznal som gruzínsky prízvuk Ordžonikidzeho. So zvedavosťou a určitým nepokojom sme obrátili pohľad na dvere. V prípade, že mal komisár zlú náladu, bolo to zlé znamenie pre naše poslanie. Vtom sa dvere prudko otvorili. Tučný, spotený muž vpadol do predizby, vlečúc za sebou otvorený kufor. Z kufra sa sypali lyžice, nože a vidličky. Telesná hmotnosť prekážala chudákovi, ale zohol sa a všetko pozbieral. Nervózne ich hodil do kufra, zavrel ho trasúcimi sa rukami a bez toho, že by na nás vrhol čo i len pohľad, vybehol von z miestnosti. O chvíľočku vyšiel von Ordžonikidze, priateľsky sa usmieval, ani stopy po predchádzajúcej nepríjemnej scéne. Na znak úcty sme všetci vstali.

„Ale áno, nadal som tomu naničhodníkovi," vysvetľoval smejúc sa, „zaslúžil si to. Doniesol mi vzorky sériovej výroby príborov! Tieto sa však nehodili ani pre divochov. Hrubé a škaredé ako lopaty. Musíme si, súdruhovia, pomaly vyhodiť z hlavy, že Rusom je všetko dobré. No ale teraz sa pozrime, čo vás sem priviedlo." V sprievode Semuškina kráčal komisár od jedného návštevníka ku druhému. Keď si vypočul žiadosť návštevníka, odovzdal ho buď niektorému asistentovi, alebo ho vyzval, aby sa v určený čas znova ukázal u neho. Odvtedy, čo som ho videl naposledy, zdal sa mi pevnejší. Husté vlasy a ovisnuté fúzy boli prešedivené. Jeho humorný a prirodzený spôsob komunikácie vzbudzoval dôveru. Keď prišiel rad na mňa, odovzdal som mu listy. Jeden z nich rýchlo preletel a so žmurknutím oka pozrel na mňa. „Ako sa máš starý priateľ," povedal. „Áno, áno, dobre sa na teba pamätám, súdruh Kravčenko. Dúfam, že robíš pokroky v štúdiu a teším sa, že budem môcť s tebou rokovať. Povedzme, dnes večer o de-

siatej? Súdruh Semuškin, ujmi sa tohto súdruha. Postaraj sa o jeho pohodlie."

Keď sa komisár utiahol nazad do svojej kancelárie, prišiel Semuškin ku mne a blahoprajúc mi stisol rameno. Ordžonikidze mi bol zjavne priateľsky naklonený a jeho tajomník jednal podľa jeho príkazov. Ostatní sa pozerali teraz na mňa s určitou závisťou – taký mladý muž a už je na výslní takého všemocného…

Veľký lincoln ma priviezol pred hotel Metropol. Keď som sa preukázal odporúčaním komisára, okamžite mi pridelili veľkú izbu na hornom poschodí. Stretnutie s týmto mocným človekom posilnilo moje sebavedomie. Večer som sa odobral do hotelovej reštaurácie, vysokej miestnosti skrášlenej obrovskými tropickými rastlinami v kvetináčoch. Bola preplnená a jazzový orchester hral zmes obľúbených tanečných melódií. Uprostred reštaurácie bolo malé jazierko, na ktorého vyleštenom okraji tancovali páry tak natlačené, až sa zdalo, že je to súvislá, kývajúca sa masa. Potreboval som niekoľko minút, aby som si na tento neobvyklý obraz zvykol. Bola to skutočne časť Sovietskeho zväzu? Alebo som sa nejakým nedopatrením ocitol v nejakom kine? Schovaný za palmou pozoroval som večerajúcich a tancujúcich. Tu a tam som videl mužov v ruskom kroji, ostatní však boli oblečení po európsky a mali kravaty.

Niektoré ženy tancovali vo večerných šatách s výstrihom, aké som doteraz videl iba na obálkach kníh. Bolo tu veľa cudzincov oblečených v smokingu a naškrobenej bielej košeli. Cez oblúk na konci reštaurácie som mal výhľad na bar, pri ktorom pekné dievčatá servírovali nápoje mužom sediacim na vysokých stoličkách. Pri tomto pozorovaní mi prišli nevdojak na um baraky v Nikopole: „Vitajte v našom paláci, súdruhovia, čo by ste si radšej priali, potkanov alebo ploštice?" Zavrhol som tieto myšlienky. Toto je Moskva. Onedlho budem hovoriť s jedným z najmocnejších mužov našej krajiny.

Dlho pred dohodnutou hodinou ocitol som sa znova v prijímacej miestnosti komisára. Krátko pred desiatou prišiel Semuškin.

„Budeš musieť trocha počkať. U komisára je súdruh Bucharin." Súdruh Bucharin! Srdce mi poskočilo. To bolo akoby stretnutie s Leninom. Medzi veľkými menami revolúcie stálo meno Bucharin hneď za menami Lenin a Trockij. Počas mojich príprav na vstup do Komsomolu som študoval jeho *ABC komunizmu*. V posledných rokoch bol Bucharin zavrhnutý ako pravičiarsky poblúdenec a pozbavený oficiálnych funkcií. Ale jeho meno bolo ešte stále magické. Vedomie, že je teraz tam, na druhej strane dverí, vyvolalo vo mne, aj proti mojej vôli, vzrušenie. Hneď nato ma Semuškin vyzval, aby som vstúpil.

„Bucharin je ešte stále dnu," šepkal. „Komisár ho poprosil, aby ešte ostal, aby ťa spoznal." Hneď nato som stisol ruku Ordžonikidzemu a Bucharinovi. Komisár sedel za veľkým písacím stolom pokrytým papiermi, knihami, pol tuctom telefónov a cengáčov. Bucharin a ja sme sedeli oproti nemu na druhej strane stola. Bola to obrovská miestnosť, na stene viseli obrazy Marxa, Lenina a Stalina. Na písacom stole stála tiež jedna fotografia Stalina. V rohu bolo napísané osobné venovanie „Pre Serga".

„Tak, súdruh Kravčenko," povedal komisár a pokúšal sa zmierniť moju rozpačitosť, „rozpovedz nám krátko a jasne, čo vieš o Nikopolskom projekte."

„Ponajprv, súdruh komisár, by som rád porozprával o Dnepropetrovskom podniku. Mám na prácu v ňom vlastný pohľad, ktorý by som ti rád predložil."

„Dobre, tak do toho."

Pretože som si problémy už predtým v hlave pripravil, mohol som ich predstaviť do všetkých detailov. Určité oddelenia podniku potrebovali zmodernizovanie a rozšírenie. V zápale stavať samé nové továrne, vykladal som, ostali niektoré zo starých zanedbané. Pokúšal som sa matematicky dokázať, že investovaním niekoľkých miliónov rubľov do skvalitnenia týchto podnikov, mohli by sme dosiahnuť vyššiu produktivitu vo výrobe, než v prípade, žeby sme oveľa vyššie sumy investovali do výstavby nových podnikov.

Bucharinovi sa na tvári objavil úsmev a hlavou pokyvkával na znak súhlasu. Bolo o ňom všeobecne známe, že odporoval „extrémnemu tempu" budovania nových stavieb. Skôr ako ho umlčali, nazval niektoré body päťročného plánu „čistým dobrodružstvom". „Vcelku s tebou súhlasím, súdruh Kravčenko," povedal Ordžonikidze, „aj keď niektoré problémy kombinátu Petrovskij-Lenin musíme ešte prehodnotiť." Urobil si niekoľko poznámok na papier. „Odkazujem riaditeľovi Golubenkovi, že jeho požiadavky starostlivo preskúmame. A teraz ďalej…"

Potom som prešiel k rozprávaniu mojich dojmov z Nikopola. Najprv som sa držal formálnych, technických otázok, ktoré som si v hlave vopred usporiadal, ale počas rozprávania ma premohli spomienky na baraky, neporiadok a špinu.

Rozhorčenosť sa vkradla do môjho hlasu, keď som vykresľoval márnenie, chaos a najmä tie neznesiteľné životné podmienky obyčajných robotníkov.

„Súdruh komisár, som presvedčený, že by sme v tomto podniku mohli ušetriť obrovské peniaze, keby sme pridali niekoľko miliónov a zabezpečili robotníkom lepšie životné podmienky. Zanedbanie ľudského faktora na takom mieste ako je Nikopol premení celý plán na tragédiu mrhania."

„Bravo," prehodil Bucharin a Ordžonikidze sa márne pokúšal potlačiť úsmev.

„Hlavný problém," pokračoval som strhnutý vlastnou výrečnosťou, „je v systéme odmeňovania, počnúc hlavným inžinierom až po najjednoduchšieho robotníka. Na druhom mieste je problém zásobovania a spotrebného tovaru, teda, aby si robotníci mohli za zarobené peniaze kúpiť to, čo potrebujú: potraviny, oblečenie, veci do domácnosti. Keď som ťa prvý raz stretol, súdruh komisár, sťažoval som sa na miešanie sa do správy podniku z rozličných strán. Dodržiavanie jednotného riadenia a zodpovednosť sú dobré veci, no teraz sme sa dostali do ďalšieho extrému a tým je, že robotníci nemajú žiadne slovo. GPU ich dokonca zavrie, keď si dovolia protestovať proti nemožným životným podmienkam. Rozprávam priveľa. Prepáč, ale toto všetko sa ma veľmi dotýka."

„Nie, nie, len hovor ďalej, súdruh," zvolal Ordžonikidze. „Je potešujúce počuť niekoho rozprávať na plné ústa a nielen útržkovite. Všetko čo hovoríš je pravda. Nemysli si, že my to nevieme. Ubezpečujem ťa, že aj súdruh Stalin sa zaoberá odmeňovacím systémom. Je však ľahšie zlo diagnostikovať, ako ho liečiť." Rozhovor trval skoro hodinu. Zrazu sa ma komisár spýtal, či som už bol v cudzine.

„Nie," odpovedal som, „ale čítam technické časopisy zo Švédska, Nemecka a Ameriky. Potrebujeme sa ešte veľa učiť."

„Keď skončíš svoje štúdium na inštitúte, pošleme ťa, snáď, do Ameriky a Nemecka. Ale teraz nechajme úradné veci na chvíľu odpočívať. Bol si už v našich divadlách a múzeách?"

„Ešte nie, ale dúfam, že všetko ešte dohoním."

„Dobre, povoľujem ti päť dní dovolenky v Moskve. Počkaj v predizbe na Semuškina. A teraz dovidenia nabudúce."

Keď som ich opustil, bol som ako omámený. Ešte nikdy som neprišiel tak blízko do styku s mocou. V predizbe sediaci ľudia sa na mňa dívali s neskrývanou zvedavosťou. Ten, komu dokázal komisár venovať celú drahocennú hodinu, musí byť niekto „dôležitý". Čoskoro ku mne pristúpil Semuškin.

„Gratulujem, súdruh. Tvoje akcie istotne stúpli!" povedal.

„Tu máš lístky do Boľšoho teátra a do Moskovského umeleckého divadla. Tvoje výdavky v hoteli vyrovnáme. A tu máš ešte tisíc rubľov vreckové, dar súdruha Ordžonikidzeho. Dobrú zábavu a keby si niečo potreboval, zavolaj mi."

Veľké auto ma znova odviezlo do hotela. Keď som vošiel v Metropole do reštaurácie, aby som sa najedol, cigánsky zbor spieval ľudové piesne. Pocit cudzoty, ktorý som mal z tohto miesta, sa akosi vytratil. Skutočnosť,

že som sa práve vrátil z tajnej porady u Ordžonikidzeho a Bucharina spôsobila, že som sa cítil ako jeden z vyvolených, akoby som bol doma. Aké ľahké bolo oddať sa plným hrncom moci a blahobytu. Ako dlho by mi útrapy neznámeho, zavšivaveného robotníka z Nikopolu ležali na srdci, keby som aj ja žil v Moskve, vo vreckách mal plno peňazí, vozil sa na pridelenom aute a počúval jazzový orchester – kedy by mi toto všetko potláčalo výčitky svedomia?

V nasledujúcich piatich dňoch som videl balet, niekoľko opier, výstavu výtvarných diel a jeden večer som strávil vo Vachtangovom divadle. Mnoho hodín som strávil v Treťjakovskej galérii, Revolučnom múzeu, Leninovej knižnici a v iných „pamätihodnostiach, ktoré treba vidieť". Koľko bohatstva a krásy jestvuje na svete!

Rozpamätal som sa na súdruha Lazareva, ktorý mi pred mnohými rokmi, keď som pracoval v Doneckých uhoľných baniach, priblížil stranu a jej ideály a rozhodol som sa ho navštíviť. Rozpamätal sa na mňa a srdečne ma privítal. Býval v malom byte na jednom z nových sídlisk na druhej strane rieky. Z dôvodov, ktoré neviem vyjadriť slovami, som bol nadšený obrazom Tolstého, ktorý ešte stále visel na jeho stene…

Predstavil mi svoju ženu, mladú, príťažlivú, ktorá tak isto ako on bola aktívnou členkou strany. Pri pariacich sa čajových šálkach som im rozprával o svojom živote od posledného stretnutia v uhoľnom revíre. Monológ som dokončil presným a nadšeným rozprávaním o mojom stretnutí s Ordžonikidzem a Bucharinom. Lazarev počúval mlčky. Cítil som, ako ho moje nadšenie rozčúlilo.

„Tisíc rubľov, voľné lístky do divadla, lincoln, Metropol," povedal smutne.

„Áno, tak isto zaobchádzali aj veľkokniežatá minulého režimu so svojimi obľúbencami. Iba čo sa mená zmenili."

„Nemáš celkom pravdu, súdruh Lazarev," povedal som trocha prudko. „Čo urobilo na mňa dojem bolo, že komisár bol ochotný ma vypočuť. Som presvedčený, že pozná situáciu nášho jednoduchého človeka a cíti s ním. A keď on tak cíti, musím predpokladať, že tak cíti aj Stalin a to mi dodáva odvahu."

Lazarev mal významné postavenie na moskovskej univerzite. Bol členom dôležitých straníckych výborov. A predsa sa mi videlo, že sa naše úlohy pri tom poobedňajšom stretnutí akýmsi čudným spôsobom vymenili. Z neho sršiaca nádej, radosť a vášnivosť opadli. Teraz som to bol ja, ktorý si zastával stranu.

„Bol si poslednom čase na vidieku?" spýtal sa ma zrazu.

„Nie, ale viem celkom presne, čo sa tam odohráva."

„Vedieť a vidieť sú dve rozličné veci. Ako vieš, vrátil som sa práve z Ukrajiny, z Odesy. Musel som v určitej oblasti presadiť kolektivizáciu. Ľutujem, priateľ môj, ale nemôžem tak pokojne hovoriť o veľkorysosti tvojho komisára ako ty…“

Potom mi rozpovedal, že ho ako člena výboru dôveryhodných členov strany poslali z Moskvy do Odesy, lebo mnohých tamojších vedúcich museli prepustiť, pretože zlyhali pri presadzovaní úloh v ich oblasti. Odpor sedliakov tam zúril obzvlášť zarputilo, často hraničil so samovraždami. Museli sme vykonať „prísne opatrenia“, ktoré prekračovali možnosti funkcionárov z Odesy. Situácia bola taká vážna, že Molotov ako zástupca politbyra, musel prísť osobne, aby podporil postup vlády.

„Súdruh Molotov zhromaždil všetkých aktivistov,“ povedal Lazarev, „a hovoril s nimi tvrdo a zreteľne. Robota musí byť urobená, je jedno, koľko ľudských životov to bude stáť. Tak dlho, kým sa budú v krajine nachádzať ešte milióny malých vlastníkov pôdy, je revolúcia v nebezpečenstve. Ešte stále je možnosť, že sa v prípade vojny spoja s nepriateľom, aby bránili svoje vlastníctvo. Jemnosť alebo súcit nie sú teraz na mieste. Pochopili sme ho správne. Po takej výzve, Viktor Andrejevič, hrôza nemala viac žiadne hranice.“

Lazarev si zakryl tvár oboma rukami, akoby chcel tie strašné spomienky odohnať.

Predtým, ako som opustil hlavné mesto, navštívil som ešte ďalších známych. Niektorí opakovali stranícke heslá a články z novín. To boli tí spokojní, čo žili na ostrove Moskva, v raji propagandy, a s ostatnou krajinou neudržiavali skoro žiadny vzťah. Druhí, ako Lazarev, vystavovali síce na obdiv umelý optimizmus hlavného mesta, boli však hlboko otrasení a vo vnútri krvácali. Pokazili mi povznesenú náladu, do ktorej ma dostala návšteva u komisára a mojim myšlienkam dali nový smer.

Doma som o zážitkoch z Moskvy – aj v hlásení pre Golubenka – referoval bez veľkého nadšenia. Z akéhosi neurčitého pocitu viny som nespomínal ani tých tisíc rubľov, ani automobil, ani lístky do divadla. Nikopol, Moskva a ostatné záležitosti, v dôsledku ktorých som musel prerušiť štúdium, spôsobili, že som teraz musel veľmi usilovne študovať, aby som dohonil zameškané. Našťastie mi technické štúdium nerobilo ťažkosti, takže moje zaostávanie som rýchlo dobehol.

4

Niekoľko mesiacov po návrate z Moskvy vstúpila do nášho rodinného života malá Kaťa. Raz večer, keď som sa vrátil z vyučovania domov, chcel som sa v kúpeľni pred večerou poumývať. Matka ma zdržala

„Malé dievčatko sa práve kúpe,“ zašepkala.

„Aké malé dievčatko?“

„Psst, neskôr ti poviem. Strašidelné veci sa dejú po dedinách.“

Odišiel som do svojej izby a matka prišla o chvíľu za mnou. V skratke mi porozprávala celý príbeh. Moja sesternica Nataša, členka strany a vedúca podnikovej školy, sa vracala zo služobnej cesty. Vo vlaku sa k nej priblížilo špinavé a otrhané, asi desať alebo jedenásťročné dievčatko, jedno z tých nových „divokých detí“, a tichým, trasúcim sa hlasom žobralo o chlieb. Tento pohľad sme dobre poznali, ale zúbožený stav, pohľad a vpadnutá tvár dieťaťa sa Nataši hlboko dotkli. Doniesla toto spustnuté dievčatko k nám domov. „Myslím, že to spôsobila tá zima,“ ospravedlňovala sa Nataša mojej matke. „Nemohla som zniesť pomyslenie, že toto bosé polonahé dieťa musí v takúto noc ostať vonku.“ Matka sa hneď rozhodla dieťa si nechať.

„O jedny ústa viac, to pri toľkých už nezáváži.“ Objal som ju, pobozkal a povedal: „Ty si ozajstná matka. Som rád, že si sa takto rozhodla.“ Išli sme do jedálne. Kaťa čupela na zemi pri ústrednom kúrení. Bola bledá, ustráchaná a krčila sa, akoby sa chcela stať neviditeľnou. Potom zmizla v záhybe sukne mojej matky. Mokré, čierne vlasy mala v prostriedku rozdelené, zapletené do vrkoča, malá oválna tvárička bola sivá od vyčerpania a predčasne zostarnutá. Ale črty tváre mala skoro pekné. Sedela ticho ako myška, len veľké modré jej oči nepokojne blúdili po celej izbe.

„Prečo sedíš na zemi, Kaťa? Poď, sadni si na túto stoličku.“

„To je môj syn, Viktor Andrejevič, podaj mu ruku.“ Dieťa poslúchlo. „Ahoj, Kaťa,“ povedal som a skrčil som sa, aby som jej videl do tváre.

„Prečo si taká tichá? Nemusíš sa ničoho báť. Všetci ťa máme radi. Ublížil ti niekto?“

„Nie,“ zašepkala.

Pri stole sa Kaťa správala ticho a bojazlivo. Nešikovne chytila do ruky lyžicu. Potom ale zvíťazil hlad nad bojazlivosťou a začala hltavo jesť. Snažili sme sa nenútene rozprávať o všetkom možnom, ale vlčí hlad tejto malej pôsobil na nás zničujúco.

Môj otec prehovoril sotva slovko.

Keď sa matka dala po jedle umývať riad, Kaťa sa spýtala: „Teta, môžem ti pomôcť?“

Spôsob ako odnášala taniere zo stola, ju premenil zasa na celkom normálne malé dievča v príliš širokej sukni, ktorá určite nebola jej veľkosti.

Prišla suseda Oľga Ivanovna, čulá zamestnankyňa krajského straníckeho výboru. Nielenže vedela, že sme dievčatko u nás pritúlili, dokonca sa ponúkla, že bude prispievať na výdavky s jej oblečením. Odrazu sme začuli z kuchyne plač malej.

„Nech sa len vyplače," povedala matka.

Ale plač bol stále hlasnejší až sa premenil do hysterického vzlykania. Vo svojej primitívnej ukrajinčine ustavične opakovala: „Kde je moja mama? Kde je môj otecko? Ach, kde je môj veľký brat Vaľa?"

Išli sme do kuchyne. Dievčatko sa krčilo na stoličke, zalamovalo malými kostnatými rukami a slzy jej tiekli po vpadnutých lícach.

„Prosím ťa, milá Kaťa, upokoj sa. Nikto ti neublíži. Budeš tu žiť s nami, kúpime ti topánky a šaty a naučíme ťa písať a čítať. Budem k tebe ako dobrá matka, ver mi to."

Dieťa sa však nedalo utíšiť a začalo samo od seba rozprávať.

„Nie teraz, holúbok, nie teraz, porozprávaš nám to inokedy," dohovárala jej matka.

„Nemôžem," vzlykala Kaťa, „musím sa vyrozprávať, ja to viac nevydržím. Už rok som bez mojej rodiny. Jeden celý rok. Bývali sme v Pokrovnej. Otec nechcel vstúpiť do kolchozu. Mnoho ľudí sa s ním vadilo, odvliekli ho, bili ho, no aj tak nechcel vstúpiť. Nakričali naňho, že je agent kulakov."

„Tvoj otec bol kulak?" spýtal som sa. „Vieš, čo to znamená byť agentom kulakov?"

„Nie ujo, ja neviem, čo tieto slová znamenajú. Náš učiteľ nám to nevysvetlil. Mali sme koňa, kravu, jalovicu, päť oviec, niekoľko prasiat a stodolu. To bolo všetko. Každú noc prišla polícia a odviedla otca na dedinský soviet. Žiadali od neho obilie a neverili mu, že už nijaké nemá. Ale bolo to tak, prisahám." Slávnostne sa prežehnala.

„Celý týždeň mu nedali spať, bili ho palicami a revolvermi, až bol na celom tele žltý, zelený a opuchnutý. Keď z neho vytĺkli aj posledný zvyšok žita, zabil otec sviňu," rozprávala Kaťa, „niečo mäsa nechal pre rodinu a ostatok predal v meste, aby mohol kúpiť chlieb. Potom porazil teľa. Zasa ho brali každú noc. Povedali mu, že to je zločin, porážať bez povolenia dobytok. Potom, asi pred rokom, prišli k nám domov cudzí ľudia," pokračovala Kaťa, „jeden bol z GPU, druhý bol predseda nášho sovietu a tretí spísal do zošita všetko, čo sa nachádzalo v dome. Nábytok, šaty, taniere a hrnce... Potom prišiel voz, všetky naše veci odviezli a domáce zvieratá zahnali do kolchozu. Mamuška, moja drahá mama, padla na kolená, prosila, dokonca otec, aj môj veľký brat Vaľa i sestra Šura plakali. No nič nepomohlo. Rozkázali nám obliecť sa, zobrať si chlieb, slané mäso, cibuľu a zemiaky so sebou, lebo že máme pred sebou dlhú cestu." Spomienky boli priveľké sústo pre malú Kaťu. Znova začala srdcervúco vzlykať, ale napriek tomu chcela vo svojom rozprávaní pokračovať.

„Zavreli nás do starého kostola, kde boli aj iní rodičia s deťmi z našej dediny, všetci plakali a všetci mali batôžky. V tme sme strávili celú noc,

modlili sme sa a plakali. Ráno vyhnali asi tridsať rodín na cestu obkľúčenú milicionármi. Ľudia stojaci na ceste sa prežehnávali, keď nás videli a rozplakali sa.

Na stanici sa pohybovalo veľa ľudí z okolitých dedín, ktorí boli v podobnej situácii ako my. Snáď tisíce. Všetkých nás nahnali do kamennej stodoly, ale môjho psíka Volčoka dnu nevpustili, hoci nás celú noc nasledoval. Počula som ho vonku zavýjať. Potom nás preložili do vozňov pre dobytok, ktoré tam stáli v dlhom rade, ale Volčoka som nikde nevidela. Keď som sa na neho spýtala strážcu, kopol ma. Náš vagón bol taký plný, že v ňom nebolo miestečko ani na státie, zahasprovali nás zvonka. Kričali sme a modlili sme sa k svätej Panne. Potom sa vlak pohol. Nikto nevedel kam ideme. Niektorí si mysleli, že na Sibír, iní tvrdili, že na ďaleký sever alebo dokonca do horúcich púští. Blízko Charkova dovolili sestre Šure a mne vystúpiť, aby sme doniesli trocha vody. Mama nám dala trochu peňazí, fľašku a povedala, aby sme sa pokúsili kúpiť trocha mlieka pre nášho veľmi chorého brata, ktorý bol ešte v plienkach. Tak dlho sme prosili strážcu, aby sme mohli vystúpiť, až nás nakoniec pustil, hoci to bolo proti jeho rozkazom. Neďaleko sme videli zopár sedliackych chalúp, nuž sme utekali, čo nám nohy stačili. Keď sme sedliakom povedali, kto sme, dali sa do plaču. Dali nám hneď niečo zajesť, naplnili fľašu mliekom a nechceli za to žiadne peniaze. Potom sme utekali nazad na stanicu. Prišli sme neskoro, vlak odišiel bez nás."

Tu sa Kaťa zasekla a plakala ďalej za matkou, otcom, bratom a sestrou. V kuchyni sme plakali všetci. Čím viac sa matka usilovala dieťa utešovať, tým viac ona vzlykala. Otec bol zamračený a nič nehovoril. Videl som, ako sa svaly na jeho tvári kŕčovite sťahovali.

Kaťa a jej sestra sa stali takto novými regrútmi obrovskej armády detí bez domova. Vandrovali spoločne z dediny do dediny, naučili sa žobrať a hľadať si potravu, i načierno cestovať vlakom. Rozprávali žargónom bezdomovcov. Potom sa stratili aj samy sebe, keď sa v jednom meste schovávali na trhovisku pred milicionárom. Kaťa ostala na svete sama – až ju Nataša doviedla do nášho domu. Hneď sme si ju obľúbili a ona sa cítila u nás ako doma. Z času na čas sme v noci počuli jej potlačovaný nárek a vzlykanie, ktoré sa podobalo primitívnym pohrebným spevom: „Kde si mamička moja? Kde si môj tatuško?"

VIII.
Hrôza na dedine

1 Aby sme sa vyhli duševnému boju, často privierame pred nepríjemnou realitou oči, ba aj myseľ. Nachádzame ustrašené výhovorky a odmietame také poznanie so slovami, že sa to preháňa, alebo že je to hystéria. Potom sa stane niečo, čo otvorí naše oči i vedomie a odrazu sa pozeráme skutočnosti priamo do očí.

Mne sa to stalo krátko po tom, ako sa k nám nasťahovala Kaťa. Dovtedy som si podvedome chránil vlastnú vieru pred jej nahlodávaním realitou. Vyhýbal som sa príležitostiam vidieť skolektivizované oblasti. Osud jedného nevinného dieťaťa ma vyburcoval k tomu, aby som sa pozrel do tváre tvrdému osudu sedliakov v Rusku. Rozhodol som sa využiť prvú príležitosť dostať sa priamo do skolektivizovaných oblasti.

Príležitosť sa mi naskytla oveľa skôr, než som dúfal. Stranícke oddelenie inštitútu mi nariadilo, aby som sa hlásil na okresnom výbore. Dôvodom bola mobilizácia straníckych brigád na prácu na vidieku.

Asi osemdesiati, väčšinou mladí chlapci, sme sa zhromaždili v konferenčnej sále. Niektorých som poznal z rozličných akcií strany. Všetci sme boli nervózni a niektorí nemohli skryť svoje obavy. Posielali nás na vidiek, aby sme pomohli pri zbere obilia a urýchlili záverečnú fázu žatvy. Všetci sme sa cítili i chovali, akoby nás vrhali doprostred krvavej vojny.

Súdruh Hatajevič, člen Ústredného výboru strany, mal prejav. To nás ešte viac znervóznilo. Niektorí očakávali technickú prednášku o poľnohospodárstve a ekonómii vidieka. Namiesto toho sme počuli ohnivú výzvu ísť napred a bojovať do poslednej kvapky krvi.

„Súdruhovia," povedal, „idete na vidiek, budete tam mesiac, možno i dlhšie. Dnepropetrovská oblasť zaostáva. Rodná strana a súdruh Stalin nás vyzvali, aby sme ukončili kolektivizáciu na jar, už je koniec leta a úloha je stále nesplnená. Miestne dediny potrebujú injekciu boľševickej tvrdosti. To je dôvod, prečo vás tam posielame. Vašej povinnosti sa musíte zhostiť s pocitom absolútnej straníckej poslušnosti, bez fňukania, bez akéhokoľvek

pochybovania. Zbavte sa buržoáznej ľudskosti a chovajte sa ako boľševici hodní mena súdruha Stalina. Rozmliaždite hlavy kulakom, ak sa ich odváži pozdvihnúť. To je vojna – buď oni alebo my! Posledné prežitky kapitalizmu sa musia vymazať z povrchu zeme za každú cenu! Po druhé, súdruhovia, je absolútne nevyhnutné splniť vládny plán dodávky zrna. Kulaci a dokonca aj niektorí malí a chudobní roľníci odmietajú odovzdať štátu obilie. Všetci sabotujú direktívy našej strany. Na dôvažok, miestni funkcionári často váhajú a chovajú sa ako slabosi. Vašou úlohou je získať obilie za každú cenu. To obilie z nich vyžmýkajte, nech bude schované kdekoľvek, v peciach, pod posteľami, v pivniciach, či zakopané v humne! S pomocou vás, straníckych brigád, si sedliaci musia uvedomiť význam slov ‚boľševická tvrdosť'. Vašou úlohou je nájsť to obilie, vy ho musíte nájsť! Je to výzva ukázať vašu pripravenosť nasadiť všetky sily a čekistickú dušu. *Neváhajte použiť krajné opatrenia.* Strana stojí plne za vami. Súdruh Stalin to od vás očakáva. Je to boj na život a na smrť, je lepšie ho preháňať, než robiť príliš málo. Vašou treťou úlohou je dokončiť mlatbu obilia a spojazdniť stroje, pluhy, traktory, kosačky. Triedny boj na vidieku vyústil do najostrejších foriem. Teraz nieto času na slabosť a sentimentálnosť. Kulaci sa pretvarujú, vstupujú do družstiev, kde potom sabotujú výrobu a zabíjajú dobytok. Od vás sa očakáva boľševická bdelosť, predvídavosť a smelosť. Som si istý, že vykonáte všetky direktívy strany a nášho milovaného vodcu."

Jeho záverečné slová, zdôrazňujúce hrozbu, zanikli v záplave nadšeného potlesku.

„Máte nejaké otázky? Bolo vám všetko jasné?"

Nikto nemal otázky.

„Počkajte tu. Budeme vás volať po jednom, aby ste sa porozprávali so súdruhom Brodským."

V duchu som sa pýtal: To sú všetky „inštrukcie", čo dostaneme? Je to možné, že sa od týchto pár študentov a priemyselných funkcionárov očakáva vyriešenie obrovských ekonomických a politických problémov vidieka intenzívnejšou aplikáciou „boľševickej tvrdosti"? Ako môže skupina mladých ľudí, neznalých poľnohospodárskych problémov, vyriešiť osud stoviek tisícov roľníkov?

Akoby čítal moje myšlienky, mladík sediaci po mojej pravici, povedal potichu:

„Súdruh Kravčenko, dúfam, že nám dajú ešte ďalšie inštrukcie. To myslím, praktické inštrukcie."

„Neviem," povedal som. Poznal som ho ako študenta na inštitúte, ale to bolo všetko, čo som o ňom vedel. Nemal som v úmysle začať nebezpečnú debatu o „boľševickej tvrdosti" s neznámym človekom.

„Viete, súdruh," pokračoval, „ja som nikdy nežil na dedine. Neviem nič o živote na vidieku a vôbec neviem, ako splniť tieto náročné úlohy, predložené tajomníkom strany. Je mi ale jasné, že za neúspech budeme platiť stratou našich straníckych legitimácií, možno aj naším životom!"

To ma podráždilo. Buď je tento chlapík neuveriteľne naivný, myslel som si, alebo sa ma pokúša vyprovokovať, aby som hovoril otvorene.

„Prepáč mi," povedal som mu bez obavy, že bude vidieť moju nevôľu, „mal si príležitosť opýtať sa sám!"

„Máte pravdu. Všetci tlieskali a nemal som nervy povedať, že vôbec nič mi nebolo jasné. Poznám vás z inštitútu, súdruh Kravčenko, a dôverujem vám. Keby som bol zadelený s vami do tej istej skupiny, cítil by som sa lepšie."

Pozrel som sa mu do očí a náhle som sa cítil zahanbený mojou nedôverou. Jeho obavy sa zdali byť úprimné. Hoci bol odo mňa len o niekoľko rokov mladší, pôsobil nesmelo a príliš chlapčensky.

„Mne je to jedno, ak chceš, môžeš to zariadiť," povedal som, „predpokladám ale, že zaradenie do skupín už urobili."

„Pokúsim sa," usmial sa, v hlase mal opäť trochu viac istoty. „Volám sa Cvetkov, Sergej Alexejevič Cvetkov."

Potom odišiel. O pár minút ma zavolali do úradu súdruha Brodského. Mohutný chlapík s čiernou hrivou vlasov sedel za veľkým stolom.

„Súdruh Kravčenko," povedal mi hneď, „poznáš vidiek?"

„Žil som na dedine niekoľko rokov počas občianskej vojny a v rokoch 1920 – 1921 som absolvoval niekoľko tried v poľnohospodárskej škole."

„Výborne! Mnohí brigádnici totiž nevedia ani aký je rozdiel medzi obilím a burinou."

Stlačil tlačidlo a do miestnosti priviedli dvoch mužov. Jedným z nich bol nesmelo sa usmievajúci študent Cvetkov. Druhý muž bol asi štyridsaťročný, ale toho som nepoznal.

„Podajte si všetci ruky," povedal súdruh Brodskij. „Vy traja budete pracovať spolu. Pôjdete do dediny Podgorodnovo. Ty, súdruh Kravčenko, budeš zodpovedný za dokončenie mlatby, ako aj za opravu všetkých strojov. Ty, súdruh Cvetkov, spolu so súdruhom Aršinovom ukončíte kolektivizáciu a zber obilia. Všetci budete pracovať pod vedením súdruha Aršinova. On je vedúci tejto trojčlennej brigády. Je nielen starý stranícky pracovník, ale má aj skúsenosti z úradu prokurátora."

„To je všetko. Choďte cez chodbu, vyzdvihnite si poverovacie doklady a peniaze."

Aršinov bol nízky a tučný muž s oholenou hlavou a tvárou zvrásnenou ako skala. Nedalo sa rozoznať, kde končilo jeho čelo a začínala lebka;

tvár mal plochú a pretiahnutú, oči sťa štrbiny. Celkový dojem bol rozhodne nepríjemný.

Vo vedľajšej miestnosti nám Aršinov dal inštrukcie, aby sme si priniesli teplé oblečenie, potraviny, ak sa nám podarí nejaké zohnať, a samozrejme revolver, dodal. Keď sme sa dohodli , že sa stretneme na druhý deň v čakárni na železničnej stanici, pobrali sme sa s Cvetkovom preč. Cvetkov nepatril medzi ľudí, ktorí si nechajú svoje pocity pre seba.

„Viktor Andrejevič," povedal, „pravdu povediac, náš nový vedúci neurobil na mňa dobrý dojem. Dúfam, že sa mýlim, ale mám pocit, že s ním budeme mať ťažkosti."

„Nezmysel, súdruh Cvetkov. Nesmieš začať s predsudkami voči súdruhovi, keď ho vôbec nepoznáš. Môže to byť slušný chlapík. Je jasné, že strana mu verí a aj my mu musíme aspoň dôverovať. Najdôležitejšie je, aby sme nezačínali s deprimujúcim pocitom."

Ako som to hovoril, uvedomil som si, že posmeľujem viac seba samého, než môjho spoločníka.

„A načo potrebujeme revolvery?" nástojil. „Neočakávam, že to obilie zhabeme s použitím násilia. Prečo? Veď Lenin povedal, že kolektívne družstvá sú dobrovoľnou organizáciou a Stalin to zopakoval tiež veľakrát. Len pred nedávnom som čítal..."

„Pozri sa, Cvetkov. Neuraz sa, keď budem hovoriť otvorene. Tvoja reč je divná. Oprávnene si musím myslieť, že si neuveriteľne naivná osoba, alebo že si udavač, nasadený sledovať ma."

„Pre Boha! Ako si to len môžete myslieť?" zvolal vzrušeným hlasom, čo ma donútilo oľutovať svoju otvorenosť.

„Som si istý, že sa čoskoro presvedčíte, že sa mýlite. Aj v tom, že som naivný. Chápem závažnosť úloh, ktoré sú pred nami. Čudujem sa preto, že sme nedostali podrobnejšie a praktickejšie informácie. Som Rus a som synom Rusa. Nikdy som nebol provokatérom a nemohol by som ním byť, aj keby ma to stálo život. To je strašné, že ľudia dnes podozrievajú jeden druhého zo špiónáže a provokácie..." A podotkol, ako by mu prebleskol mysľou nový nápad:

„Poďte so mnou a stretnite sa s mojou rodinou. Náš dom je veľmi blízko odtiaľto."

Bol to dobrý nápad a mal zmysel. Stretnutie s jeho rodičmi i atmosféra skromného domu ma zbavili poslednej pochybnosti o jeho charaktere, potvrdilo však môj dojem o jeho mäkkosti a neskúsenosti. Jeho otec bol postarší muž s okuliarmi a briadkou, matka bola jemná útla žena, sivovlasá a priateľská.

Obaja boli akoby charaktery z predrevolučného románu, prekvapivo nedotknutí násilím posledných rokov. Zdalo sa, že žijú vo svojom vlastnom

svete, do ktorého okolité zlo vôbec nemohlo preniknúť. Bolo neuveriteľné, že otec Cvetkov bol člen strany od roku 1917. Bolo to zároveň potešujúce, že od kosti „dobrý" Rus – v tom starom a zabudnutom zmysle slova – je dodnes v strane.

„Serjožka," sťažovala sa pani Cvetkovová, „prečo si mi nepovedal, že ideš na vidiek? Počúvam, že sa tam dejú strašné veci..."

„Ale nie, starká," nesúhlasil jej manžel, „správy o hrôzach kolektivizácie sú prehnané. Skutočnosť nemôže byť taká zlá, ako ju maľujú. Ja som starým členom strany a súhlasím, že kolektivizácia je jedinou nádejou na vyriešenie agrárneho problému. Veľa záleží od ľudí, ktorí vykonávajú nariadenia. Dúfam, že ani jeden z vás, Sergej, ani ty, súdruh Kravčenko, sa neponížite k použitiu násilia. Som si istý, že strana to tak nechce."

Išiel som domov, aby som povedal rodine o mojej misii do roľníckej oblasti. Pod dojmom Katinho príbehu boli všetci znepokojení, čo tam na mňa čaká. Bol som v posteli, keď ktosi zaklopal. Mama vošla dnu.

„Odpusť, že vyrušujem, Viťa," povedala, sadajúc si na okraj postele, „ale zajtra, keď budeš odchádzať, nebudem mať už možnosť s tebou hovoriť."

„Viem, že problémy na vidieku ťa znepokojujú a nie si sám. Prosím ťa, buď rozvážny a priprav sa na všetko, čo ťa tam čaká. Pamätaj si, že jedna oblasť nemusí charakterizovať celú krajinu. Bolo by mi ľúto, keby celé tvoje životné snaženie ako komunistu zničil jeden smutný zážitok. Viem, že pomôžeš mnohým nešťastným roľníkom, ako len budeš môcť."

„Ďakujem mama, neobávaj sa o mňa. Budem statočný. Viem, že revolúcia nie je zábava."

2

Rozhovor našej trojice vo vlaku cestou do Podgorodnova nebol príliš priateľský. Aršinovov revolver, zavesený na remeni prehodenom cez plece, nás veľmi znervózňoval. Aršinov neskrýval, že blondľavým, dobre vyzerajúcim mladíkom Cvetkovom pohŕda.

Našu spoločnú úlohu sme radšej vôbec nespomenuli.

„Viktor Andrejevič, rodičia vás pozdravujú," povedal Cvetkov.

„Ďakujem, Serjoža. Len tak mimochodom, kde robí tvoj otec?"

„Na železnici. Je strojvodca. Robil tam a bol členom strany ešte pred rokom 1917."

Aršinov sa zdal byť prekvapený, keď to počul. Očividne Cvetkova odpísal ako syna nejakého intelektuála, ktorý nemá žiadny vplyv. Ale so synom starého boľševika bude ťažšie sa vysporiadať.

„Tvoj otec je straník?" zvolal Aršinov s neskrývaným podráždením.

„Samozrejme, prečo sa divíte?"

„Ale nie, len som sa pýtal."

Do cieľa sme dorazili pred večerom. Mrholilo a cesta do dediny bola zablatená. Dedinčania, ktorých sme stretli, si nás príliš nevšímali. Jedine Aršinova pištoľ, ktorá sa hompáľala na jeho tučnom boku, keď kráčal, budila pozornosť.

„Počúvaj, súdruh Aršinov," pošepol som mu, „buďte taký láskavý a dajte si váš revolver pod kabát. Nemá význam zastrašovať ľudí."

„To je moja vec!"

„Nie, súdruh, to nie je vaša vec. Sme tu spolu. To sa týka aj nás a naviac sa to týka strany. Trvám na tom, aby ste tak urobili, inak nepôjdem s vami do dediny."

„Súdruh Kravčenko, má pravdu," povedal Cvetkov. „Netreba strašiť kone bez príčiny. Tiež mám revolver, ale mám ho pod kabátom."

Aršinov sa neochotne poddal, ale prestal s nami hovoriť až do príchodu do miestneho sovietu, ktorý bol vo veľkom drevenom zanedbanom dome. Vnútri horela petrolejová lampa s papierovým tienidlom. Miestnosť bola zadymená a na podlahe bolo množstvo cigaretových ohorkov. Asi dvadsať dedinčanov sedelo na dlážke, mlčanlivo a zreteľne v zlej nálade.

„Kde je predseda sovietu?" opýtal sa Aršinov hlasne, aby zdôraznil svoju autoritu.

„Tam, v jeho kancelárii," ukázali dedinčania posunkom.

„A čo tu robíte vy, ľudia? Nemáte nič iného na robotu, len sedieť na vašich zadkoch?"

„Máme veľa roboty," prehovoril jeden dedinčan, „ ale predvolali nás sem. Žiadajú odo mňa obilie, ale ja musím sám žobrať o chlieb."

Aršinov posmešne odvetil: „Vidím, že budeme mať plné ruky práce v tomto zapadákove."

Nasledovali sme ho do miestnosti. Mladý chudý chlapík s ustaraným výzorom sedel za stolom a hovoril so starším dedinčanom.

„My sme stranícka brigáda a sme tu v pracovnej záležitosti," ohlásil Aršinov.

„Teší ma, vitajte!" Predseda sovietu vstal a podal nám ruku. Jeho tvár nepotvrdzovala jeho slová, z nášho príchodu natešený nebol...

„Prinesiem plán a hneď môžeme začať."

„A načo čakajú tí ľudia vonku?" spýtal sa Aršinov.

„Predvolal som ich sem. Je to ťažké s týmito roľníkmi. Tvrdia, že nemajú obilie a to je všetko. Žatva v týchto oblastiach bola biedna a každý sa obáva nadchádzajúcej zimy. Nie je ľahké dostať od nich obilie, súdruhovia. A nechcú vstúpiť do kolchozu. Aj keď ich zabijete, nevstúpia."

„O to sa už postaráme," povedal Aršinov a vystrúhal grimasu. „V poriadku, keď si ich zavolal, tak to s nimi dorieš. My prídeme zajtra ráno."

Predseda sovietu zavolal jedného zo svojich asistentov a pošepol mu nejaké inštrukcie. Muž nás viedol cez dedinu. Skľučujúce ticho na hlavnej ulici prerušoval len občasný štekot psa. Tu a tam sme videli blikanie svetla spoza okien a dym stúpajúci z komínov. Keď sme prišli k väčšiemu domu viditeľne v lepšom stave ako susedné domy, náš sprievodca zastal.

„Tu budete ubytovaný, súdruh Aršinov," povedal. „Dúfam, že sa vám tu bude páčiť."

Nás dvoch zaviedol dolu ulicou k celkom dobre vyzerajúcemu domu s maštaľami, malou záhradou a studňou.

„Bude sa vám tu páčiť," povedal. „Stupenkovci práve vstúpili do kolchozu. Ich dom je čistý, nemajú tu malé detí, ktoré by vyrušovali, sú tu len straršíľudia, a..." pozrel na Cvetkova, „majú peknú dcéru".

Pred dverami stál vysoký muž, asi šesťdesiatročný, čerstvo oholený s mohutnými fúzami – privítal nás podľa starého ukrajinského zvyku. Pozdravil nás zdržanlivo, ale s prirodzenou úctou, čo sa mi páčilo; potom nás zaviedol do malej, ale čistej a pohodlnej izby.

„Až sa umyjete," povedal, „ pozývame vás k stolu. Podelíme sa s vami so všetkým, čím nás Boh obdaril, žiaľ, nie je toho veľa."

Celá rodina už sedela pri stole. Ich dcéra, asi osemnásťročná, bola naozaj pekná. Láskavá staršia žena s pestrou šatkou uviazanou okolo krku mala mozoľnaté zrobené ruky. Mali aj asi osemročného chlapca. Predstavili sme sa, prisadli sme si k stolu a naložili si do misiek pariaci sa ukrajinský boršč bez mäsa. Druhým chodom boli pečené zemiaky a kapusta. Chlieb bol nakrájaný na tenké krajce, akoby to boli omšové hostie.

Poznajúc život na vidieku a tiež skutočnosť, že kedysi tvoril chlieb, vždy nahrubo nakrájaný, hlavnú zložku stravy, bolo mi jasné, že aj táto rodina bola v ťažkej situácii. Serjoža a ja sme sa ospravedlnili, zašli sme do našej izby a vrátili sme sa s vreckami potravín, ktoré sme si priniesli so sebou. Stupenko bol veľmi prekvapený, keď sme vybalili klobásky, niekoľko druhov rýb a dokonca aj varenú sliepku. Ponúkli sme ich a napätá atmosféra sa ihneď uvoľnila.

„Ďakujeme, ďakujeme," opakovala starká, „prinášate radosť do nášho skromného domu."

„Neviem, kedy sme posledný raz videli klobásy a cukor," podotkol jej muž. „Nám sa darí lepšie ako väčšine ľudí na okolí, ale aj tak je to dosť ťažké. Čo máme, nevystačí nám do budúcej žatvy. Ach súdruhovia, súdruhovia, do akého stavu sme sa to dostali na našej požehnanej Ukrajine! Ak niekto má kúsok chleba, tak ho zje, aby ho susedia nevideli."

„Ako sa volá váš syn?" opýtal som sa. Pozoroval som chlapca, ktorý bol neprirodzene tichý a smutný. Dokonca i sladkosti jedol nezúčastnene, bez nadšenia.

„Vasja," odpovedal chlapec a náhle opustil miestnosť.

„On nie je náš syn," vysvetľoval domáci. „On je – ako to len povedať – sirotou kolektivizácie."

„Čo tým myslíte?"

„On je sirota, to je všetko. Ale na nič sa ho nepýtajte. Je stále akoby v šoku. Každý večer ide k ich domu a motá sa tam niekedy aj celé hodiny po humne. Snažíme sa ho presvedčiť, aby sa nesužoval, ale on sa tam stále vracia."

„Čo sa stalo? Povedzte nám."

„Neviem, či to mám vôbec povedať. Vy ste mi neznámi a okrem toho ste od vlády."

„Neboj sa, starký. Neprišli sme sem nikomu ublížiť. Máme radi vidiečanov a len im chceme pomôcť."

„Dobre, zariskujem. Obaja vyzeráte ako slušní ľudia. Okrem toho, som príliš starý na to, aby som sa bál. Mrzelo by ma však, ak by sa niečo stalo mojej dcére."

Rozpovedal nám celú historku.

„Asi desať domov od nás žili Vorvanovci – muž, žena a jedináčik, chlapec Vasja, ktorého ste stretli. Bola to šťastná rodinka. Všetci ťažko pracovali. Boli to dobrí ľudia. Neboli kulaci – mali dva kone, kravu, sviňu a niekoľko sliepok, ako každý. Hoci ho „oni" dlho presviedčali, do kolchozu nevstúpil. Najprv mu zhabali všetko obilie, čo ešte mal. Znova ho presviedčali a hrozili sa mu. ‚To je moja pôda', nástojil, ‚môj dobytok, môj dom a nedám to do kolchozu'. Potom prišli nejaké osoby z mesta, ktoré mali za úlohu týchto čestných ľudí vyhnať z ich vlastného domu. Urobili inventúru majetku a zhabali všetko, do posledného hrnca a uteráka, stroje a dobytok odovzdali do kolchozu. Vorvana prehlásili za kulaka a agenta kulakov a večer ho prišli zatknúť. Jeho žena a syn začali plakať a kričať, on sa však nepoddal. Tak ho začali biť, až všetko v dome bolo presiaknuté krvou a vyvliekli ho k miestnemu sovietu. Manželka bežala za nimi kričala, nariekala a volala ľudí a Boha na pomoc. Všetci sme vybehli z domov, ale proti ozbrojenému sprievodu sme nemohli nič robiť, aj keď sme vedeli, že Vorvan nebol kulak a bol medzi nami obľúbený. Nešťastná žena kričala ďalej: ‚Kto sa postará o nás postará, Pjotr? Kde ťa berú, tieto beštie, títo neverci.' Príslušník GPU ju sotil tak silno, že sa rozpleštila v blate a jej muža vliekli do dobytčieho vagóna. Len Boh vie, kde sa teraz nachádza. Odviedli sme ju k nim domov a pokúsili sme sa ju upokojiť. Konečne zaspala a my sme odišli."

Obidve ženy sediace pri stole začali plakať, pokým on rozprával ten strašný príbeh. Náš hostiteľ si silne potiahol z domácky urobenej smrdiacej cigarety a pokračoval:

„Na druhý deň ráno sa susedka prišla pozrieť, ako sa vodí úbohej Vorvanovej žene, ale ju nemohla nájsť. Volala jej meno, ale nikto sa neozval. Tak sa išla pozrieť do prázdnej stodoly a tam uvidela scénu, že musela zvriesknuť ako šialená, na čo pribehli dedinčania, včítane mňa. Žena visela na povraze uviazanom na hrade a bola už mŕtva. Nikdy nezabudnem na túto scénu, aj keď sa dožijem sto rokov. Toto všetko sa odohralo ani nie pred mesiacom."

„Moja starká a ja sme sa rozhodli vziať Vasju k nám, pretože nemáme vlastné malé deti. Vasja je mlčanlivý, každý večer plače a túla sa po opustenom dome, kde predtým býval. Potom sa vráti sem a ide bez slova spať za pec. Vidiac, čo sa to stalo Vorvanovcom, porozprával som sa so ženou a rozhodli sme sa vstúpiť do kolchozu... dobrovoľne."

Dlhý čas sme sedeli v tichosti. Osud Vorvanovcov, ako aj skúsenosť malej Kati, sa ma dotkli úplne iným spôsobom ako suché štatistiky o deportáciách a vraždách.

„Ďakujeme, starký, že ste nám dôverovali," povedal nakoniec Cvetkov. „Môžeš si byť istý, že ťa nesklamem. Prosím ver mi, že nie všetci komunisti sú rovnakí. Mnohí z nás odsudzujú také veci a aj samotná strana je proti tomu."

Zdalo sa, že sa ospravedlňuje za seba, za mňa i za stranu.

„Áno, ďakujeme za tvoju pohostinnosť a dôveru," podporil som svojho druha. „Budeme u vás bývať asi mesiac. Chceme vám byť čo najmenej na ťarchu. Tu sú všetky naše peniaze. Trváme na tom, že za všetko zaplatíme. Kúpte si, čo potrebujete a nenechajte sa rušiť."

„Mám inštrukcie, že nesmiem prijať žiadne peniaze."

„Nestaraj sa o to. Okresný soviet nám dal peniaze na tento účel. Dúfam, že nám pomôžete. Chceme urobiť, čo je správne a vy poznáte dedinu lepšie než my."

Dlho som nemohol zaspať, len som ticho ležal v posteli, aby som Cvetkova nezobudil. Bol som veľmi rád, že sa prejavil ako slušný človek, nie ako obmedzený a „oddaný" komunista.

„Viktor, už spíte?" počul som jeho hlas.

„Nie, Serjoža, nemôžem zaspať. Myšlienky mi víria v hlave ako kolotoč."

„Viete, hanbím sa pozrieť priamo do očú týmto dobrým vidieckym ľuďom. Cítim sa osobne zodpovedný za to, čoho sa tí odroni dopustili. A najmä pri myšlienke, že to robili v mene našej milovanej strany!"

Rozhodol som sa nepustiť sa s Cvetkovom do príliš dôverného rozhovoru. Bolo mi jasné, že nie je dosť silný človek. Vždy hrozilo nebezpečenstvo, že pod tlakom sa zlomí a nechtiac bude opakovať moje slová. Čím menej vie, tým to bude lepšie pre neho i pre mňa.

„Bude lepšie spať," ukončil som debatu. „Zajtra musíme skoro vstať."

Keď sme ráno došli k miestnemu sovietu, Aršinov tam už bol a sršal hnevom. Bol rozzúrený, pretože bol ubytovaný v dome, kde nemali dosť jedla a jeho hostiteľ, hoci taktný, nebol príliš priateľský. Celé predpoludnie sme prezerali plány a predseda miestneho sovietu nám objasnil celú situáciu. Celú dedinu sme rozdelili na sekcie a dohodli sme sa, ktorí kolektivizovaní roľníci budú zodpovední za splnenie plánu v každej sekcii.

Potom predseda sovietu, Aršinov a Serjoža odišli do dediny, aby sa oboznámili so situáciou, zatiaľ čo predseda kolchozu išiel so mnou do kolchozu.

Na veľkom dvore bývalého veľkostatku, ktorý bol takmer v ruinách, boli kopy snopov práve zožatého obilia. Bol som rád, že aspoň to obilie doviezli z poľa. Keby každý usilovne pracoval, mlatba by sa mohla ukončiť do desiatich, dvanástich dní. Toto bol pre mňa jediný povzbudivý poznatok. Všetko ostatné bolo otrasne zanedbané.

Množstvo strojov a náradia, o ktoré by sa súkromní vlastníci úzkostlivo starali ako o klenoty, bolo porozhadzované pod holým nebom, špinavé, hrdzavejúce a pokazené. Vychudnuté a zanedbané kravy a kone sa ponevierali po dvore. Sliepky, husi a kačice sa kŕmili na obilí, ktoré čakalo na mlatbu. Vošli sme do maštale, kone postávali po kolená v hnoji, „čítajúc noviny", ako tomu hovorili dedinčania, keď dobytok stál v maštali bez krmiva. Kravy v maštaliach tiež neboli v lepšom stave.

Bol som šokovaný týmto obrazom, nezlučiteľným s charakterom ukrajinských sedliakov.

„Zvolajte ihneď všetkých členov výboru kolchozu," nariadil som nahnevane vedúcemu kolchozu.

O pol hodiny sa muži a ženy, ktorí boli teoreticky zodpovední za kolchoz, zhromaždili na dvore. Ich tváre nepôsobili povzbudivo. Vyčítal som z nich: „Zasa je tu akýsi votrelec ... čo už môžeme robiť, musíme ho počúvať."

„Tak, ako sa vám darí, roľníci?" začal som priateľským tónom.

„Ako tak... ešte žijeme, ako vidíte," odpovedal jeden z nich nevrlým hlasom.

„Ani bohatí, ani chudobní, nič viac ako žobráci," poznamenal iný.

Pretvaroval som sa, že som tomu nerozumel.

„Prišiel som z poverenia okresného výboru strany pomôcť vám s mlatbou, opravami strojov a dať všetky veci do poriadku. Povedzte mi, kolchozníci, kto zvolil predsedu tohto kolchozu?"

„My všetci," odpovedali členovia výboru.

„V poriadku, potom prečo mu robíte ťažkosti? Nevidíte, že on bude zodpovedný za tento neporiadok? Len sa pozrite okolo seba. Ako roľníci

sa za to nehanbíte? Špinavé kravy, snopy obilia bez prístrešia. Pokazené drahé stroje všade okolo vás. Ľahko by bolo dať vedúceho vášho kolchozu do basy, ale aj vás, členov vedenia. Preto som však neprišiel. Väzenia nám chlieb nedajú. Viete komu škodíte touto nedbalosťou? Mne i vám samotným! Žil som na vidieku. Niektorí moji príbuzní boli roľníkmi, ale nikdy som nevidel nič tak zanedbané, ako tieto maštale, stodoly a tento dvor. Viem, ako sa cítite. Zahanbil som vás. Viem, že ste dobrí roľníci, ale chcem sa dotknúť vašej roľníckej cti."

„Správne! Tento súdruh ma pravdu," zvolal ktosi.

„Tak hor sa do roboty, súdruh vedúci, začnite schôdzu. Vyber ľudí, ktorí presne vedia, čo sa od nich očakáva. Napíš mená, dátumy a čo musí každý urobiť!"

Hovorili sme a plánovali takmer štyri hodiny. Mnohí roľníci najprv odmietali, ale nakoniec každý člen výboru súhlasil s konkrétnou úlohou – organizovať mlatbu, vyčistiť maštale, urobiť inventár strojov... Schôdza skončila v priateľskom ovzduší.

Pri večeri mi môj hostiteľ povedal, že stretol niekoľkých členov z vedenia kolchozu. „Povedali mi, že ste začali správne. Páčilo sa im hlavne, že nehrešíte, nerevete na nich a nevyhrážate sa."

„Starký, povedz mi, mal som pravdu, keď som vyžadoval, aby najprv dali veci do poriadku na kolchoze?"

„Určite. Roľníci si sami uvedomujú, že veci nie sú v poriadku, ako by sa žiadalo. V hĺbke duše sú zatrpknutí, že im zhabali pozemky, dobytok a stroje. V každom prípade treba dať veci do poriadku. Život musí ísť ďalej."

Po večeri som stretol Serjožu osamote. Vyzeral nešťastný.

„Tak, ako je to s tebou?"

„Nie veľmi dobre, Viktor Andrejevič. Robím všetko podľa Aršinovho plánu. Ale k ničomu to nevedie. Predvolal som všetkých, čo dlhovali obilie, jedného po druhom. Scéna sa vždy opakuje. Roľník si dá dolu klobúk a úctivo si sadne."

„Nedodali ste zatiaľ váš kontingent obilia," začnem ja.

„Možno som dodal, možno nie."

„Stále dlhujete štátu dvanásť metrických centov," pokračujem.

„A kde zoženiem toľko obilia?" pokrčí plecami. „Nemám viac."

„Koľko môžeš dodať dnes?"

„Možno dva metre, snáď tri."

Doťahujeme sa hore-dole. „Štát potrebuje obilie," nástojím. A roľník mi povie: „Štát ho potrebuje a moja žena a deti nie? Oni ho asi nepotrebujú... Viete sám, že žatva bola zlá. Kto nás bude všetkých kŕmiť celý rok, keď nás olúpite o všetko obilie?"

Dnes som zohnal päťdesiatdva metrákov, ale to bol len zlomok z toho, čo Aršinov odo mňa očakával. Nedokážem to robiť „úspešnejšie". Títo ľudia sú vyčerpaní, znechutení a na smrť vystrašení. Snáď niektorí majú aj viac obilia, než pripustia, ale sa ho nevzdajú. Nechcú sa ho vzdať pred príchodom dlhej zimy, veď ako nakŕmia toľko hladných krkov.

„Neboj sa, Serjožka," snažil som sa ho upokojiť. „Rob čo môžeš. Sužovanie ti nepomôže."

Na druhé ráno som išiel na kolchoz s mojím hostiteľom. Bol som milo prekvapený, keď som videl, ako usilovne každý pracoval. Stroje boli vyčistené a naolejované. Hnoj bol z maštalí povyvážaný. Prípravy na mlatbu boli v plnom prúde. Práca pokračovala niekoľko dní a všetko vyzeralo takmer normálne. Ba čo viac, samotní kolektivizovaní roľníci mali lepšiu náladu. Ženy a dievky si dokonca spievali starodávne ukrajinské robotné piesne. Títo jednoduchí ľudia mali vlastne radi túto robotu. Počasie im prialo a oni si uvedomovali lepšie ako ja, akú cenu má počas žatvy každý pekný deň.

Prešlo čosi vyše týždňa. Opravy strojov sa spomalili pre nedostatok klincov, drôtu, dreva a iného potrebného náhradného materiálu. Avšak vynaliezavosť sedliakov tieto prekážky prekonala. Účtovnícky systém sme nemohli dať do poriadku pre nedostatok papiera. Preto sme sa rozhodli poslať Serjožu do Dnepropetrovska, aby nakúpil všetko potrebné.

Keď som prišiel v ten večer domov, našiel som Serjožu so špagátom v ruke, ako meria malého Vasju. Tváril som sa, že som nič nevidel.

Na druhý deň, keď bol Serjoža preč, išiel som za Aršinovom. Bol si vedomý, že moja robota pokračovala dobre a zdalo sa mi, že žiarli na môj úspech. Podráždene si uľavil prívalom nadávok na Cvetkova, ktorého obvinil z prílišnej mäkkosti, precitlivenosti a nazval ho bol prekliatym liberálnym sraľom.

„Včera som prehľadal niekoľko domov," povedal. „Ľudí, ktorých náš slabošský kolega nechal prejsť naľahko. V každom dome som našiel ukryté obilie. Skonfiškoval som ho do posledného zrnka. Klamať sovietske úrady, títo špinaví kulackí bastardi! Dám im lekciu, že na ňu nezabudnú do konca života! Dnes som bol na okresnom výbore strany a tam ma podporili. V utorok sa začne akcia ..."

„Čo sa bude diať?"

„To je moja vec!"

Mlatba pokračovala celú nedeľu, ani som nemusel roľníkov presviedčať. Aj tí najnábožnejší rozumeli, že čas beží veľmi rýchlo. Pred západom slnka sa Serjoža vrátil z mesta s veľkým kufrom a niekoľkými vrecami. Mal darčeky pre celú rodinu – knihy pre dcéru, nite na vyšívanie pre starkú, tabak pre starého Stupenka. Vyvrcholením tejto radostnej udalosti bola

chvíľa, keď Serjoža vytiahol z kufra nohavice, kabát, topánky a spodky pre Vasju.

Chlapec si hneď nové veci vyskúšal a každý ho obdivoval. Niekoľko susedov sa prišlo pozrieť na tento zázrak, sirotu oblečenú v novom oblečení. Chlapec sa po prvý raz usmial odvtedy, čo sme ho stretli.

„Ďakujem, ujo Serjoža," povedal a slzy sa mu zjavili v očiach, keď mu Serjoža daroval aj poznámkový zošit, farebné ceruzky a škatuľku s tvrdými cukríkmi.

Rodina sa uložila spať až čosi po polnoci. Keď sme boli sami v izbe, opýtal som sa Cvetkova, ako vychádza s Aršinovom.

„Je to sukin syn a sadista, Viktor Andrejevič. Zdráhal som sa vám to povedať, ale nemôžem už dlhšie mlčať. Táto šelma vyvlečie sedliakov uprostred noci z ich domov, nadáva im a hrozí s revolverom v ruke. Povedali mi, že ich dokonca aj brutálne bije."

„Prečo, do čerta, si mi to nepovedal skôr? Obleč sa a ideme!"

Cez drevené žalúzie budovy miestneho sovietu presvitalo svetlo. Našli sme tam sedliakov sediacich na podlahe. Vonku pri dverách stála ozbrojená stráž a miestny policajt s revolverom fajčil sediac vo vnútri budovy. Keď som vošiel dnu, počul som za zatvorenými dverami miestnosti nárek sedliaka a hrešenie Aršinova.

„Prečo sú tu títo sedliaci o tomto čase?" spýtal som sa policajta nahnevaným hlasom.

Strážnik sa postavil do pozoru.

„Ako obvykle," povedal „súdruh Aršinov pumpuje obilie z tých, čo nechcú vstúpiť do kolchozu."

Zrazu Aršinovov hlas zaznel prenikavo a hystericky, ťažký predmet padol na podlahu a počuli sme zastonať sedliaka: „Prečo ma bijete? Nemáte právo ma biť..." Potom Aršinov zreval: „Strážca, hoď tento hnoj do pivnice! Však ťa ja naučím, ty potkan kulacký!"

Policajt sa náhlil do miestnosti. Chytil som ho za rameno.

„Zostaň tu," povedal som, „ja idem dovnútra."

Otvoril som dvere. Prekvapený Aršinov si zahryzol do pery, nepokojne sa zavrtel na stoličke a siahol po revolveri na stole. Sedliak ležiaci na podlahe bol starší muž, v otrhaných šatách, so zakrvavenou tvárou. Naznačil som mu, aby vyšiel von.

Kráčal som k Aršinovovi. Musel som sa veľmi ovládať, aby som ho neudrel päsťou.

„Nechaj tohto sedliaka odísť!" zakričal som. „A to hneď, počuješ ma?"

„Tu rozhodujem ja, súdruh Kravčenko. Budem ti vďačný, ak nebudeš strkať nos do mojich záležitostí."

„Nie! Toto je záležitosť strany. Ako komunista ti nedovolím zneužívať moc sovietu chovaním sa ako sadista a barbar."

„Súdruh Cvetkov," zavolal som do vedľajšej miestnosti, „zisti meno toho starého roľníka, ktorý bol zbitý, aj meno policajta."

Aršinov sa pozrel na mňa s výrazom odporu, ale zjavne znepokojený mojím výbuchom hnevu: „Čo to má, doparoma, znamenať? Čo je to za provokáciu? Snažíš sa zdiskreditovať komisára okresného výboru strany v očiach más?"

„Nepretvaruj sa! Ľudia ako ty diskreditujú stranu a krajinu. Policajt! Všetci ostatní nech odídu domov. Súdruhovia roľníci, ak budete opäť bití, musíte mi to povedať. Je to protizákonné."

Cvetkov sa vrátil do miestnosti bledý ako stena, ruky sa mu triasli. Nariadil som mu, aby išiel domov a tam na mňa počkal. Potom som sa obrátil k Aršinovovi.

„Pozri sa, Aršinov, uvedomuješ si vôbec, čo robíš? Je toto kolektivizácia, alebo rabovanie s pomocou revolvera? Máš právo žiadať obilie a robiť domové prehliadky, ak je to potrebné. Ale nemáš právo používať násilie a konať takéto nočné inkvizičné schôdze. Ak sa nechceš dostať do rozporu s okresným sovietom, radšej prestaň s týmto nezmyslom! Inak ťa udám, nech ma to bude stáť čokoľvek. Rozumieš?"

Otočil som sa a odišiel. Serjoža ešte nebol doma. Obával som sa, že sa mu mohlo niečo stať. Ale asi o pol hodinu prišiel.

„Bol som v chalupe toho zbitého sedliaka," povedal mi.

„Má chorú ženu, päť detí a ani omrvinku v dome. Vládne tam chudoba a zúfalstvo. A takého človeka voláme kulakom! Jeho deti sú otrhané, oblečené len v handrách. Vyzerajú ako smrtky. Videl som hrniec na šporáku – bolo v ňom pár zemiakov. To bude dnes ich večera."

„Pozrite sa, Viktor," ukázal mi zdrap špinavého papiera, „ten starký mi dal toto prehlásenie o jeho ochote vstúpiť do kolchozu. Prosíkal som ho, aby nebol tvrdohlavý a zľutoval sa nad svojou rodinou. Potom konečne súhlasil."

„Choď spať, Serjoža, netráp sa, musíme niečo vymyslieť." Aby som predišiel ďalšej otázke, dodal som: „Zajtra ti poviem o rozhovore s Aršinovom. Ty s ním spolupracuj aj naďalej, akoby sa nič nestalo. A ešte niečo, chcem sa ti poďakovať za Vasjovo oblečenie."

Pobozkal som ho na obidve líca.

„Ďakujem, Viktor. Keď som prišiel domov, povedal som rodičom o tejto udalosti. Otec vyšiel von a nejakým spôsobom zohnal od priateľov topánky. Mama prehľadala komoru a našla môj starý oblek z časov, keď som chodil do ľudovej školy. Šila celý deň, aby ho prispôsobila na Vasjovu veľkosť."

„Áno, strana má takých členov ako je tvoj otec, ale aj takých ako Aršinov," povedal som.

3 Práce v kolchoze pokračovali oveľa lepšie, ako som dúfal. Mlatba bola v plnom prúde, o dobytok a kone bolo postarané a takmer všetky hospodárske stroje boli opravené.

Vedenie kolchozu sa na môj návrh rozhodlo urobiť spoločnú večeru na oslavu ukončenia mlatby. V stredu mala byť oslava a v utorok všetci členovia súhlasili, že budú pracovať až do rána, aby nahradili čas stratený oslavou. Pripravila sa tradičná zabíjačka, na dvor kolchozu doniesli dlhé stoly. Vôňa variaceho sa jedla a nadšenie z oslavy priniesli do dediny sviatočnú atmosféru.

V utorok popoludní som išiel do poľa, kde ženy lámali kukuricu a nakladali ju do vozov. Na pár hodín som sa pripojil k ich robote, i spievaniu, a užíval si telesnú námahu. Aj keď som ostro vystúpil, nebol som si istý, či dokážem Aršinova skrotiť. Tento problém som mal neustále na mysli. Tu, na roli, som mohol na to na chvíľu zabudnúť. Ženy sa dobre bavili na mojej nešikovnosti pri lámaní kukurice, ale vážili si, že „štát" sa znížil na ich skromnú úroveň.

Stmievalo sa, keď som prichádzal s niekoľkými robotníkmi do dediny. Hneď som si uvedomil, že sa muselo niečo stať. Rozhnevané skupiny ľudí postávali na ulici. Ženy plakali. Ponáhľal som sa do budovy sovietu.

„Čo sa deje?" pýtal som sa dedinského policajta.

„Nové zatváranie kulakov" odpovedal. „Vyzerá to tak, že táto špinavá robota nikdy neskončí. Dnes ráno prišli z GPU a okresného výboru strany."

Veľká skupina ľudí sa zhromaždila pred budovou. Polícia sa ich snažila rozohnať, ale všetci sa vrátili. Niektorí nadávali. Skupina žien a detí hystericky nariekala, vyvolávajúc mená svojich manželov a otcov. Bolo to ako v zlom sne. V budove sovietu sa Aršinov bavil s členom GPU. Obaja sa rehotali, akoby si rozprávali veselé anekdoty. Na konci dvora strážili vojaci GPU s odistenými revolvermi zo dvadsať stojacich dedinčanov, mladých i starých, s malými batôžkami na chrbte. Niektorí z nich plakali. Ostatní stáli namrzení, zúfalí a zmierení so všetkým.

Tak toto bola likvidácia kulackej triedy! Jednoduchých vidiečanov odtrhnúť od rodnej hrudy, orabovať ich o všetko, vyhnať ich do odľahlých táborov, kde budú robiť ako drevorubači alebo na zavlažovacích projektoch, odtrhnúť ich bez dôvodu od rodín... Ich nárek sa ozýval všade. Keď som vychádzal z budovy sovietu, uvidel som milicionára ako odvádza sedliaka v strednom veku. Bolo vidieť, že je dobitý – tvár samá modrina, pri chôdzi zjavne trpel a aj jeho roztrhané oblečenie prezrádzalo, čo sa práve odohralo.

Ako som tam stál, zúfalý, zahanbený a bezmocný, počul som zrevať ženu neľudským hlasom. Všetci sme sa pozreli tým smerom a dvaja z GPU začali bežať k nej. Nešťastnica mala v rukách horiaci snop obilia. Skôr, ako sa k nej mohli priblížiť, hodila na slamenú strechu domu horiaci snop a ten v momente vzbĺkol.

„Neznabohovia! Vrahovia!“ kričala rozzúrene chudera. „Celý život sme robili pre náš dom. Nebudete ho mať ani vy! Nech ho plamene pohltia!“ Jej výkriky sa zmenili na šialený nepríčetný rehot.

Dedinčania bežali dovnútra a začali vynášať nábytok. V tejto scéne bolo čosi príšerné, surrealistické – oheň, náreky, pomätená žena, dedinčan vlečený po blate, aby ho následne deportovali. Najhorší bol pre mňa pohľad na Aršinova a dôstojníka GPU, cynicky sa pozerajúcich na horiaci dom, akoby bol vatrou pre ich pobavenie, akoby to bola iba obyčajná rutina.

Stál som zmätený uprostred toho všetkého, trasúci sa, ako zmyslov zbavený. Mal som chuť niekoho zastreliť, hocikoho, len aby som uvoľnil neznesiteľne napäté nervy. Nikdy predtým ani potom, som nebol tak blízko zrúteniu. Dotkol som sa revolvera pod kabátom... V tom momente mi silná ruka zovrela rameno. Bol to môj hostiteľ Stupenko. Že by bol vytušil môj úmysel?

„Netrápte sa tým, Viktor Andrejevič,“ povedal. „Ak vykonáte niečo unáhlené, uškodíte sebe samému a ani nám tým nepomôžete. Verte mi, som starší človek a poznám to lepšie. Vzchopte sa. Budete viac osožný, ak sa vyhnete problémom, čo sa tu deje, nemôžete ovplyvniť. Poďte teraz so mnou domov. Ste bledý ako stena. Čo sa mňa týka, som na to už zvyknutý. Toto nie je nič. Vlaňajšie veľké zatýkania boli ešte horšie.“

Doma som plný vzrušenia a zúfalstva chodil hore dole po mojej úzkej izbe. Plánoval som ísť sa sťažovať na Aršinova okresnému výboru strany. Ale veď predstavitelia okresného výboru strany, spolu s GPU, páchali tie isté brutálnosti. Akú mám šancu, že mi okresný výbor pomôže?“

Už dávnejšie vo mne klíčilo podozrenie, že tieto hrôzy neboli náhodné, ale presne plánované, ba dokonca nariadené najvyššími miestami. Tejto noci sa z podozrenia stalo presvedčenie a ja som stratil všetku nádej. Hanbu by som znášal ľahšie, keby existovala možnosť udať Aršinova a ďalších jednotlivých páchateľov.

Zaspal som oblečený a úplne vyčerpaný. Keď som po pár hodinách opäť otvoril oči, zľakol som sa, lebo Serjoža nebol v posteli. Ponáhľal som sa na dvor, potom do záhrady.

„Kto je tam?“ začul som Serjožu a zbadal som, že v ruke má revolver. Sedel na lavičke pod čerešňou.

Priskočil som k nemu a vytrhol som mu revolver. Serjoža si zakryl tvár rukami. Triasol sa od plaču.

„Nebuď blázon," povedal som mu, „a slaboch, hanbím sa za teba. Komu tým pomôžeš, ak sa zastrelíš? To je nerozumné. To nie je riešenie, Serjoža. Musíme zostať nažive a snažiť sa urobiť všetko, aby sme odľahčili bremeno nášmu ruskému ľudu. Ak sa zničíme, zostanú len Aršinovci."

Troška sa uspokojil a pozrel mi priamo do očí.

„Viktor Andrejevič, všetko som videl a všetkému rozumiem. Politicky som vyrástol. Nemá význam klamať seba samého. Strana je vinná z neľudskosti, násilia i vraždenia. Honosné prejavy sú len kamuflážou strašnej reality. Toto je to, za čo môj dobrosrdečný otec pracoval celý svoj život? Toto je to, čomu som veril pri vstupe do strany?"

Prehovoril som ho, aby išiel do postele. Ale ani jeden z nás nemohol zaspať. Rozprávali sme sa o tom, čo sme videli. Všetko sa presne zhodovalo s tým, čo sme predtým počuli – už sme viac nemohli pochybovať, že to, čo sa označovalo za takzvané „protistranícke ohováranie", je smutnou realitou.

Boli sme radi, keď starký zaklopal na naše dvere a povedal: „Vstávajte, súdruhovia."

Slávnostná večera sa konala podľa plánu, ale pohoda chýbala. Spomienky na zatváranie kulakov nás všetkých trápili.

Môj vzťah k Aršinovovi bol výlučne pracovný. Napísal som dlhú a podrobnú správu o jeho správaní sa a poslal som ju na krajský výbor strany. Po masových zatýkaniach zostávajúci tvrdohlavci „dobrovoľne" vstúpili do kolchozu. Každé zrnko obilia bolo odovzdané, tiež „dobrovoľne". Títo ľudia sa zrejme rozhodli radšej podstúpiť hladovku doma, ako vo vyhnanstve. V niektorých prípadoch poprosili dedinčania o povolenie predať ich zostávajúci dobytok, ba dokonca aj nábytok, aby mohli v meste kúpiť obilie, len aby splnili požadované štátne kontingenty.

Miestny kostol premenili na obilnicu. Keď bola plná, Aršinov triumfoval. Chválil sa svojím „úspechom" a využil každú príležitosť, aby si mohol uťahovať z Cvetkova.

„Pozoruj ma, ako pracujem a niečomu sa priuč," povedal. „Problém je, že nepoznáš dôležitosť boľševickej tvrdosti."

Deň nášho odchodu sa blížil. Aršinov nás informoval, že tam zostane o päť dní dlhšie, aby urobil záverečnú kontrolu. Nepochyboval som, že tam zostal dlhšie len preto, aby zozbieral „dôkazy" proti Cvetkovovi a mne. Posledný deň na kolchoze som strávil prípravou podkladov pre moju záverečnú správu.

„Keďže ste úspešne ukončili žatvu, predpokladám, že si viete vyrátať, čo dostanete za vašu prácu?" pýtal som sa členov kolchozného výboru.

„Áno, vypočítali sme si to," povedal predseda kolchozu, potriasajúc smutne hlavou. „ Asi tisícdvesto gramov obilia za každý pracovný deň pre

každého člena kolchozu. Pracovali sme len časť roka a táto mzda musí vydržať sedliakovi i jeho rodine na celý rok. Ako s tým vystačiť na nakŕmenie celej rodiny až do novej žatvy, to vie len Boh – a snáď vaša strana."

„Domnievame sa, že zomrieme všetci od hladu," poznamenal trpko iný. Pravdepodobne to nemyslel doslovne. Ako len mohol tušiť, že takmer celá dedina Podgorodnovo bude v nadchádzajúcom roku vyhubená hladomorom? Ako len mohol vedieť, že štát zhabe ešte aj tú časť úrody, na ktorú mali títo kolchozníci nárok za ich robotu?

S dedinčanmi sme sa rozlúčili ako priatelia. Otvorene preukázali svoju náklonnosť Cvetkovovi i mne. Aj naši domáci ľutovali, že musíme odísť. Počas večere na rozlúčku priniesol Stupenko do izby fľašku čerešňovice, ktorú mal zakopanú kdesi v humne.

„„ Dobrý Bože, odložil som ju na slávnostnú príležitosť," vyhlásil. „Myslel som si, že keď budem vydávať dcéru, alebo keď zomriem, aby si ľudia pripili pohárikom čerešňovice a povedali o mne niečo dobré. Rozhodol som sa ale, že váš odchod si zaslúži to najlepšie, čo mám. Tak teda, pripime si na vaše zdravie a na spásu našej mučenej krajiny."

Po večeri sme si zaspievali staré ukrajinské piesne a Stupenkova manželka, posmelená dúškom silnej čerešňovice, nám vyrozprávala nostalgické príbehy o legendárnych hrdinoch doslova tak, ako ich počula od svojej babičky.

Krajský výbor strany v Dnepropetrovsku bol s mojou prácou spokojný. Nemohol som však nikoho presvedčiť, aby si prečítal moju správu o Aršinovovi.

„Dobre, on má svoje problémy," povedali mi, „každý z nás má nejaké. Ale na jeho obranu musíme povedať, že dosiahol požadované výsledky!" Napísal som list do moskovskej Pravdy o prípade brutálnosti, ktorá diskreditovala stranu na vidieku. Na list mi nikdy neodpovedali a nikdy nebol publikovaný.

Následkom času stráveného na žatevnej brigáde zaostal som v štúdiu. Aby som dobehol zameškané, študoval som ešte viac. Čím hlbšie som sa pohrúžil do štúdia technických kníh, tým menej času som mal na mučivé myšlienky a pochybnosti o strane. Práca bola mojím uspávacím práškom, ktorý som hojne užíval.

4 Vo vojne je viditeľný rozdiel medzi tými, čo sú na fronte a ľuďmi doma. Je to rozdiel, ktorý nemôžu preklenúť ani tie najlepšie informácie alebo úprimný súcit. Je to rozdiel, ktorý súvisí s nervovým zaťažením a nie s racionálnym poznaním.

Tí komunisti, ktorí sa zúčastnili na kolektivizácii, boli navždy poznačení. Utrpeli sme jazvy. Videli sme duchov. Mohli nás identifikovať podľa našej mlčanlivosti, podľa našej vyhýbavosti zúčastňovať sa na diskusiách o „vidieckom fronte". Medzi sebou rozoberáme niekedy aj také témy, ako Serjoža so mnou po našom návrate, ale hovoriť o tom s nezasväteným by bolo márne.

Nehovorím o aršinovcoch. V každom politickom systéme sú žandári i kati. Hovorím o komunistoch, ktorých city neboli otupené cynizmom. Akokoľvek sme sa snažili pochopiť účet za brutalitu – tisíc obetí denne za lepšiu budúcnosť ešte nenarodených tisícich – k ničomu sme sa nedopracovali. Bolo ťažké s týmto terorom sa vysporiadať.

Na zjazde Ústredného výboru strany v januári 1933 oznámil Stalin národu, že kolektivizácia poľnohospodárstva bola úspešne zavŕšená. „Kolchozný systém vymazal biedu a chudobu na vidieku," povedal. „Desiatky miliónov chudobných vidiečanov sa pozdvihli na úroveň istoty... Za starého režimu vidiečania hrdlačili pre statkárov, kulakov a špekulantov... dreli a živorili o hlade, aby obohacovali boháčov. Za nového kolchozného režimu vidiečania pracujú pre seba a ich kolchozy".

Zhromaždenie prepuklo, podľa novinových článkov, do ohlušujúceho potlesku. Delegáti volali: „Nech žije veľký a múdry otec a učiteľ, súdruh Stalin!"

Čítajúc o týchto zasadaniach, myslel som na Podgorodnovo a jeho terorizovaných obyvateľov... na Aršinovova bijúceho vidiečanov... na ženu, čo zošalela a zapálila svoj dom... na otrhané stvorenia, ktoré naháňali ako stádo na dvore sovietu – a posielali do vyhnanstva. Ako každý na Ukrajine, aj ja som vedel o katastrofálnom hladomore, ktorý dnes, rovnako ako pred desiatimi rokmi, zúril v krajine totálnej kolektivizácie a „šťastného života".

Nie, nedali sme sa učičíkať Stalinovými rečami. Na obnovu našej viery, či prinajmenšom na zabránenie upadnutiu do zúfalstva, museli sme náš pohľad zamerať na iné veci. Napríklad na priemyselné úspechy a na „vzrastajúcu revolučnú vlnu v kapitalistických krajinách".

„Viete, Viktor Andrejevič," povedal Serjoža, „prečítal som si niekoľkokrát reč súdruha Stalina z januárového pléna strany. Z toho, čo tam povedal o vidieku, som dostal zimomriavky. Teraz sú roľníci ‚slobodní' ... ‚bieda už na dedine neexistuje'... Potom, čo sme tam videli?!"

„Ale po stránke priemyselnej, Serjoža, to je úplne iná vec. Koľko je nových tovární, baní, zlievarní, priehrad, elektrární! Je to nádherný pocit, že kráčame vpred míľovými krokmi. Už nebudeme zaostalou, koloniálnou krajinou. V Amerike predávajú teraz odborníci a inžinieri šnúrky do topá-

nok a jablká na uliciach, zatiaľ čo my dvaja študujeme, pretože naša krajina potrebuje viac inžinierov. Tam je nezamestnanosť a tu je nedostatok ľudí na robotu."

„To je jedno, Viktor Andrejevič, nemôžem zabudnúť na hrôzy Podgorodnova ..."

„Ani ja nemôžem, ani ja, Serjožka."

Stalinova reč bola straníckymi funkcionármi propagovaná na schôdzach miestnych a okresných organizácií. Bola to síce vysoká cena, povedali, ale pozrite sa, nové podniky vyrástli ako huby po daždi. Magnetostroj, Dneprostroj, Stalingradský traktorový závod, Nikopolský metalurgický kombinát... A tucty ďalších závodov. Pokým kapitalistický svet zachvacuje jedna kríza za druhou, sovietsky socialistický svet kráča vpred. Naše krízy sú spôsobené rastom, nie rozpadom.

Rozklad kapitalistického sveta, koniec jeho „dočasnej stabilizácie", boli veľkou útechou pre ruské pôrodné bolesti. Naše zmenšujúce sa zásoby potravín boli na prídel. Na vidieku vládol neúprosný hladomor. Väzenia, vyhnanstvo a koncentračné tábory sa napĺňali „nepriateľmi režimu". Tisícky príslušníkov inteligencie – inžinierov, úradníkov, dokonca i dobre známych komunistov – museli zlikvidovať ako sabotérov a „agentov zahraničných vlád." Zahraničný proletariát bol pripravený na revolúciu! Ako povedal Stalin: „Úspechy päťročného plánu mobilizujú moc robotníckej triedy na celom svete."

Presne dvadsaťtri dní po Stalinovom prejave sa v Nemecku dostal k moci Hitler. Bublina našej útechy spľasla pred našimi očami.

Sovietska propaganda označovala mnoho rokov Nemecko ako prvú veľkú kapitalistickú krajinu, ktorá by mala nasledovať sovietsky vzor. Dňom a nocou sa táto vidina používala na zlepšenie straníckej morálky. Nemeckí sociálni demokrati, „títo lokaji buržoázie" zbankrotovali, zatiaľ čo komunistická strana získava milióny volebných hlasov.

Nečudo, boli sme šokovaní. Niekoľko dní sme nevedeli, čo si máme o tom myslieť. Potom sa však mašinéria straníckej propagandy rozbehla naplno. Oficiálne vyjadrenie, ktoré schválili najvyššie miesta v Moskve, sa potom rozširovalo k straníckym masám. Najvyšší politici mali prejavy na krajských výboroch, nižšia stranícka garnitúra vystupovala na okresnej úrovni a nakoniec robotnícki agitátori sa prihovárali k radovým členom strany.

V podstate nám povedali, že víťazstvo nacizmu v Nemecku bolo vlastne skryté víťazstvo svetovej revolúcie. Nemecko predstavovalo poslednú baštu umierajúceho kapitalizmu. Je koniec grimasám parlamentných šašov falošnej demokracie. Ani s pomocou socialistov a liberálnych lokajov

nemôžu už kapitalisti kontrolovať nespokojné masy, a preto sa museli uchýliť k nefalšovanému teroru prostredníctvom nacizmu.

„Nemecký fašizmus je mečom svetového kapitalizmu," vysvetľoval rečník na inštitúte. „Kapitalizmus odhodil svoju masku. Robotníci majú teraz na výber medzi fašizmom a komunizmom. Môžeme pochybovať, ako sa rozhodnú? Sovietsky zväz stojí sám v boji proti fašizmu, ale proletári celého sveta sú na našej strane. Mussolini v Taliansku, Hitler v Nemecku, súdruhovia, sú predchodcovia našej revolúcie. Odhalením pravej tváre kapitalizmu – fašizmu, vedú masy k pochopeniu pravdy." V našom hesle „Čím horšie, tým lepšie!" je sila.

A tak bola porážka v Nemecku prekrútená na víťazstvo päťročného plánu. V súkromí našich domov sme si tým ale istí neboli. Sociálnych demokratov, liberálov, ba dokonca aj reakcionárskych odborárov likvidovali v Nemecku predsa spolu s komunistami. Neboli to trhliny v tejto teórii strany? Bolo skutočne nutné márniť našu energiu bojom proti socialistom a demokratom, nebolo by bývalo lepšie spolu s nimi sa brániť voči nacistom? Je to naozaj nevyhnutné, aby sa kapitalistické krajiny, predovšetkým Anglicko, pripojili v nadchádzajúcej vojne proti Rusku k Hitlerovi?

Odpovedať na tieto otázky sme mohli len na základe obmedzených a protichodných informácií, ktoré nám poskytovala naša vláda. Zahraničné noviny a časopisy boli zakázané. Je pravda, že členovia strany sa mohli dozvedieť viac aj vďaka špeciálnym bulletinom než radoví občania, ale aj tie obsahovali len vybrané a „spracované" informácie. Ani hlupák nepochyboval, že naše dôverné informácie boli nereálne.

Schválenej oficiálnej verzii Hitlerovho vzostupu väčšina komunistov neverila. Stalo sa to v kritickej dobe sovietskeho života a prehĺbilo to depresiu, ktorá sa šírila v radoch verných straníkov. Stranícka tlač zlovestne písala o „kapitulantských náladách", ktoré sa musia vykoreniť. Týmto sa položili základy pre veľkú „očistu" strany, ktorá ju mala zbaviť pochybujúcich a precitlivených jedincov, „poznačených" krvou a utrpením vidieka.

IX.
Žatva v pekle

Svetové a domáce udalosti neboli pre aktívnych komunistov niečím, čo by sa dalo oddeliť od ich súkromného života. Pre nás takmer neexistovala deliaca čiara medzi súkromnými a verejnými záležitosťami. Náš každodenný život bol úzko spätý s politickým dianím. Víťazstvo Hitlera, štatistiky kolektivizácie a najnovšie úvodníky Pravdy boli dôležitou súčasťou môjho života.

Pre nezasväteného to môže znieť neuveriteľne, že v pamäti mám politické udalosti uložené výraznejšie a jasnejšie ako moje krátke manželstvo so Zinou.

Zinu som spoznal niekoľko mesiacov pred svojou brigádou na vidieku. Priťahovala ma jej nežná, nevinná krása, ktorá nemala veľa spoločné s vášnivou zmyselnosťou, ktorá ma priťahovala k Júlii. Zina bola jemná, citlivá a mala príjemný hlas, ale za jej krehkosťou sa skrývalo sebecké vnútro. Sovietske dievčatá boli k svojmu okoliu zväčša celkom otvorené. Boli jednoduché, pracovité, stranícky povedané – spoločensky uvedomelé. Zina sa však zaoberala len sebou.

Pre Zinu neexistovalo nič iné, len to, čo zodpovedalo jej osobnému cíteniu a jej hodnotám. Bola „buržoáznym typom" a moji priatelia ma varovali. Moja zaľúbenosť bola hneď od začiatku kalená pocitom viny, ktorý ma znepokojoval. Ešte pred naším civilným sobášom bola podráždená množstvom mojich povinností.

„A čo ja? Nikdy nemáš na mňa čas," sťažovala sa.

Niemenej bola podráždená mojou finančnou situáciou, a tým, že sme museli žiť spolu s mojimi rodičmi. Aj jej príbuzní otvorene vyjadrovali sklamanie, že si „dobre nevybrala."

Príkaz odísť kolektivizovať vidiek, nám obom padol celkom vhod. Niekoľko týždňov odlúčenia stačilo na stroskotanie nášho manželstva. Keď som sa vrátil z vidieka s uboleným srdcom a vzrušenou mysľou, Zinin nezáujem o moje zážitky ma nahneval. Ani som si hneď nevšimol, že mala nové hodvábne šaty a dokonca aj šperky.

Rozvod bol v tom čase jednoduchou a jednostrannou záležitosťou. Požiadal som o rozvod a manželke to oznámili poštou. Po rozvode som sa dozvedel, že počas mojej neprítomnosti si Zina našla „zaujímavých nových priateľov". Jej vrodené sebectvo ju viedlo správnym smerom. Jeden z jej nových priateľov bol chlapík s dobrým postavením a kontaktmi na vysokých a vplyvných miestach , ktorý si mohol dovoliť uspokojovať jej „buržoázny vkus". Vydala sa zaňho krátko po našom rozvode.

Zinina krehká krása bola priveľkým luxusom pre chudobného študenta a navyše pre presvedčeného komunistu. Roky som ju vídaval v divadle a na koncertoch. Vždy bola pekne oblečená, vynikala v dave úspešných ľudí vtedajšej spoločnosti – nemohol som uveriť, že sme raz boli manželia.

2

Prvým výsledkom kolektivizácie bola smrť. Hoci to noviny nespomenuli ani slovom, každý vedel o zúriacom hlade v južnom Rusku a v strednej Ázii. Odsúdili sme to ako „protisovietske klebety", vedeli sme však, že to je skutočnosť.

Napriek tvrdým policajným opatreniam a izolovaní obetí hladu, Dnepropetrovsk bol plný hladujúcich vidiečanov. Mnohí ležali na zemi v okolí železničných staníc a nevládali už ani žobrať. Ich deti s napuchnutými bruškami boli len kosť a koža. V minulosti priatelia a príbuzní z vidieka posielali balíky s potravinami do mesta. Teraz to bolo naopak. Naše prídely potravín boli ale také malé a neisté, že nik sa neodvážil s nimi podeliť.

Keďže hladomor sa časovo prekrýval so splnením prvej päťročnice za štyri roky, tlač bola plná až hysterických chvál o „našich úspechoch". Ani táto ohromujúca propaganda nemohla prehlušiť stenanie zomierajúcich. Pre mnohých boli tieto triumfálne výkriky o „šťastnom živote" strašnejšie než samotný hlad.

Všetko záviselo od novej úrody. Budú mať hladní dedinčania ešte dosť síl a vôle žať a mlátiť napriek smrti niekoľkých miliónov? Pre istotu, aby žatva prebehla úspešne, aby sa zabránilo hladným kolchozníkom jesť nedozreté obilie, aby sa zabránilo rozpadu kolchozov následkom zlého riadenia, aby sa bojovalo proti nepriateľom kolektivizácie, vytvárali sa po dedinách špeciálne výbory z dôveryhodných komunistov – príslušníkov ozbrojených síl, úradníkov, príslušníkov NKVD a študentov. Armáda vyše stotisíc oddaných straníkov vybraných Ústredným výborom strany bola vyslaná do kolektivizovaných oblastí s úlohou strážiť novú úrodu. Bol som jedným z mobilizovaných.

Asi tristo ľudí z rôznych mestských organizácií sa zhromaždilo pred krajským výborom strany. Tajomník výboru a jeden z najdôležitejších komunistov Ukrajiny súdruh Hatajevič mal hlavný prejav. Netajil, aké ťaž-

kosti na nás čakajú na dedinách. Znova a znova sa odvolával na nadchádzajúcu stranícku „očistu", ktorá bola plánovaná na koniec roka. Narážku nebolo možné prehliadnuť. Naša politická budúcnosť závisela od úspechu či zlyhania našej akcie v hladujúcich oblastiach.

„Vaša vernosť strane a súdruhovi Stalinovi bude testovaná vašou prácou na dedinách," vyhlásil zlovestne. „Toto nie je úloha pre slabochov. Potrebujete dobrý žalúdok a železnú vôľu. Strana vám neodpustí neúspech."

Vyzbrojený odporúčaním krajského výboru vydal som sa do Pjatichanského kraja spolu so spolužiakom a priateľom Jurijom. Zistili sme, že miestni funkcionári boli nervózni z udalostí, ktoré sa diali. Pýtali sme sa na novú úrodu, ale oni hovorili len o masovom hlade, týfusovej epidémii, prípadoch kanibalizmu.

Áno, súhlasili, že sa musíme pripraviť na žatvu novej úrody; ale ako možno naštartovať paralyzovanú vôľu ľudí? Policajné stanice a väzenia boli plné roľníkov z okolitých dedín, ktorí boli obvinení z krádeže obilia: „sabotáž" a „rozkrádanie štátneho majetku" boli oficiálnou obžalobou.

Pred večerom sme dorazili do väčšej dediny Petrovo. Všade vládlo nezvyčajné ticho. „Pojedli sme všetkých psov, preto je tu ticho," povedal dedinčan, ktorý nás viedol k politickému oddeleniu. „Ľudia nechodia von, nemajú sily," poznamenal. Po stretnutí s vedúcim politického oddelenia nás zaviedli do sedliackeho domu prenocovať.

Blikajúce ohnisko bolo jediným svetlom v dome. Našou hostiteľkou bola mladá žena. Všetky city, vrátane zármutku a strachu, akoby boli vyžmýkané z jej vyhladovaného tela. Bola ako žijúca posmrtná maska. Na úzkej posteli v kúte ticho ležali dve malé deti, akoby nemali v sebe život. Len ich oči prezrádzali, že boli živé. Zažmurkal som na ne, keď na mňa pozreli.

„Prepáčte nám za vyrušovanie," povedal Jurij.

„Nebudeme vám na príťaž, ráno odídeme." Hovoril neprirodzene, pošepky, ako keby bol v nemocnici alebo na cintoríne.

„Ste tu vítaní," povedala mladá žena, „ale ma mrzí, že vám nemám čo ponúknuť. Nemali sme kôrku chleba už niekoľko týždňov. Máme trochu zemiakov, ale sa ich neodvážime zjesť príliš rýchlo." Potichu plakala. „Bude tomuto raz koniec, alebo musia moje deti spolu so mnou zomrieť ako ostatní?"

„Kde je váš muž?" spýtal som sa.

„Neviem. Bol zaistený a asi je vo vyhnanstve. Môj otec a brat boli tiež odvlečení. Určite nás tu nechali, aby sme pomreli hladom."

Jurij povedal, že ide fajčiť a náhle vyšiel z domu. Vedel som, že sa obával zlyhania nervov – nechcel plakať pred cudzími.

„Nezúfaj," povedal som žene. „Viem, že je to ťažké, ale ak máš svoje deti rada, nevzdávaj sa. Priveď ich k stolu. Môj priateľ a ja máme nejaké jedlo z mesta, môžete sa všetci najesť s nami."

Jurij sa vrátil. Dali sme na stôl všetko jedlo, čo sme priniesli a jedli sme skromne, aby sa všetkým ušlo. Deti sa pozerali s vyvalenými očami na slaninku, sušenú rybu, čaj a cukor. Jedli hltavo, akoby sa báli, že to jedlo zmizne tak rýchle, ako sa objavilo. Keď uložila deti do postele, začala naša hostiteľka hovoriť.

„Nebudem hovoriť o mŕtvych," povedala. „O tom už viete, som si istá. Byť polomŕtvy a zomierajúci je ešte horšie. Stovky ľudí v Petrove majú zduté bruchá od hladu. Neviem, koľkí zomrú každý deň. Mnohí sú takí oslabení, že ani nevyjdú von z domu. Občas príde voz a pozbiera mŕtvoly. Pojedli sme už všetko, čo sa dalo – mačky, psov, poľné myši, vtákov. Zajtra za svetla uvidíte, že stromy majú olúpanú kôru, lebo sme ju zjedli. A konský trus sme už tiež jedli."

Musel som vyzerať prekvapene a neveriaco.

„Áno, konský trus. Bili sme sa oň. Niekedy boli v ňom celé zrnká obilia."

Bola to prvá Jurijova návšteva na dedine. Obával som sa, že tento prvý dojem z hororu na dedine ho duševne zlomí, a tak som prerušil ženino rozprávanie a nástojil som, aby sme išli všetci spať. Ale ani Jurij, ani ja sme nemohli zaspať. Boli sme radi, keď prišlo ráno.

Keď sme po východe slnka prišli na politické oddelenie, našli sme tam len agronóma zo štátneho majetku. Zistil som, že to bol môj starý známy, spolužiak z erastovskej poľnohospodárskej školy a priateľsky sme sa objali. Opýtal som sa ho na iného známeho, Jašu Gromova, ktorý so mnou pracoval v závode pred niekoľkými rokmi.

„Čoskoro príde. Zostaneš v Petrove alebo pôjdeš ďalej?"

„Ideme ďalej," povedal som.

„Prespali sme tu len jednu noc a zoznámili sme sa so situáciou. Ale ťa chcem požiadať o láskavosť, súdruh Bašmakov. Máš nejaké jedlo?"

„Myslíš pre seba?"

„Áno, povedzme, že pre mňa. Samozrejme, zaplatím."

„Platiť! Akoby peniaze boli problémom. Príď k nám domov, bývam neďaleko odtiaľto a uvidím, čo môžem urobiť."

Ako sme kráčali k jeho domu, povedal:

„Viem, že chceš stravu pre tých darebákov a ti to nevyčítam. Ale, súdruh Kravčenko, nebude nikomu na osoh, ak ťa ovládne súcit. Musíš sa naučiť postarať sa o jedlo pre seba, aj keď iní zomierajú od hladu. Inak nebude mať kto postarať sa o žatvu. Vždy, keď tvoje city začnú byť silnejšie ako rozum, musíš si povedať: jediným spôsobom ako ukončiť hladomor, je

zabezpečenie novej úrody. Nemysli si, že som si na to ľahko zvykol. Tiež nie som zviera."

I tak mi dal kúsok údeného mäsa, fľašku oleja, trocha múky a vrecúško žita.

Poďakoval som sa mu a vzal som balíček do domu, kde sme strávili noc. Mladá žena nebola v stave od radosti vydať zo seba hláska, aby sa nám poďakovala. Cítil som jej vďačnosť, ako by to bola krutá výčitka.

Išli sme sa potom s Jurijom prejsť dedinou. Opäť sme boli skľúčení neprirodzeným tichom. Čoskoro sme prišli k otvorenému priestoru, ktorý bol určite voľakedy trhoviskom. Jurij ma náhle schytil za rameno, až ma zabolelo. Vôkol nás ležali na zemi mŕtvi muži, ženy a deti poprikrývaní slamou. Napočítal som sedemnásť mŕtvol. Po chvíli sa priblížil voz a dvaja chlapi naň nahádzali mŕtvoly, ako by to boli polená.

Jurij odišiel na štátny majetok, aby zabezpečil ďalšiu dopravu, a ja som sa vrátil na politické oddelenie pohovoriť s Gromovom. Bol nadšený, že ma vidí. Každý návštevník z onoho pozoruhodného sveta mimo územia postihnutého hladom bol vítaný, lebo mu pripomenul, že niekde sa žije normálnym životom. Zobral ma na štátny majetok. Tento podnik vlastnil a kontroloval štát a robotníci robili za plat, na rozdiel od kolchozu, kolektívneho podniku, ktorý spravovali družstevníci.

„Jaša," povedal som, keď sme kráčali pri poliach dozrievajúceho žita a jačmeňa, „bol som dnes ráno na trhu a ..."

„Áno, viem Viťa. Koľko ich tam bolo dnes ráno. Len sedemnásť? Inokedy je ich tam viac. Čo iné môžeme robiť, než ich pozbierať a pochovať. Videl si, štát im vlani na jeseň zhabal všetko obilie. Tú trochu, čo dostali za robotu, alebo čo sa im podarilo schovať, už dávno zjedli. Je to smutné a ohavné. Poď k nám a pohovoríme si o tom. Bol som príliš dlho sám so svojimi myšlienkami."

Smrť hladom nie je dobrá téma na rozhovor. Fakty sa jednotvárne opakujúc. Nie je to hrozná opovážlivosť plochými všednými výrazmi opisovať pekelné skutočnosti? Čo mi Jaša povedal, bolo to isté, čo mi povedala sedliacka žena včera večer, to isté, čo som videl na trhovisku. Začal som si zvykať na túto atmosféru hrôzy, začal som nadobúdať akúsi vnútornú odolnosť k realite, ktorá by ma ešte včera asi dorazila.

Dlho sme hovorili. Gromov mi opísal ľudí, s ktorými budem robiť na určených dedinách a sľúbil mi pomôcť, ako mu len bude možné. Zakýval na rozlúčku, keď sme s Jurijom odchádzali na dvojkolesovej bričke, ktorú nám poskytol štátny majetok.

Slnko zapadalo a obloha sa sfarbila do krvavočervena. Starý muž, ktorý nás viezol, sa prihováral koňom:

„Poďme, moji sokolíci. Pohnite sa, miláčkovia!“

Ponúkol som mu cigaretu. Jeho nálada sa zlepšila účinkom dobrého tabaku, siahol pod sedadlo, vytiahol odtiaľ píšťalu a začal hrať ukrajinské ľudové melódie.

„Zdá sa, že máš veselý život, starký,“ povedal Jurij.

„Ale áno, my tu žijeme na vysokej úrovni, s jednými nohavicami pre dvoch chlapov a všetci sme živí, až pokým nezomrieme. Nieto chudobných, nieto bohatých, len žobráci. Bežte do kopca, sokolíci! Ukážte, čo viete, týmto mešťanom!“

„A kto si ty, starý otec?“ opýtal som sa.

„Každý ma tu pozná. Keď som mal svoje gazdovstvo a dosť jedla, ľudia ma volali Kuzma Ivanovič. Teraz, keď som kočiš, volajú ma Kuzka. Nič iné mi nezostalo, len táto píšťala, a tak na ňu hrám.“

„Moja starká zomrela od hladu počas minulej zimy. Dcéra sa vydala a robí v baniach. Dvaja z mojich synov a ich rodiny boli vyhnaní na Sibír súdruhmi, ako kulackí agenti. Pretože som starý a neškodný, dali mi túto robotu na štátnom majetku. Dlho ma nechceli zobrať, mysleli si, že budem sabotovať prácu. Ale prečo by som to mal robiť? Aj tak som jednou nohou v hrobe. Robím všetko, čo mi povedia a jedinou útechou sú mi tieto kone. Dobre sa o ne starám. Je pravda, že patria štátu, ale tvárim sa, že patria mne. Sú jedinou rodinou, ktorú tu mám. Kŕmim ich, čistím ich a rozprávam sa s nimi. Aj mi rozumejú – každé slovo. Pre ne som stále Kuzma Ivanovič, nie jednoduchý Kuzka. Moje jediné želanie je, aby som bol pochovaný vedľa mojej starkej, keď príde na mňa rad. Požiadal som dobrých ľudí, aby na to pamätali a oni mi to aj sľúbili. Ako vidíte, nemám sa čo báť.“

Potom pokračoval v hraní.

Bol večer, keď sme dorazili k miestnemu sovietu, ktorý bol cieľom našej cesty. Soviet bol umiestnený v peknom dome na konci ulice s topoľmi po oboch stranách. Vo vnútri na nás už čakalo niekoľko funkcionárov. Priateľsky nás privítali. Po vzájomnom predstavení sa sme išli do domu, kde býval zástupca vedúceho. Dom bol čistý a mali sme tam jednoduchú, ale dobrú a výdatnú večeru.

Pri príjemnom svetle petrolejovej lampy a bohato prestretom stole ťažko si bolo predstaviť, že vo všetkých okolitých domoch vládne hlad a smrť. Sledoval som tváre mužov, s ktorými budem musieť pracovať a bolo mi jasné, že aj oni si mňa dobre prezerajú.

Vedúcim politického oddelenia bol Somanov, príslušník armády, major delostrelectva. Bol nízkej postavy, zavalitý, asi štyridsaťročný, s pokojným a priateľským výrazom v tvári. Bol mi hneď sympatický. Jeho asistent, náš hostiteľ, bol riaditeľom metalurgického závodu v Doneckej oblasti. Bol

pekne oblečený, veľmi zhovorčivý a plný veselých historiek. Druhý asistent vedúceho bol mladý dôstojník GPU, snedý, dobre vyzerajúci chlapík, ktorý veľa nepovedal, zato však pozorne počúval. Štvrtý člen politického oddelenia bol redaktor z novín v mojej oblasti.

Skúmali sme sa navzájom. Spomenul som mená svojich dôležitejších priateľov a, akoby mimochodom, spomenul som aj svoje osobné styky s komisárom Ordžonikidzem. Keď som spomínal mená svojich známych z GPU zo svojho rodiska, mladý dôstojník GPU podvedome zbystril pozornosť. Nevediac, čo všetko ma ešte čaká, bol som rád každej známosti, vďaka ktorej som mohol posilniť svoju politickú prestíž.

Po večeri sme mali formálnu poradu. Oboznámili Jurija i mňa s plánmi a informáciami o osobitostiach miestnych vedúcich kolchozov, za ktoré budeme zodpovední. Našťastie v tejto oblasti vyzerala úroda dobre. Našou úlohou bude ochrániť úrodu pred záškodníkmi, dozerať na žatvu a postarať sa, aby štátne dodávky boli splnené. Hoci sme mali na starosti rôzne dediny, spoločná zodpovednosť nás navzájom zblížila.

Na druhý deň ráno ma súdruh Somanov zavolal do svojej kancelárie.

„Ty máš viacej skúseností v poľnohospodárstve než väčšina vyslaných súdruhov, čo je veľmi dobre," povedal mi.

„Chcem ťa však varovať. Uvidíš veľa utrpenia a budeš sa musieť s tým vyrovnať. Nechcem ti radiť, ako sa toho zhostiť. Len jedno: nezrúť sa duševne, nepomôže to ani tebe, ani poslaniu. Rob, čo považuješ za potrebné a nedovoľ, aby sa ti ktokoľvek do toho miešal. Ak splníš plán vo svojej oblasti, všetko ostatné ti bude odpustené. Ak nesplníš, tak... všetci poznáme následky. Vedúci kolchozov a predsedovia miestnych sovietov ťa už očakávajú. Veľa šťastia!"

Čoskoro sme boli s Jurijom na ceste. Jeho dediny boli asi trinásť kilometrov od mojich. Keď sme prišli do dediny Logina, kde bol môj hlavný stan, zostal som pri budove miestneho sovietu a Jurij pokračoval ďalej sám. Sídlo sovietu bolo malé, ale čisté. Schôdza bola v plnom prúde. Najprv som sa predstavil, ukázal som im svoje poverovacie listiny politického oddelenia a okresného výboru strany a navrhol, aby pokračovali v schôdzi. Vedúci sovietu sa volal Belousov a zdalo sa, že bol v tieni tajomníka miestnej organizácie strany súdruha Kobzara. Vedúci strojnotraktorovej stanice Karas bol tiež prítomný.

„Súdruh Kravčenko, vy ste odteraz náš vedúci. Veďte teraz schôdzu," povedal Kobzar.

„Nie, nie, pokračujte v schôdzi a ja budem len počúvať, ak súhlasíte. Odteraz, súdruhovia, nebude žiadne my a vy. Musíme pracovať spolu. Vy poznáte miestne problémy lepšie ako ja, a preto sa budem na vás spo-

liehať. Ale zároveň si uvedomte, že ja som za všetko zodpovedný a musím urobiť záverečné rozhodnutia. Rád by som mal svoju prvú schôdzu s vami zajtra a očakávam, že budete mať všetky potrebné údaje pripravené. Žiadam, aby každý z vás mal svoj plán. Teraz pokračujte v začatej diskusii."

Pokračovali v schôdzi. Každý z vedúcich kolchozov prehovoril. Všetci nástojili, že ak sedliaci nebudú mať žiadne jedlo, nebudú schopní žať obilie.

„Moji ľudia hladujú," povedal jeden z nich. „Mnohí ležia bezvládne v domoch s napuchnutými bruchami. Nemôžeme počítať, že budú pracovať. A kým sa žatva začne, bude ešte viac tých, čo nebudú vládať alebo čo zomrú. Čo máme teda robiť?"

Belousov a Kobzar odpovedali len všeobecne, citovali stranícke direktívy a mal som dojem, že boli v rozpakoch, neznalí a vlastne bez záujmu. Pomyslel som si: Tak to vyzerá, že sa budem musieť viac spoliehať na sedliakov než na týchto funkcionárov.

Bolo mi jasné, že títo stranícki a štátni funkcionári si na hladomor zvykli a že bude potrebné prekonať ich apatiu, ak má žatva úspešne prebehnúť.

„Poďte so mnou, prenocujete u mňa," navrhol Belousov po skončení schôdze. „Musíte byť unavený z cesty. Myslím, že sa nájde kvapka alebo dve, aby ste získali novú silu."

„Bol by som poctený, keby ste išli so mnou," ozval sa jeden z predsedov kolchozu. Volám sa Čadaj. Mám malú rodinu a máme pre vás samostatnú izbu."

Rozhodol som sa prijať pozvanie Čadaja. Čím bližšie ku kolchozu, tým lepšie pre mňa. Potriasol som si ruky so všetkými a odišiel som s Čadajom – jednoduchým a inteligentným mužom stredných rokov. Bol hladko oholený a pôsobil sympaticky. Ďalší vedúci kolchozu, Demčenko, išiel s nami.

„Tak priatelia," usmial som sa, keď sme prišli k domu, „poďme najprv do maštalí. Takto som bol vychovaný. Môj starý otec v Alexandrovsku hovorieval: skôr než pôjdeš do postele, zisti či sú kone a kravy opatrené."

„Pochádzate z vidieka?"

„Nie, nie, súdruh Demčenko, ale žil som dosť dlho na dedine."

Pri svetle lampy som videl, že kone boli v maštali, ale bez sena. A navyše, maštaľ nebola vyčistená.

„Sukin syn!" Čadaj podvedome zahrešil.

„Opäť zanedbal túto maštaľ! Zajtra ho vyhreším."

„Neviem, kto mal službu," povedal som. „Podľa môjho názoru musíte vyhrešiť seba samého. Ak je niečo v neporiadku, je to vaša vina ako vedúceho kolchozu. To je znak dobrého vedúceho."

„Hádam máte pravdu," súhlasil Čadaj namrzene. „Ale nie je to také jednoduché. Ak sú ľudia hladní, nemôžu pracovať. Nemôžu sa dobre sústrediť na prácu."

„Áno," Demčenko súhlasil, „nie je to také jednoduché. Teda, dobrú noc vám obom, uvidíme sa zajtra."

V dome som stretol Čadajovu ženu a deti. Hoci boli všetky chudé a otrhané, bolo zrejmé, že podmienky tu boli lepšie než vo väčšine sedliackych domov.

„Súdruh Čadaj, povedz mi do očú, neoficiálne, ako sa tu darí ľuďom," opýtal som sa. „Aké máte plány na žatvu? V akom stave sú stroje? Neskrývaj nič predo mnou. Naopak, buď úprimný ku mne, pretože obaja máme ten istý cieľ."

„Neviem kde začať, súdruh Kravčenko. Úroda nie je zlá. Stroje sú v poriadku, ale niektoré náhradné súčiastky chýbajú. Bez nich nemôžeme nič robiť."

„Urob mi zoznam vecí, ktoré potrebujeme a ja to predostriem politickému oddeleniu v Petrove."

„Ďakujem vám, to bude veľká pomoc. Iná nepríjemná vec je situácia s koňmi. Nemáme krmivo. Keby sme dostali trocha ovsa... Pravdaže, mohli by sme skosiť niečo z novej úrody, ale to je proti príkazom."

„Príkazy alebo nie, urobíme tak, ak nemáme inú možnosť," povedal som. „Bude to na moju zodpovednosť. To bude naša prvá úloha zajtra. Bez koní nemôžeme nič robiť. A bez ovsa čoskoro nebudeme mať ani kone."

„Obávam sa, že Belousov a Kobzar to nedovolia," varoval Čadaj.

„Ja sa o nich postarám."

„Napokon, súdruh Kravčenko, najdôležitejší sú samotní ľudia. Zomierajú ako muchy. Sú príliš slabí a opuchnutí na to, aby sa mohli pohnúť. Kto bude robiť v žatve? Žobral som, aby nám soviet požičal nejaké obilie. Nakoniec mi poslali trinásť mechov. Nie som ani Mojžiš, ani Ježiš. Nemôžem nakŕmiť tisíce ľudí s trinástimi mechmi obilia. Poviem ti súdruh, videl som krv a smrť, keď som bol vojakom, ale nič také strašné, ako to, čo sa deje tu v mojej dedine."

Potom sa mi pozrel priamo do očú. Opatrná nádej znela v jeho zármutku.

„Súdruh splnomocnený zástupca, ak chcete mať zber úrody, najprv musíte zachrániť ľudí od hladu. Mimochodom, nevládzem sa viac pozerať na toto utrpenie. Jednoducho už to neznesiem!"

„Nemôžem ti nič sľúbiť, súdruh Čadaj, len to, že sa pokúsim. Zajtra skoro ráno vstaneme a pôjdeme z domu do domu. Musím sa sám presvedčiť predtým, ako sa rozhodnem niečo podniknúť."

3 Čo som videl v to ráno, keď sme s Čadajom prešli dedinou, bolo nevysloviteľne strašné. Na bojisku ľudia zomierajú rýchlo. Nepoddávajú sa, podporovaní svojimi druhmi a pocitom zodpovednosti. Tu som však videl ľudí odumierať osamelých a utiahnutých, bez pocitu obetovania sa za dobrú vec. Politické rozhodnutie ich vohnalo do pasce. V dôsledku nariadení prijatých za naleštenými rokovacími stolmi vo vzdialenom hlavnom meste boli ponechaní osudu zomrieť od hladu. Zmierniť tú hrôzu sme nemohli ani útechou, že sa tomu nedalo zabrániť.

Najstrašnejší bol pohľad na malé deti, ako sa z ich telíčok stávali kostry obtiahnuté kožou. Hlad vymazal všetky stopy mladosti z ich tvárí, ktoré sa pretvorili v znetvorené grimasy; len v ich očiach ostalo čosi detské. Všade sme videli ležať mužov a ženy s napuchnutými tvárami a bruchami, bez akéhokoľvek výrazu v očiach.

Zaklopali sme na dvere jedného domu, ale nik sa neozval. Zaklopali sme znova. So strachom sme otvorili dvere a vošli úzkou predsieňou do malej jednoizbovej chalupy. Najprv som si všimol večné svetlo pred obrazom ikony nad širokou posteľou, potom som uvidel telo ženy stredného veku ležiace na posteli s rukami prekríženými cez prsia na novej vyšívanej blúzke ukrajinského kroja. Pri jej nohách stála staršia žena a vedľa nej dve deti, chlapček, asi jedenásťročný a dievčatko asi desaťročné. Deti potichu fňukali a spevavo opakovali: „Mama, drahá naša mama."

Pozrel som sa dookola a moje oči spočinuli na napuchnutom nehybnom tele muža ležiaceho za pecou. Príšernosť tejto scény nespôsobila mŕtvola na posteli, ale stav žijúcich svedkov. Nohy staršej ženy boli napuchnuté do neuveriteľnej veľkosti, muž s deťmi boli v poslednom štádiu pred smrťou hladom. Vyšiel som rýchlo z domu, hanbiac sa za svoju unáhlenú reakciu.

Vo vedľajšom dome som našiel muža, asi štyridsiatnika, ako sedí na lavici a opravuje si topánky. Jeho tvár bola opuchnutá. Čisto vyzerajúci malý chlapec, vychudnutý na malú kostričku čítal knižku a vychudnutá žena sa obracala okolo sporáka.

„Čo varíš, Nataška?" opýtal sa jej Čadaj.

„Však vieš, čo varím," odvrkla a v jej hlase zaznel vražedný tón.

Čadaj ma potiahol za rukáv a vyšli sme von.

„Prečo sa nahnevala?" opýtal som sa.

„Pretože − hanbím sa vám to povedať, Viktor Andrejevič −, varí konský trus a zelinu."

Moja prvá reakcia bola vrátiť sa do domu a zabrániť jej v tom, ale Čadaj ma zadržal.

„Nerob to, prosím ťa. Nevieš, ako sa hladní ľudia cítia. Mohla by ťa zabiť, ak by si sa pokúsil jej vziať, čo má v hrnci."

Keď sme prešli asi tucet domov, vyhovel som sa Čadajovmu naliehaniu, aby sme prestali s prehliadkou.

„Všade je to rovnaké. Máš toho dosť!" povedal.

Bolo mi jasné, čo mám robiť. Situácia bola príliš beznádejná, aby som zastal na polceste. Budem ignorovať zákony a nariadenia, aj napriek prípadným dôsledkom. Ak neobnovím silu týchto vidiečanov, všetko bude stratené. Po návrate do Čadajovho domu som napísal list súdruhovi Somanovovi, vedúcemu politického oddelenia strany a doručil ho poslom. Pred večerom sa posol vrátil s odpoveďou:

„Som si vedomý podmienok. Nalieham, aby ste si všetko dôkladne premysleli a zvážili všetky okolnosti. Čo vy navrhujete, je porušenie našich záväzných príkazov. Ak však nemáte na výber, urobte, čo považujete za potrebné. Pokúsim sa nájsť pre vás nejaké obilie, ale nemám veľkú nádej, že sa mi to podarí."

Táto odpoveď ma uspokojila. Aspoň nepovedal nie. Navrhol som mu nakosiť na konci rolí dostatok ovsa pre kone a trocha pšenice pre dedinčanov. Podobné predčasné kosenie bolo v *Izvestijách* odsúdené ako „krádež štátneho majetku" a „kulacká sabotáž". Sedliaci boli za také zločiny zavretí a poslaní do vyhnanstva.

Na druhom kolchoze boli podmienky v podstate rovnaké. Niektorí sedliaci stále vlastnili kravy, ale všetko mlieko museli odovzdávať do štátnej mliekarne. Aj tí ľudia, ktorí sa mohli hýbať, boli slabí a úplne zúfalí.

Požiadal som Čadaja a Demčenka, aby zvolali dedinských učiteľov, doktorku a niekoľko inteligentných a podnikavých žien z kolchozu. Zároveň som poslal po Belousova, Kobzara a Karasa. Keď sa zhromaždili, s napätím očakávali, aký kúzelnícky trik vytiahnem zo svojho straníckeho klobúka. Niektorí z nich, hlavne Kobzar, neskrývali skepsu.

„Pozval som vás sem, súdruhovia, a špeciálne vás, ženy," začal som, „pretože potrebujem vašu radu. Som rád, že prišli aj vedúci sovietu, tajomník strany a vedúci strojnotraktorovej stanice. Išiel som z domu do domu a mám dobrý obraz o situácii.

Som zhrozený najmä zo stavu detí. Ako môžu ľudia pracovať, keď ich deti zomierajú doma od hladu?"

„Tu je môj plán. Čadaj mi povedal, že v dedine je niekoľko prázdnych domov. Chcem, aby ste ich vy ženy vyčistili, olíčili vápnom a urobili ich vhodné na bývanie. Začneme s deťmi. Tie budú v tých domoch bývať až do konca žatvy. Nech sa tam zhromaždia, ostrihajte im vlasy, okúpte ich a dajte im injekcie proti týfusu. Viem, že ty, doktorka, máš potrebné lieky.

V záhradách týchto domov postavte pár stolov a prineste kotlíky na varenie stravy. Ste ochotní pomôcť?"

„Sme ochotné pomôcť," ozvala sa jedna žena, „ale čo budeme variť?"

„To vám poviem neskoršie. Zatiaľ by som len chcel vedieť, komu by ste s dôverou zverili svoje deti."

„Kononenko," niekoľko hlasov naraz odpovedalo. „Ivan Petrovič ... učiteľ."

„Ivan Petrovič," obrátil som sa na staršieho muža, ktorého mi ukázali, „pretože ľudia vám dôverujú, aj ja vám dôverujem. Vy budete zodpovedný za túto úlohu s deťmi. Nájdite si pomoc a môžete sa úplne spoľahnúť na mňa. Dajte mi vedieť, ak vám niekto bude robiť ťažkosti."

„Som ochotný," povedal učiteľ, „a prečo nie? Toto sú moji ľudia. Ak nám dáte jedlo, zaručím sa vám za ostatok." V jeho hlase bolo cítiť plač.

„Ďakujem, Ivan Petrovič. Začnime s predpokladom, že jedlo bude. Dávam vám čestné slovo."

Okrem vedúcich všetci odišli. Tých som zaviedol do druhej miestnosti a zatvoril som dvere.

„Súdruhovia, dajme sa do roboty," povedal som. „Nebuďte šokovaní tým, čo vám poviem. Poznám všetky direktívy tak ako aj vy, snáď i lepšie. Po prvé, dávam sedliakom povolenie nakosiť ovos na nakŕmenie koní. Po druhé, dávam povolenie ihneď skosiť jačmeň na koncoch rolí a na miestach, kde je dozretý. Začnite mlatbu a buďte pripravení dať jeden kilogram zrna každej rodine na deň. Množstvo pomaly zvyšujte tak, aby na začiatku žatvy boli ľudia silní a schopní roboty. Dajte Ivanovi Petrovičovi dosť obilia, aby nasýtil všetky deti. Máte povolené zabiť podľa potreby kolchozné svine, aby ste mohli dať deťom ku krúpam troška mäsa a masti."

Ako som hovoril, výraz pochybnosti v ich tvárach sa zmenil na hrôzu. Ich oči to vyjadrovali lepšie než slová: „*Či sa zbláznil tento človek? Chce nás všetkých dať popraviť včítane seba?*"

„Ale, súdruh Kravčenko," začal Kobzar.

„Žiadne ‚ale' nechcem počuť. Urobte, ako vám nariaďujem. To je moja vec."

„Je mojou povinnosťou informovať politické oddelenie," vykríkol Belousov a rozrušene sa postavil.

„Nie, súdruh Belousov," zastal sa ma vedúci strojnotraktorovej stanice, „nemáš pravdu. Ak to splnomocnený zástupca strany nariadi, tak musí vedieť, čo robí a my musíme poslúchať."

„Nemôžem ti zakázať niekoho informovať, ak si to želáš," povedal som. „Na to máš právo. Ale ak nevykonáš moje rozkazy, budeš za to zodpovedný. A čo sa týka teba, súdruh Kobzar, stratíš svoju stranícku legitimáciu, ak ihneď nesplníš všetky moje nariadenia. To je všetko, súdruhovia."

Ako sme vychádzali z miestnosti, pocítil som stisk ramena ako prejav vďaky. Bol to Čadaj. Potom prišiel za mnou Demčenko .

„Pomôžem vám, aj keď ma to bude stáť život," šepkal zachrípnutým hlasom. „Teraz, keď sme urobili tento prvý veľký krok, pozrime sa do družstevného obchodu. Poďte so mnou, predstavím vám vedúceho Makarenka."

Obchod bol špinavý a zanedbaný. Okrem niekoľkých sadrových bást Stalina a kopy vytlačených portrétov iných predstaviteľov strany, nebolo na policiach nič. Makarenko bol nízky muž, servilný a prešibaný, pričom hneď sa mi pokúsil aj polichotiť. Povedal som mu v krátkosti o svojom rozhodnutí nasýtiť deti v dedine a požiadal som ho o pomoc.

„Viem, že máš nejaké potraviny schované. Musíš sa ich vzdať. Akonáhle dokončíme žatvu, zaplatíme ti obilím a nik tým neutrpí."

Bol z toho vystrašený. Na jednej strane mal príkazy z vedenia obchodov a na druhej strane sa bál nahnevať predstaviteľa strany. „Áno, súdruh, mám trocha cukru, cukríkov a desať kíl krúp, niekoľko sušených rýb a niekoľko kusov mydla. Ak sa kolchoz písomne zaviaže, že zaplatí za všetko obilím a senom, tak súhlasím. Ale najprv musím dostať povolenie z okresného úradu. Zajtra vám dám vedieť. A ak vám môžem niečo poradiť, požiadajte o pomoc aj mliekareň."

„Čo máš na mysli?"

„Myslí na miesto, kam dodávame mlieko," vysvetľoval Demčenko, „vyrábajú tam z neho maslo na vývoz."

„Maslo na vývoz!"

„Áno, súdruh Kravčenko, do zahraničia. Balia ho do papiera s vytlačenými podivnými cudzími slovami. Viete, hladovka je jedna vec, ale zahraničný obchod je niečo iné."

„Dobre, zaveď ma tam," povedal som.

Mliekareň bola neďaleko dediny. Jej vedúci, straník, bol vľúdny a veľmi nešťastný človek. Ukázal nám celú mliekareň. V jednej miestnosti bolo maslo nakrájané a zabalené do papiera s nápisom v angličtine: „USSR Butter Export".

„Viem, že vidiečania hladujú," povedal vedúci. „Samotná predstava, že toto maslo budú jesť sýti cudzinci, ma bolí ako rana nožom. Ale čo môžem robiť? Mám svoje príkazy. Zaostávam za plánom a som si istý, že budem potrestaný. Sedliaci kradnú mlieko, lebo sú hladní. A kolchozy neprodukujú, lebo nemajú dosť krmiva pre kravy."

„To je jedno," povedal som, „musíte mi pomôcť. Deti treba nasýtiť, aj keď použijeme vedľajší produkt, ktorý je zvyškom pri výrobe masla."

„Vám sa to ľahko povie. Ale ja, rovnako ako Makarenko, nielenže mu-

sím splniť plán, ale musím zásobovať aj miestnych funkcionárov. Všetci z nich, Kobzar, Belousov a ich zástupcovia berú moje maslo a mlieko."

„Dobre, odteraz všetok cmar musí byť odovzdaný novému projektu pre deti," prehlásil som.

„S tým súhlasím s podmienkou, že dostanem súhlas od svojich predstavených."

Potom sa na chvíľku odmlčal, akoby zbieral posledné zvyšky odvahy.

„Ale nie, nebudem sa nikoho pýtať. Povedz svojim ľuďom, nech prídu po cmar zajtra. Ja mám tiež deti."

Bol som v duchu nahnevaný, keď som sa vracal do dediny. Maslo vyvážame za hranice počas tohto hladu! Predstavoval som si ľudí v Londýne, Berlíne, Paríži, ako konzumujú maslo označené sovietskou značkou. Akoby som ich počul hovoriť: „Tí musia byť bohatí, keď si dovolia vyvážať maslo. To je dôkaz, aký úspešný je socializmus." Ako som prechádzal poľami, nepočul som tie milované ukrajinské piesne, také blízke môjmu srdcu. Ľudia akosi zabudli spievať. Počul som len stony zomierajúcich a videl olizovanie sa cudzincov, vychutnávajúcich si naše maslo ...

Keď som prišiel na polia svojho kolchozu, roľníci už kosili ovos a jačmeň. V dedine vo dvoroch určených domov sa zhromaždilo niekoľko sto detí na veľké kúpanie a čistenie. Starý Ivan Petrovič velil, asi dvadsať mužov a žien mu pomáhalo. Čadajova žena, moja hostiteľka, a ďalšie ženy usilovne upratovali domy. Moje myšlienky dlho poznačené hnevom sa zrazu naplnili láskou k týmto jednoduchým ľuďom. Videl som ich ušpinených a trpiacich pod korbáčmi a zbraňami. A teraz som ich videl snaživo a obetavo spoločne pracovať, bez toho, aby ich niekto nútil.

Keď sme sedeli pri večeri, opatrovateľ kráv prišiel za Čadajom a oznámil, že jeden kôň skapal. Čadaj mu povedal, aby z neho stiahli kožu a zdochlinu odniesli za dedinu, poliali petrolejom a posypali nehaseným vápnom. Inak by hladní dedinčania zjedli nakazené mäso. Neskôr prišiel učiteľ a doktorka. Priniesli dobrú správu. Nový jačmeň sušili v peciach a zajtra budú mať deti, ako aj dedinčania prvé dobré raňajky. Zaklali aj niekoľko svíň.

„Dozvedeli sme sa o cmare," povedal Ivan Petrovič, „niektoré deti sú však príliš choré, musíme mať pre ne mlieko."

Chvíľu som o tom rozmýšľal. Už som porušil direktívy a dopustil som sa „kulackej sabotáže", ale musím ísť ďalej.

„Čadaj," povedal som, „nariaďujem ti oficiálne v prítomnosti týchto svedkov, neposielať už žiadne mlieko miestnym straníckym funkcionárom. A nech jedna tretina celej produkcie mlieka je rezervovaná deťom v škôlke. Musíš povedať Demčenkovi, že to isté platí aj pre kolchoz."

Večer v posteli som rozmýšľal o tejto novej privilegovanej vrstve – o straníckych funkcionároch a členoch sovietu. Dostávali mlieko, maslo a iné veci z družstevného obchodu, zatiaľ čo všetci ostatní okolo nich hladovali. Oni len otrocky plnili všetky nariadenia z ústredia, ľahostajní k utrpeniu obyčajných ľudí. Zlyhanie charakteru ako následok privilégií pôsobilo otrasne. Títo privilegovaní ľudia len pred pár rokmi boli tiež chudobní vidiečania a už stratili posledný náznak príslušnosti k svojim susedom. Stala sa z nich oddelená kasta, dôverná klika, vzájomne sa podporujúca a zjednotená proti miestnej komunite.

Ráno som skontroloval kosačky, mláťačky a čističky. Náhradné súčiastky, o ktoré som žiadal, prišli v poriadku a opravy boli v plnom prúde. Jeden z vedúcich kolchozu mi rozprával o svojich problémoch, keď k nemu podišiel jeden sedliak a šepkal mu čosi do ucha.

„Povedz to nahlas, nech ťa splnomocnený zástupca strany počuje!" povedal vedúci.

„Nuž, je to tak, súdruh splnomocnený zástupca. Včera večer zdochol kôň. Kožu sme mu stiahli a zdochlinu poliali petrolejom a posypali nehaseným vápnom. Ale dnes ráno, keď sme ju prišli zahrabať, už tam nič nebolo. Všetko nakazené a znehodnotené mäso v noci zmizlo. Bože, kam sme to dospeli, súdruhovia!"

4 Čas žatvy sa blížil. V dedine vládla lepšia nálada. Väčšina rodín mala aspoň jedno dieťa v škôlke Ivana Petroviča a zrno rozdali všetkým členom kolchozu. V jedno ráno som mal prejav na schôdzi všetkých členov kolchozu. Po schôdzi som zostal pozhovárať sa s kolchozníkmi. Niekto doniesol balalajku a iný sedliak hral na harmonike. Opäť som počul naše ukrajinské piesne a moje srdce poskočilo.

Prišiel ku mne mladý muž. Správa, ktorú mi mal povedať, bola pre jeho jazyk asi príliš komplikovaná, ale nakoniec sa vykoktal.

„Súdruh splnomocnený zástupca! Musíte ísť na soviet, niekto chce s vami hovoriť. Je – je – je z GPU!"

Tí, čo stáli pri mne a počuli to, prestali spievať. Tieto tri najobávanejšie písmená zapôsobili ako úder. Správa, že som bol predvolaný tajnou políciou, sa rozšírila ako blesk . Zavládlo hrobové ticho. V dedine sa očakávalo, že budem potrestaný za nové opatrenia, ako som počul od vedúceho kolchozu.

V budove sovietu ma čakal mladý, dobre vyzerajúci dôstojník GPU, ktorého som už stretol na politickom oddelení. Kobzar a Belousov tam boli tiež. Opýtal som sa Kobzara:

„Prečo si dnes neprišiel na schôdzu kolchozu? Žiadal som ťa, aby si tam prišiel."

„Je mi to ľúto, ale mal som inú robotu," zamrmlal. Správal sa namrzene.

„Rád by som hovoril s tebou súkromne, súdruh Kravčenko," povedal dôstojník GPU.

„V poriadku. Poď so mnou na kolchoz do mojej kancelárie."

Po ceste, aj potom, ako sme už sedeli v mojom úrade, hovorili sme o všeobecných záležitostiach v dedine, o žatve a podobne.

„Súdruh Skopin," spýtal som sa ho napokon, „hovorme k veci. Prečo si prišiel?"

„Dostali sme niekoľko udaní a oficiálnych prehlásení o vašom správaní," povedal. „Všetky sa týkajú toho, že porušuješ zákon, nedodržiavaš nariadenia strany a správaš sa bezohľadne k miestnym predstaviteľom."

„Koho myslíš, keď hovoríš ‚my´ sme dostali? Hovoríš o šéfovi politického oddelenia? Si tu na jeho rozkaz?"

„To nie je dôležité."

„Nie, to je hlavná vec. Bol si poverený ma vypočúvať?"

„Som tu len na priateľský pohovor. Toto nie je výsluch."

„Súdruh Skopin, robím, čo považujem za potrebné a nebudem diskutovať o svojom správaní s vami. Len vedúci politického oddelenia ma môže vyšetrovať. Som splnomocneným zástupcom krajského výboru strany a sám zodpovedám za svoje správanie. Miestni funkcionári sú povinní mi pomáhať. Miesto toho miestni funkcionári nerobia nič, napchávajú si bruchá dobrotami, pokým tu ľudia mrú hladom. Mám zoznam všetkých funkcionárov a toho, čo vzali z kolchozu a z družstevného obchodu na svoje osobné účely. Viem dobre, kto píše tie udania o mne. Ale viem aj o pitkách týchto pánov. Viem o nich veľa."

„Aby som povedal pravdu, súdruh Kravčenko, som tu zo svojho popudu. Môj šéf o ničom nevie. Rozhodol som sa hovoriť najprv s vami, kým mu predložím tie dokumenty o vašom správaní. Povedali mi, že ste vzali výrobky z mliekarne a družstevného obchodu, že beriete mlieko patriace štátu a kosíte obilie pred žatvou. To sú vážne veci."

„Prosím, pripravte oficiálnu správu politickému oddeleniu. Povedzte, že stojím za všetkými svojimi činmi. Zajtra ráno tam prídem osobne podať správu. Chcete vidieť dedinu, súdruh Skopin?"

„Nie, nemám čas. Tak dovidenia. Konám len svoju povinnosť ako treba."

„Dovidenia, súdruh. Uvidíme sa zajtra."

Na druhý deň som sa ohlásil u súdruha Romanova.

„Mal si pravdu, keď si odmietol hovoriť so Skopinom bez môjho súhlasu," povedal mi.

„Tí lenivci z tvojej dediny píšu udania ako poistku pre prípad, že neuspeješ. Viem, že usilovne pracuješ. Viem o tvojich riskantných krokoch a, samozrejme, aj ja budem za to zodpovedný. Ak úspešne a načas skončíme žatvu a dodávky štátu, všetko bude v poriadku. Ak nie, naše hlavy sa budú kotúľať."

„Hovorím s vami otvorene, súdruh Somanov. Pravidelne vás informujem o svojich činoch. Ale chcem sa za to zodpovedať sám. Tu je odkaz, ktorý ste mi poslali a kde ste mi povedali, že môžem robiť podľa svojho uváženia. Vezmite si ten odkaz späť!"

Vzal si ho, dal ho do vrecka a zakričal: „Súdruh Skopin!" Dôstojník GPU vošiel dnu.

„Prosím, prineste mi všetky doklady a materiály týkajúce sa súdruha Kravčenka."

Skopin priniesol hrubý fascikel, ktorý mi Somanov hneď odovzdal.

Somanov počkal, kým som si všetko prečítal. Poznamenal som si mená informátorov GPU, ktorí ma udali, a tiež mená miestnych funkcionárov, ktorí ma ohovárali. Somanov mi sľúbil, že zničí tie dokumenty a odložil ich do svojho trezoru.

„Zajtra prídem do Logina. Zvolajte všetkých funkcionárov. Vyhreším ich podľa zásluhy."

Po návrate do dediny som porovnal mená informátorov so zoznamom obyvateľov. Zistil som, že boli starostlivo rozmiestnení po celom okrese. Jeden robil v obchode, druhý v mliekarni, tretí v kolchoznej administratíve a štvrtý bol šoférom na strojnotraktorovej stanici. GPU malo svoje oči a uši starostlivo umiestnené, aby videlo a počulo všetko. Uvedomil som si, že za chrbtom oficiálnych vedúcich, ekonómov, organizátorov rôzneho zaradenia, bola sieť špiónov – špiónov tajnej polície a špiónov strany, ktorí o sebe navzájom nevedeli. Skrytá za zdanlivou vládou bola skutočná moc.

Neskoršie v ten deň som stretol Ivana Petroviča. Žiaril radosťou nad výsledkom svojej snahy.

„Je ohromné vidieť deti s obnoveným zdravím," povedal mi, ako sme spolu kráčali, „vidieť návrat ich detstva. Všetci sme si vedomí, ako riskujete. Aby som povedal pravdu, celá dedina sa strachuje, keď zavolá GPU."

„Netreba sa vám strachovať," usmial som sa, „bohovia sú na mojej strane. Aspoň zatiaľ. Ale aj tak som rád, že si dedinčania uvedomujú celú situáciu. Teraz sú oni na rade, aby mi to odplatili. Žatva je pred nami. Chcem vás požiadať, aby ste každému povedali, že ja nepotrebujem vďaku, ale chcem, aby každý pracoval, tvrdo pracoval dňom i nocou." „Povedzte im: ‚Kolchozníci, chcete zachrániť Kravčenkovu hlavu? Tak koste, mláťte a odovzdajte všetko obilie podľa plánu.' Nemôžem apelovať sám za seba, ale vy to môžete urobiť za mňa."

„Môžete si byť istý, že urobím, ako ma žiadate. Máte tu priateľov. Verte mi, že ak sa niekto bude ulievať, my si s ním poradíme, urobíme mu tu peklo."

Somanov tam už bol, keď som na druhý deň dorazil na stredisko sovietu. Počul som jeho silný hlas ešte predtým, ako som vošiel dnu. Celá „rodina" miestnych funkcionárov, vrátane vedúceho obchodu, bola tiež už tam.

„Súdruh Kravčenko je tu šéfom," zdôraznil vedúci politického oddelenia.

„Jeho nariadenia sú zákonom. Čas nás tlačí a nemáme čas na nezmysly. Dajte sa do roboty. Choďte aj vy na polia. Bude to na osoh vášmu zdraviu."

„Á, tu je splnomocnený zástupca!"

Privítal ma s nadšením, akoby ma dávno nevidel. Bol to dôkaz jeho priateľstva na zastrašenie nepriateľov. Zhromaždenie sme opustili spoločne a išli sme do administratívnej budovy kolchozu.

„Viktor Andrejevič," povedal, „som pôvodom roľník a osud môjho ľudu ma náramne trápi. Slzy, krv, smrť, vyhnanstvo."

„A prečo? Zem je úrodná a ľudia pracovití. Prečo ich nechávame zomrieť od hladu? Čím viac na to myslím, tým viac som z toho zmätený. Ale do dvoch dní ti pošlem viac múky. A tiež viac náhradných súčiastok na kosačky."

„To nie je vlastne to, čo som vám chcel povedať. Chcel som vám povedať, ako ma potešilo, čo ste urobili pre deti." Naraz prestal hovoriť. „Viktor Andrejevič, vy i ja sme komunisti, ale sme aj ľudské bytosti. Zastanem sa vás, ako by išlo o mňa samotného."

O dva dni bolo všetko pripravené. Skoro ráno som išiel autom do poľa. Kolchozníci, muži i ženy ma predbehli a už tam boli. Kosili obilie a viazali ho do snopov. Čoskoro prišli aj miestni funkcionári a ponúkli sa pomôcť – pohrozenie tajomníka malo účinok. Všade vládol pracovný ruch. Tak ako šofér rozozná podľa zvuku motora, či dobre pracuje, tak som i ja cítil podľa nálady ľudí, že všetko bolo v poriadku.

V noci priviezli na polia stravu a vodu. Postavili stany pre malé deti. Dedinčania, tak ako v minulosti, budú žiť na poliach ďaleko od svojich domovov, pokým sa žatva neskončí. S mojím dovolením zabili býčka a niekoľko svíň. Hoci medzi stovkami mužov a žien, bolo len málo takých, čo sa do sýta najedli a čo neboli zoslabnutí alebo chorí, spievalo sa, žartovalo a pracovalo od rána do noci.

„Všetko je v poriadku," pošepkal mi Ivan Petrovič do ucha, „všetci sú dychtiví zachrániť vašu hlavu." Obaja sme sa usmiali.

Ďalší deň som strávil na kolchoze, kde bol vedúci Demčenko. Aj tam sa práca úspešne rozbehla a nálada ľudí bola dobrá. Niekoľko dní po začiatku žatvy druhá skupina kolchozníkov začala mlatbu. Obilie odvážali do sýpky na preplnených vozoch.

Počas žatvy som raz zašiel do Demčenkových polí. Všimol som si, že jeden z kombajnov stál nečinne, bežal som tam, aby som zistil príčinu. Jeho vodič odpadol z vyčerpania. Niekoľko žien bolo okolo neho, snažili sa ho prebrať. Prikázal som im, aby ho odviezli do dediny a vyliezol som na kombajn. Od čias v komúne som neriadil tento stroj a teraz som sa v tom celý deň vyžíval.

Pred západom slnka, keď ma vystriedali, som zistil, že som stratil peňaženku. Peniaze ma až tak netrápili. Ale prišiel som o svoje poverenie a, čo bolo ešte horšie, o stranícku legitimáciu. Ešte večer a na druhý deň sme prehľadávali polia, ale nič sme nenašli. Zahlásil som stratu politickému oddeleniu strany. Táto udalosť ma trápila ešte veľa rokov.

Druhú nepríjemnosť spôsobil príkaz z politického oddelenia:

„V súlade s predpismi krajského výkonného výboru, kostol v dedine sa musí zmeniť na sklad obilia pre štát. Tento príkaz musí byť splnený do 48 hodín a jeho splnenie sa má nahlásiť."

Rozčúlilo ma to, lebo som vedel, akí sú dedinčania citliví. Bol to nezmysel, náhle zastaviť úspešný priebeh žatvy. Ale Kobzar a Belousov spolu s viacerými ďalšími, sa pustili nadšene do práce. Pomaly a nenápadne sa stali protivníkmi vlastných ľudí, vyžívajúc sa na veciach, ktoré boli cudzie pospolitému ľudu. Miestni komsomolci s radosťou zvesili zo stien kostola závesy, ikony a celú výzdobu.

Správa o tom sa rozšírila ako plameň po poliach. Mnoho dedinčanov odhodilo náradie a bežalo do dediny. Nadávali, prosili a plakali, keď videli svoje posvätné predmety vyhodené z kostola. Zneuctenie kostola bola časťou ich bolesti, videli v tom urážku svojej ľudskej dôstojnosti.

„Všetko nám zobrali," počul som hovoriť staršieho dedinčana, „a teraz nám zhabali aj našu poslednú útechu. Kde budeme krstiť naše deti a pochovávať našich zomrelých? Kde sa obrátime o útechu v našom súžení? Odroni! Neverci!"

Bol som bezmocný. S pomocou Ivana Petroviča som urobil všetko, aby sme obnovili tempo žatvy. Keď sme si už mysleli, že sme uspeli, nový incident opäť všetko pokazil. Stalo sa to v nedeľu. Tajomník miestneho Komsomolu, hlúpy mladík s vyrážkami po celej tvári, volal sa Čiž chodil po ulici, hral na balalajke a s priateľkou spievali protináboženské piesne. Všetkých nahnevalo najmä ich oblečenie. Čiž a dievča mali oblečené červené košele, uviazané v páse zlatou šnúrou a hodvábnymi strapcami. Dedinčania hneď

spoznali, že to boli ozdoby z kostola. Ich hnev prerástol do hrozieb násilia. Len fakt, že boli rýchlejší ako starí dedinčania, zachránilo komsomolcom život a umožnilo im ukryť sa v družstevnom obchode.

Keď som sa dozvedel o incidente, poslal som po Čiža.

„Prečo si ukradol kostolné závesy?" zakričal som na neho. „Neukradol som ich. Vzal som ich verejne z kostola. Iní súdruhovia robili to isté."

„Dobre, ty a tvoji súdruhovia ihneď vrátite všetko, čo ste ukradli. Počuješ ma? Ak nie, dám ťa zavrieť s ničomníkmi, ktorí ťa poslali. Pamätaj si, pokým som tu, neopováž sa zopakovať tieto protináboženské frašky. A to je rozkaz!"

O niekoľko dní kolchoz zabil veľkého vola. Mäso nasolili a odložili na neskoršie. Čadaj mi večer povedal, že časť mäsa ukradli. Predvolal som súdruha Karasa zo strojnotraktorovej stanice. Súhlasil, že mi pomôže. Čakali sme takmer do polnoci. Čadaj a Karas mali lovecké pušky, ja svoj revolver. Uvažovali sme o viacerých možných zlodejoch a boli sme rozhodnutí rázne zakročiť.

„Zastavme sa cestou u tajomníka Kobzara, nech ide s nami," navrhol som. „Mal by vedieť, čo sa tu deje."

V dome bola tma. Čadaj zaklopal na dvere. Keď nepočul odpoveď, otvoril dvere. Zrazu sme začuli hlasy. Vošiel som dnu a zasvietil svojim lampášom. Vtom zaznel výkrik ženy. Zasvietil som tým smerom. Úplne nahé dievča sa pokúšalo obliecť si šaty. Vreštiac od strachu, vybehlo do tmy.

Zažal som lampu na stole. Tá osvetlila fľašku vodky, dva poháriky a misu upečeného mäsa. Polonahý Kobzar sedel na posteli, zmätený a v rozpakoch. Na stoličke bola drevená miska a v nej veľké volie srdce.

„Odkiaľ máš toto mäso?" opýtal som sa ho.

„Kúpil som ho... v družstevnom obchode... môžete si to overiť."

„To aj urobím! Poďme, súdruhovia, nech sa môže navečerať, dojesť aj to srdce."

Čadaj nás viedol do kopca, k domu na okraji dediny. Bolo to miesto, kde sa konali „orgie", o ktorých trpko rozprávali roľníci. Išli sme potichu až k domu. Cez medzeru v rolete som nazrel do veľkej miestnosti. Stôl bol preplnený fľašami, mäsom, chlebom a zeleninou. Videl som troch mužov – vedúci skladník, zástupca vedúceho v družstevnom obchode a mlynár – a tri ženy, viac či menej vyzlečené.

Karas sa postavil k vchodovým dverám, Čadaj k zadnému vchodu a ja som zaklopal na roletu okna.

„Kto je tam?" ozval sa vystrašený hlas.

„Splnomocnený zástupca. Ihneď otvorte, inak budem strieľať."

Dvere sa otvorili. Bujará zábava sa zmenila na zmätok a paniku. Ženy plakali.

„Som tu len preto, že som hladná," bedákala jedna z nich.

„Nútili ma, aby som prišla," žalovala sa ďalšia.

Povedal som ženám, aby sa obliekli a odišli; potom som prikázal svojim dvom spoločníkom, aby prehľadali dom. Našli vrece s mäsom, veľa masti, krupice, medu a niekoľko mechov múky.

„Zatiaľ čo vaši susedia zomierajú od hladu, vy naničhodníci kradnete jedlo z ich úst!" reval som nahnevaný. „A to sa nazývate komunistami! Berte tieto potraviny na vlastné chrbty! Ide sa do budovy sovietu!"

Ráno prišli milicionári a odviedli všetkých troch zlodejov do okresného mesta Pjatichatky pred súd. Keď sa o tom dozvedeli dedinčania, boli nespokojní.

„Nemali ste ich poslať na súd," povedali mi mnohí. „My vieme lepšie, ako sa s nimi vyrovnať."

Keď doviezli prvé obilie do sýpky blízko železničnej stanice, objavil som niečo, čo mnou otriaslo. V tehlovej budove bolo uložených tisíce mechov obilia z minuloročnej úrody! Boli to vládou nariadené štátne rezervy pre okres a boli tam ukryté pred hladujúcimi obyvateľmi. Stovky mužov, žien a detí zomrelo v okolitých dedinách hladom napriek tomu, že obilie bolo takmer pri ich dverách!

Vidiečania, ktorí boli so mnou, keď sme našli „štátne rezervy", neveriacky pozerali a nahnevane hrešili. Samozrejme, že som im to nezazlieval, ale vynútil som si od nich prísľub, aby nepovedali nikomu o tom, čo sme videli. Mal som strach, aby sme tým nepokazili žatevnú morálku. Neskoršie som sa dozvedel, že vláda nahromadila veľké zásoby obilia aj v iných okresoch, kde vidiečania mreli hladom. Len Stalinovo politbyro mohlo vysvetliť, prečo sa tak stalo – ale politbyro mlčalo.

5 Žatva sa prakticky skončila. Večer po príjemnom dni som si vyšiel na dvojkolesovej bričke do poľa. Z diaľky som počul dožinkovú pieseň, hlasy mužov a žien v krásnej harmónii. Po smrti a utrpení – opäť spev! Požehnaná je tá jednoduchosť a bezhraničná dobrota týchto ukrajinských ľudí.

Po chvíli som zbadal, že speváci kráčali smerom ku mne ako procesia vedení učiteľom Ivanom Petrovičom. Ten pohľad potešil srdce: muži vo svojom najlepšom oblečení a ženy vo vyšívaných sviatočných blúzkach s venčekmi z poľných kvetov na hlavách – z ich tvárí žiarila skutočná radosť. Keď prišli bližšie, zastavil som koňa a zostúpil z bričky; bolo tam snáď dvesto dedinčanov.

„Viktor Andrejevič," povedal hlasno učiteľ, aby všetci mohli počuť, „urobili sme tak, ako sme vám sľúbili. Úroda je pod strechou desať dní pred termínom. Videli ste, ako sme pracovali. Uvedomujeme si, čo ste pre nás urobili, keď sme boli hladní a slabí po hroznej zime a jari. Bolo to skutočné hrdinstvo."

„Ďakujem, Ivan Petrovič," odpovedal som, „a ďakujem vám všetkým, súdruhovia."

Procesia zastala a mladí ľudia začali tancovať za zvukov harmoniky. Čadaj a Demčenko sa pripojili ku mne. Od poslednej žatvy takmer polovica obyvateľov dediny zahynula hladom a ním spôsobenými chorobami. A teraz tí, ktorí to prežili, začali opäť žiť. Štát síce vezme väčšinu obilia, ale žatva bola dobrá a čo zostane, bude vari stačiť na prežitie do budúceho roka.

Zábava pod holým nebom bola plánovaná aj na Demčenkových poliach a nemohol som odmietnuť jeho pozvanie. Stovky dedinčanov sa zhromaždili pri stoloch. Scéna bola ožiarená svetlami a veľkými vatrami. Po niekoľkých hodinách potriasania rúk, vzájomných gratulácií a prejavov večera pokračovala spevom a tancom. Aj tu bola oživená nádej nového života.

Ten večer som doma napísal svoju záverečnú správu pre politické oddelenie okresného výboru strany, hlásiac ukončenie žatvy desať dní pred termínom. Taktiež som oznámil zatknutie zlodejov a navrhol som odvolanie Kobzara, Čiža a niekoľkých ďalších funkcionárov.

O niekoľko dní neskoršie, keď som prezeral polia, počul som naraz zatrúbenie auta. Bol som prekvapený, keď som videl niekoľko elegantných vozidiel prichádzať po ceste. Bolo mi jasné, že to musia byť dôležití návštevníci. Popohnal som koňa, aby pobehol k vozidlám. Autá zastali a asi desať mužov z nich vystúpilo. Jeden z nich vykročil ku mne. Spoznal som súdruha Hatajeviča. Zostúpil som z bričky a kráčal k nemu.

Potriasli sme si ruky. Potom sa ma prísnym hlasom opýtal:

„Súdruh Kravčenko, kedy ste ukončili žatvu?"

„Pred tromi dňami, desať dní pred termínom stanoveným plánom pre túto oblasť."

„Počul som. Ale počul som aj iné veci. Napríklad, kto ti dal povolenie kosiť ovos a jačmeň a spreneveriť mliečne zásoby štátu? Prečo si zakázal protináboženské aktivity? Si disciplinovaný člen strany alebo si nejaký anarchista?"

„Súdruh Hatajevič," odpovedal som pokojne „nemohol som robiť inak. Deti umierali. Kone zdochýnali. Kolchozníci nemali síl na žatvu. Štát dostal obilie v poriadku a pred termínom. Áno, vyžadovalo si to niekoľko

sto mechov obilia. Ale investíciou týchto pár sto mechov som zachránil tisíce metrov obilia. Ak toto je zločin, tak som pripravený sa za to zodpovedať."

Hatajevič ma vzal za ruku. Stisol ju priateľsky, čo sa priečilo prísnemu tónu jeho reči. Očividne urobil tú scénu pre formu. Začal kráčať so mnou ďalej, aby nás jeho spoločníci a strážcovia nemohli počuť.

„Povedali mi, že si budúci inžinier a dobrý člen strany. Ale nemyslím, že rozumieš tomu, čo sa deje. Medzi vidiekom a režimom sa vedie nemilosrdný boj. Je to boj na život a na smrť. Tento rok bol skúškou našej moci a ich vytrvalosti. Vyžiadalo si to hladomor, aby sme im ukázali, kto je tu pánom. Stálo to milióny životov, ale kolchozný systém je tu navždy. My sme vojnu vyhrali."

„Obávam sa, že tvoje srdce je silnejšie než tvoj rozum, súdruh Kravčenko. Ak by každý bol taký mäkký, ako si ty, asi by sme túto vojnu nevyhrali. Rozumej ma, nehreším ťa za to. V skutočnosti si vykonal prvotriednu robotu. Osobne, medzi nami, aj moje srdce cíti s tými chudobnými vidiečanmi. Ale chcem, aby si si zapamätal moju kritiku – a ak máš nejaké pochybnosti, nezabudni, že som sa ťa snažil zdisciplinovať."

Zdalo sa, že aj tento mocný Hatajevič sa obával o svoj kádrový posudok ... a nadchádzajúcich „čistiek".

O chvíľu bol opäť obkolesený svojimi pomocníkmi a ozbrojenou strážou. Vozidlá odišli do susednej dediny v mrakoch prachu. Cestou domov som sa čudoval, kto ma udal Hatejevičovi. Bol som si istý, že Somanov by nikdy nesklamal naše priateľstvo. Musel to byť Skopin. Len navonok konal na príkaz Somanova, ale Skopin bol verný len GPU, skutočnej moci v našej zemi.

Pripravoval som sa na odchod. Nadšenie z úspešnej žatvy sa pominulo. Sedliaci sa už sťažovali na nedostatočný podiel z úrody. Po zaplatení štátu za používanie strojov, po odložení obilia na semeno a odovzdanie predpísaných dodávok štátu, ostalo len málo obilia pre ľudí. Priemerne dve kilá za odpracovaný deň a osobu. Toto množstvo nebolo dostatočné ani na uživenie rodiny, nieto na nákup oblečenia a iných potrieb na celý rok.

Isteže, sedliaci dostali navyše aj slnečnicové semená, kukuricu a zeleninu. Ale čo si mohli nakúpiť za túto mzdu? Cena najlacnejších topánok pre sedliakov bola 80 rubľov. Jednoduchý bavlnený oblek stál 100 rubľov. Pri cenách, ktoré boli stanovené štátom za obilie, sedliaci dostali za svoje obilie tak málo, že za oblek a topánky by zaplatili svojou ročnou mzdou. Pretože štát stanovil ceny obilia i topánok podľa svojej potreby, bola to vlastne forma dvojitého vykorisťovania, slúžiaceho na upevnenie ekonomickej poslušnosti a zneužívaného tajnou políciou a straníckymi funkcionármi.

Mnohí vidiečania nevedeli čítať a písať, ale všetci z nich rozumeli tomuto bezpráviu. Robili si posmech, že „lúpež“ je priliehavejšie meno pre „socializmus“.

Počas týchto mesiacov som niekoľkokrát stretol Jurija. Raz som sa ho zastal na politickom oddelení strany. Bol zronený zo svojich skúseností a smutný, pretože jeho žatva meškala za mojou. Boli sme však dobrí priatelia. Nemohol som tušiť, že on bude jeden z tých, čo ma udajú, keď budem mať kádrové ťažkosti. Nepochybujem, že tak urobil pod tlakom.

Takmer celá dedina sa so mnou prišla rozlúčiť. Slzy tiekli po lícach starého Ivana Petroviča. Čadaj a jeho rodina mi sľúbili, že mi budú písať. Keď kočiš šľahol bičom a popohnal kone, zakýval som im na rozlúčku.

X.
Moja prvá čistka

1 Po návrate z oblastí postihnutých hladom nebolo pre mňa ľahké prispôsobiť sa normálnemu životu. V porovnaní s mojimi spomienkami bolo všetko triviálne: návšteva prednášok na inštitúte, podnikové schôdze, stranícke krúžky, dokonca aj každodenná rutina domáceho života. Stal som sa podráždeným a netrpezlivým. Môj otec sa vzdal úsilia dozvedieť sa, čo sa to so mnou vlastne deje. Komunisti v priebehu času nadobudli akúsi imunitu proti pokryteckým frázam propagovaným v novinách, rozhlase a na straníckych schôdzach; mňa to však viedlo k fyzickému utrpeniu.

Keď si spomínam na tie časy, kdesi v tajnom kútiku mojej duše som sa začal so stranou lúčiť. Hrôza z vidieka zanechala vo mne nevyliečiteľné psychické rany. Práve preto som však zúfalo hľadal alibi na utíšenie svedomia. Čo iné som mohol robiť, ako len pudom sebazáchovy sa zmieriť s realitou, z ktorej nebolo úniku? Veď jednoducho nebolo možné „vystúpiť" zo strany. Nemohol som ani spomaliť moju činnosť či prejaviť akékoľvek znaky nevernosti strane. Vstup do strany znamenal večné puto. Mohli by ma vyhodiť zo strany, čo by bola katastrofa, ale sám som z nej vystúpiť nemohol. Ak by som prezradil svoje skutočné pocity, bolo by to znamenalo vyhodenie zo školy, hanbu a prenasledovanie, možno i koncentračný tábor, a nakoniec aj smrť.

Bolo nevyhnutné potlačiť akékoľvek emócie, zahnať ich do podzemia vlastného podvedomia. Usiloval som sa vylepšiť svoju politickú spoľahlivosť. Keďže čistka sa blížila, bolo to ešte naliehavejšie.

Na účely čistiek vznikli stovky komisií. Čoskoro sa začali ich verejné zasadania v podnikoch, úradoch, inštitúciách i školách. Každý komunista musel podstúpiť sériu týchto verejných spovedí a vyšetrovania. Ako nikdy predtým sme si teraz uvedomovali tie neviditeľné a všadeprítomné oči a uši; tie hrubé fascikle, ktoré obsahovali celý náš súkromný život a myšlienky; tých osobných nepriateľov, ktorí využili príležitosť na odhalenie našich skutočných alebo imaginárnych hriechov.

Prejdem bezpečne touto ťažkou skúškou? To bola otázka, ktorú si kládol každý komunista. Bolo ju cítiť v každej našej činnosti, bola prítomná v každom našom rozhovore. Prestali sme plánovať našu budúcnosť – ak by sme nezdolali túto prekážku, nemali sme žiadnu budúcnosť.

Na každom poschodí v Metalurgickom inštitúte bola nainštalovaná špeciálna schránka na podpísané či anonymné „oznámenia" o komunistoch.

Špeciálne kádrové oddelenie za zatvorenými oceľovými dverami celé dni a noci pracovalo na ich triedení, usporiadaní a porovnávaní. Čas čistiek bol ako sezóna poľovačky na ľudí, ktorých ste nenávideli. Bol to sviatok pre závistlivcov a pätolizačov.

Preverovacia komisia sa skladala zvyčajne z dvoch alebo troch členov a vedúceho – straníka s nepoškvrnenou povesťou. Bol to druh súdu, ktorý bol zároveň žalobcom a aj sudcom. Nejaký súdruh Galembo, neskoršie vo vysokej pozícii v Ľudovom výbore oceliarskeho priemyslu, bol predsedajúcim preverovacej komisie na inštitúte.

Tým, ktorí neprešli previerkou, odňali členskú legitimáciu. Stali sa *bývalými* členmi strany, čo ich podstatne odlišovalo od nestraníkov. Občan – bývalý člen strany bol ten, ktorý prepadol. Stal sa navždy nespoľahlivým, bez možnosti povýšenia a v prípade problémov ho zavreli ako „potenciálneho nepriateľa ľudu". Vyhodenie zo strany bolo najhorším osudom, ktorý mohol člena strany postihnúť. Urobili z neho politicky malomocného, ktorému sa vyhýbajú bývalí priatelia i vystrašení príbuzní. Stretnúť takéhoto človeka znamenalo riskovať politické pošpinenie.

Keď sa čista blížila – bolo to ku koncu roka 1933 – strach hraničiaci s hystériou pulzoval v celom inštitúte. Noviny publikovali zoznamy ľudí, ktorí majú byť obeťami čistky. Ktokoľvek si želal niekoho pošpiniť, mohol poslať udanie preverovacej komisii, ktoré sa pridalo k existujúcemu kádrovému materiálu a dokumentom GPU. Ľudská záľuba „odplatiť sa" úspešnejším susedom sa stala veľmi populárnou.

Prvou podmienkou udržania členstva v strane bola, samozrejme, neotrasiteľná vernosť všeobecnej politickej línii strany; nad tým všetkým stála nepoškvrnená vernosť Stalinovi. Akýkoľvek, aj ten najmenší náznak „odchýlky" bol osudný. Aj ten najintímnejší osobný život a myšlienky mohli byť terčom verejného útoku. Rokovanie preverovacej komisie bolo kombináciou najhorších foriem spovede, vypočúvania a poľovníckej štvanice so psami. Pre obete to bol čas strachu, pre divákov cirkus. Účasť bola povinná pre všetkých členov strany počas celých týždňov previerok a odporúčaná pre „nestranícke masy".

Ani jeden komunista nebol vopred informovaný o záležitostiach, z ktorých bude obvinený. Neistota bola najdôležitejším prvkom tejto drá-

my. Človek tápal ako v temnote a pripravoval sa na prekvapenia. Znova a znova prehodnocoval svoju minulosť a pýtal sa, kde môže číhať nebezpečenstvo.

Nerozprával si priveľa niekedy v noci pred troma rokmi medzi dobrými priateľmi? Možno niektorý z nich oznámil tvoje neopatrné poznámky... Jeden z tvojich strýkov bol dôstojník v cárskej armáde. Je pravda, že si ho nikdy nestretol, ale čo ak niekto objavil toho ducha a teba obvinia, že si ho „zatajil" pred stranou? A tvoju niekdajšiu milenku neskôr zatvorili pre porušenie zákona. Čo keď ti vytknú tento pomer s triednym nepriateľom? Pavlov nebude preverený – ako sa od neho odpútam skôr, než ma zruinuje? Zachrániť si vlastnú kožu za každú cenu – to je pud sebazáchovy.

Čistka na inštitúte sa formálne začala zdĺhavým a nudným prejavom predsedu Galembu. Povedal, že naša milovaná strana je presiaknutá cudzími „elementmi", skrytými nepriateľmi, oportunistami, skrytými úchylkármi a ozajstnými triednymi nepriateľmi. Našou úlohou je nájsť ich, strhnúť im masky a odhaliť ich zámery. Krajina práve dokončila totálnu kolektivizáciu a likvidáciu kulakov ako triedy. Víťazne skončila prvý päťročný plán a začala druhú päťročnicu. Tí, čo pochybujú, že sme na víťaznej ceste k socializmu a šťastnému životu, sú lotri a prisluhovači nepriateľa. Musia byť vykorenení v mene upevnenia strany a v mene nášho veľkého vodcu a otca, milovaného súdruha Stalina.

Búrlivý potlesk znel niekoľko minút a sprevádzal každé vyslovenie vodcovho mena.

Napokon sa začalo preverovanie. Členovia komisie sedeli za stolom prikrytým červeným súknom, na pódiu ozdobenom obrazmi členov politbyra a heslami, Stalinova busta bola ozdobená kvetmi a umiestnená v strede. Komunistu, ktorého vypočúvali, predvolali na pódium. Odovzdal svoju stranícku legitimáciu predsedovi a začal recitovať svoj životopis. Bol to akt politického a duševného vyzliekania – náčrt jeho pôvodu, pracovnej kariéry, osobných záujmov, pričom hlavný dôraz sa kládol na vyznanie svojich hriechov, priestupkov a omylov. Bolo vždy lepšie vyznať sa z omylov, než riskovať, že komisia o nich vie; „zatajiť" čokoľvek pred stranou, bolo rovnako vážne, ako zatajenie zločinu.

Po skončení spovede dotyčného vypočúvali členovia komisie a obecenstvo v hľadisku. Pripomenuli mu, čo vynechal a nastavili mu pascu z protirečení. Jeho druhovia sa vyslovili v jeho prospech alebo proti nemu. Ak boli členovia komisie obeti naklonení, proces trval zvyčajne krátko a prebehol úplne formálne. No len čo obecenstvo v hľadisku zacítilo, že obeť bola v nemilosti alebo skutočne hrozil jeho „pád", bezcitne ho pošliapalo. Najmä jeho vystrašení priatelia a spolupracovníci sa pripojili k slovnému kameňovaniu, aby sa sami zachránili. Takýto ťažký prípad sa riešil

niekedy pol hodiny, ale niekedy aj celý večer. Vypočúvaný sa mohol brániť, hádať, poskytnúť dôkazy o svojej nevine, plakať, ale väčšinou bol z toho zdrvený, zmätený, zúfalý.

Tým, ktorí v previerke obstáli, vrátili stranícku legitimáciu. Priatelia, zbavení obáv o samých seba, im s úľavou na duši gratulovali. V niektorých prípadoch komisia odložila rozhodnutie „z dôvodu ďalšieho vyšetrovania". Vylúčeným sa bolo treba vyhýbať a ignorovať ich. Ostali úplne osamotení. Zmätene hľadeli na svet v troskách, aby sa napokon odplazili zo sály s pocitom odvrhnutého človeka zbaveného práv. Medzi neprevereními straníkmi neboli zriedkavosťou samovraždy.

Takéto čistky prebiehali všade vo veľkej sovietskej krajine, na vidieku i vo veľkých mestách. Noviny i rozhlas prinášali citáty z mnohých týchto predstavení. Celé to bolo vychvaľované ako „stranícka demokracia". Keď som sedel v auditóriu inštitútu, uvedomil som si, že čo sa tu odohráva, je len malou časťou obrovskej drámy, v ktorej vystupujú milióny mužov a žien ako herci na javisku divadla zahŕňajúceho šestinu povrchu zeme.

Nervózne som čakal, kedy príde rad na mňa.

2

„Súdruh Sanin, prosím," zavolal predsedajúci Galembo.

Muž, tridsaťročný blondiak, rezko vykročil k pódiu a odovzdal svoju legitimáciu. Bol chudý, milého výzoru a mal okuliare. Všetci sme ho poznali. Bol obľúbeným profesorom matematiky, lebo nebol veľmi prísny. Hovoril svoj životopis. Bol synom dedinčana a svoju stranícku kariéru začal vstupom do Komsomolu. Pracovať začal ako sústružník vo výrobe, potom študoval na inštitúte, dokončil výskumnú prácu a nakoniec sa stal profesorom.

Znelo to ako príklad úspešnej kariéry. Obecenstvo v hľadisku sa nudilo. Jeho bezúhonný životopis prerušila otázka jedného člena komisie.

„Súdruh Sanin," povedal potichu, „podpísali ste počas svojich štúdií spolu s inými študentmi Trockého programový dokument?"

Hľadisko bolo vzrušené. Ľudia si začali vzájomne šepkať a vymieňať pohľady.

„Áno, podpísal som to, ale všetci vedia, že som sa toho dávno zriekol."

„Tak ste to podpísali?" nástojil člen komisie. „Nezapierate to."

„Samozrejme, že nie. Nikdy som sa tým netajil. Všetci moji kolegovia a aj naša strana vedia, že som urobil túto chybu a dávno som sa z toho vyznal."

„Možno áno, súdruh Sanin. Len sa pýtam, či je *všetko* o tom známe. Som zvedavý, či je známe, že stále veríte niektorým názorom, ktoré odsúdila strana i sovietsky ľud?"

Vzrušenie v hľadisku bolo zjavné. Dav zacítil krv. Saninovi doterajší priatelia dostali strach. Jeden za druhým mu kládli otázky s jasným úmyslom „prichytiť" ho pri niečom a zachrániť si vlastný krk. Čím bližší vzťah k nemu mali, tým viac ho osočovali a tým demonštrovali svoje odsúdenie jeho ohavných „zločinov". Vedeli o jeho slabostiach a teraz ich využívali. Sanin bol celý zmätený a často povedal aj to, čo ani nechcel.

„Súdruhovia v komisii," žobronil. „Dávno som odsúdil svoje omyly. Nikdy som seriózne nepodporoval trockistov. Nikdy som nebol členom ich organizácie. Raz v živote, v záchvate slabosti, som podpísal ten dokument, ktorý som už odsúdil. Títo ľudia, ktorí ma obviňujú, to dobre vedia. Nerozumiem, prečo teraz hovoria inak..."

Ale predseda komisie ho prerušil. Jeho hlas prezrádzal výsmech.

„Buď ticho," povedal, „my presne vieme, ako vy trockisti, nepriatelia strany, meníte farbu. Máme dôkazy, že vnútorne sa nezmeníte a niet divu, že aj vaši najbližší druhovia o vás pochybujú." Obrátil sa k prítomným a opýtal sa: „Kto chce ešte prehovoriť?"

Nebolo pochýb, že Saninov osud bol spečatený. Jeho druhovia sa náhlili kopnúť doňho, kým bol bezbranný, a sotiť ho do priepasti. Jeden za druhým hovorili, že Sanin bol zradca, navonok verný strane, ale vo svojom vnútri prehnitý „úchylkár". Nik neposkytol konkrétne údaje, padali iba obvinenia prostredníctvom rituálnych fráz. Zrazu sa stalo čosi nečakané. Prítomní boli akoby zelektrizovaní. Istý inžinier, známy a rešpektovaný v inštitúte, sa prihlásil o slovo.

„Pozorne počúvam všetky vyhlásenia," začal, „ale nepočul som nič, čo by bolo k veci. Súdruhovia, my tu rozhodujeme o osude člena strany, či to politicky prežije, alebo nie. Aké sú konkrétne obvinenia? Žiadne neexistujú!"

Jeho obrana ešte viac rozdúchala blčiaci plameň. Vášne sa rozbúrili. Saninovi spolupracovníci, povzbudení komisiou, ktorá vopred rozhodla o výsledku, pokračovali v jeho osočovaní. Nakoniec ho vyhodili zo strany.

O chvíľu sme počúvali životopis istého študenta tmavej pleti, vlasatého, so židovskými črtami.

„Povedz mi, súdruh Schulman, aké bolo povolanie tvojich rodičov pred revolúciou?"

„Môj otec bol krajčír a mama bola domáca."

„Schulman klame!" vykríkol niekto z prítomných.

V dave to zašumelo. Tak predsa bude ešte jedno zaujímavé konanie. Schulman je nevľúdny knihomoľ, ktorý nemá veľa priateľov.

„Ako môžete dokázať, že tento straník klame komisiu i stranu?" obrátil sa Galembo na muža, ktorý predtým zakričal. Bolo jasné, že prerušenie komisiu neprekvapilo.

„Môžem to určite dokázať. Schulman i ja pochádzame z mesta Čerkasy. Práve som sa zapísal na inštitút a teraz ho vidím prvý raz. Ale poznám jeho rodinu. Viem, že jeho otec mal krajčírsku dielňu – *a zamestnával niekoľko ľudí.* Bol vykorisťovateľom pracujúcich. Dielňa bola na Alexandrovskej ulici. Som si tým istý. Ako syn vykorisťovateľa by mal byť Schulman vylúčený z našej milovanej strany."

Vyšetrovaný obelel ako stena. Bolo počuť nervózne praskanie jeho prstov. Neočakával takýto vývoj situácie a nevedel sa sústrediť.

„Ste z Čerkás?" opýtal sa predseda prísnym hlasom, keď utíšil prítomných.

„Áno, samozrejme... veď som to už predtým povedal."

„Mal tvoj otec krajčírsku dielňu na spomínanej adrese?"

„Áno, samozrejme. Ale on nebol vykorisťovateľ. S inými krajčírmi tvorili spoločný podnik. On bol len vedúci. Bolo to niečo podobné družstvu, prisahám na svoju česť. A, mimochodom, nemal som s tým nič spoločné. Sám som pracoval v podniku v inom meste."

„Bol to tvoj otec?"

„Určite, určite, bol to môj otec."

„Potom si zatajil pred stranou, že pochádzaš z rodiny vykorisťovateľov!"

„Ja nič netajím. Bolo to výrobné družstvo. Pracoval som ako robotník v závode a môj posudok člena strany a študenta je dobrý."

Jeho správanie mu nepomohlo. Čím viac bol rozčúlený, tým badateľnejší bol jeho židovský prízvuk. Miestnosťou sa šíril smiech. „Vyhoďte ho!" vykríkol ktosi. „Von s ním, oklamal stranu!" Schulman sa zapotácal, keď schádzal z pódia, slzy mu zastreli oči. Každý si uvedomoval, že teraz ho vyhodia z inštitútu a jeho kariéra sa tým skončila.

Nasledujúcich niekoľko prípadov prebehlo rutinne. Všetkým rýchlo vrátili stranícke legitimácie. Potom sa pozornosť sústredila na súdruha Careva. Hoci mal takmer štyridsať rokov, bol študentom. Jeho čelo a líca boli plné vrások. Rázne spôsoby prezrádzali vojenské správanie a jeho výpoveď čoskoro prezradila, že bol veľa rokov v armáde a mal veľa vyznamenaní z občianskej vojny. Neskôr bol vedúcim podniku a pred dvoma rokmi sa zapísal na inštitút. Je ženatý a má dve deti.

„Povedz nám, súdruh Carev," pýta sa predseda komisie, „čo si myslíš o kolektivizácii? Aký máš na to názor?"

„Pracoval som na vidieku, súdruh, pomáhal som likvidovať kulakov ako triedu. Priznám sa, že niektoré kroky boli trápne a nepríjemné, ale v podstate som s nimi súhlasil."

„Zdá sa, že nerozumieš mojej otázke, súdruh Carev, alebo jej nechceš rozumieť. Ty nie si jediný, komu táto úloha bola nepríjemná. Chcem vedieť tvoje politické stanovisko."

„Nikdy som sa neprotivil strane."

„Nanešťastie to nie je pravda," zamával jeden z členov komisie nejakými tajomnými hárkami papiera. „Máme tu dôkaz, že počas likvidácie kulakov si sa odvolával na Bucharinovo vyhlásenie, kritizujúce súdruha Stalina. Súdruhovia Kasarik a Somov, predstúpte pred komisiu a potvrďte svoje vyhlásenie predložené tejto komisii."

Mnohí z nás poznali týchto dvoch študentov, patrili k tým, ktorí málo študovali a veľa hovorili. Predstúpili pred komisiu a zopakovali svoje udanie, že spolu s Carevom boli na vidieku, kde sa kriticky vyslovil o celej politike kolektivizácie. Podrobne citovali jeho údajné slová. Carevov pokus prerušiť ich sa nevydaril. Bolo zrejmé, že jeho prípad je beznádejný.

Zalial ma studený pot. Carevovo správanie sa na dedinách a jeho presne citované slová mi pripomínali moje vlastné.

„Tak teda, Carev," obrátil sa k nemu predseda komisie, „stále popieraš svoj nesúhlas so stranou?"

„Áno, to popieram. Oni preháňajú. A, mimochodom, kritika neznamená vždy nesúhlas. Som prostý človek. Videl som okolo seba toľko utrpenia."

Galembo ho zahriakol z obavy, že povie príliš veľa.

„Verní členovia strany dôverujú Ústrednému výboru a nášmu milovanému vodcovi, súdruhovi Stalinovi." Miestnosťou zaznel potlesk. „V strane nie je miesto pre ľudí, ako si ty, ktorí drzo odmietajú priznať si chyby." Ďalší potlesk. „Vylúčený zo strany."

„Odvolám sa na Ústredný výbor," vykríkol Carev. „Moje vojenské zásluhy hovoria za seba a moju úlohu na vidieku som splnil. Prelieval som krv za revolúciu. Nemáte právo ma zničiť!"

No členovia komisie ho nepočúvajú. Už otvárajú fascikel ďalšieho straníka. Carev bol jeden z najpopulárnejších ľudí na inštitúte, ale teraz, keď opúšťa pódium, každý sa od neho odvracia. Nechce sa mu veriť, čo sa tu udialo – jemu a ostatným ľuďom!

Na rad prišiel Duchovcev. Od ôsmich rokov sa živil vlastnými rukami, stal sa vedúcim dielne a vybrali ho medzi „tisícov", aby sa stal inžinierom. Na komisiu urobil veľmi dobrý dojem. Na triky a politické otázky o strane odpovedal bezchybne.

„Súdruh Duchovcev, ste ženatý?" vyzvedá Galembo.

„Áno, som ženatý."

„Kedy ste sa oženili a kto je vašou manželkou?"

„Vzali sme sa vlani. Moja žena je dcéra účtovníka a teraz pracuje v nemocnici ako ošetrovateľka."

„Povedzte mi, je vaše manželstvo oficiálne uzavreté alebo nie? Inými slovami, ako bolo vaše manželstvo uzavreté?"

Duchovcev sa začervenal. Bol zmätený a v rozpakoch. Náhle si uvedomil význam tejto otázky. Prítomní boli napätí a zvedaví. V miestnosti zavládlo úplné ticho. Napokon vypočúvaný priznal strašnú pravdu:

„Sobášil som sa v kostole," povedal skľúčene.

Napätie sa rozplynulo. Prítomní sa váľajú od smiechu.

„Viem, súdruhovia, je vám to na smiech," povedal Duchovcev hlasnejšie, aby prekričal smejúcich sa prítomných. „Je to zábavné, máte pravdu. Cirkevná ceremónia pre mňa nič neznamená, verte mi. Bol som zamilovaný a rodičia by jej neboli dovolili vziať si ma, ak by som nesúhlasil s kostolnou komédiou. Sú to zaostalí ľudia. Moja žena, rovnako ako ja, neverí poverám, ale je jedinou dcérou a nechcela uraziť svojich rodičov."

„Dobiedzal som, prosil som ju a varoval, že to môže mať zlé následky. Ale ona neustúpila a ja som nemohol bez nej žiť. Nakoniec nás tajne zosobášili v dedinskom kostole, ďaleko od nášho bydliska. Na spiatočnej ceste som schoval závoj a kvety v kufri."

Dav sa nevedel utíšiť. Predseda sa o to opäť neúspešne pokúšal. Duchovcev sa prestal ovládať a kričal, aby ich prehlušil:

„Nie sme veriaci, môžem vás ubezpečiť. Moja žena pracuje, ja študujem, máme malé dieťa. Súdruhovia, prosím vás pekne, odpustite mi môj omyl. Priznávam, že som vinný z toho, že som zatajil tento zločin pred stranou."

Aj napriek tomu, že niekoľko ľudí prehovorilo na jeho obranu, zo strany ho vyhodili. Nielen sám cirkevný sobáš, ale aj to, že neoznámil také vážne previnenie svojim predstaveným, boli jeho ozajstné zločiny.

Čistky pokračovali každý deň. Preverovanie sa začalo hneď po skončení prednášok, čo bolo asi o piatej popoludní a trvalo neskoro do noci. Na konci týždňa, keď sa procedúra premenila na nudnú drinu, sprevádzanú slzami, smiechom a absurdnosťou, zrazu nastal rozruch. Na pódium zavolali nadaného profesora a vedca, súdruha Petra Jolkina. Vedeli sme, že jeho otec bol pop, čo bola chúlostivá záležitosť. Samozrejme, jeho otec sa zriekol náboženstva a dokonca vstúpil do Spolku bezbožných, aby tým vymazal škvrnu zo synovho kádrového posudku.

Bez tohto kroku by Petra nikdy neboli prijali do strany, hoci bol skvelým vedcom. Jeho obetavosť pri výskume bola bezprikladná. Denne pracoval nadčas v laboratóriách, prednášal a bol aj technickým poradcom v mnohých podnikoch. Akoby chcel svojím nadšením vynahradiť hanebné rodinné pozadie.

Ráno pred jeho čistkou som ho stretol na chodbe.

„Tak ako sa cítiš, Peter?" opýtal som sa ho.

„Nie príliš dobre, Víťa. Padnem prebodnutý šípom, alebo ma šíp netrafí?"

„Aha! Ak cituješ Eugena Onegina, tak si naozaj ustarostený," smial som sa.

Teraz pred nezvyčajne veľkým publikom Peter rozpráva vlastnú životnú históriu. Azda v dôsledku svojho „cirkevného pôvodu" prejavuje talent na spoveď. Nikdy neskrýval túto škvrnu na svojom živote, vyhlasuje, a jeho otec sa verejne v novinách vzdal viery. Nebolo ľahké vykoreniť staré a urobiť miesto pre nové, pre neho to bola dlhá a uvedomelá snaha vymazať aj tú poslednú stopu detskej poverčivosti. On to však dosiahol, súdruhovia, a teraz všetko venuje výskumu. Myslí si, že takto môže najlepšie slúžiť strane a Stalinovi.

„Povedz mi, súdruh Jolkin," hovorí predseda Galembo, „dlho poznáš Sanina?"

„Áno, dosť dlho. Boli sme spolužiaci, promovali sme spolu na inštitúte a teraz tu spolu prednášame."

„Vedel si, že Sanin podpísal Trockého dokument?"

„Áno, ako vedeli o tom aj mnohí iní."

„Nepýtam sa na iných, pýtam sa teba."

„Áno, vedel som o Saninovi a nepopieram to," pripustil Jolkin.

„V tom prípade," Galembo nahnevane zvýšil hlas, „prečo si o tom neinformoval preverovaciu komisiu?"

„Nemal som dôvod na také udanie. Tento fakt bol všeobecne známy a nenapadlo mi to. Sanin sám verejne odsúdil svoj omyl a stalo sa to veľmi dávno."

„Pozri sa, Jolkin, nepopieraš, že si bol dobrým priateľom Sanina. A ty si vzdelaný člen strany. Mal by si poznať jej nepriateľov, ľavičiarov i pravičiarov, ktorí ukrývajú svoje presvedčenie. Preukázal si boľševickú ostražitosť? Oznámil si to, čo Sanin hovoril a čo teraz vieme?"

„On nič také v mojej prítomnosti nepovedal. Nemám k tomu čo dodať."

„V poriadku, poznal si teda Ponomereva?" pridal sa k útoku druhý člen komisie.

„Áno, poznal som ho. Tiež podpísal Trockého platformu."

„A oznámil si to preverovacej komisii?"

„Nie, z toho istého dôvodu, ako v prípade Sanina."

„Inými slovami, nielenže si mal trockistických priateľov, ale zatajoval si ich záškodníctvo pred stranou."

„V prvom rade, títo profesori nie sú mojimi osobnými priateľmi, boli len profesionálni spolupracovníci. Po druhé, žiaden z nich sa netajil svojou minulosťou."

„Súdruh Jolkin, zrejme si neuvedomujete, že strana bojuje proti úchylkárom. Beriete to naľahko, však? A čo ak vaši priatelia sú trockisti? To vám neprekáža? Ako vám potom môžeme dôverovať?"

„Nevidím v tom svoju vinu," odpovedal Jolkin odhodlane.

„Čím ďalej, tým horšie pre teba," vyhlásil Galembo.

Vyšetrovanie naberá pre Petra zlý spád. Niekoľkí ľudia, keď zistili zmenu situácie, sa postavili proti nemu, aby ho potopili. Jeden z nich, náhle si uvedomiac svoju nečestnosť, sa zastavil uprostred vety, začal koktať a vyhŕkol:

„Ale čo hovorím je nezmysel. Súdruh Jolkin je skvelý súdruh a dobrý človek."

Miestnosť stíchla, akoby paralyzovaná jeho smelým činom. Členovia komisie rečnili asi päť minút, kým sa dostali do potrebného stavu zúrivosti. Jolkin, na prekvapenie všetkých, prišiel o stranícku legitimáciu.

Neskôr som sa dozvedel, že jeho vylúčenie zo strany zdrvilo celú rodinu. Situáciu ešte zhoršilo to, že jeho sestru, študentku na inej univerzite, vyhodili len preto, lebo jej brat upadol do nemilosti. Teda nepomohlo ani to, že otec sa vzdal náboženstva. Dve úspešné kariéry mali byť zničené. Avšak vplyvní priatelia, ohromení jeho talentom, po niekoľkých mesiacoch odvolávania sa dosiahli, že členstvo v strane mu obnovili. Automaticky rehabilitovali aj jeho sestru.

Zasadanie pokračovalo. Štyria alebo piati súdruhovia prežili previerku bez problémov. Potom zavolali na pódium mladú študentku, známu jej inteligenciou a horlivosťou. Bola to brunetka s iskrou v očiach a so zvonivým hlasom žien, ktoré boli príťažlivé aj bez nápadnej krásy. Vyhlásila, že je dcérou remeselníka, stolára, stala sa robotníčkou v mladom veku, po večeroch študovala a konečne ju prijali na technické štúdium v inštitúte.

„Súdružka Graniková," pýta sa predseda, „ste vydatá?"

„Áno."

„Ako dlho?"

„Päť rokov."

„Kto je vaším manželom?"

„Je to bývalý robotník. Stretla som ho v práci. Neskôr sa stal predákom v zlievarni."

„Je členom strany?"

„Nie, teraz nie. Ale bol v strane."

Prítomní zavoňali krv. Tí, ktorí sa chystali ísť fajčiť na chodbu, sa znova posadili. Všetci sa podvedome naklonili dopredu.

„Prečo vystúpil zo strany? Alebo bol vylúčený?"

„Môj muž bol vylúčený," odpovedá Graniková pokojným hlasom, „za účasť v hnutí Robotníckej opozície."

„A rozviedli ste sa s ním vtedy?"

„Nie."

„Kde je váš manžel teraz?“

„Bol zatknutý. Je vo väzení GPU.“

Dav je v napätí. Toto je ozajstná dráma: žena straníčka a manžel úchylkár je populárna téma v súčasných sovietskych divadelných hrách, v ktorých žena – s pomocou autora – dá prednosť strane a nie láske.

„Je to prvé zatknutie vášho manžela?“

„Nie, druhé.“

„A vy ste sa s ním ešte stále nerozviedli!“

„Nie.“

„Navštívili ste ho vo väzení?“

„Áno, každý týždeň.“

„Prečo?“

„Prečo? Nosím mu balíčky so stravou, spodky, cigarety.“

„Nemá to kto iný urobiť?“

„Áno, pripúšťam – má matku a sestru.“

„Povedzte nám, prečo ho navštevujete vo väzení. Ste členkou strany, nie? A nemáte žiadne zábrany pomáhať človekovi, ktorý je nepriateľom strany.“

„Je to môj manžel.“

„Aha! Je váš manžel! Nie je bezpečnosť strany dôležitejšia než úzke osobné pohnútky?“

„Nesúhlasím s ním politicky. Pokúšam sa s ním o tom debatovať a dokázať mu, že nemá pravdu. Vždy, keď sa stretneme, sa o tom dohadujeme.“

„Hm, chodíte teda do väzenia len agitovať?“

Galembova irónia preruší napätie v dave. Niektorí sa smejú. Počuť výkrik: „Dosť toho! Vylúčte ju!“

„Prepáčte, súdruh predseda,“ dievča zvyšuje svoj hlas. „Toto je stranícka čistka alebo nejaký cirkus? Žiadam, aby ste vzniesli vaše politické obvinenia voči mne a nerobili si žarty pred týmito divákmi z mojich súkromných záležitostí.“

„V poriadku, prečo neodpovedáš k veci a nepovieš nám presne, prečo navštevuješ každý týždeň triedneho nepriateľa a straníckeho úchylkára.“

„Povedala som prečo. Je nielen mojím manželom, ale je aj ľudská bytosť. Bolo by zradou a zbabelosťou sa s ním teraz rozviesť, študovali sme spolu, žili sme spolu. Cítime vzájomnú lásku. A naozaj sa milujeme!“

Hlasný rehot sprevádzal toto vyznanie. Údajná komunistka milujúca väzňa GPU.

„Skrátka,“ Galembo to zhrnul, „ako straníčka odmietate chybu a spolčujete sa s nepriateľom ľudu. Myslím si, že prípad je jasný. Občianka

Graniková si nezaslúži byť v radoch strany. Nedovolíme jej zahrávať sa so záujmami našej vlasti."

Opäť zaznieva potlesk a počuť výkriky: „Správne! Vyhoďte ju!" Ale predsa – vlna sympatie sa šíri davom, keď so vzpriamenou hlavou kráča z pódia k východu z miestnosti. Študent sediaci vedľa mňa mi šepká do ucha: „Nezastávam sa Granikovej, ale napokon sú to osobné záležitosti a nemali by sa pretriasať takýmto spôsobom." Som však ticho. Nemôžem vedieť, či môj sused je úprimne rozhorčený, alebo či má iný dôvod, možno ma chce len vyprovokovať k nebezpečnému stanovisku.

3 Keď vyvolali meno Serjožu Cvetkova, srdce mi začalo tĺcť. Jeho svedectvo sa iste dotkne aj skúsenosti na vidieku. A môže sa to týkať aj mňa. Viem, že je emocionálny a obávam sa o jeho i moju bezpečnosť.

Keď stojí na pódiu a všetky oči sú naňho upreté, pôsobí príliš mladý a bezmocný. Jeho mladosť je priam výzvou pre toto krvilačné zhromaždenie. Je zjavne nervózny. Napriek tomu však hovorí bez prerušenia. Stále sa pozerá do vzdialeného kúta miestnosti; sledujem jeho pohľad a vidím jeho otca, ktorý mu povzbudzujúco prikyvuje. Keď sa naše pohľady stretnú, usmejem sa a urobím priateľský posunok. Začína hovoriť o práci na vidieku, ale predseda komisie ho preruší:

„Súdruh Cvetkov, je váš otec členom strany?"

„Áno, a úspešne prešiel previerkou."

„Povedzte, ako ste sa cítili počas kolektivizácie na vidieku?" Videl som, že Serjoža zbledol. Pozerá sa smerom ku mne a hovorí:

„Splnil som všetky úlohy, ktoré mi dal obvodný výbor strany, ale musím priznať, že moja reakcia na isté situácie bola negatívna."

„Máme tu o tom dôkazy." Galembo pokračuje: „Neboli ste dostatočne tvrdý a v niektorých prípadoch ste boli váhavý a nerozhodný. Čo na to poviete?"

Cítim, že bez pomoci sa Cvetkov utopí. Je absolútne nevyhnutné, dať mu možnosť sústrediť sa. Impulzívne vstávam a žiadam o dovolenie hovoriť.

„Čo chcete povedať?" pýta sa predseda.

„Odporúčam, aby ste menovali osobu, ktorá napísala negatívne hlásenie o tomto súdruhovi."

„Je z prokuratúry."

„To je jedno, jeho meno je dôležité. Bol som v dedine so súdruhom Cvetkovom a všetky fakty sú mi známe."

„Dobre," súhlasí predseda, „jeho meno je Aršinov."

„To som si myslel," hovorím triumfálnym tónom, ktorý Cvetkova posmelil. Krátke prerušenie mu pomohlo sa upokojiť. Samo spomenutie Aršinovho mena oživilo Cvetkovov hnev a obnovilo jeho sebavedomie.

„Aršinov!" hovorí. „Môžem vám povedať, že jeho vyhlásenie je nesprávne a bezvýznamné. Je motivované jeho osobným postojom. Veľmi sa obáva, že poviem o ňom všetko, čo viem; poisťuje sa tým, že ma obviňuje. Bol som vtedy prvýkrát na vidieku. Prirodzene, že som nemal žiadne skúsenosti a často som tápal. Na druhej strane Aršinov používal ohavné metódy – také, ktoré strana napadla a odsúdila. Po mojom návrate som jeho správanie oznámil okresnému výboru. Nie ja, ale Aršinov je vinný."

„Ale nie je pravda, že Aršinov dodal rekordné množstvo obilia, zatiaľ čo ste vy sklamali?"

„Áno, stalo sa to niekoľkokrát. To však neznamená, že som mal porušovať nariadenia strany a správať sa ako on."

„Dobre, kto si želá hovoriť?"

Postavil som sa a predseda mi naznačil, aby som išiel k pódiu.

„Pracoval som so súdruhom Cvetkovom a súdruhom Aršinovom v Podgorodnove. Poviem vám podrobnosti o tom, keď prídem na rad. Teraz len chcem povedať, že súdruh Cvetkov je čestný, kooperatívny a svedomitý komunista. Je všeobecne slušný chlapík, aj keď nemá dosť skúseností. Nesmiete ho urobiť obeťou týchto Aršinových metód – ak by tu bol, rozniesol by som ho na kúsky. Ak mi dovolíte, poviem vám o tzv. úspechoch Aršinova."

„Počujme ho! Pokračuj!" volajú prítomní, ale predseda komisie je zjavne zhrozený. Nechce dopustiť žiadnu informáciu o hrôze na vidieku.

„Súdruhovia, teraz preverujeme Cvetkova, nie Aršinova. Súdruh z hľadiska môže o tom povedať komisii súkromne."

Podišiel som k pódiu a potichu som spomenul niekoľko Aršinových brutalít. Členovia komisie si robia poznámky. Či robia toto divadlo len pre divákov, alebo tie skutočnosti naozaj nepoznajú, sa nikdy nedozviem. Podrobne som o tých veciach referoval, ale bolo možné, že Aršinovi sa podarilo zatajiť tieto údaje pred preverovacou komisiou, lebo mal vplyvných priateľov.

Moje vyhlásenie povzbudilo iných. Traja muži a dve ženy prehovorili na obranu Cvetkova. Legitimáciu mu vrátili. Od pódia kráča priamo ku mne. Stisne mi ruku so slzami v očiach. Potom sa objíme s otcom.

Dúfal som, že ma zavolajú hneď po Cvetkovi. Urobil dobrý dojem a mohol by som mať z toho úžitok. No zaznelo meno súdruha Grinčenka, učiteľa marxizmu-leninizmu na inštitúte, jeho najvyššieho „duchovného" a ideologického predstaviteľa. Ak by mal byť niekto z inštitútu automatic-

ky postavený mimo akejkoľvek kritiky, mal by to byť tento vysoký, prostý profesor. Považovali ho za nudného učiteľa, ale bol veľmi obdivovaný ako človek.

Grinčenko prednáša po ukrajinsky, čo je jeho rodná reč, napriek tomu, že používanie jazykov národností bolo zavrhnuté a odsúdené, ako „nacionalistická úchylka". Je fanatický komunista, o ktorom študenti hovoria, že „každú noc ide do postele s Marxom". Keďže o ňom nevieme takmer nič, veľmi pozorne počúvame jeho spoveď.

Je synom chudobnej vidieckej rodiny, do revolúcie pracoval ako čeľadník na veľkom statku. Mal osemnásť rokov, keď padol cársky režim, a hneď sa pripojil k boľševikom. Dosiahol hodnosť veliteľa čaty v Červenej armáde a vo vojne bol niekoľkokrát ranený. Po skončení občianskej vojny navštevoval špeciálny inštitút komunistickej teórie a tu teraz prednáša leninizmus. Je to nepoškvrnená sovietska kariéra.

„Musím však komisii a prítomným súdruhom priznať," hovorí na záver, „svoje omyly vo veci nacionalistických úchyliek. Nasledoval som vedenie Skripnika a iných, ktorí deformovali všeobecné smernice v tejto záležitosti. Je to súčasť mojej trpkej minulosti, ktorú ľutujem a na ktorú som úplne zabudol."

„Takže všetko je *zabudnuté*?" preruší ho predseda netaktne. Opäť je každý v strehu.

„Ale stále stretávate určitých ľudí – napríklad..." a spomenie tri, štyri mená.

„Áno, náhodou ich občas stretnem. Ťažko sa im vyhnúť. Boli ukrajinskí nacionalisti a nie sme si blízki."

„Korešpondujete s nimi niekedy?"

„Nie."

„Stretli ste sa nimi po tom, čo vám strana veľkoryso odpustila vaše prehrešenie?"

„Nie. Spomínam si, že raz som stretol spoločného známeho týchto ľudí. Vôbec sme nehovorili o politike."

„Viete, kde sú títo nacionalisti teraz?"

„Počul som, že niektorí z nich boli zatknutí. Neviem presne ktorí."

„Kto vás o tom informoval?"

„Spoločný známy, ktorého som náhodou stretol."

„Pred chvíľou ste povedali, že ste s ním nediskutovali o politike. Ako je teda možné, že vám povedal správu o ich zatknutiach?"

„Asi som sa nepresne vyjadril. Nebola to správa – len poznámka, tak mimochodom."

„Ste naivný, súdruh Grinčenko, ak si myslíte, že nás môžete obalamutiť. Vieme napríklad, že ste boli rozhorčený, keď ste počuli o ich zatknutí."

„Ľutujem, ale musel niekto o mne klamať."

„Naopak. Overili sme na mnohých miestach, že ste v prvom rade Ukrajinec a len potom leninista. Máme vyhlásenia dvoch vašich najbližších priateľov..." a opäť spomenie ich mená.

Grinčenko je šokovaný. Bolo nám jasné, že menovaní už nie sú na slobode.

„Nemôžem pochopiť, prečo by také niečo o mne povedali," zašepkal Grinčenko. „Áno, boli mojimi najlepšími priateľmi."

„A predpokladám, Grinčenko," pridáva iný člen komisie, „že ste sa nikdy nevyjadrili proti kolektivizácii."

„Nie. Možno som hovoril proti niektorým výstrednostiam, ale nikdy, nikdy proti rozhodnutiam strany."

„Stačí. Vypočujme si teraz súdruhov tu v auditóriu." Profesori marxizmu-leninizmu jeden za druhým vstávajú a útočia na svojho kolegu. Rečnia o nezlučiteľnosti nacionalizmu a komunizmu. V panike sa snažia vymyslieť obvinenia proti mužovi na pódiu; snažia sa spomenúť si na polozabudnuté útržky konverzácií s ním. Neuvádzajú dátumy z čias, keď nacionalizmus bol povinný, pred tým, ako sa zmenila politická línia; to, čo povedali, slúžilo ako klince do jeho politickej rakvy.

A tak Grinčenko, fanatický leninista s peknou ukrajinskou tvárou, je vylúčený a zhanobený. Jeho kariéra sa skončila.

Ešte som premýšľal, čo sa s ním stane, keď začujem svoje meno. Náhlivo idem k pódiu. Rozprávam môj životný príbeh – v roľníckej komúne, v doneckých baniach, vo fabrike, na perzskom fronte, znova vo fabrike a nakoniec v inštitúte. Som si vedomý, že môj životopis musí zanechať dobrý dojem. Môj „pôvod" je náležite proletársky, moja činnosť bola dôsledne komunistická. Len mimochodom spomeniem skúsenosti z Nikopolu, dlhé stretnutie s Ordžonikidzem... Napokon sa vrhnem na závery z mojej misie na vidieku. Keďže viem, že na mňa donášali, nezatajím, že som urobil niektoré nezvyčajné rozhodnutia, ale zdôvodním, že okolnosti ich vyžadovali.

„Za akých okolností ste stratili stranícku legitimáciu? Uvedomujete si, že je to vážne porušenie straníckych predpisov?"

„Ospravedlňujem sa za to, súdruhovia. Stalo sa to počas žatvy. Nahradil som na kombajne kolchozníka, ktorý zamdlel, a v tom rozrušení som stratil peňaženku. Tu je potvrdenie miestneho výboru strany."

Komisia preskúmala dokument, dala ho do môjho fascikla a pokračovala s vypočúvaním.

„Máme dôkaz, že ste sa priečili energickým opatreniam používaným pri zbere obilia a že ste zdiskreditovali jedného splnomocneného zástupcu strany.

„Práve naopak, súdruhovia. Bol to on, čo zdiskreditoval stranu. Predpokladám, že hovoríte o Aršinovi. Povedal som vám o jeho metódach."

„Áno, povedzme, že ide o Aršinova."

„V tom prípade, súdruh predseda, tu je kópia mojej záverečnej správy poslanej okresnému výboru strany a kópia článku o ňom poslaného Pravde. Uvidíte, že robil hanbu menu komunista. Urobil som všetko možné, aby som obránil dobré meno strany v súvislosti s jeho metódami, a preto sa ma teraz snaží zničiť. On používal *fyzické metódy*."

„Aké druhy fyzických metód?" opýtal sa niekto z auditória.

„Komisia si plne uvedomuje tieto fakty," rýchlo preruší predseda komisie. Je netrpezlivý a chce zmeniť tému rozhovoru. „Radšej nám povedz o tvojich metódach počas žatvy v Logine."

Toto môže byť môj najväčší problém. V pamäti som si zostavil vlastnú verziu. Niekoľko dní som presne vedel, čo by som povedal. Ale pripravené vety sa akosi zmenili na klbko nití. Nie a nie ho rozmotať. Priznávam, že som dovolil skosiť ovos a jačmeň, aby som zachránil žatvu, že som zorganizoval škôlku pre deti a použil „tvrdé metódy" na zaistenie výživy detí, na záchranu ľudí a tým záchranu celej situácie.

„Súdruh Hatajevič mi osobne poďakoval za žatvu, skončenú desať dní pred termínom, a tu je oficiálny posudok politického oddelenia strany." Podávam im hárok papiera.

„Čo iné môžem k tomu povedať?"

Predseda je zarazený. Prišiel som dobre pripravený. Ak pôvodne plánoval robiť na mňa nátlak, teraz váha. Stále mám nádej na záchranu.

„Aké je povolanie tvojho otca?"

„Pracuje v závode Petrovskij-Lenin spolu s mladším bratom a starší brat je účtovníkom v chemickom závode."

„Je tvoj otec straník?"

„Nie."

„A tvoji bratia?"

„Nie."

„Prečo bol tvoj otec pred revolúciou vo väzení?"

„Za svoju revolučnú činnosť v povstaní roku 1905 a neskoršie."

„Bol členom nejakej strany?"

„Nikdy nebol členom žiadnej strany."

„Si si istý?"

„Úplne istý, súdruh Galembo."

„Dobre, kto sa chce vysloviť?"

Traja súdruhovia vstali, aby ma napadli. Serjožka a niekoľkí iní ma chválili. Ale žiadny ohňostroj. Ľudia vychádzajú z miestnosti, aby si pofajčili a debatovali. Nudný prípad... Vrátili mi stranícku legitimáciu.

Pred odchodom z pódia som sa opýtal predsedu, kto z obdobia pôsobenia v Logine ma udal. Prezreli si dokumenty, bolo jasné, že udavač nepožiadal, aby nezverejnili jeho identitu.

„Je to straník, súdruh Skopin," povedali mi.

„Myslel som si," usmial som sa. Politické oddelenie a GPU mi neodpustili, že som odmietol s ním hovoriť.

Priatelia ma obkolesili a potriasali mi rukou. Život predo mnou je opäť ako dokorán otvorená brána – ešte stále som príslušníkom strany v dobrom postavení.

Začiatkom roku 1934 súdruh Lazar Kaganovič v Moskve oznámil, že 182 500 členov bolo vylúčených zo strany. Skutočné čísla boli ešte vyššie, pretože okresné čistky vtedy ešte prebiehali. Vyše 200 000 straníckych osudov sa teda skončilo. To však nebol dôkaz, tvrdil Kaganovič, že strana je očistená a skutočne jednoliata.

Potvrdzoval to môj prípad. Aj keď som prešiel skúškou, bol som bezpochyby skeptickejší, pochybovačnejší než tisíce mužov a žien, ktorých hodili do politického odpadkového koša. To isté platilo o tisícoch iných. Vedúci funkcionári strany si mohli povedať, že „posledné zvyšky úchylkárstva a odporu boli zlikvidované". Radoví členovia strany však vedeli realistickejšie zhodnotiť situáciu.

XI.
Jelenino tajomstvo

1 Po politických čistkách zmizli z inštitútu mnohé dôverné tváre z radov učiteľov aj študentov. Kto zostal, pracoval teraz pokojnejšie a usilovnejšie, pretože ho nehrdúsili pazúry strachu. Bol to môj posledný študijný rok. Podľa študijného plánu venoval som väčšinu svojho času praktickým inžinierskym otázkam chodu továrne. Mohol som predpokladať, že po skončení štúdia dostanem nejakú zodpovednú funkciu v rozširujúcom sa metalurgickom priemysle.

Krátko po skončení politických čistiek som stretol Jelenu. V dôsledku alchýmie lásky sa stala dráma jej utrpenia podstatnou časťou mojej skúsenosti a súčasťou môjho vlastného života. Vskutku iba máloktoré zážitky spôsobili také hlboké rany v mojom vzťahu k sovietskemu systému ako tie udalosti, ktoré musela prežiť Jelena.

Často som sa čudoval, akú dôležitú úlohu hrá náhoda v životnom osude človeka. Keď Jelena prišla do Dnepropetrovska, bývala v susednom dome. Ráno chodila do práce v tom istom čase ako ja do inštitútu. Aj preto sme často cestovali tou istou električkou. Prvýkrát som si ju všimol, keď sme obaja stáli v hlúčiku cestujúcich na zastávke počas snehovej víchrice.

Bola to náhoda. Náhodné bolo aj druhé a tretie stretnutie. Potom som sa však už začal obzerať po tejto vysokej brunetke a dokonca som začal na ňu aj čakať. Nechal som nejednu električku odísť a bol som nevysvetliteľne nesvoj, keď meškala. A keď som konečne zbadal, ako sa približuje jej pružná postava, moje srdce prestalo pravidelne biť. Mal som správne podozrenie, ako sa to neskoršie potvrdilo, že ona si môj záujem všimla. A táto skutočnosť jej nebola ľahostajná. Neskôr sme sa často smiali na tomto mlčanlivom vzájomnom obdivovaní sa na zastávke električky.

Keď ma jej potom konečne predstavili – a tu išlo zasa o náhodu – pripadalo nám to, ako keby sme sa boli už dávno poznali. Stalo sa to v jeden neskorý večer. Vracal som sa z dlhého zasadania regionálneho výboru. Sála bola zadymená a diskusia únavná, a tak bolo príjemné konečne môcť dý-

chať čistý vzduch a triasť sa v štípajúcom mraze. Odrazu som počul volať svoje meno. Ani som nepostrehol dve ženy, ktoré som práve predbehol.

Obrátil som sa a spoznal som lekárku, ktorá ma ošetrovala v nemocnici po mojej službe na perzskej hranici. Vedľa nej kráčala tá moja pekná neznáma.

„Viktor Andrejevič," pozdravila ma srdečne lekárka, „ako sa mávaš? Veľmi sa teším, že ťa znova vidím. Čítala som tvoje príspevky v novinách a od spoločných priateľov som sa dopočula o tvojich skvelých úspechoch. Ale dovoľ, aby som ti predstavila svoju mladú priateľku Jelenu Petrovnu."

Bola veľmi prekvapená nadšením s akým sme si potriasali ruky, ako aj viditeľne zmäteným výrazom v našich tvárach. Ona, samozrejme, nemohla vedieť, že my sme už takmer mesiac snívali o takomto stretnutí. Bola určite ešte viac prekvapená, keď sme navrhli, že ju odprevadíme k električke a potom pôjdeme spoločne ďalej. Keďže sme bývali v tej istej štvrti, táto zámienka sa priam ponúkala.

To podstatné na Jeleninej jedinečnej kráse bol pôvab a elegancia. Mala krásnu tvár. Ale maliarovi by rozhodne nebolo napadlo zvečniť na plátne iba jej tvár. Určite by, celkom prirodzene, chcel maľovať jej celé telo. Ten večer nášho prvého spoločného stretnutia mala na sebe čierny kožuch, ktorý bol v drieku zúžený a dole sa rozširoval do vejúcej sukne podľa kaukazskej obyčaje. Čiapka z bielej kožušiny, odvážne posadená na čiernych vlasoch, ešte zvýraznila jej výšku a štíhlosť. Na obočí sa jej trblietalo zopár snehových vločiek ako drahokamy.

Prechádzali sme sa takmer hodinu a rozprávali sa o nás, o svete a zasa o nás. Aj ona išla z toho tupého zhromaždenia, a preto pociťovala tú veľkú zimu a krištáľovo čistý vzduch veľmi osviežujúco. Povedala, že pracuje ako architektka v plánovacom úrade vlády, toto je jej prvý pobyt v Dnepropetrovsku, ale pravdepodobne sa tu na dlhší čas usadí. Študovala na umeleckom inštitúte v Charkove, špecializovala sa na architektúru a ukončila svoje štúdium asi pred štyrmi rokmi.

„Som veľmi šťastný, že som ťa spoznal," povedal som, „mám pocit, že naše zoznámenie sa vyvinie v skutočné priateľstvo."

„Ja tiež," súhlasila s úsmevom, „ale, pravdupovediac, dúfam, že sa tak nestane, a to hlavne kvôli tebe. Keby si bol čo len trošku rozumný, Viktor Andrejevič, tak by si urobil z tohto nášho prvého stretnutia hneď aj posledné."

Napriek tomu, že sa smiala, táto jej poznámka ma vyviedla z rovnováhy. Ihneď mi napadlo, že to myslí vážnejšie, než jej gestá stihli prezradiť a asi naznačuje nejakú osobnú tragédiu. V jej smiechu nebolo vidieť žiadnu radosť a v jej očiach svietila zvláštna melancholia, ktorá ladila s jej krásou a ešte zdôrazňovala jej pôvab.

„Budem svoje šťastie budovať na tebe," zdôraznil som.

„Pamätaj si, že som ťa varovala."

„Dobre, budem na to myslieť. Ale ty by si mi mala za to viac o sebe rozprávať. Napríklad…"

„Nepýtaj sa ma na nič," prerušila ma. „Som vydatá. Môj manžel je dobrý, ale nešťastný človek. Bývame pod jednou strechou a starám sa o neho ako sestra. V skutočnosti sme manželmi iba podľa mena. Nemilujem ho… takým spôsobom… Som rada, že som ťa spoznala. Cítim sa veľmi osamelá."

„Osamelá? Ty? S bytom, s kariérou, so svojou krásou?"

„Ach, ja poznám veľa ľudí, snáď až príliš veľa. A predsa ti závidím, pretože ty máš skutočný domov a máš matku. Môj otec je mŕtvy a moja matka žije v Kyjeve. Na jednej strane som tomu celkom rada – existujú v dnešnom čase veci, ktoré človek nemôže ani vlastnej matke povedať. Ale ja ti závidím dokonca aj tvoje ilúzie, zdá sa mi totiž, že si verný komunista."

„Človek môže byť verný, aj keď mu už zničili zopár ilúzii," oponoval som. „Ale nechajme politiku, radšej mi rozprávaj o svojom mužovi…."

„Prosím, nežiadaj to odo mňa. Ak ma skutočne chceš znova vidieť, tak ti dávam iba jednu podmienku – ber to tak, akoby neexistoval. V hlbšom zmysle je to skutočne tak. Ale musím svoje varovanie zopakovať. Ty si plný nádeje a viery. Ja nemám z toho nič. Ja som jedna z posledných v rade, kým ty stojíš na čele. Lepšie sa ti pôjde dopredu, ak budeš mašírovať sám."

„Odmietam prijať tvoje varovanie. Nech to stojí, čo chce, chcem ťa vidieť častejšie". Tváril som sa veselo. „Nikdy neoľutujem, že som ťa spoznal, aj keby ma za to čakali pekelné muky."

„Povedal si pekelné muky," smutne sa zasmiala. „Neviem nič o pekelných mukách, ale viem veľa o mukách nášho súčasného života. Tie sú horšie, oveľa horšie, pretože postihujú a mučia ľudí už počas života a nie až po smrti."

Rozlúčil som sa s ňou pri bráne jej domu a dohovorili sme sa, že sa stretneme budúcu sobotu večer v parku. Obstaral som vstupenky na galakoncert, kde mali vystupovať známi umelci moskovského baletu Viktória Kriegerová a Golubin. Bolo pre mňa utrpením čakať do soboty, ale radšej som sa vyhol stretnutiu pri električke. Každý večer, keď som si líhal, som sa tešil, pretože sa o ďalší deň priblížil termín nášho stretnutia.

Bol som šťastný, keď som podľa stisku jej ruky a začervenania zistil, že aj ona netrpezlivo čakala na opätovné stretnutie. Prechádzali sme sa, rozprávali a potom sme išli do opery. Jelena bola vzrušená ako dieťa tešiace sa na sviatočný deň.

„Keď som pri tebe, zabúdam na všetky svoje starosti," zašepkala mi do ucha počas vystúpenia Golubina v úlohe korzára.

Hoci Kriegerová už nebola mladá, stále tancovala božsky, a aj preto ju obdivovali v celom Rusku. Tento večer tancovala aj scény zo svojej známej úlohy v *Labuťom jazere* a zožala za to búrlivý potlesk. Po nej vystúpil jeden spevák s áriou „Daj mi, ó daj mi slobodu. Potom dokážem pomstiť svoju hanbu. Zachránim svoju česť a svoju slávu…“ Cítil som, ako Jelena stláčala moju ruku tak silno, až to bolelo.

„Uvedom si, Viktor Andrejevič, že tieto slová majú pre mňa hlboký zmysel, a tiež aj pre mnoho iných,“ povedala tichým, pevným hlasom.

Potom spievala jedna tučná speváčka áriu Lízy z opery Piková dáma. Pocítil som, že Jelenina radosť z koncertu vyprchala. Nervózne sa hniezdila na stoličke z boka na bok a stonala. Keď speváčka prišla v texte na miesto „… malý oblak sa priblížil, priniesol víchricu so sebou a zničil šťastie a nádej…“ Jelena odrazu vstala a ťahala ma preč.

„Poď, Viktor Andrejevič, poďme radšej preč“, žiadala dôrazne. „Prosím! Nemôžem to ďalej počúvať!“

Vonku na mrazivom vzduchu sa ukľudnila. Ja som sa jej na nič nepýtal. Nech to už bolo akékoľvek tajomstvo, čo zasiahlo do jej života, rozhodol som sa, nikdy viac sa jej na to nepýtať.

„Poďme do reštaurácie,“ navrhol som, „počúvať nejakú veselú muziku.“ „Dobre, ale s podmienkou, že za seba budem platiť sama. Ty si študent a ja pracujem, nie je dôvod, aby si platil za mňa.“

V priebehu ďalších mesiacov sme sa stretávali najmenej raz týždenne, zvyčajne častejšie. Zima robila jari miesto. Predstavil som Jelenu svojej matke – obe ženy si rozumeli na prvý pohľad. Potom sa moja mama a Jelena stretávali často aj bezo mňa.

„Je to čarovná žena,“ povedala mi mama, „a má ťa veľmi rada. Poznám tvoj cit k nej. Ale je niečo v jej živote, čo veľmi zaťažuje jej dušu.“

„Ja viem, mama, ale nemám žiadny kľúč k jej nešťastiu. Spozoroval som, že otázky ju iba zraňujú, a preto už žiadne viac nekladiem.“

„Máš pravdu, Viťa. Ona je dobrá žena a mal by si jej dôverovať. To je jedno, čo Jelene spôsobuje starosti, z jej strany nemôže prísť nič zlého. Patrí k tým ľuďom, ktorí nikomu neurobia nič zlé – iba ak sami sebe.“

Jedného večera, potom, ako sme sa navečerali s mojou rodinou, ostala Jelena u mňa. Spolu sme čítali a počúvali rádio. Obaja sme vedeli, bez toho, aby sme o tom hovorili, že dnes nepôjde domov.

„To je naša svadobná noc, Viktor. Milujem ťa z celého srdca a celej duše,“ povedala Jelena. „Prosím ťa, ver mi. Ty si prvý a jediný muž v mojom živote, odkedy som prestala milovať svojho manžela.“

2 Mesiace ubiehali. Jelena chodila často k nám domov a stala sa členom našej rodiny. Moji rodičia a moji bratia ju obdivovali. Obklopovala ju akási zvláštna aura a ona svojou jasnosťou ožarovala celú našu domácnosť. A predsa som si čoraz častejšie uvedomoval, že nejaká podstatná časť jej života je pre mňa stále neprístupná. Občas som cítil, akoby žila v neustálej pohotovosti, ako keby sa jej život podobal domu, ktorý je postavený na okraji nebezpečnej priepasti.

Potom prišiel deň, keď sa objavila príčina mojich obáv. Hoci som si svoje podozrievanie vysvetľoval ako starostlivosť o jej šťastie, bola to v skutočnosti len obyčajná partnerská žiarlivosť.

V jedno popoludnie som išiel s niekoľkými spolužiakmi po prednáškach na štadión pozrieť sa na futbalový zápas. V prestávke zápasu sme sa ponáhľali do bufetu, kde sme si chceli kúpiť pivo. Ako obyčajne, bol pred bufetom dlhý rad a postavili sme sa teda na koniec. Čakajúc, pozeral som sa bezcieľne cez dvere do neďalekej reštaurácie. Zrazu som zbadal Jelenu, elegantne oblečenú, v spoločnosti dvoch mužov, na ktorých bolo jasne vidieť, že sú to cudzinci. Spolu popíjali víno a vzrušene debatovali. Obaja muži, tak sa mi aspoň zdalo, odvážne a žiadostivo pozerali na Jelenu. Hoci som bol prítomný aj na druhom polčase zápasu, hru som vôbec nevnímal. Čo robila Jelena v spoločnosti cudzincov? Po zápase som ju videl odchádzať v ich spoločnosti veľkým autom. Celý deň som bol ako omámený a v noci som nemohol spať.

Na druhý deň prišla Jelena k nám na večeru podľa predchádzajúceho dohovoru. Pozoroval som ju celý čas, ale nezbadal som žiadnu zmenu v jej správaní. Mohla jej známosť s cudzincami – v našom štáte nebezpečná záležitosť – byť pre ňu takou samozrejmosťou, že by sa jej to vôbec nedotklo? Keď sme boli sami, spomenula celkom mimochodom, že bola včera na futbalovom zápase.

„Vedúci ma požiadal, aby som tam išla s niekoľkými hosťami," povedala. „Boli mimoriadne nudní."

Nepovedal som, že som ju tam videl. Keď odišla z izby do kuchyne, zbadal som, že jej kabelka je otvorená a videl som v nej zopár papierov. Ešte stále, trpiac pochybnosťami a žiarlivosťou, preletel som rýchlo tie papiere. Jeden list bol písaný v nemčine. Hoci nemčinu neovládam, pochopil som, že ide o technickú záležitosť – údaje o rozmeroch a o strojoch. Druhý list bol písaný po rusky. Začínal: „K tejto správe, prikladajúc dokumenty, chcem poznamenať…." Vtom som počul Jelenine kroky a vložil som rýchle tie papiere nazad.

Bol som si istý, že tieto dokumenty nejakým spôsobom súviseli s tý-

mito dvoma cudzincami a celá táto záležitosť skrývala kľúč k tajomstvu jej života.

Keď sme sa neskoro v noci lúčili, pýtal som sa jej, kedy sa zasa stretneme.

„V piatok večer," povedala.

„Na nešťastie mám tento piatok zasa prednášky. Povedzme, radšej štvrtok."

„To ma mrzí, miláčik, ale vo štvrtok musím vybaviť jednu súrnu záležitosť."

Tým, že som sa stal ostražitým v dôsledku tých všetkých podozrení, odrazu som si uvedomil, čo som si doteraz nevšimol. Už niekoľko mesiacov bola Jelena vždy vo štvrtok zaneprázdnená, takže sme sa nemohli nikdy stretnúť. Rozhodol som sa, že tento štvrtok, keď to bude len trochu možné, budem ju sledovať, aby som si konečne všetko objasnil.

Bol tmavý daždivý večer, a to uľahčilo moju amatérsku detektívnu prácu. Videl som, ako Jelena nastúpila do električky, a tak som rýchlo skočil do zadného vozňa. Vystúpila v blízkosti centra mesta. Ja som tiež vyskočil a sledoval som ju v dostatočnej vzdialenosti na druhej strane cesty. Blížila sa ku skupine veľkých súkromných domov. Zazvonila. Muž v uniforme otvoril, pustil ju dnu, potom sa opatrne pozrel dookola a opäť zatvoril bránu.

Skrytý vo vchode neďalekého domu som mal dobrý výhľad a pozoroval som ten dom takmer dve hodiny. Videl som ľudí prichádzať a odchádzať. Obloky susedných domov dostatočne osvetľovali vchod, takže som mohol rozpoznať tváre. Vždy keď sa otvorili dvere, uniformovaný muž preskúmal ulicu, ako keby sa chcel presvedčiť, že ho nikto nepozoruje. Väčšinu návštevníkov tvorili ženy. Niektoré z nich som poznal. Jedna z nich bola známa v celom meste pre svoju krásu a pôvab ako hostiteľka, bola to manželka významného lekára, profesora gynekológie. Druhá bola známa speváčka v našej mestskej opere. Bol tam tiež jeden významný inžinier, ktorého som stretával pri technických konferenciách. Medzi návštevníčkami čakajúcimi pred dverami som spoznal ženy, ktoré som často vídaval v divadle a pri športových podujatiach – boli to veľmi známe dnepropetrovské dámy.

Konečne vyšla Jelena sprevádzaná dvoma mužmi v dlhých plášťoch. Keď si jeden z mužov rozopol plášť, aby si z vnútorného vrecka vytiahol cigaretu, zbadal som, že bol v uniforme. Celkom jasne som spoznal uniformu GPU. Vedel som všetko, čo som si želal vedieť. Jelena, to mi bolo teraz celkom jasné, *patrí k tej plejáde špiónov a donášačov pôsobiacich vo všetkých kútoch nášho Ruska!*

Zmocnil sa ma panický nepokoj. Celú noc som sa prehadzoval v posteli a pokúšal som sa usporiadať myšlienky. Teoreticky – a tiež ako komunista – som nemohol odsúdiť GPU za špionáž. Nebolo žiadnym tajomstvom, že tisícky ľudí, ktorí sú zdanlivo zamestnaní v rôznych odvetviach, sa v skutočnosti zaoberajú špicľovaním a donášaním. A predsa skutočnosť, že žena, ktorú milujem, je pravdepodobne agentkou GPU, mi zasadila ťažký úder. Keďže som mal akýsi inštinktívny odpor proti špicľovaniu, bolo to pre mňa ako studená sprcha .

Hoci sme vedomosti o takýchto praktikách odsúvali do najvzdialenejších regiónov nášho vnútra, mnohí z nás komunistov vedeli príliš dobre, že veľké zástupy nevinných mužov a žien sa nachádzajú v preplnených väzniciach a v pracovných táboroch. Vysvetľovali sme si to ako preventívne opatrenia. Alebo sme sa úplne vyhýbali tejto morálnej otázke jednoducho tak, že sme sa odmietali pozerať sa na tieto skutočnosti jasnými očami. Bolo to vôbec možné, že by Jelena, ktorá mi bola taká blízka a drahá, mohla posielať nevinných ľudí na smrť a do nešťastia? Čím viac som zápasil s týmto strašlivým objavom, tým beznádejnejšou sa mi pozdávala moja situácia. Zmietal som sa neustále medzi pocitom lásky a odporu.

Ráno som poslal Jelene správu. Oznámil som jej, že musím asi na týždeň opustiť mesto. Zo strachu, že by ma mohla u nás doma hľadať, alebo že by som ju mohol náhodou stretnúť, odišiel som do domu svojho priateľa. Nasledujúci štvrtok som pozoroval znova ten tajuplný privátny dom zo svojho úkrytu na druhej strane ulice. Znova som videl prichádzať Jelenu a niektorých iných, väčšinou ženy. Všetko mi bolo jasné. Všetci, aj manželky známych funkcionárov, odovzdávali tu správy o svojich aktivitách v poslednom týždni a zrejme obdržali nové inštrukcie. Súkromný dom bol vhodnejší pre tieto aktivity ako centrála GPU.

V onú noc som sa vrátil domov. Napísal som Jelene, že ju nemôžem viac vidieť, a to z dôvodov, ktoré jej nemôžem prezradiť. Napísal som jej, že náš vzťah je týmto ukončený a že jej budem povďačný, keď moje rozhodnutie bude rešpektovať a nebude sa pokúšať zasa obnoviť náš vzťah, lebo tento nie je ďalej možný.

Toto moje rozhodnutie mnou tak otriaslo, že som nebol schopný ani pracovať a ani myslieť. Nechodil som do inštitútu a blúdil som dlhé hodiny ulicami mesta, zbytočne sa snažiac utiecť pred zožierajúcou bolesťou. Bol som celkom zničený a s horúcou túžbou Jelenu zasa stretnúť sa miešala mučivá pochybnosť, či som sa k nej vôbec spravodlivo zachoval.

Keď som sa o pár dní neskôr vrátil z inštitútu domov, mama mi odovzdala list.

„Jelena ho tu nechala pre teba," povedala mama.

„Zdá sa mi, že Jelenu postihlo veľké nešťastie. Jej oči boli opuchnuté od plaču. Nechcem sa ti miešať do tvojich osobných záležitostí, Viťa, ale dúfam, že ti je jasné, čo robíš. Rany, ktoré sú spôsobené milovanými osobami, sú tie najbolestivejšie."

Jelenin list bol krátky:

„Najdrahší Viťa, prosím ťa o poslednú láskavosť. Stretni sa so mnou zajtra večer o šiestej hodine na stanici. Prosím ťa, splň mi toto moje želanie skôr, ako sa navždy rozídeme."

Už som tam čakal, keď prichádzala. Niesla malý kufor. Utrpenie sa zrkadlilo v jej tvári a spôsobilo to vo mne takú bolesť, ako keby ma niekto prevŕtal nožom.

„Ideme k rieke Samara," oznámila mi, „a v prírode budeme jesť a hovoriť. Cestovné lístky som už kúpila."

Vo vlaku sme hovorili o všeobecných veciach: o mojej príprave na záverečné skúšky v inštitúte, o stavebnom projekte, na ktorom pracovala. Prišli sme na malú stanicu a išli sme pozdĺž lesnej cesty k rieke. Nejaký čas sme sa vyhýbali vážnejšiemu rozhovoru, ako keby sme chceli úmyselne obísť tému, ktorá nás sem priviedla. Medzitým sa začalo stmievať a v diaľke bolo počuť hrmenie.

„Poďme si ešte trochu zaplávať, kým sem dorazí búrka," navrhol som.

Vyzliekli sme sa a skočili sme do rieky. Po osviežujúcom kúpeli sme sa znovu obliekli a ona vyložila jedlo na obrúsok. Priniesla tiež fľašu vína.

„Niekedy, pred dlhým časom, keď sme sa spoznali, tiež sme si spolu pripili. Teraz si pripijeme na rozlúčku," povedala Jelena. Jej oči boli zaliate slzami.

„Spomeň si na to, ako som ti povedala, že by bolo lepšie, keby sme sa viacej nestretli. Teraz ťa strácam a budem zasa celkom sama."

Jedla sme sa nedotkli, ale vypili sme trochu vína.

„Povedz mi, Viťa, čo sa prihodilo. Prestal si ma milovať?"

„Milujem ťa stále ako predtým. Aj preto som tu. Počítam s tvojou úprimnosťou, Jelena, preto som prišiel. Nemôžeš mi prezradiť svoje tajomstvo? Nechcem ťa ďalej prosiť, ale nechcem, aby si ma vodila za nos ako malého chlapca."

„Čo chceš vedieť? Snáď niečo o mojom manželovi?"

„Nie, o tebe. Viem, prečo sa schádzaš s cudzincami. Viem o štvrtkových večerných stretnutiach v istom dome v meste. Čo mám ešte povedať?"

„Ó, môj Bože, môj Bože," začala nariekať. „Čo mám robiť? Čo mám teraz robiť?"

Odrazu sa zablysklo. Začali padať prvé veľké dažďové kvapky. Našli sme skrýšu v neďalekej opustenej rybárskej chatke. Sadli sme si na kopu voňavého sena a Jelena mi začala rozprávať svoj príbeh.

„Tak veľmi ťa ľúbim a nechcem ťa stratiť," začala. „Najdrahší môj, pokús sa ma počúvať s otvoreným srdcom. Budem ti rozprávať, čo som ešte žiadnej ľudskej duši nepovedala, dokonca ani svojej vlastnej matke, a celkom určite ani svojmu manželovi. Keď si ma do konca vypočuješ, potom sa môžeš rozhodnúť."

Toto je Jelenina história jej vlastnými slovami tak, ako mi utkvela v pamäti.

3

Bývali sme v Kyjeve. Moja matka bola učiteľka, otec známy inžinier. Pracoval v miestnom priemyselnom podniku a dobre zarábal. Bola som ich jedinou dcérou a mala som šťastné detstvo. Nechýbalo mi nič. Venovala som sa hudbe, učila sa cudzie reči, vyrastala som bez starostí. Najradšej som maľovala.

Naši susedia mali jedného syna Sergeja, ktorý študoval na Technickom inštitúte v Charkove. V lete mal prísť domov. Boli sme priatelia. Keď som bola staršia, prerástlo priateľstvo v lásku. Mala som iba niečo cez sedemnásť, keď požiadal o moju ruku. Jeho ponuku som prijala a presťahovali sme sa do Charkova. Mohla som si splniť svoj sen a začala som študovať na umeleckom inštitúte, ktorý som v roku 1930 absolvovala záverečnými skúškami.

Ty, zaiste, vieš, že v tomto roku bolo obžalovaných veľa inžinierov a rôznych špecialistov zo sabotáže. Bola som práve náhodou na návšteve u našich doma v Kyjeve, keď prišli dôstojníci GPU a zatkli môjho otca. Urobili domovú prehliadku, dokonca rozrezávali obrázky svätých, gauč a matrace , ale samozrejme nič nenašli. Celé obvinenie môjho nekonfliktného a vzdelaného otca zo sabotáže bola vymyslená fantázia. Bolo to také absurdné, že sme sa s matkou uspokojovali, že otec bude čoskoro prepustený.

Samozrejme som zostala v Kyjeve, aby som jej pomohla zvládnuť túto ťažkú skúšku. Náš šťastný život sa tým však skončil. Nemali sme žiadnu predstavu, čo zamýšľajú robiť s otcom a ani nám nepovolili, aby sme ho navštívili. Každý večer, týždeň po týždni, potom mesiac po mesiaci som chodila k väzeniu, aby som tam odovzdala balíky s jedlom. Dlhé hodiny v daždi a snehu som čakala v rade s inými nešťastnými ženami. Chodila som tiež do kancelárie GPU v zbytočnej nádeji, že budem môcť nejako pomôcť svojmu otcovi.

Keď som raz zasa prišla do kancelárie GPU, odviedli ma k vedúcemu. Pýtala som sa sama seba, prečo si ma nechal predvolať. Bol to muž stred-

ného veku, bol zdvorilý a urobil na mňa dobrý dojem. Vypočul si moje prosby. Potom povedal:

„Teraz ale počúvaj ty mňa, Jelena Petrovna. Ty si pôvabná, dokonca krásna žena. Okrem toho máš kultivované správanie a robíš dobrý dojem. To sú vlastnosti, ktoré by mohli byť našej vlasti veľmi osožné – celkom odhliadnuc od teba a tvojho otca. My ti môžeme pomôcť, pokiaľ budeš ochotná spolupracovať. Nemusím ti nič viac povedať, lebo ty si nielen očarujúca, ale aj veľmi chápavá. Len sa netvár kyslo a neuzatváraj sa do seba. Čo som ti navrhol, nie je až také kruté, ako býva život samotný. Nežiadam od teba, aby si išla s niekým do postele. Máme aj také ženy a niektoré z nich sú dokonca veľmi úctyhodné osobnosti nášho mesta. Ty nám môžeš byť oveľa užitočnejšia ako čistá a pôvabná žena. Postaráme sa o to, aby si prišla do styku so správnymi ľuďmi, kde budeš mať možnosť počuť množstvo vecí, ktoré naša vláda musí poznať. Samozrejme, budeš dobre platená a nielen ty, ale aj tvoji rodinní príslušníci budú pod našou ochranou."

Ponúkol mi cigaretu, ale odmietla som. Potom zobral škatuľku so sladkosťami zo svojho pracovného stola a ponúkol ma z nej. Neveriaco som sa na neho pozrela.

„Inými slovami povedané," odvážila som sa konečne, „všetko, čo odo mňa žiadaš, je vydať ti zopár ľudských životov, snáď priateľov a známych môjho otca, aby som ti tým pomohla k ďalším senzačným prípadom? Keď budem súhlasiť, tak prepustíš môjho otca. Porozumela som ti správne? A k tomu niekoľko sladkostí ako prídavok!"

Smial sa. „Tomu hovorím, veľmi prehnané zjednodušenie."

„Ľutujem, ale tvoju ponuku nemôžem prijať."

„Nerozhoduj sa príliš rýchlo, Jelena Petrovna. Máme k dispozícii veľmi veľa času. Porozmýšľaj nad všetkým a potom sa tu znova zastav. Ale keď niekomu čo i len naznačíš, o čom sme tu hovorili, my potom zariadime, aby sa ten vtáčik dostal do klietky na dlhý, veľmi dlhý čas. Prosím ešte podpíš tento papier."

Jeho obsahom bolo, že sa svojím podpisom zaväzujem nikoho neinformovať o tomto rozhovore a keby som to nedodržala, bude to mať za následok vážne tresty.

Prežívala som v tom čase hlboký žiaľ, Viťa. Pretože mi ponúkli možnosť dostať môjho otca z väzenia, ak sa stanem agentkou, cítila som sa vinná za jeho predlžujúce sa väznenie. Našťastie som si uvedomovala, že môj otec by bol posledný človek na zemi, ktorý by odsúdil môj postoj. Bola som fyzicky a duševne unavená. Neskôr ma znovu predvolali k vedúcemu GPU. Tentokrát nebolo ani stopy po jeho zdvorilosti. Neponúkal ma ani cigaretou a ani sladkosťami.

Keď som vkročila do jeho kancelárie, bol pohrúžený do svojich dokumentov, predstieral, že nespozoroval môj príchod. Ako som tam váhavo stála, začula som niekde z chodby strašlivý rev. Nechtiac som tiež zo strachu skríkla. Pozrel sa na mňa.

„Ó, ty si zasa tu," ozval sa. „Zľakla si sa toho nepríjemného kriku tam vonku? Máš celkom pravdu, tam vonku sa niekomu pomáha, aby si predsa len spomenul… Áno, to je prirodzene veľmi ťažká úloha. To potrebuje nervy z ocele. Tak povedz, chceš prijať môj návrh?"

„Nie, neprijímam ho – ja ho nemôžem prijať."

„Je to tvoje posledné slovo?"

„Áno, je to moje posledné slovo."

„V tom prípade je mi veľmi ľúto nielen teba, ale aj tvojho otca. Ale verím, že ešte zmeníš svoj názor. A teraz už dovidenia."

Začal sa znova zaoberať svojimi dokumentmi. Odišla som.

Keď v tento deň prišiel na mňa rad, aby som pri väzenskej bráne odovzdala balík pre svojho otca, opakoval čekista meno môjho otca:

„Ladynin? Nie, nemôžem balík prijať."

Od ľaku som takmer skamenela.

„Čo sa stalo?" vykríkla som. „To je môj otec. Je mŕtvy? Bol odsunutý?"

„To ja neviem. Choď preč. Ďalší!"

„Ale on je predsa starý človek. On je nevinný. Musím vedieť, čo sa s ním stalo!"

„Choď konečne ďalej, lebo ťa nechám nasilu odviesť. Zdržuješ rad!"

Išla som k druhému okienku s nápisom: „Informácie". Povedala som úradníkovi, že by som chcela informáciu o svojom otcovi a povedala som jeho meno. Zavrel okienko a videla som ho telefonovať. Snažila som sa porozumieť jeho slovám, ale počula som iba jediné slovo: nemocnica. Otvoril znovu okienko a povedal:

„Mrzí ma, ale nemôžem ti dať žiadnu informáciu."

Sotva som bola schopná udržať sa na nohách, otočila som sa a chcela som ísť domov. Aby som svoju mamu nerozčúlila, darovala som náš balík s potravinami jednému žobrákovi. Na druhý deň som sa pokúšala nájsť nejakého lekára pracujúceho vo väzenskej nemocnici. Trochu som dúfala, že by som od neho mohla získať nejaké informácie o otcovi. Začala som s hľadaním u viacerých lekárov, ktorí patrili k priateľom našej rodiny. Jeden ma posielal k druhému. Po viachodinovom hľadaní som sa od jedného predsa dozvedela meno lekára, o ktorom si myslel, že je v nejakom spojení s kyjevským väzením.

Išla som k nemu. Prijal ma v domnení, že som pacientka. Akonáhle zatvoril za mnou dvere, padla som pred ním na kolená a plačúc som mu

rozprávala o svojom úmysle. Pôsobil sympaticky a priateľsky, ale moje rozprávanie ho vyviedlo úplne z rovnováhy. Požiadal ma, aby som ihneď odišla. Jeho práca v nemocnici je tajnou záležitosťou a nemôže mi absolútne nič povedať.

„Moja milá, prosím ťa, uvedom si," začal nervózne, „že mám manželku a dieťa. Nemôžem zobrať na seba také nebezpečenstvo. Veľmi ma to mrzí, ale nemôžem pre teba nič, skutočne vôbec nič urobiť. Prosím ťa, choď a neprines z lásky k svojej rodine ešte aj moju rodinu do nešťastia."

Ale nebola som ochotná odísť. Plakala som a presviedčala som ho tak dlho, kým som ho nedostala na svoju stranu. Sľúbil mi, že sa pokúsi zistiť, či môj otec je skutočne v nemocnici. Mám mu na tretí deň z verejnej telefónnej búdky zavolať.

Medzitým moja matka naďalej pripravovala potravinové balíky a ja som ich pravidelne rozdávala žobrákom. Netrpezlivo som čakala na ten dohovorený deň. Konečne som mala toho lekára pri telefóne.

„Vzchop sa a pozbieraj všetky svoje sily," upozornil ma, „mám zlé správy. Tvoj otec je v nemocnici. Jeho stav, obávam sa, je beznádejný. Má zápal pľúc… okrem toho," tu trochu zaváhal, „okrem toho má veľké pomliaždeniny. Veľmi mi je ľúto. A teraz už dovidenia."

S odporom som sa vybrala do centrály GPU a nechala som sa ohlásiť u vedúceho. Takmer okamžite som bola prijatá. Prijal ma pri dverách svojej kancelárie a smial sa na celú tvár.

„No, máš niečo nového? Rozhodla si sa konečne?"

„Nie," povedala som. „Skôr ako sa rozhodnem, musím vidieť svojho otca."

„To sa dá iba ťažko zariadiť. Nechcem ťa znepokojiť, ale tvoj otec sa nachádza v nemocnici – a nie je v stave na ukazovanie..."

„Prosím, prosím, dovoľ mi ho navštíviť. Veď koniec koncov aj ty si predsa len človek…"

„Tu nie sú žiadni ľudia, Jelena Petrovna, iba presvedčení služobníci revolúcie. Nemáme tu žiadny priestor na city. Naše nástroje proti nepriateľom štátu sú bolesť a smrť. Čím skôr toto pochopíš, tým to bude lepšie. Dovolím ti návštevu tvojho otca v nemocnici, ale iba preto, lebo potrebujem tvoju pomoc. Teraz choď do nemocnice. Kým tam prídeš, budú informovaní. A cestou porozmýšľaj znova o mojej ponuke. Nebuď blázon."

Zaviedli ma k stráži. Otca v očakávaní mojej návštevy preložili do jednoposteľovej izby. Ležal na železnej posteli pokojne, ako keby bol mŕtvy. Po tých mesiacoch, čo som ho naposledy videla, jeho brada celkom ošedivela. Bol iba kosť a koža. Na čele a na lícach bolo vidieť ošklivé modré opuchliny. Dlane a ruky boli obviazané. Prišla som k jeho posteli. Bol príliš unavený,

aby ma mohol pozdraviť úsmevom. Keď začal hovoriť, so zdesením som zbadala, že jeden z predných zubov mal vyrazený.

„Neplač, Joločka," povedal mi slabým hlasom. Takto ma oslovoval od malička.

Bola som upozornená, že môžem s ním hovoriť iba päť minút a politiku máme vynechať. Ale čekistický strážca sa počas nášho rozhovoru otočil k nám chrbtom a naznačil tak, že nič nebude počuť. Otec mi pokynul, aby som sa k nemu nahla a šepkal mi do ucha:

„Vidíš, Joločka, ako vyzerám. Deň čo deň ma bili. Trýznenie je ich povolanie. Stovky sú bité v tomto žalári mokrými uterákmi, dlhé týždne nedajú ľuďom spať alebo ich zavrú do ľadových izieb. Bez milosti ma bili, aby zo mňa vytiahli mená mojich ‚spolupáchateľov'. Ako som ich mohol menovať, keď žiadni neexistovali? Všetko je iba ich výmysel. Oni vidia duchov. Častokrát som si želal, aby som mal čo priznať. Spomínal som vedľajšie chyby a priznával som sa k nim ako k sabotážnym akciám. Vymýšľal som si rôzne sabotáže. Ale oni ma iba bili stále viac, pretože toto moje klamstvo bolo príliš primitívne, aby to mohli akceptovať. Prečo ti mám o tom toľko rozprávať? Počul som o GPU a ich metódach, ale tie najhoršie predstavy boli ničím v porovnaní so skutočnosťou. To nie sú žiadni ľudia, ale obludy. Ach, Joločka, dieťa moje, ako hlboko padli títo ľudia…"

„Ty budeš zasa zdravý, otec, a ja ťa z tohto pekla vyslobodím. To ti sľubujem…"

„Nie, je to beznádejné, dieťa moje. Lekári so mnou otvorene hovorili. Tie rany a mučenie by sa dali snáď vyliečiť. Ale tá ‚chladová terapia' mi spôsobila zápal pľúc. V mojom stave a v mojom veku už nie je možné sa z toho dostať. O niekoľko dní budem mŕtvy. Skús na to všetko zabudnúť a pracuj ďalej, ako keby sa nič nebolo stalo. Buď dobrá k matke a k Sergejovi."

„Súdružka, päť minút už uplynulo. Musíš ísť."

O niekoľko dní neskôr môj otec zomrel. Vrátila som sa k svojmu manželovi do Charkova.

4

Prerušil som Jelenino rozprávanie.

„Skonči s tým, moja najdrahšia, už nechcem nič viac vedieť. Je mi ťa veľmi ľúto a hanbím sa sám pred sebou. Prepáč mi moje pochabé správanie."

„Nie, nie, keď som s tým raz začala, musíš si ma vypočuť do samého konca," oponovala mi.

„Chcem, aby si všetko vedel a všetkému porozumel. To je ešte iba začiatok celej hrôzy."

A pokračovala vo svojom hroznom rozprávaní.

Rok 1931 prešiel, taktiež väčšia časť roku 1932. Medzitým môj manžel ukončil štúdium a začal pracovať vo veľkom podniku. Podobne ako iní technici, nachádzal sa v tom čase v neustálom strachu pred zatknutím. On síce nemal nič na svedomí, ale tento nezmyselný a nekonečný strach bol stále prítomný, lebo sme videli, ako jeho kolegov jedného po druhom zatýkali.

Napriek všetkému, keď ho potom skutočne zatkli, nevedel to pochopiť. Poznala som všetkých jeho priateľov, všetky jeho myšlienky a celú jeho činnosť. On nebol schopný jedinej nepriateľsky ladenej myšlienky. Opäť som stála v pochmúrnych radoch v daždi a v snehu spolu s tisíckami iných žien, aby sme mohli svojim uväzneným mužom odovzdať balík.

Na základe smiešnej zámienky som bola prepustená zo zamestnania. Bolo jasné, že moji vedúci nechceli mať vo svojej blízkosti manželku zatknutého inžiniera. Postupne som predala všetko, čo sme mali, jednu vec za druhou, aby som mohla obstarať potraviny pre mňa a pre svojho zatvoreného manžela. Súkromne som vyučovala hudbu. Niekoľko priateľov mi pomáhalo peniazmi, ale vždy som musela sľúbiť, že nikomu nepoviem nič o tom, že ma stretli a že mi pomohli. Ako žena „nepriateľa štátu" stala som sa akoby osobou s nákazlivou chorobou, ktorá už viac nepatrí do normálnej ľudskej spoločnosti.

Niekoľko mesiacov po Sergejovom zatknutí som raz nemohla odovzdať svoj balíček pri bráne väzenia. Cítila som sa, ako keby sa predo mnou znova odohrával starý strašlivý film. Išla som k druhému okienku a žiadala som o možnosť ísť k vedúcemu. Po dvoch hodinách čakania ma zaviedli do kancelárie súdruha T., zástupcu šéfa charkovského GPU. Bol to vysoký, pekný, dobre živený blondďavý muž, akoby z neho vyžarovalo niečo čarovné.

„Á, to som nečakal, že ešte dostanem takúto návštevu," povedal, keď mi podával ruku a galantným spôsobom mi ponúkol stoličku. „Veľmi si cením návštevy pekných žien. Mimochodom, obdržal som z kyjevskej centrály podrobnú správu o tebe. Aká škoda, že sa stretávame za takýchto úradných okolností. Napriek tomu som za túto príležitosť veľmi vďačný."

„Myslím, že ty si túto príležitosť sám zariadil, keď si nedovolil odovzdať balíček môjmu manželovi," povedala som.

„Čo? Oni ti odmietli prijať balík? Títo idiotskí ťarbáci! Okamžite sa o to postarám!"

Stlačil nejaké tlačidlo na stole a elegantný dôstojník vstúpil do miestnosti. Rozkázal mu, že balíky pre môjho manžela musia prijať. Dôstojník ihneď zmizol.

„Prosím, ver mi, Jelena Petrovna, je mi ľúto, že si musela podstúpiť toľko utrpenia. Ale koniec koncov, tak si sa rozhodla. Tá kyjevská ponuka spred dvoch rokov, je ešte stále platná, ako určite vieš, my čekisti dodržujeme slovo."

„Prečo väzníš môjho manžela?" opýtala som sa. „Vieš rovnako dobre ako ja, že je nevinný. Keby si mal matku alebo sestru, tak by si mal so mnou zľutovanie. Ja sa nemôžem stať vašou špiónkou. To sa protiví môjmu charakteru. Radšej by som zomrela. Ale so všetkým ostatným som ochotná súhlasiť, aby som zachránila svojho manžela. Jednoducho nemôžem zniesť myšlienku na jeho utrpenie."

Hovorila som a znova hovorila, opakovala som sa, striedavo som prosila a hrozila. Počúval ma pokojne. Keď som už bola vyčerpaná, pristúpil ku mne a poklopal ma takmer otcovsky po pleci.

„Život je strašný, Jelena Petrovna, človek musí byť preto praktický. V prvom rade by si mala myslieť na seba. Prečo si taká tvrdohlavá? Prečo sa nepridáš k nám?"

„Poviem ti prečo. Vražda môjho nevinného otca je ten dôvod a vraždy tisícov ostatných ľudí sú ďalšie tisícky dôvodov. Ani kvôli záchrane svojho manžela nechcem mať na svedomí slzy a krv iných žien a matiek. Preto."

„Chápem tvoj nesúhlas pre slzy a krv," povedal.

„Ale buď rozumná, ak môžeš. Od nás nedostaneš žiadne úlohy, ktoré by zapríčinili slzy a krv. Potrebujeme ťa, aby si bola činná medzi cudzincami. Naša krajina je obkolesená kapitalistickými hyenami túžiacimi po krvi revolúcie. Teraz ťa však nechcem súriť. Ale ak zmeníš svoj názor, kedykoľvek som ti k dispozícii. Tvoj otec je mŕtvy. Na tom sa už nedá nič zmeniť. Ale ešte môžeš zachrániť svojho manžela. To nezávisí odo mňa, ale iba od teba."

Sľúbil mi, že Sergej bude dostávať balíky – až kým nebude oficiálne odsúdený a poslaný do vyhnanstva. O niekoľko týždňov neskoršie som sa dozvedela, že Sergej bol odsúdený na desať rokov nútených prác a odtransportovaný do koncentračného tábora na Ural.

Dlho som bojovala s pokušením, že predsa len začnem pracovať pre GPU. Túžila som po Sergejovi. Tento boj ma unavil. Prečo by som sa mala v tomto čase falošnosti a nespravodlivosti správať ako donkichot? Mnohokrát som sa už rozhodla ten osudný krok urobiť. Ale vždy mi niečo v mojom vnútri povedalo: nie, to nesmieš! A to niečo malo také hlboké korene, že som tomu len ťažko mohla porozumieť, ale ozvalo sa vždy a vždy v poslednom momente. Myšlienka na špicľovanie, tváriť sa ako priateľ a pritom niekoho priviesť na šibenicu, bola odpudzujúca. Spôsobovalo mi to fyzickú nevoľnosť.

Takmer rok som potom neustále písala petície na rôzne štátne inštitúcie a žiadala som znovu posúdiť tento prípad. Samozrejme bezúspešne. Potom sa niečo stalo. Navštívila som so svojou priateľkou jednu ukrajinskú výstavu obrazov. Odrazu som zbadala v množstve ľudí súdruha T. Bol v spoločnosti jednej mimoriadne krásnej ženy. Jeho správanie k nej nasvedčovalo veľmi jasne, že je v jej moci a nie naopak. Ona bola rozmarná a on bol taký pozorný a poslušný ako nejaký beznádejne zamilovaný školák.

Ten strašný čekista, ktorý mal v hrsti osudy desiatok tisícov ľudí, správal sa v blízkosti tejto čarovnej ženy ako hlupáčik! Pohľad na tento paradox ma inšpiroval. Aj keď môj nápad sa mi zdal v prvom momente skôr ako fantázia, napriek tomu som sa rozhodla, že sa ho pokúsim realizovať.

Nebolo veľmi ťažké zistiť identitu priateľky súdruha T. Potom som vypátrala jej adresu a pod bránou veľkého obytného domu, v ktorom bývala, som na ňu vyčkávala. Keď vošla do domu, išla som za ňou hore schodmi. Pred dverami jej bytu som k nej smelo pristúpila a začala hovoriť.

„Pre božiu lásku, prosím ťa, vypočuj si ma iba niekoľko minút," požiadala som ju. Najprv bola šokovaná. Ale keď si ma dôkladne preskúmala, hneď zbadala, že jej z mojej strany nič zlého nehrozí.

„Nerozumiem, čo vlastne chceš? Ale radšej poď ďalej, nemôžeme dlho stáť na chodbe."

Vošli sme do obývačky zariadenej s prvotriednym vkusom. V rohu stál široký, veľký klavír .

Ja som po viachodinovom čakaní na ulici musela vyzerať hrozne unavene a úboho.

„Vyzleč si kabát, dievča, a sadni si," vyzvala ma žena. „Uvarím trochu kávy, veď si viac mŕtva ako živá."

Chytila som jej ruku a ona počúvala históriu môjho života. Rozprávala som jej o smrti svojho otca, o utrpení svojej matky a o odtransportovaní svojho manžela do pracovného tábora. Povedala som, že by som potrebovala jej pomoc. Prostredníctvom svojho čekistického priateľa by mi mohla vybaviť povolenie na návštevu môjho manžela. To bolo jediné, čo som pre neho ešte mohla urobiť. Bolesť mojej duše bola taká veľká, že to dojalo aj túto ženu a sama začala plakať.

Pýtala sa ma na mnohé veci. Potom začala sem a tam chodiť po veľkej, kobercami vyloženej, miestnosti a premýšľala. V zmätku si sadla dokonca ku klavíru a zahrala niekoľko akordov.

„Jelena Petrovna," ozvala sa konečne, „ je mi ľúto, že ti nemôžem dať žiadnu istotu, ale sľubujem, že sa o to pokúsim. Určite ti je jasné, že nesmieš za žiadnych okolností nikomu o tejto návšteve povedať, ani v prípade, ak by sme spolu telefonovali."

Pobozkala ma s takou nežnosťou, že ma to prekvapilo. Predpokladala som, že možno nie je taká šťastná a snáď ani taká svetská, ako sa prezentuje. V onen večer som išla do kostola a dlho som sa tam vrúcne modlila tak, ako veriaci človek. Ja nie som veriaca, Víťa, ale v krízovom okamihu sa človek vráti k praktikám detských rokov. Potom som telefonovala s milenkou súdruha T. a dozvedela som sa, že moje modlitby boli vyslyšané. Povedala mi, aby som okamžite prišla k nej.

Keď som k nej prišla, plakala som od radosti a bozkala jej ruky. Povedala mi, aby som ešte raz podala žiadosť o návštevu svojho manžela a uistila ma, že teraz celkom určite dostanem povolenie. Ale o sebe mi nepovedala prakticky nič, iba niečo naznačila.

„Taký je život, Jelena Petrovna. Boli roky, keď som tak dobre nežila, ale vtedy som bola oveľa šťastnejšia. Budem mať aspoň chvíľku radosť, keď si uvedomím, že som tebe a tvojmu manželovi v čase vášho nešťastia mohla urobiť niečo dobré. Je príjemné pre zmenu urobiť niečo správne. Ale teraz už zabudni, že sme sa niekedy stretli. Nemala by si ma nikdy zavolať, ani na mňa reagovať, keby sme sa náhodou stretli."

A tak som už o pár týždňov sedela vo vlaku smerujúcom na Ural. Niesla som so sebou veľký batoh. Posledné kopejky som vydala za jedlo, teplé spodné prádlo, topánky a tabak. A predstavovala som si naše stretnutie: Sergejovu radosť, jeho šťastnú tvár a krátke okamihy šťastia. Na malej stanici za Sverdlovskom som vystúpila z vlaku. Padal jesenný dážď a mne sa zdalo, že som sa ocitla vo svete jednotvárnosti a obrovskej špiny.

Koncentračný tábor bol od stanice vzdialený mnoho kilometrov. Stálo ma veľa námahy, kým som prehovorila jedného sedliaka, aby ma tam zaviezol. Išli sme dlho. Okolo nás boli husté lesy a vysoké skaly. Napokon sme prišli na akúsi náhornú planinu, veľký voľný priestor celý obohnaný vysokým plotom z ostnatého drôtu.

Za plotom som videla dlhé rady barakov s malými zamrežovanými oknami. Strážcovia chodili sem a tam, niektorí z nich mali vedľa seba škaredo zazerajúcich psov. Kým som v daždi čakala pri bráne na povolenie k vstupu, vracala sa do tábora skupina asi tristo väzňov z roboty v lese, mašírujúc v štvorstupe. Ešte nikdy vo svojom živote som nevidela ľudské tvory takým hrozným spôsobom ponížené a spustošené. To neboli už žiadni ľudia, ale úbohé ľudské tiene, odpudzujúce karikatúry ľudských bytostí v handrách a zdrapoch. Všetci mali brady, boli vychudnutí, ťahali nohy blatom ako v poslednom štádiu smrteľnej únavy. Víťa, nenachádzam slová, ako ti pohľad na túto biedu popísať tak, aby si to mohol realisticky precítiť.

Na strážnici som predložila svoje preukazy. Vstúpil dnu jeden čekista, položil mi mnoho otázok a nechal zavolať ženskú strážkyňu, ktorá ma

prehliadala. Prehliadala nielen šaty, ale aj moje telo. Ceruzku a papier mi zobrala, taktiež malé nožničky z manikúry, ktorú som mala v taške. Potom ma upozornila, že nesmiem so sebou zobrať žiadne balíky; iba tabak, cigarety a mydlo som si smela nechať.

„Toto tu nie je žiadna letná rekreácia, občianka," zreval na mňa čekista. „Čo im dáme jesť a obliecť, to im musí stačiť. Sú to nepriatelia štátu."

Sedela som v malej špinavej miestnosti a čakala na Sergeja. Na stenách viseli muchami zašpinené obrazy Stalina, Dzeržinského a Jagodu. Bol tam otrhaný kus plátna s nápisom: „Prácou k znovuzrodeniu". Neustále som sa pozerala cez okno von. Zbadala som jedného zošúvereného starca v sprievode čekistu s vytiahnutým revolverom. Rozstrapatená brada muža bola šedivá, jeho vlasy biele; bol vychudnutý a pohľad na neho bol otrasný. Nad jedným okom mal previazaný zdrap špinavej handry a celkovo robil dojem, akoby si bol odskočil z očistca. Bola som taká dojatá touto biednou bytosťou, že som sa obrátila na úradníka.

„Počuj, súdruh," povedala som, „vidíš toho starca tam vonku. Daj mu tento balíček cigariet."

To bol jediný spôsob, ako som bola schopná vyjadriť svoje spolucítenie.

Dôstojník vybuchol do hlasného smiechu a plieskal sa radostne po stehnách.

„To je ale čudné. Považuješ ma za blázna alebo už azda nepoznáš vlastného manžela?"

Od hrôzy som takmer skamenela. Dvere sa otvorili a starec vstúpil. Keď prišiel bližšie, skutočne som spoznala Sergeja. Zlomeného, zostarnutého, takmer sa už nepodobal na človeka. Bolo to neuveriteľné. Podišla som k nemu, objala som ho a šepkala: „Milý Serjoža, úbohý Serjoža!"

Zmätene na mňa pozrel, tvár sa mu skrivila od rozrušenia. Potom padol zrazu na kolená, začal plakať a bozkávať moje šaty, moje kolená a ruky. Upokojila som ho a sadli sme si vedľa seba na lavicu. Po dlhej ceste cez polovicu Ruska som smela s ním hovoriť iba desať minút. Boli sme upozornení, že smieme hovoriť iba o osobných veciach. Sotva sme si sadli, aby sme si trošku pohovorili, už sme aj počuli výzvu:

„Váš čas sa končí. Ešte máte jednu minútu na rozlúčku."

„Moja najdrahšia, Jelena," šepkal úbohý Sergej, „zachráň ma, ak ti je to len trochu možné. Život tu je hroznejší, než si to niekto vonku vie predstaviť a horší, ako ten najstrašnejší sen. Správajú sa ku nám ako k zvieratám a nie ako k ľuďom. Väzni tu zomierajú denne ako muchy. Bijú nás a trpíme hladom. Jelena, Jelena, zachráň ma. V tomto pekle neprežijem už ani jeden rok."

„Drž papuľu, ty zločinec," zreval na neho čekista.

Sľúbila som Sergejovi, že urobím všetko, čo je v mojich silách. Majúc pred očami bolestný obraz tejto trosky, čo zostala z môjho nešťastného manžela, vrátila som sa nazad do Charkova. Zmizlo všetko váhanie. Nemohla som ho tam nechať iba pre nejakú pýchu, že si dokážem zachovať morálnu čistotu. Išla som na GPU k súdruhovi T. a uzavreli sme obchod. Za šancu vyslobodiť Sergeja som dostala putá GPU.

„Uisťujem ťa a dávam ti svoje čestné slovo, Jelena Petrovna, že nikdy nedostaneš úlohy, za ktorými by sa skrývali ‚krv a slzy', ako to ty zvykneš označovať. Na druhej strane, môže ťa stáť hlavu, ak pred niekým čo i len naznačíš, že máš s nami vzťahy."

„Ale zapamätaj si navždy," dodala som, „že ja nezachraňujem svojho manžela, aby som pripravila manželovi, otcovi alebo bratovi inej ženy podobný osud. Ty vieš celkom iste, že Sergej je nevinný, ako aj väčšina ostatných v tejto pekelnej jame. Radšej sa nechám zabiť, než aby som pomáhala pri takejto nespravodlivosti. A tiež musím mať právo, aby som mohla opustiť túto službu. A chcem to mať písomne."

„Rozumiem ti a už máš moje čestné slovo, ale písomne ti nemôžem dať vôbec nič. Musíš mi dôverovať. Budeš mať právo sa stiahnuť. Tak a teraz uzavrieme náš obchod. Vyplň túto prihlášku."

Bol to asi desaťstránkový dotazník. Na nič sa nezabudlo, bolo tam všetko, čo sa týkalo môjho života a mojich názorov, ale aj života a názorov mojich príbuzných a priateľov. Dlho som sedela nad týmto dotazníkom a konečne som ho podpísala. Zástupca vedúceho GPU súdruh T. si to prezrel, urobil na okraji zopár poznámok a zatvoril ho do svojho trezora. Potom si zobral kabát a klobúk a spoločne sme opustili centrálu GPU.

Autom sme prešli pozdĺž niekoľkých blokov domov, až sme prišli k hotelu Inturist. Tam sme vystúpili.

„Pôjdem sám vopred," povedal.

„Budeš ma nasledovať presne po troch minútach. V hoteli choď na piate poschodie." Povedal mi číslo izby. „Budem ťa tam čakať. Nepozeraj tak zdesene. Teraz som čekista a nie muž, nemusíš sa ničoho báť."

O pár minút neskôr sme boli spolu v izbe. Keď zaklopal čašník, aby priniesol jedlo a víno, skryla som sa v susednej miestnosti.

„Ty si rozumné dievčatko," gratuloval mi šéf, keď čašník odišiel, „ale tu nie je diskrétnosť dôležitá. Každý v hoteli Inturist od riaditeľa až po upratovačku spolupracuje s GPU."

Pri jedle ma akýmsi rýchlokurzom oboznamoval s metódami práce GPU.

„Je mi ľúto, že zatiaľ ešte nebudeš so mnou spolupracovať," vysvetľoval. „Ale jedného dňa, keď sa vrátiš do Charkova, budeme spolu robiť zázraky."

„Kam musím najprv ísť?“

„Najprv ostaneš niekoľko mesiacov v Charkove. Musíš sa ešte veľa učiť. Potom ťa pošleme do Dnepropetrovska. Je to pekné mesto. Je tam veľká priehrada, rozsiahla priemyselná výstavba a pokračujú tam ďalšie dôležité práce. Preto sa tam vyskytuje mnoho cudzincov. Inžinieri z USA, rôzni nemeckí špecialisti a podobne. Je tam veľa roboty. Musíš si však navždy zapamätať, že som ťa osobne odporučil, a preto som za teba aj zodpovedný. Keby si vystrájala nejaké psie kusy a chcela nás oklamať, ja budem za to niesť zodpovednosť. Môžeš si myslieť, že sa nachádzaš v mojej moci, ale v princípe je to práve naopak. Ja sa nachádzam v tvojej moci. Keď sa dopustíš hoci aj nechtiac nejakej chyby, tak to bude ospravedlnené. Ale nech sa nad tebou zmiluje Alah, ak sa nás pokúsiš zavádzať alebo pracovať „poza bučky“, ako sa zvykne tiež hovoriť. Áno, ja som v tvojej moci, a preto som považoval za správne s tebou hneď na začiatku o tom hovoriť.“

„Pozorne ťa počúvam,“ povedala som.

„Moje prvé odporúčanie, Jelena Petrovna, je cvičenie pamäti, predovšetkým vizuálnej pamäti. Nikdy si nič nepíš. Zaznamenaj si všetko v pamäti a tam to aj ponechaj. To sa dá cvičením naučiť. Papier a poznámky sú nebezpečné. Všetko, čo potrebuješ, zachovaj si v pamäti – mená, adresy, čísla telefónov, fakty. Pamäť je tvoj hlavný nástroj. Rozširuj si znalosti cudzích jazykov. To sú tiež cenné inštrumenty. To isté platí pre tvoju krásu. Ty patríš k najatraktívnejším ženám v našej službe a aj to je jedna časť tvojej úlohy, aby si ostala príťažlivou. Nemusíš šetriť na oblečení a kozmetike – to sú opodstatnené výdavky a tie preplatíme. Občas sa stretneš aj s inými agentmi. Nesmieš dôverovať žiadnemu z nich. Nesmieš nikdy spomenúť nič o svojej práci ani len mimochodom. Keď budeš pracovať na jednej úlohe s inými ľuďmi od GPU, vykonávaj iba tú úlohu, ktorá ti bola pridelená, a to aj vtedy, keby sa ti to zdalo nezmyselné. Ty si jedine za toto zodpovedná. Ešte jedna dôležitá rada, moja milá. Nikdy nič nepi, keď to nebolo v tvojej prítomnosti nalievané a keď nepije tiež tvoj hostiteľ. Nespriateľ sa nikdy s mužom, ktorý je v našich službách bez mimoriadneho povolenia svojho predstaveného a informuj nás o každej novej známosti bez ohľadu na to, či sa ti to zdá bezvýznamné alebo náhodné. Umožníme ti nakupovať v našich vlastných obchodoch a dostaneš kupóny, za ktoré si môžeš vybrať oblečenie a potraviny, aké normálni občania nedostanú. Strážcovia nad bezpečnosťou našej krajiny nemajú pociťovať žiadny nedostatok a ty si teraz jedna z nich.“

„A teraz ešte otázka,“ prerušila som ho.

„Kedy príde môj manžel domov?“

„Nemusíš si robiť žiadne starosti. My svoje slovo dodržíme. On dostane dobré miesto v Dnepropetrovsku a ty tam budeš robiť ako architektka.“

Asi o dva mesiace prišiel Sergej domov. On bol vždy rozumný a priateľský človek. Vedel, že som s ním spolucítila, ale že intímna láska medzi nami už viac neprichádzala do úvahy. Nikdy sa ma nepýtal, ako sa mi podarilo ho vyslobodiť. Bojím sa, že jeho podozrenie je ešte hroznejšie ako tá strašná skutočnosť.

Musela som urobiť ťažké rozhodnutie, ale, Viťa, keby si bol videl ten koncentračný tábor a tú strašlivú Sergejovu zmenu, tak by si snáď pochopil, prečo som sa po dlhoročnom odpore nakoniec predsa len poddala. Ja som iba jedna jediná z armády tisícov, ktorí sa takýmto núteným spôsobom dostali do služieb GPU. Sme držaní oddelene od seba. V tom dome, kde si ma videl, nevidí nikdy jeden návštevník toho druhého. Každého zavedú do osobitnej miestnosti a nikdy sa nestretneme, ani náhodou nie. Ale niektorých z týchto ľudí som spoznala v priebehu práce na spoločných úlohách. Sú medzi nimi ženy vysokých úradníkov a iné významné osobnosti.

Niekedy sú ľudia prichytení pri nejakom priestupku a potom ich vydierajú a nútia k vstupu do služieb GPU. Niekedy vtiahnu nejakú ženu do sexuálnej aféry a potom ju vydierajú, že to prezradia jej manželovi, ak nepristúpi na spoluprácu. Občas ženy obvinia z priestupkov, ktorých sa vôbec nedopustili, ale tieto obvinenia vedia sformulovať tak presvedčivo, že by im skoro každý manžel uveril a považoval ich za pravdivé. Takýmto spôsobom sa potom ženy poddajú a pristúpia na spoluprácu. Existujú stovky ba tisícky špinavých trikov, aby sa vybudovala armáda špicľov, Víťa. Iba zriedka to robia ľudia z túžby po moci a po peniazoch. Väčšinou podľahli nejakému neodolateľnému tlaku. To všetko je veľmi brutálne a hnusné.

„Teda preto si prišla do Dnepropetrovska, Jelena?"

„ Áno, Víťa. A tak som ťa spoznala asi mesiac po mojom odchode z Charkova. Samozrejme som podala správu o našej známosti – nemala som žiadnu inú voľbu. Ale okrem toho som nepovedala vôbec nič, môj najmilší Víťa."

„Povedal ti tvoj šéf niečo o mne?"

„Prirodzene. Ale nič priťažujúceho. Tvoja povesť, čo sa týka GPU, zdá sa byť v poriadku. Si ešte stále prekvapený a zhrozený, že som agentkou?"

„Aby som pravdu povedal, áno. To potrebuje čas, aby som zvládol takýto úder."

„Víťa, ty si predsa komunista. Ako komunista máš povinnosť podať správu o všetkom, čo by mohlo škodiť strane, či sa ti to páči, alebo nie. Existuje skutočne taký veľký rozdiel medzi miliónmi dobrovoľných udavačov a tými, ktorí boli k tomu prinútení? Nie sme chytení obaja v tej istej špinavej sieti?"

„Na tom, čo si povedala, je niečo pravdivého, aj keď to porovnanie – ako to mám povedať – je trochu zjednodušené. Dobrovoľne alebo nedobrovoľne, obraňujeme predsa obaja štátny systém."

„No a teraz, môj milý, pretože ja som tento krok už urobila, že som ti všetko vyrozprávala, nachádza sa môj život v tvojich rukách. Ako dobrý komunista si teraz povinný ma udať. A predsa viem veľmi dobre, že to neurobíš. Ja by som išla až na koniec sveta, aby som sa oslobodila z pazúrov GPU, ale ich ruka je dlhá. Neexistuje žiadny útek okrem smrti. Často si myslím, že samovražda by bola riešením. Víťa, môj najdrahší, buď opatrný. Žijeme v krajine, kde všetci naši susedia nosia masky. Nezdôveruj sa nikomu, skutočne nikomu so svojimi myšlienkami. Teraz nehovorím o špicľoch na vrátniciach a tých, ktorí sa ‚pozerajú cez kľúčové dierky', ale tu ide dokonca o najviac vážených občanov mesta. Jediná istota spočíva v tom, ak si uvedomíš, že každý bez výnimky udáva, udáva a ešte raz udáva… Ach, Víťa, som taká unavená a zúfalá. Budem ťa tak vrúcne milovať, aj keď ma odhodíš."

„Jelena, nehovor taký nezmysel," reagoval som rýchlo. Túžba po nežnosti k tejto do pasce chytenej žene vo mne vzrastala. „Cítim sa biedne, pretože ti nemôžem pomôcť. Pre muža je neznesiteľné byť takým bezmocným a nemôcť pomôcť milovanej žene."

„Poď, ideme plávať," navrhla Jelena. „Už len pri pomyslení na to, čo som prežila, sa cítim nečistá."

Voda bola teplá. Plávali sme v tme, v daždi, za bleskov a hrmenia búrky. Bolo to bláznivé a nezmyselné, mne sa ale zdalo, že bola z nej zmytá hrôza jej minulosti. Niesol som ju z vody do rybárskej chatky a sušil som ju, ako keby bola dieťa. Potom som ju položil do sladko voňajúceho sena spať. Vyčerpaná od vzrušenia tohto zvláštneho dňa, zaspala takmer okamžite.

Ráno sme nastúpili do vlaku, ktorý nás dopravil do mesta.

„Vieš, Víťa," šepkala mi, „cítim sa oveľa lepšie a čistejšie, keď toto strašlivé tajomstvo už nestojí viac medzi nami. Keď ma aj naďalej ľúbiš, tak budem šťastná ako nikdy predtým."

O niekoľko týždňov neskoršie odišla Jelena do Kyjeva, aby navštívila svoju matku. Navštívil som ich tam. V jeden slnečný deň sme sa vybrali spolu na cintorín. Odstránil som burinu z hrobu jej otca a ozdobil som hrob kvetmi. Priniesol som farbu a natrel som ohradu okolo hrobu a železný kríž. Jelena neplakala. Ale počas mojej práce mi rozprávala o svojom otcovi a svojom šťastnom detstve.

„Keby GPU vedela, že si zdobil otcov hrob, tak by ťa zatkli, Víťa," povedala cestou do mesta. „Dokonca aj po smrti je ešte nebezpečné môjmu utrýznenému nevinnému otcovi urobiť niečo dobré. Ale tento tvoj malý ľudský čin mi ťa urobil ešte milším."

„V tomto prípade sa teda riziko oplatilo," povedal som s potešením.

„A netrápi ťa to ako dobrého komunistu?"

„Ani trošku. Snáď nie som v tomto zmysle dobrý komunista."

Išli sme do kyjevských parkov. V bývalej cárskej záhrade hral orchester. Vtedy najobľúbenejšou melódiou bola jedna hlúpa pesnička, ktorá ospevovala „šťastný a radostný život" sovietskych občanov. Pozreli sme sa na seba. Nepotrebovali sme žiadne slová, aby sme si rozumeli.

XII.
Inžinierom v Nikopole

1 Skúšky v našom inštitúte smerovali ku koncu a naberali na prísnosti. Vládna komisia stanovila ako podmienku na udelenie diplomu aj vypracovanie vlastného projektu. Na tom mojom som pracoval veľmi poctivo. K tomu všetkému sme museli stráviť veľa času praktickou výučbou v rôznych metalurgických prevádzkach. Najviac sme však potrebovali duševný pokoj bez politiky. Osud to ale zariadil inak – práve v tých posledných mesiacoch vrcholila politická dráma.

Aj v najrozhodujúcejšej chvíli bolo v inštitúte málo pokoja. Previerky a ďalšie povinnosti si vyžadovali veľmi veľa síl. Štúdium bolo občas iba vedľajším zamestnaním. No teraz bol aj posledný kúsok pokoja v nenávratne – strela z revolvera, vypálená 1. decembra 1934 v ďalekom Leningrade, otriasla silou zemetrasenia aj naším životom v Dnepropetrovsku.

Guľku vypálil mladý komunista Nikolajev v hale bývalého Smolného inštitútu, terajšieho hlavného sídla strany. Člen politbyra Sergej Kirov, skutočný diktátor severného Ruska, sa zrútil mŕtvy k nohám Nikolajeva. Ozvenu výstrelu bolo počuť ešte mnoho rokov, kým konečne zanikla. Táto jediná guľka zničila a celkom vyhladila niekoľko stotisíc životov. I ja som musel roky trpieť za čin tohto neznámeho mladíka. Stalin a Vorošilov sa ihneď vybrali do Leningradu. Podľa správ kolujúcich v strane mal Stalin osobne dohliadať na výsluch Nikolajeva. Prirodzene nevedelo sa, čo sa Stalin pri výsluchoch dozvedel, ale podľa jeho ďalšieho konania sa dalo usúdiť, že dostal panický strach.

V Leningrade zatkli stovky podozrivých a bez súdneho konania ich na mieste zastrelili. Ďalšie stovky vytiahli z väzenských ciel, kde roky trpeli, a zastrelili ich v hneve úradnej pomsty ako nepriateľov strany. Väzenia boli všade preplnené na zadusenie. Vlaky hrôzy odvážali ďalšie tisíce „politicky nespoľahlivých elementov“ z miest do ďalekého vyhnanstva. Potom sa nový teror rozšíril do Moskvy, Kyjeva, Charkova a nakoniec po celej krajine.

Prvé správy o smrti Kirova označovali vraha ako nástroj podlých cudzincov – Estóncov, Poliakov, Nemcov a nakoniec Angličanov. Potom prišli hlásenia, ktoré hmlisto dávali Nikolajeva do súvislosti so súčasnými a niekdajšími stúpencami Trockého, Zinovjeva, Kameneva a iných starých boľševikov – úchylkárov. Takmer každú hodinu sa zväčšoval okruh tých, ktorý sa údajne priamo alebo „morálne" na atentáte podieľali, až napokon zahŕňal aj tých, čo len pochybovali o politike Stalina.

Aparát propagandy pracoval na plné obrátky. Zabudli však, že iba včera sa honosili bezprík ladnou jednotou ich „monolitnej" strany a teraz vodca a tlač hysterický kričali, že v strane sa skrývajú zradcovia, poblúdenci, falošní klamári a sabotéri. Hmlisto sa naznačovalo, že sa pripravujú útoky a sprisahania v spojení s kapitalistickým svetom, aby vojnou spustošili socialistickú krajinu. Ale kto mal cit pre politickú klímu vedel, že sa začne prelievať krv v džingischánovských rozmeroch. A mali pravdu – niekoľko budúcich rokov prinieslo taký strašný oficiálny teror, aký ruské dejiny ešte nikdy nezažili.

V straníckych kruhoch sa objavili tiež reči, že Nikolajevov čin nemal politický charakter, ale že strieľal zo žiarlivosti, pretože Kirov mu zviedol peknú manželku. Takéto fámy sa miešali s oficiálnou propagandou a vraždu zahalili do rúcha tajov a čarov, ktoré až do dnešného dňa neboli celkom objasnené. Čoskoro vydal Ústredný výbor „tajný list", ktorý sa čítal na uzavretých a tajných schôdzach najvernejším členom strany. V ňom sa zavraždenie Kirova charakterizovalo ako výraz ďalekosiahleho boja nepriateľov revolúcie proti politike strany a vodcovi.

Nech už boli bezprostredné pohnútky alebo skryté motívy Nikolajevovej vraždy akékoľvek, mysliacemu komunistovi sa javila ako symbol zúfalstva, ktoré vládlo pod uhladeným povrchom života v celej krajine. Každý z nás poznal zatrpknutosť a zúfalstvo vo svojom srdci. Niekedy sme sa odvážili v úzkom kruhu debatovať o našich pochybnostiach. Bolo treba zavraždiť jedného z najbližších priateľov Stalina, aby sme si uvedomili, že naše osobné starosti sú iba časťou veľkej podzemnej rieky nespokojnosti, rieky, ktorá tiekla cez srdcia veľkého národa.

Samozrejme, že všade bolo ticho. Kritici sprava i zľava boli umlčaní a Stalin, naše slnko, žiaril blahosklonne na našu jednotnú stranu. Roľníkov dôkladne skrotili násilnými metódami a hladom. Neozvalo sa ani slovo protestu proti smrteľnému tempu industrializácie, nedostatku potravín, biede a mnohým zatýkaniam. Vo vnútri mnohých, v strane i štáte, to ale vrelo. Pod rúškom ľahostajnosti a pod škrupinou umlčaného zúfalstva bublala horúca láva ozajstného hnevu.

To by mal dnes svet jasne vidieť, aby lepšie chápal ruský národ. Ľudia boli v dôsledku svojho utrpenia bezmocní, oslabení dvadsaťročnou

vojnou, revolúciou, podvýživou a systematickým prenasledovaním, boli ohlušení heslami, zmätení luhaním a navyše celkom odrezaní od sveta. A predsa nikdy neschvaľovali brutalitu svojich vodcov. Zatrpknutosť v samotnej strane bola najväčšia, pretože sa v nej miešal pocit viny s rozhnevanou bezmocnosťou voči vedúcim predstaviteľom a ich moci.

Nie je náhodou, že Nikolajev i ostatní obvinení z účasti na tomto zločine boli všetko mladí ľudia, väčšinou študenti, produkty sovietskej doby. Vysoké školy boli v Rusku tradične živnou pôdou revolučného idealizmu. Teraz sa takýto idealizmus volal kontrarevolučný, ale stále bol pokračovateľom tej istej tradície.

Hoci o tom v tlači nepadlo ani slovo, komunistom bolo všeobecne známe, že po Kirovovej afére zatkli tisícky študentov a stovky odsúdili na smrť. Stačilo stretnutie v byte študenta, či na spoločenskom večierku, aby to v GPU vzbudilo podozrenie.

Náhle zmiznutie študenta aj na našom inštitúte nebolo ničím zvláštnym. Nikto sa radšej na nič nepýtal. Tvárili sme sa, že sme nič nespozorovali. Avšak naše sympatie boli na strane študentov, nie polície. Vo svojom najhlbšom vnútri sme sa rozhodli, že budeme držať jazyk za zubami, lebo otvorene sa vyjadriť, znamenalo „antikomunistickú propagandu".

Moje vlastné sklamanie sa ešte prehĺbilo, keď som sa sám rozhodol pred inými mlčať. Preto som sa vyhýbal akémukoľvek politickému rozhovoru. Ale pretože som z hĺbky duše Rusom a človekom, povedal som niekedy pred priateľmi, ktorým som dôveroval, príliš mnoho. Potom som bol zasa celé týždne ustarostený, či ma ten, či onen neudá.

Vražda v Leningrade znamenala pre študentov určitý druh romantickej nádeje. Nebol tento teroristický čin znamením skutočného ľudového hnutia? Bolo vôbec možné, že by GPU napriek svojej moci zlyhala a nevedela potlačiť podzemnú opozíciu? Veď nakoniec my sme boli časťou národa, ktorý bol známy svojimi tajnými kontrarevolučnými sprisahaniami, politickými bojmi i bombovými atentátmi.

No dolapil nás aj obyčajný strach. Nové preverovanie bolo nevyhnutné. Prvým signálom politbyra bolo vyhlásenie, že všetky stranícke legitimácie sa musia preveriť a obnoviť. Bez toho, aby sa to oficiálne nazvalo čistkou, museli sme sa podrobiť vyšetrovaniu ani nie po roku od poslednej previerky.

M., priateľ zo štúdia, patril k tým niekoľkým, s ktorými som sa odvážil niekedy hovoriť otvorene o politických otázkach. Na mnohé veci sme mali rovnaký názor, a preto sme si dovolili robiť aj odvážne poznámky. Krátko po zavraždení Kirova ma M. pozval na večerné stretnutie u Andreja S., ktorého som dobre nepoznal.

„Uvaríme si čaj a pokecáme," povedal mi. Váhal som, či tam mám ísť, lebo v tóne hlasu jeho neočakávaného pozvania znelo niečo falošné. No zvedavosť i môj zmätený stav prevážili, a tak som šiel.

Andrej bol vysoký bledý muž okolo tridsiatky s jasnými črtami v tvári a s hlboko vpadnutými modrými očami. Bol sčítaný a vedel pútavo hovoriť i o takých suchých témach, akou bol pracovný postup pri výrobe ocele. Bol všeobecne obľúbený a vážený.

V jeho maličkej izbe bol v ten večer M. a dvaja ďalší študenti, obaja z iných inštitútov. Sedeli sme pri slabom svetle jedinej žiarovky okolo bublajúceho samovaru a rozprávali sme sa, ako keď niekto chodí okolo horúcej kaše, ako keby sme sa chceli navzájom oťukať. Uvedomil som si zvláštnu skutočnosť, že muži sa navzájom oslovovali falošnými menami. To dalo stretnutiu skoro sprisahanecký charakter, čo vyvolávalo súčasne strach i hrôzu. Hra s ohňom je pre mnohých Rusov príťažlivá.

V týchto politických krúžkoch som bol nováčikom, ale zdalo sa, že ostatní hrajú dôverne známu hru. Po krátkom čase zmizla akákoľvek zdržanlivosť. Keď sa rozhovor skrútil na Kirovovu vraždu, stále viac sa rozohňovali, hlasy sa stávali hlučnejšími a oči sa im začali lesknúť. Strhnutí vlastnými rečami začali hovoriť o „tyranoch v Kremli" a o súcite s „potláčaným ruským ľudom". Pripadalo mi to, ako keby som opätovne prežíval spomienky z detstva, keď môj otec a jeho revoluční priatelia viedli plamenné politické diskusie u nás doma na Puškinovom prospekte…

Andrej hovoril: „Nikolajevovu streľbu sme pokladali za čin provokatéra. Bol zbytočný a narobil len veľa škôd. Stalin si musel nájsť nejaký dôvod na útok, aby sa odvážil uskutočniť ničivý pogrom na úchylkárov v strane a toto mu prišlo teraz veľmi vhod. Ale už nejde o Nikolajeva. On a jeho priatelia sú už odsúdení. Kremeľská banda má teraz dostatočné argumenty, aby mohla svojich kritikov a protivníkov zlikvidovať do posledného muža. Spomeňte si na moje slová, súdruhovia. Tisíce, možno milióny, budú pykať za Nikolajevovu strelu. Ak sme doteraz mohli snívať o slobode a demokracii v strane, tak tento sen je dosnívaný. Dosnívaný, to vám hovorím. Zmizla aj posledná nádej. Rusko vykrváca na smrť!"

Pohnute chodil po izbe a jeho vášeň nás všetkých inšpirovala. Pripadali sme si ako ľudia na potápajúcej sa lodi, ktorým voda siaha až po krk. Andrej postál, zapotácal sa ako opitý, a potom pokračoval:

„Stalin a Vorošilov boli prítomní pri mučení Nikolajeva! Súdruhovia, dozvedel som sa to náhodou! Chceli počuť od neho mená, mená a stále len mená… ako materiál na popravy. Ale na tom nezáleží, čo čekisti z Nikolaja vymlátili. Potrebujú priznanie, to Stalin potrebuje, aby mohol spokojne pokračovať ďalej v krviprelievaní a teoreticky si ho aj ospravedlniť." Naj-

mladší z nášho stretnutia bol malý chudorľavý študent. Pri svojej krehkosti vyzeral obdivuhodne pekne. Naraz vstal a začal recitovať *Krédo* básnika-dekabristu Rylejeva:

„Viem, že smrť čaká tých,
čo sa odvážili prví povstať
proti tyranom ľudu.
Môj rozsudok už na mňa čaká…
Zomriem pre moju milovanú zem,
Cítim to, viem to…“

Jeho úzka tvár sa pri recitovaní týchto slov zmenila. Vyzeral ako postava z veľkých revolučných scén od Dostojevského a Gorkého. Aj keď to bolo veľmi pekné, predsa ma mrzelo, že som sa dal stiahnuť na toto stretnutie. Bolo znepokojujúce, detinské, bezcenné a nezmyselné. Jeho skutočný dôvod mi ostal zahalený. Prečítali štvorlistový pamflet vedúceho opozičníka Slepkova, v ktorom ostro napádal kremeľského diktátora a jeho stúpencov. To bola jediná zaujímavá novinka, ktorú som sa dozvedel na tomto mimoriadnom stretnutí. Nevedel som si predstaviť, ako sa mohol Andrej dostať k tomuto neobyčajnému spisu. Každopádne už iba prečítanie takéhoto pamfletu by stačilo, aby ma poslali do vyhnanstva na Sibír, keby sa to bolo GPU dozvedelo.

Už sa rozvidnievalo, keď sme sa rozchádzali. Až vonku, ako som ráno kráčal v snehu, som si naplno uvedomil dosah tohto môjho konania. Zúčastnil som na sprisahaneckom zhromaždení, dopustil som sa činu, za ktorý museli po celom Rusku zaplatiť tisícky študentov svojou slobodou i životom. Keby sa bola vládna moc o tom dozvedela, bol by som odstavený. Aj napriek tomu som to ráno neprestajne hľadal Andreja. Cítil som, že ma priťahuje práve pre toto nebezpečenstvo. Túžil som sa niečo sa dozvedieť o tom „my“, ktoré sa ako červená niť tiahlo rozhovormi po celú noc.

O jednej ma pozvali do sídla strany. Zavolali aj ďalších, medzi nimi i môjho priateľa M.. Tajomník strany vyzeral vážne, keď zatváral za nami dvere a všetkých si nás premeral pohľadom. Bol som pripravený na to najhoršie.

Povedal: „Súdruhovia, mám smutnú správu. Bude lepšie, keď sa ju dozviete hneď na začiatku. Jeden z našich najlepších súdruhov spáchal vo svojej izbe samovraždu. Pravdepodobne pre nejakú lásku alebo osobnú tragédiu iného druhu.“

„Kto to bol?“ spýtal som sa.

„Andrej S. Bol dobrým študentom, súdruhom, škoda ho…“

Keď sme odchádzali, M. ma chytil za ruku a stisol mi ju. Po lícach sa

mu kotúľali slzy. Andrejove zápalisté nadšenie nebolo žiadnym divadlom. „Zmizla posledná nádej, Rusko vykrváca na smrť!“ Tieto slová nám zneli v ušiach ešte mesiace. Našťastie pre nás, to nočné stretnutie, na ktorom sme si vypočuli Krédo, ostalo utajené aj počas všetkých čistiek v nasledujúcich rokoch.

Aj keď nikto presne nevedel, prečo spáchal Andrej samovraždu, kolovali po celom inštitúte všelijaké zvesti. Každý tušil, že jeho smrť súvisela nejakým tajuplným spôsobom s leningradskou vraždou a s panickým strachom, ktorý zaplavil celú stranu a sovietsku byrokraciu.

Kontrola straníckych legitimácií nebola verejná ako predtým čistky. Mala skôr charakter policajného výsluchu. Jedného po druhom nás predvolávali a vypočúvali. Keď prišiel rad na mňa, vchádzal som do miestnosti značne znepokojený a na čelo mi vystúpil studený pot. Čo ak zistili, že som bol v Andrejovej izbe niekoľko hodín pred jeho smrťou? Nebolo to logické, lebo ak by GPU o tom vedelo, boli by ma už dávno predtým zatkli. Ale veľký strach nemá logiku takisto ako veľká láska.

„Posaď sa, súdruh Kravčenko,“ povedal muž za stolom, „a daj mi svoju stranícku legitimáciu.“

Spoznal som v ňom aktívneho komunistu z Dnepropetrovska. Prítomní boli ešte dvaja ďalší muži. Jedného som nepoznal a druhého som spoznal ako člena GPU, napriek tomu, že bol v civile. Všetci mi kládli otázky, ale bolo jasné, že teraz bol hlavným sudcom člen polície. Pred sebou mal zväzok spisov, pravdepodobne moje osobné spisy. Občas sa do nich pozrel a podal niektorý dokument preverujúcemu.

Bola to obyčajná známa forma previerky – rituálne omieľanie životopisu, o priateľoch, príbuzenstve, straníckej práci. Ale práve toto zaryté opakovanie znepokojovalo. Zvláštny dôraz kládli na to, kto ma navrhoval do strany. Vymenoval som ich.

„Sú ešte stále členmi strany?“

„Nakoľko je mi známe, áno,“ povedal som.

„Nezúčastnil sa niektorý z nich na nejakom opozičnom hnutí?“

„Ak aj, neviem nič o podobnom čine.“

„Súdruh Kravčenko, nie je to divné, že z rodiny si iba ty jediný členom strany? Prečo otec a tvoji bratia stoja mimo našej strany?“

„Prečo by to malo byť divné? V celej krajine, posudzujúc podľa sčítania, je menej straníkov ako nestraníkov.“ „Tvoj otec,“ pokračoval člen GPU, „bol pred revolúciou politicky činný, ale zrejme boľševici nie sú podľa jeho gusta.“

„Pozor, súdruh, nie je správne robiť také závery len podľa toho, ak niekto nevstúpi do strany,“ povedal som.

„Ach, ja nechcem napadať tvojho otca, poukazujem len na túto skutočnosť," odpovedal člen GPU s ironickým úsmevom.

Vypytovanie trvalo asi hodinu. Potom opäť stúplo moje sebavedomie. Moja povesť bola asi ešte stále dobrá. Bol som zachránený. Na konci pohovoru mi vrátili stranícku legitimáciu. Ale pohovor zanechal vo mne trpkú príchuť. Teoreticky sme, my komunisti, vodcovia našej krajiny, najlepší z najlepších, boli budovatelia nového sveta. Prakticky sme však boli všetci „bezmocní pešiaci v šachovej partii", ktorú s nami hral policajný aparát.

Zo strany vylúčili v našom meste tisícky komunistov. Takisto aj v iných mestách, ale tentoraz vylúčenie zo strany znamenalo často okamžité zatknutie.

2 Moja diplomová práca – vlastné konštrukčné riešenie stroja na výrobu rúr – bola nielen dobre ohodnotená, ale riešenie bolo uznané ako štátny patent. I keď stroj nebol nikdy vyrobený, zaradil som sa, aspoň teoreticky, medzi technických vynálezcov.

Po urobení písomnej skúšky som pred štátnou skúšobnou komisiou absolvoval ešte záverečnú ústnu skúšku. Úplným ukončením študentského života po skúškach bol banket. Jedlo sa, pilo a spievalo, a hralo sa na sovietsky patriotizmus. Jeden rečník po druhom upozorňovali na skutočnosť, že sme sa vzdelávali za štátne trovy a že teraz musíme začať so splácaním, stonásobným splácaním v službe päťročnici i na slávu strany.

Konečne som bol inžinier. Ešte pred štyrmi rokmi sa mi zdal byť tento cieľ úžasným. Teraz ale jeho lesk akosi vybledol. Skalený bol hrôzami na vidieku, veľkým hladom, čistkami v strane a narastajúcim cynizmom. Posledné smutné zvyšky voľakedajšieho nadšenia zatemnilo Jelenino rozprávanie, Andrejova samovražda a z toho vyplývajúce pocity zúfalstva a beznádeje.

Pre proletársku rodinu akou bola moja, bol vyštudovaný inžinier dôvodom na hrdosť. Predstieral som radosť, ktorú som ale nepociťoval. Matka určite prehliadla túto moju hru, ale nedala na sebe nič znať. Otec dobre vedel, že dráha sovietskeho inžiniera bola spojená s politickými nástrahami. Bol zdržanlivý, dokonca ustarostený. Pre mojich dvoch bratov Jevgenija a Konstantina, ktorí boli ľahostajní voči politike, bol diplom iba nástrojom na vylepšenie finančnej situácie.

Jelenina hrdosť sa miešala so smútkom. Jej láska a pochopenie upokojovali moju dušu. Mali ju preložiť do Charkova a bolo celkom pravdepodobné, že mňa pošlú do nejakého vzdialeného metalurgického centra. Náš vzťah, kolísajúci medzi extázou a skľúčenosťou, očakával celý rad ťažkých

skúšok. Akokoľvek som sa snažil potlačiť fakt, že bola tajnou agentkou, aj tak to cítil ako príšeru na hodoch našej lásky.

Kópiu diplomovej práce som poslal komisárovi Ordžonikidzemu a dostal som od neho srdečnú gratuláciu. Počas štúdií som s ním udržiaval kontakt a náš oficiálny vzťah postupne prerástol do osobného priateľstva.

V roku 1933 som sa zaoberal plánom stálej výstavy sovietskeho priemyslu, podobným ako mali v Nemecku. Návrh uverejnili v novinách spolu s mojou fotografiou a chválou tejto „boľševickej iniciatívy". Neskôr som k návrhu vypracoval podrobný plán a poslal som ho Ordžonikidzemu. Z návrhu síce nebolo nič, ale môj patrón v Kremli sa mu potešil s pravou kaukazskou srdečnosťou. Neskôr som predložil plán podobnej poľnohospodárskej výstavy, ktorý mal šťastnejší osud. Výstavu o niekoľko rokov zrealizovali, aj keď bez spomenutia môjho mena.

Pri výbere pracovného zaradenia som mohol osloviť Ordžonikidzeho, muža číslo jeden v sovietskom priemysle, ale radšej som od tohto úmyslu ustúpil. A tak ma pridelili do služieb Trubostalu, metalurgického kombinátu, ktorý vyrábal všetky druhy oceľových rúr a iné väčšie výrobky z ocele pre celú krajinu. Viedol ho Jakov Ivančenko, ktorý bol predtým istý čas riaditeľom továrne Petrovskij-Lenin, odkiaľ ma dobre poznal. Po rozhovore v jeho kancelárii v Charkove mi oznámili, že ma zaraďujú do nového metalurgického kombinátu v Nikopole s nástupom od začiatku apríla.

Ešte sa mi nepodarilo zabudnúť na špinu, neporiadok a zatrpknutosť, ktorú som tam videl ako vyslanec strany. Stačilo len zopár spomienok a bol som deprimovaný. Zdalo sa mi neuveriteľné, že podnik napriek všetkému plytvaniu a ľudskému utrpeniu začal fungovať. Nikopol bol typickým príkladom vtedajšieho úsilia o industrializáciu, v rámci ktorého sa plytvalo materiálom a ľudskými životmi, prevádzka bola hrubo neefektívna, ale napriek všetkému sa istý pokrok dosahoval.

Matka a Jelena mi mávali z nábrežia na rozlúčku, až kým loď nezmizla za najbližšou zákrutou Dnepra. Veľmi dobre som si uvedomoval, že práve začínam novú etapu života. Mal som dvadsaťdeväť rokov a bol som už starší pre začiatok inžinierskej kariéry, ale mohol som začínať na vyšších postoch – ako vedúci veľkého priemyselného podniku. Zo dňa na deň som sa stal „príslušníkom elity" sovietskej spoločnosti. Patril som k miliónu straníckych funkcionárov, vedúcich priemyselných podnikov a príslušníkov polície, ktorí tvorili novú aristokraciu Ruska.

Nikopol je staré mesto na Dnepri. Zaváňa riekou a obkolesujú ho husté lesy i pšeničné polia. Leží v oblasti, ktorá je na celom svete známa bohatými zásobami mangánu. Mangán je kov potrebný pri výrobe ocele. V blízkosti sa nachádzajú aj ložiská železnej rudy, a to robí Nikopol prirodzeným strediskom metalurgie. Ulice a domy Nikopola vyvolávali vo mne

nostalgiu za rokmi detstva u starého otca Fjodora Pantelejeviča v neďalekom Alexandrovsku, dnešnom Záporoží.

Na nešťastie bol celý továrenský objekt vybudovaný v pochmúrnej pustatine dosť ďaleko od mesta. Väčšina z päťtisíc robotníkov sa tlačila v nedokončených barakoch. Boli síce lepšie ako tie, ktoré ma pri mojej prvej návšteve tak rozhnevali, ale ešte vždy boli vhodnejšie pre zvieratá ako pre ľudí. Jednoduchí robotníci sa stravovali vo veľkej špinavej a zapáchajúcej samoobslužnej jedálni. Pre predákov a inžinierov bola vyhradená čistejšia a lepšie zásobovaná jedáleň. Celkom moderná reštaurácia bola určená len pre pár významných úradníkov, ktorí mali aj tak dobre zásobované domácnosti. Tieto obrovské triedne rozdiely mali v Rusku tradíciu. Len cudzinci v našej „proletárskej" krajine to vnímali ako paradox.

Žil som sám v pohodlnom dome s piatimi izbami, vzdialenom asi kilometer od továrne. Bol to jeden z ôsmich rovnakých domov, ktoré mali k dispozícii najvyšší vedúci. Dom obklopovali vysoké stromy, pekná pestovaná záhrada so záhonmi kvetov a ovocný sad za domom. Byt mal kúpeľňu, rádio, dokonca obrovskú chladničku. V garáži stálo auto a popritom pár pekných koní. Samozrejme, že všetko bolo majetkom továrne, ale mojím vlastníctvom dovtedy, kým budem túto funkciu zastávať. K tomu patrili ešte šofér, ošetrovateľ koní a sedliačka na domáce práce a varenie. Ženu som vyplácal ja, ostatných dvoch platila továreň.

Môj príjem kolísal medzi tisícpäťsto až tisícosemsto rubľov mesačne. Dosť často bol vďaka priznaným odmenám i vyšší a vtedy dosiahol aj viac ako dvetisíc rubľov. Pre lepšie pochopenie treba uviesť, že v sovietskych pomeroch to predstavovalo veľmi vysoký príjem v porovnaní so zárobkami mne podriadených predákov a odborných robotníkov, ktorí zriedkakedy zarábali viac ako štyristo rubľov. Nevyučení robotníci a ženy zarobili stodvadsať až stosedemdesiatpäť rubľov. Proletári, ktorými sa sovietska spoločnosť zaštiťovala, nemali z mojich privilégií, ktoré rovnako požívalo ďalších asi desať vedúcich pracovníkov kombinátu, celkom nič.

Práca bola vyčerpávajúca, bol som pod neustálym obrovským tlakom. Deň, kedy som pracoval menej ako dvanásť hodín, bol pre mňa sviatkom. Boli časy, keď som musel byť v robote nepretržite dvadsaťosem, ba dokonca sedemdesiatdva hodín, odpočinúc si len niekoľko hodín na gauči v kancelárii. Ale niekedy som pociťoval výčitky svedomia, uvedomujúc si, že sám obývam veľký dom, že dobre urastená červenolíca Paša mi vyvára dobroty, že štátom platený záhradník polieva záhradu a chladnička je plná čerstvej zeleniny, melónov, kaviáru a smotany.

Myslel som na mužov v barakoch, na ich deti a na ich úbohý život. Ako som im mohol zazlievať, že na mňa zanevreli – ako som sa domnieval

– či ma dokonca nenávideli ako jedného z ich nových *bárinov*, urodzených pánov? Ako som im mohol vysvetliť, že rozdiel medzi ich biedou a mojím blahobytom nebol mojím vlastným rozhodnutím, že som iba malým bezmocným kolieskom v obrovskom stroji, že moje bohatstvo bolo darom od štátu a že mi ho môžu svojvoľne a bez predošlého varovania opäť vziať?

Želal som si čestné, priateľské a srdečné vzťahy s robotníkmi. Chápal som ich, aj ich nádeje a bieda mi boli blízke. No náklonnosť inžiniera v mojom postavení by mohla ľahko uraziť ich hrdosť. Mohlo by to zaváňať protekciou a navyše by sa úradníci proti takému bratríčkovaniu postavili a disciplinárne ma potrestali. Teoreticky sme predstavovali „moc robotníkov", prakticky sme boli samostatnou triedou. Medzi svetom hesiel a tým skutočným svetom bola hlboká priepasť.

Riaditeľom bol súdruh Bračko, ktorý na príkaz strany riadil výstavbu továrne. Čas zmenil jeho prudkú povahu a urobil z neho omnoho príjemnejšieho človeka. Na technickom oddelení riaditeľstva stáli nado mnou iba Bračko a hlavný inžinier Višnev. V oblasti politickej boli hlavnými osobami Andrej Kozlov, vedúci výboru strany v továrni, a súdruh Starostin, predseda odborovej rady.

Kozlov bol už v rokoch, ale dosť ľudský a čestne sa staral o dobro robotníkov. Starostin bol karierista najväčšieho zrna a nadovšetko ešte hlúpy. Aj tak vyzeral, bol hrubý a zamastený. Našťastie, odborársky funkcionár mal viac rešpektu a menej moci. Odborárski funkcionári nesmeli bez povolenia strany ani ústa otvoriť, a už vôbec nie rozhodovať. Vo všeobecnosti boli títo ľudia bezvýznamní.

Celá štruktúra robotníckych organizácií bola v režime diktatúry „proletariátu" akýmsi čudným pozostatkom dávnej minulosti. Už sa ani nič nepredstieralo, pretože nikto neveril nadneseným rečiam na schôdzach, ani prijatým uzneseniam, najmenej robotníci. Pre nich mali skutočný význam iba členské poplatky sťahované z ich biednych platov. Starostinov vplyv bol taký malý, že každý vyšší úradník si mohol dovoliť ho ignorovať, zatiaľ čo každé slovo Kozlova bolo zákonom.

My vedúci sme s ním prichádzali, samozrejme, častejšie do styku. Navzájom sme sa snažili odhaliť slabosti a zvláštnosti toho druhého do najmenších detailov. Aj tajomník Mestského výboru strany v Nikopole, Brodskij, veľký zavalitý muž, ktorého som spoznal v Dnepropetrovsku, veľmi pozorne dozeral na závody. Šéf tajnej polície v Nikopole, Dorogan, nás sledoval stovkami očí – prostredníctvom špeciálneho oddelenia pre tajné záležitosti v podniku a prostredníctvom stoviek udavačov z povolania, dobrovoľných i tých z donútenia – vyskytujúcich sa v každom obchode, v každej kancelárii, na každom oddelení.

Dorogan bol hrubý a prchký človek s tvárou buldoga. Stvoriteľ ho vytesal zo žuly. Mohol slúžiť ako tajný v každom režime. V rokoch, keď môjho otca prenasledovala cárova tajná polícia, som videl podobné kreatúry.

GPU iba pred nedávnom premenovali. Nebola už Politickou štátnou správou (GPU alebo OGPU) ale komisariátom vnútorných záležitostí so skratkou NKVD. Pôvodne Čeka, potom GPU a teraz NKVD. Zmena názvu ale nezmenila metódy ani hrôzostrašnú povesť „vytaseného meča revolúcie". Kto bol s touto strašnou organizáciou v spojení, toho volali čekista, odvodene od pôvodného názvu, a ešte roky po zavedení názvu NKVD, sa v Rusku stále hovorilo o GPU.

Náš styk s miestnou organizáciou NKVD sa realizoval prostredníctvom jej šéfa Dorogana, ale najmä cez jeho energického zástupcu Geršgorna, ktorý viedol hospodárske oddelenie NKVD pre Nikopol a okolie. Geršgorn zaujíma v mojom súkromnom múzeu podlosti osobitné miesto. Bol to tučný muž s malými podozrievavými očami na mäsitej, hladko oholenej tvári, jeho oholená lebka sa podobala holému vrcholu hory. Striedavo bol pätolizačský a urážajúci, podľa toho, s kým práve hovoril. Aj keby mal nejakú iskričku ľudskej dôstojnosti, počas rokov našej neradostnej známosti mi nebolo dopriate, aby som niečo také spozoroval.

V prvých mesiacoch som musel zabezpečovať hlavne stroje a iné základné činnosti pre organizáciu výroby. Mali sme dve valcovne, v každej pracovalo tisícpäťsto mužov a žien. Za krátky čas som bol zodpovedný za jednu z nich. Koncom júna sme začali s výrobou. Mal som rád zodpovednosť napriek všetkým nebezpečenstvám. S nadšením som sa usiloval udržať prácu v troch zmenách, aj keď som nemal takmer čas na spánok.

Občas som prešiel cez závod a keď som zbadal, že práca dobre napreduje, bol som nevýslovne šťastný. V takých chvíľach som v špiku kostí cítil, čo znamená „radosť z práce". Len keby bolo menej špiónov a upodozrievania a keby raz a navždy zmizol bacil strachu, ktorý otravoval a zaťažoval ľudského ducha!

Veľmi dobre som vedel, že sledujú každý môj krok, nielen v kancelárii, ale aj v súkromnom živote. Bol som si celkom istý, že moja sekretárka, žena stredného veku Tuvina, ufrflaná ale usilovná, podáva o mne hlásenia. Robili tak aj šofér, gazdiná a prinajmenej jeden, ak nie viacerí z mojich asistentov. Túto myšlienku som zatlačil do podvedomia, ale bola stále prítomná ako silné svrbenie, ktoré rušilo moju prácu a myslenie.

Opätovne som spozoroval, že každé slovo, čo som vyslovil na výrobných poradách, ktoré som sám zvolával, sa dozvedel Hantovič, šéf špeciálneho oddelenia a od neho prirodzene aj ľstivý Geršgorn. Na poradách nebolo nič tajné, ani významné, bol by som rád, keby do zápisníc mohol

každý nahliadnuť. Ale spôsob špionáže ma dusil. Nikdy som si nevedel predstaviť seba ako špióna a také správanie ma urážalo.

Žiadny výrobný postup neprebieha absolútne dokonale. Vždy sa vyskytujú poruchy na strojoch, nezodpovednosť a vyčerpanosť, chybné plány výroby. To sa stáva obzvlášť v celkom novej továrni, ktorá používa zahraničné stroje, obsluhované zväčša neskúsenými robotníkmi alebo ľuďmi prichádzajúcimi priamo z vidieka. Každá nepredvídaná udalosť privolala na scénu členov NKVD, ktorí v tom vetrili „sabotáž" a „vzburu". Otvorene sa vypočúvalo v kanceláriách tajného oddelenia, ale časté boli aj nočné vyšetrovania a zastrašovanie v hlavnom sídle NKVD v meste.

Vydal som rozkaz, aby ma v prípade nehody, akokoľvek malej, ihneď zavolali, aj keby ma museli v noci zobudiť. Ale aj keď som sa snažil prísť na miesto nehody čo najrýchlejšie, členovia NKVD tam boli vždy predo mnou, tváriac sa podozrievavo a posmešne obviňujúc.

Takáto atmosféra vládla hlavne zo začiatku môjho tamojšieho pôsobenia. Pre starších inžinierov a úradníkov riaditeľstva to bola prirodzená klíma v sovietskom priemysle. Zo všadeprítomných „pisateľov" na mieste činu si robili vtipy. Na to som si nikdy nemohol zvyknúť. Životné podmienky boli z mesiaca na mesiac horšie. Čistky, ktoré prepukli po Kirovovej smrti, nadobudli na intenzite. Už po roku sa mi Nikopol zdal byť viac revírom polície a tajných agentov ako priemyselným strediskom.

3

Matka prišla ku mne na návštevu. Komfortný dom, drahý nábytok a skutočnosť, že som mal k dispozícii päť izieb na ňu veľmi zapôsobilo. Jej druhý syn sa vydal „na svoju cestu". Ako magnet ju priťahovala kuchyňa s veľkou a bohato zásobenou chladničkou. Keď som na počesť matky zavolal niekoľkých kolegov na večeru spojenú s príjemným posedením, trvala na tom, že variť bude sama. Paša sa s údivom prizerala, ako matka jej zamestnávateľa pripravovala jedlá, aké mal syn rád v detstve.

Po večeri prišlo aj niekoľko ďalších hostí, medzi inými majster dielne a viacerí robotníci zo závodu. Všetci boli slušní voči drobnej žene, sivovlasej a čisto oblečenej. V jednej chvíli mi pošepkala do ucha:

„Viťa, u ľudí si obľúbený. Vidím to podľa toho, ako sa k tebe správajú. To je dobre, veľmi dobre!"

Nasledujúce ráno som ju pri odchode do práce pobozkal a poprosil som ju, aby sa veľmi nenudila, lebo prídem domov až neskoro večer. Ani na um mi neprišlo, že na tento deň už mala svoje plány. Čo robila, som pochopil až z náznakov, keď mi popoludní jeden inžinier referoval, že videl matku v reštaurácii, ako hovorila s kuchárkami a servírkami. Myslel

som si, že jej niekto povolil vstup a ženská zvedavosť ju viedla priamo do kuchyne.

Matka bola už v posteli, keď som prišiel domov. Na druhý deň mi znova hlásili, že matka je v areáli továrne a bližší spolupracovník ma informoval, že „pobehuje po továrni so zápisníkom". Postupne som sa dozvedal, že navštívila baraky, družstevný obchod i detské jasle. V ten deň som mal veľmi veľa práce, ťahal som bez prestávky, takže som nemal čas robiť si starosti kvôli jej „pobehovaniu".

Keď som večer prišiel domov, matka sedela za písacím stolom s okuliarmi na konci malého nosa a čarbala na hárok papiera ako nejaký úradník. Nič som sa nepýtal a čakal trochu znepokojený, až sa pohne. Po večeri, keď Paša upratala stôl, matka prehovorila:

„A teraz, Viťa, si chcem s tebou pohovoriť, ale vážne."

„Dobre, čo ťa trápi, mama?"

Ako nejaký splnomocnenec, keď podáva správu na schôdzi, mi oznámila, že urobila detailnú prehliadku továrne: byty, detské jasle, kluby, kúpeľne a hygienické zariadenia. Z jej hlasu bolo cítiť výčitku.

„Z toho, čo som videla, som rozhorčená," povedala. „Vieš ty, ako sa zaobchádza s robotníkmi? O vás riaditeľov a úradníkov je dobre postarané, ale jednoduchí robotníci žijú v špine a nikto sa o to nestará. Kuchyňa je plesnivá. Jedálny lístok je jednotvárny. A čo sa barakov týka – pokladáš ich naozaj za hodné sovietskeho robotníka?"

„Čo mi to vytýkaš? Robím čo môžem. Nemôžeš ma robiť za to zodpovedného."

„Ty si tu jeden z vedúcich, Viťa, a mal by si sa cítiť zodpovedným. Pozri sa na tvoj život – netrápi ten rozdiel tvoje svedomie?"

„Mrzí ma, mama, ale ty tomu nerozumieš. My vedúci zamestnanci nie sme šéfovia v starom zmysle slova. Rozkazy prichádzajú z centra a my máme zviazané ruky aj nohy. Nechal som jedáleň vymaľovať. Trvám na tom, aby ju trikrát denne po každej zmene vyupratovali. Odhliadnuc od takýchto maličkostí, som bezmocný. Je to otázkou platov a bytových plánov. Oblečenie a obuv sú veľmi drahé. To sú všetko veci, o ktorých sa rozhoduje v Moskve. Ja mám plné ruky práce s výrobou rúr."

„Ale mal by si vedieť, aká je realita! Robila som si poznámky. Tu ich máš! Vedel si, že ženy musia chodiť nakupovať peši alebo koňmo až do vzdialenosti štyroch i viac kilometrov? Prečo tu nie je nejaký trh, na ktorý by mohli roľníci z kolchozov prinášať svoje produkty? Ty máš svoju kúpeľňu, ale ako som si všimla, robotníci používajú akúsi špinavú miestnosť, ktorá vôbec nie je hodná pomenovania kúpeľňa, a okrem toho ešte aj nefunguje. Prečo by podnik ako tento, ktorý stál desať miliónov, nemohol mať

slušnú umyváreň pre mužov a ženy? A ešte jeden príklad, Viťa, detské jasle nemajú dostatok ľanových plachiet, liekov, ničoho tu nie je nadostač!"

„Vidíš všetko černejšie než je v skutočnosti," povedal som deprimovane. Nepochyboval som o tom, že matka mala pravdu.

„Ja ti nerobím žiadne výčitky, syn môj, ale keď ty a ostatní riaditelia budete o tom vedieť, bude sa dať niečo urobiť."

Zrazu sa jej úradný výraz zmenil. Bol pre ňu príliš neprirodzený, aby v ňom dlho vydržala. Oči mala plné sĺz. Všetko čo videla, ju ranilo – dokonca aj protiklad medzi pohodlím jej syna a biedou robotníkov.

O pár dní nato ako odcestovala do Dnepropetrovska, zvolal súdruh Kozlov schôdzu technikov, funkcionárov strany a odborov. Keď som prišiel, bola už kancelária strany plná. Kozlov povedal, že na programe je iba jediná otázka, a to životné podmienky našich robotníkov. Bol som rozrušený. Teraz sa mi naskytla príležitosť, skôr ako som dúfal, predložiť riaditeľstvu sťažnosti, ktoré spísala moja matka! Povedal som si, aká to šťastná náhoda.

Viacerí vyslovovali všeobecné frázy týkajúce sa problému. Samozrejme, že pomery sú hrozné, ale čo sa dá robiť? Keď prišiel rad na mňa, bol som schopný pomenovať jednotlivé nedostatky. Lekciu od matky som mal ešte v živej pamäti, tak som jednoducho zopakoval jej poznatky. Presne som zreprodukoval nielen fakty, ale aj jej hnev, starosti i výčitky. Niektorých poslucháčov sa to zrejme dotklo tak, ako mňa pred niekoľkými dňami. Mnohé veci by sa dali urobiť, povedal som, i s tými prostriedkami, čo máme k dispozícii, len keby sme neboli tak veľmi zaujatí našimi vlastnými problémami. Začnime s tým, že každodenné ťažkosti robotníkov budeme pokladať za „naše vlastné záležitosti", vysvetlil som.

„Odkiaľ má súdruh Kravčenko tak veľa informácií?" spýtal sa ktosi.

„No, v tom má prsty jeho matka," povedal posmievačným tónom Starostin, vedúci odborovej organizácie. „Neviete o tom, že je to samozvaná špicľujúca brigádnička, ktorá sa ako nejaká *bárina* na vlastnom veľkostatku vyzvedá a na všetko vypytuje? ‚Veľká dáma' si myslí, že Nikopol patrí jej, keď je jej syn jedným z vedúcich. My vieme, prečo špehuje… Chce z toho vyťažiť kapitál pre svojho syna!"

Zavládol veľký ruch. Všetci hovorili naraz, jeden cez druhého. Krv mi stúpla do hlavy a od hnevu som stratil reč. Kozlov ma uchopil za rameno, aby ma pridržal.

„Ticho, súdruhovia!" zvolal a päsťou buchol na stôl. „Súdruh Starostin hovorí ako hlupák. Viem, že Kravčenkova matka nie je žiadna *bárina*. Je manželkou starého robotníka, veterána z roku 1905, ktorý bol vo väzení a má za sebou revolučnú minulosť. Mal by si sa hanbiť, že si ju napadol!

Chceš tak zakryť vlastnú lenivosť a ľahostajnosť k životným podmienkam robotníkov?“

Ozval sa hlasný smiech. Predsedu odborov vo všeobecnosti nenávideli. Teraz mali príležitosť smiať sa z neho, a to ešte so súhlasom predsedu strany.

Kozlov pokračoval: „Náhodou viem, že táto stará žena chcela hovoriť aj s tebou, no ty si ju nechcel prijať. Bezpochyby si sa nechcel zaťažovať takými nezmyslami ako sú vši na barakoch, špinavé plachty v detských jasliach… Ale ja som s ňou hovoril – preukázala istý druh sovietskej iniciatívy, akú vidno len zriedka.“

Teda moja matka nielenže všetko preskúmala, ale s výsledkami svojej kontroly zašla aj k vedúcim osobnostiam! To mi neprezradila. Táto schôdza sa teda nekonala náhodne, ale bola bezprostredným dôsledkom jej „špehovania“. Koľko dobroty a odvahy mala táto žena! Bol som z jej činov v rozpakoch, ale moje srdce prekypovalo láskou k nej.

V nasledujúcich mesiacoch prinieslo naivné zastaranie sa mojej matky svoje ovocie. V blízkosti závodu urobili kolchozný trh. Jasle vyčistili a zásobili posteľnou bielizňou. Správa o ťažení pani Kravčenkovej za záujmy robotníkov sa medzi nimi rozšírila a na skromnej matkinej sláve sa „priživiľ“ aj jej syn.

4 V jeden večer som uvidel svoju sekretárku, súdružku Tuvinovú, starú dievku, ako vychádza z budovy NKVD v Nikopole. Nikdy som nepochyboval o tom, že podáva správy o mne, lebo špehovať predstaveného bolo najhlavnejším zamestnaním sovietskej sekretárky. Ale mať vedomosť o istej veci a zažiť ju v skutočnosti, je rozdiel. Na druhý deň som požiadal osobné oddelenie, aby ju preložili a pridelili mi inú silu, ak je to možné, tak nejakého muža.

O pár dní nato prišiel ku mne na odporúčanie vedúceho osobného oddelenia asi tridsaťdvaročný muž. Jeho zovňajšok bol pozoruhodný. Keď som ho zbadal, prvé slovo, čo mi prišlo na um, bolo strašiak. Bola to kostra, pokrytá roztrhanými handrami. Topánky mal deravé, na nohaviciach záplaty, kabát mal pozošívaný z vrecoviny. Aj v našich sovietskych pomeroch bol neobyčajným príkladom biedy. Jeho vyhladovaná tvár mala pekné črty a spolu s hrdzavými vlasmi, na spánkoch prešedivenými, pôsobila dokonca príťažlivo.

„Ja viem, súdruh Kravčenko, ako vyzerám a prosím ťa, nevysvetľuj si to zle. Vieš, prichádzam priamo z trestného tábora po štvorročnej väzbe. Osobné oddelenie o tom vie. Ak mi dáš šancu, som presvedčený, že budeš s mojou prácou spokojný,“ povedal.

Hovoril ako vzdelaný človek. Moja počiatočná averzia sa zmenila na súcit. Úbožiak má za sebou zrejme hrozné časy. Zazvonil som, aby mu priniesli čaj a obložené chlebíčky. Snažil sa ovládať, jedol pomaly, ale bolo jasné, že je hladný. Medzitým, čo sme spolu hovorili, zazvonil telefón. Na linke bol Romanov, významný a roztomilý úradník z iného oddelenia. Hoci nebol členom strany, mal dôveru celého Kozlovovho úseku.

Viktor Andrejevič, pokladal by som to za osobnú priazeň, keby si občana Gromana, ktorý teraz sedí v tvojej kancelárii, zamestnal. Napriek jeho smole je to spoľahlivý mladík," povedal.

„Poznáš ho už dlhšie?"

„Nie, ale mám všetky dôvody na to, aby som ti ho odporúčal."

„Ďakujem, je od teba pekné, že si mi to oznámil."

Pokým Groman sedel v čakárni, zatelefonoval som na NKVD, aby ma spojili s Geršgornom. Bolo mojou povinnosťou oznámiť mu túto zmenu, pretože môjmu sekretárovi sa dostanú do rúk dôležité úradné spisy. Keď som mu povedal o celej záležitosti, prosil ma, aby som na okamih počkal. Za chvíľu bol opäť na linke a ubezpečil ma, že on nemá žiadnu námietku, ak ja pokladám mladíka za schopného.

Keď som bývalému väzňovi v roztrhaných šatách oznámil, že o dva dni môže nastúpiť do práce, prvý raz sa usmial. Bol dojatý a vďačný. Dal som mu preddavok a v závodnom obchode som nariadil, aby mu vydali potrebné oblečenie. Prostredníctvom asistenta som zariadil, aby mu pridelili v továrenských bytovkách primeranú izbu.

Groman sa veľmi rýchlo osvedčil ako usilovný a inteligentný človek. Odobral mi veľa obyčajnej práce. V lepšom oblečení, zvlášť keď sa mu na kostiach opäť začalo objavovať svalstvo a oči mu ožili, vyzeral ako znovuzrodený. Často prichádzal pracovať i ku mne domov a niekedy som ho autom zaviezol po práci k bytovke. Náš vzájomný vzťah bol založený na ľudskosti. Romanovovi som sa poďakoval za tohto prvotriedneho tajomníka.

Uplynulo veľa týždňov, keď jedno ráno Groman neprišiel do práce. Myslel som si, že je chorý. Keď sa neukázal ani na druhý deň, rozhodol som sa po práci poslať niekoho do jeho bytu, aby sa pozrel, čo je s ním. Nemal telefón. Keď som sa na písacom stole prehrabával v spisoch, natrafil som na niekoľko rukou popísaných poskladaných hárkov. Rozpoznal som Gromanov rukopis. Inštinktívne som sa listov nedotýkal a čítal som nasledovný text:

„Milý Viktor Andrejevič. Keď budeš čítať tieto listy, už nebudem v Nikopole. Pokúsim sa utiecť z tejto hroznej krajiny. Aj samotná smrť je lepšia, ako život otroka…" Zalial ma studený pot. Nervózne som zatvoril dvere,

natiahol som si rukavice a vzal som list do rúk. Bol to neobyčajný odkaz. Neviem už presne jednotlivé slová, ale jeho obsah sa mi vryl do pamäti:

„Ďakujem ti z hĺbky verného ruského srdca za všetko, čo si pre mňa urobil. Tvoje priateľstvo prebudilo vo mne cit ľudskosti, ktorý som pokladal za mŕtvy a o ktorom som si myslel, že je pre mňa navždy stratený. Toto je jeden z dôvodov, prečo som sa rozhodol utiecť. Nech mi Boh pomôže, keď budem prekračovať hranice. Ak ma chytia, tak ma, samozrejme, odstrelia. Nenávidím sovietsky režim a jeho políciu. Hoci som sa nedopustil žiadneho zločinu – iba ak láska k slobode je zločinom – musel som spoznať jeho mučiarne a väznice. Keď ma prepustili, zbadal som, že moja sloboda je obmedzená a nemohol som si nájsť ani prácu, keby som sa nebol dal do služieb mojich mučiteľov. Večer predtým, ako som ťa stretol, dorazil som z koncentračného tábora do Nikopola, ako mi rozkázali. Šiel som na NKVD, kde ma predviedli pred Geršgorna. Tak som sa dostal k tebe. Všetko sa to stalo – aj na rozkaz Romanova – ako súčasť odpornej komédie, ktorej obeťou si sa stal i ty. Nerobilo mi problém pracovať ako špión. Keďže nenávidím všetkých komunistov, bola to pre mňa dobrá príležitosť, dostať niektorých z nich do ťažkostí. V tebe vidím moju prvú veľkú obeť. Ale čoskoro som si ťa začal vážiť a znenávidel som seba samého pre to, čo som ti mal urobiť. Chcem, aby si vedel, že časom som sa stal tvojim hlavným udavačom. Človek, ktorý raz prešiel peklom NKVD, takému sa už verí. Títo čerti vedia, že strach núti k vernosti a v ich rukách je taký človek len hračkou. Denne mi hlásili ďalší agenti zo závodu a z tvojej kancelárie správy. Raz do týždňa som spracoval ich údaje do súhrnnej správy o tvojej práci, tvojich slovách, tvojich priateľoch, dokonca i o tvojej mimike. K tomu som pridal ešte problémy v činnosti závodu. Špióni sa navzájom nepoznali, ale ja som ich poznal všetkých. To málo, čím sa ti môžem odvďačiť za tvoju náklonnosť ku mne je, že ti oznámim ich mená."

Nasledoval zoznam. Bol v ňom Romanov, ten priateľský Romanov, ktorého sme mali všetci radi a ktorému sme dôverovali pre jeho mäkké, otcovské spôsoby. Boli v ňom viacerí moji kolegovia zo závodu, predáci, jednoduchí robotníci a zamestnanci i pracovníci polície.

„Viktor Andrejevič, pred týmito ľuďmi sa maj na pozore! Tí si nectia pravdu. Ich kariéra závisí od odhaľovania sabotáže a oni sú v pokušení sabotáže nájsť a odhaliť ich. Mal by si vedieť, že ľudia telesne zlomení a duševne demoralizovaní čekistami urobia všetko, priznajú všetko a každého obžalujú. Okolo teba sú viacerí." A znova nasledoval zoznam mien. „Aj ja som bol jedným z nich. Pravdepodobne budeš tento list pokladať za vlákanie do pasce. Nemôžem ti to zazlievať. Môžem prisahať na Boha a moju ctihodnú matku, že týmto listom sa chcem pokúsiť napraviť zlo

tých týždňov, v ktorých som ťa špehoval. Teba, ktorý si mi bol priateľsky naklonený a vážil si si ma ako človeka. Či mi uveríš alebo nie, to ponechám na tvoje rozhodnutie. Ak sa dostane tento list do rúk Geršgorna, označí ma za luhára a ihneď obnoví svoju špionážnu sieť. Avšak ak mi dôveruješ, znič tento list, pretvaruj sa, že moje tajné zmiznutie ťa mrzí a nevznikne podozrenie, že som zradil. Akokoľvek sa rozhodneš, prosím ťa pri všetkom, čo ti je sväté, aby si mi umožnil získať aspoň jeden deň a len potom nahlás moje zmiznutie. Ten jeden deň môže rozhodnúť o mojom živote alebo smrti. Prosím ťa o to na kolenách, môj milý Viktor Andrejevič. Ďakujem ti za všetko, čo si pre mňa urobil. Vďaka aj za pomoc, že si slušnej ľudskej bytosti umožnil návrat do života, ktorý s výdatným pričinením katových pomocníkov takmer vyhasol. Ak ostanem nažive, budem sa za teba modliť."

Vnútorný hlas mi našepkával, aby som tomuto utečencovi uveril. Možno som k tomu dospel vďaka príležitostným rozhovorom, ktoré sme viedli v posledných týždňoch. Napriek vnútornému presvedčeniu mi to pripadalo ako hra s vlastným životom, keď som si vypisoval mená, ktoré v liste uviedol. Potom som list spálil a starostlivo zahladil všetky stopy popola.

Po práci som poslal jedného pracovníka do Gromanovej izby. Na druhý deň mi oznámil, že rodina, u ktorej Groman býval, mu povedala, že posledné dva dni nebol doma. Potom som zavolal na osobné oddelenie a pýtal som sa s predstieraným hnevom, prečo mi nemohli poslať nejakého spoľahlivejšieho sekretára. Dnes je to tretí deň, čo nebol v práci, bez toho, že by mi vysvetlil, čo je s ním – sťažoval som sa. Ešte v tú hodinu prišiel ku mne Geršgorn osobne, sprevádzaný niekoľkými ľuďmi v uniformách a bol rozrušený. Kládli mi otázky, poprehliadali Gromanov písací stôl a odišli. Či sa utečencovi útek podaril, to som sa nikdy nedozvedel. Šanca nepozorovane prejsť sovietske hranice bola minimálna, ale predsa sa stovkám ľudí tento odvážny čin podaril.

Informácie o špiónoch v mojom blízkom okolí boli pre mňa cenné. Umožňovali mi, chrániť seba i iných. Keď som chcel, aby sa niečo dostalo neodkladne do uší polície, spomenul som to v blízkosti udavačov tak, aby to počuli. Pred udavačom pri taviacej peci, v oddelení nástrojov, pred vedúcim exportného oddelenia inžinierom Makarovom, pred predákom Judavinom, odborárskym funkcionárom Ivanovom, pred Starostinovým asistentom. Spoločenské styky s Romanovom boli bolestné, ale aj tak som ho nemohol nechať padnúť bez toho, aby som nevyvolal podozrenie.

Gromanovou nástupkyňou bola mladá, pekná a pracovitá komsomolka. Bezpochyby prebrala špionážne kontakty tam, kde s nimi Groman prestal.

Aj meno môjho šoféra bolo na zozname, čo ma vôbec neprekvapovalo. Ten podával správy priamo informačnému oddeleniu NKVD. Ale meno mojej gazdinej Paši na zozname nebolo. Dozvedel som sa ale včas, že to bolo buď nedopatrením, alebo že Groman o tom naozaj nič nevedel.

Jedného dňa, keď som sa vrátil z návštevy v Moskve, Paša mi pomáhala vybaľovať kufre. To už pracovala u mňa asi rok. Aj pre ňu som kúpil zopár darčekov – krikľavý šál, niekoľko vlnených ponožiek a pár rukavíc. Zazdalo sa mi, že darčeky preberala s podivuhodnou zdržanlivosťou.

„Nepáčia sa ti, Paša?" pýtam sa.

„Ale áno, Viktor Andrejevič, ďakujem na stokrát." Ešte v ten večer, keď po jedle poupratovala stôl, prišla do jedálne aj s darčekmi a nahlas plakala, ako zvyknú plakať sedliačky. Spýtavým pohľadom sa pozerala na mňa. „Nemôžem tieto veci prijať, Viktor Andrejevič," vzlykala. „Prosím, vezmite si ich naspäť."

„Dobre, ale povedz mi prečo. Čo máš za tajomstvo?"

„Nech mi Boh odpustí," povedala a prežehnala sa, „ale ja to nesmiem povedať. Nenúťte ma nechať si tieto darčeky."

Ale neskôr, na moje naliehanie a po prísľube, že budem o tom mlčať, mi začala rozprávať. Tieto darčeky nemôže prijať od dobrého človeka, keď naňho donášala. Povedala: „Odvtedy ako som u vás, podávala som týždenné správy na NKVD. Pochádzam z vidieka a dostala som toto miesto. Len čo som sa v tomto dome usídlila, dostala som rozkaz prísť na NKVD, kde mi vysvetlili, čo mám robiť. Vzpierala som sa, plakala, povedala som, že je to proti môjmu náboženstvu. Muž v uniforme mi povedal: ‚Paša, nebuď blázon. Želáš si predsa, aby sa tvoj otec dostal z vyhnanstva, či nie? No, ak nám budeš čestne a verne slúžiť, postaráme sa o to.' Týždenne chodím v Nikopole do jedného súkromného domu a rozprávam všetko, čo viem, hlavne kto sem chodí a o čom sa tu rozpráva. ‚Nadávajú na vládu?' pýtajú sa ma a ja sa vždy prežehnám a poviem: ‚Nie, naopak.' A smejú sa, kacíri, keď sa prežehnávam!"

Presvedčil som úbohú Pašu, že som jej odpustil. Nikde nebudem rozprávať, čo mi povedala, ale aj ona musí držať jazyk za zubami. Dokonca, keď mi začala dôverovať, presvedčil som ju, aby si vzala aj darčeky.

Kým som býval v dome, Paša o mne pravidelne podávala hlásenia. Nikdy sme sa nevrátili k jej uslzenej spovedi. Ale viac ráz sa ma na niektoré veci spýtala, čím bezpochyby chcela zistiť, či si želám, aby určité udalosti nenahlásila. Vysvetlil som jej, že nemám čo skrývať a že v každom prípade, ak niečo zamlčí, oznámia im to iní.

5 V Nikopole pôsobilo niekoľko inžinierov zo zahraničia, Američania a Nemci, ktorí montovali dovezené stroje a potom zabezpečili ich plnú výkonnosť. Pre Rusov všetkých spoločenských tried boli nielen predmetom pozornosti, ale aj strachu. Zblížiť sa s nimi – nadviazať „kontakt s triednymi nepriateľmi" – bolo nebezpečné. Ale práve to bolo na nich príťažlivé. Boli pekne oblečení, v reči a pohyboch uvoľnení, ako obyvatelia z cudzej planéty. Pracovali a hovorili bez akéhokoľvek strachu – ako keby neexistovalo žiadne NKVD, žiadny Geršgorn, žiadni udavači – to bolo na nich to najcennejšie.

Keď mi súdruh Bračko navrhol, že mám dvoch Američanov vziať do môjho domu, znepokojilo ma to. Dotyční muži pochádzali z Youngstownu. Ich práca v Nikopole mala trvať niekoľko mesiacov a tamojšie hotely boli mizerné. Ako starý mládenec s veľkým domom nemohol som sa vyhovárať a neprijať ich. Ale mal som obavy pred týmto nanúteným „kontaktom s cudzími živlami".

Larry a Joe boli vysokí, blondďaví, priateľskí muži, ktorí boli z jednotvárneho prostredia otrávení a určite sa im cnelo za domovom. V čase, keď bývali u mňa, sme sa napriek rečovým prekážkam spriatelili. Ani raz sa nikto z nich nedotkol politických otázok. Sovietskemu občanovi, ktorému sú politika a život takmer to isté, bola takáto ľahostajnosť neuveriteľná a neprirodzená. Duch Američanov sa upieral len na prácu. Vo voľnom čase si rozprávali príhody, hrali karty a obzerali sa po „známostiach". Spoločensky boli obaja otvorení a nemohli pochopiť, prečo sú ponechaní napospas sami sebe a prečo ich tak zriedka pozvú na stretnutie muži, s ktorými v závode spolupracujú. Po niekoľkých týždňoch, čo boli u mňa, ma raz skoro ráno zavolal Geršgorn.

„Američania idú dnes na poľovačku," oznámil mi.

„Viem. Prečo?"

„Hneď ako opustia dom, zavolaj mi! Tvojej gazdinej daj tiež voľno s tým, že nech sa do piatej nevráti!"

Po raňajkách sa obaja Američania vydali na cestu. Oduševnene ma poklepali po pleci a sľúbili, že všetko, čo ulovia, mi prinesú domov. Nezostávalo mi nič iné, ako zavolať na NKVD. Okolo jedenástej prišiel Geršgorn v sprievode ďalšieho muža. Vstúpili do domu ako do svojho a pohybovali sa tak, ako by im bolo v dome už všetko známe. Napadla mi mučivá myšlienka, že pravdepodobne si v mojej neprítomnosti už všetko prekontrolovali.

Agenti urobili v izbe mojich hostí dôkladnú prehliadku. Poprehliadali tašky, manžety na nohaviciach, na košeliach, obruby na kabátoch, podrážky a všetko, do čoho by sa dalo niečo ukryť. Niektoré predmety si aj od-

fotografovali. Každé meno a telefónne číslo si starostlivo odpísali. Ich hygienické potreby Geršgorna obzvlášť znepokojovali. Ohmatával, potriasal holiaci strojček, študoval kefky, ohmatával tuby s krémom s podozrením, že aj tam môžu byť ukryté americké tajomstvá. Jeho sprievodca nebol tunajší agent. Zrejme hovoril dobre po anglicky. O štvrtej prehliadku skončili. Policajní úradníci nič nenašli, lebo ich tváre ostali bez radosti objaviteľov. Geršgorn povedal: „Vieš, súdruh Kravčenko, že sa o tom nesmie vyzradiť ani slovo. Ak by niečo vyšlo najavo, tak NKVD ťa zoberie na zodpovednosť! Podpíš toto potvrdenie!"

Bol to formulár, známy všetkým, čo mali raz do činenia s tajnou políciou: „Dobrovoľné" zaviazanie sa držať hubu. Keď odišli, prechádzal som sa po dome ako zbitý pes, ako cudzinec vo vlastnom dome. Hanbil som sa pozrieť Američanom po ich návrate do očí a našiel som si výhovorku, že večer strávim mimo domu.

Bol som presvedčený, že nemali čo i len najmenšie tušenie, že každú minútu ich pobytu v Rusku ich pozorujú a špehujú. Dlho po tom, čo obaja opustili Nikopol, mi Geršgorn v návale dobrej nálady dovolil nahliadnuť do ich spisov. Medzi iným obsahovali fotografie, ktoré ukazovali cudzincov so ženami v kompromitujúcich situáciách. Ani sa im nesnívalo, že v onej hotelovej izbe zachytávali skryté kamery ich príležitostné milenecké dobrodružstvá. Geršgorn so svojimi hrubými chlipnými perami mľaskal, keď ukazoval jednu neslušnú fotografiu za druhou.

„A načo ti to je?" opýtal som sa. Už sú v Amerike."

„Áno, sú opäť v Amerike. Ale môžeš vziať na to jed, že nenapíšu hanlivý článok o našej socialistickej vlasti, ako to urobili už niekoľkí americkí bastardi, čo nám vzali naše cenné zlato a žrali naše najlepšie jedlá!"

Iný zahraničný inžinier, ktorého „problémy" v Nikopole si ešte pamätám, sa volal Lentz. Bol to Nemec s býčou šijou, na ktorej mal tri tukové vankúše. Poslali ho nainštalovať dôležité stroje a i keď mal po ruke dvoch tlmočníkov, zdalo sa mi múdre, aby sa s ním stretával aj Jurev, môj človek zo závodu.

Lentzova tlmočníčka bola agentka z Dnepropetrovska, ktorú pri tejto príležitosti poslali do Nikopola. Mala okolo tridsať, bola vitálna a celkom pekná, a tak mohla bez problémov plniť svoju úlohu. Bolo verejným tajomstvom, že Alexandra žila s Lentzom. Predvádzala sa v hodvábnych pančuchách, s kabelkami z cudziny a inými zradcovskými darčekmi. NKVD však rozhodlo, že jedna žena mu nestačí, nuž sa pripojila k jeho sprievodu ešte mladučká Nataša.

Nataša bola dcéra kňaza, ktorý bol už roky vo vyhnanstve, preto ju v meste poznali. Nemala ešte ani dvadsať rokov, bola jemná, priam detsky

krásna. Od Jureva som sa dozvedel, že bola prinútená stať sa Lentzovou tlmočníčkou pod hrozbami voči jej otcovi a sľubmi, že jej bude môcť písať. V jednu peknú nedeľu šli Nemec, jeho dve tlmočníčky a údajný priateľ jednej z nich – „vodič" – na plavbu po Dnepri. V motorovom člne mali do sýtosti potravín, vína a vodky a ako romantický doplnok gramofón s ruskými a nemeckými platňami. Keď si na brehu na peknom miestečku v tieni zajedli a počúvali hudbu, „vodič" šiel so staršou dámou na prechádzku. Lentz, ktorý bol už rozpálený vínom, ženami a nemeckými pesničkami, ostal s chutnou Natašou osamote.

Ako sa dalo očakávať, zaľúbil sa. Dievča sa vzpieralo jeho náporu, napoly zdržanlivo, napoly provokatívne. Inžinier Lentz bol stále dotieravejší. Práve v okamihu, keď jej rozopol blúzku, Nemcovi sa zazdalo, že v blízkej húštine počuje nejaký šuchot. Nechal svoju korisť a jedným skokom bol v húštine, práve keď chcel „vodič" urobiť druhú snímku tejto scény.

Lentz zrazu vytriezvel, vytrhol mu aparát z rúk, rozbil ho a hodil do rieky. „Vodičovi" NKVD vynadal a vrátil sa domov. Nasledujúci deň sa Lentz sťažoval na riaditeľstve a vyhrážal sa, že príhodu oznámi nemeckému veľvyslanectvu. Uistili ho, že to bol len žartík bez politického významu. Ale Lentz nebol hlupák.

Vyťahoval sa, jačiac smiechom: „Ja som lepší fotograf ako vaša polícia. Pozrite si toto!" A ukázal im rad obrázkov, na ktorých bol s Alexandrou v erotických situáciách.

„Ak si vaša vláda želala obrázky so mnou a s týmto pekným dievčaťom, bol by som im rád vyhovel. Mohli ste si ušetriť trovy za motorový čln a piknik. Ako vidíte, sám som fanatický fotograf." Krátko nato požiadali Lentza, aby opustil Rusko. Za sľub, že to neoznámi nemeckému veľvyslanectvu, mu dobre zaplatili v nemeckých markách. Alexandra sa vrátila späť do Dnepropetrovska, kde mala na využitie svojho talentu bohaté možnosti u mnohých zahraničných technikov, pracujúcich v meste. Jureva o rok zatvorili a medziiným obžalovali aj z toho, že „s nemeckými fašistami spriadal spoločné plány". Obžaloba spočívala v tom, že príležitostne robil tlmočníka u Lentza.

XIII.
Rýchlejšie, rýchlejšie

1 V septembri 1935 sa stal v Doneckej banskej oblasti „zázrak“. Baník Stachanov vyťažil stodva ton uhlia za zmenu, čo bolo štrnásťkrát viac ako normálny výkon baníka! Málo udalostí v modernej histórii bolo uvítaných s takým hysterickým a dlhotrvajúcim nadšením. Treba povedať, že to bol pozemský zázrak s pochybnými detailmi. Pre praktického inžiniera bolo pozadie tohto podvodu pomerne jasné. Samozrejme, že pre Stachanova boli pripravené špeciálne pracovné podmienky a pomoc, čo mu umožnilo dosiahnuť rekord. Bol to zázrak vykonštruovaný v Kremli potrebný na vznik nového náboženstva – hnutia nazývaného zvyšovanie produktivity.

Čo dosiahol Stachanov, môžu dosiahnuť všetci baníci! Čoho sú schopní baníci, môže dosiahnuť celý priemysel! To je v krátkosti definícia nového náboženstva. Pochybovači boli prekliati a nemuseli čakať na smrť, aby zakúsili peklo. Technickí odborníci, ktorí mali praktické pripomienky, boli zradcovia a nepriatelia stachanovcov! Robotníci, ktorí sa nemohli dostať na úroveň dosiahnutú doneckým baníkom, boli nazývaní zaháľačmi!

Moskva vyhlasovala nové stachanovské heslá. Telegrafické direktívy z Charkova a Moskvy sa valili do Nikopola. Každé nariadenie bolo otvorenou hrozbou. Museli sme okamžite vytvoriť stachanovské brigády, aby stanovili tempo pre „lenivcov“. Inžinieri a vedúci, ktorí mali námietky, boli považovaní za sabotérov.

Náš podnik bol v prevádzke menej ako šesť mesiacov. Aj napriek mnohým nedostatkom sme pracovali na tri zmeny. Kvalita ani množstvo vyrobenej ocele a iných výrobkov neboli postačujúce. Robotníci boli noví a vedúci boli neskúsení. Následkom podvýživy a zlých životných podmienok bola ich výkonnosť mizerná. Čo sme naozaj potrebovali, bolo postupné optimalizovanie celého výrobného procesu. Nové nariadenia prišli pre nás v najhoršom možnom čase a spôsobili preťaženie nielen ľudí, ale aj strojov. Kľúčom k stabilnej výrobe bolo rovnomerné kolektívne úsilie, ale nie lámanie rekordov. Vyše tisícpäťsto robotníkov sa podieľalo na realizácii spoločnej úlohy, v ktorej jednotlivé operácie na seba navzájom nadväzovali

a nemohli sa urýchliť bez toho, aby nespôsobili chaotickú nerovnováhu celej výroby.

Ale nariadenia boli nariadenia. Stranícky vedúci Kozlov a riaditeľ Bračko si predvolali inžinierov a vedúcich oddelení. Prítomný bol aj súdruh Brodskij, zástupca mestského výboru strany. Obaja, Brodskij i Kozlov boli laici a o aplikácii stachanovského princípu v našom závode mali len ilúzie. Bračko bol ale odborník v priemysle a jasne videl celú absurdnosť tak ako ja. Ale nikto z nás nemal inú alternatívu, ako založiť čo najskôr stachanovské brigády, nech to stojí čokoľvek.

„Súdruh Bračko, dovolíte mi otázku?" opýtal sa inžinier.

„Áno, Lazar Petrovič."

„Som vedúci skupiny sto osemdesiatich mužov. Ak niektorý pracuje rýchlejšie ako ostatní, tak v celom oddelení to spôsobí chaos. Môžete mi konkrétne povedať, čo mám robiť, aby som uplatnil stachanovské princípy?"

Bračko mu prirodzene nevedel poradiť. Zopakoval mu iba heslá vymyslené v Moskve a ešte viac sa zamotal do tejto politickej frašky. Ľutoval som ho. Bol obeťou plánovania na diaľku, tak ako aj my.

Nakoniec som aj ja musel v mojom oddelení uplatniť nepraktické urýchlenie procesu, ktoré som v duši pokladal za zločin voči strojom aj robotníkom. Na priamy rozkaz straníckej komisie som musel zreorganizovať pracovné sily tak, že najlepší robotníci, majstri a inžinieri boli v jednej zmene. Potom sme vybrali najlepšie nástroje, suroviny a rezervovali sme ich pre jednu zmenu. Po takto pripravených optimálnych pracovných podmienkach sme dali signál na začatie komédie.

O jedenástej večer sa za prítomnosti reportérov a fotografov začala „stachanovská" zmena. Tak ako sme aj predpokladali, prekročili sme normu o osem percent. Zápalisté titulky v novinách. Blahoželania politických vodcov prišli až z hlavného mesta. Každý si vydýchol, vyhli sme sa hromobitiu. Ako zodpovednému technickému vedúcemu dostalo sa mi veľa chvály.

Toto „víťazstvo" na poli priemyslu mi však spôsobilo iné problémy. Bolo to podlé, podvodné a muselo sa to vrátiť ako bumerang. Ostatné dve zmeny, bez najlepších pracovníkov a nástrojov, stratili viac, ako vybraná zmena získala. V porovnaní s ňou vyzerali neproduktívne a doslova „lenivé". Prirodzene, že boli rozhorčené, lebo sa stali obetnými baránkami. Nadávali tým, ktorí boli vybratí do stachanovskej zmeny a jej vedúcim.

Hnutie vyústilo v celej krajine do divokej kampane prebiehajúcej v atmosfére strachu a hrozieb. Tisíce vedúcich prepustili a mnohých zavreli pre sabotáž novej „socialistickej výroby" a pre „neúspech vo vytvorení po-

trebných stachanovských podmienok". Z každého nesplnenia normy boli obvinení inžinieri a technici. Verejnosti sa predostieral názor, že robotníci sú dychtiví zvýšiť výrobu, ale intrigánski manažéri im v tom bránia. Vrazili klin medzi robotníkov a technických vedúcich.

Každému bolo jasné, že onedlho stanovia tieto umelé rekordy za platné normy.

V novembri zvolali do Moskvy stretnutie najlepších stachanovcov. Rečnil tam Stalin, nešetriac chválami porovnával ich elán so zaostalosťou ostatných robotníkov. Z tohto dôvodu sa stachanovci stali smotánkou spoločnosti. Boli oveľa lepšie platení ako ich druhovia a užívali si veľa privilégií – hlavne vo forme potravín a oblečenia – neprístupných ostatným obyvateľom.

Kremeľ tak vrazil klin aj medzi rôzne skupiny robotníkov. Starodávnu metódu „rozdeľuj a panuj" používali po celej krajine pod zástavou „budovania socializmu".

Netrvalo dlho a obavy robotníkov sa naplnili. Prísne direktívy prišli vo forme výrobných „noriem", zvýšených o desať až dvadsať percent, na ktoré boli úzko naviazané platy. Nebolo to nič iné, ako zvýšenie výkonu za ten istý plat. V mojom závode sa z tisícpäťsto ľudí „rekvalifikovalo" za stachanovcov alebo hrdinov produktivity asi dvesto. Zvýšenie noriem znamenalo pre ostatných značné zníženie platov. Všeobecné rozhorčenie bolo zjavné na ich mlčanlivých a mrzutých tvárach.

A na dôvažok museli nové normy vyhlásiť a prijať samotní robotníci, nielen dobrovoľne, ale dokonca s nadšením. Túto frašku sprevádzala séria zhromaždení. Najprv sa konali celozávodné schôdze strany technických i odborových vedúcich a „agitátorov" z radových robotníkov. Oni boli zodpovední za prevychovanie robotníckych más, aby „pochopili" a prijali nové normy.

Všetko bolo dopredu pripravené a nacvičené. Prečítali aj Stalinovu reč, chváliacu stachanovcov. Starostin v zastúpení odborov, Kozlov za stranu, iní za technické vedenie podniku, vysvetľovali s vážnou tvárou, že súčasné normy boli urážkou socialistického nadšenia a tvorivého génia strany aj podniku. Ctižiadostiví komunisti v záujme uznania a výhody využili vo svojich prejavoch túto príležitosť na demonštráciu zbožňovania Stalina opakujúc pritom, čo hlásala stranícka tlač a rozhlas.

Na konci bola jednomyseľne prijatá rezolúcia, ktorá navrhla prudké zvýšenie noriem.

Po zhromaždení sa konali schôdze za účasti všetkých robotníkov v jednotlivých oddeleniach závodu. Technickí vedúci a politickí funkcionári s pomocou „aktivistov" opakovali nacvičené heslá a návrhy. Na schôdzi

v mojom oddelení sedeli robotníci mrzutí, mlčky a takmer bez záujmu. Mechanicky tlieskali pri každom spomenutí Stalinovho mena. Spotení stranícki funkcionári, ktorí boli roztrúsení v dave, nemohli vyprovokovať nadšenie na želateľnú úroveň. Väčšina prítomných mužov a žien sem prišla po osemhodinovej zmene. Všetci boli unavení, znudení, želajúc si, aby sa táto komédia skončila čo najskôr a oni mohli odísť domov. Prečítali vyhlásenie o slávnych úspechoch stachanovcov, vyhlásili nové normy. Potom niekoľko radových odborárov vyšlo na pódium s nacvičenými úlohami a naliehali na prijatie nových noriem. Začalo hlasovanie…

„Súdruhovia, navrhujem, aby rezolúcia bola prijatá jednomyseľne," zakričal predseda odborov tak, ako bol inštruovaný.

„Kto je za prijatie?" Hromada rúk sa zdvihla.

„Kto je proti?" Ticho.

Zrazu ženský hlas zvolal: „Súdruh predseda, Kiriuškin nehlasoval."

Po prvý raz sa schôdza oživila. Rebel medzi nami! Lev medzi zajacmi!

Nejaký Kiriuškin sa odvážil nezdvihnúť ruku a jeho zločin voči socializmu bol okamžite odhalený! Na jednej strane odpor a na druhej stranícka ostražitosť, krajina bola včas zachránená…

„Súdruh Kiriuškin, nehlasujete?" opýtal sa nahnevaný predseda.

Chudý ustrašený muž sa postavil. Tvár mal zašpinenú od oleja a hovoril dôstojne.

„Prečo by som mal hlasovať?" pokrčil pateticky plecami. „Tak či tak, normy budú prijaté. Mojou úlohou je pracovať, tak pracujem. Čo viac odo mňa chcete? Mám teraz zdvihnúť ruku? Dobre, tu je moja ruka." Zdvihol svoju mozoľnatú ruku nad hlavu. „Moja žena a moje deti očakávajú, že zarobím viac peňazí a toto znamená, že zarobím ešte menej…"

Niektorí sa zasmiali, ale ostatní prítomní ostali ticho, dotknutí jeho slovami a chovaním.

„Súdruhovia, Kiriuškin kompromituje túto schôdzu a hanobí veľké stachanovské hnutie!" vykríkol niekto. „Nie je politicky uvedomelý!"

„Politicky uvedomelý?" zopakoval Kiriuškin stojac a znova pokrčil plecami. „Neviem, o čom hovoríš. Som si ale vedomý, že zarobím stoštyridsať rubľov za mesiac a musím živiť tri deti a ženu."

„Dosť komédie! Prijmime túto rezolúciu!" prerušil ho predseda. No mrzutý robotník bol posmelený svojou odvahou. Cítil sa pri sile.

„Aká komédia?" prekvapivo zvýšil hlas. „Pozrite sa na mňa, tieto montérky sú mojím jediným oblečením. Čoskoro zo mňa spadnú. S mojimi sto štyridsiatimi rubľami nemôžem uživiť rodinu. Ak je toto komédia, čo je potom tragédia?"

Posadil sa. Nikto sa nesmial.

Mojou úlohou bolo prítomným vysvetliť z technického hľadiska, že nová norma je splniteľná a spravodlivá. Nemal som iné východisko. Ako som hovoril, takmer som aj sám seba presvedčil, možno aj poslucháčov, že nás čaká nový a bohatší život, keď sa naučíme lepšie pracovať a vyrábať efektívnejšie. Povedal som, že máme len jednu generáciu na to, aby sme predbehli našu zaostalosť a lenivosť. Ľutoval som seba i tých vyčerpaných mužov a ženy, ktorí boli mojimi rodákmi. Tak alebo onak, my sme tou generáciou, ktorú si história vybrala za obeť a na utrpenie.

Niekde v hlave mi neustále vŕtala myšlienka, že musím pomôcť Kiriuškinovi…

Masové zhromaždenie sa skončilo sileným potleskom. Ľudia sa rozišli. Na druhý deň opísali nikopolské noviny a rozhlas zhromaždenie pokryteckými výrazmi politického zveličovania: „S úžasným nadšením sa včera proletári v nikopolskom metalurgickom kombináte dožadovali, aby sa zrevidovali staré normy. Jednomyseľne prijali…“ Ani slovo o Kiriuškinovi.

Kiriuškinovi som dal vedieť, aby po zmene prišiel do mojej kancelárie. Keď sa zmena skončila, počul som hluk na svojom sekretariáte.

„Kam idete? Súdruh Kravčenko nemá čas!“ povedala sekretárka.

„Verte mi, nemám záujem stretnúť ho. On ma pozval.“

„Čo od neho chcete?“

„Čo chcem od šéfa? Keď ma zavolá, tak prídem.“

Zavolal som sekretárke, aby súdruha pustila. Kiriuškin vstúpil do kancelárie s klobúkom v ruke.

„Prosím, sadnite si,“ povedal som.

„Ďakujem, budem stáť.“

„Prečo stáť? Sadnite si.“

Sadol si oproti mne na druhej strane stola. Opýtal som sa ho, ako sa mu darí v robote.

„Tak ako každému,“ odpovedal. „Pracujem, pokým mi sily stačia.“

Dozvedel som sa, že do podniku prišiel pred dvoma rokmi z dediny potom, čo jeho majetok padol za obeť kolektivizácii. Predtým slúžil v Červenej armáde. So sebou si priniesol pár vecí, ale musel ich predať, aby sa uživil.

„Moja žena umýva chodby v bytovkách úradníkov, čo nám tiež pomôže, a ešte perie bielizeň. Máme tri malé deti. Nie je to ľahké, ale načo sa mám sťažovať? Veď len veľmi málo robotníkov je v lepšej situácii.“

Hovoril pomaly, zvažujúc každé slovo a pozeral sa mi priamo do očí. Jeho správanie neprezrádzalo aroganciu ani strach – len nekonečný a rezignovaný žiaľ.

„Áno, Viktor Andrejevič, o čom chcete hovoriť? Vy ste jeden z mojich šéfov. Máte sa dobre. Žijete si vo vašom svete, ja si žijem v tom mojom. Nikdy nebudete rozumieť takým ľuďom ako som ja.“

„Nebuďte si tým až tak príliš istý, súdruh Kiriuškin. Možno vám rozumiem lepšie ako predpokladáte. Povedzte mi, máte záujem pracovať na strihacom stroji? Budete zarábať dvestodvadsať rubľov, možno i viac, a dostanete špeciálne oblečenie – topánky a montérky."

„Veľmi rád. Viete, že musím existovať."

Dal som pokyny, aby ho presunuli na nové pracovisko. Poďakoval sa mi a odišiel. Hlboko v duši som bol rád, že mal v sebe toľko hrdosti, bez náznaku podlízavosti. Zavolal som Starostina a nariadil som, aby mu dali zálohu z fondu vzájomnej pomoci. A navyše som nariadil, aby mu vydali nový pracovný odev a topánky.

2 Spoločenský rozdiel medzi Kiriuškinom a stachanovskými „aristokratmi" bol viac znateľný, než medzi robotníkmi a vedúcimi, možno len preto, že Kiriuškin a stachanovci sa denne stretávali. Zdalo sa, že oficiálna politika mala záujem tento rozdiel ešte zväčšiť a, kde sa dalo, vyvolať ďalšie napätie zo vzájomných protikladov a podozrievania.

Inžinieri a podnikoví vedúci boli ako trieda deň čo deň osočovaní z údajného „konzervativizmu" a „spomaľovania" pokroku. Stranícki funkcionári sa zapojili do tejto hry osočovania technických odborníkov, aby sa tak sami vyhli kritike. Tým trpela naša autorita. Technický personál si uvedomoval, že je rozhodujúcim faktorom, a tak niektorí inžinieri, vedúci dielní a pomocní robotníci urobili svojvoľné rozhodnutia s cieľom zvýšiť si príjem, no často s tragickými následkami.

Politika vlajúcich transparentov s heslami o produktivite práce ukazovala správnu cestu. Komunisti a príslušníci polície mali právo rozhodovať o inžinieroch a vedúcich, a to aj v čisto technických otázkach. Žili sme v dobe anarchie a občianskeho boja v priemysle. Ocitol som sa medzi direktívami Moskvy a podozrievaním podriadených, medzi ťažšími úlohami a klesajúcou pracovnou disciplínou. Nervozita a vyčerpanosť sa stali mojimi normálnymi pracovnými podmienkami.

Raz v noci som sa zobudil na zvonenie telefónu. Jeden stroj sa pokazil a zapríčinil zastavenie výroby v polovici závodu. „Ďalšie starosti!" mrmlal som si a začal som sa obliekať. Keď som prišiel do podniku, už tam bola kopa funkcionárov. Bol tam aj vedúci NKVD v Nikopole, Dorogan, spolu s Geršgornom a jeho pomocníkmi, Kozlov, Starostin a niekoľko inžinierov. Príslušníci polície vypočúvali podozrivých a robili si poznámky.

Hneď mi bolo jasné, čo sa stalo. Niekoľko stachanovcov a jeden inžinier sa rozhodli svojvoľne zvýšiť otáčky valcovacieho stroja. A nakoľko rúra nebola „zasvätená" do Stalinovej náuky, vyhodilo ju tak, že poškodila

hnací remeň a stroj bol mimo prevádzky. Situácia bola vážna. Stroj bol nemeckej výroby, nedal sa opraviť hneď, ba na dlhý čas ani nahradiť.

Skupina príslušníkov polície sa menej zaujímala o obnovenie prevádzky, ako o nájdenie vinníkov. Vyšetrovatelia prešli každým kútom závodu a vyšetrovanie jednotlivcov prebiehalo na ústredí NKVD s hrozbami a nadávkami. Niekoľkokrát volali aj mňa a po takej noci som v robote nebol príliš užitočný. Jednoduché a zrejmé vysvetlenia nevyhovovali Geršgornovmu prešibanému a nekvalifikovanému názoru. Reval, nadával a dožadoval sa „dôkazov" proti tej alebo onej osobe. Vždy, keď spomenul nejaké meno, ihneď vytiahol kádrový materiál… Nielen vedúci, ale aj radoví pracovníci boli podozriví.

„Kravčenko, ty s nami nespolupracuješ," reval Geršgorn. „Raz na to doplatíš, ver mi! Z osobného dôvodu by si nám mal pomôcť nájsť sabotérov."

Uprostred tohto vzrušenia prišli ku mne skúsený mechanik Dubinskij a jeho pomocník Špačinskij. Zatiaľ, čo ostatní vyšetrovali a skúmali, títo skúsení mechanici skúšali materiál, robili teplotné pokusy a načrtli nejaké plány. Mysleli si, že budú schopní vyrobiť náhradné súčiastky, ale za podmienky, že v prípade neúspechu nebudú obvinení zo straty času a materiálu.

Po preskúmaní ich plánov a náčrtov som sa rozhodol, že za pokus to stojí. Aby som poistil seba i mechanikov, oznámil som to Bračkovi, Kozlovovi a Brodskému. Napísal som podrobnú správu aj Turbostalu v Charkove. Potom som im pridelil potrebných spolupracovníkov i materiál a dal pokyn na začatie experimentu.

Napriek politickým opatreniam som bol veľmi ustarostený. Pri výsluchu na NKVD som si z ich narážok uvedomil, že Dubinskij bol zo strany NKVD upodozrievaný. Bol to tichý, vážený a vzdelaný starší človek, ktorého každý obdivoval. Bol to sčítaný samouk, typický predrevolučný intelektuálny typ, ktorý mohol byť práve teraz podozrievaný z politického kacírstva. Dubinskij bol členom menševickej vetvy sociálnych demokratov za cára a ani osemnásť rokov usilovnej práce za sovietskeho režimu nevytrelo túto strašnú škvrnu z jeho kádrového posudku.

Podľa všetkého bol pre policajne orientovaných, panikárov, karieristov a lovcov bosoriek ideálnym kandidátom na prenasledovanie. Bolo iróniou osudu, že jedine Dubinskij navrhol a bol schopný pomôcť obnoviť výrobu. Obával som sa, že ak sa pokus nepodarí, bude to príležitosť, na ktorú Geršgorn a jeho druhovia čakali. Bývalého menševika by obvinili z úmyselnej sabotáže.

Zostal som v robote takmer štyri dni spolu s Dubinským a Špačinským. Udavači NKVD nás pozorovali z pozadia, pripravení ihneď nás obviniť v prípade, že nám to nevyjde. Konečne sme s ozajstným vzrušením vyskúšali stroj opravený novými súčiastkami. A fungoval! Výroba sa mohla znova začať.

Napriek tomu vyšetrovanie pokračovalo ešte niekoľko týždňov. Polícia bola sklamaná a nervózna, že nenašla vinníka nehody, akoby bola pripravená o svoj podiel na koristi. Moje vzťahy s políciou sa touto epizódou rozhodne nezlepšili. Netajil som svoj názor, že celá záležitosť nebola hodná pozornosti polície.

Ani moje vzťahy s odbormi a straníckymi funkcionármi sa nezlepšovali. Takmer každý týždeň sa objavil nejaký rozpor, medzi mojím zdravým úsudkom a ich politickou horlivosťou. Z tuctov prípadov vyberiem z mojich spomienok aspoň niekoľko.

Raz ráno som zistil, že celý podnik je hore nohami. Vášne blčali. Atmosféra bola akoby nabitá elektrinou. Čoskoro som našiel vysvetlenie. V kúte dielne boli „umelecky" poukladané rúry a nad nimi visel plagát s nápisom:

Robotníci a inžinieri tohto oddelenia by mali vedieť, kto prekáža stachanovskému hnutiu!

Za tým nasledoval dlhý zoznam mien. Zrejme sa objavila várka chybných rúr a zodpovedná skupina bola takto verejne obvinená. Vedel som, že vymenovaní ľudia boli priemerní a usilovní robotníci. Chyby mohli vzniknúť aj v dôsledku nečistoty v oceli a nie nedbalosťou ľudí.

Nariadil som, aby odstránili „exponát" i plagát. Starostin bol nahnevaný.

Obvinil ma, že sa miešam do jeho snahy o „politické vzdelávanie" odborárov a že ma udá „na vyšších miestach".

Onedlho som si všimol, že starý šedivý Makajev, sústružník, ktorého prácu som si veľmi vážil, plače pri svojom stroji. Keď som sa ho spýtal na príčinu, ukázal na stenu. Visela tam jeho karikatúra s nápisom: „Brzda stachanovského hnutia."

„Viktor Andrejevič, zbav ma tejto hanby," požadoval. „Priznávam, že som urobil chybu. Moja žena je chorá a nespal som niekoľko dní. Som len ľudská bytosť a snáď som sa dopustil omylu. Nestačí, že som zodpovedný za nepodarok? Musím byť vystavený aj posmechu?"

Zavolal som vedúceho dielne.

„Kto zavesil tento plagát?"

„Predseda odborov na našom oddelení."

„Strhni to a jeho pošli ku mne."

„To nemôžem urobiť, súdruh Kravčenko. Budem mať z toho nepríjemnosti."

„Povedz mu, že som ti to nariadil a ja budem niesť za to zodpovednosť."

Urážlivý plagát strhli. O niekoľko minút sa na mňa vyrojila svorka odborárskych a straníckych funkcionárov. Všetci hovorili naraz. Prekážal som „politickej výchove" a povzbudzoval som zaostalosť. „Podmínoval som autoritu odborov a strany." Budú sa na mňa sťažovať v Charkove i v Moskve.

„V poriadku, súdruhovia," povedal som. „Sťažujte sa kde chcete. Podľa mňa vy ste tí, ktorí kladú prekážky urážaním pracovníkov a podrývaním pracovnej morálky. Ja som tu šéfom a je vašou povinnosťou so mnou spolupracovať, namiesto robenia niečoho takého za mojím chrbtom. A mimochodom, niektorí z vás by mali pracovať, namiesto hádania sa so mnou."

Neskôr v ten deň mi zavolal Kozlov. Sťažnosti na „veľkú aféru" s Makajevom sa mu dostali do uší. Povedal som mu svoj názor a na moje prekvapenie so mnou súhlasil. Povedal, že ma podporí v prípade, ak táto udalosť zapríčiní rozhorčenie zhora. Správa, že som sa zastal robotníkov pred fanatikmi, spôsobila senzáciu a zvýšila moju popularitu medzi robotníkmi, ale zároveň urazila niektorých funkcionárov a dôležitých ľudí v strane.

Niekoľko týždňov a veľa energie som venoval poruche nemeckého stroja, na ktorom sa zlomilo ložisko. Nahradiť ho bolo veľmi náročné a celá dielňa na tom pracovala tri či štyri dni. Naše oddelenie opäť zaplavili agenti polície a „autority" s ponurými tvárami.

Moja analýza nehody vychádzala zo skutočného stavu v dielni. Prípad sa stal v noci, osvetlenie v dielni je nedostatočné, ktosi vzal na nešťastie nevhodný kus ocele. Stroj slúži na spracovávanie ocele s malým obsahom uhlíka, ale keď začal opracovávať oceľ s osemnásť- až dvadsaťpercentným obsahom chrómu, ložisko sa jednoducho zlomilo. V tom spočíval celý problém.

S takýmto vysvetlením neboli spokojní na hospodárskom oddelení NKVD a vytrvale pátrali po sabotáži, ktorá bola bližšia ich predstavám. Urobili si vlastnú analýzu, vypočuli tucet robotníkov, priviedli experta z iného mesta, ba vyžiadali si posudok od profesora metalurgie z dnepropetrovského inštitútu. Zhodné stanovisko všetkých správ sa „policajným hlavám" zdalo „divné". Aké bolo „politické pozadie" profesora, ktorý súhlasil s Kravčenkom? Poznali sa? Znovu som musel dlho do noci vysvetľovať, pričom som si bol vedomý, že neopatrne vyslovené slovo, alebo unáhlená úvaha môžu zničiť nejedného robotníka alebo inžiniera, ale sa-

mozrejme aj mňa. Aj teraz sa Geršgorn zúfale snažil obviniť Dubinského, ale zakaždým som ho ubránil.

Na príkaz Ordžonikidzeho sme dostali súrnu objednávku na výrobu nerezového potrubia. Náš podnik nebol vybavený na takúto objednávku. Nemali sme žiadne skúsenosti s výrobou rúr tohto typu. Prijal som ju len po pohrození z vyšších miest. Pomôcť nám prišla špeciálna brigáda z Moskvy, pozostávajúca z odborníkov na tento druh potrubia a zástupcov chemického priemyslu. V skupine bol metalurgický odborník Timošenko, mladý chudý muž v okuliaroch, ktorý predčasne ošedivel a bol permanentne vystrašený. Povedali mi, že je synom známeho profesora Timošenka, ktorý žil a prednášal v Amerike.

Ako sa dalo čakať, práca napredovala pomaly. Z prvých vyrobených rúr sa dalo použiť len desať percent a v prvých dňoch bola niekedy chybná aj celá várka. Poradiť nám prišli experti z rozličných oblastí. Viedli sme dlhé diskusie o teplotách, rýchlosti spracovania, druhoch ocele a amalgámov. Každý z nás chcel splniť objednávku a z prípadného nedodržania termínu sme boli nervózni. Uvedomovali sme si, napriek utajovaným rozdielom v názoroch na politiku, že vodcovia ako Stalin prichádzajú a odchádzajú, no Rusko tu bude večne, a že teraz ide o jeho priemyselnú budúcnosť. Ale čo sa týkalo udavačov, pre nich by akékoľvek naše ťažkosti znamenali len jedno – možnú sabotáž.

Konečne sme vyriešili všetky technické problémy. Nerezové potrubie sme vyrobili a následne ich akceptoval aj kemerovský chemický kombinát. Mnohí aktéri projektu dostali veľké odmeny. Geršgorn a jeho druhovia mali však nejaký úmysel a toho sa nechceli vzdať. Spávať im nedal, kto iný ako mladý Timošenko, spolu s niektorými inžiniermi, ktorých sem poslali z Charkova. Na jednej búrlivej nočnej porade vylial Geršgorn na moju hlavu sopečnú lávu: „Prečo si ochraňoval syna toho hnusného emigranta? Nevedel si, že Timošenko bol v styku s otcom, ktorý sa zapredal kapitalistom?“

„Jediné, čo vám môžem povedať je, že tento mladý muž je schopný človek, tvrdo pracoval a svoju úlohu si splnil,“ nástojil som. „Mali sme veľa ťažkostí, ale môžem vás uistiť, že nie jeho vinou.“

„Zahrávaš sa s ohňom, Kravčenko! Mal by si vedieť, že tu sa hrá o náš chemický priemysel! Toto je záležitosť národnej obrany! No ty nepohneš ani prstom, aby si vykorenil záškodníkov!“

Len potom, čo som sa mu pohrozil, že zavolám Ordžonikidzeho a odhalím mu tento negatívny vplyv na moju prácu, Geršgorn ustúpil. Skutočnosť, že som mal vplyvného patróna, bola mojou jedinou výhodou v situácii, keď by sa inžinier bez takejto podpory nevyhol väzeniu alebo pracovnému táboru.

Začiatkom roku 1936 si ma Ordžonikidze predvolal do Moskvy. Zdalo sa mi to ako zásah anjela strážneho. Môj vzťah s NKVD sa ocitol v slepej uličke. Odmietanie obviňovať nevinných ľudí, či podporovať posadnutosť polície, mi urobili život v Nikopole neznesiteľným. Odhodlal som sa predložiť tieto fakty komisárovi, bola to moja jediná šanca.

Po srdečnom zvítaní mi Ordžonikidze povedal, prečo si ma zavolal. Mal súrnu objednávku na špeciálne potrubie pre naftový priemysel v Baku. Celý plán závisel od toho, ako rýchlo dostanú potrebné množstvo rúr.

„Obraciam sa na teba, priateľ," povedal, „lebo cítim, že sa na teba môžem spoľahnúť. Dáme ti potrebné zariadenia, materiál i ľudí. Ak sa ti to vydarí, čaká na teba za odmenu auto a vyznamenanie, a tvoji spolupracovníci dostanú prémie."

„Samozrejme, urobím všetko, čo bude v mojich silách a som rád, že si uvedomujete nedostatky niektorých výrobných zariadení, Grigorij Konstantinovič. Musím vám ale povedať, že pracujem za podmienok neustálych zásahov zo strany NKVD, ktoré mi znemožňujú viesť normálny život. Som v zúfalej situácii!"

„Čo tým myslíš?"

Začal som mu podrobne opisovať atmosféru sliedenia, prenasledovania a osočovania, ktoré premenili môj závod – aj všetky ostatné v Nikopole – na peklo. Povedal som o pokusoch Dorogana a Geršgorna vykonštruovať z jednoduchých porúch sabotáže, o nátlaku a obviňovaní nevinných ľudí, ako napríklad Timošenka a Dubinského.

„Nerád hovorím o týchto záležitostiach," povedal som na záver, „ale nemôžem viac mlčať. Kto riadi metalurgický priemysel, komisariát ťažkého priemyslu alebo NKVD? Ako môžeme skúšať niečo nové, ako môžeme splniť úlohy vyžadujúce si experimenty, ako môžeme urobiť akýkoľvek pokrok, keď je každý náš neúspešný pokus považovaný za záškodníctvo? Ako máme vlastne pracovať, keď všetko kontrolujú policajní vyšetrovatelia, stranícke komisie, odboroví funkcionári, stachanovci a stovky iných? Nemôže už skončiť tento strach z podozrievania, aby mohli ľudia pracovať v pokoji? Stará generácia inžinierov a odborníkov je poväčšine mŕtva alebo zlikvidovaná. Sme sovietski ľudia, sme výtvor sovietskeho vzdelania. Keď sa nemôžeme spoľahnúť na našu poctivú prácu, nemáme nádej ani na pokrok v našej krajine. Súdruh komisár, za takých podmienok nemôžem ďalej pracovať. Tí darebáci so mnou „krútia", ako keď sa deti hrajú s „vlkom". Mám podávať vysoké výkony, ale ako, keď som v permanentne zmätený?"

Ordžonikidze vyzeral ustarostený. Zahryzol si do pery. V posledných

rokoch veľmi ostarol. Už sa neusmieval ako predtým, už viac nekypel istotou a bývalou energiou. Čokoľvek si o tom myslel, určite nebol pripravený obnažiť si svoju dušu tomuto druhoradému priemyselnému manažérovi. Veď bol členom politbyra, jeden z tucta ľudí, ktorí boli najbližší Stalinovi.

„Upokoj sa, priateľu," povedal potichu. „Nezazlievam ti, že takto hovoríš. Sú veci, ktoré nemôžeš vidieť z tvojej pozície. Nepopieram však, že si jeden zo stoviek vedúcich inžinierov a straníkov, ktorí sa sťažovali v tejto miestnosti na to isté. A čo sa týka tvojho prípadu, sľubujem ti, že dokiaľ budem živý a ty budeš pokračovať v poctivej práci, nikto sa ťa nedotkne. Máš moje slovo."

Počas nášho sedenia zatelefonoval súdruhovi Hatajevičovi, tajomníkovi Dnepropetrovskej oblasti, pod ktorú patril aj Nikopol. V mojej prítomnosti ho prísne pokarhal a nariadil mu, aby NKVD v Nikopole prestal otravovať súdruha Kravčenka bez príčiny.

„Tak si spokojný?" usmial sa, keď zložil telefón.

„Ďakujem pekne. Ale to nevyrieši väčší problém. Tento hrozný systém sa tým nezmení."

Od tohto dňa až do náhlej Ordžonikidzeho smrti ma NKVD nikdy nevypočúvala. Udavači v mojom okolí, Makarov, Romanov, Judavin a stovky iných, naďalej pracovali usilovne ako včeličky. No ja som bol nedotknuteľný. Akékoľvek pochybnosti alebo nevôľa tajnej polície voči mne sa aspoň na čas utlmili vďaka príkazu môjho patróna z Moskvy. Neskôr sa však tieto zábrany uvoľnili a môj život postihla strašná potopa.

Po návrate do Nikopola som si zavolal všetkých dôležitých pracovníkov a technikov závodu a predložil som im úlohu, ktorou ma poveril Ordžonikidze. Príslušným pracovníkom som pridelil čiastkové úlohy. Materiál a nástroje nám dodali, tak ako komisár sľúbil a práca sa hneď rozbehla. Počas nasledujúcich týždňov som spal viac v práci ako doma. Potrubie pre Baku sme vyrobili pred stanoveným termínom. Oficiálne blahoželania sa valili do podniku z Charkova i Moskvy. Môj portrét bol v novinách a Ivančenko priletel z Charkova, aby mi osobne zagratuloval.

Bolo cítiť skutočné nadšenie zo splnenia tejto náročnej úlohy. Vedomie, že som vyriešil tisíce problémov, bolo pre mňa a mojich spolupracovníkov väčším zadosťučinením ako oficiálne uznanie a štedré prémie.

Ivančenko ma počas pobytu v Nikopole pozval na večeru. Poznali sme sa veľa rokov a veril som mu. V podniku som pracoval vyše roka. Po komisárovom zákroku sa síce môj súkromný život zlepšil, ale aj tak som bol zapletený do siete sliedenia. Ivančenkovi som dával jeden príklad za druhým o policajných negatívnych praktikách a sabotážnej panike, ktoré zničili akúkoľvek iniciatívu a spomaľovali výrobu.

„Viem, ako sa cítite, Viktor Andrejevič," komentoval smutne. „Nemyslite si, že na vyšších miestach je to lepšie. Ja som najvyšším riaditeľom priemyselného konglomerátu, členom vlády, starým komunistom a mužom, ktorý zaútočil na Zimný palác počas Októbrovej revolúcie a myslíte si, že mi veria? Ale kdeže! Tieto mravce a termity sa rozmnožili tak rýchle, že som z toho vydesený aj ja sám, ja, ktorý som sa nikdy nebál riskovať v boji vlastný život. Nekonečným vyšetrovaním a podozrievaním ma tak vynervovali, že neviem, kde mi stojí hlava. Na čo je to dobré? Predpokladám, že to vie len „šéf"…"

3 Dočasná úľava od policajného obťažovania mi dala nakrátko ilúziu, že som slobodný. V dôsledku toho som bol náchylný uveriť novej Stalinovej ústave. Skutočnosť, že všetka moc bola sústredená v rukách jednej strany, sa mi zdala menej dôležitá, než výslovné záruky občianskych práv a predovšetkým obmedzenie rôznych foriem konfiškácie a zatvárania. Ak tento nový dokument bol odzrkadlením myslenia na najvyšších miestach, tak éra najhoršieho teroru bola určite za nami.

Človek potrebuje nádej, práve tak ako vzduch, aby mohol existovať. Spolu s miliónmi iných som aj ja uveril sľubom o väčších ľudských právach pre bežných sovietskych občanov. Ako topiaci slamky sme sa chytali nádeje, že neklesneme do ešte hlbšej beznádeje. Okrem menšiny večne pochybujúcich, ktorým ústava bola len novým podfukom, komunisti jej však veriť chceli.

Občasné oživenie našej nádeje bolo nevyhnutné, aby sme prežili. Museli sme sa oddať nesmiernej viere, potrebovali sme oklamať myseľ a podvádzať naše zmysly. Úzkostlivo sme sa bránili pochybnostiam, nachádzali sme si výhovorky, navzájom sme sa povzbudzovali, aj keď sme tomu sami neverili. „Najdemokratickejšia ústava na svete" vytvorila fatamorgánu na našej politickej púšti.

Bolo možné, že smrť Kirova zalarmovala našich vodcov k tomu, aby uvoľnili skrutku? Európa smerovala k vojne. Po lúpeži Etiópie Talianskom nasledovala občianska vojna v Španielsku. Hitler sa oháňal nacistickým mečom. Vari preto sa naši vodcovia rozhodli zjednotiť sovietske masy kráčajúce za nimi, a preto nám veľkolepo darovali pár omrviniek slobody? Tým sme si zachovávali pri živote našu nádej a potláčali pochybnosti. Nebolo ľahké udržiavať ohník viery v čase, keď víchor svojvoľného teroru dul stále silnejšie. Človek si musel niekedy doslova zatvoriť oči, aby si uchoval aj tú poslednú iskierku nádeje.

Nikopolský kombinát sa rozširoval. Množstvo nových stavebných robotníkov komplikovalo situáciu so zásobovaním a ubytovaním, tak ako

nikdy predtým. Jedného dňa, keď som ešte živil prehnané nádeje na lepšiu budúcnosť, som si v okolí staveniska novej budovy všimol skupinu vojakov NKVD s puškami. To mohlo znamenať len jednu vec – zavedenie nútenej práce.

Podišiel som bližšie a mal som pravdu. Štyristo alebo päťsto otrhaných mužov a žien pracovalo pod dozorom ozbrojených strážcov. Bola to najžalostnejšie vyzerajúca skupina ľudských bytostí, akú som kedy videl. Ubíjajúce ticho bolo tragickejšie ako ich otrhanosť, špina a telesná spustnutosť. Prácu vykonávali ako odsúdení na záhubu, boli apatickí, nevnímali okolie, nemali záujem ani o kontakt so slobodnými robotníkmi.

Na konci zmeny väzňov zoradili, a tak potom odpochodovali do špeciálnych väzenských barakov vzdialených niekoľko kilometrov. Diskrétne som sa vyzvedal a zistil som, že túto pracovnú silu zabezpečili vedúci výstavby v počas oficiálnych rokovaní s NKVD.

Paušálnu sumu za každého väzňa platil náš podnik NKVD; odpovedalo to približne zárobku normálneho robotníka. Popri zneužívaní väzňov priamo v soľných a zlatých baniach, pri kladení železničných koľají, pri ťažbe dreva, vysušovaní močiarov a budovaní prístavov, prenajímala NKVD nadbytočných otrokov iným sovietskym podnikom.

V to leto som sa koncom týždňa mohol previezť s priateľom na motorovom člne po Dnepri. Mali sme dosť jedla i fľašku vína, a tak sme sa zastavili oddýchnuť si v tieni stromov. Keď sme sa občerstvili, vybrali sme sa na dlhšiu prechádzku po brehu rieky. Zrazu sme počuli pred nami hlasy. Pri zákrute cesty sme prišli k močaristému poľu, kde stovky mužov a žien pracovalo pod ozbrojeným dozorom.

Cítil som sa ako neželaný svedok niečoho ohavného. V prvom momente som sa chcel vrátiť a predstierať, že som to nevidel. No pohľadu na túto scénu sme nevedeli odolať, čosi nás na nej priťahovalo. Otrhaní robotníci stojaci po kolená vo vode a v blate nevyzerali ani ako ľudské bytosti. Mraky komárov sa vznášali nad nimi. Strážcovia si zapálili vatry, aby odohnali komárov, ale väzni, zdalo sa, že boli už na hmyz zvyknutí. Pohľad mi spočinul na mladej žene, ktorá vyzerala ako smrtka. Ruky i tvár mala čierne od komárov, ale ona len apaticky robila s lopatou, ani si neuvedomujúc, že ju za živa jedia… Podišiel k nám dôstojník.

„Prečo sa tu zdržiavate, občania?“ povedal. „Toto nie je žiadne divadlo.“

„Som členom strany a vedúci závodu,“ povedal som. „Toto ma zaujíma čisto po technickej stránke. Čo tu robia títo ľudia?“

„Vysušujeme močiar.“

„To je projekt NKVD?“ opýtal som sa.

„Nie, to je projekt Nikopolského sovietu s robotníkmi, ktorých poskytla NKVD.“

Mlčky sme sa vrátili k motorovému člnu a odviezli sme sa domov. Pokračovať vo výlete, po tom, čo sme videli, sa nám zdalo nemravným. Predpoludním sme hovorili o ústave a o možnostiach, že prísľuby sa snáď raz stanú skutočnosťou. Viac sme k tejto téme nevrátili.

4 Odkedy som vstúpil do strany, vytvorila sa medzi mnou a mojím otcom akási zdržanlivosť. V jeho prítomnosti ma čosi nútilo zamlčiavať a ospravedlňovať aktuálny politický vývoj, aj keď vo svojom vnútri som ho odsudzoval a odmietal. Vadili mi jeho vysoké nároky, dožadovanie sa humanizmu a neochota ku kompromisu. Dnes viem s určitosťou povedať, čo som vtedy len tušil, že môj otec bol pre mňa stelesnením svedomia. Príčinou nedorozumenia som bol viac ja ako on. Keby som sa bol vyrovnal so svojím svedomím, zmieril by som sa aj s ním.

Počas návštev doma mi otec niekedy povedal o zatknutí a „zmiznutí" ľudí, ktorých sme obaja poznali veľa rokov z Dnepropetrovského podniku. Cítil som, akoby ma robil osobne zodpovedného za každé bezprávie. Nepovedal som mu nič o podobnom zatýkaní v Nikopole, o nútenej práci i sledovaní, ktorému som bol vystavený.

Iracionálna potreba zatajovať práve pred otcom také veci ma trápila, napĺňala hnevom a hanbou. Cítil som sa, akoby som chcel niečo schovávať sám pred sebou…

Netúžil som príliš po tom, aby ma prišiel navštíviť do Nikopola. Zrejme som nechcel zažiť, ako si bude otec prezerať luxus, v ktorom som žil. Ale aj tak som ho pozýval, aby strávil so mnou pár dní, až nakoniec súhlasil. Ako sme sa tak prechádzali po veľkom dome s kvetinovou záhradou, ovocným sadom a garážou, začal som sa cítiť viac a viac podráždený i v rozpakoch.

„Žiješ si ako šľachtic," bolo všetko, čo mi otec povedal.

Keď sa ma spýtal na prehliadku podniku, bol som v rovnakých rozpakoch. Zdráhal som sa, aby tamojšie pracovné podmienky podrobil svojej tvrdej kritike. Napriek tomu som poslušne požiadal o priepustky do podniku. Počas nasledujúcich pár dní som ho sotva videl. V podniku sa spriatelil s mnohými ľuďmi. Tento starnúci elegantný muž s príjemnými rysmi a prísnymi mladistvými očami sa všade medzi pracujúcimi ľuďmi cítil dobre. Ihneď ho prijali za svojho. Ešte aj niekoľko mesiacov po návšteve sa muži a ženy pýtali na otca so srdečným záujmom.

„Súdruh Kravčenko, váš otec je milý človek, veľmi milý človek," povedal mi starý Dubinskij v deň, keď sa s ním stretol. „Pri ňom som bol hrdý, že som robotník. Musím vám povedať, že rozumie strojom lepšie než väčšina našich inžinierov."

„Ó, áno," trápne som súhlasil, „bol mojím prvým učiteľom v priemysle."

Neskôr, keď som sedel v kancelárii, prezerajúc si s kolegami nejaké plány, začul som pred dverami krik. Sekretárka zvýšila hlas.

„Pýtam sa vás, občan, prečo musíte teraz ísť k súdruhovi Kravčenkovi?"

„Čo vás do toho?" počul som otcov hlas. „Je byrokrat alebo súdruh, že si musí každý pýtať povolenie? Všade len samé priepustky a povolenia!"

„Potom vám nedovolím vojsť dnu, občan. Pravidlá sú pravidlá."

„Tu sú moje pravidlá!" zvolal a naširoko roztvoril dvere do mojej kancelárie.

Zastal v rozpakoch, keď nás všetkých uvidel, ale výraz hnevu zadržať nemohol.

„Čo sú to za pravidlá, Viťa? Veď aj za čias Romanovcov mohol človek vidieť šéfa. Prepáčte mi, myslel som, že si sám."

Predstavil som otca kolegom a nechal som ich odísť. Otec sa ospravedlňoval:

„Bol som trocha hrubý. Prepáč mi. Ale všetky tie pravidlá, to dištancovanie sa funkcionárov od robotníkov mi ide skutočne na nervy."

Keď som ho upokojil, poprosil ma, či mu dovolím pozrieť si pracovné výkazy závodu. Po niekoľkodňovej prehliadke by rád vedel, koľko zarobia kováči, sústružníci, strihači, elektrikári a iné profesie robotníkov. Chcel tiež vedieť, koľko z nich bolo na rekreácii v štátnych sanatóriách a či požívali v predchádzajúcom roku iné výhody. Pretože žiadne z týchto údajov neboli tajné, zavolal som vedúceho účtovníka a dal som mu pokyn, aby ich otcovi poskytol.

V podniku som zostal o niekoľko hodín dlhšie. Keď som prišiel domov, otec tam už bol. Počas večere pôsobil nesvoj. Hovorili sme spolu o bežných veciach. Pochopil som, že si šetrí muníciu na „vážny" rozhovor. Keď mi navrhol, aby som dal Paši voľno, bolo mi to jasné.

„Nepotrebujeme cudzích okolo seba," povedal otec.

Sadol som si na pohovku, zapálil si cigaretu a pripravil sa na rozhovor.

„Tak otec, čo máš na srdci?"

„Už dlho som si chcel s tebou otvorene a úprimne pohovoriť. Si mi blízky nielen ako syn, ale aj ako ľudská bytosť, ktorú tridsať rokov sledujem, ako sa vyvíja a napreduje. Čas beží a je pre nás čoraz ťažšie, aby sme boli k sebe úprimní. Je to síce smutné, ale je to dôsledok strachu, v ktorom práve žijeme."

„Prepáč mi, otec, ale neviem, či držíš krok s dobou. Či nežijete v atmosfére minulých čias."

„Priznávam, Viťa, že ty vieš oveľa viac ako ja o súčasnej politike.

Si aktívnym členom strany a dôležitým funkcionárom. Máš pod palcom tisíc päťsto ľudí a vyrábaš miliónové hodnoty. To je jedna vec, ale súčasne si myslím, že ja viem viac ako ty o živote prostých ľudí, robotníkov i vidiečanov. Človek sa môže nechať unášať prúdom. Začne vidieť masy cez opačný koniec ďalekohľadu. Máš veľa peňazí, pohodlie, autá, sluhov…"

„Otec, nemyslím, že si zaslúžim tieto výčitky. Nič som neukradol. Režim mi to dáva a ja za odplatu pracujem oveľa tvrdšie než hociktorý vidiečan."

„Nemienim ti to vyčítať. Prosím ťa, snaž sa ma pochopiť. Jednoducho sa obávam, či si nestratil spolupatričnosť s obyčajnými ľuďmi. Teraz budem celkom priamy: zdá sa mi, že začínaš byť rovnako spokojný ako sú spokojní aj ostatní byrokrati, ktorí šéfujú úbohému ruskému ľudu."

„Neviem, čo chceš, aby som robil. Som len malým kolieskom v obrovskom stroji. Pravdu povediac, otec, pracujem tak tvrdo, že nemám čas premýšľať o týchto zásadách a otázkach. Tak som zavalený robotou."

„V krátkosti, stávaš sa pštrosom. Zahrabávaš si hlavu do piesku, aby všetky problémy zmizli. Hovoríš: ‚To nie je moja vina, nemôžem sa o každého postarať', a to je všetko. Áno, aj v minulosti bolo veľa takých ľudí. Utrpenie tvojej vlasti sa ťa vôbec nedotýka."

„Počuj otec, nemysli si, že neviem, čo sa deje, alebo že som sa poddal tomuto systému. Nakoniec ty nevieš, čo sa deje v mojej mysli, alebo v mysliach miliónov iných komunistov. Ale čo môžem robiť? Mám ísť do ulíc a volať ‚Pomoc! Vražda!'? A okrem toho sú tu tiež pozitívne skutočnosti – nové továrne, bane, železnice…"

„To je jasné, Viktor, samozrejme. Ale revolúcie nie sú pre závody a železnice. Tie sú pre ľudí. Podstata veci je v ľudských právach a slobodách. Bez nich, bez ľudskej dôstojnosti, sú ľudia otrokmi bez ohľadu na to, ako je spriemyselnené ich väzenie. Keď sa vy, komunisti, chcete vychvaľovať novými závodmi a modernizáciou, tak si musíte najprv položiť aj otázku, či ľudia žijú lepšie? Čo myslíš, žije sa v našej krajine lepšie?"

„Domnievam sa, že áno, ak to porovnávame s ich biednou existenciou za cárov."

„Viťa, prečo klameš sám seba? Pamätáš sa na život u starého otca, v jeho dome, keď si bol malý chlapec? Neboli sme bohatí, ale nikdy nám nechýbal chlieb, mlieko a normálne oblečenie. Ty si mal s bratmi opatrovateľku. Žili sme slušne. Pozerajúc sa späť, zdá sa mi tá naša vtedajšia existencia, v porovnaní so životom robotníckej rodiny dnes, luxusná. Koľko robotníkov má dnes taký dom, v akom sme vtedy žili? V minulosti žila len veľmi malá menšina o hlade a beznádejným životom, no dnes tak žije väčšina."

„Mal som na to dôvod, keď som si pýtal údaje o tvojom závode. Náhodou si ešte veľmi dobre pamätám čísla spred revolúcie. Zámočník v Nikopole zarobí teraz medzi stoštyridsaťpäť a dvesto rubľami mesačne. Pred revolúciou zarobil len tridsaťpäť až päťdesiat rubľov. Vyučený sústružník dostal medzi štyridsaťpäť až osemdesiatpäť rubľov. Dnes zarobí dvesto až tristopäťdesiat rubľov. Ak vezmeme do úvahy strihačov, hutníkov a žeriavnikov, tí majú dnes plat v priemere dvestoštyridsať rubľov, kým za starých čias zarábali v priemere asi päťdesiatpäť rubľov za mesiac.

Zatiaľ to znie dobre. Ale akú hodnotu mal rubeľ vtedy a akú má teraz? Pred revolúciou stálo kilo chleba päť kopejok. A koľko stojí dnes? Rubeľ a dvadsať kopejok až dva ruble. Kilo mäsa si kúpil za pätnásť maximálne dvadsať kopejok, teraz – ak ho vôbec dostaneš – musíš zaplatiť pätnásť rubľov, čo je šesťdesiatkrát viac! Koľko ťa stál oblek, ktorý máš na sebe?“

„Osemsto rubľov.“

„Osemsto rubľov – trojmesačný či štvormesačný plat skúseného hutníka! Vieš, koľko by ťa stál za starých čias? Asi pätnásť, možno dvadsať rubľov. Teda aký je skutočný obraz, čo vidíš, keď platy stúpli troj- až päťnásobne a vychvaľuje sa to ako veľký ekonomický pokrok. No životné náklady vzrástli nie päťnásobne, ale pätnásťnásobne, ba štyridsať- až päťdesiatnásobne. Zámočník, ktorý zarobil päťdesiat rubľov za mesiac, bol úspešný pracovník. Dnes zarába dvesto rubľov a je z neho biedny chudák.“

„Ale zabúdaš na výhody, ktoré majú teraz – bezplatné rekreácie, zdravotná starostlivosť, škôlky...“

„Dobre, pozrime sa na tieto výhody bližšie. Hovoríš, že sú poskytované ‚bezplatne‘, ale pritom vieš, že z platov idú veľké zrážky na pokrytie týchto výhod. Ak zarátame odborové príspevky, vnútené pôžičky a iné poplatky, spolu tvoria zrážky zo mzdy dvadsať až dvadsaťpäť percent! Za dvadsaťpäť percent platu si robotník v minulosti mohol zaplatiť celú lekársku starostlivosť, ba aj dovolenku akú potreboval, a to bez toho, aby sa upísal štátu!

Prečo musíme mať jasle? Pretože len málo žien si môže dovoliť zostať doma a starať sa o deti. Za päťdesiat rubľov mesačne sa muž mohol slušne postarať o rodinu. Teraz, za dvesto rubľov, musí poslať svoju ženu a odrastené deti do roboty, aby mohli vôbec vyžiť! A čo sa týka lekárskej starostlivosti, ktorej sa im teraz dostáva, čím menej o tom hovoríme, tým lepšie. Keď ochorieš, Viťa, ideš do štátnej kliniky?“

„Nie, pošlem po Dr. Gorkina, súkromne.“

„Samozrejme, tak urobí každý, kto si to môže dovoliť. Ty vieš rovnako dobre ako ja, že jediným spôsobom ako dostať slušnú opateru, je zaplatiť si ju. Lekárska starostlivosť, tak ako všetko ostatné, je prehnitá byrokraciou

a apatiou. Ale čo s tými dovolenkami v rekreačných strediskách, ktorými sa komunistická tlač tak chváli? V závode máš tisícpäťsto zamestnancov. Nevieš náhodou, koľkí z nich si boli minulý rok oddýchnuť v rekreačnom stredisku?“

„Nie. Azda niekoľko stoviek.“

„Nemáš pravdu. Dnes som si ten počet preveril. Z celého závodu ich bolo iba päťdesiatsedem! Rekreačné strediská boli však plné riaditeľov, straníckych funkcionárov, najlepších stachanovcov a iných ľudí, ktorí mali protekciu. Áno, som za špeciálne poistenie, lekársku starostlivosť a všetko, čo s tým súvisí, ak je to dané ľuďom zo ziskov štátu ako vlastníka a správcu podnikov – zo ziskov, ktoré predtým vytvorili kapitalisti – a nie zo zárobkov samotných robotníkov. V tom bola podstata revolúcie.

A kde sú vaše zisky? Celý priemysel a celá ekonómia je stratová. A my, občania, sme nútení pokrývať straty. Najhoršie na tom je, že dávate omrvinky a chválite sa, akoby to boli veľké pecne chleba. Ekonomický pokrok, mrzí ma to, ale musím to povedať, je malý v porovnaní s investíciami a obeťami.“

„Len naivní cudzinci a mladí ľudia bez spomienok na minulosť veria týmto rozprávkam. Fyzické fakty nie sú také dôležité ako politické a duševné. Ale všetok dôraz sa vo vašej propagande kladie na materiálne úspechy. Ja to meriam svojím vlastným metrom.“

„Dobre otec, ale keď bolo všetko také dobré, prečo ste boli potom vo väzení a začali revolúciu?“

„Netáraj nezmysly! Vieš, že nič neľutujem a opäť by som tak urobil. Bojovali sme proti zlu. Riskovali sme naše životy za zvrhnutie útlaku a ekonomického vykorisťovania. To ale neznamená, že by sme mali byť hrdí na tých istých čertov, ale s inými menami. Zdôvodňovanie súčasného bezprávia poukazovaním na staré neduhy je úbohý demagogický trik.“

„Ale teraz patrí všetko ľudu. Teraz niet kapitalistov ani vykorisťovateľov.“

Čím ďalej sme pokračovali v našej debate, tým viac som bol nahnevaný práve preto, lebo som v srdci v mnohých veciach súhlasil s otcom.

„Nehraj sa na blázna, Viťa. Robotníka, ktorý je hladný napriek tomu, že on a aj jeho rodina poctivo pracujú, príliš nezaujíma, kto ho vykorisťuje, či súkromný vlastník alebo štát.

Ak ho odvlečú do vyhnanstva, alebo dajú do väzenia, je mu malou útechou, že sa tak stane v jeho vlastnom mene. Nakoniec, keď ma kapitalista dobre neplatil, alebo mi nepripravil slušné pracovné podmienky, mohol som zmeniť robotu. Mohol som agitovať spolu s mojimi spolupracovníkmi, štrajkovať, vstúpiť do opozičných strán a vydávať opozičnú literatúru.

Skús niečo také urobiť dnes a skončíš v pracovnom tábore alebo aj horšie. Ver mi, že väčší úspech sme mali pri rokovaniach so stotisícmi kapitalistov, než teraz s jedným, so štátom. Prečo? Pretože štát má armádu, tajnú políciu a neobmedzenú moc. Celý život som bojoval proti kapitalizmu a stále som jeho nepriateľ, ale to neznamená, že musím prevolávať na slávu policajnému socializmu."

Bol som ticho a pozeral som zachmúrene pred seba.

„Aspoň sme mohli myslieť, na čo sme chceli. Mali sme veľa politických strán, politických frakcií i názorov. Absolutizmus bol krutý, ale v porovnaní so súčasnosťou bol liberálnejší. Isteže, cárska polícia bila a niekedy aj strieľala do štrajkujúcich, ba často aj postrieľala a poslala revolucionárov do vyhnanstva, ale stupeň krutosti bol odlišný. Boli tisícky politických väzňov, no teraz ich počítame na milióny. Každá neprávosť vyvolala protesty, demonštrácie a masové zhromaždenia. A dnes je ticho ako na cintoríne.

Zoberme si takzvané odbory. Nie sú len novým nástrojom na presadzovanie vládnych rozhodnutí a vyvíjanie nátlaku na zvýšenie pracovných výkonov? Odbory boli niekedy politickými školami, kde sme sa naučili dožadovať sa našich práv a bojovať za ne. Kto sa dnes odváži protestovať proti niečomu? Tlač, ktorá sa prezentuje ako hovorca verejnej mienky a teraz je majetkom strany a štátu? Tá odzrkadľuje len ich názor.

A ešte iná vec. Vieš, že som nikdy nebol veriaci. Ale cenil som si právo ľudí na uctievanie si Boha, keď si to želali. Ako málo zostalo z tohto práva! Aká by bola tvoja šanca udržať si terajšie zamestnanie a kariéru, keby si bol náhodou chodil do kostola? Určite žiadna!

Aj počas najhoršieho obdobia vlády Romanovcov mohli ľudia z krajiny odísť. Teraz sme všetci akoby zavretí a tých, ktorí sa pokúsia prekročiť hranicu, zastrelia ako besných psov. Nielen oni, ale aj ich rodiny sú potrestané. Opustiť krajinu? Prečo? Pripútaj robotníkov k ich strojom a sedliakov k ich zemi ako poddaných."

„Prečo hovoríš, ako by to bola moja vina?"

„Odpusť mi, Viťa, ale ako komunista sa nemôžeš vyhnúť svojmu dielu zodpovednosti."

„Som členom NKVD alebo politbyra? Vo všetkom inom si realista, otec, ale akosi nemôžeš pochopiť skutočnosť, že aj zodpovední komunisti, nielen tí radoví, sú bezmocní práve tak, ako zostatok obyvateľstva. Snáď aj viac."

„Nechcem byť neobjektívny, Viťa. Neviem, čo môže jednotlivec urobiť. Nechcem vykrikovať ‚Pomoc! Vražda!' Ale chcel by som mať pocit, že tvoja výchova nebola úplným neúspechom a že si si vedomý pravdy."

„Áno, som si vedomý všetkého a ešte viac, ako si myslíš. Po tejto stránke môžeš byť spokojný, ale stále lipnem na poslednej kvapke nádeje. Sna-

žím sa nebyť cynický. Napríklad, čo sa týka novej ústavy. Snáď budeme mať nakoniec viac slobody…“

„Ako veľmi si želám, aby som mohol veriť ako ty. Ale akú cenu majú slová na papieri, kým tajná polícia riadi všetko podľa svojej vôle, kým existuje len jedna strana so svojou tlačou, so svojím vlastným bohom – Stalinom –, s jej súdmi a odlišné názory sa považujú za zločin? Viťa, už som príliš starý, aby som žil z ilúzií. Ak uvidím akýkoľvek náznak uvoľnenia teroru – záblesk skutočnej slobody – prvý ju privítam s neskrývanou radosťou. Zatiaľ také svetlo nevidím. Keď som čítal vaše chvastanie sa a vašu novú ústavu, Viktor, spomenul som si na slová Voltaira:

Nenájdeš štedrejšiu a láskavejšiu ruku,
než tú, ktorá rozdáva mydlové bubliny.

Nemysli si, že mi je ľahko takto hovoriť. Nie som šťastný, že môj syn je jedným z vykorisťovateľov, aj keď ho nemožno z toho viniť… Snáď príde čas, keď si budeme navzájom lepšie rozumieť…“

Ten čas prišiel skôr, než sme obaja očakávali.

XIV.
Veľká čistka

1 Po schôdzi mestského výboru strany som sa viezol autom do centrály podniku spolu s dobrým priateľom. Môj priateľ sa ráno vrátil z Moskvy, kde mal dobré kontakty a mohol som teda očakávať, že sa dozviem nejaké novinky. Blížil sa súd so Zinovjevom, Kamenevom a inými starými boľševikmi, tak som bol aj ja zvedavý a chcel som získať najaktuálnejšie informácie. Členovia Leninovho „generálneho štábu revolúcie" boli vo väzení a hrozila im poprava! Celá záležitosť bola absurdná a neuveriteľná.

Ostatní ľudia – ako som usudzoval z reakcie robotníkov v Nikopole – boli ľahostajní k tomu, čo vyzeralo ako rodinná hádka ich nových pánov. Tragický osud Leninových starých spolupracovníkov v nich nevyvolával žiadny súcit.

Členovia strany, nestranícki vedúci, príslušníci vedúcej elity všeobecne, boli však hlboko znepokojení. Až doteraz bola stará leninská garda pokladaná za posvätnú. Mohli ich osočovať, vypovedať, obviniť strašnými obvineniami, ale ich životy sa považovali za nedotknuteľné. Ešte aj Lev Trockij bol po jeho odstavení len vyhnaný do Alma-Aty v strednej Ázii, a až potom deportovaný do Turecka. Ale teraz má byť Grigorij Zinovjev – kedysi hlava Komunistickej internacionály a muž, ktorého list (asi podvrhnutý) stačil, aby ovplyvnil voľby v Anglicku – súdený a hrozí mu trest smrti! Toto určite nebola miestna búrka, ale cyklón, ktorý sa preženie celou komunistickou stranou, celou byrokraciou i celou krajinou, zanechajúc za sebou hrozný pás smrti a pustošenia.

„Viktor," povedal mi môj spoločník potichu, vedomý si šoféra sediaceho pred nami, „sedí ti hlava pevne na krku?"

„Čo tým chceš povedať?"

„Myslím, že čoskoro sa bude veľa hláv ‚gúľať'."

„Čo už by sa mohlo stať mojej hlave? Nie som žiadny opozičník a ani som nikdy nebol. Venujem sa svojej práci a o politiku sa nestarám."

„Požehnaní tí, čo veria. Život ukáže."

Jeho slová boli žartovné, ale tón jeho hlasu bol smrteľne vážny.

„Poďme zvyšok cesty peši. Vonku nádherne svieti mesiac," navrhol som a drgol som ho lakťom. Šoféra spolu s autom sme prepustili. V krajine, kde veľa stien malo uši a väčšina šoférov pracovala pre tajnú políciu, bol rozhovor na ulici najbezpečnejší.

„Čo sa deje? Hovor otvorene," požiadal som.

„Moskva je hore nohami a Leningrad nie je na tom o nič lepšie. Zatkli tisíce ľudí. Robia to verejne. Komunistov i nestraníkov zatýkajú otvorene, priamo v ich úradoch. Pol tucta kľúčových straníkov, ktorých obvykle vyhľadám v Moskve, záhadne zmizlo. NKVD siaha na najvyššie miesta, odstraňuje vysokých funkcionárov, komisárov, hlavy priemyselných trustov i ľudí vo vnútri Kremľa."

„Každý je zronený a vystrašený, každý je paralyzovaný. Niektorí súdruhovia sú presvedčení, že Zinovjeva a Kameneva popravia a iní, mnohí iní, ich budú nasledovať. Ťažko je tomu uveriť. Nemá to zmysel. Ale je to tu! Budú s nami zaobchádzať ako s kulakmi a bielymi."

„Kto bude nasledovať?"

„Tvoj predpoklad je správny, práve tak ako môj. Nikoho z nás neušetria. Neznalosť nezachráni ani teba, ani mňa. Dvoch našich inžinierov – spomenul ich mená – zatkli včera večer. Malo to byť veľkým tajomstvom. Riaditeľovi Bračkovi nariadili, aby ich poslal do Moskvy špeciálnym vlakom. Na záporožskej stanici ich muži z NKVD vyvliekli z vlaku a odviezli v uzavretom aute nevedno kam. Priateľ bol náhodou na stanici. Udalosti budú mať rýchly spád. Dávaj si pozor!"

A naozaj mali. Sotva som prišiel na druhý deň do práce, jeden z mojich asistentov sa mi zdôveril s novinkou o zatknutí dvoch inžinierov. Tak ako iné sovietske „tajomstvá", aj toto sa rozšírilo po podniku. O chvíľu ma zavolal Lenskij, druhý tajomník podnikového výboru strany. Požiadal ma, aby som ihneď prišiel k nemu. Napriek tomu, že Lenskij bol pokojný človek s príjemným hlasom a vyzeral ako dedinský učiteľ, bol známy svojou surovosťou.

„Súdruh Kravčenko, chcem sa s vami poradiť o delikátnej veci," začal, „týka sa to Arkadija Limanského. Sledovali ste jeho prácu. Bol vo vašom dome a vy ste ho tiež navštívili. Hovoril s vami o politike? Napríklad o jeho politickej minulosti v Leningrade?"

„Len málokedy sme hovorili o niečom inom ako o robote. Naše závody musia mať dobre skoordinovanú prácu, preto sme sa pracovne stýkali. Nespomínam si na žiadne politické debaty."

V podstate to bola aj pravda. V sovietskych podmienkach si ľudia na pracovisku len výnimočne dôverovali tak, aby si vymieňali názory na „delikátne" záležitosti. S Limanským sme zaručene takú úroveň nedo-

siahli. Lenskij bol sklamaný a nepochybne si v hlave poznamenal, že som „ochraňoval" podozrivého. Informoval ma, že dnes večer bude schôdza straníckeho výboru a bude sa zaoberať „prípadom Limanskij". Zatiaľ nesmiem prezradiť, že so mnou konzultovali túto záležitosť.

Limanskij prišiel večer na schôdzu v dobrej nálade. Nemal ani len najmenšie tušenie, že je predmetom tejto urgentnej schôdze. Mal statnú postavu, asi tridsaťpäť rokov a vkusne sa obliekal. Po služobnej ceste do Nemecka sa považoval za kozmopolitu a trocha pohŕdal provinčnosťou Nikopola.

Miestnosť bola plná modrého dymu. Lenskij predsedal. Pri ňom sedel neznámy človek – prekŕmený chlapík s hladko oholenou hlavou a zamračeným výzorom.

Oblečený mal civilný oblek, ale jeho rázne chovanie prezrádzalo skúseného čekistu. Podľa toho, ako zvieral aktovku vo svojom lone, bolo cítiť, že jej obsah znamenal čosi nedobré pre niekoho z prítomných.

„Súdruhovia, otváram schôdzu straníckeho výboru," povedal Lenskij. Na programe je len jeden bod: Arkadij Vasilievič Limanskij, vedúci závodu a člen komunistickej strany."

„Ja?" zvolal Limanskij a postavil sa. Na tvári mal prihlúply výraz. Úder bol tak prekvapivý, že ho hneď nepochopil.

„Áno, ty! Sadni si, pokiaľ ťa nevyzvú."

Limanskij si pomaly sadol na stoličku. Z tváre sa mu vytratila aj posledná kvapka krvi. Čelo si utrel vreckovkou.

„Súdruhovia, má niekto pripomienky k tomuto predmetu rokovania?"

Nikto sa neprihlásil.

„Dobre teda, v tom prípade sa postav, Limanskij, a v krátkosti nám povedz o tvojej činnosti, špeciálne v Leningrade."

Chudák Limanskij, v tom momente sa začal triasť, ako keby dostal vysokú horúčku. Obvykle výrečný a sebavedomý teraz nedokázal súvisle hovoriť. Koktajúc kľučkoval hore-dole svojím životopisom, v zmätku splietal dohromady bezvýznamné udalosti, včítane svojho manželstva. Neznámy muž začal strácať trpezlivosť.

„Nás nezaujíma váš súkromný život," povedal. „Chceme počuť o vašej politickej minulosti."

„Dobre, súdruhovia, nie je to tajomstvom… vysvetlil som to stokrát… myslím ten Leningrad. Bol som vtedy trocha popletený… zaváhal som a zaplietol som sa s trockistami. To nie je tajomstvom a strana mi to odpustila. Áno, strana mi dôverovala a mám dobrý kádrový posudok. Opýtajte sa hocikoho. Mimochodom, súdruhovia, bolo to všetko tak dávno…"

„Dávno!" posmieval sa Lenskij. „Špinavá robota Zinovjeva a Trockého s ostatnými divokými psami sa udiala tiež dávno. Táto výhovorka viac neza-

chráni nepriateľov ľudu. Povedz mi, Limanskij, vyslovil si sa niekedy proti Ústrednému výboru a nášmu milovanému vodcovi, súdruhovi Stalinovi?“

„Nie, samozrejme že nie.“

Lenskij urobil posunok k čekistovi, ktorý teraz zahrmel:

„Občan Limanskij, podvádzaš stranu priamo do očí! Nerozrečnil si sa na jednej schôdzi aktivistov v N. oblasti v auguste…?“

Zmena oslovenia zo „súdruh“ na „občan“ bola zlovestná.

„Áno, teraz si spomínam,“ zamrmlal Limanskij. Musel sa držať stoličky, aby nespadol.

„Radšej si spomeň viac. Koho si v Leningrade poznal, kto tiež ‚váhal‘ a bol tiež ‚neistý‘?“

„Je ťažké si spomenúť… po toľkých rokoch. Počkajte…“ Spomenul pol tucta mien.

„A kde sú tí vyslúžilci teraz?“

„Neviem… v práci, predpokladám.“

„Dobre, poviem ti. Každý z nich bol zatknutý! Mimochodom, podpísal si spolu s nimi nejaký opozičný dokument?“

„Ó nie… nemyslím.“

„Potom mi dovoľ občerstviť ti pamäť. Tu je fotokópia. Poď sem a pozri sa na ňu. Snáď ju spoznáš? Je toto tvoj podpis?“

Limanskij sa pozrel na papier a vrátil sa na svoje miesto, potkýnal sa ako slepý.

„Tak ty si nepamätáš, však? Priveľmi myslíš na deň svojej svadby či výlet do Berlína, však?“

„Predložený dokument je súkromná záležitosť, vôbec sa nezaoberá politikou a bolo to pred mnohými rokmi…“

Krížový výsluch trval asi pol hodinu. Limanskij, teraz už úplne demoralizovaný, zbytočne popieral nedôležité fakty, ale keď ho konfrontovali s dôkazmi, priznával sa. Žiadny z jednotlivých bodov nebol vážny, ale dohromady – prednesené zlovestným tónom čekistu a Lenským – nabrali na váhe. Nasledovala krátka stiesnená diskusia. Pár ľudí sa ho zastalo, no oveľa viac ho odsúdilo. Nakoniec ho schôdza jednomyseľne vylúčila zo strany a požiadala mestský výbor strany, aby potvrdil jeho vylúčenie. Keď sme opúšťali miestnosť, nikto neprehovoril. Vyhýbali sme sa jeden druhému, len aby sme sa nemuseli pozrieť na seba.

Cestou domov som videl svetlo v okne Limanského kancelárie a spontánne som vošiel bez zaklopania dnu. Našiel som ho sedieť za stolom s hlavou zaborenou do rúk, jeho široké plecia sa chveli, ako potláčal plač. Pred hodinou to bol ešte mocný, sebavedomý vedúci pracovník, s náznakom byrokratickej arogancie, a zrazu bola z neho poľutovaniahodná troska.

„Viktor Andrejevič!“ pozrel sa na mňa s úžasom. „Ďakujem, že ste prišli. Toto je koniec! Vylúčenie, potom zatknutie a potom čo? Moja žena… Ó Bože! Bolo by lepšie zastreliť sa.“

Nemohol som ho utešiť, lebo mal pravdu. Mestský výbor rýchle potvrdil jeho vylúčenie. Limanského preložili do Charkova na nejaké bezvýznamné miesto a čoskoro ho zatkli. V Nikopole už nikto viac o ňom nepočul.

O týždeň alebo dva som mal vybaviť nejakú záležitosť s Bračkovým asistentom; bol to straník Alexej Suchin. Vošiel som rýchle na jeho sekretariát a chcel som vojsť dnu. Sekretárka ma zastavila.

„Prosím počkajte, súdruh Kravčenko. Súdruh Suchin je príliš zaneprázdnený.“

„Aj ja som,“ odvrkol som nahnevane a vtrhol som dnu.

Zastal som však hneď vo dverách. Suchin sedel za stolom a vedľa neho tlstý, potiaci sa Geršgorn s perami skrútenými do jeho charakteristického úškľabku. Popri stenách, vľavo i vpravo, sedelo desať alebo dvanásť inžinierov, niektorí z nich boli straníci. V rozpakoch som nahlas pozdravil. Odpovedal mi len Suchin. Potom som si všimol štyroch uniformovaných príslušníkov NKVD, ktorí strážili inžinierov. V zmätku som vyšiel von a išiel do Bračkovej kancelárie.

„Čo sa to tu deje, Pjotr Petrovič?“ opýtal som sa.

„Ničomu nerozumiem. Dvanásť ľudí za jeden deň! Včera ich bolo osem! Ak to bude takto pokračovať… točí sa mi z toho všetkého hlava, Viktor Andrejevič.“

Bračko zostarol zo dňa na deň. S vypúlenými očami vyzeral ako námesačný.

Odtiaľ som išiel na oddelenie účtovníctva zistiť si ešte nejaké údaje. Bol som tam asi desať minút. Naraz úradník, ktorý sedel pri okne, rozčúlene zavolal: „Ó, môj Bože! Pozrite sa sem!“ Všetci sme bežali k oknám. Pred budovou stálo nákladné auto NKVD bez okien, ktoré ľudia nazývali „čierny havran“. Inžinieri a technici, ktorých som videl v Suchinovej kancelárii teraz vychádzali z dverí. Jedného po druhom hnali čekisti s vytasenými revolvermi do auta.

Ako sme to pozorovali, prekvapil nás hysterický výkrik ženy – a potom opäť zavládlo ticho. Manželka jedného zo zatknutých mužov podišla nič netušiac k oknu a práve vtedy uvidela, ako jej manžel nastupuje do „čierneho havrana“. Žena zvrieskla a omdlela.

Keď všetkých inžinierov naložili, auto hlučne zavreli a odišli. Geršgorn a jeho kolegovia sa natlačili do elegantného osobného auta, ktoré nasledovalo „havrana“. Desiatky ľudí v oknách hľadeli ako omámení na stopy, ktoré zanechali kolesá áut v snehu.

Medzi robotníkmi v mojom závode pracoval nemecký Žid, komunista, ktorý hľadal útočište v Rusku potom, čo sa Hitler dostal v Nemecku k moci. Bol to nízky muž s chudou a bledou tvárou. Volal sa Zelman. Moskovský úrad Komunistickej internacionály mu z nejakého dôvodu zhabal stranícku legitimáciu – zahraničným komunistom dôverovali v krajine komunizmu len zriedkakedy. Pochybovali o jeho vernosti Stalinovi. Zelman bol tichý a skromný, ak nie stále vystrašený. Za ženu si vzal ruské dievča a zdal sa byť spokojný so svojím osudom v Nikopole. Bol výnimočne schopný dielovedúci a spoliehal som sa na neho pri zaúčaní robotníkov.

Jedného dňa Zelmana predvolali na NKVD. Keď sa po niekoľkých hodinách vrátil, bol smrteľne bledý a triasol sa. Jeho obvyklá bojazlivosť sa zmenila na nekonečnú hrôzu. Lámanou ruštinou mi povedal, že mu nariadili ihneď opustiť krajinu a vrátiť sa do Nemecka!

„Pomôžte mi, súdruh Kravčenko. Do Nemecka! Uvedomujete si, čo to znamená? Nielenže som Žid, ale aj komunista; a nielen komunista, ale aj Žid. Nech ma pošlú na Sibír alebo do väzenia, len nie do Nemecka, nie do Nemecka!“

Zelman viac do roboty neprišiel. Diskrétne som sa vyzvedal na jeho osud. Nikto nevedel s istotou nič, len toľko, že utečenca aj s jeho ženou vyhostili z Nikopola.

Moja pamäť sa potáca pod bremenom spomienok na posledné mesiace roku 1936, na dobu predtým, než nás samotných zachytil cyklón prenasledovania. Vybral som len niektoré epizódy z tohto obdobia chaosu – sú ako trosky sveta, ktorý stratil rovnováhu a začal sa rozpadávať, rozplynul sa v nepredstaviteľnú hrôzu, ktorej sme sa stali svedkami.

Spomienka na inžiniera Stetseviča ostala z nejakého dôvodu veľmi jasná. Vždy keď naňho myslím, nemôžem si nespomenúť na jeho matku, útlu, milú staršiu ženu. Mali poľský pôvod, rovnako ako jeho pekná manželka. Bol nestraník, ale odborník a značne hendikepovaný svojím pôvodom, politike sa vyhýbal. Pracoval tvrdo a dobre, a takmer vôbec sa nestretával so svojimi kolegami.

Že má Stetsevič ťažkosti som si uvedomil až vtedy, keď sa jeden z Geršgornových ľudí prišiel vyzvedať na jeho prácu. Pravdivo som mu musel povedať len kladné fakty – čo sa ale stalo ďalším čiernym bodom v mojej zložke v archíve NKVD. Moje odmietnutie „spolupracovať“ v kampani proti „sabotérom“ sa stalo neskôr hlavným obvinením proti mne. Čoskoro nato Poliaka zatkli a jeho ženu vyhodili z bytu.

Raz večer som sa viezol autom do Nikopola. Asi tri kilometre od mesta som na ceste zbadal zohnutú staršiu ženu, pomaly kráčajúcu s batôžkom v ruke. Keď som sa k nej priblížil, zistil som, že to je Stetsevičova matka.

Zastavil som auto a požiadal som ju, aby nastúpila. Vedel som, aké bolo nebezpečné ukázať láskavosť k „zločincovi", k matke „zlikvidovaného" muža, ktorý bol navyše obvinený zo špionáže pre Poľsko. No v tomto momente mi to bolo jedno. Bol by som ju vzal, aj keby ma to malo stáť vlastný život.

„Ďakujem, ďakujem, Viktor Andrejevič," povedala. „Nech Boh dá, aby vaša matka netrpela tak, ako trpím ja, aby ste nepodstúpili to, čo musel podstúpiť môj úbohý syn. Idem na NKVD. Budem tam stáť a čakať. Možno mi dovolia poslať mu tento balíček. Niektoré ženy mi povedali, že bude v kontingente, ktorý dnes pošlú do Dnepropetrovska."

Keď sme prišli do mesta, nástojila, že vystúpi, aby mi nespôsobila ťažkosti. Šofér sa obrátil ku mne.

„Súdruh riaditeľ," povedal mi, „aj keď som sukin syn, ktorý musí oznámiť všetko, čo vidí a počuje, verte mi alebo nie, ale prisahám vám na matku, že neoznámim, čo som teraz videl. Moja matka je jednoduchá žena, nie je taká jemná, ako bola ona. Ale mám ju rád a v každom prípade vám ďakujem, Viktor Andrejevič, ako Rus Rusovi."

V rokoch môjho utrpenia nikto túto príhodu nespomenul, aj keď na povrch vyplávali i moje menšie „zločiny". Šofér svoje slovo dodržal.

2

Atmosféra v Nikopolskom kombináte sa stávala zo dňa na deň deprimujúcejšou. Kozlova, tajomníka strany, „premiestnili" do mesta Krivoj Rog a čoskoro sme počuli, že ho zatkli. Jeden úradník za druhým sa prestali objavovať v práci a ich údajná „choroba" sa stávala trvalou.

Radoví robotníci považovali tieto divné udalosti najprv za niečo, čo sa ich netýka. Ale teraz začali miznúť im blízki muži aj ženy, súdruhovia v ich dielňach. A to už bola iná vec. Znepokojenie bolo také intenzívne, že sa odzrkadlilo aj v produktivite práce. Morálka v podnikoch bola otrasená.

Keď zvolali špeciálne stretnutie nikopolských aktivistov, išli sme tam s veľkými obavami. Pri dverách si starostlivo overili naše osobné doklady aj napriek tomu, že sme sa všetci navzájom poznali. Staré kamarátstva tam už viac neexistovali. Pred niekoľkými mesiacmi by ste tam boli počuli hlučné pozdravy: „Zdravím ťa, súdruh Kravčenko! Ako sa ti darí?" Boli by tam kamarátske výmeny klebiet, anekdot, noviniek v robote i v straníckej politike. Teraz panovala medzi prítomnými len nervózna formálnosť. Vzdialili sme sa jeden druhému, akoby sme sa báli strašnej nákazy. Zachráň sa, zachráň sa! Vyhni sa susedom! Takmer sa dali počuť tieto nevypovedané slová.

Súdruh Brodskij, tajomník mestského výboru, obvykle rozhodný a energický, vyzeral, že už veľmi dlho nespal. Oči mal opuchnuté a ruky

sa mu triasli. Jeho hlas znel prázdno, akoby hovoril do megafónu. Niektorí z nás si mysleli, že toto je jeho posledné verejné vystúpenie; že tento mocný, energiou prekypujúci Brodskij bude čoskoro v jednej z pivníc NKVD spolu s ostatnými, ktorí sú s ním teraz na pódiu a patria k ešte vládnucim funkcionárom.

Zišli sme sa, vyhlásil Brodskij, aby sme si vypočuli tajný list poslaný Ústredným výborom strany v Moskve. Čítal ho pomaly, zanietene, snažiac sa dokázať svoj úplný súhlas, svoj najhlbší súhlas. Bolo to len niekoľko dní pred vynesením rozsudku a popravou Zinovjeva, Kameneva a ostatných. Komunikácia Moskvy jasne mienila pripraviť stranu na nadchádzajúci šok a vniesť strach do každého skeptického srdca.

Teraz, keď „sa dokázalo" – hovorilo sa v liste – že trockisticko-zinovjevovské obludy sa zjednotili v ich boji proti sovietskej moci so zahraničnými špiónmi, provokatérmi, kulakmi, diverzantmi, bielymi, záškodníkmi a agentmi kapitalizmu, musia všetci členovia strany pochopiť potrebu extrémnej ostražitosti… Dôkazom vernosti boľševika bude odteraz jeho schopnosť rozpoznať a nemilosrdne odhaliť nepriateľov ľudu, ktorí sa schovávajú za straníckymi legitimáciami… Nieto miesta pre „prehnitý liberalizmus" a „buržoáznu sentimentalitu".

Význam tohto posolstva bol dostatočne jasný. Poslucháčmi prešla triaška. Tak ako sme v minulosti hľadali „nepriateľov" v obyvateľstve všeobecne, musíme ich teraz hľadať v našich vlastných radoch! Zásluhy sa budú merať podľa počtu udaní vašich najbližších súdruhov.

Slabí, precitlivení a tí, čo uprednostnia osobné priateľstvo pred záujmami strany, budú znášať dôsledky svojho „podvádzania".

Brodskij hovoril dlho o dôležitosti tajných príkazov. Akoby jeho život závisel od množstva a používania prídavných mien, ktorými ospevoval Stalina ako génia, slnko našej socialistickej vlasti, múdreho a neomylného vodcu. Tak som si tlačil nechty do dlane, až mi začala tiecť krv.

O slovo sa prihlásili ďalší, obviňovali seba a nikopolskú organizáciu strany z „nedostatku ostražitosti" a zo „samoľúbosti v čase nebezpečenstva". Nasledovala plejáda súdruhov, ktorí boli dychtiví ponižovať sa, a tým si zachrániť kožu. Uprostred tohto kalného prúdu odporných orácií nastal zrazu pri dverách nejaký rozruch. Všetci sme obrátili zrak tým smerom.

Prišiel súdruh Hatajevič, tajomník krajského výboru a člen Ústredného výboru strany. Pochodoval uličkou k pódiu, obkolesený čekistickou strážou. Bola to novinka, snáď najviac zastrašujúca: strážcovia a revolvery pri stretnutí aktívnych komunistov! Ochraňovať vodcov pred „najlepšími z najlepších" národa!

Hatajevič vyzeral unavený. Tvár mal vpadnutú a vráskavú, jeho hlas znel, akoby prichádzal z diaľky. Prejav sledoval líniu moskovského listu. Spomenul som si na scénu z pšeničných polí z časov kolektivizácie, keď mi Hatajevič ďakoval za splnenie plánu pred termínom a presviedčal ma, aby som pochopil nutnosť „silnej" vládnej politiky. Spomenul som si na naše stretnutie na okresnom výbore strany. Vtedy bol ešte veľmi silný, sebavedomý…

Odteraz je vecou „cti" udať a odhaliť „skrytých nepriateľov" v strane. Obával si sa hovoriť s najbližšími priateľmi. Vzdialil si sa od priateľov, príbuzných i kolegov. Čo ak boli nakazení politickou epidémiou, ktorá sa šírila krajinou? Bolo treba zabudnúť, že voľakedy existovali také veci ako integrita, vernosť a priateľstvo.

Pád vedúceho alebo funkcionára znamenal, že čistka postihne všetkých jeho priateľov a známych. Po zatknutí Brodského si prišli „čierne havrany" NKVD po jeho pomocníkov, priateľov, mužov i ženy, ktorých nasadil do pozícií hocikde v Nikopole. Obeťami boli veliteľ nikopolskej posádky, miestny prokurátor a jeho právni poradcovia a nakoniec aj samotný predseda nikopolského sovietu. Miestna banka, noviny i všetky obchodné inštitúcie boli „očistené". Všade prevzali zodpovednosť noví ľudia, no často aj tých behom týždňa či mesiaca zatkli.

Ľudia hovorili pošepky o zatknutí predsedu sovietu, najvyššieho funkcionára v meste. Pôvodom bol baník s hrdým posudkom z občianskej vojny. Prebudili ho v noci, žena a deti plakali tak hlasno, že pobudili susedov.

„Som predstaviteľ sovietskej moci v Nikopole," kričal predseda na uniformovaných mužov. „Nemáte právo ma zatknúť! Ukážte mi zatykač!"

„Bež, ty špinavý pes! Však ti ukážeme, kto má aké práva," zamrmlal zatýkajúci dôstojník a vysotil ho z dverí.

Po likvidácii predsedu zatkli väčšinu mestských funkcionárov, medzi nimi vedúceho komunálnej administratívy, vedúceho hasičskej brigády, riaditeľa sporiteľne aj vedúceho zberu odpadkov. Niektorých vzali z domu, iných verejne, rovno z úradu.

Do funkcie Kozlova bol dosadený nový, v podniku neznámy muž. Volal sa Los. Bol to ťažko chápavý politický fanatik, silný a drsný ako doma vypálená vodka. Posledná kvapka kamarátstva sa vyparila v žiari Losovej zápalistej poľovačky na podozrivých. Technickí a stranícki funkcionári sa pri stretnutiach na chodbách len pozreli na seba s nemou otázkou: „Čo! Ešte ste nažive?"

Svetlá v ústredí NKVD na jednej z hlavných ulíc žiarili celú noc. Organizácia pracovala na plné obrátky, dvadsaťštyri hodín denne. Ich pod-

nikanie prekvitalo. Dorogan, Geršgorn a ich spoločníci boli v dobrej forme; unavení, ale nadšení ako generáli v bitke, ktorá prebiehala podľa plánu. Zatknutých dlho nedržali. Nikopolské oddelenie bolo len malou pobočkou organizácie. Zatknutých poslali do Dnepropetrovska a odtiaľ do Charkova a iných centier, aby urobili miesto pre ďalších zatknutých.

Nikopol bol len maličkou časťou obrovskej plochy, ktorú bolo treba skosiť pri tejto super čistke. Direktívy z nášho riaditeľstva Trubostalu a komisariátu v Moskve boli teraz podpísané neznámymi menami. Mnohých starých úradníkov zatkli. Hatajeviča a kopu jeho kolegov v oblastnom výbore tiež zatkli. Hatajevič bol dosť dôležitý, lebo v miestnych novinách venovali jeho údajnému zneužívaniu funkcie pol strany. Nebolo možné sledovať ten príval senzácií, tragédií a hrozných prekvapení. Aj tie najfantastickejšie informácie sa nedali ani zďaleka porovnať so skutočnosťou.

Svet sledoval niekoľko krvavých súdnych pojednávaní inscenovaných v bývalej „sále šľachticov" v Moskve. Svet nepochopil, a dodnes stále nechápe, že moskovské súdy boli len vonkajšou fasádou, výstavnou skriňou, za ktorou sa vŕšili ozajstné hory hrôzy. Verejné súdy zahŕňali niekoľko desiatok starostlivo vybratých a nacvičených obetí. Čistka sa však týkala stoviek tisícov, ba napokon sa ukázalo, že postihla okolo desať miliónov ľudí. Niektorých poslali do väzenia, iných do vyhnanstva, podaktorých do táborov nútených prác a ďalších popravili.

Zástupy žien a detí sa napriek krutej zime zhlukovali okolo budovy NKVD v Nikopole. Príslušníci NKVD ich vždy rozohnali, ale tí sa onedlho vrátili a s plačom a krikom vyvolávali mená otcov, manželov a bratov. Mnohí z tých nešťastníkov boli miestni obyvatelia, ale veľa iných prišlo z blízkych dedín, kde „pogrom" odstránil miestnych predsedov sovietov, tajomníkov strany, komsomolských vedúcich a predsedov kolchozov. Túto scénu z okolia budovy NKVD si nebudem nikdy schopný vymazať z pamäti. Žiadny divadelný génius, snažiaci sa vyjadriť masovú zúfalosť, hrôzu a bezmedzné utrpenie, by nemohol vymyslieť niečo viac otrasné.

Uprostred tejto smršte, poznačenej bedákaním postihnutých a zúboženými tvárami trpiacich, tlač a rádio v novembri 1936 oznámili prijatie „najdemokratickejšej ústavy na svete".

Hystéria dosiahla takú úroveň, že zneistení členovia strany chodili spávať oblečení, „len pre prípad". Ako takmer každý, aj ja som mal prichystaný malý kufrík s vecami, ktoré môže muž potrebovať vo väzení: spodky, ponožky, vreckovky a prikrývku.

„Idete niekam?" vyzvedala sa Paša nevinne, keď našla pod posteľou kufrík.

„Kto vie, Paša, kto vie?" vzdychol som si.

Súdruh Bračko, ktorý navštívil služobne Dnepropetrovsk, sa vrátil s hroznou správou. V rodnom meste bol horší a väčší zmätok ako v Nikopole. V mojom starom podniku, ako mu povedali, zatýkania prevýšili päťsto ľudí a „čierne havrany" boli stále hladné. Mnohých mojich spolužiakov – Bereckého, Katza, Richtera, zoznam by nemal konca – odstránili z inžinierskych funkcií. Každý deň prepravovali zamknuté a zapečatené vagóny na prepravu dobytka ľudský náklad z Dnepropetrovska. Pred štyrmi rokmi pozostával desivý náklad z dedinčanov, teraz mal lepšiu kvalitu: komunisti, štátni zamestnanci, príslušníci armády, technici i nestraníci. „Čo môže mať Stalin a politbyro na mysli? Celá záležitosť vyzerá ako neskrotné šialenstvo," povedal Bračko a hneď aj oľutoval, čo povedal, videl som to z jeho vystrašeného výzoru.

Čo môže mať Stalin a politbyro na mysli? Tá istá otázka ma veľmi znepokojovala. Urobil som jeden bláznivý a márny skutok. Nakoľko som osobne poznal jedného člena politbyra, rozhodol som sa ho opýtať, čo to všetko znamená. Niekoľko nocí som usilovne pracoval na liste komisárovi Ordžonikidzemu.

Rozvážne, ako som len mohol – akoby som písal technickú správu – som zrekapituloval, čo sa dialo v Nikopole, Dnepropetrovsku, Krivom Rogu a iných miestach v našej oblasti. Vymenoval som osoby. Obhajoval som spoľahlivosť ľudí, ktorých vyhodili z roboty. Varoval som, že ak tieto udalosti budú pokračovať, nezostane nikto schopný na vedenie priemyslu v našej oblasti. Výroba je už chaotická, nikto sa neopováži začať nový projekt, nikto sa neodváži urobiť nejaké rozhodnutie.

List som poslal súkromným poslom a určite viem, že sa dostal do rúk komisára. Ale nikdy som nedostal odpoveď. Keď sa začalo moje preverovanie, nikdy sa ma na tento list neopýtali, a tak som vedel a bol som vďačný, že ho Ordžonikidze neodovzdal polícii. Hociktorý odsek v mojom dlhom liste by bol postačujúci na moju rýchlu popravu.

3 V novembri 1936 prišiel rad aj na mňa. Prišiel tak náhle, ako v prípade Limanského, ale ja som mal psychologickú výhodu v tom, že som takú ranu očakával a tiež, že som sedel už na mnohých „divadelných skúškach" s priateľmi v hlavných úlohách.

Najdôležitejšie bude, povedal som si, aby som nestratil kontrolu nad vlastnými zmyslami. Počas dlhých bezsenných nocí som sa pokúšal predstaviť si, z čoho by ma mohli obviniť. Čo za „zločiny" som spáchal? Bude to niečo, čo som povedal alebo urobil vlani, alebo pred piatimi rokmi? Bude sa to týkať práce v závode?

Okrem pochybností a žiaľu v srdci som si nebol vedomý žiadnych zločinov voči sovietskemu režimu. Keď konečne vzniesli obvinenia voči mne, nezodpovedali mojim očakávaniam.

Mali sme stranícku schôdzu v divadelnej sále závodného klubu. V noci hrozne lialo. Dlážky boli zablatené a šmykľavé od špiny z našich čižiem. Modré mračno cigaretového dymu viselo vo vzduchu. Sála, noc a špina mi navždy zostali v pamäti. Stali sa súčasťou opakujúcej sa nočnej mory a pripravili mi náladu na to, čo malo nasledovať tak, ako Wagnerova predohra pripraví náladu na drámu, ktorá potom nasleduje.

Obvinili niekoľkých členov. Miestna organizácia strany ukázala „iniciatívu" a „boľševickú ostražitosť" svojimi krokmi ešte predtým, ako sa k tomu dostala polícia. Stranícke bunky boli prieskumnými oddielmi NKVD. V troch prípadoch schôdza odporučila vyhodenie zo strany. Zdalo sa, že schôdza sa pomaly končí.

Vtom sa postavil Los a začal hovoriť. Myslel som na niečo úplne iné, vzdialené od tohto hnusného zhromaždenia, keď ma význam Losových slov udrel, prešiel mi telom ako elektrický prúd. *Toto bol ten moment!*

„Súdruhovia," začal Los, „navrhujem, aby sme prediskutovali prípad riaditeľa závodu na výrobu potrubia, komunistu Viktora Andrejeviča Kravčenka. Máme udania, ktoré obsahujú vážne obvinenia z minulej a súčasnej činnosti tohto súdruha."

„Nech prehovoria udavači!" vykríkol ktosi zozadu auditória.

„Veľmi dobre," povedal Los. „Nech prehovorí inžinier Grigorij Makarov."

Ako Makarov kráčal k pódiu, súdruh sediaci vedľa mňa vstal a odišiel, mrmlúc si niečo také ako „idem si von zafajčiť". Muž po mojej ľavici sa tiež premiestnil. Zrazu som sa premenil na „malomocného". Obklopila ma prázdnota.

Makarova som poznal z čias v inštitúte. Bol jeden z tých nekompetentných, bezradných ľudí, ktorí sa udržia pri živote využívajúc súcit iných. Zamestnal som ho v Nikopole, našiel som mu byt, nemal som ho za nič a naivne som ho považoval za vďačného.

„Poznám Kravčenka veľa rokov," hovoril. „Bol členom výboru straníckej skupiny v Metalurgickom inštitúte. Väčšinu jeho kolegov zo skupiny zatkli, najmä Bereckého, ktorý bol jeho priateľ, ako aj Katza. Neviem, či je to len náhoda, súdruhovia! Tento Kravčenko má veľa priateľov a ‚stykov' v Moskve a na inštitút prišiel na odporúčanie samotného Ordžonikidzeho. Dovoľte mi povedať, že niektorých z tých jeho moskovských ‚známych' odhalili ako nepriateľov ľudu. Ale toto všetko je nepodstatné. Čo chcem vlastne povedať je, že počas týchto rokov Kravčenko podvádzal stranu. Zatajil pred stranou najdôležitejší fakt, a to politickú minulosť svojho otca! Prečo

nepriznal strane, že jeho otec bol pred revolúciou aktívnym menševikom a že stále popudzoval nestraníckych robotníkov proti direktívam nášho milovaného vodcu?“

„Hovor o Kravčenkovi, nie o jeho otcovi!“ prerušil ho niekto.

„Jablko nepadne ďaleko od stromu,“ zakričal súdruh Los. „Pokračuj, súdruh Makarov.“

„To je pravda,” pokračoval Makarov, „jablko nepadne ďaleko od stromu. Kravčenko nie je o nič lepší ako jeho otec. Obklopil sa „cudzími nepriateľmi“. Je to len náhoda, že na svojom oddelení zhromaždil toľko nestraníkov? Kto sú jeho asistenti? Kto sú jeho dielovedúci? Kto je ten zatknutý menševik Dubinskij? Kto je ten nemecký fašista Zelman? A môžem menovať aj iných. Všetci sú nestraníci alebo skutoční nepriatelia, ktorých záškodníctvo bolo odhalené pomocou NKVD.“

Uprostred svojho utrpenia som si pomyslel: Tak toto je to, čo ho mrzí – že som ho nepovýšil na asistenta!

„Súdruhovia, Zelman je Žid a nemecký komunista. Ako ho môžeš nazývať fašistom?“ Prerušil niektorý robotník rečníka.

„V poriadku, hovoríš, že je Žid a komunista,” argumentoval Makarov. „Neposlal sem Hitler tisíce diverzantov a špiónov? Aká maska by bola lepšia, ako byť Židom a komunistom? Aká ochrana by bola pre nich lepšia, ako pod krídlami Kravčenka s jeho dôležitými stykmi?“

„Súdruh Los,” prehovoril riaditeľ Bračko. „Navrhujem, aby sa hovoriaci držal faktov a prestal sa babrať špinou a nezmyslami.“

„Predložím vám fakty, súdruh Bračko, a to veľa faktov. Spomeňte si, keď sme prijali nové normy súvisiace s naším stachanovským hnutím. Nebolo každému jasné, že Kravčenko oponoval zmene? Jediný robotník, ktorý bol proti stachanovskému hnutiu a dokonca napadol nové normy, bol občan Kiriuškin. A čo urobil Kravčenko, tento veľký filantrop? Áno, on odmenil Kiriuškina lepšou robotou! Áno, viním ho z ochrany všetkých protisovietskych elementov v našom strede, viním ho predovšetkým z podvádzania našej slávnej strany a zatajenia, že jeho otec bol menševik.“

Ako odchádzal z pódia, bolo počuť volania: „Správne! Dobrá práca!“ ale tiež výkriky: „Lži! Samé lži! Nezmysel!“

„Hovoriť bude inžinier Šajkevič, člen strany,” vyhlásil Los.

Šajkevič bol nízkej postavy so zošúverenou tvárou opice a malými hroznými očami.

„Súdruhovia, aj ja som poslal obvinenia na súdruha Kravčenka,” povedal fistulovým hlasom. „Pozoroval som ho zblízka veľmi dlhý čas. Je pravdou, že noviny i rozhlas ho chválili do neba. Koľkokrát bol jeho obraz v novinách! A čo, keď celá táto služba vlasti bola len dymová clona, za ktorou dotyčný vykonával podlé činy?“

„Fakty, nie rétoriku!“ zvolal Bračko.

„Kravčenko je pochybovač!“ Rečník, ktorý bol rozčúlený prerušovaním, udrel ešte na vyššiu notu fistuly. „Na inštitúte kritizoval kolektivizáciu. Každý o tom vie. A to isté urobil v podniku – vždy je naštvaný, nič nevyhovuje jeho chuti! Dokonca aj jeho matka špehovala na okolí a kritizovala tunajšie životné podmienky. Prečo má tak vysoké postavenie? Pretože má priateľov v Moskve a v Charkove! Nie schopnosti, ale styky!“

„To je lož, súdruhovia!“ zvolal Bračko opäť. „Kravčenko bol menovaný do funkcie súdruhom Ivančenkom, po konzultácii so mnou. On je jedným z najlepších inžinierov v Trubostale a komisár ho poveril mnohými špeciálnymi projektmi.“

„Ale nemôžeš poprieť, súdruh Bračko, že je synom protisovietskeho otca a že to pred nami zatajil!“ znela fistula triumfálne. „Vo svojom oddelení zanedbal povýšenie všetkých, ktorí boli lojálni Stalinovi a oddaní komunisti…“

Až teraz som si spomenul. Ľutoval som tohto nešťastníka, malého Šajkeviča a snažil som sa zakrývať jeho chyby. Ale nakoniec, po diskusii s Bračkom, som Šajkeviča preložil na iné, menej náročné oddelenie, kde postačia jeho obmedzené znalosti.

Po Šajkevičovi sa postavil Judavin, aby zakončil osočovanie. Mal hlas ozajstného člena NKVD. Nakoľko som vedel, že Judavin bol agentom polície, vyhýbal som sa mu. Teraz bol pripravený vrátiť mi to všetko aj s úrokmi.

„Súdruhovia,“ povedal, „nielenže súhlasím s uzávermi iných svedkov, ale chcem povedať to najzávažnejšie obvinenie. Kravčenko je sabotér!“

Obávané slovo vybuchlo ako rana z dela. Prítomní akoby zamrzli v tichosti. Dovtedy som si zachoval pokoj. No po tomto som sa začal potiť. Moje srdce začalo biť tak nahlas a rýchlo, že ho možno všetci počuli aj napriek Judavinovej reči. O čom vlastne hovoril? Čo títo zakuklení čekisti a ich šéf Geršgorn na mňa pripravili?

„Áno, sabotér! Tento Kravčenko úmyselne premárnil milióny rubľov a ďalšie sumy peňazí v zahraničných valutách. Objednal veľa druhov drahých nástrojov a nakopil ich vo svojom závode. Jeho oddelenie je preplnené drahými strojnými súčiastkami, ktoré nikdy neboli použité. Niektoré sú ešte stále nerozbalené! Obviňujem ho z úmyselného a vykalkulovaného poškodenia našej vlády a krajiny!“

Odľahlo mi, keď som si vypočul jeho obvinenie. Obžaloba bola príliš prehnaná a cítil som, že sa prejaví ako protirečivá. Pretože všetci boli už netrpezliví, chceli skončiť schôdzu a ísť konečne domov, ušetrili ma od ďalších útokov. Los ma vyzval, aby som odpovedal. Pozbieral som zvyšky pevnej vôle a vyšiel som na pódium.

„Súdruhovia, členovia strany," povedal som, „budem s vami hovoriť otvorene, bez ohľadu na následky. Som členom strany osem rokov. Moja reputácia hovorí sama za seba. Mám veľa ľudských chýb, dopustil som sa omylov. Možno som povýšil ľudí, ktorí si to nezaslúžili, alebo prepustil takých, ktorí si to nezaslúžili. Človek v zodpovednom postavení musí urobiť rozhodnutia a nakoľko je len človek, niektoré rozhodnutia môžu byť nesprávne. Prečo o tom hovorím? Je to jasné každému, kto pozná tento závod. Trvám na tom, že nie som vinný z ničoho! A navyše, nebojím sa ničoho! Prosím vás len o jednu vec. Dajte mi čas, aby som priniesol dôkazy, že toto všetko sú len zlomyseľné obvinenia. Potom, keď nepresvedčím komisiu, budem hotový prijať následky. Táto búrka sa začala, ako sme počuli, pretože môj otec mal byť menševikom. Chcem celkom jasne povedať: nehanbím sa za svojho otca. Mám ho rád a obdivujem ho. On bol tým človekom, ktorý mi vštepil proletárske ideály, ktoré ma priviedli do komsomolskej organizácie a potom do strany. Nie je straník, ale jeho služba robotníckej triede je veľmi dobre známa. Vážia si ho robotníci, ktorí ho poznajú najlepšie, vážia si ho pracujúci Dnepropetrovska.

Prostým faktom je, že nikdy v živote nebol menševikom ani členom inej strany. Bol dobrým revolucionárom, ktorý bojoval proti cárovi a kapitalistom, ale nemal žiadny stranícky štítok. V roku 1905 so zbraňou v ruke bol na barikádach. Pracoval s menševikmi – ale i s boľševikmi – a bol vo väzenskej cele s rôznymi revolučnými bojovníkmi. Môžem to všetko dokázať, ak mi dáte potrebný čas. A čo sa týka spomenutej sabotáže, to je skoro smiešne. Áno, máme veľa nástrojov v závode. Ale o každej kopejke vie komisariát. Pravidelne to oznamujem a dávam k dispozícii priemyselnému trustu, ktorý môže hocikedy čerpať z týchto zásob. V každom prípade ten materiál bol objednaný pre skutočnú potrebu.

Ako je možné, že máme toľko drahých nástrojov a náhradných súčiastok a že niektoré boli málo použité? Odpoveďou je, že mi zverili špeciálne úlohy, vyžadujúce si určité prístroje. Napríklad ako v prípade dôležitej objednávky potrubia pre naftové polia v Baku, ak si pamätáte. Stalo sa, že odobrali menšie množstvo, ako si objednali. Ba niekedy objednávku celkom zrušili, aj keď my sme sa na ňu pripravili rôznymi zmenami v plánovaní. V takom prípade sa nám drahé nástroje nahromadili. Nechali sme si ich, pretože ich v budúcnosti môžeme znenazdania urýchlene potrebovať. Ale to všetko sme robili otvorene, nie pokútne, ako tvrdia moji žalobcovia. Všetko sa udialo na podnet Moskvy, nie v mojej hlave.

Vysvetliť to ako sabotáž je nezmyselné, súdruhovia. Môžem dokázať dokladmi, ako, kedy a špeciálne prečo bola každá položka z inventúry objednaná. Všetko ostatné, čo tu bolo povedané, je triviálne.

Nechcem zneužívať vašu trpezlivosť rozoberaním podrobností. Žiadam vás len, aby ste mi dovolil dokázať nevinu, tu v tejto miestnosti – nie niekde inde. Ale čokoľvek sa stane, pamätajte si, že som nevinný."

Keď som sa vracal na miesto, zaznel miestami utlmený, zdržanlivý potlesk. Počul som aj výkriky „Vyhodiť ho! Menševik! Sabotér! Špekuluje so svojimi ‚stykmi'!"

Robotník súdruh Silinin, šesťdesiatnik, ktorého som stretal len príležitostne, vstal a prehovoril.

„Pokým je súdruh Kravčenko vedúcim tohto závodu, bolo by nesprávne prerušiť jeho prácu. Je veľa nejasného v tomto prípade, tak prečo by sme mali konať unáhlene a v panike? Budeme mať ešte dosť času, súdruhovia, na vylúčenie zo strany a administratívne opatrenia. Kravčenkov návrh je dobrý. Navrhujem, aby sme mestský výbor požiadali o vymenovanie komisie, ktorá prešetrí tento prípad a súdruh im predloží svoje dôkazy."

Návrh bol prijatý. Proti návrhu hlasovali Judavin, Šajkevič, Makarov a niekoľkí ďalší prítomní. Keď sme opúšťali sálu, odvážili sa ku mne priblížiť len Bračko a Silinin. Počas nasledujúcich viac ako osemnástich mesiacov mojej kalvárie stal som sa „nežiaducim" a takým izolovaným, ako keby som bol nakazený čiernym morom.

XV.
Tvrdá skúška

1 Nasledujúce ráno som otvoril nikopolské noviny a zistil som, že už nie som čestným človekom. Akoby mi miestna tlač chcela vrátiť častú chválu, ktorou ma v minulosti zahŕňala na svojich stránkach – teraz ma trhala na franforce. Najnezmyselnejšie osočovania z minulej noci boli doplnené známymi sovietskymi znevažujúcimi frázami. „Podľa dôveryhodných správ," písali v novinách, „sa tomuto bezcharakternému Kravčenkovi podarilo zatajiť aj to, že jeho otec bol veľký vykorisťovateľ." V druhej správe sa písalo, že som „biely" a prekvapujúco dlhé roky som slúžil ako lokaj nepriateľov ľudu. Ochraňoval som nepriateľské elementy, bez škrupúľ som ich podporoval a bol som zapletený do špionážnej činnosti.

Z týchto falošných informácií a prehnaného obviňovania som rozpoznal, že prichádzajú z priestoru mimo fabriky. Brodského nástupcom v mestskom výbore bol muž menom Filin. Bol som prekvapený, keď mi zavolal hneď ráno, ešte som len v rýchlosti raňajkoval.

„Dostali sme podrobnú správu o včerajšom stretnutí a čítali sme raňajšie noviny," povedal. „Prosím, nerob si starosti, súdruh Kravčenko. Pracuj len ďalej a hľaď, aby sa dodržal plán výroby. Predbežne ťa nebude nikto obťažovať." S úľavou som sa mu poďakoval. Na krátku chvíľu som mal pocit istoty. Filin by sa neodvážil upokojovať ma, keby on a ostatní z jeho okruhu považovali môj prípad za významný. Keď som prišiel do podniku, Filinom zvolaná vyšetrovacia komisia už pracovala. Bol v nej Los, čo nebolo veľmi povzbudzujúce, ale aj Bračko, čo moju odvahu znova pozdvihlo. Patril do nej aj hlavný inžinier Višnev. Všetci sa nachádzali v miestnosti, kde bol materiál a skúmali nahromadené prístroje.

„Dobrý deň," odmerane ma pozdravil Los. Tváril sa ako prokurátor. „Poďme hneď k veci. Ty si žiadal tieto veci?"

„Áno."

„Teda netajíš, že všetok nahromadený materiál si objednal ty?"

„Samozrejme, že nie."

„A kto v podniku ťa na to splnomocnil?"

„Súdruh Višnev vo svojej funkcii šéfinžiniera."

Višnev sa celkom zjavne zľakol.

„Ó nie, nemôžem sa rozpamätať, že by som to bol niekedy urobil," povedal nervózne. Alebo, ak by som to bol urobil, tak len na príkaz zhora. Kto vystavil objednávku?"

„Mechanik Kisnamenko so súhlasom súdruha Višneva." Višnev znova zapieral a tvrdil, že sa na to nepamätá.

„Tak teda," povedal Bračko, „papiere nám dokážu skutočnosť."

„Pokúsim sa ich nájsť," sľuboval som. „Dúfam, že sa v spisoch nachádzajú kópie, alebo že dostanem povolenie dostať sa k originálom v Moskve a v Charkove."

Hľadanie týchto dokumentov sa stalo na veľa týždňov mojím hlavným zamestnaním. Tieto kopy papierov sa premenili na duchov, ktorí sa mi vysmievali a vždy znova mi vykĺzli. Keby sa mi podarilo dostať sa niekedy k ním, potom by som mohol dokázať, že tie predmety – najmä jedna nepoužitá zásielka z Ameriky – boli na príkazy z Moskvy uznané ako nutné a podľa požadovaného množstva rúr starostlivo vypočítané. Nikdy som sa nedozvedel, či sa kópie stratili prirodzenou cestou, alebo boli zlomyseľne zničené. S dovolením Bračkova a Filina som sa vydal ešte v ten deň do Charkova a Moskvy, aby som doniesol dôkazy, že drahé nahromadené predmety nebola nijaká diabolská sabotážna zásielka.

Groteskná obžaloba a groteskná misia – ale v pokrivenom obraze toho hektického dňa všetky nezmyselnosti mali svoju vlastnú logiku. Ak bol Trockij „nemecký špión" v čase keď organizoval Červenú armádu, ak všetci tí velikáni, ktorí robili s Leninom revolúciu, boli v skutočnosti „šialení psi" a žoldnieri zahraničnej reakcie, prečo by sa potom aj Kravčenko v Nikopole nemal pokúsiť oklamať sovietsky režim a za milión rubľov kúpiť v zahraničí zbytočné nástroje na výrobu rúr? Len nepriateľ ľudu mohol využiť takúto príležitosť!

Filinova priateľskosť bola pre mňa jediným povzbudením v týchto nepríjemných dňoch. Predtým, ako som odcestoval, povedal som mu, že sa chcem zastaviť aj v Dnepropetrovsku a zohnať dôkazy, že môj otec nebol nijaký menševik.

Tento raz som sa rodine bezhranične zdôveril. Duševné napätie medzi mojím otcom a mnou konečne poľavilo. Trhlina sa zahojila. V tejto biede som mal aspoň útechu, že to dlhodobé odcudzenie sme viac-menej prekonali. Náhle som sa cítil byť tak blízko pri rodičoch, akoby som bol ešte malým chlapcom. Nebol som viac „tvrdým boľševikom". Moje zážitky z Nikopola sa celkom zhodovali s udalosťami v rodnom meste. Troch otcov rodín z nášho najbližšieho susedstva odvliekli v jednu noc počas vyčíňania

čistky. Všetci traja boli nestraníci, poznali sme ich dlhé roky a otec, ja i moji bratia sme s nimi pracovali v rôznom čase.

Prvý sa menoval Zarvin, bol majster vo fabrike; jeden jeho syn bol chirurg, druhý inžinier. Ani oni, ani ich matka nemali poňatia, prečo starého muža zavreli. „Hýb sa, ty zbojník," zrúkol naňho muž z NKVD a tlačil ho polonahého a takmer ešte spiaceho do „čierneho havrana". Tieto slová boli obvinením aj zatykačom, jediným vysvetlením, ktoré rodina dostala.

Druhý bol Poliak, Kašelskij, prívetivý a energický muž, ktorý bol u susedov veľmi obľúbený. Jeho syn bol komsomolec. Bol som ho nedávno navštíviť.

„Ach, súdruh Kravčenko," rozprával zmäteno, „ako mohol byť môj otec poľským špiónom? Veď on je predsa jednoduchý, dobrosrdečný muž. To je jednoducho šialenstvo. Boli sme veľmi zadobre. Keby sa okolo neho dialo niečo podozrivé, bol by som si to predsa určite všimol."

Tretí a najsmutnejší prípad tejto nočnej razie v našom susedstve sa týkal Blinova. Bol v mojom oddelení, keď som pracoval v závode Petrovskij-Lenin. Statný, dobre vyzerajúci a veľmi schopný pracovník, ktorého si priatelia cenili. So ženou deti nemali a v čase veľkého hladu si adoptovali malú sirotu, ktorej potom venovali celý svoj život.

Keď ho v tú noc odvliekli čekisti, krik jeho ženy zobudil susedov. Bosá, v nočnej košeli utekala v snehu kričiac za tým hrozným autom, až pokiaľ jej nezmizlo z dohľadu. Potom sa vrátila do bytu a obesila sa. Adoptovaná dcérka prvýkrát osirotená počas hladomoru, stala sa takto po druhýkrát sirotou.

Moja rodina, ktorá žila uprostred tragédií, ktoré sa noc čo noc stokrát opakovali, bola z mojej situácie ustarostená. Otec už nepracoval a žil z penzie, ktorú pridelili pracovníkom za stanovený odpracovaný počet rokov. Keďže ostal v priateľskom vzťahu so svojimi niekdajšími spolupracovníkmi, vedel aký rozsah má teror vo vedení podniku ako aj medzi technickým personálom továrne. Vedel, že vyslovené obvinenie bolo v deväťdesiatich deviatich prípadoch zo sto dôkazom viny. Predsa sme sa zúfalo držali nádeje, že mne sa podarí akýmsi zázrakom, byť tým stým, teda akousi výnimkou. Spával som nepokojne a prenasledovali ma mučivé sny. Keď som sa raz prebudil na takýto zlý sen, spozoroval som svetlo v izbe matky a po špičkách som sa prikradol pozrieť sa, čo sa tam deje. Videl som ju ako kľačí pred obrazom Matky Božej so zavretými očami a hlavou naklonenou dozadu. Hoci na jej lícach bolo vidno stopy sĺz, tvár mala pokojnú a prežiarenú vnútorným jasom. Počul som, ako ticho opakovala moje meno. Odplichtil som sa nazad do postele a po prvý raz po niekoľkých mesiacoch som tú noc spal tvrdo a pokojne.

Ráno som mal dlhý rozhovor s otcom. Vrelo to v ňom hnevom.

„Keď som urobil niečo nesprávne, prečo potom nezatvorili mňa," opakoval znova a znova. „Prečo má trpieť za mňa môj syn? Je syn zodpovedný za svojho otca? Aká sprostosť a beštiálnosť! Keď som stál na barikádach a polícia ma zatkla, bol som to jedine ja, koho brali na zodpovednosť. Cárskej polícii neprišlo ani len na um otravovať môjho otca, brata alebo rodinu. Ale dnes – taká nehoráznosť – sú otcovia, synovia, ženy, jeden za druhého zodpovední? Cárska *Ochrana* bola v porovnaní s NKVD ľudomilné zariadenie. To mi môžeš veriť!"

„Hnev nám nepomôže, otec, musíme dokázať, že si nebol menševik!"

„Ako by to bol zločin, byť sám sebou," povedal, „niektorí najstatočnejší revolucionári boli menševici."

Otec navštívil v tých dňoch viacerých známych komunistov, mužov svojej generácie, ktorí si pamätali na jeho činnosť. Jeden z nich mu napísal oficiálne osvedčenie, ktoré obsahovalo údaje o starom Kravčenkovi, o ktorých vedel, a tým bolo potvrdené, že nikdy nebol členom akejkoľvek strany. Potom som ho odprevadil na návštevu k vdove po Dr. Karajevovi.

Bola to vysoká, vycivená, sivovlasá a múdra stará žena. Jej manžel bol členom parlamentu a autor návrhu na poľnohospodárske reformy. Cárski agenti ho zavraždili v jeho vlastnom dome. Manželka žila zo sovietskej penzie a mnohí vplyvní boľševici boli jej priateľmi. Môjho otca poznala viac ako tridsať rokov. Privítala ho s ozajstnou radosťou. Všetci revolucionári, ktorí patrili k okruhu jej váženého manžela, boli pre ňu ozdobení svätožiarou sťa ľudia božského pôvodu.

„Aké je krásne znova ťa vidieť," zvolala, objala ho a pobozkala na obe líca.

„Aké je to nádherné! Tak toto je tvoj Vitenka – dospelý muž a inžinier."

Napriek všetkým jej priateľstvám s vysokopostavenými osobnosťami patrila do celkom iného sveta. Zdalo sa, akoby utiekla pred skutočnosťou na akýsi ostrov. Najprv nechcela vôbec veriť, že my potrebujeme dôkaz, že otec nebol menševik.

„To je úplne smiešne!" povedala. „V tých dňoch znamenalo byť menševikom to isté, ako byť hrdinom. Bolo to spojené s nebezpečenstvom života. Myslím si, že som už stará na to, aby som pochopila, čo sa dnes odohráva v hlavách ľudí. Nabudúce, keď prídem do Moskvy, musím si o tom pohovoriť s Krupskou!"

Ale sadla si a napísala dlhý list na Mestský výbor strany v Nikopole; opísala statočnosť otca počas revolúcie a potvrdila, že nikdy nebol v žiadnej strane.

Medzitým strávila moja matka celé hodiny v straníckych archívoch v Dnepropetrovsku. Úpenlivo naliehala na úradníkov, aby pohľadali policajné správy o zatknutí a žalárovaní jej muža. Tieto údaje potvrdzovali, samozrejme, že jej manžel nebol v spojení so žiadnou stranou. Úradníci sa strachovali vykonať takéto pátranie bez povolenia strany. Musel som zavolať Filina, ktorý potom sám zavolal do Dnepropetrovska. Až potom sa im konečne uráčilo hľadať tieto životne dôležité spisy.

„Teda cárska polícia musí pomáhať chrániť môjho syna pred políciou socializmu," usmieval sa trpko otec. Skutočne, v tejto myšlienke sa skrývala akási nepríjemná irónia.

Tých niekoľko dní v rodnom meste poznačených obrazom neskutočného násilia, prehĺbilo vo mne pocit hrôzy, ktorý ma na celé roky neopustil. Navštívil som svoju bývalú továreň a videl som, že mnoho starých priateľov zmizlo. Zo spôsobu, ako ľudia odmietli priamo odpovedať na moje otázky, som s určitosťou odhadol ich osud. Riaditeľa podniku Birmana nezavreli. Keď ho čekisti hľadali, našli ho v obrovskej kaluži krvi – podrezal si žily, aby sa vyhol čistke. Birman bol Maďar a za krátkej vlády komunistického režimu Bélu Kúna bol vo svojej vlasti ministrom. Dobre vyzeral, bol spoľahlivý aj inteligentný a vo svojej novej vlasti zastával celý rad dôležitých funkcií v priemysle i vo vláde. Skvelá životná dráha, ktorá ho ale rýchle doviedla k samovražde.

Skôr ako si podrezal žily, napísal Birman list na Ústredný výbor strany, v ktorom zničujúcim spôsobom preklial Stalinove barbarstvá. Vtedy boli napísané tisíce, ba desaťtisíce takýchto listov. Niektoré tajne kolovali, odovzdávali sa trasúcimi rukami ďalej, akoby obsahovali výbušninu, ktorá môže každú chvíľu explodovať, ale ani jeden sa nedostal medzi širší okruh ľudí.

Medzi tými „tam na druhej strane", ako som sa dozvedel, bol aj Jozef Manajenkov. Bol to prominentný člen ukrajinského sovietu a bol veľmi obľúbený za svoju prácu pre zlepšenie životných podmienok pracujúcich. Jeho žena bola aktívna komunistka. Ešte pred niekoľkými mesiacmi sa jej dostalo cti, že bola vyfotografovaná v Kremli po Stalinovom boku! Teraz zavreli aj ju. Takisto hlavného inžiniera Džanova, hoci bol len pred krátkym časom vyznamenaný za zásluhy pri realizovaní päťročného plánu. Aj v ostatných továrňach mesta sa opakovalo to isté. Felenkovskij, Kinžalov, Sochan a Pustovojcev… Stovky mien, druhým nič nehovoriace, ale likvidácia ktorých vo mne, ktorý som s nimi spolupracoval, študoval a navštevoval stranícke zhromaždenia, spôsobila veľmi bolestné rany. Neušetrili ani jedného z vedúcich hospodárskeho, politického a technického života môjho rodného mesta, ktorých som osobne poznal.

Keď som cestoval do Charkova, matka ma odprevadila na stanicu. Dúfal som, že sa nebude snažiť potlačiť slzy, lebo som vedel, ako ťažko jej to padne.

„Prosím ťa, Viťa," povedala mi na nástupišti, „zostaň silný. Priznaj, čo musíš. Nakoniec sú to tiež ľudia. Musia porozumieť…"

V charkovskej centrále „Trubostal" panoval zrejme tiež chaos a panika. Všetci boli meraví od hrôzy. Nikto s istotou nevedel, či toto nie je jeho posledný deň v práci a zároveň aj jeho posledný deň na slobode. Rôzni pracovníci, ktorí roky pozorovali moju prácu, sa mi odvážne pokúšali pomôcť, ale tie písomné dokumenty, ktoré som práve potreboval, nevedeli nájsť. Bezvýsledne viedli medzimestské rozhovory s inými úradmi. Jeden telefonoval dokonca s Moskvou, ale tam sa iba dozvedel, že jediný muž, ktorý by mohol pomôcť, komisár Ordžonikidze, leží vážne chorý a nemožno ho vyrušovať. Zúfalý som zavolal Bračkovi do Nikopola.

„Pjotr Petrovič, nepodarilo sa mi vôbec nič vybaviť," hlásil som sa mu. „To zvyčajné zmätkovanie sa čistkami ešte zhoršilo. Mám cestovať do Moskvy a tam sa pokúsiť o šťastie?"

„Nie, nie, vráť sa okamžite nazad," odpovedal.

„Ale prečo? Čo sa stalo?"

„Nemôžem ti to povedať po telefóne. Ale vráť sa tak rýchle, ako môžeš. Je to dôležité."

Nasledujúci deň ráno som bol naspäť v podniku.

2

Starosti súdruha Bračka boli opodstatnené. Horlivci, ziskuchtivci a osobní nepriatelia využili moju neprítomnosť. Najprv NKVD „prečistilo" môj personál. Dubinského, Spačinského, inžiniera Baka a viac ako tucet iných zatvorili. Pracovníci boli ako omráčení. Okrem toho, tajomník mojej vlastnej straníckej bunky Jasenjev, samozrejme na vyšší rozkaz, tlačil, aby ma udali. Svoj postup pomenoval „zbieranie materiálu".

Mnohí kolegovia, starí továrenskí robotníci, prichádzali po jednom ku mne a zahanbene i ustarostene sa priznávali, že podpísali proti mne výpovede obsahujúce klamstvá a domnienky. V každom prípade to urobili iba pod hrozbou „strašných následkov". Ďalej som sa dozvedel, že neúnavný Los poslal do Dnepropetrovska svojich ľudí, aby pozbierali „kompromitujúci materiál" proti mne a proti môjmu otcovi. Najviac mu záležalo na tom dokázať, že som udržiaval priateľské vzťahy s Katzom, Bereckovom, Perlinom, Richterom, Borisovom a ostatnými bývalými študentmi inštitútu, ktorí sa teraz nachádzali v rukách NKVD a sami boli podľa neho nepriateľmi ľudu. Los čo najviac urýchľoval moje prenasledovanie. S prípadom Kravčenko chcel byť hotový čím skôr. Moja vina mala byť klincom,

na ktorý mohol zavesiť ďalšie obžaloby proti ďalším ľuďom, ktorí boli so mnou akýmkoľvek spôsobom v styku. Los a jeho priatelia si želali odstaviť ma bez zbytočných prieťahov. Bola to pre nich vec cti, ale malo to aj politický účel. O niekoľko dní neskôr zvolali uzavretú mimoriadnu schôdzu podnikového straníckeho výboru, aby ešte raz prerokovali môj prípad. Pripadal som si ako divé zviera, ktoré štekajúci psi zahnali do úzkych – kruh sa zužoval, štekot bol bližšie a bližšie. Schôdza sa znova odohrávala v divadelnej sále klubu. Skutočnosť, že funkcionári zaujali miesta na javisku pod červenými zástavami a portrétmi vedúcich straníckych funkcionárov vo svetle reflektorov, len zvýšila dojem divadelnej hry – zvláštna sovietska morálka – ktorá sa mala teraz začať. Atmosféra bola chladná. Napriek všetkým mojim predsavzatiam: držať sa statočne a dôstojne, striasalo ma a cítil som chvenie vo všetkých údoch. Ľudia, ktorí mi ešte pred pár týždňami pochlebovali, robili sa, že ma nevidia. Zo strachu som nikoho nepozdravil, lebo som sa bál, že mi neodzdravia a utiahol som sa do úzadia, do žalostnej samoty.

Iba dvaja súdruhovia sa odvážili podísť ku mne. Silinin a Guščin, obaja jednoduchí robotníci a starší muži. Vek ich zrejme zachránil od prehnanej boľševickej výchovy k neoblomnosti.

„Nerob si starosti, súdruh Kravčenko," povedal Guščin a stisol mi ruku, „keď ťa tu odsúdia, tak ťa mestský alebo krajský výbor rehabilituje, samozrejme za predpokladu…" zaváhal.

„Za akého predpokladu?" spýtal som sa, hoci som poznal odpoveď.

„Za predpokladu, že ťa už predtým nezatvoria."

Tentoraz podnikol Los opatrenia, aby sa mu nikto nemiešal do jeho fanatického rozhodnutia, znova odhaliť „sabotéra". Každý spoluhráč dostal pravidlá správania sa a heslá. Občerstvenie a nápoje boli umiestnené v predizbe a mnohí hlavní predstavitelia sa vďaka nim dostali do bojovej nálady. Pohľadom som sa stretol s Bračkom. Povzbudzujúco sa usmial a urobil pohyb, ktorý mal znamenať: „Spamätaj sa, ešte je nádej."

Los sa postaral o štýlovú predohru. Jeho reč bola majstrovským kúskom neurčitých narážok a demagogického masového štvania. Jeho vina, povedal, „je z väčšej časti" dokázaná. Niet pochybností o tom, že jeho otec bol protisovietsky zameraný a aktívny menševik. Podrobnosti o jeho sabotážnej činnosti budú inými prostriedkami a na inom mieste dokázané. Či to nie je zaujímavá náhoda, že toľko jeho spolupracovníkov a priateľov, jednak v podniku, na inštitúte, ako aj v našom kombináte, bolo odhalených revolučným mečom NKVD?"

„Doteraz nemáme ešte žiadne podrobné podklady, aby sme dokázali, že Kravčenko bol ich komplicom," vysvetľoval. Z jeho tónu bolo cítiť,

že vina je dokázateľná a samotný dôkaz je len otázkou času. Dostali nespočetné množstvo potvrdení, ktoré jednoznačne potvrdzujú skutočnosť, že „Kravčenko bol dobre maskovaný nepriateľ ľudu, ktorý komunistov využíval a obkolesoval sa triednymi nepriateľmi. Hlási sa niekto do diskusie?"

Zdvihli sa mnohé ruky. Tentokrát si Makarov, Šajkevič a Judavin pripravili svoje príbehy starostlivejšie. Jasenjev sa k nim pridal. Takisto zástupca odborov Balabin, ktorý mi „sabotáž" jeho „politicko-výchovnej práce" nikdy neodpustil a v urážlivom prejave rozprával, ako som strhával zo stien oznamy, a tak ochraňoval nepriateľov stachanovského hnutia. Ich prejavy neustále podporoval zborový spev prítomných; „Správne! Von s ním! Vyhoďte ho!"

„Chce niekto prehovoriť v prospech Kravčenka?" spýtal sa Los. Nepotreboval ani dodať: „Robíte to na vlastnú zodpovednosť." Z tónu jeho reči bol tento zmysel jasný.

„Ja," povedal Guščin a vstal. Všetky oči sa obrátili naňho, prekvapené, nahnevané, obdivné.

„Ja," povedal, „lebo celá obžaloba proti tomuto mladému schopnému súdruhovi je produktom nejakého prehriateho mozgu. Kravčenko je syn robotníka a starého revolucionára. Všetko ostatné o jeho otcovi je lož a výmysel. Okrem toho je dospelý a sám za seba zodpovedný. Ale ešte niečo. Chcel by som vám súdruhovia povedať, že Jasenjev ma zavolal do svojej kancelárie a žiadal ma, aby som podpísal udanie proti Kravčenkovi. Keď som sa zdráhal, ohrozoval ma a preklínal. To je približne cena, ktorú môžete pripísať týmto všelijakým udaniam!"

„To je lož," vrčal Jasenjev.

„Klamstvá, aká bezočivosť," ozval sa Makarov a jeho banda.

„Nie, to je pravda, súdruhovia. Vy viete, že som dosť starý a dosť dlho boľševikom na to, aby som si také veci vymyslel. Som robotník a som za stranu. Ale toto prenasledovanie jedného z našich najlepších a najúprimnejších riaditeľov je škandál!"

Vypukol blázinec. Muži a ženy vykrikovali naraz svoju mienku. Obsah fliaš v predizbe urobil ľudí zhovorčivými. Stalin, Molotov a Kalinin pozerali zo svojich rámov pošpinených mušacincami na dianie v sále akoby zdesene. Predstavenie, ktoré malo mať jasný priebeh, bolo narušené neočakávaným príspevkom jedného z účastníkov!

Po utíšení publika sa prihlásil o slovo Bračko. Bránil ma pred obvineniami zo sabotáže. Tvrdil, že všetok materiál na mojom oddelení bol potrebný a to, že sa sčasti napokon nepoužil, bolo dôsledkom zmenených plánov výroby, čo mi však nemožno dávať za vinu.

„Chceme vidieť fakty! Kde sú tie slávne papiere," prerušil ho Los.

„Ja síce nemám tieto papiere pri sebe, to je pravda, ale verím, že ich nájdeme. Keby bol Kravčenko vinný, tak som vinný aj ja, ako jeho predstavený. Ale potom je vinný aj Višnev ako hlavný inžinier. Potom sú vinní aj Trubostal v Charkove a Ľudový komisariát v Moskve, ktorí riadili našu prácu. Súdruhovia, ja sa za vás hanbím. Toto je stranícka schôdza, alebo po krvi žízniaca zberba? Sme Leninovi žiaci alebo banda sadistov? A kto vydal vlastne dnes povolenie podávať alkohol počas straníckej schôdze? Prosím vás, súdruhovia, spamätajte sa. Toto nie je žiadne divadlo. Tu ide o život a smrť jedného nášho súdruha!"

V tej chvíli sa z úzadia sály niekto silno ozval. Prehlušil Bračkovu vášnivú obhajobu a napriek kriku v sále bolo hlas dobre počuť. Všetci sa zvedavo obzreli, kto to môže byť. Pri dverách stál Dorogan, šéf nikopolskej NKVD. Bol to vysoký, telnatý muž, s hrubými črtami tváre a so studenými, bezvýraznými očami. Stál tu ako karikatúra obra, široko rozkročený sa kýval sem a tam. Hojdal sa ako vo vetre. Ľavú ruku mal položenú na pištoli, pravou si dával do úst cigaretu. Dorogan sa usmieval sucho a pohŕdavo.

„To sú sentimentality, súdruh Bračko," povedal nahlas, „márniš čas takými táraninami." Pohľadom blúdil po sále.

Bračko rýchle skončil svoju reč, akoby ochromený. Los sa ponáhľal ukončiť zhromaždenie. Ako väčšina v sále, aj on sa domnieval, že Dorogan prišiel, aby ma po skončení tejto komédie zatkol.

„Dosť už! Skončite túto komédiu a vyhoďte tohto nepriateľa zo strany," zvolal Makarov.

„Nie, súdruhovia," vysvetľoval Los, „Kravčenko má právo na posledné slovo, ak si to praje. Má na to päť minút."

Pristúpil som k javisku. V duchu som sa na tento okamih pripravil, ale nepočítal som s tým, že dostanem len tak málo času na moju obranu. Pre toto skrátenie moje argumenty stratili svoj účinok. Cítil som, že sa mi nepodarilo využiť túto poslednú príležitosť. Počas reči som stále upieral zrak na Dorogana, ktorý sa ešte stále pohŕdavo knísal na prahu dverí. Vedel som, že pozornosť všetkých poslucháčov a všetkých prítomných na javisku, sa sústredila na tento mäsitý symbol policajného štátu, zatiaľ čo ja som s námahou hľadal slová.

„Ja sa za svojho otca nehanbím, naopak som naňho hrdý," povedal som. „Nemám žiadne ospravedlnenie pre takzvané nahromadenie nástrojov. Môžu byť dôkazom mojej nemohúcnosti, alebo aj druhých, ale nie sabotáže. Keď som vinný, tak je vinný celý trust i ľudový komisár. Pretože oni rozhodujú o výrobe. Nakoniec by som chcel povedať nasledujúce. Tu nejde iba o Kravčenka. Podstatou celej veci je, že chcete zničiť nevinných

ľudí. Vyhlasujem sa za nevinného. Dajte mi ešte raz desať dní, aby som mohol zozbierať dôkazový materiál."

Počas hlasovania som prešiel chodbou a pozeral som Doroganovi do očí. Jeho prítomnosť bolo čisté zastrašovanie. Proti môjmu vylúčeniu hlasoval asi poltucet prítomných.

Los sa o tieto hlasy nestaral.

„Schôdza jednomyseľne odporúča mestskému výboru vylúčiť Viktora Andrejeviča Kravčenka," vyhlásil

„Chceš proti tomuto rozhodnutiu protestovať?" spýtal sa ma Dorogan, keď som k nemu pristúpil.

„Áno, istotne," odpovedal som. „Budem telefonovať súdruhovi Ordžonikidzemu a pošlem protesty do Charkova a Moskvy. A zajtra sa budem sťažovať na mestskom výbore."

„Kravčenko," potiahol si z cigarety a pomaly vypustil dym, skôr ako dokončil vetu, „ver mi, je škoda s tým obťažovať toľko ľudí. Áno, je to škoda."

Vyšiel som do noci. Bola prenikavá zima, ale ja som si kabát nezapol. Stratil som všetok telesný cit. Obzeral som sa v očakávaní, že uvidím auto NKVD, ktoré na mňa čaká. Niekoľko mužov vyšlo tiež, aby boli prítomní pri mojom zatknutí. Zdali sa byť zmätení, dokonca sklamaní, že sa nič nestalo. Išiel som domov. Náhle som zbadal pod lampou dvoch mužov, no ich tváre som nemohol rozpoznať. Asi som strážený! Zrazu som začudovane zastal.

„Viktor Andrejevič, to sme my, tvoji priatelia," povedal jeden z mužov. Boli to Guščin a Silinin.

„Ďakujem vám, ozaj ste mojimi priateľmi, keď v takejto chvíli na mňa čakáte."

Odprevadili ma kus cesty, prejavili mi súcit a pokúsili sa ma uspokojiť. Doma som rýchle chodil po všetkých izbách, akoby som mohol niekde nájsť útechu. Napísal som telegram Ordžonikidzemu a znovu som ho roztrhal. Konečne, bol som len jeden z miliónov. Ako sa odlišuje môj prípad od iných? Čo som mohol porozprávať nejakému členovi Stalinovho politbyra, čo už sám nevedel? Potom som znova prezrel písací stôl, čo som urobil už stokrát predtým v nádeji, že nájdem nejaký zdrap papiera, ktorý by mohol poslúžiť ako dôkaz. Dôkaz čoho? Nevedel som na to odpovedať. Nakoniec som sa vyčerpaný zvalil v šatách na posteľ. Načo sa vyzliekať, keď sa budem musieť o chvíľu zasa obliecť, aby ma mohol nejaký čekista odvliecť. Nezaspal som. Alebo lepšie povedané, moje telo spalo, zatiaľ čo môj duch bdel, horúčkovite pracoval a preskúmaval každú myšlienku z rozličných strán. Pohrával som sa s nimi skoro nežne, až ma začal premáhať pocit akejsi hysterického radosti. Rozmýšľal som, že si strelím guľku do hlavy.

Až dodnes som presvedčený, že keby moje telo nebolo paralyzované týmto polospánkom, keby nemalo svoju vlastnú vôľu, bol by som si život skutočne vzal. Toto zvláštne rozdelenie ducha a tela – akýsi agonický zápas o nadvládu medzi vlastnou vôľou každého z nich – bolo pre mňa niečím novým. Neskôr som si na túto skúsenosť zvykol. Prišiel som na to, že som pozoroval sám seba akoby zvonka, ako neutrálny rozhodca, ktorému je ľahostajný výsledok hry. Keď som tak ležal oblečený na posteli, hral sa môj duch so zvodnou myšlienkou: potiahneš spúšť a všetkému je koniec. Koniec s Doroganom, s NKVD a s celým politbyrom. Budú bezmocní a všetky ich opovážlivosti sa stanú len holým žartom, ktorý ukazovák mojej pravej ruky, počas jemnej hry s malým kúskom ocele, môže v okamihu ukončiť.

Uprostred tohto sladkobôľneho snenia som začul klopanie na okno. Nebolo to nijaké hlasné klopanie, ale ja som ho okamžite začul, veď som ho vlastne stále čakal. Moje telo reagovalo, akoby táto udalosť prekazila úmysel môjho ducha, stať sa víťazom v tvrdom boji o nadvládu.

Tak teda prišli. Už bude po tom. Úplne triezvo a dokonca rázne som podišiel ku dverám a prudko ich otvoril. Predo mnou stál, nie ako som očakával uniformovaný čekista, ale robotník Kiriuškin! Lakonický, bývalý sedliak a červenoarmejec, ktorý sa odvážil pri hlasovaní o nových smerniciach nezdvihnúť ruku.

„Vstúp, len vstúp, súdruh Kiriuškin," zvolal som nadmieru potešený.

„Čo ťa priviedlo uprostred noci ku mne?"

„Snáď bude lepšie, keď nevstúpim," povedal.

„Zašpiním ti koberec. Idem z práce a pešo. A vonku je škaredá noc."

„Do čerta s kobercom. Vstúp. Podaj mi kabát. Dáš si šálku čaju? Ako si vôbec našiel môj dom?"

„Nie je ťažké ťa nájsť, Viktor Andrejevič. To je iné, ako keby si ma ty musel hľadať v barakoch. No dobre, idem dnu."

„Nehovor tak. Keď som robil v bani, býval som v barakoch, ktoré boli ešte horšie ako vaše! Mimochodom, budem pravdepodobne čoskoro preložený do elegantnej väzenskej cely."

„To je príčina môjho príchodu, Viktor Andrejevič. Vieš, o ťažkostiach, ktoré ťa postihli, sa hovorilo v nočnej zmene. Robotníci sú zdesení. Oni si ťa vážia a cítia s tebou. Súdruh Kravčenko, nuž ako to mám povedať, ty znamenáš veľa v mojom živote. Ver mi, prosím, nie pre lepšie zamestnanie, hoci sa mám z tohto dôvodu trocha lepšie. Ale bola to tvoja zásluha, že som sa po hlbokej skľúčenosti mohol zasa cítiť ako človek. Nie som vzdelaný človek, Viktor Andrejevič, ale napriek tomu veľa chápem. Moja hlava pracuje. Niekedy myslím na revolúciu, na reči a všetko ostatné a som smutný z pokrytectva okolo nás. Myslím aj na to, ako si ty so mnou jednal a cítim

sa zasa lepšie. Potom si poviem, že nie sú tu len plevy a že v všetkej tej špine sa nájde aj zrno."

Uvaril som čaj s cukrom a citrónom. Kiriuškin pil pomalými hltmi.

„Vieš," povedal, „to je prvý raz po rokoch, čo pijem čaj s citrónom… No ale prečo som vlastne prišiel? Nuž, ja som človek minulosti, malý, a nezaslúžim si veľa pozornosti. Pretože nemám čo stratiť, nemusím sa ani veľmi báť. Ako to hovoríte vy, komunisti? Nemám čo stratiť, okrem mojich reťazí. Niekedy sa myši podarí to, čo lev nedokáže. A vôbec, Viktor Andrejevič, teraz je na mne, aby som ti pomohol, tak ako viem, a preto som tu. Povedal som si, že teraz určite potrebuješ verného priateľa. Nie som žiadny hrdina, ale keby bolo treba, mohol by som ti pomôcť. Možno by si chcel niečo ukryť, alebo poslať nejaké písomnosti, či odovzdať nejakú dôvernú správu. Nerozumiem žiadnym politickým teóriám, ale o to viac sa vyznám v praxi a som ti plne k dispozícii. Môžeš mi dôverovať."

Napriek starostiam musel som sa usmiať. Koľko dobroty a jemnocitu sa skrýva v tomto jednoduchom, skromnom robotníkovi! Vo svojej jednoduchosti si myslel, že mám skutočne niečo, čo by som chcel ukryť a snáď potrebujem tajnú pomoc…

„Počúvaj, Kiriuškin, a ver mi. Ja nie som sabotér. Nemám nič, čo by som potreboval ukryť. Nech len prídu čekisti. Nenájdu nič ani v mojom dome, ani v mojom svedomí. Žiadny priťažujúci materiál neexistuje!"

„Povedal som snáď, že si sabotér? Myslel som len pre každý prípad…"

„Kiriuškin, chcem, aby si pochopil, že si vážim, všetko, čo si už pre mňa urobil. Po celý život budem na teba spomínať. Tvoja návšteva je to najcennejšie, čo si z Nikopola odnesiem."

Chcel odísť, no zdržal som ho a rozprával som sa s ním viac ako hodinu o jeho živote a spolupracovníkoch. Viackrát zazvonil telefón a bez toho, aby sa volajúci predstavili, zaujímali sa, ako sa mám a či som ešte doma. Nezaujímal som sa o mená. Bola to bežná prax, ako sa presvedčiť, či niekto, o koho sa strachujete, nie je už zatknutý. Keď Kiriuškin odišiel, dlho som o ňom rozmýšľal. V milovanom Rusku existuje milión, ba aj desať miliónov Kiriuškinov. Tí majú pre takých ako Doroganov, Geršgornov, či ostatných moskovských vodcov práve tak málo porozumenia ako aj ja. Čakajú na príležitosť zmocniť sa práv, ktoré im prislúchajú. Nedajú sa vodiť za nos a nepodľahnú ani najmenšiemu podvodu.

Dlhý rozhovor s Kiriuškinom, jeho otvorená ponuka zobrať na seba nejaké mystické nebezpečenstvo, ma veľmi osviežila. Rozhodol som sa ešte posledný raz prekutať dom a pohľadať tie začarované kúsky písomností. Akoby som dostal nové vnuknutie, išiel som do komory, kde sa v neporiadku nakopili nepotrebné veci. Celkom na vrchu jednej kopy ležal obal na

spisy. Naposledy som ho použil pred pár mesiacmi pri ceste do hlavného mesta. Po návrate som ho vyprázdnil a odhodil. Teraz som obal na spisy mechanicky, len pre dobrý pocit, že som niečo nezanedbal, znova otvoril. Bol prázdny a už som ho chcel hodiť nazad do komory. No z akéhosi nepochopiteľného dôvodu som zaváhal a otvoril som ho znova. Teraz som preskúmal aj bočné oddelenia a tu som ich našiel – ó zázrak nad zázraky – kópie objednávok na materiál! Neveriacky som sa díval na zašpinené a pokrčené listy. Teraz som pochopil, ako sa cíti ten, kto vyhrá prvú cenu v lotérii.

Medzi papiermi sa nachádzali aj kópie výpočtov, ktoré urobilo hlavné vedenie ropného priemyslu a týkali sa aj neskôr zmenených plánov výroby. Každému triezvemu mozgu dokazovali, že množstvo jednotlivých druhov materiálu a potrebných špeciálnych nástrojov bolo odôvodnené pôvodnou špecifikáciou. Objednávky podpísal Višnev, ako som si myslel. Celý prípad úmyselne namierený proti mne sa zrútil. V rozrušení som nemohol viac spať a vybral som sa oznámiť dobrú správu Bračkovi a hlavne Višnevovi, ktorého osud bol pravdepodobne spojený s mojím. Najprv som išiel do Bračkovej kancelárie a zdanlivo nedbalo som pohodil papiere na jeho písací stôl.

„No tak, tu sú, Pjotr Petrovič," povedal som.

„Čo? Tie dokumenty?"

„Áno, tie prekliate dokumenty."

Riaditeľ ich dlho študoval. Pri čítaní sa jeho tvár vyjasnila a nakoniec z nej žiaril priateľský úsmev.

„Viktor Andrejevič, ty si najšťastnejší zo všetkých ľudí. Musel si sa narodiť pod šťastnou hviezdou. Musíme to neodkladne oznámiť chudákovi Višnevovi, on už skoro nevie, čo si počať. Som šťastný kvôli tebe, kvôli Višnevovi, ale aj kvôli mne samému."

Robotníci v dielňach sa na mňa pozerali s neskrývaným údivom. Počas noci sa po celom meste rozšírila správa o mojom zatknutí. Mnohí sa na mňa povzbudzujúco usmievali, niektorí si našli aj nejakú zámienku, aby mi povedali zopár priateľských slov, keď som prechádzal okolo ich pracovného miesta. Z drahocenných dokumentov som si nechal zhotoviť fotokópie a poslal som ich Bračkovi aj Višnevovi. Tretí komplet som dal dobrému priateľovi do úschovy spolu so starostlivo spracovaným vyjadrením k obžalobe, ktorú tieto písomnosti vyvracali. V prípade môjho zatknutia mal tieto doklady o mojej nevine predložiť Ústrednému výboru strany v Moskve. Napísal som komisárovi Ordžonikidzemu a informoval som ho o mojom prípade. Rovnako som o vymyslených obvineniach informoval Ivančenka, riaditeľa Trubostalu. Potom som poslal mestskému výboru

strany žiadosť, aby zrevidovali rozhodnutie podnikového výboru. Súdruh Filin okamžite zvolal schôdzu mestského výboru. Prípad Kravčenko sa medzičasom stal v Nikopole slávnym. Moje významné postavenie riaditeľa najväčšej valcovne rúr bolo len jedným z dôvodov. Dôležitejšia bola zriedkavá odvaha a zanietenie, s akými som sa bránil.

Dnes mám tendenciu veriť tomu, že za vtedajšie vyslobodenie, ba dokonca prežitie, vďačím tejto širokej podpore. Keďže začiatok môjho prenasledovania dostal veľkú publicitu, strana a polícia nemohli uzavrieť celú záležitosť v úplnej tichosti. Pod zámienkou, že ma pristihli pri viacerých závažných činoch – zatajenie otca menševika, sabotáž nákupom zbytočných súčiastok a nástrojov, ochrana skupiny „nepriateľov ľudu" – úrady plánovali „legálne" ma zničiť pred verejnosťou. Bola to strategická chyba, ktorú Dorogan, Los a ich spoluhráči museli trpko oľutovať a neváhali mi to otvorene priznať.

V každom prípade sa kompletný mestský výbor strany zhromaždil v centrále na nikopolskej hlavnej ulici pri Dnepri. Až na Dorogana a Bračka pozostával z celkom nových ľudí. V čase kratšom ako dva mesiace sa podarilo „čistke" vytrieť zo života najvyšší stranícky orgán tohto dôležitého priemyselného kraja. Los predložil môj prípad a začal, samozrejme, zasa mojím otcom menševikom. Filin si všetko vypočul, potom prečítal listy a dôkazy, ktoré poslal môj otec.

„Toto sú výpovede overených komunistov, ktorí nie sú spokojní s politikou staršieho Kravčenka," povedal. „Táto okolnosť dáva ich svedectvu zvýšenú váhu v jeho prospech. Súdruhovia, v dnešnej pošte som dostal zaujímavý archívny materiál – kópie správ cárskej tajnej polície a správy z väzenia, ktoré sa týkajú revolučnej práce otca nášho súdruha. Kto by si chcel tieto dokumenty preskúmať, má teraz možnosť. Z nich je jednoznačne vidieť, že máme do činenia s nestraníckym hrdinom revolúcie a nie s menševikom."

Dorogan bol zamračený a zúrivo vyfukoval dym. Čo si asi tak myslel a čo plánoval? Táto otázka ma zamestnávala počas celej schôdze. Obžaloba proti mne nebola určite zostavená bez pomoci NKVD. Dopustí Dorogan, aby mu teraz vyfúkli jeho korisť? Potom sa Los vrátil k hlavnému bodu obžaloby.

„Kravčenko aj Bračko spomínali dokumenty, ktoré sabotáž vyvracajú," povedal, „ale to sú len prázdne slová."

„O nie, súdruh Los, vonkoncom nie," prerušil ho Bračko. „My tie dôkazy máme. Tu sú!"

Dorogan bol taký ohromený, že vyskočil zo stoličky, potom sa ale spamätal a znova sa posadil. Los stratil reč a stál s otvorenými ústami. Bračko

položil kópie na stôl a poukázal na to, že týmto sa vyvracia obžaloba proti mne a tým aj proti Višnevovi. Filin neskrýval svoje zadosťučinenie.

„Mne je jasné, že tieto dôkazy očistia Kravčenka," povedal.

Vypočúvanie sa pretiahlo na niekoľko hodín. Los drmolil mená zatknutých inžinierov, technikov a úradníkov, ktorí boli mojimi priateľmi. Jeho snaha predstaviť ma ako zločinca, bola taká nekonečná a hrubá, že Dorogan zasiahnutý vo svojej profesionálnej hrdosti zamrmlal: „Los, ty používaš moje slová…"

Všetko sa smialo, až na Losa, ktorý očervenel ako cvikla. Jeho ctižiadostivá snaha, jeho maximálna ostražitosť sa rozsypali na drobné črepy, z čoho bol pochopiteľne nešťastný. Ak mal v úmysle uloviť tučnú rybu v mútnych vodách čistky strany a NKVD a tým nechať stúpnuť svoje akcie, tak tento plán žalostne stroskotal.

Napokon bol konečne predložený „dôkazový materiál" a viacerí členovia výboru dali najavo svoju mienku. Väčšina žiadala moju „rehabilitáciu". Je to smutné, ale je to pravda, že ani nie tak predložené písomnosti a bezvýznamnosť žaloby, ale viac postoj Filina bol rozhodujúci pre ich reakciu. On udal tón a ostatní opatrne súhlasili. Nakoniec ma vyzvali, aby som niečo povedal.

„Súdruhovia, ja mám k tomu máločo dodať," povedal som.

„Je pravdou, že mnohí moji spolupracovníci a náhodní známi boli zavretí. Ale ja posudzujem ľudí podľa ich práce, buď ich zamestnám, alebo ich prepustím. Dozeranie na život mimo zamestnania prenechám príslušným inštitúciám, súdruh Dorogan. Nakoniec mi dovoľte vyvodiť z môjho prípadu mravné ponaučenie. Čo keby sa tieto kúsky písomností neboli našli? Čo keby boli cárske archívy už zničené? V tom prípade by som bol napriek mojej nevine potrestaný. Nemali by sme sa správať trocha starostlivejšie a zdržanlivejšie pri masovom rozdávaní vážnych obvinení voči súdruhom?"

Dorogan sa pohŕdavo uškrnul. Bračko vyslovil formálnu požiadavku, aby sa odmietol návrh podnikového výboru na moje vylúčenie zo strany. Návrh bol prijatý. Iba Los a Dorogan sa zdržali hlasovania. Ktosi vyslovil požiadavku, aby bol Kravčenko prísne pokarhaný. Hoci sa ukázala hlavná obžaloba ako bezpredmetná, svoj návrh odôvodňoval tým, že som sa nezachoval zdvorilo voči straníckym a odborárskym funkcionárom, a za to by som mal „dostať poriadnu sprchu". Bol to priehľadný ústupok Doroganovej samoľúbosti. Na moje prekvapenie hlasoval za toto pokarhanie aj Filin. Dalo sa to vysvetliť iba stúpajúcou zachmúrenosťou na Doroganovej tvári. Potom ako vystúpil Filin v môj prospech, jednal teraz ako osvedčený komunista, aby uchlácholil NKVD. Môj protest proti tomuto pokarhaniu bol neúspešný.

Bračko a ja sme odišli spolu domov. S výsledkom som bol spokojný, ale hnevalo ma to pokarhanie. Bola to škvrna v mojich záznamoch, ktorá sa dá iba ťažko odstrániť.

„Do hája, Viktor, vykašli sa na to," tlačil na mňa Bračko. Vyviazol si z toho so zdravou kožou a to je to hlavné. Alah nech je pochválený, že si slobodný a že žiješ!"

Hlboko do noci som písal listy mojim priateľom, rodine, predstaveným v Charkove a informoval som ich o svojom „veľkom šťastí". Ale môj optimizmus nebol priveľký. Bolo by prehnané očakávať, že ma NKVD v budúcnosti nechá na pokoji.

3 Šťastný zvrat v mojom prípade bol zriedkavou výnimkou. Čistky zúrili v celom Rusku. V Moskve sa začal demonštratívny proces s Radekom, Sokolnikovom, Pjatakovom a ďalšími boľševikmi starej gardy. Sedem dní podávali noviny správy na celých stranách o šialených „priznaniach" týchto mužov. Potom nasledovali rozsudky a krátko nato aj popravy.

Aj v našej továrni zvolali masové zhromaždenie, tak ako v každom inom podniku a v každej inštitúcii po celej krajine, aby sa mohlo osláviť zničenie týchto sabotérov, špiónov a „šialených psov". Los predložil vopred pripravenú rezolúciu.

„My, robotníci, zamestnanci a inžinieri Metalurgickej továrne v Nikopole, vítame rozsudky sovietskeho súdu nad nepriateľmi ľudu," písalo sa tam. „Ostražitosť strany a vlády zlikvidovala zradných špiónov a agentov kapitalizmu, ktorí ohrozovali šťastný život nášho ľudu pod Stalinovým vedením. Nech dlho žije náš milovaný vodca a učiteľ, súdruh Stalin!"

Tisíce mužov a žien zdvihlo pokorne ruky hore. Orchester zanôtil Internacionálu. Červené plátno zástavy nad celou sálou ohlasovalo slávu „šťastného života" tejto prepracovanej, podvyživenej, ľahostajnej a úplne deprimovanej mase. Niektorí zívali, niektorí zaspali, zatiaľ čo rečníci omieľali správy raňajších novín, ktoré zasa omieľali správy moskovských palcových titulkov. Konečne sa zhromaždenie skončilo a ľudia sa vrátili nazad domov alebo k práci. Neboli ani presvedčení, ani neukazovali nejakú spoluúčasť.

Keby v Rusku existoval človek, ktorý týmto „fantastickým priznaniam" skutočne uveril, ja som nemal to šťastie stretnúť ho. Až po mnohých rokoch, keď som prišiel do cudziny, som zistil, že cudzinci, najmä „liberálni Američania", zhltli tieto groteskné návnady spolu s rybárskou šnúrou a zaťažujúcim olovkom. Dokonca sa našla filmová spoločnosť, ktorá sa rozhodla nakrútiť sprostý, primitívny film, považujúci rozprávky NKVD za

pravdivú skutočnosť! Spomedzi obžalovaných v poslednom moskovskom procese som najlepšie poznal Pjatakova, pretože bol najbližším spolupracovníkom Ordžonikidzeho. Často som ho v rámci služobných ciest navštívil a bol som prítomný na poradách, ktoré viedol. Bol to vysoký, dôstojný muž s hladkou bradou a vysokým čelom. Jeho rozhodnutia, tak v súkromnom živote ako aj na konferenciách, boli vždy prísne. V technických otázkach sa nikdy neuspokojil s mienkou z druhej ruky, a preto vždy používal logaritmické pravítko a prepočítaval, skúmal s intenzívnou sústredenosťou, kým nejakú prácu nariadil alebo povolil nejaký úver.

Pjatakov, ktorého som osobne poznal, sa ani z diaľky nepodobal na toho „zločinca" obžalovaného v procese, a ani na toho z „rozprávok", ktoré som neskôr – veľmi prekvapený – čítal v jednom čudesnom americkom románe s názvom *Poslanie v Moskve*. Vďaka pracovným aktivitám a technickým kontaktom som stretol stovky mužov, ktorí boli tesne spojení s priemyslom a továrňami, v ktorých mal Pjatakov údajne vykonávať sabotáž. Žiaden z nich neveril ani jediné slovko obžaloby, hoci mnohí z politického hľadiska s rozsudkami súhlasili.

Pjatakova „sabotáž", ktorú sám priznal, sa týkala hlavne stavebného priemyslu. Za celú aktivitu v stavebníctve bol okrem Pjatakova zodpovedný istý C. Z. Ginsburg, vedúci hlavnej správy stavebného priemyslu. Cez jeho ruky prechádzali všetky detaily prác. Z tohto dôvodu je vylúčené, že by sa bez vedomia a účasti Ginsburga mohla robiť rok čo rok sabotáž tak, ako ju prezentoval štátny zástupca Vyšinskij.

A Ginsgburga predsa nezatvorili. Jeho meno v súdnych pojednávaniach starostlivo obišli, hoci plány boli detailne diskutované pod jeho vedením. Po procese ho Stalin vymenoval za komisára pre stavebný priemysel. Keď som naposledy videl Ginsgburga, bola jeho hruď preplnená medailami, hviezdami a vyznamenaniami. V našej priemyselnej spoločnosti sme boli presvedčení, že Ginsgburg hral úlohu hlavného provokatéra a že svoje významné postavenie dostal z vďačnosti za pomoc pri veľkých procesoch. Bol zákulisným radcom prokurátora Vyšinského.

Ďalšia postava, ktorá sa vynorila v procesoch a ktorú som roky osobne poznal, bol Nikolaj Golubenko. Popravili ho v Charkove bez formalít súdneho pojednávania. Označili ho za hlavu „teroristického centra", ktoré malo zavraždiť niekoľko členov Ústredného výboru strany. Vyčítali mu hlavne, že plánoval zavraždenie Kosiora, člena politbyra, a tajomníka ukrajinskej komunistickej strany Postyševa. Krátko po zastrelení Golubenka za jeho „zločiny", zatkla NKVD Kosiora aj Postyševa. Čo iné zostalo zmäteným straníkom, ako si myslieť, že títo dvaja blízki spolupracovníci Stalina spolupracovali s Golubenkom, a tým si pripravili svoju vlastnú smrť?

Istý čas bol Golubenko riaditeľom kombinátu Petrovskij-Lenin v Dnepropetrovsku. Vtedy som ho často vídaval a hovoril s ním. Bol to odvážny čestný muž; jeho skutočný zločin pozostával z jeho odporu proti neslýchanému prelievaniu krvi. Keď som ho naposledy stretol – bol predsedom Dnepropetrovského sovietu – už vedel, že ho odsúdia a že je len živá mŕtvola. Len tým sa dá vysvetliť otvorenosť s akou so mnou hovoril. Pogrom v komunistickej strane bol len posledným krokom na likvidáciu nezávislého myslenia a dokonca nezávislého cítenia v našej krajine, povedal mi. Stalin robí cieľavedome antirevolúciu. Posledný zvyšok moci v rukách Ústredného výboru strany a akákoľvek vážnosť i vplyv revolučnej generácie musia byť zlikvidované, aby politbyro, t. j. Stalin, ostal ako jediný absolútny diktátor.

Golubenko vôbec nebol hlavou nejakej „teroristickej organizácie". Keby takáto organizácia vôbec existovala, tak by už bola nejaký teroristický čin vykonala. Ale on bol odporcom antirevolúcie a nenávidel diktátora. Jeho oficiálna poprava nebola ani bezvýznamná, ale ani nedôležitá. Bol to posledný Stalinov ťah krvavo sa zmocniť bezmedznej moci.

Golubenko, Pjatakov a snáď aj Kosior a Postyšev boli hádam „vinní" len v tom zmysle, že sa nechceli zbabelo poddať Stalinovmu absolutizmu. Tie milióny bezmenných, komunistov a nestraníkov, ktorí boli zlikvidovaní počas generálnej čistky, nemohli byť obvinení ani z tohto „zločinu". O mnoho rokov neskôr som musel s pobúrením konštatovať, že v cudzine boli tieto obete označované za členov „piatej kolóny". Pri „piatej kolóne" sa jednalo o deväť až desať miliónov ľudí, šesťdesiat až osemdesiat percent vedúcich funkcionárov v strane, v Komsomole, v armáde, vo vláde, v priemysle, v poľnohospodárstve a v národnej kultúre. Čo i len upozornenie na takýto paradox, znamenalo poukázať na groteskno sť celej situácie. V Pjatakovom procese bol istý Šestov obžalovaný z plánovania vraždy tajomníka Sibírskej komunistickej strany P. Eicheho. Nasledovala poprava Šestova a krátko potom bola zatknutá aj jeho „obeť", súdruh Eiche. Matulevič, energický pomocník štátneho prokurátora Vyšinského, robil bezohľadnú a prezieravú prácu, keď pripravoval odsúdených na zastrelenie. Krátko po pojednávaní zlikvidovali aj jeho. Celý proces vymyslel Henrich Jagoda, nemilosrdný šéf NKVD, ale čoskoro nato ho jeho najbližší spolupracovníci zatkli a zastrelili.

Väčšina mužov, ktorí zostavili Stalinovu ústavu, bola mŕtva alebo uväznená. Čoskoro nato boli aj tí najdôležitejší vodcovia Červenej armády, medzi nimi aj svetoznámy generál Tuchačevskij, za zatvorenými dverami „vypočúvaní" a zastrelení. Krátko nato nasledovali po nich skoro všetci ich „sudcovia". Do „piatej kolóny" patril takmer každý, až na Stalina, Mo-

lotova a amerického veľvyslanca Daviesa. Hoci som bol, odhliadnuc od pokarhania, rehabilitovaný, mučila ma hrôza v mojom okolí, neprestajné zatváranie, miznutie ľudí z dielní a z vedenia podniku. Niekedy som sa snažil všetko prehlušiť intenzívnou prácou, kde som strávil niekedy aj štrnásť, osemnásť, dokonca dvadsať hodín. Táto nekonečná práca mi mala zabrániť myslieť, ale aj ako-tak uchrániť si zdravý rozum. Nemal som žiadny súkromný život, v práci som nenachádzal žiadne uspokojenie a pre seba a moju vlasť som nevidel žiadnu nádej do budúcnosti.

Tak sa blížil tragický deň vo februári 1937. Sedel som za pracovným stolom a písal som správu o výrobe Ivančekovovi do Charkova a Ordžonikidzemu do Moskvy, keď sa do mojej pracovne vrútil jeden zo spolupracovníkov. V očiach mal slzy.

„Viktor Andrejevič," vychrlil, „Sergo Ordžonikidze je mŕtvy! Také nešťastie!"

Sedel som zmeravený bez pohybu a bez slova. Slzy sa mi kotúľali po lícach. Stratil som priateľa i ochrancu. Hneď na ďalší deň mi zavolal Geršgorn.

„Aká tragédia," povedal, „tvoj ochranca v Moskve je mŕtvy. Bolo by snáď dobre, keby sme sa stretli na malý rozhovor o tom i onom!"

Hrádza sa pretrhla. Zo všetkých strán sa na mňa rútila prudká pohroma.

XVI.
Hľadanie spravodlivosti

1 Požiadali ma, aby som rečnil na závodnej schôdzi na počesť Ordžonikidzeho. Aspoň raz som bol schopný hovoriť úprimne na sovietskej schôdzi. Prešlo sedem rokov odvtedy, čo ma Ordžonikidze vybral na štúdium ako jedného z našej „vlastnej technickej inteligencie". Počas tých rokov ma povzbudzoval a chránil takmer s otcovskou starostlivosťou; vedel som, samozrejme, že som bol len jeden z tisícov, ktorých chránil a využíval pre záujmy národa.

Musel som dobre vyjadriť svoj žiaľ nad jeho stratou, lebo mnohí z poslucháčov nezdržali slzy. Masy, aj keď vnímali len mrzuto a zväčša mlčky krvavé súdy a falošnú ústavu, predsa len boli schopné úprimného ľudského citu. Prameň starobylého ruského cítenia ešte stále nevyschol.

Noviny publikovali dlhý oslavný nekrológ podpísaný Stalinom a devätnástimi najvyššími vodcami. Politbyro vymenovalo sedem vážených osobností z priemyslu a vlády na zorganizovanie štátneho pohrebu. Štyria významní lekári potvrdili, že zosnulý zomrel na „zlyhanie srdca". Tie počty mi utkveli v pamäti, lebo poukazovali na podozrivú politickú aritmetiku nášho obdobia. Skôr než ubehol rok, boli nažive a na slobode už len deviati z dvadsiatich, ktorí podpísali nekrológ – ostatní boli popravení, spáchali samovraždu alebo trpeli vo väzení. Zo siedmich členov pohrebného výboru ostali živí a na slobode len dvaja; zo štyroch lekárov prežil iba jeden a aj ten žil pod neustálou hrozbou likvidácie.

Prečo bolo potrebné také dôkladné potvrdenie smrti tohto vedúceho predstaviteľa? Pretože ruskí občania a hlavne členovia strany už viac neverili, že muži vo vedení zomierali prirodzenou smrťou. Pred pár rokmi bola dobrým príkladom smrť Stalinovej mladej ženy, Nadeždy Allilujevovej. Na utajenie okolností jej smrti vynaložili neuveriteľnú námahu. Aj napriek tomu sa šírili mnohé senzačné informácie, minimálne na vyšších úrovniach vedenia.

Allilujevová bola dcéra revolucionára spred roku 1917 a zrejme zdedila niektoré z jeho zastaraných humanitných predsudkov proti masovému

teroru. Brutálna kolektivizácia bola viac ako mohla vydržať, aj keď išlo o otca jej dvoch detí. Svoj názor na tú hrôzu nevyjadrovala len v kruhu svojej rodiny, ale aj na straníckych schôdzach akadémie, kde študovala, napádala politiku svojho manžela.

Aj nepriame spomenutie takých faktov stačilo na zatknutie a predsa sa šírilo medzi vysokým úradníctvom, kde škandál, senzácia a intrigánstvo boli tak časté, ako na starom dvore Romanovcov. Keď uprostred odvážnych a osamotených protestov Allelujevovej oznámili jej smrť, jediné o čom sa pochybovalo, bola otázka, či spáchala samovraždu, alebo či ju otrávili na Stalinov pokyn.

A tak sa teraz, napriek prehláseniu štyroch lekárov, šírili pochybnosti aj o smrti Ordžonikidzeho. Náhodou osobne viem o niektorých okolnostiach. Zatiaľ nemôžem odhaliť zdroje mojich informácií, lebo by to znamenalo ich mučenie a smrť. Ale nakoľko v posledných rokoch jeho života som bol s ním v spojení, cítim povinnosť spomenúť aspoň v krátkosti niektoré skutočnosti.

Ordžonikidze dlho trpel na akútnu astmu a zlyhávanie pravej ľadviny. Často žartoval o svojich chorobách. Niekoľkokrát som ho videl vyčerpaného na hranici zrútenia po celodennej práci aj napriek silným bolestiam. Keď v roku 1936 začala veľká čistka, ktorá zničila tisíce jeho najlepších priateľov a kolegov v strane a ťažkom priemysle, protestoval u Stalina, ba vyvolal búrlivé scény na schôdzach politbyra, zápasil s NKVD ako tiger. Jeho zdravie sa zhoršilo. Rana spôsobená zatknutím Pjatakova, jeho najbližšieho spolupracovníka, zapríčinila, že ťažko ochorel.

Jeden z mojich priateľom bol práve u Ordžonikidzeho, keď mu oznámili správu o zatknutí tohto dôležitého inžiniera, šéfa kombinátu v jeho rezorte. Komisárova tvár sčervenela od hnevu, vypúlil oči a nadával a hrešil tak, ako to vie len temperamentný Gruzínec. Jagoda, šéf NKVD a hlavný architekt prvej čistky, bol vtedy už zastrelený. Novým šéfom sovietskej inkvizície bol nenávidený Ježov. Ordžonikidze zavolal Ježova a nevyberaným slovníkom sa domáhal informácií, prečo menovaného inžiniera zatkli bez jeho súhlasu.

„Ty usmrkanec, ty špinavý pätolizač," počul priateľ revať komisára, „ako si sa mohol opovážiť! Žiadam ťa, aby si mi poslal podklady o tomto prípade, všetky doklady, a to hneď!"

Potom zavolal Stalina po špeciálnej priamej linke spájajúcej najvyšších predstaviteľov diktátorského režimu. Ruky sa mu triasli, oči mal podliate krvou a rukou si tlačil miesto, kde ho bolela ľadvina.

„Koba," počul ho priateľ kričať do telefónu – Koba bola dôverná prezývka Stalina, „prečo dovolíš NKVD zatýkať mojich ľudí bez toho, aby ma o tom informovali?"

Nastala dlhá odmlka, kým na druhom konci hovoril Stalin. Potom ho Ordžonikidze prerušil:

„Žiadam, aby tento autoritatívny systém prestal! Stále som členom politbyra! Urobím peklo, aj keď to bude môj posledný čin pred smrťou!“

Ordžonikidze treskol telefónom. Sedel za stolom ako omámený bezmocným hnevom.

Také scény sa opakovali takmer denne. Odčerpávali životnú energiu tohto Gruzínca. Svoje slovo dodržal a na schôdzach politbyra vyvolával škandály.

Kosior, Rudzutak, Čubar a Antipov, ktorí ho obyčajne podporovali – boli neskôr zatknutí a zmizli počas čistky. Neskôr bol už príliš chorý na to, aby chodil na schôdze politbyra. Ale aj z nemocničnej izby stále telefonoval a nahnevane sa dožadoval života a slobody vedúcich, ktorí pre neho pracovali a ktorým veril.

Počas jeho posledných dní nedovolili ani jeho žene Zinajde, ktorej bol hlboko oddaný, aby ho navštívila. Stráž NKVD, ktorá ho navonok chránila, nedovolila návštevu ani jeho priateľom. Jediné osoby, ktorým dovolili navštíviť ho, boli Mikojan a Vorošilov, obaja členovia politbyra. Niekoľkokrát sa ho snažili presvedčiť, aby sa zmieril so Stalinom vo veci nutnosti veľkej čistky. Tieto návštevy sa však vždy skončili hádkou.

Aj keď sa nemohol voľne pohybovať, nebol na pokraji smrti. Ako invalid mohol žiť ešte veľa rokov. Na posteli diktoval listy Ústrednému výboru a politbyru, aby zvážili situáciu v krajine a brzdili vlnu vraždenia a likvidovania ľudí. Jeho listy boli plné vášnivého presvedčenia. Ak by sa boli tieto listy zachovali, dejepisci by v nich objavili podrobnú obžalobu stalinskej kontrarevolúcie z úst človeka, ktorý zrealizoval prvé päťročné plány.

O dva dni neskôr, na veľké prekvapenie rodiny i ošetrujúcich lekárov, Ordžonikidze zomrel. Boli aj takí, ktorí verili, že sa vo chvíli zúfalstva otrávil. Iní verili, že bol otrávený Dr. Levinom – tým istým lekárom, ktorý sa neskôr priznal, že otrávil Maxima Gorkého. Že zomrel násilnou smrťou a že jeho koniec nebol „prirodzený“, o tom nemajú moji informátori žiadne pochybnosti.

Ak je to pravda, tak jeho slávnostný pohreb a celozväzové nekrológy boli len obscénnou fraškou. Na uverejnených snímkach z pohrebu stojí jeho vdova – ktorej nedovolili vidieť zomierajúceho manžela – vedľa Stalina. O niekoľko rokov Ordžonikidzeho meno zmizlo z novín a po čase ho nik ani nespomenul. Mestá, ulice a továrne nesúce jeho meno premenovali. Mladí komunisti teraz vôbec nevedia, kto Ordžonikidze vlastne bol.

Novým komisárom, ktorý nahradil Ordžonikidzeho, sa stal Valerij Mežlauk. Bol som veľmi prekvapený, keď si ma osobnou pozvánkou pred-

volal do Moskvy. Mežlauk si po nástupe do funkcie vyhodnocoval situáciu technického personálu, ktorého počet bol zredukovaný čistkou.

Bol to driečny a silný chlapík, ktorý žil predtým v zahraničí. Mal európsky výzor aj správanie. Aj keď bol schopným manažérom, nemal veľkú politickú moc a vplyv. Stalin nechcel riskovať ďalšieho „nezávislého" komisára na tejto kľúčovej pozícii.

„Uvažujem o tvojom menovaní za riaditeľa jedného z najväčších podnikov, súdruh Kravčenko," povedal. „Tvoj nikopolský úspech ťa na to oprávňuje. Čo na to povieš?"

„Dovoľte mi opýtať sa, súdruh komisár, kto ma odporučil?"

„Prečo to chcete vedieť?"

„Viete, v Nikopole som mal veľa politických ťažkostí. Bol som obvinený zo sabotáže a iných prehreškov. Azda by ste si mali byť toho vedomý skôr, ako ma navrhnete na takú dôležitú funkciu."

Informoval som ho podrobne o súčasných problémoch.

„Čudné, čudné, že mi o tom nič nepovedali," pokrčil Mežlauk plecami. „Viem, že Ordžonikidze si vás veľmi vážil. Možno máte pravdu. Aspoň načas s tým počkajme."

Čoskoro som mal dôvod ďakovať svojej šťastnej hviezde, pod ktorou som sa narodil. Mežlauka čoskoro zatkli a zmizol, akoby sa po ňom zľahla zem a po ňom nasledoval aj jeho brat Ivan. Keby ma bol povýšil do tej pozície, istotne by som bol doplatil na také vyznamenanie.

Počas prvých marcových dní mal Stalin dlhú reč na schôdzi Ústredného výboru. Publikovaná bola v celom rozsahu. Ako vždy, húfy straníckych papagájov prežúvali každé jeho slovo počas nekonečných straníckych schôdzí. Tlač a rozhlas ho citovali a oslavovali každú hodinu. No ani hluk nemohol zakryť jadro jeho posolstva, a to, že doterajšie čistky, ktoré boli hrôzostrašné, boli len začiatkom, väčšie a horšie sú ešte len na obzore.

„Sabotáž a diverzné činy," povedal Stalin, „sa rozšírili, vo väčšom alebo menšom rozsahu, prakticky do všetkých našich organizácií." Vyhrešil stranu, lebo „zabudla, že sovietska moc dobila len jednu šestinu sveta a päť šestín sveta je stále ovládané kapitalistickými štátmi… A pokým sme obkolesení kapitalistami, vždy budeme mať sabotérov, diverzantov a špiónov…"

Bola to veľmi otvorená reč, ktorou vyhlásil vojnu všetkým organizáciám v krajine, ktoré sa teraz alebo v budúcnosti sprotivia jeho absolutizmu. Usilovná práca a skvelé úspechy, varoval, nesmú byť uznané ako alibi, ak viera dotyčného nie je úplná: „Ozajstný sabotér musí z času načas dokázať úspech vo svojej práci, pretože je to jeho jediný spôsob, ako si môže udržať pozíciu sabotéra… Takéto osoby budeme musieť vykoreniť, gniaviť ich

bez prestávky, bez upozornenia, pretože sú nepriateľmi robotníckej triedy, sú to zradcovia našej vlasti!“

Sadisti a vášniví strážcovia vo všetkých komunitách dostali povel. Nemilosrdnosť mala všade prednosť. Jej dôsledky sme pocítili aj v našom priestore. Niekoľko dní po zverejnení Stalinovej reči zatkli riaditeľa veľkého podniku na výrobu poľnohospodárskych strojov a s ním všetkých jeho spolupracovníkov. Administratívu a technický štáb mangánových baní v Nikopole a vo všetkých tamojších podnikoch zdecimovali.

Jedno ráno, keď som prišiel do práce, našiel som Bračka netrpezlivo na mňa čakať. Bol strašne vyľakaný.

„Viktor Andrejevič,“ vyhlásil smutne, „tajomníka mestského výboru, súdruha Filina, tejto noci zatkli.“

O pár hodín neskôr mi zavolal súdruh Los. Nedokázal utajiť radosť z víťazstva.

„Musíme opäť predložiť tvoj prípad mestskému výboru,” informoval ma škodoradostne. „ Naposledy ťa zachránil Filin – nepriateľ ľudu. Teraz sa o teba postaráme my, neboj sa!“

Môj očistec, o ktorom som si myslel, že už skončil, sa vlastne len začínal.

2 „Malý pohovor”, ktorý mi Geršgorn sľúbil, nedal na seba dlho čakať. Do budovy NKVD som prišiel podľa inštrukcií o jedenástej v noci, ale on tam ešte nebol. Čakal som naňho v preplnenej čakárni, môj mozog vrel šialenými teóriami. Akú diabolskú nástrahu si pre mňa pripravili? Dovolia mi odísť z tohto domu hrôzy?

Bola takmer hodina po polnoci, keď Geršgorn konečne prišiel – tučné líca mal čerstvo oholené a napudrované, lysá hlava sa mu leskla. Bol odpočinutý, čulý a pripravený „pracovať“. Nasledoval som ho do jeho priestrannej a stroho zariadenej kancelárie, ktorú som už poznal. Veľký vyleštený mahagónový stôl, pár stoličiek, veľký trezor a diván, boli jediným jeho nábytkom.

„Tak teda Kravčenko,” začal vedúci hospodárskeho oddelenia s predstieraným úsmevom, „verím, že si rýchlo porozumieme. Predbežne sa ti podarilo vyšmyknúť sa z čistky v strane pomocou tých smiešnych papierov. Ale tento hókus-pókus nemá v NKVD šancu. Vyšetríme do hĺbky ten obchod s nástrojmi, menševizmus tvojho otca i tvoje spojenia so známymi nepriateľmi ľudu.“

Počas tejto noci sa Geršgorn zaoberal verejne známymi vecami. Odvolávajúc sa na hrubý spis, plný správ od agentov v mojom okolí, občerstvil mi pamäť o nehodách v továrni a o niekoľkých prípadoch nesplnenia plánu. Každý prípad, hlavne moje vzťahy s ľuďmi, ktorí už boli zatknutí alebo

inak zlikvidovaní, voňal záškodníctvom a prefíkane sa ma snažil vpliesť do protirečení a priznania.

Vyšetrovanie pokračovalo do štvrtej ráno. Týkalo sa väčšinou iných ľudí v hutníckom priemysle. Pomocou mňa sa NKVD snažilo získať ďalšie dôkazy voči iným zatknutým funkcionárom a bezpochyby chcelo tiež od nich získať usvedčujúce údaje a svedectvá proti mne.

Ak by sa boli tí nešťastníci naozaj dopustili sabotáže, bol by som o tom vedel. Ich plány, výrobky, omyly a úspechy sa odzrkadľovali v mojej továrni. Ale ja som nikdy také dôkazy nevidel. Videl som tam dosť neschopnosti, chaosu a oneskorení, ale to boli len infantilné choroby novovytvoreného priemyslu. Aj keby som sa akokoľvek snažil, nemohol som prekrútiť fakty tak, aby sa stali dôkazom úmyselného záškodníctva.

Geršgorn bol znechutený mojou „tvrdohlavosťou". S blížiacim sa ránom, stával sa viac a viac netrpezlivým a nazlosteným. Predstieraná slušnosť na začiatku vyšetrovania sa zmenila na urážlivú drzosť, okorenenú hrubými ruskými nadávkami.

Pre neho bolo osobnou urážkou, že som sa odvážil odporovať jeho pochybnostiam a vyvracať jeho fantastické teórie. Choval sa ako obeť, ako by som ja zneužíval jeho dobromyseľnosť a nútil ho potiť sa a hrešiť, lebo to bolo dôsledkom môjho tvrdošijného odmietania „spolupracovať".

Už svitalo, keď som opúšťal budovu NKVD. Hladina Dnepra bola ako jemný a zvlnený hodváb. Človek by mohol do neho skočiť a navždy zabudnúť na všetko. Nikdy som neopúšťal túto budovu bez túžby po vyslobodzujúcej smrti. Prečo ma nenechajú na pokoji? Chcem len pracovať a vydať zo seba to najlepšie. Prečo ma nenechajú na pokoji? Prečo? Moje myšlienky sa potácali, rovnako ako moje telo. Niekoľko ľudí, ktorí ma videli kráčať po ulici v to studené a hmlisté ráno, si muselo myslieť, že som opitý…

Po krátkom spánku som išiel otupený do práce. Bolela ma hlava. Na nadchádzajúcu noc som sa tešil ako na vykúpenie. Ale neskoršie popoludní mi telefonovali z Geršgornovho úradu… Mám sa hlásiť opäť o jedenástej večer, aby sme pokračovali v našom malom „pohovore". Bol som tam načas, unavený, nervózny a zatrpknutý. Vyšetrovania, až na výnimky, pokračovali každý deň takmer celý mesiac. To bol začiatok mojej nespavosti, hrozného údelu, ktorý pochopí len ten, kto to skúsi na vlastnom tele a duši.

Vlci Nikopola – Dorogan, Geršgorn, Los a ostatní – lačneli po mojej krvi. Boli netrpezliví, chceli ma trhať kúsok po kúsku. Človek im videl takmer stekať sliny z kútikov úst od očakávania hostiny. Prečo? Prečo? Čo mohli mať proti mne, veď som im nikdy neublížil?

Na tieto otázky existovali logické odpovede. Po likvidácii množstva ľudí v našom podniku či inde, ktorých činnosť sa ma priamo dotýka-

la, volala po mojej obeti číra dôslednosť. Pokým som bol na slobode, zdal sa im obraz straníckej čistky nedokončený. Zdalo sa im, že pochybnosti o vine iných postihnutých by mohli medzi ľuďmi pretrvávať, preto bolo treba vyplniť celú mozaiku nimi horúčkovito vykonštruovaného podvodu. A navyše, po začatí a zviditeľnení môjho prípadu by bolo politicky škodlivé, aby som sa z toho vyšmykol. Ich „autorita by bola podkopaná", tak by sa dali pomenovať dôvody ich aktivity, ak by sme použili vtedajšie sovietske frázy.

Ale logické odpovede sú často len povrchnými konštatovaniami. Hlbšie dôvody zámerného prenasledovania musíme hľadať v slizkých usadeninách ľudskej zvrátenosti. Proces sa premenil na vzrušujúci lov a poľovníci nesmú byť ukrátení o očakávanú trofej. Na začiatku určite neboli voči mne osobitne zaujatí, ale napätie súboja a momenty neúspechu spôsobili, že ma začali nenávidieť. Chceli vyhrať a pridať moju kožu do zbierky svojich trofejí.

Zároveň sa poľovníci chceli pridržiavať pravidiel honu, aspoň navonok. Jednoducho ma zatknúť a zastreliť v jednej z vlhkých pivníc by ich v očiach Nikopola zosmiešnilo. Môj prípad bol z tých, kde sa poprava musela vykonať otvorene, s verejným odhalením a priznaním.

Niekoľko týždňov som nespal, trýznený a urážaný počas tajných výsluchov. Začala sa aj verejná fáza prenasledovania. Kolesá procedúry môjho vyhodenia zo strany sa opäť rozbehli; zvolali vyšetrovacie komisie, na straníckych schôdzach viedli o mne vášnivé debaty a ohovárali ma v novinách. Prežíval som to v horúčkovitom smäde po spánku a odpočinku. Niekedy som cítil, akoby ma naplnili olovom, ktoré ma tlačilo k zemi svojou obrovskou váhou, potom som sa zrazu cítil ľahký ako pierko, akoby som sa vznášal vo vzduchu. Striedavo sa vo mne šírili vlny horúčosti a zimnice.

Vzniesli nové obvinenia a pridali ich k starým. Historku o sabotáži nafúkli a rozšírili, lebo pôvodné obvinenia už pôsobili ošúchané. Zrevidovaná obžaloba nezdôrazňovala moje osobné činy, ale styky s ľuďmi, ktorých už dávno identifikovali ako sabotérov; keď nemohli poukázať na moje spolupáchateľstvo, tak mi vyčítali aspoň zradcovskú toleranciu a nedostatočnú kontrolu. Vyvrátiť tieto nekonkrétne obvinenia bolo samozrejme už zložitejšie.

A ako vyšetrovanie úspešne pokračovalo, aj som zabudol, prečo ma vlastne stíhali. Bol som strašne vyčerpaný, nešťastný, ohromený a bezradný. Aby som v zúfalstve prerušil jednotvárnosť stíhania a unikol aspoň načas nočným výsluchom s Geršgornom, rozhodol som sa hľadať spravodlivosť niekde inde. Môj plán som predložil riaditeľovi Bračkovi.

„Pjotr Petrovič, som na smrť vyčerpaný. Hlava sa mi točí a nervy mám napnuté na prasknutie. Nemôžem pracovať, ani jesť a ani spať. Niekde

musí existovať pravda a obyčajná spravodlivosť, preto som sa rozhodol, že ich budem hľadať. Pôjdem na oblastný výbor, Ústredný výbor a nájdem osobných priateľov. Môj smutný príbeh rozpoviem hocikomu, kto ma bude ochotný počúvať. Snáď mi niekto poradí a pomôže. Veď som nespáchal žiadny zločin. Prečo by ma mali naháňať a prenasledovať ako nejakého zločinca? Prečo, keď ma už raz rehabilitovali, musím znova podstúpiť tú hrôzu druhý a tretíkrát? Áno, dávam sa na cestu hľadania odpovedí."

Bračko bol ustarostený nielen z môjho stavu, ale aj z môjho plánu: „A naviac, nie je múdre, aby si teraz odišiel z Nikopola. Zneužijú tvoju neprítomnosť. Na druhej strane, vyzeráš zle a potrebuješ malú prestávku. Ak na tom trváš, zariadim, aby si išiel niekam na služobnú cestu."

A tak som začal srdcervúce hľadanie spravodlivosti. Stretol som kopu ľudí a organizácií, ale nikto mi nevedel dať tú správnu adresu. Začal som v mojom rodisku, v Dnepropetrovsku. Spolužiak Sošnikov bol teraz druhým tajomníkom oblastného výboru, a preto by mal byť politicky vplyvný. Iní dvaja priatelia z inštitútu pracovali v jeho skupine. Jedným z nich bol Suvorov. Voľakedy bol žalostne chudobný a často som ho brával domov, aby ho moja mama nasýtila a zaplátala jeho roztrhané oblečenie. Druhým bol Ulasievič. Nemal hlavu na štúdium, tak som mu spolu s priateľmi dával hodiny, aby sa pretĺkol skúškami.

Teraz sedeli všetci traja v straníckej budove a rozdávali múdrosť „masám". Svedectvo tejto vysokopostavenej trojice o mojom dobrom straníckom charaktere by mohlo byť užitočné.

Sošnikov vekom stučnel a rozkysol. Sedel za veľkým písacím stolom v luxusnej kancelárii s hrubým kobercom a pod portrétom usmievajúceho sa vodcu. Asi minútu ešte hľadel do papierov, ktoré ležali na stole pred ním; bolo to obvyklým prejavom ako ukázať vlastnú dôležitosť. Nakoniec zdvihol oči a chladne povedal:

„To ste vy, súdruh Kravčenko, ako vám môžem pomôcť?" Použil formálne vykanie, namiesto priateľského tykania.

„Odkedy vykáš starým kamošom z inštitútu? Do pekla, prečo musíš hovoriť ako Bohom vyvolený?"

Sošnikov bol zahanbený a ospravedlnil sa tým, že je pracovne preťažený a že má veľkú zodpovednosť. Rozhodol som sa ísť priamo a bez okolkov na vec.

„Mám ťažkosti," povedal som mu.

„Počul som…"

„Povedz mi otvorene, či si ma počas rokov na inštitúte videl sabotovať?"

„Samozrejme, že nie. To je nezmysel!"

„Potom by som chcel, aby si to povedal v prehlásení nikopolskému výboru – ty, Suvorov a Ulasievič."

Pomrvil sa v kresle a napravil si kypiace brucho. Utrel si znova pot z čela. Snažil sa zmeniť tému rozhovoru. Nakoniec zavolal zvyšných dvoch spolužiakov. Zrejme aj oni niečo počuli. Ich zvítanie bolo priateľské, ale opatrné, veľmi opatrné. Zahanbenie tohto trojlístka ma pobavilo, ale s príchuťou horkosti. Po krátkej výmene názorov mi poradili, aby som sa obrátil na vyššie miesta; že vraj by bolo nemiestne pre prostých ľudí, ako sú oni, aby sa miešali do záležitostí týkajúcich sa života a bezpečnosti štátu.

„Ďakujem vám za radu. Dúfam, že si uvedomujete, akí ste špinavci a zbabelci," povedal som im a odišiel bez rozlúčky.

Táto trojica vedela, ako si zachrániť vlastnú kožu. Onedlho sa Sošnikov stal šéfom NKVD v Čeljabinskej oblasti, Ulasievič sa stal tajomníkom Mestského výboru strany na západnej Ukrajine a Suvorova tiež povýšili.

Na chodbe, kde som hľadal úrad nového tajomníka strany, súdruha Margolina, som odrazu počul volať niekoho moje meno.

„Viktor Andrejevič, zdravím ťa! Ako sa ti darí? Teší ma, že ťa po dlhej dobe opäť vidím!"

Otočil som sa a stál som zoči-voči Ivanovi Zolkinovi, s ktorým som robil v kombináte Petrovskij-Lenin.

Potešilo ma vidieť niekoho z tých prostých mladých čias, predtým ako som sa stal inžinierom a „zodpovedným pracovníkom". Aj on sa zdal byť naozaj potešený našim náhodným stretnutím.

„Ako sa ti darí Viťa?" opýtal sa ma. „Prečo vyzeráš taký bledý a skleslý? Si chorý alebo čo?"

„Máš pravdu," smial som sa. „Je to národná epidémia… Obvinenia zo sabotáže a podobne."

„Preboha, Viťa, aký strašný, aký otrasný osud! Tak dovidenia… ponáhľam sa na schôdzu. Prepáč mi…"

A hneď zmizol. Presne o tri roky nato som ho stretol v Kremli a vôbec ma to neprekvapilo; to krátke stretnutie na dnepropetrovskej chodbe ma presvedčilo, že Ivan Zolkin to v tejto požehnanej zemi dotiahne vysoko. Neskôr som počul, že bol vedúcim dôležitého oddelenia na Ústrednom výbore strany a pravdepodobne tam aj stále je.

Grandióznu čakáreň tajomníka Margolina strážili čekisti v uniformách a v civilnom oblečení. Pozorovali ľudí, ktorí vchádzali a odchádzali. Predtým ako ma vpustili dnu, opýtali sa ma, či nemám zbraň a nacvičenými očami si ma premerali, či nemám niečo vo vreckách. Sovietski hodnostári, aspoň predtým ako boli zatknutí, boli dobre chránení; vraždenie sovietskych funkcionárov bolo monopolom NKVD a tá neznášala žiadnu konkurenciu.

Čakajúc v predizbe kancelárie, predtým Hatajevičovej, spomenul som si, ako ho tiež dôsledne chránili, keď som ho naposledy videl na straníckej

schôdzi v Nikopole. Kto vie, kde je teraz? Viem, že ho zatkli, ale neviem, či je stále nažive. Poznal som väčšinu jeho podriadených, ale nikto z nich teraz nebol na okolí; nepochybujem, že zdieľali osud ich šéfa.

Nevedel som nič o následníkovi Hatajeviča. Nikdy predtým som ho nevidel. Po mnohých odmietnutiach som bol pripravený na to najhoršie. Na moje veľké prekvapenie Margolin sa ukázal byť ľudskejší. Nielen, že si vypočul až do konca, čo som mu chcel povedať, ale sa nezdráhal vysloviť mi svoju úprimnú sústrasť.

„Rád by som bol, keby ste mi pomohli, súdruh Margolin," poprosil som ho. „Prečo by mal byť môj prípad opätovne otvorený? Len preto, že zatkli Filina? Nemám s tým nič do činenia! Mňa rehabilitovali na základe faktov."

„Buď trpezlivý, súdruh," povedal Margolin tlmeným hlasom, „mám dojem, že to, čo sa deje s tebou, je veľmi mierne. Prechádzame kritickou fázou revolúcie. Je našou povinnosťou pomáhať strane a nie ju kritizovať. Napriek tomu, pošlem direktívu mestskému výboru strany o tvojom prípade."

„Ďakujem vám. Budem vám veľmi povďačný, ak splníte váš sľub."

„Neďakuj mi, súdruh. Nikto z nás nevie, kde skončíme zajtra."

Posledné slová vyslovil ako cynický žart. Pozrel som sa mu do očí a videl som, že tam nebolo ani stopy po humore. Po návrate do Nikopola som sa dozvedel, že Margolin dodržal slovo; urgentne sa dožadoval spravodlivosti a nestrannosti. V tom čase bol však sám zatknutý, a tak ma jeho intervenovanie vskutku dlhú dobu prenasledovalo. Bolo považované za nový a vážny „dôkaz" môjho spojenia sa s triednymi nepriateľmi.

Druhým miestom môjho hľadania spravodlivosti bol Charkov. Veľmi som sa spoliehal na pomoc Ivančenka, ktorý bol jedným z vynikajúcich priemyselných šéfov krajiny. Bol prísny a bystrý, nekompromisný, požadoval kvalitnú prácu a trestal lenivosť i neznalosť, ale popri tom to bol citlivý a dobrosrdečný človek. Poznal som ho z tejto stránky. Bol som presvedčený, že sa nebude zdráhať a vyjadrí sa v prospech podriadeného, ktorý má pravdu.

V Trubostale som našiel atmosféru paniky. Ivančenka, hrdinu revolúcie, držiteľa každého možného vyznamenania, ktoré Kremeľ kedy udelil, a člena vlády, pozvali podľa všetkého do Moskvy na služobnú cestu. Keď tam prišiel, prijímacia skupina mužov z NKVD ho už čakala a vzala ho do väzenia. Pretože bol v Charkove veľmi populárny, zinscenovali jeho zatknutie v Moskve. V tom istom čase sa všetci jeho kolegovia – Špelty, Strepetov, Spring a ďalší, všetci nestraníci, zhromaždili v Trubostale.

Našiel som len málo takých, čo chceli so mnou hovoriť. V úradoch sedeli teraz noví ľudia s vystrašenými očami. Môj príbeh som predsa len

vyrozprával jednému súcitnému inžinierovi. Vypočul si ma, a potom potriasol hlavou s výčitkou:

„Pozri sa, Kravčenko, ty si myslíš, že máš problém? Počul si, čo sa dnes stalo Konstantinovi Špeltymu? Alebo starému Springovi?"

Obaja, Špelty aj Spring, boli chýrni inžinieri. Čítal som a študoval ich diela. Ich mená zneli priam posvätne pre mladých sovietskych inžinierov. Teraz som počul podrobnosti o ich zatknutí, ako boli vyvlečení z postelí, týraní surovými policajtmi a nahnaní do preplnených nákladných áut s inými väzňami. Opustil som Trubostal s pocitom, ktorý máme pri odchode z cintorína… z cintorína, na ktorom sa prechádzajú mŕtvoly, pretvarujúc sa, že sú živé.

Cestou na okresný výbor strany som išiel popri študentskom internáte „Gigant", kde som bol voľakedy dôležitou osobnosťou. Rozhodol som, zastaviť sa tam. Prešiel som sa po chodbách a nazrel som aj do izby, kde som býval. Ani stopy nezostalo po čistote a poriadku, o ktorý som sa tak snažil a ktorý som propagoval. Budovy bzučali študentmi, takými ako sme boli aj my pred niekoľkými rokmi, rovnako podvyživenými, otrhanými chlapcami a dievčatami, s nádejou a ctižiadostivosťou žiariacou z ich očí.

Po prvý raz za dlhé roky som myslel na Júliu, pôvabnú a šikovnú Júliu, ktorá bola mojou prvou láskou. Kde len bola? Bola nažive? Spomenie si niekedy na mladého komunistu z „Gigantu"?

Keď som sa blížil k okresnému výboru strany, počul som známy hlas.

„Viťa! Viťa! Počkaj, kam ideš?"

Bol to Seňa Volgin, ten istý Seňa, ktorý sa vadil s mojím otcom po Rakovského návšteve v podniku. Seňa bol spoluredaktorom podnikového časopisu a raz som ho vyhrešil pre organizovanie pitia v internáte.

„Seňa! Som naozaj rád, že ťa vidím po toľkých rokoch!"

„Aj ja sa teším, drahý Viťa. Dovoľ mi pobozkať ťa!" A objal ma.

„Buď opatrný Seňa, aby si raz neoľutoval tento bozk. Mám nákazlivú chorobu. Som v zlej situácii…"

„Nehovor! Musíš mi o tom porozprávať. Nie som z tých, ktorí zbabelo hneď utekajú. Počuj, pamätáš sa, ako ma nazval tvoj otec? ‚Mladé kura', ktoré nemôže poúčať o politike ‚starú kvočku', ako bol on. A mal pravdu!"

Sedeli sme na lavičke v parku – pred nedávnom to bol Postyševov park, ale teraz, keď je Postyšev vo väzení, park nemá žiadne meno. Seňa bol vo vojenskej uniforme a mal so sebou aktovku, ktorá vyzerala dôležito. Na jeho spánkoch sa objavili šediny. Oficiálne oblečenie mu nesedelo. Bol stále malý, jednoduchý a nenápadný chlapík.

Načrtli sme naše vzájomné osudy od času, keď sme sa naposledy videli. Seňa mal vysoké postavenie v obvodnom výbore strany.

„Áno Viťa, sedíš tu s významným proletárskym vodcom… stopercentným stalinistom. Videl si niekedy visieť u mäsiara zabité zvieratá? Na stehnách majú pečiatku ‚Testované – jedlé'. Tak to som ja, Viťa, testovaný a vhodný na jedenie. Ale či a kedy budú mať chlapci z čeky na mňa chuť, to neviem."

„Seňa," povedal som, „teraz nie je čas na žarty, teraz je čas na plač."

„Poplakal som si už viac ako som mal. Nemám viac sĺz. Opäť sfúkli iného priateľa ako sviecu… Aj ja už budem čoskoro na rade… Pred tebou mám jednu výhodu. Mám spoľahlivý zdroj útechy – fľašku. Je pravda, že si často uhnem, ale nemaj mi za zlé, keď v týchto zlých časoch ľutujem vás, abstinentov."

Porovnali sme si novinky o vzájomných známych. Väčšina z nich bola vo väzení.

„Tak čo môžeme robiť, Viťa? Plakať? Nie, to nepomôže. Pamätáš si na pieseň: ‚Čo sa stalo, sa nevráti, ako leto sa nevráti…' Červenovlasý Griša ju voľakedy spieval, pamätáš? On si sám pral spodky v komúne a čo iné mohol robiť pokým sa spodky sušili, okrem spievania? Obliekol si ťažký kabát, sadol si na šamlík, brnkal na gitare a spieval. Chudák Griša, zatkli ho pred niekoľkými týždňami. Obaja stále čakáme, tak si na to zaspievajme."

Rozlúčili sme sa s vrúcnym želaním opätovného stretnutia. Súdené nám už ale nebolo. NKVD zatkla Seniu o dva mesiace neskoršie. Jeho príbuzní mi povedali, že bol dosť opitý, keď prišlo po neho NKVD a nahlas si spieval uprostred noci. Chcel som vedieť, čo si spieval. Starú obľúbenú *Čo sa stalo sa nevráti,* povedali mi.

Vlak do Moskvy odchádzal neskoro v noci. Lístky som už mal kúpené. Napadlo mi, že zistím, či je Jelena v meste. Zavolal som jej domov. Zdvihla. Na moje veľké prekvapenie ma jej hlas vôbec nevzrušil. Dlhotrvajúce utrpenie a vnútorné zúfalstvo otupili moje mužské zmysly. S určitými obavami som sa sám seba pýtal: „Mohli títo lotri spáliť vo mne všetko staré cítenie? Vygumovali vo mne romantickú stránku mojej osobnosti?"

S Jelenou som sa stretol v mojom hoteli. Stále bola pekná, jej zvláštny pôvab mi kedysi prenikal telom ako nôž. Ale zostarla a zármutok v jej očiach bol hlbší, ako kedykoľvek predtým. Manžela, povedala mi, zavreli a poslali do koncentračného tábora a ona žila s matkou. Mala skromnú prácu v stavebnej kancelárii. Neopýtal som sa jej, či ešte stále pracuje pre NKVD.

„Ach Viťa, situácia sa zhoršila, nieže zlepšila," vzdychla si. „Viem o tvojom utrpení. Vždy keď som v Dnepropetrovsku, čo ale nie je často, snažím sa stretnúť našich spoločných priateľov. Ty si na mňa zabudol, ale oni nie. Je čarovné nájsť ľudí, ktorí zostali počas týchto ohavných rokov nedotknutí a nepoškvrnení. Je to zázrak."

Keď sme sa na železničnej stanici lúčili, sľúbili sme si, že sa opäť stretneme. Obaja sme však dobre vedeli, že svoj sľub nesplníme.

3 Moskvu som mal rád, hoci to nebolo elegantné a pekné mesto. Aj napriek novým „mrakodrapom" a širokým uliciam to bola „najväčšia dedina v Rusku". Rieka Moskva sa vinula mestom a svojou nespútanosťou vtláčala charakter celému mestu tvorenému množstvom úzkych kľukatých uličiek, malomestskými námestiami, často s byzantskými črtami. Nebol to pekný pohľad, ale toto neplatilo pre toho, kto mal ruské srdce.

Čo sa ma dotklo a čo zapôsobí v Moskve na hociktorého Rusa, je zvláštny pocit z jej starobylosti, jej nemennosti. Bola tam pred Romanovcami a zachovala sa i po nich; bola tam pred komunistami a bude tam aj dlho po nich. Má určité danosti prevyšujúce politiku i plánovanú modernizáciu. Byť v tomto večnom meste spôsobí, že vlastný žiaľ sa vytráca, zmenšuje, ba stáva sa priam zanedbateľným.

Rozhodol som sa neubytovať v hoteli. Bolo by to rovnaké, ako keby som bol v akváriu na polici NKVD. Namiesto toho som poprosil súdruha Míšu a jeho ženu, či by som mohol zostať u nich na pár dní.

Miša bol známy starý revolucionár a teraz bol aktívny v Spoločnosti bývalých cárskych politických väzňov. Štát mu poskytol pohodlný byt a penziu, ktorá zabezpečila starnúcej dvojici obstojné žitie. S mojím otcom bojoval na barikádach. Viac ako desať rokov strávil v okovách v alexandrovskom väzení. Súdruh Miša a jeho žena ma mali za syna, a teda boli šťastní, že ma môžu prijať, mojím bledým a utrápeným výzorom však boli zhrození.

„A ako sa má môj drahý Andrej? Drží sa ešte?"

„Áno, otec sa má dobre a tak ako vždy je pobúrený z toho, čo sa deje."

„My sme generácia vytrvalých mužov. Rád by som sa s ním opäť stretol, aby sme si mohli pohovoriť o starých časoch."

Pri večeri som mu povedal, prečo som prišiel do Moskvy. Nič som nezatajil. Súdruh Miša osobne poznal Lenina, Bucharina a iných velikánov revolúcie. Súčasných vodcov, Stalinom počínajúc, volal krstnými menami. Leninova vdova Krupská sa s ním často stretávala. Aj noví páni sa k nemu chovali ako k jednému zo svojich – až do obdobia veľkej čistky.

Keď som mu rozpovedal svoj príbeh, hlavne o obvineniach otca, jeho druha z barikád, starý Miša sa rozzúril. Odsunul zlostne stoličku a podišiel ku skrini, z ktorej vytiahol ťažkú, zahrdzavenú reťaz. Rinčiaci kov zdvihol obidvoma rukami nad šedivú hlavu a zatriasol ňou s neovládateľným hnevom.

„Tieto okovy som mal desať rokov, lebo som veril v pravdu, spravodlivosť a lepší život!“ vykríkol. „A teraz títo darebáci, ktorí sa nazývajú revolucionármi trýznia naše deti! Preklínam ich! Preklínam sadistov, ktorí prelievajú krv nášho Ruska!“

Bol vysoký, chudý a už chorľavý. Bol to hrozný pohľad, vidieť ho stáť s hrdzavými putami nad hlavou. Spolu s jeho ženou sme sa ho snažili upokojiť.

„Nerozumiem tomu, súdruh Miša,“ povedal som neskôr, „načo je potrebný tento teror. Nie je možné, aby sme boli všetci sabotéri a špióni, aby sme boli len krajinou špiónov a sabotérov – samozrejme s výnimkou politbyra…“

„Nezmysel! Neexistujú žiadne výnimky. Zo samotného politbyra zatkli niekoľko členov a zlikvidovali viac ako tri štvrtiny Ústredného výboru. Kosior, Rudzutak, Čubar, Postyšev sú vo väzení. Aj veľa ľudí blízkych politbyru – Antipov, Mežlauk, Bubnov a veľa, veľa iných bolo postihnutých. Jakovlev, Stetskij a takmer všetci najlepší členovia Ústredného výboru. Pogrom je rovnako krvavý na vysokých miestach, ako je aj dolu.“

„Stalin a jeho klika potrebujú stranu, ktorá nemyslí, Ústredný výbor, ktorý len slepo poslúcha rozkazy a politbyro, ktoré ho vždy a úplne vo všetkom poslúchne. A to aj dosiahli. Tento problém rieši takým istým spôsobom, ako ho vyriešil Peter Veľký – stínaním hláv.“

Večer sme diskutovali s kým sa má spojiť, aby mi pomohol. Krupská nepripadala do úvahy. Od väzenia ju zachránilo len to, že bola Leninova manželka. Jej nenávisť voči Stalinovi a jeho metódam bola notoricky známa a ten, za ktorého prosila o pomoc, bol potom ešte viac prenasledovaný. Aj iní blízki priatelia Mišu boli v chúlostivej situácii. Naraz dostal skvelý nápad:

„Jaroslavskij!“ zvolal. „Áno, ak Jemeljan nie je úplne skorumpovaný, tak nás musí vypočuť!“

Jaroslavskij, jeden zo starých boľševikov, bol stále pri moci, považovali ho za oficiálneho teoretika strany a bol Stalinovým osobným veľkňazom. Bol predsedom Spoločnosti ateistov a napísal komplikované články, v ktorých vysvetľoval a zdôvodňoval každé nové Stalinovo násilie. Do pomoci z tejto strany som veľké nádeje nevkladal, ale súdruh Miša presvedčil sám seba, že šanca tu je. Vari ho Jaroslavskij nepozná tucty rokov? Vari nebojovali spolu proti cárovi a neboli spolu vo väzení?

Na druhý deň mu súdruh Miša zatelefonoval a dohodol si stretnutie. Už aj to bolo samo o sebe veľkým úspechom. Keď sme prišli na Ústredný výbor, priepustky nás už čakali. Jaroslavskij mal oblečenú tradičnú ruskú košeľu.

Objal a bozkal súdruha Mišu a so mnou si srdečne potriasol ruku. Na chvíľu mi nádej naplnila dušu. Bol súdruhom starej gardy, muž z idealistickej generácie môjho otca.

Sotva začal súdruh Miša vysvetľovať dôvod našej návštevy, zamrzla jeho tvár výrazom úzkosti. So stúpajúcou nervozitou začal sa pohrávať s dlhou bradou zafarbenou nikotínom.

„Jemeljan, to je všetko," dokončil súdruh Miša. „Ak nám pomôžeš, budem ťa mať rád, ako vlastného brata. Ak nie, budem presvedčený, že aj ty, Jemeljan, si stratený…"

„Prepáč mi, Miša," Jaroslavského tón hlasu sa zmenil na formálny. „Keď prídeš za mnou ako starý priateľ, to je jedna vec, keď však prídeš za mnou, ako ku zodpovednému šéfovi straníckej kontroly, je to niečo celkom iné. Mojou úlohou je ochrániť stranu a jej vodcu od nepriateľov. Tu nie je miesto na priateľstvo a protekciu. Nemôžeme si dovoliť byť nerozhodní. Rozumieš?"

„Áno, rozumiem. Ale načo okolo toľko rečí? Nie som masovým zhromaždením, ani stranou ateistov. Pomôžeš, alebo nie? Hovor otvorene."

„Nerozčuľuj sa, starý priateľu. Súdruh Kravčenko, môžete nás nechať na pár minút osamote, aby som mohol hovoriť viac otvorene?"

„Nie, nie, on tu zostane, Jemeljan!" zvolal súdruh Miša. „Nebudem sa podieľať na tých novopečených tajnostkárstvach a intrigách. Sme súdruhovia alebo nie?"

„V poriadku, ako si želáš," Jaroslavskij pokrčil ramenami.

Z jeho úradu sme vyšli skormútení a zlomení na duši. Oči súdruha Mišu boli zaliate slzami; musel sa držať môjho ramena, aby som mu pomohol ísť.

„Tak aj Jemeljan je mŕtvy – tento čestný a smelý Jemeljan, ktorý bol niekedy mojím kamarátom. Ach Viťa, dobre, že som už starý. Aspoň nebudem dlho svedkom týchto ohavností."

Jediným dôkazom priateľstva Jaroslavského bolo, že mi poskytol niekoľko mien a telefónnych čísel významných funkcionárov a súhlas s použitím jeho mena na vybavenie audiencie na Ústrednom výbore strany. Nasledujúce dni som sa s týmito ľuďmi stretol. Z ich správania sa – všetci boli priateľskí, usmiati, ale prísne formálni – som usúdil, že ich Jaroslavkij informoval, aby sa ku mne chovali pekne, ale aby nič nepodnikli. Ani ľudia blízki Stalinovi si nemohli dovoliť pomôcť „sabotérovi".

Prezrel som si zoznam moskovských adries, či tam nie je niekto, koho by som mohol ešte vyhľadať. Ako som tak čítal mená, mnohé som vyškrtol zo zoznamu – niekto zomrel, iný spáchal samovraždu, iní sú vo väzení. Nakoniec som natrafil na meno, pri ktorom som zastal.

„Lazarev!“ povedal som si. „Nájdem ho. V určitom slova zmysle to bol on, kto ma vyprevadil na cestu, ktorá ma priviedla do tejto slepej uličky. Nebol to jeho vplyv v Doneckej oblasti uhoľných baní, ktorý ma priviedol do organizácie Komsomolu?“

Keď som zazvonil na bytový zvonček, dvere mi prišli otvoriť dve staršie ženy. Hľadeli na mňa so strachom v očiach a keď som sa pýtal na Lazareva, jedna z nich začala plakať.

„Môj chudák syn odišiel… takmer pred rokom… Neviete? Povedali, že bol nepriateľom ľudu. Neznabohovia! Mučitelia!“

A tak som sa dozvedel, že môj prvý učiteľ v komunistickom hnutí patril tiež k vyvrheľom. Doplatil na tú stránku svojej osobnosti, ktorá odzrkadľovala fakt, že obraz Tolstého mal vedľa obrazov Lenina a Marxa.

Vyčerpaný neúspechom a zármutkom týchto dní musel som navštíviť rodinu A. Vždy som mohol počítať, že so starou paňou a jej pôvabnou dcérou Táňou strávim príjemnú hodinu alebo dve. Napriek mnohým tragédiám si uchovali niečo zo svojej prirodzenej chuti do života. Súdruh A. s manželkou a malým synom utiekli po roku 1905 do Ameriky, aby unikli cárskej polícii. V Spojených štátoch sa im narodili deti, chlapec a dve dievčatá, ktoré vyrastali ako typickí Američania.

Po revolúcii sa rodina vrátila do Ruska. Lenin ich osobne privítal. A. zastával počas občianskej vojny mnohé významné posty. Keď raz viedol na Ďalekom východe útvar červených partizánov proti bielym a Japoncom, padol do zajatia. Jeho telo rozsekali na kúsky a spálili, na čo sa ostatní zajatci museli prizerať. Na konci občianskej vojny sa zronená rodina vrátila do Moskvy, kde jej Lenin dal byt a penziu ako uznanie hrdinských služieb A. Starší syn vyrástol a stal sa inžinierom – prostredníctvom neho som sa zoznámil s celou rodinou. Pred rokmi ho počas prvej čistky poslali do koncentračného tábora. Ženy zostali samotné.

Prišiel som bez ohlásenia k ich bytu v starom, už dosť poškodenom, dome. Dvere boli zamknuté a zapečatené voskom. Rozpoznal som hrôzostrašné iniciálky NKVD. Susedka vystrčila hlavu z dverí, aby videla, kto je tam.

„Ó, Bože, buď nám na pomoci, mladý muž. Občianku A. a jej dcéru zatkli a poslali do vyhnanstva!“

Rýchle zavrela dvere so strachom, že povedala toho príliš veľa. Úplne otrasený som opustil dom. Po niekoľkých krokoch som zbadal, že ma niekto sleduje. Iba jeden pohľad na jeho čižmy a bol som si istý, že mám do činenia s človekom NKVD, a to aj napriek tomu, že mal na sebe civilný plášť. To mi ešte tak chýbalo, aby som si naplnil čašu trápenia, do ktorej bude zrejme zahrnutá aj táto návšteva zlikvidovanej rodiny!

Našťastie išiel v tom momente popri mne ošarpaný taxík. Skočil som doň a požiadal šoféra, nech ma rýchle zavezie na železničnú stanicu, aby som nezmeškal vlak. Na stanici som mu zaplatil a našiel si iný taxík, ktorý ma zaviezol o niekoľko ulíc ďalej do bytu súdruha Miša. Keď som povedal milým hostiteľom o mojom zážitku, strýko Miša sa opäť rozčúlil.

„Podvodníci! Nie je to o nič lepšie, ako za čias cára," zvolal a rozčúlený kráčal hore-dolu po miestnosti. „Nie, je to len horšie – je to tisíckrát horšie. V tých časoch sme mali súdy, obhajcov a šancu na záchranu. Keď sme mali politické problémy, naši priatelia sa nám nevyhýbali. Naopak, navštevovali nás a snažili sa nám pomôcť. Zvolali protestné schôdze, písali vláde, novinám a protestovali v parlamente. Teraz je len strašné ticho, strach a všade vládne zbabelosť."

„A ešte jednu vec, Viťa. Za našich čias sa zdalo, že celý svet je na našej strane. Demokraticky a liberálne orientovaní ľudia v Anglicku, Francúzsku a v Amerike sa vyjadrovali proti násiliu a morálne nás podporovali. Ale dnes sme akoby vo väzení. Vonkajší svet vôbec nevie, čo sa tu deje. Ľudia, ktorí by mali byť na našej strane, sú často na strane utláčateľov a iróniou je, synku, že sa nazývajú ‚priateľmi Sovietskeho zväzu'."

„Priatelia despotizmu by bolo lepšie označenie pre týchto hlupákov," povedal som.

„Viťa, v našej knižnici si niekedy pozriem francúzske a anglické noviny. Samozrejme, povolených je len niekoľko vybraných novín. Veril by si, že píšu o ‚demokracii' a o ‚nádhernom novom živote v Rusku'? Nežartujem. Raz som videl americkú knihu o našej krajine. Prečítal som si niekoľko strán a nemohol som uveriť vlastným očiam. Jej hlúpy autor bol v Rusku, ale… nič nevidel, nič, a ničomu nerozumel. Našu krvácajúcu vlasť opísal ako by bola nebom na zemi. Chrapúni! Šarlatáni!"

„Ale, strýko Miša, nie je predsa možné, aby celý svet nič nevedel o tom, čo sa tu deje. Nie je možné, aby sa celý svet zbláznil."

„Isteže, vyzerá to všetko beznádejné, ale aj keby existoval niekto vonku, čo tomu rozumie, zatiaľ som o tom nenašiel žiadnu informáciu. Zúčastnil som sa na mnohých recepciách so zahraničnými delegáciami, s profesormi a študentmi. Z ich nadšenia a primitívnych otázok mi bolo jasné, že nevedeli vôbec nič o hrôzach, ktoré podstúpil ruský národ. Nevedeli nič o tom, kto je tu v sedle. Viťa, je to strašné…"

Sadol si, odvrátil odo mňa tvár a začal plakať.

Posledným pokusom v mojom márnom úsilí nájsť spravodlivosť bol telefonát na komisariát ťažkého priemyslu. Atmosféra bezhraničného utrpenia zachvátila celú organizáciu a nikto sa to ani nesnažil zatajiť. Zostalo tam iba niekoľko ľudí z tých, ktorých som v minulosti poznal. Zdalo sa mi ne-

miestne, aby som s mojimi problémami obťažoval tamojších funkcionárov, ktorí si neboli istí, či sami zostanú nažive; bolo to miesto plné duchov zlikvidovaných vedúcich, prostých robotníkov, komunistov i nekomunistov.

Od vedúcich, ktorí sa odvážili so mnou hovoriť, som sa dozvedel o dopade teroru NKVD na sovietsky priemysel. Muža, ktorý mal zásluhu na vybudovaní sovietskych naftových zdrojov, M. Barinova, zlikvidovali spolu so všetkými spolupracovníkmi a pomocníkmi. Tak isto odstránili Alperoviča, zodpovedného za výrobu obrábacích strojov, jeho asistenta Stepanova aj mnohých iných. Takmer všetci hlavní spolupracovníci Ordžonikidzeho – napríklad Alexander Gurevič, Ruchimovič a Pavlinovskij – už neboli na slobode. Gurevič bol šéfom celého hutníckeho priemyslu v krajine, neskôr som sa dopočul, že vo väzení oslepol a tam aj zomrel. Jeho asistent, Anton Točinskij, ktorý bol považovaný za popredného ruského inžiniera, bol tiež zatknutý. Len niektorí najvyšší zamestnanci, vedúci oddelenia komisariátu, riaditelia trustov a inštitútov unikli tejto víchrici teroru.

Aby som poskytol aspoň čiastočný obraz rozsahu tejto masakry, vymenujem teraz niekoľko zlikvidovaných ľudí, s ktorými som sa osobne stretával. Pre nezasvätených ich mená neznamenajú nič, ale pre tých, ktorí boli zamestnaní v sovietskom ťažkom priemysle, je to zoznam našej technickej inteligencie:

I. Bondarenko, riaditeľ Závodu na výrobu motorov v Charkove; Konstantin Butenko, vedúci kombinátu v Kuznecku; Ganšin, ktorý riadil naftový priemysel na Ďalekom východe; Gvacharia, riaditeľ Makajevského závodu v Doneckej oblasti; Ossipov-Schmidt, hlava trustu na výrobu umelého kaučuku; Michajlov, námestník riaditeľa chýrnej priehrady Dneprostroj; S. Makar, preslávený staviteľ Magnitostroja; Gugel, riaditeľ Azovského oceľového kombinátu v Mariupole; I. Kosior, brat zlikvidovaného člena politbyra, ktorý bol začas zodpovedný za celý priemysel na Ďalekom východe; M. Vlasov, šéf Čeljabinských železiarní; G. Kržeminský, hlava mangánového trustu v Nikopole; Nikolaj Radin, riaditeľ Mariupolského závodu; Fjodor Logijko, riaditeľ Nižno-Dneprovského závodu; Zvaisne, riaditeľ závodu Lysva na Urale; Izák Rogočevskij, riaditeľ oceliarne v Záporoží; Nikolaj Donskov, hlava Čusovajskej zlievárne; Chazanov, šéf metalurgie na celom Urale; Trachter, hlava rudného trustu v Krivom Rogu.

Tieto mená som vybral takmer náhodne a mohol by som pokračovať v pamäti ešte na niekoľkých stranách. Zvolil som len mená vyššie postavených spolupracovníkov.

Pri návrate z Moskvy som vo vlaku stretol priateľa Jakova Vesnika, vtedajšieho riaditeľa hutného kombinátu v Krivom Rogu. Vtedy som jeho

slovám nevenoval príliš veľkú pozornosť, ale z nejakého dôvodu mi utkveli v pamäti a časom sa stali oveľa významnejšími. Vesnik bol veľký revolucionár, vplyvný staviteľ a starý boľševik, ktorý sa nepoddal novým totalitným metódam. Bol vyznamenaný najvyššími radmi Červenej armády a keď ho presunuli do priemyselnej oblasti, spolupracoval s Ordžonikidzem, Molotovom a s inými predstaviteľmi sídliacimi v Kremli. Často reprezentoval našu krajinu na obchodných misiách v zahraničí.

Potešil sa z nášho náhodného stretnutia. Zhodou okolností aj on bol v Moskve, aby sa vyhol zatknutiu. Vesnikova pôvabná manželka Jevgenija, ktorá bola v krajine známa, bola nedávno vyfotografovaná so Stalinom v Kremli. Uverejnenie tejto snímky sa zdalo zárukou imunity pre ňu i jej muža. Ale Vesnik si nerobil žiadne ilúzie.

„Očakávam, že ma po návrate do Krivého Rogu zatknú," povedal mi. „Aj ja som zistil, že v Moskve nám nikto nepomôže. Zapríčinili to najvyššie miesta. O nás, starej garde, ktorá bojovala s Leninom, budeš počuť ohovárania, že sme organizátori fantastických medzinárodných sprisahaní, budú nás označovať za zradcov a nepriateľov ľudu. Pamätaj si, že toto nactiutŕhanie je maskou niečoho iného. Stalin a strana nemôžu predsa povedať masám pravdu: že je to veľký boj o moc v strane. V takom prípade by sa masy mohli prikloniť na jednu stranu a Stalin sa obáva, že väčšina by mohla byť proti nemu."

Dlho sme sa rozprávali. Spomenul aj jeho cesty do zahraničia. Pozrel sa mi do očí.

„Ak budeš mať možnosť povedať svetu za hranicami o našich hrôzach, Viktor Andrejevič, bude to tvoja svätá povinnosť. V tejto situácii Rus, ktorý miluje svoju vlasť a jej ľud, nemôže vykonať väčšiu službu. Zápas o oslobodenie Ruska nemôže a nesmie prestať."

Jeho predpoklad o zatknutí bol správny. Zavreli aj manželku, napriek jej krátkemu okamihu slávy, keď sa zúčastnila fotografovania s vodcom. Slová priateľa mi teraz znejú v ušiach priam prorocky.

4 Bol už večer, keď som dorazil do Nikopola po mojej zbytočnej ceste. Cítil som sa skleslý a bez nádeje. Priblížil som sa k môjmu domčeku a divil som sa, prečo sa nesvieti. Kde je Paša? Veď som jej napísal, kedy prídem, mala by byť doma. Skúsil som otvoriť dvere. Boli zamknuté. Zaklepal so silnejšie a silnejšie. Žiadna odpoveď. Prsty strachu ma začali škrtiť.

So zovretým hrdlom som prišiel k susednému domu. Sused bol pracovníkom v našom závode a pozrel sa na mňa taký vyjavený, akoby videl ducha.

„Viktor Andrejevič!“ zašepkal. „Ste to naozaj vy? Živý? Nezatknutý? Vďaka Bohu!“

„Čo sa deje? Kde je Paša? Bol som len na služobnej ceste v Moskve.“

„Neviete nič, Viktor Andrejevič? Odvolali vás z funkcie a vyhodili vás z domu. Neviem, kde sú vaše osobné veci. Prišlo nákladné auto a zobralo ich…“

Požiadal som ho o dovolenie zatelefonovať Bračkovi.

„To som rád, že si sa vrátil, Viktor,“ povedal riaditeľ.

„Ale Pjotr Petrovič, čo sa stalo? Prečo ma vymkli z vlastného domu?“

„Neboj sa. Drž sa. Na príkaz mestského výboru strany som ťa musel odvolať z funkcie. Preložil som ťa do funkcie vedúceho technického oddelenia závodu. Pochop ma, že som nemal inú možnosť a že ma to veľmi mrzí.“

„Len mimochodom, rezervoval som ti izbu v závodnom hoteli v Nikopole. Nič zvláštneho, ale nič iného nebolo k dispozícii.“

Vrátil som sa do mesta. Riaditeľ hotela ma už očakával. Sympatizoval so mnou. Vedel, aká zmena ma očakáva, po luxusnom dome s garážou i záhradou a ospravedlnil sa, keď mi ukázal moju izbu. Izba vyzerala ako väzenská cela s odlupujúcimi sa tapetami a stala sa mi „domovom“ do konca môjho pobytu v Nikopole. Moje knihy a iné osobné veci boli nahádzané v kúte miestnosti. Okrem postele tam bol malý stolík, skriňa, malé zrkadlo a na stene visel vyblednutý portrét Stalina. Nebol tam ani záchod, ani umývadlo.

Bol som príliš unavený na to, aby som mohol myslieť a niečo cítiť. Spal som tuho až do rána.

XVII.
Mučenie o polnoci

1 Mal som plné nohavice, keď som rozpoznal Geršgornov hlas v telefóne. „Tak-tak-tak, vtáčik sa nám vrátil z dlhej cesty… Dúfam, že sa ti bude páčiť nový byt v hoteli… Uvidíme sa dnes o polnoci!“

Ako vždy, musel som na neho čakať. Dnes som bol prvý deň v práci v novej funkcii vedúceho technického oddelenia podniku. Robil som od rána do večera a zväčša som bol na nohách. Poníženie spôsobené odvolaním z funkcie a vyhodením z bytu ma trápili viac ako telesná únava. V každom prípade som bol vyčerpaný, skormútený a hlava sa mi krútila, keď ma Geršgorn konečne prijal vo svojej kancelárii.

„Teda Kravčenko,“ usmial sa Geršgorn s úškľabkom, „dúfam, že si mal úspešnú služobnú cestu. Nemáme radi, keď sa naše vyšetrovanie preruší.“

„Mal som úradné povolenie,“ odpovedal som mu.

„Viem, viem. A predpokladám, že si hľadal ‚ochranu‘ u Ivančenka a Margolina, hm? Ale teraz sú obaja zavretí ako nepriatelia režimu.“

„Áno, súdruh Geršgorn, hľadal som Ivančenkovu pomoc. A prečo nie? On bol veľa rokov mojím vedúcim a členom výboru. A čo sa týka Margolina, on bol vtedy tajomníkom strany v našom okrese. Nakoniec, ja som ich do tých funkcií nenavrhol.“

„Samozrejme, že ty si ich nenavrhol. Ale zaujímavou zhodou okolností sa všetci tvoji priatelia a mecéni ukázali byť zradcami. Filin, Margolin, Ivančenko a mnohí iní. Povedz mi, ako je to možné, že Margolin napísal o tebe pochvalný list mestskému výboru. Boli ste dobrí priatelia, som si istý.“

„Toho človeka som videl len raz v živote, keď som bol v jeho kancelárii.“

„O tom pochybujem… Ale nechajme to teraz tak. Mňa viac zaujíma ten sabotér Ivančenko. Poznal si ho veľmi dlho…“

„Áno, ale nevedel som, že bol zradca.“

„Ty si si nikdy nevšimol žiadne náznaky deštrukcie a sabotáže, keď si s ním pracoval a bol si jeho dôverným priateľom?“

„Nie, nikdy!“

„Čo mi môžeš povedať o jeho pôsobení v rezorte výroby potrubia?“

Povedal som mu všetko, čo vedela celá krajina. Geršgornova napuchnutá a od potu sa lesknúca tvár mala teraz výraz nahnevanej grimasy. Všimol som si, že jeho tučné krátke prsty netrpezlivo poklepkávali po stole.

„Kravčenko, nebuď smiešny. Vieš dobre, že to nie je informácia, ktorú potrebujem.“

„To je jediná informácia, ktorú mám.“

„Myslím, že ti môžeme pomôcť osviežiť si pamäť, kým s týmto tvojím ‚tréningom‘ skončíme. My sme zvyknutí na zanovitých zákazníkov ako si ty. Teraz mi povedz, čo vieš o stykoch Ivančenka a Kabakova?“

„Kabakov bol tajomníkom strany v Uralskej oblasti a členom Ústredného výboru strany až pokým ho nezatkli. Prirodzene, Ivančenko ho musel stretávať často. Ale ja neviem o tom nič zvláštne alebo neobvyklé.“

„Inými slovami, nebudeš spolupracovať.“

„Som ochotný hovoriť, ale iste odo mňa neočakávate, že si budem vymýšľať.“

Vonku sa už brieždilo a čím bol Geršgorn viac unavený, tým hovoril hlasnejšie a urážlivejšie.

„Povedz mi, Kravčenko,“ povedal náhle počas inej otázky, „prečo sa obávaš zatknutia? Prečo sa naháňaš za hľadaním pomoci, dokonca od súdruha Jaroslavského? Snáď preto, že sa vo vnútri cítiš vinný?“

„Prosím, odpusťte mi. Je už päť hodín a o ôsmej musím byť v robote. Ak nie som zatknutý, tento čas nie je najvhodnejší na filozofické debaty.“

„Máš pravdu… Budeme mať k dispozícii ešte veľa nocí na takú diskusiu. Svojím spôsobom sa venujem štúdiu ľudskej psychológie. Ty, ako inžinier, skúšaš pevnosť kovov, ich pružnosť a ich vlastnosti, že? A ja, ako dobrý čekista – vyšetrovateľ, skúšam pevnosť ľudských charakterov, politickú pružnosť ľudskej mysle, a tak ďalej. Teda, dovidenia, pokým sa opäť stretneme.“

Keď som vstal, zapotácal som sa, taký som bol stŕpnutý. Zronený som sa opieral o roh stola a povedal som:

„Geršgorn, pozrite sa, poznám vás niekoľko rokov a vy poznáte mňa. Vážne si myslíte, že som sabotér? Prosím, odpovedzte mi.“

„Ale áno, poviem ti. My čekisti začíname tak, že najprv veríme všetkým obvineniam. Inak sa nikam nedostaneme. Podľa mňa, každý je vinný, pokým nedokáže svoju nevinu. To je na dnes všetko. Môžeš ísť!“

Neskoro popoludní som sedel za stolom vo svojej novej kancelárii. Bol som omámený z nedostatku spánku, boleli ma všetky svaly a oči ma pálili. Zúfalo som sa pokúšal sústrediť sa na technické správy predo mnou. Vtom zazvonil telefón. Bol to Bračko, jeho hlas bol taký zlomený, že som ho takmer nespoznal.

„Viktor Andrejevič! Teraz som na rade ja – práve sa skončila schôdza závodného výboru. Vylúčili ma zo strany. Som vylúčený, po viac ako dvadsiatich rokoch!“

„Pjotr Petrovič, to nie je možné…“

„Áno, dnes večer dokončí tento proces tajná schôdza strany v našom podniku. Chcem sa vás opýtať – neviem, ako to vyjadriť? Ale som presvedčený, že mi určite budete rozumieť. Chcem vás požiadať, aby ste sa ma nezastali. To by len zhoršilo moju situáciu.“ Potom náhle položil telefón.

Po krátkom a nepokojnom spánku som išiel na schôdzu. Nový tajomník okresného výboru Kondrašin pracoval ako inžinier v mojom oddelení. Bol to ľstivý a prešibaný človek. Jeho talentom bola schopnosť vyhnúť sa akejkoľvek zodpovednosti, čo bolo v sovietskom systéme neoceniteľné. Poveril súdruha Losa, mladíka smädného po moci, predniesť obvinenia proti Bračkovi.

V dlhej, vášnivej a úplne chaotickej reči súdruh Los obvinil Bračka zo všetkých hriechov obsiahnutých v súčasnom slovníku používanom pri politických čistkách. Od zlého stavu bytoviek, nadmerného počtu vyrobených nepodarkov, nízkych platov, až po obrovský počet zatknutých vo všetkých oddeleniach závodu – toto všetko zapríčinil podľa Losovej logiky Bračko; všetky uvedené hriechy boli dôkazom úmyselnej a diabolskej sabotáže!

„Vyhoďte ho!“ zakričal ktosi a ostatní sa pridali ako zbor. „Už je na čase! Zbavme sa tohto sabotéra!“ Všimol som si, že najhlučnejšia bola skupina robotníkov z ubytovne. V tomto prípade, prirodzene, nemali títo robotníci ani potuchy o práci či charaktere obvineného riaditeľa kombinátu, v ktorom boli len bezvýznamnými kolieskami. Oni však využili túto príležitosť, aby vyjadrili svoju nespokojnosť s vedúcim podniku. Nepozastavili sa nad tým, že o platoch, cenách, aj o prideľovaní ubytovania sa rozhodovalo v Moskve.

„Kto sa chce vyjadriť?“ opýtal sa Los.

Členovia strany sa jeden za druhým dožadovali vylúčenia. Každý z nich pridal ešte viac obvinení k veľkej kope nahrabaných nezmyslov. Potom sa prihlásila o slovo žena. Nebolo možné spochybniť jej úprimnosť.

„Súdruhovia,“ prehlásila, „pracujem v Nikopolskom metalurgickom kombináte. Konečne mi je jasné, prečo žijeme biedne, prečo je nedostatok bytov pre robotníkov, prečo je nedostatok slušného oblečenia… Títo Bračkovci si žijú v extravagantnom štýle, ale drina proletariátu sa ich netýka. Zbavme sa sabotérov! Dosť dlho sme im boli na posmech!“ Jej fanatické vystúpenie vyvolalo búrlivý potlesk a ovácie.

Konečne sa dostal k slovu Bračko. Uvedomil si, že jeho situácia je beznádejná, že na tejto rozvášnenej schôdzi jeho slová už nenájdu porozu-

menie. Títo ľudia sú smädní po odplate, potrebujú vhodného obetného baránka za ich osobnú nespokojnosť. Bračko začal hovoriť o svojom dvadsaťročnom období verného komunistu. Rozprával o svojej činnosti pred revolúciou, ako bol dôstojníkom a skrytým boľševikom na fronte i o tom, ako presviedčal vojakov o právach robotníkov. Prerušovali ho výkrikmi a hnusnými nadávkami.

„Nehraj sa na demagóga! Máme dosť tohto hnoja! Vyhoďte ho!"

Dolu Bračkovými lícami tiekli slzy. Ale nadávky v ňom prebudili bojovného ducha a jeho hlas prekričal hluk v pléne. Odrazu veľká sála previnilo a zahanbene stíchla. Zaťatú päsť zdvihol nad hlavu.

„Ja, Bračko, som týmito rukami napadol Zimný palác ruských cárov! Bojoval som proti bielym aj proti okupantom! Na tele mám jazvy z mnohých zranení utrpených za revolúcie. Potom som pätnásť rokov pracoval od rána do noci, budoval som a budoval – napriek hrozným prekážkam."

„A za toto všetko tu zrazu stojím pred vami, aby ste ma roztrhali na kúsky? Prečo? Za to, že čo som ja budoval, vy teraz ničíte! Obviňujete ma za životné podmienky, za ktoré som bojoval zo všetkých síl. Nežiadam nič od vás. Pokračujte, dokončite túto špinavú robotu. Je mi jasné, že som vybavený, nezávisle od vášho rozhodnutia. Len chcem, aby ste rozmýšľali nad tým, čo robíte. Môj osud ponechám vášmu svedomiu. Žiadne vaše reči ani žiadne vaše nadávky nezmenia nič na tom, že som úplne nevinný. Verte mi alebo nie, milujem ľudí mojej rodnej krajiny. Svoj život som za nich riskoval tisíckrát, a aj keď mi teraz oni za odmenu zničia život vlastnými rukami, prijmem to ako vojak. A to je všetko, čo som vám chcel povedať."

Hlasovanie za jeho vylúčenie bolo jednohlasné. Opustil som schôdzu a išiel autom do Bračkovho domu, kde ma slúžka vpustila dovnútra. Po chvíli prišiel, mlčky ako tieň, telo sa mu chvelo, ako potláčal plač.

„Akosi som tušil, že budete na mňa čakať, Viktor Andrejevič," povedal. „Zo srdca vám ďakujem. Nezabudnite, ak budete mať príležitosť – keď sa toto šialenstvo pominie – povedzte tým, ktorí budú ochotní počúvať, že to boli nehorázne lži, z ktorých ma obvinili."

Nedovolil mi zostať dlhšie ako pár minút. Ak by čekisti zistili, že sme sa stretli, bolo by to zlé pre nás oboch. On nepochyboval o tom, že ho zatknú. NKVD sa vždy usilovala získať v predstihu masovú podporu obyvateľstva. Aj v tomto prípade by to uľahčilo ich robotu.

Bračko neprišiel na druhý deň do roboty. Dozvedel som sa, že sa rozhodol ísť do Dnepropetrovska a odvolať sa na okresnom výbore. Nedostal sa ďalej ako do Záporožia, kde ho vysadili z vlaku. Odvtedy som ho nevidel a ani neviem nič o jeho osude. O dva dni zatkli jeho ženu, ženinu sestru a jeho sekretárku. Prežili to len jeho staručká mama a šesťročná neter, ktoré

žili s nimi, ale aj ich vyhodili z domu. Starká, ktorá z tejto tragédie zošalela, sa dlho túlala ulicami Nikopola, vypytujúc sa ľudí, či nevideli jej „malého Pjotra", ktorý sa stratil. Nakoniec zmizla aj ona.

2 V tom istom týždni sa mestský výbor opäť zaoberal prípadom „Kravčenko". Všeobecne sa predpokladalo, že môj osud sa naplnil. Ale moja šťastná hviezda nestratila svoju moc. Spomenul som si, že to bol Bračko, ktorý mi pripomenul moju šťastnú hviezdu, keď som našiel stratené dokumenty. V ten deň sa na prvej strane Nikopolskej tlače objavil článok, obviňujúci skupinu inžinierov z nášho podniku z rôznych politických zločinov, hlavne z ich drzosti voči robotníkom. K hlavným vinníkom, podľa toho článku patrili Makarov a Šajkevič – moji hlavní žalobcovia.

Úder namierený na mňa, ma zázračne minul. Nepochybujem o tom, že Los si uvedomil, že teraz nemôže vzniesť obvinenie proti mne, lebo jeho svedkovia boli sami v nemilosti. Stranícky výbor odložil môj prípad a začal sa zaoberať novou senzáciou. Obaja, Makarov aj Šajkevič, boli vylúčení zo strany. Neskôr som sa dozvedel, že publikovanie a načasovanie článku, ktorý ma zachránil, neboli náhodné – zariadil to starý Silinin a ďalší moji priatelia.

Bračkove uväznenie rozpútalo v podniku novú vlnu strachu. Následne zatvorili mnohých jeho priateľov a spolupracovníkov. Hlavný inžinier Višnev bol v stave ťažkej melanchólie. Musel som si ním hovoriť o nejakom probléme na mojom oddelení. Po niekoľkých slovách som si uvedomil, že nie je v poriadku. Sedel za stolom oblečený v najlepšom obleku, na hrudi mal pripnutý Leninov rad, plakal ako malé dieťa a takmer nedýchal.

„Viete, Viktor Andrejevič," začal hovoriť, „keď ma prídu zatknúť, so mnou zavrú aj Lenina. Nikto sa o mňa nestará. Nikto ma nerešpektuje ako hlavného inžiniera. Len Lenin sa so mnou rozpráva."

O dva roky som sa od priateľa dozvedel, že Višnev sa počas vyšetrovania duševne úplne zrútil. Tajní policajti si mysleli, že jeho šialenstvo bolo len trikom, aby sa vyhol vyšetrovaniu a preto ho týrali, až pokým si neboli istí, že sa skutočne zbláznil.

O niekoľko týždňov ma raz v noci zobudili. Volali ma k telefónu, ktorý sa nachádzal na prízemí vo vestibule hotela. Obliekol som sa a zišiel dolu. Volal ma Geršgorn. Nariadil mi prísť okamžite na NKVD.

Opäť sedel vo svojej kancelárii, ktorá mi pripomínala operačnú sálu. Takmer som mu záviděl jeho zdravý výzor, ktorý mu priam vyžaroval z tváre. Keby som aj ja mal tú niekdajšiu vitalitu… nespavosť, úzkosť a beznádejný chaos v práci ma vyčerpávali, cítil som sa slabý a napínalo ma.

„Tak pokračujme trocha v našej diskusii," zahlásil Geršgorn sršiac energiou a zdravím. „A dúfam, že budeš rozumnejší a tentoraz budeš lepšie spolupracovať."

„Čo odo mňa chcete?"

Geršgorn udrel päsťou na stôl. Potom sa zahnal rukou k mojej tvári.

„Tu sa my pýtame!" zreval na mňa. „Ty len odpovedaj! Rozumieš?"

„Rozumiem… Lenže zatiaľ nie som zatknutý, som stále vzorným členom strany…"

„Tu teraz nie je dôležité – pre nás si len sabotér. Opäť sa ťa pýtam, čo vieš o sabotážnej činnosti Ivančenka? Mal si dosť času premyslieť si to."

„Neviem nič."

„Pozri sa Kravčenko, bude pre teba lepšie a ušetríš mi veľa času a námahy, ak začneš hovoriť. Máme metódy, ako ľuďom rozviazať jazyk. Vieme dosiahnuť, aby boli poddajní ako hodváb či mäkkí ako maslo. Rozumieš mi?" Povedal to s veľkým pôžitkom, takmer nežne.

„Ak si ceníš vzhľad svojej tváre – si dobre vyzerajúci chlapík – mal by si byť viac nápomocný…"

„Hovorím vám úprimne, nemôžem povedať veci, o ktorých nič neviem, alebo sa nestali."

„Tak teda nechceš hovoriť?"

V tom okamihu zadrnčal telefón. Volal ho Dorogan. Geršgorn mi kázal počkať vonku na chodbe. Vyšli sme z kancelárie a dal ma strážiť čekistovi.

„Čakaj s týmto občanom na mňa," povedal.

Štyria, alebo piati muži už stáli na chodbe, obrátení ku stene, s rukami zopnutými za chrbtom.

„Občan, choď na koniec radu a zaujmi taký istý postoj," nariadil mi čekista a posotil ma smerom k ostatným.

„Ale ja nie som zaistený. Som tu len na žiadosť súdruha Geršgorna!"

„Zavri hubu a rob, ako ti hovorím! Obráť sa ku stene, ruky za seba a neopováž sa obrátiť. A neopieraj sa hlavou o stenu."

Postavil som sa do radu vedľa ostatných mužov. V prítmí chodby sme nevideli jeden na druhého, ani čo sa deje za naším chrbtom. Počas nasledujúcich štyroch hodín čo som tam stál, sa do radu pripojili aj iní muži. Počul som o tejto forme týrania, v príručkách NKVD patrila k najmiernejším, a teraz som ju pocítil na svojej vlastnej koži.

Kto nezažil státie z donútenia v jednej polohe s tvárou obrátenou k ničomu, nikdy nemôže pochopiť, aké je to ťažké. Ruky, plecia a nohy sa stávajú každou minútou ťažšie a ťažšie, akoby boli z olova. Postupne si začnete cítiť každú časť tela, každý prst vnímate ako samostatné závažie… tony a tony ničiacej únavy. Myslíte si, že to už nevydržíte, a predsa to vydržíte…

Srdcervúce výkriky sa šírili z miestností na chodbe, vrieskanie a nadávky, zvuky úderov a tupý zvuk tiel padajúcich na podlahu. Ľudí vypočúvali bitkou a vyhrážkami. Neviem, ako dlho som tam stál, keď som začul kroky a hlasy na konci chodby. Ktosi začal spievať:

Plná sily, voňajúca a krásna,
kvitla jabloň v našej záhrade…

„Zavri hubu," zareval čekista. „Zariadim, aby si ty kvitol, ak neprestaneš."

„Nemá význam na neho kričať, je úplne pomätený," ozval sa niekto a celú skupinu niekam odviedli.

Zalial ma studený pot. Slzy poníženia mi stekali po lícach bez toho, aby som si to vôbec uvedomoval. Celé telo ma neznesiteľne bolelo. Keď som si uvoľnil vzadu zopnuté ruky, aby som sa poškrabal, strážca mi prikázal dať ich späť, lebo mi rozmláti hlavu. Akoby na ilustráciu jeho hrozby zaznel niekde za mnou strašný, takmer neľudský rev. Denné svetlo začalo prenikať do chodby, na sivých stenách sa objavil jeho odlesk.

„Tak poď so mnou Kravčenko. Prepáč mi, že som ťa nechal čakať. Mám veľmi veľa roboty, strašne veľa roboty…"

Bol to Geršgornov svieži a posmeľujúci hlas. Obrátil som sa. Nasledoval som ho akoby v hmle. Keď som si v jeho kancelárii sadol, nemal som pocit úľavy. Duchom som stál ešte stále vonku, akoby pribitý tonami a tonami vyčerpania. Geršgorn sa niečo pýtal, ale ja som zachytil len pár slov. A tie neznamenali pre mňa nič.

„V poriadku, choď teraz domov a poriadne sa vyspi. Potrebuješ to. Čoskoro ťa opäť zavolám… A len tak mimochodom, naše rozhovory sú len medzi štyrmi očami. Sú našim malým tajomstvom. Ak to niekomu prezradíš, čoskoro to oľutuješ."

Vrátil som sa do hotela, umyl som sa v studenej vode a ležal som bez spánku na neustlanej posteli, pokým som musel ísť do roboty. Už ma tam čakal odkaz z NKVD. Musím sa hlásiť dnes o polnoci…

V tú noc bol Geršgorn zo začiatku nezvykle taktný, ba takmer priateľský. Dokonca mi ponúkol čaj a sušienky, čo som odmietol. Povedal mi, že som nebol k nemu ohľaduplný. Mal som ho za beštiu, napríklad za to, že ma nechal čakať na chodbe, ale v skutočnosti on nebol taký hrubý. Či si vari myslím, že on má ľahkú robotu. Či si myslím, že sa v tom vyžíva. No on za to nemôže, lebo má vrodený zmysel pre povinnosť.

„Dnes v noci nám môžeš urobiť jednu láskavosť, Kravčenko," povedal. „NKVD bude rada a strana sa tiež poteší. Veď nežiadame od teba príliš veľa."

„O akú láskavosť ide?“

„Chceme len tvoj podpis, dobrovoľný podpis inžiniera, sovietskeho riaditeľa a člena strany. Ako vidíš, jedná sa o vážne veci. Ide o ochranu štátu. V tvojom podniku bolo vyrobené nekvalitné potrubie, ktoré sa malo použiť v závode na výrobu chemických zbraní. Ale, samozrejme, nebolo to tvojou vinou. Ty si surový kovový materiál nedodal. Je jasné, že to bola organizovaná sabotáž, ktorá začala niekde vyššie v Moskve, presiakla dolu do Charkova, a potom do podniku Záporožie-Stal, kde bol riaditeľom nepriateľ ľudu Rogočevskij – ktorého sme už zatkli – a kde vyrobili oceľ na potrubie.“

Hneď som vedel, že celý nápad bola iba strašná fantázia polície. Oceľ, ktorú sme dostávali, mala často mizernú kvalitu. Dal som to na vedomie predstaveným a veľakrát som sa na to aj sťažoval. Bračko a Višnev boli z toho niekedy úplne zúfalí. Príčinou boli prosto technické dôvody, najmä chyby a neskúsenosť tavičov, o čom Ordžonikidze, Pjatakov a Ivančenko dobre vedeli.

„V prvom rade, súdruh Geršgorn, nie som si celkom istý, že nečistota a nízka kvalita materiálu bola výsledkom sabotáže,“ povedal som. „A po druhé, rád by som si ten dokument prečítal celý, ak chcete, aby som ho podpísal.“

„Zaiste, tu je.“ Podal mi spis s asi dvadsiatimi husto naklepanými stránkami.

Čítal som ho pomaly, takmer celú hodinu. Striedavé vlny horúčky a zimomriavok sa prevaľovali mojou telesnou schránkou. Bola to výnimočná zmes poloprávd a nehoráznych lží, ktoré boli navzájom šikovne pospletané ako v premyslenej melodramatickej mozaike. Dokument bol plný mien, niektoré mi boli známe, bolo tam spomenutých mnoho mien prominentných inžinierov v chemickom a oceliarskom priemysle, riaditeľov podnikov a vedúcich oddelení. Boli tam uvedení aj Ivančenko a Bračko, predstavitelia niekoľkých komisariátov, Pjatakov – bola to prekvapivá zmes dôležitých i radových ľudí.

Celá rozprávka mala určitú logiku, určitú konzistenciu – ale len za jedného predpokladu, že každý, kto bol spomenutý v dokumente, od vedúcich osobností Ústredného výboru v Moskve, po hutníkov v Záporoží, až po vedúcich v Nikopole, boli disciplinovaní, smelí a diabolsky rafinovaní účastníci tohto sprisahania.

„Tento dokument nemôžem podpísať,“ prehlásil som po jeho prečítaní. „Vyrábali sme potrubie z ocele, ktorú nám dodali. Niekedy obsahovala oceľ nečistoty. Toho som si plne vedomý a len to by som podpísal.“

„V poriadku. Prečo to potom podpísali niektorí naši najznámejší pro-

fesori a priemyselní manažéri? Považujete sa za väčšieho odborníka než sú títo všetci?“

Dokument naozaj podpísali vynikajúci profesori a známi inžinieri. Ich kolektívny záver bol „sabotáž“. Ľahko som si mohol predstaviť, ako boli tie podpisy vynútené. Teraz som však mohol len opakovať, že nemôžem potvrdiť nič iné, len to, o čom osobne viem.

„Ak chcete,“ povedal som, „môžem dosvedčiť, že v kove boli nečistoty.“

„Žartuješ so mnou, Kravčenko? Zabúdaš, kde si? Nečistoty! My nepotrebujeme tvoje svedectvo o tom. My potrebujeme tvoje potvrdenie sabotáže. Výroba potrubia bola pod tvojím vedením!“

Zostal som ticho. Geršgorn sa so mnou hádal a kričal na mňa až do rána. Čítal mi časti dokumentu a poukazoval na to, aký jednoznačne zlý bol úmysel obvinených. Jedna vec mi bola jasná – aj napriek môjmu vyčerpaniu – že NKVD v Nikopole mala príkaz vynútiť si takto nepriamo moje priznanie. Bolo to chýbajúce ohnivko v reťazi týchto fantastických hypotéz. Len čo by som túto medzeru zaplnil, hneď by ma tou reťazou zahrdúsili. Odmietaním podpisu som sa nehral na hrdinu, bolo mi úplne jasné, že môj podpis by bol aj podpisom pod rozhodnutie o vlastnej smrti.

Nakoniec ma prepustil so sériou nadávok a hrozbou, aby som si to rozmyslel.

Noc čo noc ma predvolávali na ústredie, aby ma s pomocou vyhrážok i zaliečania znova vypočúvali. To, že mi vypočúvaním zabránili vyspať sa, bolo veľmi dobre premyslené, aby ma maximálne vyčerpali. Celý deň som musel pracovať; v novej pozícii vedúceho som si nemohol dovoliť oddýchnuť, lebo hocijaká chyba by sa interpretovala ako dôkaz mojej sabotáže. A tak ma týrali každú noc.

Medzitým mašinéria straníckej spravodlivosti mlela ďalej. Nová vyšetrovacia komisia neochotne pripustila, že pôvodné obvinenia boli vyvrátené novými dokumentmi. Rozhodnutie v mojom prípade urobili pod vedením Filina a potvrdil ich Kondrašinov. Nový tajomník strany, hoci bol zbabelec a oportunista, takýmto výsledkom sklamaný nebol; keď sa nikto nepozeral, potriasol mi ruku a pogratuloval. Stále som bol členom strany a teoreticky „jeden z najlepších“ elitných vodcov krajiny.

Tieto strašné nočné vyšetrovania pokračovali bez prestávky. Každú noc prišli s novými obvineniami. Aké vzťahy som mal s tými „divokými psami“: Margolinom, Bračkom, Višnevom, Ivančenkom, Filinom, Rozengolcom? Je pravda, že som sa stýkal s „menševickým špiónom” Dubinským? Pomáhal som „fašistickému špiónovi“ Zelmanovi? Každé nové meno a nová téma dali Geršgornovi zámienku na hodiny krížového výsluchu a zastrašovania. Bol som vyčerpaný, akoby omráčený, každý nerv a sval v mojom tele ma boleli.

Vojaci na fronte vedia, aký účinok má dlhotrvajúci nedostatok spánku. Cítil som sa ako plavec unášaný odlivom ďalej a ďalej od brehu. Držal som sa síce nad vodou, ale každým pohybom ubúdalo mi z posledných zvyškov energie.

Raz v noci ma nechali stáť na chodbe tvárou ku stene štyri či päť hodín a potom ma Geršgorn poslal domov bez výsluchu. Povedal, že mu je ľúto, ale nemá čas na rozhovor. V nasledujúcu noc si však našiel úplne nové obvinenie.

„Kravčenko, s tebou bývali dvaja Američania, pravda?"

„Áno. Pomáhali nám s obsluhou nejakých amerických strojov."

„Prečo ich zradca Bračko pridelil práve tebe a nie niekomu inému?"

„Predpokladám, že z toho dôvodu, lebo som bol slobodný. Býval som sám vo veľkom dome."

„Povedz mi, sťažoval si sa tým cudzincom na náš sovietsky režim?"

„Nie, samozrejme, že nie. Oni sú stále v ZSSR. Môžeš si to overiť."

„Nehovor mi, čo mám robiť. Som unavený z tvojej arogancie. Aké bolo tvoje politické spojenie s tými Američanmi?"

„Žiadne, choval som sa k nim slušne, ako sa odo mňa vyžadovalo."

„Ale bol to Ivančenko, kto objednal tie stroje zo Spojených štátov."

„Áno."

„Sabotážne plány Ivančenka a americkej spoločnosti sú teda možné."

„O tom neviem nič."

„Nevieš? Ty si nevinný a naivný ako malá ovečka. Ale," pokračoval pomaly, hrôzostrašne, ako by išiel urobiť zničujúce odhalenie, „ale ty si navštívil tých Američanov v Charkove, že?"

„Áno, náhodou som stretol jedného z nich na ulici. Nástojil, aby som išiel s ním do hotela Krasnaja a to sa nedalo len tak ľahko odmietnuť."

„A potom si ich stretol v hoteli Moskva?"

„Nie. Bol som v hoteli Metropol, jedol som úplne sám. Američania sedeli za iným stolom a popíjali s dvoma dievčatami. Zavolali ma po mene a ja som nemal iné východisko, ako si ísť s nimi pripiť. Sedel som s nimi asi päť minút a potom som odišiel."

„A prečo jeden z Američanov odcestoval náhle do Štokholmu? A prečo ti doniesol odtiaľ darček?"

„Podľa mňa tam išiel z osobných pohnútok. Nemal dôvod povedať mi prečo. A čo sa týka darčeka, bol to kúsok špeciálnej ocele a nejaký materiál na tepelné skúšky, ktoré sme nemohli vyrobiť doma. Bola to len láskavosť, ktorú urobil pre mňa a náš podnik."

„Ale on priniesol pre Ivančenka aj protisovietske direktívy od kontrarevolučného ústredia v Štokholme, nie?"

„O tom ja nič neviem."

Výsluch o Američanoch trval niekoľko hodín. Zrazu sa otvorili dvere. Neobratný Dorogan sršiaci hnevom sa vovalil dovnútra. Jeho spuchnuté pery boli zdeformované do hnusnej grimasy. Geršgorn úctivo vstal.

„Geršgorn, ako dlho ešte necháš tohto sabotéra, aby si ťa okrúcal okolo malíčka? Si čekista, alebo iba špinavá handra? Škoda, že sme ho nezavreli pred rokom a dovolili sme mestskému výboru, aby sa ním zaoberal."

Geršgorn vyzeral vystrašený. Očividne sa triasol v prítomnosti svojho šéfa.

„Súdruh vedúci, robím, čo môžem. Pracujem na ňom každú noc, celý mesiac. Ak si želáte, aby som použil tvrdšie metódy…"

Dorogan ho ignoroval. Svoj hnev nasmeroval na mňa.

„Daj si pozor, Kravčenko, lebo to oľutuješ!"

Vychádzajúc z kancelárie hlučne buchol dvermi. Keď ma Geršgorn prepustil, rozhodol som sa porozprávať sa s Doroganom. Chcel som, aby sa toto utrpenie konečne skončilo, akýmkoľvek spôsobom, ale skončilo. Stráži pred jeho kanceláriou som povedal svoje meno. Dovolil mi vojsť.

„Tak, čo do čerta chceš?" skríkol na mňa Dorogan.

„Chcel som sa opýtať, čo vy odo mňa vlastne chcete. Dlhý čas ma mučia… Každú noc si proti mne vymyslíte nové obvinenia. Súdruh Dorogan, vy ste členom mestského výboru. Vy viete, že som bol od všetkých obvinení dvakrát očistený. Pýtam sa vás ako komunista…"

„Ako komunista!" zareval a rozbehol sa proti mne ako rozzúrený býk. Dal mi zaucho, najprv na jedno a potom na druhé líce. Chytil ma za krk, začal ma škrtiť a zároveň mnou zúrivo triasol. Bol to silák, jeho ruky boli ako okovy, zvierali ma viac a viac. Pred očami sa mi začalo stmievať…

„Zmizni odtiaľto, prv než ťa zabijem!" počul som ho revať, keď ma vyhadzoval z dverí.

Vypotácal som sa na chodbu a oprel sa o stenu; takto som nehybne stáť niekoľko minút, až kým sa železné putá zvierajúce môj krk neuvoľnili. Neviem presne, ako som sa vrátil späť do hotela. S bolesťou som sa vyškrabal po schodoch. Hodil som sa do postele a zaspal hlbokým spánkom.

3

Raz popoludní, asi o jednej hodine, sa otvorili dvere mojej kancelárie a dnu vstúpil Geršgorn, otriasajúc si sneh z vojenského plášťa. Prišiel ma zatknúť, prebehlo mi mysľou.

„Zdravím ťa, Kravčenko." To bolo povzbudzujúce. „Kde je inžinier Valentín Byčkov, vedúci chemického laboratória?"

„Je v zlievarni. Pracuje tam pri elektrickom tavení kovov."

„Hneď ho zavolaj, ale nepovedz mu prečo."

Zatelefonoval som Byčkovi a povedal som mu, aby prišiel ihneď do mojej kancelárie. Vysvetľoval mi, že práve teraz nemôže prerušiť tavenie a že to chce dokončiť.

„Prepáč, nechaj všetko tak, je to dôležité.“ Položil som telefón.

„Môžeš mi povedať, prečo chceš hovoriť s Byčkovom?“ opýtal som sa. „Veď je môj podriadený.“

„Pozri sa, Kravčenko. Nepoučil si sa z toho, čo ti urobil Dorogan tej noci? Ty naozaj ťažko chápeš. Len mimochodom, hlás sa v mojom úrade dnes večer o jedenástej.“

„Môžem mať aspoň jednu noc na spanie?“

„Podpíš, čo treba podpísať, spolupracuj s nami a potom sa môžeš vyspať do sýtosti.“

Byčkov vošiel bez podozrenia. Oblečený bol v montérkach, upotený a špinavý.

„Dobrý deň, Viktor Andrejevič,“ pozdravil ma Byčkov a len potom, keď si všimol návštevníka, ešte stále bez akéhokoľvek podozrenia, dodal: „Dobrý deň, súdruh Geršgorn.“

Vystrel ruku smerom ku Geršgornovi, ktorý jeho gesto ignoroval.

„Nevolaj ma súdruh, ty záškodník!“

„Čo sa deje, súdruh Geršgorn? Či ma nepoznáte?“

„Poznám ťa príliš dobre. Meno!“

„Byčkov.“

„Krstné a otcovské meno?“

„Valentin Ivanovič.“

„Zatýkam ťa ako záškodníka. Pôjdeš so mnou!“

„Čo sa deje? Nerozumiem.“

„Pochodom vchod!“ zavelil Geršgorn, vytasil revolver a namieril ho na svojho väzňa.

Zmätený mladý inžinier vyšiel von, nasledovaný príslušníkom NKVD.

Zamkol som dvere kancelárie. Nemal som už v sebe viac síl. Snáď by som mal podpísať, hocičo, všetko. To je jedno! Ako môžem zvíťaziť nad týmito mocichtivými sadistami?

O hodinu neskôr prišla za mnou Byčkovova mladá žena. Bola s ňou aj ich dvojročná dcéra. Pani Byčkovová, pekná žena, hysterický plakala. Dieťa plakalo tiež. Snažil som sa ich upokojiť, povzbudiť … A potom v noci, dvojnásobne vyčerpaný po dnešných udalostiach a vlastných obavách, podstúpil som nové vypočúvanie, ktoré napínalo moje nervy stále viac…

O dva-tri dni mi opäť volala Byčkova žena. Zistilo sa, že fotoaparát, stopky, hodinky a iné veci patriace podniku, ktoré mal jej manžel v kan-

celárii, odrazu zmizli. Pokým sa nenájdu, odmietlo jej finančné oddelenie podniku vyplatiť plat zatknutého manžela. Zavolal som Byčkovho asistenta. Prisahal, že o tých veciach nič nevie, ale ja som mal tušenie, že to ukradol práve on. Osud ženy a jej dieťaťa ma prinútil zavolať Geršgorna.

„Prosím Vás, opýtajte sa Byčkova, kde dal fotoaparát, hodinky a ostatné veci," poprosil som ho.

„Opýtaj sa ho sám," odpovedal Geršgorn. „Príď ihneď sem a ja ti dovolím pohovoriť si s ním."

Čudoval som sa, prečo bol taký dychtivý zariadiť moje stretnutie so zatknutým chemickým inžinierom. Za necelú hodinu som bol na NKVD. Geršgorn zatelefonoval stráži a nariadil im priviesť väzňa „z pivnice". O chvíľu prišli dvaja čekisti a medzi nimi bol Byčkov, ktorého som nemohol spoznať.

Pri pohľade na neho mi prešiel mráz po tele. Tvár mal zapuchnutú a posiatu modrinami. Jedno oko mal zatvorené. Montérky – tie isté, ktoré mal oblečené počas zatknutia – boli roztrhané a krvavé. Na rukách mal zaschnutú krv. Zápach väzenia a hniloby sa šíril okolo neho. Nemohol som uveriť vlastným očiam, že toto ubité stvorenie bola tá istá osoba, mladý, dobre vyzerajúci inžinier, ktorý bol v mojej kancelárii len pred pár dňami.

Hneď som vedel, prečo ma Geršgorn pozval. Chcel mi dať príležitosť, aby som videl, čo sa stane tými, ktorí odmietnu s ním „spolupracovať".

„Valentin Ivanovič," povedal som odvrátiac zrak od tej otrasnej scény, „kde ste nechali fotoaparát, hodinky a iné veci, ktoré patria podniku?"

„Všetky tieto veci, Viktor Andrejevič," odpovedal mi trasúcim hlasom, hlasom človeka v agónii, „má môj asistent, on ich používal v laboratóriu."

„Ďakujem, to je všetko, čo som chcel vedieť."

„Viktor Andrejevič… moja žena a dcéra… moja úbohá Marusia…" a začal nahlas plakať.

„Dosť už, Byčkov," udrel Geršgorn na stôl svojou chlpatou päsťou. „Nefilmuj drámu, lebo sa začneme odznova s tebou zaoberať. Vtedy si neplakal, keď si trávil robotníkov na oddelení, že? Strať sa mi odtiaľto!"

Tak teda z toho obvinili Byčkova! Nedávno sme pracovali na nerezovej trubici, ktorú sme improvizovane leptali v drevenom válove s kyselinou dusičnou. Podľa úradných predpisov zaužívaných vo všetkých podnikoch inštruoval Byčkov robotníkov o priebehu pracovného postupu. Štyria robotníci porušili jeho inštrukcie, omámili sa výparmi a museli ich previezť do nemocnice. A teraz Byčkova obvinili z úmyselného „otrávenia" robotníkov! Takéto obvinenie bolo populárne, lebo huckalo robotníkov proti inžinierom. Tento prípad nielenže bol vymyslený, ale bol šialený.

Zavolal som si Byčkovovho asistenta, ktorý bol silný straník, zatiaľ čo Byčkov v strane nebol. Pohrozil som sa mu, že ho udám NKVD ako zlode-

ja, ak do desiatich minút nevráti všetky stratené veci. O dve minúty ležali všetky stratené veci na mojom stole. Keď si Byčkova žena prišla vyzdvihnúť veci, aby ich mohla odovzdať na finančné oddelenie, povedal som jej, že som videl manžela.

„Valentín je v poriadku a vyzerá dobre," klamal som. Bozkáva vás i vašu dcéru.

Čo som mohol povedať tejto nešťastnej žene? Poďakovala sa mi a odišla. Nikdy viac som ju nevidel a vôbec neviem, čo sa stalo jej mužovi.

Na jeseň ma NKVD vyšetrovala v noci len nepravidelne, ale ku koncu roka 1937 pokračovala „inkvizícia" podľa plánu. Vtedy nebol nedostatok tém pre naše „debaty" – každá hromadná likvidácia ľudí v priemysle priniesla nové komplikácie a moja výpoveď sa zdala byť životne dôležitá. Bolo to vtedy, keď som urobil krok, ktorému som sa vyhýbal z obavy, že podráždim „inkvizítorov".

Kontrolnému oddeleniu Ústredného výboru strany v Dnepropetrovsku som napísal sťažnosť, že ma prenasledujú nepodloženými obvineniami zo sabotáže. NKVD som nespomenul, pretože ma varovali, aby som pred každým, aj pred stranou, utajil moje nočné vyšetrovania. Formálne som svoju žiadosť založil na predchádzajúcom pokarhaní a komisiu som požiadal, aby vymazali túto škvrnu z mojich záznamov.

O niekoľko dní neskôr prišiel vyšetrovateľ. Veď mi bolo odpustené, povedal mi, tak prečo sa sťažujem?

„Stále platí jedno pokarhanie," povedal som mu. „Malo by byť vymazané. Bol by som rád, keby kontrolné oddelenie strany prešetrilo tie obvinenia voči mne." Načrtol som mu tie najvážnejšie obvinenia, ktoré mi noc čo noc predkladali.

Vyšetrovateľ sa motal po okolí niekoľko dní, hovoril s niekoľkými ľuďmi v straníckom aparáte, v mojom podniku a nakoniec odišiel. Moje nočné vyšetrovania pokračovali s menšími prestávkami. Schudol som. Mal som chronický zápal očí. Priatelia, ktorí ma dlhšie nevideli, ma takmer nespoznávali.

Nikopol bol v tom čase polepený plagátmi o prvých „demokratických" voľbách v Rusku v súlade s novou ústavou. Dvanásteho decembra 1937 budú mať obyvatelia Ruska právo vybrať „tajnou voľbou" členov Najvyššieho sovietu. Plagáty, noviny, rozhlas v uliciach Nikopola, v železiarňach a v mangánových baniach oznamovali túto dobrú novinu.

„Zomknite sa okolo strany! Voľte šťastný socialistický život! Nikto nebude obmedzovaný v práve tajných volieb! Najdemokratickejšia ústava! Nech žije náš milovaný vodca a učiteľ Stalin!"

Toto všetko bolo ako výsmech môjmu utrpeniu a utrpeniu miliónov ďalších. Samozrejme, tieto „voľby" nebral nikto vážne. Masové manifestá-

cie a rezolúcie, boli akýmsi rituálom, ktorému sa každý podrobil zo strachu a s neskrývanou apatiou, zatiaľ čo agitátori a rozhlas vytrubovali heslá. V tom čase sa uskutočnilo v našom kombináte ďalšie zatýkanie, postihnutí boli: vedúci finančného oddelenia B., vedúci elektrikár Romančenko a iní.

Dvanásteho decembra som stál v meste v dlhom rade i ja, aby som konečne dostal do rúk „tajný volebný lístok". Obsahoval zoznam mien zostavený stranou. Nebolo na nich ani miesto pre hlasovanie „áno" alebo „nie", ani miesto pre dopísanie iných mien.

Ak chcete hlasovať proti niekomu na zozname, povedali nám, môžete vyškrtnúť jeho meno. V uzavretej búdke som ten papier poskladal a hodil ho do urny. Nikto z asi päť tisíc voličov z nášho podniku sa neodvážil vyškrtnúť čo i len jedno meno. Tlač chválila jednomyseľnú voľbu „šťastného života".

Volebný deň bol sviatkom, konali sa zhromaždenia, podávalo sa občerstvenie. Geršgorn oslávil túto príležitosť tým, že ma donútil stáť na chodbe niekoľko hodín a tiež tým, že bol voči mne strašne hrubý. Z jeho otázok som usúdil, že Ivančenko bol obvinený zo sabotáže priemyslu vyrábajúceho potrubia. A pre NKVD bolo dôležité, aby som sa aj ja „priznal" z kolaborácie.

„Na moju česť vám nemôžem povedať viac, ako sám viem," opakoval som do nekonečna.

„Do čerta s tvojou cťou. Ja potrebujem fakty, nie tvoju pomýlenú česť. Škoda, že sme ťa nezlomili skôr. Teraz by si už vypovedal bez odporu."

Môj odpor sa začal pomaly zosypávať. Túžil som už skončiť toto týranie za akúkoľvek cenu. Niekedy som sa pristihol, že od únavy v polospánku snívam: Podpisujem sa veľkými písmenami… orchester hrá Internacionálu… triumfálne ma vedú do veľkej postele, mama a babička Nataša ma zakrývajú perinou. Či to moji vyšetrovatelia vedeli alebo nie, bol som na pokraji zrútenia sa. Ešte jeden alebo dva týždne tohto trápenia, ešte jedno bitie a už by som sa bol vzdal, neuvažujúc o dôsledkoch. Nie som predsa z ocele.

Za týchto okolností ma starý Silinin navštívil v hoteli. Neviem, ako uhádol, že som bol na pokraji mojich síl a že sa nakoniec vzdám. Ak ma pozoroval z diaľky, asi sa dovtípil, čo sa so mnou deje a uvedomoval si, že potrebujem nejakú morálnu pomoc.

„Prečo tak zle vyzeráš?" spýtal sa ma starý pán. „Povedz mi otvorene, lebo aj tak predpokladám to najhoršie. Môžeš mi dôverovať."

Nepotreboval som, aby ma veľmi povzbudzoval. Túžba povedať niekomu o mojom utrpení bola ako nevýslovný smäd. Povedal som mu všetko: ako ma donútili byť po mnohé mesiace bez spánku, ako mi počas tých mesiacov predložili na podpis mnohé usvedčujúce priznania.

„Úpenlivo ťa prosím, nepodpíš ich. Ak si tomu až doteraz odolal, vydrž to až do konca. Podpis ťa nezachráni. To iba uzatvorí pascu a ty zmizneš navždy."

„Ale ako dlho, ako dlho znesú ľudské telo a nervy takú bolesť?"

„Rozumiem, čo hovoríš. Vo svojom živote som toho veľa videl a zniesol som aj veľa utrpenia. Myslím si ale, že čistky sa zmierňujú. Nezostáva im už veľa ľudí, ktorých môžu zatvoriť – asi štyridsať percent komunistov v Nikopolskej oblasti bolo vyhodených zo strany alebo zatknutých a na každého vylúčeného straníka zatknú najmenej osem nestraníkov. Povedal mi niekto z mestského výboru – nemôžem si to však overiť – že vraj prišla nová direktíva, že teraz nemôžu nikoho zavrieť bez povolenia strany. Preboha vydrž ešte chvíľu. Dorogan nadniesol na mestskom výbore tvoje zatknutie aspoň päťkrát. Je rozhnevaný. Ak sa teraz poddáš týmto podvodníkom, sklamal by si nás všetkých."

Sľúbil som mu to. Bola to viac jeho dôvera vo mňa, ako jeho rady a optimizmus, čo ma zachránilo pred kapituláciou, ktorej som bol tak blízko.

„A teraz," povedal Silinin, „pripime si na zdravie do nového roku."

Do tejto chvíle som si neuvedomoval, že je Silvester. Na NKVD som stál túto noc od jedenástej večer do tretej ráno v šere chodby, tvárou obrátený k bezfarebnej stene, počúvajúc náreky väzňov a revanie ich mučiteľov. Ani Geršgorn, ani Dorogan neprišli po mňa, asi oslavovali príchod Nového roku s rodinami a kolegami.

O pár dní sa v podniku začalo nové zatýkanie. Vždy, keď sa zdalo, že pogrom sa spomalil, ukázalo sa, že prestávka bola len predzvesťou nového útoku. Brzdy sa úplne uvoľnili po smrti Ordžonikidzeho. Jeho nástupca Kaganovič nemal žiadne zábrany, ani jemnocit Ordžonikidzeho. On „spolupracoval" a zatýkanie technických a priemyselných osobností sa prudko rástlo. Medzi zatknutými v našom podniku bol aj Myron Rogoza, obchodný námestník kombinátu. Jeho ženu a adoptovanú dcéru vyhodili z bytu.

V prvom januárovom týždni mi Geršgorn predložil na podpis nový dokument. Bolo to moje osobné „vyznanie", v skutočnosti spoveď. Bolo to dlhé a zamotané prehlásenie, plné dvojzmyselností a priamych obvinení. Zločiny spáchané mojimi priateľmi, mojimi vedúcimi i mojimi podriadenými boli zveličené a moja zodpovednosť bola spomenutá len okrajovo. Aj to len v súvislosti s inými, nepriamo, bez jasných formulácií namierených proti mne. Bola to vypočítavosť s cieľom uľahčiť moju kapituláciu, urobiť to pre mňa priechodnejším.

„Rozumej, prosím, " povedal Geršgorn, pokým som čítal stranu za stranou tejto technickej rozprávky, „to je absolútne minimum, ktoré NKVD od teba očakáva. Nemáš žiadnu možnosť na vyjednávanie. Ak nesúhlasíš,

vyhlasuješ NKVD vojnu a to ti neodpustíme. Som z tohto vyšetrovania unavený, rovnako ako ty, buď teda rozumný. Podpíšeš to ceruzkou alebo perom?“

„Ani jedným. Veci, ktoré poznám a sú spomenuté v tomto doklade sú nepravdivé… o zostávajúcich nič neviem. Nikdy som sa nepriznal k veciam, čo ste za mňa povedali vy.“

„A ja ti poviem, že to podpíšeš, ty sabotér! Tak ako to podpísal Byčkov, ako to podpísal Ivančenko!“

„Urobte čo chcete. Nepriznám sa k zločinom, ktorých som sa nedopustil.“

Geršgorn vyskočil ako besný smerom ku mne a reval: „Sabotér, záškodník, darebák! Tu máš jedno aj druhé!“ Jeho dve obrovské päste dopadali na moju tvár ako dva valce nezastaviteľného motora. Krv mi vytryskla z nosa a naplnila mi ústa, naplo ma na zvracanie. „Teraz to podpíšeš?“ Nová spŕška úderov a kopancov sa na mňa zniesla. Krv tečúca z rany na hlave mi vošla do očí, takže som nič nevidel.

Viac som počul, ako videl, že Dorogan vošiel do miestnosti. Moje nervy už vedeli rozpoznať jeho ťažkú chôdzu. Aj on ma spracovával päsťami. Padol som na podlahu a skrútil som sa ako červík, akoby som sa chcel schovať do vlastnej kože, keď ma nemilosrdné čižmy kopali a mliaždili.

Stonal som od bolesti. Geršgorn musel zavolať strážcov, aby ma zdvihli.

„Odpracte tohto darebáka! Vyhoďte ho odtiaľto!“ zasyčal Dorogan. Ako ma vliekli z dverí, pocítil som úder jeho päste vzadu na krku. Strážcovia ma zavliekli do malej miestnosti, kde ma nechali olizovať si svoje rany. Sedel som tam hodinu, snáď dve. Čas plynul v nekonečnej agónii. Nemohol som sa spamätať. Vôbec som nebol nahnevaný. Potom vošiel dnu Geršgorn.

„Tak ako, rozmyslel si si to, alebo potrebuješ ešte viac presviedčania? Máme aj lepšie presvedčovacie metódy, ako si práve okúsil.“

„Nie, nepodpíšem. Môžete ma aj zabiť, ale aj tak nepodpíšem.“

„Dávam ti tri dni na rozmyslenie. A teraz sa prac odtiaľto!“

Tak som odtiaľ odišiel – stranícku legitimáciu som mal stále vo vrecku… Ocitol som sa na ulici a potácal sa v snehovej búrke. Víchrica bičovala moju boľavú tvár ako tisíce korbáčov. Dotackal som sa až k hotelu. Vo vestibule mi padli očí na veľký plagát, ktorý tam zostal ešte od volieb: „Zomknite sa okolo Stalina za šťastný socialistický život!“

Obličený som si ľahol do postele. V akejkoľvek polohe som ležal, stále som mal pred sebou obraz Stalina na dotrhanej tapete. Nemyslel som na bolesť, ale na moje poníženie. „Tak teda, súdruh Stalin,“ hovoril som k obrazu, „náš pomer je jasný. Zdravím ťa, súdruh Stalin.“

Zachvátil ma akýsi úprimný neosobný zármutok. Akoby som trpel za celé ľudstvo. Bol som ponížený za všetkých ľudí. To všetko pre moju vlasť a krajanov… pre moje „socialistické Rusko."

Bolesť sa utíšila. Ľútosť hojila moju bolesť, neľutoval som sám seba, bol to všeobecný súcit k ľudstvu.

Geršgorn a aj ty Dorogan, včítane vášho vodcu v Moskve, už ma nemôžete viac raniť. Nerozumiete, že to nepodpíšem… pretože pokým sa budem držať, mám nádej. Nerozumiete, že osud mojej vlasti, snáď aj osud celého ľudstva závisí na mojom odpore… Nie som zbabelec, ani slaboch. Mám odolnosť ocele, ohnem sa, ale nezlomím. Udriem späť, budem udierať späť…

Na chvíľu som zaspal, unášaný na veľkom jemnom mraku. Potom som sa opäť prebudil a bolesť zaplavila celé moje ubolené telo. Hľadel som stále do chladných Stalinových očí na stene, nenávidel som ho i jeho režim viac, než som nenávidel hocikoho a hocičo v mojom živote. Opakujúca sa vidina, tá sladko-trpká vidina, že sa zastrelím, sa zmocnila mojej mysle a nabádala moje telo. Ale moje telo sa nehýbalo. Bol som príliš vyčerpaný vstať, ísť ku skrini po revolver a stisnúť kohútik. Myseľ sa pohrávala s nápadmi, zatiaľ čo telo ležalo nehybne v zakrvavenej posteli. Konečne som zaspal, pozorovaný starostlivými očami Stalina. Ale časť mozgu vnímala kroky na chodbe. Dnes v noci prídu po mňa. Vedel som to! V spánku som počul kroky. Niekto zaklopal na dvere, otvoril som oči, s ťažkosťami som vstal a potácal som sa ku dverám. Na chvíľu som sa držal kľučky, posledná chvíľa na slobode… Potom som otvoril dvere.

V pološere chodby stála malá šedivá žena, zimník mala zasnežený. V ruke mala kufor. Najprv som ničomu nerozumel. Myslel som si, že to ešte doznieva sen. No rýchlo som pochopil.

„Mama, drahá mama!" vykríkol som a padol som jej do náručia.

4

Mama mi vyčistila a obviazala rany. Neplakala. Ani sa na nič nepýtala. Namiesto toho hovorila o sebe. Inštinktívne odpútala moju myseľ od mojich ťažkostí, tým že ju upriamila na tie jej. Bola to žena s úžasne silnou vôľou.

„Odpusť, Viťa, že som prišla bez ohlásenia," povedala. „Cítila som, že čosi nie je v poriadku. Asi zaúradovala matkina predtucha. V tejto silnej búrke som musela prejsť štyri kilometre od stanice až sem peši. Nenašla som žiaden povoz. Len niekoľko áut ma predbehlo, ale nevideli ma, ani nepočuli, keď som na ne kričala. Bola to dlhá prechádzka v metelici a ešte k tomu som niesla ťažký kufor. Myslel by si, že tvoja stará mater je toho schopná, Vitenko? Ale my malé ženy sme ako zo žuly."

Priniesla mi teplé ponožky, deku, niekoľko teplých košieľ… veci, ktoré môžu byť vo väzení alebo v koncentračnom tábore užitočné. V rodine som o mojich ťažkostiach nepovedal nikomu. Ale mama to akosi vytušila. Nemusela sa na nič pýtať… Svit nového dňa, odrážajúci sa od snehových závejov, čoskoro vnikol cez okno.

„Áno, Viťa, mám s tým skúsenosti," vzdychla si mama, keď vybaľovala kufor. „Tie isté veci som pripravovala pre tvojho otca, keď ho zobrali do väzenia… Roky bežia, ale väzenia zostávajú. Tu sú kožušinové rukavice. Nech nám Boh pomôže!"

Konečne jej stekali slzy po lícach.

Rozrušený naším stretnutím som zabudol na Stalina. Ale bol tu, stále hľadel na mňa. Naplnil ma hrozný hnev. Keď matka na chvíľu vyšla z izby, strhol som Stalinov portrét – pomaly a rozvážne, akoby som vykonával nejaký zložitý, ale veľmi dôležitý rituál. S ceremoniálnou vážnosťou, nie s pôžitkom, ale s ľútosťou, som ho roztrhal na kusy a tie potom ešte na drobné útržky. Opatrne, ako by boli úžasne cenné, som ich odniesol do záchoda na chodbe, hodil ich do záchodovej misy a spláchol.

Počúval som šumenie vody a vedel som, že už nikdy, nikdy viac nebudem nič cítiť voči strane, vodcovi, ani celému hnutiu. Pupočná šnúra, ktorá ma, napriek všetkému, dlho spájala s tými myšlienkami a symbolmi, sa teraz definitívne a navždy pretrhla. Budem naďalej pracovať pre štát, realizovať úlohy určené stranou, budem mať verejné prejavy. Ale bude to len predstieranie, divadlo, stratégia, pokým budem čakať na vhodnú príležitosť na útek. Útek! Nemyslel som naň ako na zavŕšenie môjho boja, ale ako na možnosť začať ozajstný boj.

5 V práci som na zvedavé otázky o mojich napuchnutých očiach a modrinách odpovedal, že som mal nehodu, ale na očiach kolegov som videl, že som ich veľmi nepresvedčil. Z Dnepropetrovska som dostal vyrozumenie o tom, že kontrolná komisia sa bude pozajtra zaoberať mojím prípadom a musím tam byť prítomný. Nový riaditeľ podniku Šalachov mi odmietol dať priepustku. V duchu som sa rozhodol, že pôjdem aj bez jeho povolenia.

V ten večer som sa na stanici rozlúčil s mamou. Snažil som sa ju upokojiť, ako som len vládal a povedal som jej, že o dva dni ju doma navštívim.

Na schôdzu kontrolnej komisie na ústredí okresného výboru strany v Dnepropetrovsku, na ktorú som bol predvolaný, som sa vydal bez toho, aby som o tom niekomu hovoril. Večer, po vypršaní trojdňového obdobia milosti, bude súdruh Geršgorn čakať na mňa márne. Celé dve noci dobrého spánku mi dali novú energiu a tým aj novú nádej.

Vstup do miestnosti kontrolnej komisie okresného výboru strážil čekista. Hlavou mi prebleskla obava, že za veľkými dvojitými dverami budú o mojom osude rozhodovať úplne neznámi ľudia. Osem až desať mužov sedelo na čalúnených laviciach popri stenách predsiene. Podľa ich nevľúdnych výrazov tváre som usúdil, že každý z nich má problém podobný môjmu. Stranícky vyšetrovateľ, ktorý prišiel do Nikopola, vyšiel z rokovacej miestnosti. Spoznal ma.

„Á, som rád, že ste prišli, súdruh Kravčenko," povedal. A usmial sa, čo mi troška upokojilo nervy.

Potom vyšiel z miestnosti iný funkcionár a vyvolal meno. Vysoký, dôstojne vyzerajúci muž s bradou, asi štyridsaťročný, plechavý, sa vzrušene postavil. Funkcionár ho zavolal dovnútra. Prešlo asi päťdesiat minút, kým sa vrátil, bol smrteľne bledý a poriadne vystresovaný, utieral si spotenú tvár. Sadol si naspäť medzi čakajúcich mužov.

Vtom vošli dvaja uniformovaní muži z NKVD s namierenými revolvermi do čakárne. Jeden z nich zvolal meno, ktoré sme počuli predtým. Muž s bradou vstal, vyzeral ako omráčený.

„Zatýkam Vás, poďte s nami!" oznámil mu dôstojník.

„To nie je možné… To musí byť nejaký omyl… komisia bude rokovať o mojom prípade…"

„Ihneď poďte s nami, inak vás odnesieme!"

Čekisti a ich väzeň odišli. My ostatní sme zostali ticho, neodvážiac sa pozrieť jeden na druhého.

Konečne ma zavolali dnu. Ocitol som sa vo veľkej, jasne osvetlenej miestnosti. Päť mužov sedelo za dlhým stolom pokrytým červeným súknom. Bol som príliš nervózny, aby som hneď zachytil túto scénu dôkladne. Môj prvý dojem bol, že nikto z prítomných sa neusmieval, že tam prevládala nevľúdnosť.

„Dobrý deň, súdruh Kravčenko," povedal muž, ktorý bol zrejme ich vedúci. „Sadnite si. Odpovedzte na všetky otázky v krátkosti a jasne. A nebojte sa."

Ako som si sadal, všimol som si tých päť tvárí. A v tom som si uvedomil, že jeden z nich sa usmieval, prikyvujúc mi uznanlivo. Vďaka Bohu… Gregoriev! Gregoriev bol starým boľševikom z predrevolučných časov. Poznal som ho z detstva. Robil s mojím otcom v závode Petrovskij-Lenin (teraz sa volal už len Leninov závod, časť mena Petrovskij zmizla). Ťažký balvan mi odpadol zo srdca. Je tu aspoň jeden človek, ktorý mi bude rozumieť, ktorý vedel, že som nebol urobený z materiálu sabotérov, ktorý vedel, že Kravčenkovci nikdy neboli menševikmi. To mi dalo nádej v mojej mysli i v mojom srdci, že môžem hovoriť smelšie a jasnejšie.

Vyše hodiny som odpovedal na ich otázky. Jeden z vypočúvajúcich, Gruzínec tmavej pleti, s hypochondrickou tvárou a zachrípnutým hlasom, sa správal voči mne nepriateľsky. Predsedajúci a Gregoriev boli sympatickí. Odpovedal som na otázky o otcovi, o „nahromadených" nástrojoch, o mojich vzťahoch s mnohými „nepriateľmi ľudu". Nakoľko som nemal čo zatajovať, odpovedal som bez váhania, vždy k veci.

Pri jednej príležitosti Gregoriev, odchýliac sa od formálnej procedúry výsluchu, naraz povedal:

„Súdruh Kravčenko, poznám teba a tvoju rodinu mnoho rokov. Povedz nám úprimne, ako sa cítiš v tejto situácii?"

„Úprimne povedané," povedal som, „cítim sa mizerne. Dva roky ma bezdôvodne mučili a týrali, rozumiete, súdruhovia?" Moja ruka sa podvedome pohla k napuchnutej tvári. „Mali by ste vedieť, že som sem prišiel bez povolenia a neviem, čo ma čaká po mojom návrate."

„A kto je ten, čo ťa týra?" opýtal sa tmavý zachrípnutý Gruzínec.

„Nemôžem povedať…"

„To je ale jedno, to je jedno," prerušil nás oboch rýchle predsedajúci, „pokračujme s výpoveďou."

Čoskoro som bol opäť v čakárni a sedel som na tom istom mieste ako muž, ktorého zatkli. Vždy, keď sa otvorili vonkajšie dvere, bol som si istý, že NKVD si prišla po mňa. Asi po pätnástich neznesiteľne dlhých minútach ma zavolali späť pred komisiu.

„Súdruh Kravčenko," prehlásil predsedajúci so širokým úsmevom, „komisia sa rozhodla potvrdiť rozhodnutie mestského výboru v Nikopole, a na dôvažok tiež anuluje predtým vyslovené pokarhanie. Pokojne sa môžete vrátiť do práce. Nikto vás nebude viac otravovať. Odporučil by som vám, keby ste zmenili zamestnanie. Nový začiatok na novom mieste, rozumiete mi. Nestrácajte vieru v našu stranu a v nášho vodcu. Majte sa dobre, súdruh, a veľa šťastia."

V tom čase som samozrejme nemohol ešte vedieť, že o dva mesiace jeho i Gregorieva zatknú, ako „nepriateľov ľudu!"

Všetci piati si potriasli so mnou ruku. Vyšiel som von. Nebol som z toho príliš šťastný; ani zďaleka tak šťastný ako vtedy, keď som úspešne prežil moju prvú čistku v inštitúte. Bol som síce na slobode a v bezpečí, ale viera už vo mne neexistovala. Namiesto toho ma ťažil balvan nenávisti.

V tú noc, doma u mojej rodiny, ma zmohol hlboký bezsenný spánok. Ráno som zavolal jedného z mojich vedúcich v podniku Glavtrubostal v Moskve. Vysvetlil som mu, že kontrolná komisia strany ma úplne očistila a že na ich radu si želám, aby ma preložili do iného mesta. Porozumel mi a sľúbil, že pošle telegram do mojej práce, že ma okamžite potrebujú na rokovanie v hlavnom meste.

V Nikopole ma Geršgorn viac nezavolal. Riaditeľ Šalachov ignoroval môj disciplinárny priestupok – odchod bez povolenia a bol vystrašený správou z Moskvy. Po vybavení nejakých zanedbaných úloh v mojom oddelení, som sa vybral do hlavného mesta.

Lazar Kaganovič, člen politbyra a údajne jeden z najdôvernejších spolupracovníkov Stalina, bol vo funkcii, ktorú predtým zastával Ordžonikidze. Dvere k nemu mi otvoril Glavtrubostal. Neskoro večer, po niekoľkých hodinách čakania v preplnenej čakárni, ma prijal samotný Kaganovič.

Kaganoviča som videl niekoľkokrát na začiatku jeho kariéry. V tých časoch mal krátku čiernu briadku a vyzeral ako typický intelektuál. Jeho tvár sa prekvapujúco zmenila. Brada zmizla a nahradili ju stalinské fúzy. Teraz mal tučnú tvár s brutálnym výrazom. Nebola to len vonkajšia premena, zmenila sa aj jeho duša. Z intelektuála sa stal byrokrat. Kým sme sa rozprávali, Kaganovič sa pohrával s jantárovou retiazkou. Medzi funkcionármi sa to stalo módou, bol to druh boľševického ruženca.

V krátkosti som mu rozpovedal o mojich ťažkostiach v Nikopole, ktoré podľa všetkého skončili.

„Strana a ľudia sa očisťujú od nepriateľov," prehlásil Kaganovič s dôležitým tónom v hlase. Nedá sa zabrániť, aby niekedy údery nedopadli na nesprávne miesta. Keď sa vytína les, lietajú triesky."

„To moju situáciu nijako neuľahčuje, Lazar Mojsejevič."

„Boľševik musí byť tvrdý, nezlomný, pripravený obetovať sa za stranu. Áno, pripravený obetovať nielen svoj život, ale tiež úctu k sebe a precitlivenosť. Pamätaj si, že žijeme obkolesení kapitalistickými žralokmi. Z času na čas musíme prečistiť naše rady a zbaviť sa kapitalistických agentov – s ohňom a mečom, ak je to potrebné."

Neprotirečil som mu. Ordžonikidze by bol iste porozumel môjmu trápeniu, bol by mi pošepkal pár slov na ospravedlnenie a porozumenie, no nie tento Kaganovič s chladnými očami, ktoré akoby boli z ocele, a s jeho tvrdými slovami. Aký som len bol unavený z týchto rečí, zo zbožných želaní a slizkých slov, ktoré zakrývali skutočnú ľudskú hrôzu.

Komisár najprv navrhol, že budem šéfinžinierom Nikopolského kombinátu, ale nakoniec som ho presvedčil, že sa nebudem môcť dostatočne sústrediť na prácu na mieste plnom desivých a nezabudnuteľných spomienok. Potom mi povedal, že to ponechá na vyriešenie podniku Glavtrubostal. Keď som odchádzal, prebleskla mi mysľou fráza, ktorou sa Kaganovič v posledných dvoch rokov preslávil: „Rozmlátime im lebky!" povedal to raz počas rozhovoru o nepriateľoch režimu a sabotéroch.

Ešte pred mojím odchodom z Moskvy rozhodli, že ma preložia do Andrejevovho metalurgického závodu v Taganrogu.

Po návrate do Nikopola som zašiel na úrad mestského výboru, aby som sa formálne prehlásil do straníckeho obvodu Taganrog. Tajomník Kondrašin bol neprirodzene láskavý. Informoval ma pošepky, ako hrdinsky odolával Doroganovmu nátlaku, aby ma zavreli. Očakával, že ho za to pochválim. Kto vie? Snáď v budúcnosti bude tento ubitý Kravčenko v pozícii, aby ho za odplatu zachránil. V tomto novom Rusku – politicky povedané – si treba nazbierať zásluhy pre daždivé dni.

Vonku som sa na ulici pred okresným výborom stretol zoči-voči s Doroganom.

„Tak utekáš do Taganrogu," uškrnul sa. „Nejasaj! Všade ťa nájdeme. Neexistuje také miesto na svete, kde ťa nemôžeme vypátrať, ak musíme!"

„To je vaša vec," povedal som mu.

„Škoda, že som ťa hneď neuvrhol do väzenia, ale dovolil som tým somárom začať verejný proces vylúčenia zo strany…"

„Povedz mi Dorogan, prečo ma tak nenávidíš? Nikdy som ti neublížil."

„To je moja vec," odvrkol a nahnevane odišiel.

V robote som sa rozlúčil so spolupracovníkmi. Bol som dojatý ich prostou a úprimnou náklonnosťou. Aj keď nepoznali detaily môjho utrpenia, uvedomovali si hĺbku mojej bolesti a mali so mnou súcit. Silinin ma naozaj vášnivo objal. Podobne ako Guščin. Potom som si všimol Kiriuškina, utierajúceho si ruky do zástery, podišiel som k nemu a potriasol som mu úprimne ruku. Nemuseli sme si povedať ani slovo.

„Všetko dobré, Viktor Andrejevič," povedal, „nech vás Boh ochraňuje. Čokoľvek sa stane, pamätajte si, že milióny Kiriuškinov sú s vami, sú vždy na vašej strane… aj keď sme bezmocní."

Do Nikopola som prišiel začiatkom roku 1935, v nádeji splniť si úlohu ako inžinier a priemyselný manažér, slúžiaci svojej vlasti a jej ľudu. Po troch rokoch som teraz odchádzal bez akejkoľvek nádeje, zbavený akýchkoľvek ambícií, so zranenou dušou. S radosťou by som bol vysoký plat a takzvané privilégiá vymenil za anonymitu v šedej, otrhanej mase pracujúceho ľudstva.

Čo bol môj najväčší úspech v záverečnej bilancii po troch rokoch? Iba to, že som zostal na slobode a nažive, pokým milióny iných, nevinných tak isto ako ja, boli zavraždené, alebo odsúdené na otrockú prácu v prospech nemilosrdného štátu, či odstavené z ich pozícií.

Boli časy, keď spriemyselňovanie mojej vlasti bolo vzrušujúcou výzvou pre mladú krv. Mal som rád inžinierstvo. Miloval som rytmus výroby, jej mohutnosť, usporiadanosť, neohrozenosť – na začiatku procesu dodáte suroviny a na konci opúšťajú linku hotové výrobky. Tvorivý náboj

zo mňa vybili. Odvážne technické vízie nahradili strach, opatrnosť a nedôvera. Moja odborná príprava a technické schopnosti sa zdali byť len krutou pascou. V tejto pasci som bol navždy odsúdený na zodpovednosť, čo bola len hrozba bez potešenia.

XVIII.
Práca – sloboda a otroctvo

Taganrog leží v Rostovskej oblasti pri Azovskom mori. Pred rokmi to bolo neznáme a tiché mesto s veľkými záhradami a ovocnými sadmi, ale v čase môjho príchodu už malo omnoho viac obyvateľov v dôsledku industrializácie realizovanej na základe päťročných plánov. Premenilo sa na mesto dymu a sadzí. Vo vzduchu bolo cítiť nepríjemný pach z novej fabriky na výrobu konzerv. Okolo mesta sa tiahli kilometre nových obytných sídlisk, ktoré sa koncentrovali okolo fabrík na lietadlá, motocykle, metalurgiu a výrobu topánok.

Podnik Andrejev, pomenovaný po členovi Ústredného výboru strany, vyrábal kolesá na železničné vagóny, kovové platne, rúry a iné oceľové výrobky. Vedenie oddelenia na výrobu rúr pridelili, samozrejme, mne. Súčasne som dostal komfortný byt na sídlisku, ktoré bolo určené pre elitu podniku.

Chceli architekti úmyselne podčiarknuť rozdiel medzi vyššou a nižšou triedou v sovietskom svete? Neverím tomu. A predsa bol ten rozdiel taký markantný, že sa ma to vyslovene dotklo a stávalo sa to pre mňa nepríjemné. Pekné husté stromy zakrývali pohľad na fabrický múr a baraky. Štrkové chodníky lemované orgovánovými kríkmi viedli ku kúpalisku a lodenici (samozrejme rezervovaným pre úradníkov a vedúcich) na pekne udržiavanej pláži. Boli tam tiež tenisové kurty a kroketové ihriská, miestnosti s biliardovými stolmi, ako aj pekná, rezervovaná jedáleň.

V celom tomto luxuse chýbala jedine usmievavá tvár alebo radostný pohľad. To najhoršie z besniacej čistky bolo už za nami, ale ešte stále bolo cítiť jej dozvuky. Postihnutá bola takmer polovica riadiacich pracovníkov, členov strany aj nestraníkov. Tí čo všetko prežili sa triasli, cítili sa ešte stále prenasledovaní a takmer sa hanbili za to, že mali to šťastie a prežili. Vedúcim oblastného výboru v Rostove bol nový tajomník Dvinskij, predtým funkcionár v Stalinovom sekretariáte, ktorého sem vyslali priamo z Moskvy. Novým riaditeľom podniku sa stal Semion Reznikov. Ale duše zlikvidovaných vedúcich pracovníkov akoby tam boli stále prítomné.

Dobre myslená Ordžonikidzeho rada inžinierom znela: „Učte sa technologickú kultúru a čistotu od Borisa Kolesnikova." Metalurgický podnik v Taganrogu, ktorého bol Kolesnikov niekoľko rokov riaditeľom, predstavoval jeho ukážkové dielo. Po pobyte v USA sa snažil zaviesť do podniku americkú organizáciu a výkonnosť. Jeho „amerikanizovanie" zašlo tak ďaleko, že ho spolupracovníci začali považovať za „zložitého človeka". No a teraz tohto Kolesnikova a jeho manželku zatkli. Rozprávalo sa, že oboch zastrelili a ich deti odvliekli do zvláštneho väzenia pre neplnoletých v Charkove.

Hoci od likvidácie Kolesnikova uplynulo iba pár mesiacov, pri mojom príchode som nespozoroval žiadne stopy po jeho zanietenom „amerikanizme". Dielo, za ktoré bol poctený cenami a vyznamenaniami, tu ležalo teraz zničené. Všade vládli špina a neporiadok. S riaditeľom Reznikovom sme boli zhrození z úlohy, ktorá stála pred nami.

Pri stretnutí s miestnymi a regionálnymi straníckymi funkcionármi som vybadal, že moja povesť sem prišla predo mnou. Výbor v Nikopole a Dorogan sem poslali celý „môj materiál". Nebolo mi dovolené začať pracovať s čistým štítom. Tunajšia stranícka hierarchia mi hneď naznačila, že som tu zamestnaný iba na skúšku a že som prakticky vydaný na ich milosť a nemilosť. Často a značne tvrdo skúšali moje vedomosti i charakter, sledili po mojich slabostiach a snažili sa ma prichytiť pri neopatrnom konaní.

To veru nebol žiadny ružový začiatok. Celkovú náladu mi okrem tohto nezlepšovala aj skutočnosť, že v podniku pracovalo oveľa viac trestancov než v Nikopole. Veľký kontingent otrokov NKVD robil väčšinu ťažkej roboty pri nakladaní a vykladaní vo výrobných strediskách. Denne pracovali desať až dvanásť hodín pod ozbrojeným dozorom. Ešte väčšia skupina pracovala na novom stavebnom projekte v susednej metalurgickej továrni Sulinsky. Na ceste medzi Taganrogom a Rostovom som vždy stretával celé zástupy otrokov.

Pohľad na úbohé a sotva už ľudské bytosti odeté v špinavých handrách, zhasínal aj tú najmenšiu iskru nadšenia v mojom srdci. Uvedomenie si, že milióny otrokov pracujú, trpia a umierajú ako muchy po celom Rusku, bolo pre mňa tak deprimujúce, že som sa pokúšal na to všetko radšej zabudnúť. Každá bezprostredná konfrontácia so strašlivou realitou ma trafila vždy ako šľahnutie bičom. Pocit, že ja iba vďaka náhode nepatrím ešte k légii zatratencov, ale že čoskoro sa môžem sám v ich radoch ocitnúť, zväčšovalo moju bolesť a utrpenie.

Asi dva týždne po príchode, keď som mal čas zorientovať sa, spoznať svoju úlohu a rozdeliť si ju, predvolali ma neskoro v noci do centrály NKVD v Taganrogu. Prijal ma vedúci hospodárskeho oddelenia, no na jeho meno

si nemôžem spomenúť. Správal sa korektne, ale rezervovane. Ihneď som spoznal na pracovnom stole ležiaci „materiál" o mojom prípade, ktorý mu poslali súdruhovia z Nikopola.

„Pozorovať tvoju valcovňu rúr je moja osobitná úloha," oznámil mi, „a preto som považoval za správne, aby sme sa hneď zoznámili." Posadil sa na stoličku ako dieťa, ktoré sa chystá vypočuť si pred spaním rozprávku. „Tak, rozprávaj mi o sebe."

„Neviem, čo ti mám povedať. Mne sa zdá, že o mne vieš už všetko."

„Nie, nie, môj milý Kravčenko, človek nikdy nevie všetko. Bol by si taký láskavý a porozprával mi napríklad ako dlho si poznal inžiniera M. a akým spôsobom si sa s ním skamarátil?"

M. bol asistentom hlavného inžiniera v našom podniku. V rôznych obdobiach sme spolu pracovali a ja som si ho veľmi vážil.

„Ako s ním súvisí tvoje terajšie prijatie do podniku?" chcel vedieť čekista.

„Vôbec nijako. Ani neviem, že tu pracuje."

„Z akého dôvodu sa potom M. vyjadril tak nadšene o tebe pred Reznikovom?"

„O tom neviem skutočne vôbec nič. Možno preto, že ma poznal je samozrejmosťou, že o mne hovoril."

„My z NKVD v tom však nevidíme žiadnu samozrejmosť. Práve naopak, mne to pripadá veľmi zvláštne, že nestraník, na ktorého spoľahlivosť, medzi nami povedané, sa nemôžeme veľmi spoliehať, sa pokúša robiť pre teba protekciu."

Potom sa ma vypytoval na bývalého riaditeľa Kolesnikova.

„Počúvaj súdruh," povedal som podráždene, „na tieto otázky som v poslednom poldruha roku už stokrát zodpovedal počas mojej previerky. Odpovedal som na ne počas vypočúvaní na NKVD, na mestskom výbore strany a pred kontrolnou komisiou, až mi to všetko trčalo z krku. Z Moskvy ma sem poslali, aby som tu pracoval. Rehabilitovali ma. Nemôžeš ma nechať na pokoji?"

„No počkaj, súdruh Kravčenko, pozbieraj sa a upokoj sa."

Prekvapene sa na mňa pozrel, ako keby sa mu zjavilo záhadné strašidlo z nejakej fľašky.

„Musíš si uvedomiť, prosím, že sa skutočne stáva, že človeka na celej čiare rehabilitujú a potom to odrazu praskne a na základe nových dôkazov nasleduje zatknutie."

Tomuto náznaku som porozumel. Pod tlakom únavy poddal som sa železnému výsluchu a opakoval som známe odpovede, hoci za posledný rok sa z mojej pamäti vytratili. Policajt sa so mnou pohrával hodinu po

hodine, podobne ako sa hrá bezstarostné dieťa s chrobákom. Samotný zmysel tohto výsluchu sa mi pochopiť nepodarilo. Jednu tému ukončil, aby sa k nej vzápätí vrátil – bol to trik, s ktorým ma v minulosti už často konfrontovali.

Jednu vec som si v túto noc uvedomil celkom jasne, a to, že tu, rovnako ako v Nikopole, je každý inžinier a každý vedúci pri svojej práci, ale aj doma, obklopený špiónmi. Bolo mi tiež jasné, že úmyslom NKVD v Tagangrogu je dať dokopy nejakú obžalobu proti M. Predpokladal som, že tento chudák, ktorý je ešte na slobode, zažije čoskoro ukážku „nočného vzdelávania", ktorého som si ja až nad mieru užil.

Po dvoch či troch hodinách spánku som išiel na druhý deň ráno do práce a rozhodoval som o miliónových hodnotách. Aká je to krutá irónia!

2 Môj pobyt v oblasti Azovského mora sa ukázal ako mimoriadne krátky. Bez nejakého podrobnejšieho vysvetlenia ma zavolali z centrály Glavtrubostalu do Moskvy. Vedúci organizácie Merkulov mi v prítomnosti svojho asistenta Koževnikova oznámil, že ľudový komisár Kaganovič a strana sa rozhodli poveriť ma obzvlášť čestnou úlohou.

„Podnik Novotrubny na Urale," povedal, „bol hniezdom sabotérov. Väčšinu z týchto zločincov sme už vyhodili a aj tí ostatní sa už čoskoro dostanú do väzníc. Teraz vedieme podnik my, lebo sme schopní, kvalifikovaní a politicky sme tiež spoľahliví."

„To mňa vylučuje," zasmial som sa. „Som hriešnik, súdruh Merkulov. Bol som síce očistený a rehabilitovaný, ale ešte stále som očierňovaný od hlavy až po päty hroznými obvineniami."

„Vieme o tom, ale my ti dôverujeme."

„No tak, Viktor Andrejevič," kývol Koževnikov, „prestaň sa už cítiť vinovatý pre svoju minulosť."

„V každom prípade," pokračoval Merkulov, „vymenujeme ťa za riaditeľa najväčšieho závodu na výrobu rúr, ktorý je najväčší nielen v Rusku, ale dokonca v celej Európe."

„Ale ja nechcem ísť na Ural. Som z toho všetkého unavený. Prečo mám pracovať na tom strašnom mieste?"

Podnik Novotrubny v Pervouralsku, ktorý sa nachádza asi štyridsať kilometrov od Sverdlovska, bol v našom priemysle smutne známy. Postavený bol v stratenej oblasti, kde sa v okolí mnohých kilometrov nenachádzalo vôbec nič. Rozprestieral sa uprostred pustatiny, močiarov, borovicových lesov a koncentračných táborov. S prácou sa začalo priskoro. Chýbali oddelenia, ktoré sú nutné pre normálnu produkciu a chýbal aj dostatočný počet odborníkov. Za týchto okolností bola produktivita práce veľmi nízka

a zlá. Nešťastní riaditelia tohto nedokončeného podniku platili za chyby nezodpovedných inštancií v Moskve svojou slobodou.

„Vieme, že v Pervouralsku je svinský neporiadok, a preto dostaneš od nás plnú podporu," prisľúbil Merkulov. „Súdruh Kaganovič ťa bude osobne podporovať. Dáme ti najvyšší plat, každé percento pokroku bude extra honorované, dostaneš nové auto a aj všetko ostatné, čo si zaželáš."

„Želám si iba, aby som smel ostať v Taganrogu."

„Je mi ľúto. Očakával som, že zareaguješ inak na dôveru, ktorú do teba vložila strana. Tvoje menovanie je už hotová vec. Je to odporúčanie a želanie Ústredného výboru."

Keď som bol neskôr s Koženikovom sám, nedalo mi a musel som poznamenať: „Pretože si myslíš, že vynútená láska prinesie ovocie, a preto lebo mi hrozíš disciplinárnymi trestami, prijímam to miesto a budem sa snažiť robiť čo najlepšie."

„No, to je skutočne veľkolepé!" zasmial sa. „Vieš, láska, to je jasná záležitosť zvyku. Najprv je nátlak, potom príde návyk a nakoniec je z toho láska. Takže táto záležitosť je dohodnutá. Začnime teda s prácou."

Stretol som novovymenovaného riaditeľa celého kombinátu, Jakova Osadčiho, ktorý mal byť môj jediný predstavený na Urale, ako aj mnohých ďalších, práve menovaných, aby pracovali s nami. Celkom nová správa podniku sa zhromaždila v Moskve – bez toho, aby o tom niečo vedeli tamojší inžinieri a vedúci kombinátu. Díval som sa na nové zamestnanie s trpkou zlosťou. Závod Novotrubny produkoval iba tridsaťpäť až štyridsať percent mesačnej normy, a preto bol v novinách a pri verejných vystúpeniach popisovaný ako odstrašujúci príklad zlého hospodárenia a sabotáže. Prevzal som teda ten najprehnitejší závod celého metalurgického priemyslu.

Okrem toho bola vtedajšia atmosféra v Moskve priam stvorená na prehĺbenie môjho pesimizmu. Bolo to v druhom marcovom týždni roku 1938, teda bol to ten týždeň, v ktorom prebiehali tretie a najsenzačnejšie procesy krvavých čistiek. Krajina si konečne zvykla na smiešne obžaloby proti otcom revolúcie a na ich groteskné „priznania". A predsa sa to počúvalo strašlivo a neveriacky, pretože medzi obžalovanými sa nachádzali okrem iných aj Bucharin, Rykov, Krestinskij, teda všetko známe mená z Leninovej starej gardy.

Nikolaj Bucharin, duchaplný, asketický a dôstojný „boľševický svätec", ktorého zbožňovala komunistická mládež mojej generácie. Spomenul som si na naše prvé stretnutie pred dlhším časom v úrade u Ordžonikidzeho a na neskoršie stretnutie v jeho vlastnom úrade. Dokonca aj po jeho vylúčení z Ústredného výboru strany, keď už oficiálne upadol do nemilosti, vyvolávalo každé objavenie sa Bucharina na verejnosti búrky nadšenia,

aké sa v tom čase dostávali už iba Stalinovi. Alexej Rykov bol ako Leninov nástupca predseda Rady ľudových komisárov. Mal rozstrapatenú bradu, horiace oči fanatika a ani notorický alkoholizmus mu neubral nič na popularite. Teraz boli títo a im podobní funkcionári zhanobení a tá naša dlhotrvajúca úcta k ním hrubo urážaná. Zastrelili ich ako špiónov, kapitalistických agentov a zradcov.

Môžem potvrdiť, že som v Moskve nenašiel nikoho, kto by bol ich priznaniam pripisoval nejaký význam. Títo muži sa poddali svojmu osudu a hrali ako bábky v politickom divadle, ktoré s pravdou nemalo vôbec nič spoločné. Stalin odpravil svojich osobných odporcov a podarilo sa mu prinútiť ich spolupracovať pri vlastnom ponižovaní a likvidácii. Záhadné nám však ostali metódy, ktoré v týchto procesoch použili. Dokonca ani od straníkov sa neočakávalo, že by mali brať tie súdne svedectvá doslovne. Urobiť tak by však v prípade straníkov znamenalo, že akceptujú vrodený idiotizmus. Tieto rozprávky boli medzi nami v najlepšom prípade interpretované ako symboly a alegórie.

Starý súdruh Miša, ktorého som na tejto ceste zasa navštívil, bol deprimovaný na najvyššiu mieru. Dobre poznal týchto odsúdených vodcov pred revolúciou, aj po nej. Jeho mienka o priznaniach bola, aj keď ešte ani zďaleka nebola postačujúca, prinajmenšom bližšia pre logické pochopenie celého fenoménu ako všetko ostatné, čo sa v tejto súvislosti rozprávalo. Podložené to bolo informáciami od jeho početných priateľov v Kremli.

„Po prvé, Viťa," povedal, „klamstvo zostane vždy klamstvom, bez ohľadu na to, koľko ľudí sa k tomu prihlási. Nechajme bokom celú rétoriku. Bucharin, Rykov a všetci tí ostatní boli, napriek ich heroickej minulosti, predsa len ľudia z mäsa a krvi. Sám si mi rozprával, ako blízko si bol vďaka neustálemu tlaku v Nikopole k tomu, aby si podpísal celú kopu klamstiev. Pravdupovediac to, čo si zažil ty, bola iba detská hra v porovnaní s tým morálnym aj fyzickým tlakom, ktorý bol použitý voči týmto funkcionárom."

„Ale, súdruh Miša, tí istí muži dokázali predtým úspešne zvládnuť prenasledovanie a hrozby cárskej polície."

„Na nešťastie tieto dve veci nie je možné vôbec porovnávať. Tajná polícia cárskej ‚Ochrany' bola príliš primitívna, nebola taká vedecká, ani tak diabolsky prefíkaná, ako súčasný systém. Pýtam sa, koľkí z nás starých revolucionárov by boli bývali vydržali, keby bola ‚Ochrana' na nás použila ten vedecký sadizmus NKVD. A ešte niečo, Viťa, taktiež dôležité: v minulosti mali títo muži hlbokú vieru, ktorá ich udržovala vzpriamených. Oni boli ochotní seba a – čo je ešte podstatnejšie – dokonca aj svojich rodinných príslušníkov obetovať pre túto veľkú vieru a vášnivú nádej. Čo malo však dávať silu týmto ľuďom, keď ich mučila a na samotkách väznila NKVD.

Nemali ani vieru a ani nádej. Boli to sklamaní muži. Ich životná práca ležala v troskách, bez akejkoľvek možnosti začať znovu budovať. Prečo sa hrať na hrdinu za stratenú vec? Načo ďalej pokračovať v boji, keď neexistuje žiadna iskierka nádeje? Skús tomu porozumieť, potom sa ti podarí pochopiť, prečo sa z tých včerajších hrdinov stali mäkkí, poddajní, nedôstojní muži."

„Veríš tým chýrom, podľa ktorých malo prísť ku ‚výhodnému obchodu' medzi obeťami a ich trýzniteľmi?"

„Považujem ich za pravdivé, môj názor je naviac podložený spoľahlivými informačnými zdrojmi. Ty predsa vieš, že NKVD zriedkakedy zlikvidovala človeka bez toho, aby súčasne nezničila aj jeho rodinu. Pokladáš skutočne za náhodu, že Rykovova dcéra, ktorú nadovšetko miloval, ostala živá a je sa na slobode? Alebo, že Bucharinov otec, Rozengolcova manželka, ako aj ďalší blízki príbuzní, ostali nedotknutí? Pre mňa je celkom jasné, že títo ľudia pošpinili sami seba, to znamená, že hrali im určenú úlohu v tejto tragikomédii, aby zachránili svojich vlastných rodinných príslušníkov.

Chcem ti povedať, čo som sa dozvedel od súdruha, žijúceho v blízkosti Ježova, ktorý – ako je známe od likvidácie Jagodu – má na starosti tento špinavý obchod. Divadelný scenár na osobný príkaz Stalina vypracovala NKVD. Všetci herci v ňom hrajúci – prokurátori, obhajcovia, obžalovaní, svedkovia a sudcovia – vedeli naspamäť svoje predpísané úlohy, a to ešte skôr ako sa zdvihla opona. Kto z obžalovaných sa zdráhal zahrať svoju rolu, bol v tajnosti zlikvidovaný. Pre tých ostatných boli odmenou životy ich detí, manželiek, rodičov a blízkych priateľov. Okrem toho im prisľúbili, že sa môžu odvolať na vyššiu inštanciu, ba dokonca na Ústredný výbor strany. Za takýchto okolností aj malá nádej je postačujúca na dlhú cestu.

Ale v prípade Bucharina, Rykova, Krestinského a ďalších mal ten ‚obchod' celkom iný charakter. Pre prípad ich súhlasu, že budú ochotní hrať predpísané úlohy, bolo im sľúbené, že ich rozsudky smrti budú pozmenené na vyhnanstvo. To im bolo prisľúbené. Stalin použil v hre dokonca ich pýchu a namyslenosť. Ako by si on mohol dovoliť zlikvidovať ich, povedal im, veď ich mená majú historický význam! Dobre.

Obete dodržali slovo. No Stalin nie. Pravdepodobne to ani nikdy nebol jeho úmysel. Niekoľko hodín po vynesení rozsudkov nasledovali popravy. Bucharin a Rykov zomreli s hromžením na Stalina na perách. Zomreli ako rebeli – a nie plaziac sa po zemi väzenských ciel a prosiac o milosť ako Zinovjev a Kamenev.

A ešte jedna tajná informácia. Stalin zriadil komisiu, ktorá dostala za úlohu, napísať dejiny strany. História bola zrevidovaná a udalosti boli sfalšované, len aby to všetko súhlasilo s komédiou týchto procesov. Ty a ja, my

sa budeme nad touto deformáciou skutočnosti smiať alebo plakať. Ale dorastá nová generácia, ktorá sa už na minulosť nebude pamätať. Dôkladne sa už čistia knižnice od každej knižky a každého článku, ktoré protirečia primitívnym výmyslom týchto procesov. Toto sfalšovanie zapustí korene ako oficiálna pravda. Klamstvo sa stane pravdou. Ach, Viťa, a za toto všetko som trpel desať rokov v reťaziach a vo vlhkej cárskej cele…"

Taká situácia vládla v Moskve, keď som z nej odcestoval, aby som od hnoja vyčistil povestný augiášov chliev za Uralom.

3 Na železničnej stanici vo Sverdlovsku (bývalom Jekaterinburgu, ktoré je známe ako mesto, kde zavraždili posledného cára a jeho rodinu) ma očakával úradník z podniku Novotrubny. Našťastie sme sa už dlho poznali, takže si mohol dovoliť hovoriť so mnou otvorene. Počas štyridsať kilometrovej cesty do Pervouralska ma oboznámil s podnikom. Napriek tomu, že sa vyjadroval zdržanlivo, potvrdilo sa moje najhoršie tušenie.

Očakávalo sa odo mňa, že tú chaotickú situáciu, ktorá vyústila do samotného krachu podniku, čo najskôr zmením a zabezpečím normálnu výrobu. Okolo šesťtisíc robotníkov tu žilo spolu so svojimi rodinami, čo mohlo byť približne sedemnásť až osemnásťtisíc ľudí, v tých najprimitívnejších podmienkach. Jediní, o ktorých si mohol byť človek istý, že neutečú, boli tí, ktorí odtiaľ pochádzali a potom ešte robotníci, ktorí boli na stavbe na nútených prácach. Technický personál, to znamená ten zvyšok, ktorý prežil čistky, bol demoralizovaný a vyhýbal sa akejkoľvek zodpovednosti. Pre nedôstojné podmienky na život i prácu sa tu cítili ako vyhnanci a ich jedinou nádejou bolo, že sa dožijú skorého preloženia.

Približne sedem alebo osem kilometrov pred Pervouralskom som odrazu zbadal len niekoľko sto metrov od cesty koncentračný tábor ohradený ostnatým drôtom. Zastali sme, aby sme sa na to mohli lepšie pozrieť. Tábor ležal uprostred lesnej čistinky na rozlohe jedného až dvoch hektárov a pozostával z pochmúrnych barakov; vyzeral opustený a hrobovo tichý. Vytváral šesťuholník, na každom rohu stála pozorovacia veža vyzbrojená reflektormi a guľometmi.

„Kde sú väzni?" spýtal som sa môjho spoločníka.

„V tomto dennom čase sú v práci," odpovedal mi.

„Niektorí pracujú v našom podniku, iní zasa v ďalších závodoch, baniach a na stavbách. Vidím, Viktor Andrejevič, že v podmienkach Uralu sa veľmi nevyznáš a musíš si čo najrýchlejšie zvyknúť na väzňov, lebo s nimi sa budeš stretávať všade."

Pokračovali sme ďalej v ceste. Bol to milý vstup na moje budúce pôsobisko!

Nový riaditeľ Osadči prišiel už predo mnou. Našiel som ho nahnevaného. Jediný pohľad na tento kombinát mu stačil na to, aby zničil jeho „moskovské" nadšenie.

„Súdruh Kravčenko, to máme poriadnu nádielku," stenal, keď sme prechádzali rôznymi budovami a dielňami.

„To bude trvať ešte roky, kým bude tento kombinát schopný pracovať samostatne. Nemáme k dispozícii žiadne vlastné elektrické vysoké pece na výrobu jednotlivých dielov. Chýba termické oddelenie a nemáme tiež dostatočne vybavené mechanické dielne. Elektrická energia ani zďaleka nezodpovedá našim potrebám a plynáreň ešte nie je dokončená. Chýbajú aj zariadenia na chrómovanie… Skrátka, tu nie je možné hovoriť o nejakom podniku. Nanajvýš sa to dá označiť za projekt jedného závodu."

Môj pohľad potvrdil jeho informáciu. Mechanická dielňa vyzerala priam smiešne. Galvanická dielňa si toto označenie vôbec nezaslúžila. Hotové neboli ani sklady na tovar, takže tisícky ton ocele a iných kovov sa nachádzali pod holým nebom, čím sa samozrejme znehodnocovali. Kov rôzneho druhu a kvality ležal netriedený na kopách a v neporiadku. Stroje na valcovanie rúr boli tie najlepšie nemecké a americké značky v hodnote mnohých miliónov rubľov. Ale čo nám to všetko mohlo pomôcť, keď neboli v podniku vôbec nainštalované? Ba dokonca tie drahé stroje z dovozu boli pokryté špinou a už dávno sa stali nepoužiteľnými. Všade sa váľali celé kopy najcennejších nástrojov, častí strojov, ktoré začínala nahlodávať hrdza.

Prehliadkou ubytovacích priestorov moje zúfalstvo dosiahlo vrchol. Baraky za ostnatým drôtom a pod hlavňami guľometov nemohli vyzerať horšie, než tieto žalostné, vlhké, špinavé, rozpadajúce sa drevené búdy, v ktorých musel bývať slobodný proletariát podniku.

Prihovoril som sa viacerým ženám. Všetky pôsobili nahnevane. Bolo zrejmé, že sme nepatrili k ich pracovným kolegom, ale k mužom, ktorí boli zodpovední za ich utrpenie. V tejto oblasti Uralu nebolo veľmi rozvinuté poľnohospodárstvo. Iba niektorí z tých najvyšších úradníkov boli schopní doviesť si autom dostatočné množstvo potravín zo Sverdlovska. Robotníci sa živili predovšetkým chlebom, s troškou tunajšej zeleniny a konzervami. V lete bolo v barakoch horúco ako v peci, do mnohých cez poškodené strechy pršalo. V dlhej uralskej zime neposkytovali tieto chatrče dostatočnú ochranu pred zimou.

Po hodine strávenej v barakoch som očervenel od hanby, keď som vstúpil do môjho štvorizbového bytu v jednom z trojposchodových tehlových domov medzi stromami na druhej strane fabrického areálu. Niekde inde, dokonca v Nikopole a v Taganrogu, by sa tento byt nepovažoval za

niečo mimoriadne. Ale tu v Pervouralsku sa vynímal ako mimoriadny luxus. Bola v ňom vlastná kúpeľňa, na zemi koberce, zariadený bol celkom pekným nábytkom a aj kuchyňa bola dobrá. S týmto bytom som prebral od môjho predchodcu aj Duňu, nie veľmi dobre vyzerajúcu sedliačku v stredných rokoch, ktorá mi varila a upratovala byt.

K dispozícii som mal sľúbenú limuzínu a malého forda, ktorý mi robil dobré služby v blatistom ročnom období. Okrem toho som mal zopár dobrých koní na súkromné používanie. Mesačne som zarábal tisícpäťsto rubľov; spolu s ďalšími odmenami a prémiami som mal mesačne v priemerne asi tritisíc rubľov. Pre lepšie posúdenie výšky zárobku musím uviesť, že obyčajný robotník zarobil asi stopäťdesiat rubľov, vyučený mechanik asi dvestopäťdesiat a skúsený inžinier zarábal okolo šesťsto rubľov mesačne.

Aby si mohol inžinier kúpiť oblek, musel na to obetovať celý mesačný plat. Pravda aj toto platilo iba teoreticky, pretože látky na šaty sa v Pervouralsku nedali kúpiť vôbec, ba dokonca aj vo Sverdlovsku bolo ťažké kúpiť si nejaké oblečenie. Iba ten, kto išiel na služobnú cestu do Moskvy alebo do Leningradu, mal možnosť zabezpečiť si tam niečo „na seba". Pre ostatných malo vedenie k dispozícii obmedzené prídely, z ktorých sme mohli vybaviť najusilovnejších z inžinierov, majstrov a robotníkov.

V robote som bol sotva dva týždne, keď mi hlavný účtovník predložil na podpis polmesačnú mzdovú listinu. Pri študovaní týchto podkladov som zistil pozoruhodnú záležitosť – poriadne veľká suma išla na NKVD.

„A toto je čo?" opýtal som sa začudovane.

„To súvisí s našou pracovnou zmluvou, jedná sa o stošesťdesiat ľudí, ktorí sú pridelení na naše oddelenie. Polovička ich mzdy ide na konto NKVD."

„Títo robotníci sú z koncentračného tábora?"

„Nie, nie, súdruh Kravčenko. To je zasa celkom iná oddelenie NKVD. Títo robotníci tu žijú ako slobodní ľudia, ale bývajú v jednom baraku. Deportovali ich sem kvôli rozličným zločinom."

Neskôr mi riaditelia iných oddelení potvrdili, že aj u nich majú pridelené kontingenty ľudí na nútených prácach – v jednej dielni ich bolo dvestopäťdesiat, v inej osemdesiat a v tretej päťdesiat. Slobodní robotníci si ich vôbec nevšímajú a človek ich môže spoznať predovšetkým podľa ich biedneho výzoru.

Raz som vo valcovni oslovil jedného robotníka na nútených prácach. Bol to malý, smrteľne bledý mládenec. Ťažko bolo z neho niečo dostať. Pravdepodobne malo toto biedne stvorenie najprísnejší rozkaz držať jazyk za zubami. Ale predsa som sa len od neho dozvedel, že bol majstrom v jednej fabrike v Leningrade, a že ho pred troma rokmi zlikvidovali.

„Čo ti bráni v tom, aby si odtiaľto utiekol?" spýtal som sa ho.

„Zutekať!" povedal a smutne pokrútil hlavou. „Kam? Kde by sme sa mohli skryť a na ako dlho? Ale dovoľte mi poznámku, šéf, ja si myslím, že táto téma rozhovoru nám obom môže byť na škodu."

Aby sme našli nejaké východisko z tejto chaotickej situácie, začali sme našu náročnú úlohu pokusom. Elektrické vysoké pece sme k dispozícii mali, ale nikto nepomyslel na to, že by sme ich mohli dať do prevádzky. Vyčistili sme ich a po viactýždňovej intenzívnej práci – kedy štrnásťhodinový pracovný deň nám pripadal ako sviatok – podarilo sa nám dať jednu pec do prevádzky. Zriadil som veľké mechanické oddelenie, kde vyučení robotníci pôsobili ako inštruktori. Ďalej som vytvoril termické oddelenie, ako aj oddelenie na chrómovanie a postaral som sa, aby sa v ňom mohli robotníci zdokonaľovať v ich špecializácii. Pokles produkcie v minulých rokoch súvisel s tým, že neexistovala poriadna podniková telefonická sieť a nekvalitné bolo i špedičné oddelenie. Aj ostatné nedostatky, ktoré boli jasné iba odborníkom, sme museli odstraňovať s veľkými ťažkosťami. Zabezpečil som potrebné pece, žeriavy a dielenské pracovné stoly.

Okrem týchto zariadení dôležitých pre život podniku som nasadil stovky mužov a žien na veľké upratovanie, všetko sa čistilo, maľovalo, odvážali sa smeti. Bolo nám jasné, že bez dodržiavania minimálneho poriadku a čistoty nie je možné dosiahnuť zvýšenie výroby. Bola to sabotáž? Mne to pripadalo už ako zázrak, že podnik bol za takýchto okolností vôbec schopný dosiahnuť tridsaťpäť až štyridsať percent z požadovaných nárokov centrály.

Po dvoch mesiacoch nebolo možné podnik takmer spoznať. Kolegovia boli mojou rozhodnosťou takmer nainfikovaní a iskra ich pracovného nasadenia preskočila aj na ďalších až po pomocného robotníka i upratovačku. V máji sme zvýšili výrobu na osemdesiat percent a to bol výsledok, ktorý sa pri mojom príchode zdal nemožný. Zlepšila sa aj kvalita. Nečistoty v rúrach klesli z priemerných dvanásť percent viac ako o polovicu.

Bolo iba prirodzené, že toto obrovské pracovné nasadenie v podniku spôsobilo, že na súkromné myšlienky a aktivity mi nezostal žiadny čas. Okrem výroby bol som v podniku osobne zodpovedný za otázky týkajúce sa ubytovania, výživy, technického školenia, ako aj lekárskej starostlivosti pre dvetisíc zamestnancov a ich rodinných príslušníkov. Hoci som mal po technickej stránke všestrannú podporu, v konečnom dôsledku som bol za všetko osobne zodpovedný. Musím ale povedať, že neprešiel ani deň, aby som nebol intenzívne zaneprázdnený záležitosťami, ktoré nemali s výrobou nič spoločné.

Besné čistky sa ešte zďaleka nekončili. Dôležitých mužov zatkli práve vtedy, keď som ich najviac potreboval. Ak sa aj niekomu podarilo takéto

nebezpečenstvo prežiť, nachádzal sa v atmosfére nepredstaviteľného tlaku. Bol som už vycvičený, takže som dokázal prehliadať tie mnohoraké špionáže a donášanie okolo mňa. Moje nervy a duša boli už vyškolené, a tak som sa dokázal koncentrovať na aktuálnu prácu bez toho, aby som strácal energiu zbytočným rozčuľovaním sa. Napriek tomu existovali kritické okamihy, ktoré mi v práci uškodili, dokonca ma úplne ochromili, napríklad, keď som zistil, že hospodárske oddelenie NKVD bolo ešte predo mnou informované o pracovných detailoch a o technických rozhodnutiach. V takýchto prípadoch som sa cítil bezbranný a vydaný napospas osudu.

Ako oči a uši tajnej polície slúžilo špeciálne oddelenie v našej fabrike, ktoré viedli súdruhovia Kolbin a Stofin. Títo energickí muži sa dostali ku kópiám všetkých objednávok a technických správ, a okrem toho mali svojich agentov na všetkých oddeleniach a na každom pracovisku. Toto bol iba jeden z tých jednoduchších spôsobov sledovania. V kombináte sa to len tak hemžilo špeciálnymi kontrolnými komisiami, kontrolnými brigádami a jednotlivými inšpektormi. Ich vystupovanie bolo rôzne, niekedy celkom tiché, inokedy sprevádzané zvukmi fanfár, keď sa predstavovali ako delegáti okresného výboru, Ústredného výboru z Moskvy, z centrály Glavtrubostalu, z komisariátu pre ťažký priemysel a z tucta ďalších iných organizácií.

Ale ani to nebolo ešte všetko. Objednávky na rúry sme dostávali z Moskvy, ale tie boli určené pre iné priemyselné podniky, ktoré potom vždy vysielali svoje vlastné komisie, aby preverili stav výroby a aby naše hlavy priviedli do pomykova obviňovaním zo sabotáže. Vyrábali sme rúry na tanky, lietadlá, delá, lode, rafinérie, automobilky a ďalšie nespočetné množstvo výrobkov. Pretože objednávky prevyšovali produkciu nášho podniku a hotové produkty zriedkavo vyhovovali očakávaným požiadavkám, odberatelia, podniky, priemyselné odvetvia, aj armáda reklamovali a protestovali, čo zasa viedlo k hotovej epidémii ďalších inšpekcií, kontrol, a to všetko zasa zvyšovalo pozornosť všemocnej NKVD. Sotvakedy prešiel týždeň bez ohlásenia sa ďalšej kontrolnej skupiny. Tie naháňali strach, lebo chceli nájsť stopy nejakej sabotáže. Týmto ma neustále okrádali o môj drahocenný čas, pobehovali i nadávali v mojej kancelárii a organizovali množstvo všelijakých porád. Jednotvárnosťou života v tomto zapadákove, ako aj nespokojnosťou s ich tunajšou činnosťou, boli mnohí zamestnanci tak deprimovaní, že svoje voľné chvíle zalievali vodkou alebo hraním kariet o peniaze.

Ani keď som sa po štrnásť až šestnásťhodinovom pracovnom dni dostal do postele, nemohol som si byť istý, že nebudem v spánku rušený. Išlo o telefonáty z Moskvy, ktoré zasa kontrolovali, žiadali a zúrili. Vyvolávali

nám z polície v súvislosti s neustálymi zatýkaniami. Sotva som zaspal, už mi niekto telefonoval z nočnej zmeny a informoval ma o nejakej nepríjemnej udalosti, o strate nástroja alebo o zlých výrobkoch…

Z náhodných rozhovorov som si krok za krokom vytváral obraz strašného spustošenia, ktoré zanechali čistky ešte pred mojím príchodom, a to nielen v podniku Novotrubny, ale v každej bani a fabrike v našom okolí. Dodnes mám ešte dobre v pamäti historku okolo Semiona Magrilova, ktorý bol riaditeľom inej metalurgickej fabriky v Pervouralsku.

Jeho závod patril snáď k najstarším v celom Rusku a podľa legendy ho založil osobne Peter Veľký. Zamestnanci boli robotníci, ktorým tu pracovali už dedovia aj otcovia. Žili vo vlastných, čistých domčekoch, pri ktorých mali záhrady, chovali si svine a hydinu a v podstate žili spôsobom ako pred revolúciou. Tým, že strana urobila Magrilova direktorom fabriky, dalo by sa povedať, že ho odmenila teplým miestečkom. Bol to dlhoročný člen strany v pokročilom veku, dôverný priateľ vdovy po Leninovi, ako aj Leninovej sestry, Márie Uljanovovej, a bol považovaný za vplyvnú osobnosť tohto regiónu.

Ale mohutná búrka čistiek neušanovala ani jeho. NKVD ho zahrnula množstvom obvinení. Obvinili ho zo sabotáže a z uprednostňovania sabotérov. Po niekoľkých mesiacoch prenasledovania sa vzdal. Zatvoril sa vo svojej kancelárii, vložil si revolver do úst a stlačil kohútik… Zanechal dlhý list, v ktorom zdôrazňoval svoju nevinu a protestoval proti teroru. Tento list síce NKVD zlikvidovala, ale napriek tomu sa ľudia vo fabrike dozvedeli jeho obsah. Viacerí blízki spolupracovníci Magrilova zmizli bez stopy, lebo ich upodozrievali, že čítali list samovraha.

Magrilovova tragédia bola mimoriadna iba pre jeho vysokú pozíciu. Dozvedel som sa podrobnosti o stovkách zatknutí, brutálnom vypočúvaní a samovraždách. Toto všetko však nesmelo negatívne pôsobiť na moju pracovnú energiu. Naučil som sa prehliadať aspoň tie najhoršie záležitosti. To bolo umenie, ktoré sa dá ťažko naučiť. Ale iba majster tohto umenia môže ako vedúci priemyselný funkcionár v Rusku prežiť toto všetko so zdravou kožou. Iba ten, ktorý dokáže udržať súcit pod najprísnejšou kontrolou, tak povediac vo vzduchotesne uzavretom priečinku svojho vnútra, tomu sa môže podariť prežiť túto beznádejnosť a šialenstvo.

Moskve sa uráčilo všimnúť si pozoruhodný pokrok v závode Novotrubny. Skupina aktivistov na zhromaždení v Moskve chválila moju prácu pred komisariátom v prítomnosti Kaganoviča. V jednom článku v časopise *Industrializácia* bolo spomenuté, že podnik pracoval zle až do príchodu „Kravčenka, mladého aktívneho inžiniera a člena strany", ktorý dosiahol zmenu.

4 Vedúci NKVD v Pervouralsku, súdruh Paršin, ktorého som už stretol na straníckych schôdzach, ma prišiel navštíviť. Nadšene chválil „zázrak", ktorý som dosiahol pri zvyšovaní produkcie. Ostal ale policajtom a niekoľko hodín ma obťažoval otázkami o rôznych úlohách, ktoré sme práve riešili, ako aj o „politickej nálade" mojich zamestnancov. Takmer som nebol schopný zakryť rozhorčenie z jeho podrobného vyzvedania, ako aj z vedomostí, ktoré súviseli s mojou prácou. To mi iba dokazovalo, ako veľmi som bol v pozornosti udavačov.

„Sabotážne škody tvojich predchodcov sa ti určite podarí odstrániť," povedal napokon. Z jeho úst to bola tá najvyššia chvála. „Je mi preto nepríjemné zneužívať tvoj čas, Viktor Andrejevič, ale dnes v noci by si mi mohol urobiť veľkú službu. Zavolám ti ešte, kedy by si mal prísť."

Objednal si ma na druhú hodinu ráno. Centrála NKVD sa nachádzala v pevne stavanom dvojposchodovom dome – bol to najkrajší dom na špinavej hlavnej ulici v Pervouralsku. Napriek neskorej hodine boli všetky okná osvetlené: zdá sa, že „obchod" bežal dobre. Šéf ma srdečne pozdravil a zaviedol ma do svojej pracovne.

„Urob si pohodlie," povedal. „Obávam sa, že tu budeš musieť nejaký čas ostať."

„Čo chceš odo mňa?"

„Jedná sa o takúto záležitosť: zatkli sme nepriateľa ľudu, jedného plnokrvného sabotéra. Je nám jasné, že tento človek je zodpovedný za hlavnú časť neporiadku, ktorý si našiel v podniku, ale on je tvrdohlavec. Chcem ho vypočúvať dnes v tvojej prítomnosti. Keď bude pri tom taký špecialista ako ty, nebude môcť mi sypať tak ľahko piesok do očí."

„Pravdu povediac, mne sa to až tak nepáči," povedal som pohoršene.

„To je zvláštne. Prekvapuješ ma! Nepovedal už Lenin, že každý dobrý komunista musí byť aj čekistom? No, tak začnime." Zazvonil svojmu tajomníkovi: „Stráž nech dovedie väzňa z cely sedem."

Šéf sa pripravil na vypočúvanie tak, že vybral hrubú kopu dokumentov z trezora a demonštratívne položil na stôl revolver. Zatiaľ čo čakal na väzňa, preťahoval sa ako tiger, ktorý sa už-už chce vrhnúť na svoju korisť. Čoskoro sa otvorili dvere. Dvaja strážcovia s revolvermi vstúpili do miestnosti. Medzi nimi sa nachádzali zvyšky niečoho, čo pôvodne mohol byť človek. Stráže odišli a nechali nás troch samotných v miestnosti.

„Večer," povedal väzeň slabo a obzeral sa omámene okolo seba.

Paršin mu neodpovedal. Ja som na pozdrav odpovedal. Chudák väzeň vyzeral ako kostra v handrách. Jeho tvár bola bledá a vyzerala ako posmrtná maska. Čerstvá rana, ešte tmavočervená od zrazenej krvi, sa mu tiahla

od spánku až k brade. Stál s rukami za chrbtom a sklonenou hlavou.

Čekista začal s čítaním výpovedí väzňa, aby ma oboznámil s podrobnosťami prípadu. Dozvedel som sa, že ho väznia už trinásť mesiacov. Hoci vyzeral ako šedivý šesťdesiatnik, v skutočnosti mal iba tesne po štyridsiatke. Až do začiatku výroby bol vedúcim stavebným inžinierom v podniku Novotrubny. Keď som sa pozeral na tohto muža, pomyslel som si: „Iba vďaka Božej milosti tu nestojí Viktor Kravčenko."

„Súdruh Paršin," povedal som ticho, „nechceš dovoliť väzňovi, aby si sadol?"

„To je moja vec," odpovedal. „Tu je NKVD a nie rekreačné stredisko."

Keď bol s čítaním hotový, obrátil sa Paršin na väzňa hromovým hlasom:

„Budem ťa vypočúvať v súvislosti s tvojou sabotážnou činnosťou vo valcovni rúr. Odpovedaj presne, jasne a bez toho, aby si veci začal splietať. Tu sedí vyštudovaný inžinier, ktorý podnik presne pozná. Nemôžeš si viac robiť zo mňa blázna. Prvá otázka: Prečo si nechal ako vedúci inžinier stavebnej komisie postaviť drevené strechy ponad vysoké pece, hoci tieto môžu začať ľahko horieť?"

„Podľa projektu mali byť tie strechy zo železa," odpovedal väzeň, vzhľadom na svoj fyzický stav, s mimoriadnou presnosťou. „Ale dostali sme rozkaz z vlády, podpísaný osobne komisárom Ordžonikidzem, že máme použiť drevo, pretože v tom čase bol veľký nedostatok železa. Tento rozkaz bol adresovaný nielen našej fabrike, ale aj mnohým ďalším. To sa dá veľmi ľahko dokázať dokumentmi z komisariátu. Ja som to považoval po technickej stránke za nie veľmi múdre, ale nemohol som si dovoliť urobiť niečo, čo by bolo bývalo v rozpore s rozkazom komisariátu, predovšetkým aj preto, lebo o nedostatku železa som vedel aj ja."

„Tvoja mienka?" obrátil sa šéf na mňa.

„Občan…", začal som.

„To nie je žiadny občan, on je nepriateľ ľudu."

„No, väzeň má úplnú pravdu. Aj my sme mali v Nikopole z toho istého dôvodu drevené strechy, aj keď medzičasom boli potiahnuté galvanickým železom. Náhodou som bol na jednej porade v úrade súdruha Ginsburga, keď on so súhlasom Ordžonikidzeho povolil všade strechy z dreva, s výnimkou priestorov pre taviace zariadenia a Martensove pece."

Toto vyviedlo čekistu z rovnováhy.

„Mysli na to," povedal, „že za svoju svedeckú výpoveď môžeš byť braný na zodpovednosť!"

„Toho som si plne vedomý," povedal som.

„Druhá otázka," obrátil sa zasa k väzňovi.

„Prečo si postavil veľkú valcovňu bez galvanického, termického a mechanického oddelenia, bez možnosti opráv a bez skladových priestorov pre potrebné citlivé zariadenia?"

„Projekt bol určený pre veľký moderný kombinát," odpovedal väzeň. „Všetky tebou menované oddelenia mali byť mimo hlavnej dielne, mali byť centralizované v jednej pomocnej hale. Štátna plánovacia komisia a komisariát nám nedali ani peniaze, ani materiál a ani vybavenie pre túto pomocnú dielňu. To bol dôvod, prečo bola hlavná hala dokončená, ale s výstavbou tých ďalších častí sa ešte len začínalo. Potom nám na naše veľké prekvapenie prikázali, aby sme začali s výrobou, čo som považoval za veľmi nevhodné – a potom som bol zatknutý."

Ťažko si predstaviť, čo všetko musel tento človek počas trinásťmesačného utrpenia prežiť, možno následky postihli už aj jeho myslenie, ale na odborné otázky odpovedal v každom prípade dobre. Je to prvotriedny inžiniersky rozum, pomyslel som si pre seba.

„Čo na to povieš?" spýtal sa ma šéf.

„Väzeň má úplnú pravdu. S produkciou sa vo fabrike začalo príliš skoro. Dokonca ešte ani teraz nie je fabrika úplne zariadená. Keby sme však chceli čakať, kým bude všetko dokončené podľa plánu, tak by sme s prácou museli čakať ešte viac ako rok. Osobne považujem za chybu, že pomocné oddelenia neboli zriadené v hlavnej časti podniku, ale to je záležitosť, o ktorej takto rozhodli v Moskve. Ukončenie hlavnej časti podniku pred dobudovaním k tomu patriacich pomocných zariadení nebola celkom určite sabotáž."

„Si o tom úplne presvedčený?"

„Som… smiem väzňovi ponúknuť cigaretu?"

„No, dobre."

Podal som mužovi celý balíček cigariet, ale šéf to nechcel dovoliť.

„Jedna cigareta stačí!" zreval.

„Nech sa prizná k sabotáži a nech to podpíše, potom môže fajčiť koľko chce."

Keď vytiahol inžinier ruku spoza chrbta a vystrel ju, videl som, že bola zaviazaná v krvavej handre.

Vypočúvanie trvalo niekoľko hodín. V každom prípade som mohol, pri všetkej čestnosti, držať stranu inžinierovi a nie policajtovi. Okolo pol šiestej ráno, uprostred Paršinovho „príhovoru", väzeň odpadol. Videl som, ako sa pomaly zosypáva, išlo to ako v spomalenom filme. Obliali ho studenou vodou, stráž mu priniesla stoličku a vypočúvanie pokračovalo. Až po šiestej odviekli nešťastníka preč. Nikdy nezabudnem na vďačnosť v jeho očiach, keď na mňa pozrel od prahu dverí.

„Vypracujem protokol z tohto vypočúvania," oznámil Paršin, „a dám ti ho za pár dní na podpis. Mrzí ma, že som ťa musel tak dlho obťažovať."

„Pretože je už aj tak neskoro ísť spať," povedal som, „chcel by som ťa poprosiť, aby si mi ukázal vašu budovu."

Najprv nervózne otáľal, keď počul moju nezvyčajnú prosbu.

„Nie je tu nič zaujímavé," povedal napokon. „Ale keď si to želáš… snáď ti to pomôže uvedomiť si zodpovednosť za podávanie správnych a pravdivých odpovedí..."

Prečesal si vlasy, nasadil si plochú dôstojnícku čiapku s červeným lemovaním a modrým vrchom, revolver si zasunul do puzdra. Obliekli sme si kabáty a v sprievode stráže sme absolvovali prehliadku, na ktorú nikdy nezabudnem. Prišli sme na dvor, otvorili sme železné dvere a zišli strmými schodmi do pivnice. Bol tam zápach, ktorý ma takmer fyzicky odrovnal. Na chodbe svietila slabá lampa.

Spozoroval som, že pri našom príchode vyskočil strážca čítajúci „Dejiny strany", ktoré práve vychádzali v „Pravde" na pokračovanie. Veľmi som sa začudoval, ako môže človek žijúci v tomto strašlivom smrade stalinskej praxe, tak odhodlane študovať jeho teóriu…

V celách pozdĺž chodby nastal rozruch. „Významní hostia," vykríkol niekto. Strážca otvoril dvere a rozkázal: „Vstať!". Asi dvadsať mužov vstalo. Boli neoholení, bolo to neopísateľne bolestivé a na väčšine z nich bolo vidieť znaky po úderoch. Jediné „zariadenie" miestnosti pozostávalo z vedra na vodu, k tomu patril cínový hrnček, a z ďalšieho vedra v kúte pre ľudské potreby; surové dosky slúžili ako postele a na jednej drevenej poličke ležali odložené handry a roztrhané šaty väzňov. V miestnosti bolo miesto sotva pre päť, a nie pre dvadsať väzňov.

Ďalšie cely neboli o nič menej strašidelné. Stratil som záujem, pozrieť si aj tie. Viaceré cely boli vyhradené pre ženy.

„Ventilácia nefunguje," povedal šéf mladému čekistovi pri odchode. „Budeš z toho smrdieť ešte aj v hrobe."

„Po práci chodím vždy do verejných kúpeľov," odpovedal spokojne, „ináč by ma manželka nepustila domov. Ventilátory sú už dávno pokazené."

Keď som opustil budovu, našiel som môjho šoféra spať na volante. „Ach, Viktor Andrejevič, bol si dlho preč, už som sa začal obávať… Keď sem vezieme dôležitých ľudí, nikdy nevieme, či ich povezieme aj nazad."

„Som veľmi unavený, Peťa. Zavez ma priamo do fabriky. Dnes v noci sa do postele nedostanem."

V to popoludnie prišiel ku mne prvý asistent. Spýtal sa ma, či môže dostať na tri hodiny voľno. Opýtal som sa ho prečo a dozvedel som sa, že bol pozvaný na NKVD.

„Počas pracovnej doby ťa nemôžem uvoľniť, lebo ťa potrebujem," povedal som.

„Zavolaj tam a povedz, že prídeš večer po šiestej hodine. A ohlás sa u mňa, keď prídeš nazad."

Neskoro v noci ma navštívil. Nesmel mi nič povedať, lebo sa zaviazal k mlčanlivosti. Ale v priebehu rozhovoru som predsa len pochopil, že s ním konzultovali ten istý prípad.

„Poznal si toho vedúceho inžiniera pre výstavbu pred jeho zatknutím?" spýtal som sa ho akoby mimochodom.

„Áno, Viktor Andrejevič, a teraz som ho nemohol spoznať…"

Zľakol sa, lebo zbadal, že mi vlastne prezradil tajomstvo.

O dva dni neskôr mi Stofin priniesol sľúbený protokol zo špeciálneho oddelenia.

„Podpíš ho hneď, potom to pošlem ďalej do Pervouralska", povedal.

„Po prvé, nepodpíšem nič, pokiaľ si to pozorne neprečítam, a po druhé, mám dôležitú prácu, ktorú nemôžem teraz prerušiť. O dve hodiny si to budem môcť prečítať."

„Ale mám rozkaz, nespustiť tento protokol z očí. Nesmiem…"

„Zatelefonuj šéfovi a oznám mu moje rozhodnutie. To ťa zachráni."

Trasúc sa zavolal na NKVD. Paršin zúril. Nakoniec som zobral telefón, majúc súcit so zdeseným a zastrašeným Stofinom.

„Kravčenko, mal by si mať viac rešpektu voči NKVD!" reval Paršin. „Obzvlášť po tej našej návšteve v pivnici!"

„A ty by si mal ukázať viac úcty pred riaditeľom podniku!" odpovedal som. „Keď ma neprestaneš obťažovať, obrátim sa priamo na Kaganoviča a budem ho informovať, kto prekáža pri výrobe v mojom závode."

Táto hrozba zabrala. Odrazu sa Paršin ospravedlňoval. Hovoril, že je prepracovaný a že si nesmiem myslieť o ňom nič zlé. Samozrejme, že si môžem protokol najprv prečítať a aj čas k tomu potrebný si môžem stanoviť sám.

Na konci pracovného dňa čakal Stofin namrzene v kancelárii špeciálneho oddelenia, pokiaľ som čítal to takzvané zhrnutie mojej svedeckej výpovede zo včerajšej noci v NKVD. Vlasy mi vstávali dupkom. Všetko, čo som povedal, bolo úmyselne obrátené naopak. Do úst mi vložili priťažujúce slová. Odpovede väzňa a moje komentáre boli zostavené tak, že všetko smerovalo na úmyselnú sabotáž.

Na každej strane bolo veľkými písmenami napísané upozornenie, že zmeny nie sú povolené. Napriek tomu som ponoril pero do červeného atramentu a namáhavo som opravoval protokol, vetu po vete. V mnohých prípadoch som musel celú vetu sformulovať nanovo, obzvlášť, keď sa jednalo o otázku, pretože tá bola zmenená tak, aby dala nový zmysel obsa-

hu mojej odpovede. Na mnohých miestach som však potreboval iba vložiť slovko „nie", lebo zmysel mojej výpovede bol úplne prekrútený.

Keď som zavolal Stofina a odovzdal mu skorigovaný protokol, v ktorom bolo na každej strane vidieť viac červenú ako čiernu farbu, od rozhorčenia mu skoro vypadli oči z očných jamiek. V celom svojom živote sa ešte nestretol s takou urážkou NKVD. Celý zbledol.

„To je ale zakázané, súdruh riaditeľ. To je strašné," skuvíňal.

„Daj to šéfovi. Zodpovednosť za to nesiem ja."

O tejto záležitosti som už nikdy viac nepočul. Ale vždy, keď som potom stretol Paršina, vyskočil mu na dlhú konskú tvár urazený a roztrpčený výraz. Asi o tri týždne nato, sa rozšírila po fabrike správa, že bývalý stavebný inžinier je po štrnástich mesiacoch väzenia v smradľavej pivnici NKVD zasa na slobode. Prirodzene, že to nespôsobila len moja intervencia. Aj mnohí iní museli podobne vypovedať. Ale tým hlúpym a neľudským čekistom, ktorí ho viac ako jeden rok urážali a mučili, sa nič nestalo, ani ich len nenapomenuli. Pokračovali vo svojom bohorovnom strašlivom vládnutí a naďalej ľubovoľne zatvárali svoje obete.

5 Mladý inžinier Panov, vedúci nočnej zmeny, bol jeden z mojich najsvedomitejších kolegov. S pokojným výrazom tváre, so svojou skromnosťou a mlčanlivosťou, robil na každého dobrý dojem. Skutočnosť, že jeho zmena nesplnila plán, ho ťažila, a preto robil veľa nadčasových hodín, len aby mohol nejako urýchliť prácu.

Panova som si všimol preto, lebo vyzeral veľmi zúbožený. Z bledosti jeho tváre som usudzoval, že to spôsobuje podvýživa. Jeho jediný oblek sa takmer rozpadával a za každého počasia mal obuté ľahké plátenky. Keď som sa na to bližšie pozrel, ihneď som pochopil príčinu jeho chudoby. Zarábal päťstopäťdesiat rubľov, z čoho mu stiahli stopäťdesiat rubľov na dane, pôžičku a iné položky. Zostávalo mu štyristo rubľov. Z tejto sumy musel živiť svoju manželku, malú dcérku a tiež starú matku, ktorá s nimi žila v dvojizbovom podnikovom byte.

Zariadil som, aby Panov dostal pár topánok a pracovný oblek z továrenského fondu. Dojatý mojou starostlivosťou zozbieral celú svoju odvahu a rozprával mi o svojich ťažkostiach.

„Viktor Andrejevič, smiem s tebou hovoriť otvorene?" spýtal sa ma v kancelárii.

„Samozrejme."

„No, prišiel som, aby som ťa úpenlivo požiadal o pomoc, aby som sa mohol dostať z tejto pekelnej diery. Mám kontakty a dúfam, že dostatnem inžinierske miesto v armáde, ale k tomu potrebujem tvoju pomoc."

„Ale prečo si tu taký nespokojný Panov? Si mladý. Získavaš v týchto sťažených podmienkach znamenitú prax. Vieš, ako sa nazýva takýto útek z ťažkej úlohy v straníckej reči?"

„Viem… viem… oportunizmus, zbabelosť a tak ďalej. Ale pozri sa na to z môjho pohľadu. Strávil som päť studených a hladných rokov na inštitúte. Manželka, s ktorou som sa oženil ešte počas štúdia, sa tešila na náš spoločný život, keď budem konečne vyštudovaný inžinier. Čo má však ona dnes? Ešte viac hladu, osamelosti a ponižujúcej chudoby. Cítim, ako jej láska pod týmito údermi umiera a ja ju chcem ešte zachrániť. Chcem zachrániť aj našu malú dcéru, ktorá nedostáva dosť mlieka. Je to dôvod na karhanie, že sa snažím zachrániť svoju rodinu?"

„Pre mňa nie, Panov, ja ti rozumiem."

„Vieš, v armáde zarobím sedemstopäťdesiat rubľov, okrem toho dostanem vlastnú uniformu, byt a jedlo budem mať zadarmo. Takmer celý môj plat môžem dať k dispozícii rodine. Okrem toho sa budem venovať obrane vlasti, čo je tiež dôležitá práca."

Nakoniec som súhlasil, že mu pomôžem zrealizovať jeho plán. Neskôr, po rokoch, som sa z novín dozvedel, že sa vyznamenal vo vojne. Pri týchto životných podmienkach na Urale by sa z neho behom krátkeho času stal nespokojný a zlomený muž. Bolo mi jasné, že cenný ľudský potenciál sa strácal kvôli nezmyselným aktivitám pri výrobe, ktorej bolo podriadené všetko, nielen kvalita života, ale aj zdravie ľudí.

Nie menej deprimujúco ako fyzické vyčerpanie, pôsobilo neustále bremeno urážajúceho pochybovania o čestnosti ľudí. Bolo úplne jedno ako ťažko sme pracovali, celý systém vychádzal z predpokladu, že všetci sme zradcovia a podvodníci, ktorí sú pripravení sabotovať prácu, a preto nás musia sledovať dvadsaťštyri hodín denne.

Raz prišla ku mne mimoriadna komisia s úlohou z priemyselnej správy na ochranu krajiny číslo štrnásť. Mali sme vyrobiť rúry s najvyššou presnosťou, na čo sme ale neboli vybavení. Mnohé iné podniky na výrobu rúr sa vyhovorili, že z najrôznejších dôvodov nemôžu túto úlohu zrealizovať.

Zvolal som poradu vedúcich zamestnancov podniku a v prítomnosti zástupcov ministerstva obrany som im predložil požadovanú úlohu. Súhlasili sme a sľúbili, že objednávku prevezmeme, aj keď pravdepodobnosť, že to všetko skončí neúspechom, bola veľká. Znamenalo to rýchle si doplniť zariadenia, hľadať zvláštne druhy ocele a potom pracovať pod najvyšším tlakom.

Objednávku som potvrdil až potom, keď sme sa písomne dohodli, že úspech nemôžeme zaručiť. Ponúkli mi odmenu vo výške dvadsaťtisíc rubľov v prípade, že túto úlohu splníme načas. Nielen môj technický štáb,

ale aj robotníci prijali túto dôležitú úlohu ako výzvu a zapojili sa do jej plnenia srdcom aj dušou.

Zákazka bola za pätnásť dní hotová. Niekedy som zostal tri až štyri dni v kuse v podniku, jedol som v kancelárii a pospal som si zopár hodín v hluku strojov. Spolupracovníci dreli rovnako do úplného vyčerpania. Nebol žiadny dôvod, aby niekto pochyboval o našej úprimnej snahe splniť úlohu. Napriek tomu nás neustále pozorovali príslušníci špeciálneho oddelenia, ako aj príslušníci ministerstva obrany, ktorí stále striehli na sabotáž. Toto všetko urážalo našu ľudskú dôstojnosť a odbornú hrdosť do takej miery, že ani odmeny, ani hŕba gratulačných telegramov nedokázali zmyť z nášho vedomia túto trpkú skúsenosť.

Kolbin, Stofin, funkcionári hospodárskeho oddelenia NKVD a dokonca aj tajomník mestského výboru Dovbenko, vypínali pyšne hrude nad „svojím úspechom". Správali sa tak, ako keby ich neskutočne dotieravá ostražitosť bola podstatne dôležitejšia pre tento úspech, ako schopnosti a pot robotníkov a inžinierov v podniku.

„Prečo je tu toľko upodozrievania? Načo je tá radosť, že nedošlo k žiadnej sabotáži?" spýtal som sa Paršina.

Bohužiaľ, on nebol vôbec schopný porozumieť takejto otázke, pretože špicľovanie sa stalo pre neho druhou prirodzenosťou a znamenalo pre neho skutočne ten najdôležitejší faktor pri každej úlohe.

„Okrem toho, Viktor Andrejevič," povedal mi dôverne, „náš úspech postavil hospodárske oddelenie NKVD pred novú úlohu. To znamená, že teraz musíme zistiť, z akého dôvodu neboli iné podniky ochotné prevziať túto objednávku! My sme dokázali, že je to možné. Ale prečo sa tí druhí riaditelia vyhýbali? Možnože to mysleli úprimne – ale môže ísť aj o to, že chceli sabotovať náš zbrojný priemysel. Snáď si teraz konečne pochopil, aká dôležitá je naša úloha…"

Viaceré ďalšie mimoriadne úlohy – vždy sprevádzané nervóznou atmosférou pochybností, hrozieb a neustáleho špicľovania – sa nám podarilo dokončiť pod vejúcimi zástavami. Reputácia nášho závodu Novotrubny sa rýchle zlepšovala. Novinári z časopisu *Industrializácia* a z iných časopisov písali nadšené články o tom, ako boli zlikvidované posledné zvyšky sabotáže v tomto uralskom podniku. Produkcia dosahovala stále ešte len okolo osemdesiatpäť percent a Moskva nás vo svojej „boľševickej tvrdosti" neustále napomínala, aby sme sa snažili čím skôr dosiahnuť hranicu sto percent. Odmenou za naše úspechy boli teda len nové starosti.

6

Často som si spomenul na radu, ktorú som dostal v deň môjho príchodu: „Zvykni si na prítomnosť väzňov z koncentračných táborov a z kolónií nútených prác!“ Pervouralsk a jeho okolie bolo centrom jednej z najväčších oblastí nútených prác „socialistického“ Ruska. Bolo to úplne jedno, ktorým smerom sa človek vydal, všade, aj v blízkosti hlavných ciest, mohol vidieť tieto obrazy hrôzy.

Inde by boli tieto záležitosti azda zakryté diskrétnym mlčaním. Tu však zdržanlivosť nebola možná – skutočnosť bola príliš očividná a celkom na dosah ruky. Pomerne bežne sa tu hovorilo: „Na rieke Čusovaja je dobré miesto na rybačku, je to asi jeden kilometer od kolónie NKVD.“ Alebo: „Najlepšie je ísť touto cestou doľava, pozdĺž koncentračného tábora.“

Naša plynáreň dostávala ako palivo rašelinu z uralského rašelinového podniku. Keď som sa sťažoval na nedostatočné dodávky plynu, obrátil sa predstaviteľ nášho riaditeľstva na uralský rašelinový podnik, ktorý, samozrejme, žiadal vysvetlenie od príslušného funkcionára NKVD. Totiž, rašelinu oblasti Sverdlovska vykopávali a lisovali tisícky väzňov, mužov i žien. Takto spracovaná rašelina slúžila ako palivo aj pre trust Uralenergo, ktorý nám dodával elektrickú energiu.

Väzňom som sa snažil vyhýbať, pretože pohľad na nich ma prenasledoval celé týždne. Vždy som sa obával, že odrazu sa pozriem do očí niekomu, koho som poznal a koho som mal rád, pretože celé stovky mojich priateľov a známych sa stali obeťami generálnej čistky. Raz, keď sme si s priateľom vyšli na vychádzku, prišli sme k rozľahlej bezútešnej mokradi, kde pracovalo asi tristo väzňov, väčšinou žien. Všetci nešťastníci boli nepredstaviteľne špinaví a groteskne oblečení; mnohí z nich stáli po kolená v bahnitej vode. Mlčky pracovali s najjednoduchším náradím a nás, dvoch cudzích ľudí, si vôbec nevšímali.

Tento obraz mi pripomenul danteovské peklo a nemohol som sa ho zbaviť celé mesiace. Už samotné slovo „rašelina” mnou vždy zatriaslo.

Na cestách do Sverdlovska som si zvykol aj na pohľad na veľký tábor, ktorý som zbadal hneď v deň môjho príchodu. Hlavný vchod do objektu sa nachádzal blízko cesty, dominovala mu celkom pekne a moderne vyzerajúca vyššia konštrukcia z dreva, v ktorej strede sa nachádzal Stalinov obraz, a ktorá často bývala ozdobená červenými zástavami a bežne používanými propagandistickými heslami. V noci boli obraz a heslá osvetlené malými farebnými žiarovkami.

Cudzí človek, ktorý by to z cesty zbadal, by si mohol myslieť, že za pekne vyzdobenou mohutnou bránou sa nachádza luxusné socialistické zariadenie. My, ktorí sme v tejto oblasti žili, sme ale dobre vedeli, že v stra-

šidelnom šesťuholníkovom objekte sa nachádza dvetisícpäťsto ľudí vylúčených ‚naveky' zo sveta normálnych ľudí. Reflektory zo šiestich strážnych veží osvetľovali tábor celú noc, pohybovali sa automaticky po jednotlivých radoch barakov. Ich svetelné kužele pôsobili na pozorovateľov, ktorí nepoznali ich význam, ako pekné svetelné efekty na nočnom nebi.

Väčšina väzňov pracovala v okolitých fabrikách, baniach a na staveniskách a denne museli ísť peši za každého počasia šesť až sedem kilometrov k svojim pracoviskám. To znamenalo, že okrem ich desať až dvanásť hodinového pracovného dňa strávili ešte asi tri hodiny pochodom, pričom iba niektorí z nich mali na to vhodné topánky.

Neďaleko od Pervouralska ležalo mesto Rievda, kde sa nachádzala ďalšia metalurgická fabrika. Cesta tam viedla popri koncentračnom tábore pre asi dvetisíc väzňov. Väčšina z nich pracovala v podniku, ktorého výstavba ešte nebola dokončená; tí ostatní boli zamestnaní na stavbe cesty alebo v blízkej bani na meď.

Ďalší tábor, v ktorom bolo asi iba tisíc väzňov, sa nachádzal na brehu pôvabnej riečky Čusovaja, ktorá tiekla peknou malebnou krajinkou s hustými borovicovými lesmi a mnohými pahorkami. Inžinieri a iní zamestnanci v lete radi trávili voľný čas na brehu rieky, kde sa dalo kúpať a chytať ryby. Ale opatrne sa držali v úctyhodnej vzdialenosti od tábora; veď prečo by si mali kaziť zábavu nepríjemnými zážitkami?

Potom, ako mi mnoho ľudí s nadšením rozprávalo o krásach tejto rieky, rozhodol som sa tam konečne zájsť. Moji spoločníci, obaja členovia strany, boli rovnako ako ja prišelcami, takže nikto z nás nevedel o existencii blízkeho tábora. Išli sme mojím fordom a hovorili sme o situácii vo fabrike, až sme sa odrazu ocitli na malej vyvýšenine, odkiaľ sme zbadali areál na lesnej čistine ohradený ostnatým drôtom, vzdialený len niekoľko sto metrov od brehu rieky. Ako obyčajne, aj tu boli na všetkých štyroch rohoch strážne veže. Videli sme strážcov s nastoknutými bajonetmi. Na vzdialenejšej časti areálu pracovali stovky väzňov, mužov a žien, na stavbe nových barakov.

Náš výlet sme okamžite ukončili. Všetka zvedavosť vidieť rieku sa vytratila a mlčky sme sa vrátili do Pervouralska. Aj tí najvernejší a najmenej mysliaci komunisti sa vo vnútri svojich sŕdc hanbili za tento otrocký systém a nenávideli ho. Dokonca v horúcich prejavoch, ktorými niektorí súdruhovia tento systém obhajovali, som cítil určitý druh znepokojenia. Tým, že nazývali obete nadávkami – kulak, sabotér, odpad, špina – zdalo sa, že chcú prekričať a umlčať hlas svojho svedomia. Všetci vedeli celkom presne, že stačí iba malá zmena politického kurzu, ďalšia čistka alebo kríza, a aj oni môžu ľahko patriť k vyvrheľom, ktorých ťažká práca upevňuje tento zvláštny druh socializmu.

XIX.
Ako sa písali dejiny

1 Keď sa zamýšľam nad pobytom na Urale, tak zo všetkých tých nepríjemných spomienok mi zvlášť zreteľne zostal v pamäti jeden smutný zážitok.

Išlo o klamanie ruskej spoločnosti, o podvod, na ktorom spoločne pracovali vyšší aj nižší funkcionári v Moskve i Pervouralsku. Tak rafinovane a obratne spriadali lži, že až do dnešného dňa sa „veľké víťazstvo závodu Novotrubny" cituje ako príklad zázraku, aký vie urobiť len „socialistický entuziazmus".

Začalo sa to príchodom brigády hlučných aktivistov z Moskvy do nášho odľahlého závodu na Urale. So sebou si priniesli rozkaz zaviesť stachanovské normy do továrne na výrobu rúr. Dovtedy sme plnili plán výroby v priemere na osemdesiatpäť percent. Brigáda nám mala dopomôcť „postrčením v moskovskom štýle" zvýšiť výrobu na sto i viac percent, mali nám „podať pomocnú ruku". A kde je dobrá vôľa, tam sa nájde i riešenie. Neexistuje nijaká pevnosť, ktorú by sme my, boľševici, nevedeli dobyť. Spolupráca to dokáže. Všetci sa musíme spojiť, súdruhovia, pre nášho vodcu a učiteľa…

Skôr ako brigády opustili hlavné mesto, prijal tieto úderné skupiny na podporu práce za prítomnosti tlače komisár Lazar Kaganovič. Do Pervouralska prišli vybavení zvláštnymi splnomocneniami a s nafúkanou neznalosťou našich problémov. Výrobný rytmus, ktorý som s veľkou námahou dal do pohybu, sa odrazu narušil. Brigáda zvolávala masové zhromaždenia a technické schôdze a svojimi dlhými agitačnými rečami nás len zdržiavala. Na stenách dielní, kancelárií, kantín a spoločenských sál viseli plagáty s červenými heslami. Nikto už nehovoril, všetci len kričali.

Pri tomto prívale hlučných slov robotníci len mykali plecami a zapchávali si uši. Inžinieri a vedúci sa dostali do nervózneho zmätku. Ešte včera nás chválili za dosiahnutých osemdesiatpäť percent a dnes sa už vyvíja na nás tlak zvýšiť výrobu na sto percent. Pre túto nepriamu výčitku sme trpeli. Aj riaditeľ Osadči sa tváril nešťastne.

„Musíme podniknúť niečo mimoriadne, Viktor Andrejevič," vzdychal. „Moskovská tlač robí z tejto stachanovskej záležitosti veľké haló. Nemôžeme si dovoliť nijaký neúspech. V stávke je nielen moja, ale aj tvoja hlava."

Osadči predstavoval v našej krajine veľmi rozšírený typ riaditeľa továrne. Politik v ňom vždy víťazil nad inžinierom. Verejná chvála bola pre neho dôležitejšia ako skutočný výkon, rekordy znamenali pre neho viac ako kvalita. Čo mu chýbalo na technických vedomostiach, to nahrádzal „významnými kontaktmi". Bol to slaboch a vyslovenú slabosť mal pre sverdlovské dievčatá.

„Čo urobíme?" opýtal som sa. „Vieš tak dobre ako ja, že z nášho závodu sa nedá viac vyťažiť. Diskutovaním nemôžeme nahradiť nástroje a materiál."

Osadči bol už až po uši ponorený v jeho skvelom pláne. Požiadal ma o presný súpis hotových rúr uložených v našom sklade. Bolo ich veľmi veľa. Jeden celý sklad bol plný výrobkov vyprodukovaných v minulom roku, o ktoré nemal nikto záujem. Predložil som mu presné údaje.

Až neskôr som s úžasom pochopil, na čo to potreboval. Osadči vyslal so súhlasom brigády do Moskvy špeciálneho delegáta, ktorý sa stretol s Koževnikom, vtedajším šéfom Glavtrubostalu. Koževnik zasa dohodol jeho prijatie v Ústrednej správe úradu pre zásobovanie priemyslu kovmi. Náš delegát sa vrátil naspäť do Pervouralska s množstvom objednávok pre rozličné typy rúr, ktoré mali byť vyrobené do zásoby pre sklady v celej krajine.

S podivuhodnou zhodou náhod obsahovali objednávky celkom tie isté druhy a množstvá rúr, aké sme mali nahromadené v sklade. Museli sme ich len očistiť, naolejovať, zabaliť a zarátať do práve bežiacej produkcie. Ostatné bolo už len vecou šikovného účtovníctva.

Bol to bezočivý podvod. Ale Osadči, mestský výbor, oblastný výbor, brigády a vôbec všetci mali radosť. Každý sa tváril, že podvod nezbadal. Len čekisti sa potmehúdsky usmievali, pretože vedeli, že tento podvod im vydal napospas niekoľkých vedúcich inžinierov v ich rajóne. Víťazstvo – nielen stopercentné, ale toľko percentné ako sa nám hodilo – bolo naše.

Začal sa veľký mesiac jún. Spočiatku boli denné výsledky na vynikajúcej „stachanovskej úrovni". „Vydržte s týmto dobrým výkonom i naďalej," doliehali na mňa posolstvá z Moskvy. Pravdaže sme vytrvali, nikto neutrúsil ani slovo o skutočnosti, že v niektoré dni sme dvadsaťpäť percent výroby dosiahli podvodom a že výkon tvorili rúry zo skladu. Majstri a robotníci sa však nedali oklamať. Čítali denné a týždenné správy…, no poznali aká je pravda.

V priebehu mesiaca nadšenie sprisahancov sa menilo na obavy. Trocha ich naplašili dosiahnuté výsledky a hlučný ohlas, ktorý ich „úspech"

vyvolal v rádiu a novinách. Vedeli, že ich manéver sa im môže raz vytýkať ako „klamanie vlády a strany“. Moskovské brigády a tunajší funkcionári s pocitom viny a spoločného nebezpečenstva priľnuli k sebe ešte bližšie.

Energicky som sa bránil, aby ma vtiahli do svojich kruhov. Vzhľadom na všetky okolnosti vlastnej bezpečnosti som pokladal za primeranejšie, nezúčastniť sa na tomto žonglovaní s číslami. Dobre som si uvedomoval, že umelo vysoké výsledky vykazované za jún sa v budúcnosti nedajú stanoviť ako bežná norma. Keď sa blížil koniec stachanovského mesiaca, zozbieral som najdôležitejšie dokumenty a spracoval som obšírnu správu, ktorá odhalila podvod. Poslal som ju komisárovi Kaganovičovi, Koževnikovovi v Glavtrubostale, Osadčimu a súdruhovi Dovbenkovi, tajomníkovi pervouralského mestského výboru. Jednu kópiu som si ponechal v osobnom trezore. Osadčiho a Dovbenka môj krok prekvapil a okamžite telefonovali svojim spojencom v Moskve a Glavtrubostale. Zhora sa im dostalo podpory, mňa si predvolali na mestský výbor.

„Zbláznil si sa, Kravčenko?“ zúril Dovbenko. „Všetko ide ako po masle, Kaganovič je naším úspechom nadšený a ty nám chceš celý úspech zbabrať. Prečo by sme nemohli použiť jeden alebo dva klamné manévre, aby sme zodvihli morálku pracujúcich más? Nemáš žiadny zmysel pre povinnosť?“ Nahnevano dupotal po svojej pracovni. Osadči si hrýzol pery, aby ovládol spravodlivý hnev.

„Mrzí ma, ale nesúhlasím s tebou,“ povedal som. „Ja som sa na tomto pláne nezúčastnil a ani nechcem prebrať za to zodpovednosť. Varujem ťa, hneď ako sa rozruch utíši, klesneme opäť na staré percentá. A potom nám budete vytýkať, že sme júnový výsledok už nikdy viac nedosiahli.“

„Doparoma, preklenieme i to, ak bude treba,“ vysvetlil Dovbenko. „Dal si sa na nebezpečnú cestu, Kravčenko, keď staviaš svoju osobnú mienku nad všetkých iných. Zneuctievaš brigádu, čo nám sem poslal komisár, člen politbyra. Zahrávaš sa s ohňom.“

„Niekedy sa prehnaná čestnosť rovná prehnanej hlúposti,“ dodal k tomu Osadči. „Niekedy potrebujeme aj trochu múdrosti tohto sveta.“

Zdráhal som sa odvolať svoju správu.

Mesiac jún sa skončil s dosiahnutým slávnym výkonom na úrovni stoštrnásť percent. Moskva a Sverdlovsk sa ozývali víťazným hurhajom. Správy o „žiarivom triumfe v závode Novotrubny“ sme čítali v tlači. Ráno 1. júla som dostal z Moskvy telegram:

„Gratulujeme ti k veľkému víťazstvu. Tešíme sa spolu s tebou. Splnomocňujeme ťa vyplatiť jednotlivým robotníkom prémie. Veríme, že od dnešného dňa bude závod pravidelne dosahovať také výsledky.“

Z Moskvy a Sverdlovska pricestovali reportéri, aby mohli zaznáme-

nať zázrak stachanovčiny na mieste činu. Závod Novotrubny, ktorý mal ešte pred niekoľkými mesiacmi za sabotujúceho vedenia nízku produkciu tridsaťpäť až štyridsať percent, pracuje dnes pod vedením nového vedúceho, súdruha Kravčenka, na stoštrnásť percent! Prichádzali delegácie z iných tovární Pervouralska zablahoželať svojim víťazným súdruhom.

Všade panovala samoľúba radosť, len moje srdce bolo plné zúfalstva. Nechtiac som sa zúčastnil na tomto podvode a dostal som sa do situácie, keď som musel za túto spoluúčasť prijať vďaku a peniaze. S pomocou mojich troch asistentov a hlavného účtovníka som za zatvorenými dvermi vypočítal skutočný stav výroby v uplynulom mesiaci. Bez tejto „podvodnej" produkcie zo skladu tovaru sme dosiahli len osemdesiatsedem percentné plnenie plánu výroby, to znamená o málo lepšie ako obyčajne. Počas tohto smutného počítania ma prerušilo šesť či sedem medzimestských telefonátov, v ktorých mi blahoželali ku šťastiu. Gratulačné telegramy sa len tak hromadili, jeden z nich bol osobne od Kaganoviča.

Hneď tej noci som začal spisovať pre Kaganoviča veľmi podrobnú a dôkladnú správu o podvode.

Medzitým zvolali slávnostné zhromaždenie celej továrne, aby sa oslávil úspech. V továrenskom areáli postavili pódium vyzdobené červenými závesmi a veľkými obrazmi kremeľských vodcov. Neustále vyhrávala kapela. Okolo pódia sa zhromaždili tisícky robotníkov a úradníkov, z ktorých mnohí vedeli o tomto podvode. V nadšenom potlesku a hlasitých výkrikoch hurá, keď rečnili Osadči, Dovbenko, zástupca oblastnej strany, a nakoniec vedúci brigády, akoby som cítil iróniu a neúprimnosť.

Osadči prečítal niekoľko gratulačných listov. Potom uviedol, že robotníci svojím obdivuhodným výkonom zahanbili všetkých skeptikov, špinavých sabotérov a zradcom dali riadnu lekciu. A nakoniec zakričal:

„Nech žije naša strana a jej vrele milovaný vodca, učiteľ, otec a súdruh, náš súdruh Stalin! Hurá, súdruhovia!"

„Hurá," jačalo tisíc hrdiel a orchester naladil Internacionálu.

Stál som na javisku a gratuloval som si, že som unikol nepríjemnej úlohe rečniť. Ale Dovbenko mal evidentne v úmysle donútiť ma, aby som sa i ja zúčastnil na tejto oficiálnej oslave nášho „víťazstva".

„A teraz," oznamoval, „vypočujme si súdruha, ktorému ďakujeme za kvalitné vedenie, pod ktorým sme dosiahli slávny výkon stoštrnásť percent – súdruha Kravčenka!"

Zdvihol som sa. Vôbec som nespomenul júnovú výrobu a namiesto toho som hovoril o všeobecných problémoch, ktoré na nás čakajú a o potrebe rovnomerného úsilia. Poďakoval som sa robotníkom za to, čo „urobili". Zdôraznil som, že občasné zvýšenie síl nestačí, výroba musí byť rovno-

merne ustálená. Ušlo sa mi veľkého potlesku. Javisko som opustil s vedomím, že aspoň niekoľko málo poslucháčov mi rozumelo.

Zhromaždenie sa skončilo vztýčením zástavy, ktorú som s úsmevom prebral od oblastného zástupcu.

Brigádu po jej návrate do Moskvy prijal na osobnej audiencii sám komisár, samozrejme za prítomnosti tlače. Vyznamenali ju a poctili finančnou odmenou. Časopis *Za industrializáciu* venoval zázraku v Novotrubny celú stranu a ďalšie noviny im tiež prikyvovali. Ešte aj potom, ako som poslal Lazarovi Kaganovičovi správu, dostával som blahoprajné telegramy.

O týždeň nato som si vymyslel zámienku vycestovať do Moskvy s nádejou, že sa mi tam podarí dostať Glavtrubostal na moju stranu. Obával som sa, že tento národný škandál vyjde najavo. Koževnikov nezakrýval nespokojnosť. Aj jeho kariéra bola v nebezpečí. On bol vodcom tejto zločineckej bandy.

„Pochop ma," prosil som ho, „ako sa môžem robotníkom a technickému štábu pozrieť do očí, keď vedia, alebo aspoň tušia, že celé víťazstvo bolo len veľkým podvodom? Vieš veľmi dobre, že v nasledujúcich mesiacoch nie sme schopní udržať tento umelý rekord. Robotníci pritom nič nezískajú. Aký to má vôbec zmysel a cieľ?"

„Počúvaj, Viktor Andrejevič," povedal chladno „Tvoj postoj je, ak to smiem povedať, veľmi naivný. Mal by si veci vidieť z vyššej perspektívy. Keď strana pokladá za potrebné podporovať určitý druh aktivít – v tomto prípade stachanovské hnutie – tak je to politická nutnosť a účel svätí prostriedky. Tvoje starosti sú nezmyselné."

„Nemáš pravdu," trval som na svojom „na základe klamstiev nemôžeme nič stavať. Podvody účinkujú ako bumerang."

Koževnikov strácal trpezlivosť.

„Radím ti, súdruh Kravčenko, prestaň s touto vecou, ináč bude s tebou zle."

Potom som zatelefonoval šéfredaktorovi časopisu *Za industrializáciu*. Tento predstieral zdesenie, keď som mu vylíčil fakty podvodu. Naliehal na mňa, aby som skôr než opustím Moskvu, napísal o tom článok. To som aj urobil a kópiu som poslal do Pravdy. Oboje noviny sa zahalili do mlčanlivosti a Kaganovič tiež.

Keď som sa vrátil z Moskvy, robotníci, majstri a nižší inžiniersky personál boli namrzení. Často sa im sľubovali odmeny. Ale títo ľudia boli platení za skutočne vyrobené kusy podľa účtovníctva. A pretože teraz nevyprodukovali viac ako bol ich bežný výkon, ich jedinou odmenou bola účasť na hlučných oslavách a červená zástava. Ale vedenie, vrátane Osadčiho a mňa, dostalo peknú odmenu – stopäťdesiat percent našich základných platov. Moje júnové príjmy stúpli na vyše štyritisíc rubľov – pekná odmena za podvod, ktorému som chcel zabrániť, ale bezúspešne.

Ohlasy na moje moskovské snaženia sa dostali až do Pervouralska. U funkcionárov vyvolali vražednú zúrivosť. Mestský výbor ma obvinil – typicky, v prítomnosti Paršina z NKVD – z „podkopávania ich prestíže". Vraj prečo sa pokúšam dostať ich všetkých do ťažkostí? Prečo „rozdúchavam oheň, ktorý už dohorel"?

Boli treba mesiace, aby mi úradníci a kolegovia v továrni odpustili moju „zradu" a aby sa na mňa opäť usmiali. Ja ale moje správanie neľutujem. Čokoľvek by sa mohlo stať, moja povesť by bola čistá. Tentoraz sa mi nič nestalo. Príliš mnoho vplyvných byrokratov bolo zapletených do tohto podvodníckeho prípadu. Naše „veľkolepé víťazstvo" vošlo do dejín.

2 Uverejnenie nových oficiálnych dejín komunistickej strany v roku 1938 znamenalo poľavenie generálnej čistky.

Neznamenalo to však, že teror sa skončil a že „čierne havrany" ostali bez zamestnania. „Normálnych" zatýkaní boli stále tisícky, aj popráv bez riadneho súdneho konania, či vyhnaní „nežiaducich živlov", ktorých práca bola v odľahlých krajoch vítaná, aj mučení a výsluchov. Počet ľudí v koncentračných táboroch a kolóniách nútených prác bol taký vysoký, ako nikdy predtým. Niektorí blízko Kremľa stojaci komunisti odhadovali počet otrockých robotníkov na vyše pätnásť miliónov. V najbližších rokoch sa odhad priblížil k dvadsiatim miliónom.

„S úľavou" môžem povedať, že intenzívny boj za očistu strany a štátu, ktorý začal po zavraždení Kirova, takmer ustal. Nebolo úradu, podniku, hospodárskeho a kultúrneho zariadenia, žiadneho vládneho, straníckeho a vojenského grémia, kde by sa nepracovalo pod novým vedením. Ak by cudzí dobyvateľ prevzal mašinériu sovietskeho života a dosadil na vedúce miesta nových ľudí, tá zmena by sotva prebehla dôkladnejšie a krutejšie.

Vonkajší svet rozmery tohto teroru nikdy nepochopil. Možno boli také rozsiahle, že sa pochopiť ani nedali. Rusko bolo „bojisko" posiate mŕtvolami a gigantickými ohradami, v ktorých pracovali, trpeli a umierali milióny úbohých „vojnových zajatcov". Ale ako môže duševné oko obsiahnuť niečo také obrovské? Vidíme len ten či onen kút a celok posudzujeme podľa jeho častí. Podarilo sa mi získať z Kremľa niektoré oficiálne údaje. Tie nevyjadrujú celú skutočnosť, iba naznačujú jej rozsah a surovosť.

V Rade komisárov ostal iba Molotov. Iných zavraždili, uväznili, alebo jednoducho zmizli. Ústredný výbor strany, teoreticky srdce a duša vládnucej vrstvy, má stotridsaťosem členov a delegátov – v dôsledku generálnej čistky ostalo ich len asi dvadsať. Zo 757 členov Najvyššieho sovietu, čo sa v zahraničí niekedy chápe ako „ruský parlament", prežilo túto búrku len niekoľko desiatok osôb.

V takzvaných autonómnych republikách a regiónoch bolo pustošenie ešte krvavejšie. Hornú vrstvu tamojších vládnych a straníckych štruktúr na rozkaz Moskvy bez výnimky zlikvidovali, čo je postačujúca ilustrácia ich údajnej autonómie. Priemysel, technika, umenie, výchova, tlač i armáda, všetko bolo postavené na hlavu. Ich vedúce elity a najnadanejšie osobnosti postrieľali, uväznili, vyhnali, alebo ich zbavili akéhokoľvek vplyvu.

Zoči-voči tejto nepochopiteľnej hrôze sa človek pokúša koncentrovať sa na známe a významné osoby, ale treba vidieť, že pogrom postihol všetko obyvateľstvo. Z vládnucej strany vylúčili milión osemstotisíc členov a kandidátov, teda viac ako polovicu celého členstva. Vo väčšine prípadov znamenalo vylúčenie zo strany koncentračný tábor alebo ešte niečo horšie. Zlikvidovaných bolo najmenej osem miliónov komsomolcov a nestraníkov – či už popravou, vyhnanstvom, alebo vyhodením zo zamestnania.

No ani tieto obrovské čísla nezachytávajú celú tragédiu. Sú síce vysoké, ale pôsobia chladno. Práve ich veľkosť ich robí neskutočnými. Človek by nemal vnímať obete neosobne, ale ako konkrétne ľudské bytosti. Treba si uvedomiť, že každá z obetí mala príbuzných, priateľov a ľudí na nej závislých, ktorí znášali dôsledky – každý z nich mal svoje nádeje, plány či dosiahol úspechy, ktoré boli teraz zničené. Pre budúcich historikov a sociológov to budú štatistické údaje. Ale pre mňa, ktorý som to všetko zažil, predstavujú tieto čísla konkrétne telá a duše, ktoré boli zranené, zhanobené a ponížené.

Okrem toho viem, že miliónom tých, ktorým sa podarilo priamym dôsledkom čistiek vyhnúť, ostali na ich dušiach a v ich vnútri rany spôsobené strachom a brutalitou, uprostred ktorých museli žiť. V celých ľudských dejinách nepoznám žiadny príklad, s ktorým by sa dalo porovnať toto úmyselné a nemilosrdné prenasledovanie, ktoré postihlo priamo či nepriamo desiatky miliónov Rusov. Džingischán bol v porovnaní so Stalinom amatér a fušer. Kremeľská banda vybojovala s vlastnou krajinou a vlastným ľudom hroznú vojnu.

Koniec tohto dlhého vraždenia naznačovalo vydanie nových dejín strany. Ukázalo sa, že tento dokument pravdepodobne nemá obdobu. Bez najmenšieho vysvetlenia v ňom nehanebne zrevidovali polstoročie ruských dejín. To neznamená, že jednoducho sfalšovali niektoré fakty, alebo ich interpretovali svojím spôsobom, znamená to skôr, že úmyselne postavili dejiny na hlavu, určité udalosti vymazali a vymysleli si nové fakty. Zdeformovali nedávnu minulosť – minulosť, ktorá ešte žije v pamäti miliónov ľudí – do bizarnej podoby, len aby uviedli do súladu fakty krvavých čistiek s ich interpretáciou v duchu dobovej propagandy.

Boli to všetko trúfalé, falošné a nezodpovedné výmysly. V otvorenom cynizme, v odvolávaní sa na zdravý rozum ruského ľudu, sa dal dokonca

vidieť určitý pátos. Činy významných historických osobností prekrútili alebo ich celkom zamlčali. Iným zasa pripísali aj to, čo neurobili. Z Leva Trockého, ktorý vybudoval Červenú armádu, sa vykľul nepriateľský agent zahraničných kapitalistov, ktorý spolu s Rykovom, Bucharinom, Zinovjevom, Kamenevom, Bubnovom, Krestinským, Pjatakovom a prakticky všetkými otcami boľševickej revolúcie, chcel zradiť svoju krajinu. Nakoniec, samozrejme, ostal len Jozef Stalin, ako jediný vodca predrevolučného Ruska, ako jediný dôverný a osvedčený spolupracovník Lenina. Všetky knihy, články, písomnosti a múzejný materiál, ktoré odporovali tomuto neobyčajnému výplodu fantázie nazvanému dejiny – to znamená všetky historické spisy a dokumenty – zmizli bez stopy.

A navyše, žijúci svedkovia, pokiaľ to len bolo možné, boli zlikvidovaní.

Vedúci predstavitelia Inštitútu Marxa Engelsa a Lenina v Moskve – prameňa ideologickej „pravdy" – boli odvolaný a významnejšie osobnosti spomedzi nich boli uväznené alebo popravené. To isté sa udialo v pobočkách inštitútu v ďalších častiach krajiny. Veľmi dôverne som mal možnosť poznať prípad profesora Sorina, jednej z výnimočných postáv inštitútu, a to mi poskytlo dôkladný obraz o tragédii tohto vynúteného falšovania skutočnosti.

Sorina raz Stalin verejne napomenul, keď sa odvážil napísať, že „diktatúra proletariátu" je v Rusku identická s „diktatúrou strany". V dôsledku toho obvinený priznal, ako to povinnosť kázala, svoje „omyly", na čo ho povýšili za jedného zo Stalinových poradcov v marxistickej teórii a poverili úlohou fabrikovať reči a články, ktoré potom Stalin prezentoval pod vlastným menom. Vymenovali ho za zástupcu riaditeľa Inštitútu Marxa, Engelsa a Lenina a on usilovne vyhrabával dokumenty a citáty, ktorými by sa mohla podoprieť politika, akú chcel Stalin nanútiť krajine; zdalo sa, že už mu žiadne nešťastie nehrozí.

Až raz nastala situácia, že aj inak ústretový Sorin sa vzoprel. Bol síce ochotný vyhľadávať požadované texty a citácie, ale odmietol texty prekrúcať a citáty falšovať. A tak v jednu zimnú noc zastalo pred pekným Sorinovým bytom auto z NKVD a vzalo ho – nezostala po ňom žiadna stopa! Manželku a dieťa vyhnali z domu a ponechali ich svojmu osudu. Všetky jeho knihy, písomnosti a poznámky zhabalo NKVD.

Ostatných pracovníkov inštitútu, ktorí poznali komunistické dejiny a teóriu príliš dobre a nemohli ich aktuálne falšovanie akceptovať, vrátane generálneho riaditeľa Adorackého, postihol rovnaký osud. Vedúci straníckeho úradu propagandy Steckij bol tiež uväznený. Tisícky ďalších pôsobiacich na historickom, politickom a literárnom „fronte" boli poslaní jednosmernou cestou do zabudnutia. Takto bola cesta na bezhraničné falšovanie dejín celkom voľná.

Aby sa nám táto hanba vryla ešte hlbšie do vedomia, „štúdium“ novej verzie dejín Ruska sa stalo povinným pre všetkých zodpovedných straníkov. Takmer každý večer sa konalo vyučovanie histórie. Do nášho mesta prichádzali zo Sverdlovska učitelia, aby nám nalievali do hláv tieto lži. Pri týchto lekciách to takmer v nás všetkých vrelo, lebo posledné zvyšky sebaúcty, ktoré v nás ostali, sa snažili definitívne zlikvidovať. Veď sa nadarmo nehovorí, že viackrát opakovaná lož zapustí korene a stane sa skutočnosťou. Stalin to vedel už pred Hitlerom. Sám na sebe som mohol pozorovať, ako sa falšovanie dejín pod tlakom znechutene prijímalo, aby sa postupne usídlilo najmä v hlavách mladej generácie „ako fakty, ktoré nemožno ničím a nikým vyvrátiť“.

Pre zahraničie je na sfalšovaných dejinách strany zaujímavý najmä úvod knihy, ktorý znie: „Štúdium dejín komunistickej strany posilňuje presvedčenie v konečné víťazstvo veľkej veci leninsko-stalinskej strany: víťazstvo komunizmu na celom svete“. Napriek neskorším vydaniam, ktoré stavajú na ruskom nacionalizme, ostala táto direktíva nezmenená. Dokonca aj vtedy, keď bola Komunistická internacionála údajne „zrušená“, presvedčenie o stalinskej svetovej revolúcii pretrvávalo a nebolo spochybňované. Tieto „Dejiny“ sú ešte aj dnes oficiálnou učebnicou nielen pre komunistov v Rusku, ale aj komunistov v Amerike, Anglicku, Číne a na celom svete.

Pripadla mi raz úloha „prednášať“ pred funkcionármi strany oblasti Pervouralska o určitom úseku dejín strany. K tejto ponižujúcej fraške som sa podvolil, samozrejme, len preto, že to bol rozkaz mestského výboru strany, ktorému som sa neodvážil odporovať. Mojou úlohou bolo hovoriť o „komunistickej strane v boji za kolektivizáciu v poľnohospodárstve“. Napratal som si dôležité časti knihy do hlavy, čítal som Stalinove reči na danú tému a stál som v preplnenej posluchárni donútený klamať dlhšie ako hodinu.

Každá lož mi jatrila nezahojené rany mojich hrozných spomienok na kolektivizáciu a na hlad nasledujúci po nej. Cítil som sa, ako keby som zosmiešňoval deti s ich napuchnutými bruškami v dedinách, kde som pracoval. Ako keby som hanobil mŕtvoly, ktoré ležali po zemi ešte nepochované. Počas prednášania mi bolo jasné, že poslucháči vedeli, že som klamal. Moje slová, ako aj ich potlesk, boli falošné. Boli sme ako herci, ktorí musia hrať predpísané úlohy v politickej tragédii.

Prečo sme sa, poslucháči i ja, podujali na takéto pohanenie? Z rovnakého dôvodu ako keď vydáte lupičovi peňaženku, keď na vás namieri svoju zbraň. Nikto z tých, ktorí majú garantované ľudské práva, nemá právo zaujať povýšenecký postoj voči tým Rusom, ktorí počúvali moju „prednášku“ a povinne jej potom tlieskali.

Popri „školeniach“ straníkov aj nestraníkov k problematike „prelešteného“ dejín sa profesionálni propagandisti zameriavali na ďalšie dva účinné argumenty, ktoré súviseli so zahraničím. Prvým bolo podávanie jednostranne znetvoreného obrazu života v kapitalistickom svete, hlavne v Spojených štátoch amerických a Anglicku. Prednášajúci ukazovali poslucháčom obrázky vystrihnuté zo zahraničných novín, na ktorých polícia mláti štrajkujúcich a nezamestnaných demonštrantov, zatláča ich hasičskými striekačkami a na proletariát hádže bomby so slzotvorným plynom. Takýto obrazový materiál predstavovaný ako celkový obraz kapitalizmu vyvolal hlboký dojem. Obraz sa zdal autentický, doložený a nevyvrátiteľný.

Druhým argumentom boli citáty nenávistných útokov proti Sovietskemu zväzu, v ktorých sa nepriateľskí cudzinci vysmievali a urážali ruský ľud a sovietsku vládu. Tieto citáty preklenuli priepasť medzi ruským ľudom a režimom, a tak podnecovali ľudskú sebaúctu a národnú hrdosť poslucháčov.

Za zmienku stoja i ďalšie následky veľkej čistky. Každý komunista nosí stranícku legitimáciu. Je jeho osobným dokladom a politickou ochranou. Okrem osobných údajov obsahuje knižočka aj podpisy funkcionárov strany, ktorí ju vystavili. Ale po čistke mnohých komunistických funkcionárov sa stávalo, že tento „požehnaný“ preukaz potvrdzovali ešte komunisti, ktorí sa postupne stali nepriateľmi strany. Kremeľ takú iróniu nestrpel. A tak na vyhladenie podpisu a spomienky na mŕtvych i zajatých v neskorej jeseni 1938 nariadili novú registráciu komunistov, v rámci ktorej mali byť vymenené legitimácie podpísané zlikvidovanými „nepriateľmi ľudu“.

Výmena sa premenila na novú, i keď menšiu čistku. Každý komunista sa musel dostaviť pred trojčlennú komisiu a podrobiť sa obšírnemu výsluchu. Legitimácie neboli už také jednoduché ako doteraz. Bola v nich aj fotografia držiteľa. Okrem toho bola pre každého komunistu vyhotovená zvláštna knižka v dvoch exemplároch. Bol v nej podrobný životopis, správa o jeho aktivitách, vyznamenaniach a trestoch. Jeden exemplár uložili na mestskom výbore, druhý na Ústrednom výbore v Moskve. Celá procedúra sa viac podobala policajnej dokumentácii ako záznamu o členovi politickej strany. Posledné zdanie, že sme členmi dobrovoľného združenia súdruhov, sa zrútilo.

Aby si však v tomto smere nikto nemohol robiť žiadne ilúzie do platnosti vstúpil nový zákon, ktorý stanovoval, že komunista, ktorý sa chce presťahovať z jedného mesta či oblasti do iného – dokonca aj keď zmena bola nariadená zhora – musí počkať na formálne rozhodnutie mestského výboru, ktorým sa odchod povolí. Týmto opatrením sa Vládnuca strana sa

stala vlastne ďalším väzením – a to síce so všetkým komfortom a tisíckami privilégií, aké obyvatelia veľkého väzenia, Ruska, nemali – ale predsa len väzením.

Keď sa už na Urale ukazovala prvá predzvesť zimy, oznámil mi tajomník Dovbenko, že budem mať česť hrať vedúcu úlohu pri blížiacich sa „voľbách" do Najvyššieho sovietu. Ústredný výbor strany navrhol za kandidáta do Najvyššieho sovietu za pervouralskú oblasť súdruha Kuzmina a mne sa dostalo tej cti formálne predložiť „návrh" na generálnom zhromaždení voličov.

„Ale prečo Kuzmin?" opýtal som sa. „Nikdy tu nebýval a nikto ho nepozná. Ako zástupca komisára pre ťažký priemysel býva a pracuje v Moskve. Okrem toho i ja ho sotva poznám."

Námietky sa nebrali do úvahy. Moja továreň získala červenú zástavu a stála v strede pozornosti. Preto ma pokladali za vhodného muža, aby som Kuzmina predstavil nezávislým voličom. Samozrejme, že bol jediným kandidátom. Už čo i len myšlienka na opozičnú kandidatúru by sa pokladala za provokáciu strany. Nikomu to neprišlo ani na myseľ, o to menej, že nová generácia v takých otázkach nemala žiadne vlastné skúsenosti.

Vyzbrojený správami o „mojom" kandidátovi, pracoval som niekoľko nocí na volebnej reči. Obyčajnými frázami sovietskeho umenia podvádzať, som chválil Kuzmina „ako verného syna strany a ľudu". Velebil som ho pre jeho zásluhy v revolúcii a pre jeho vernosť vodcovi. Dovbenko a jeho kolegovia si rukopis prečítali, pozmenili na ňom len máločo a povedali, že sú spokojní.

O pár dní nato zastavilo pred továrňou niekoľko elegantných áut. Z jedného vystúpil „môj kandidát", o ktorom som mal pred pár týždňami iba slabú potuchu, obklopený čekistami a sprievodom straníkov. Kuzmin mal podivuhodný výzor: hrubý žilnatý mládenec, neoholený a v mizerných šatách. Jeho vyšívaná ruská blúza bola na golieri zaplátaná. Na hlave mal robotnícku čiapku, obuté červenoarmejské čižmy. Skrátka, prišiel preoblečený za proletára!

Táto maškaráda sa mi protivila a pri myšlienke, že som mal na tomto podvode podstatný podiel, som sa červenal. O štvrtej hodine začalo na hlavnom námestí Pervouralska volebné zhromaždenie. Zo všetkých okolitých tovární prišli delegácie so zástavami a hudbou. Pochodom prišlo aj stanovené množstvo komsomolcov a ich mladé hlasy spievali pravé proletárske piesne. Na tribúne vyzdobenej červeným súknom boli obrazy Stalina, Kalinina, Vorošilova a ďalších. Sedel som vedľa Dovbenka, Osadčiho, Kuzmina a iných hodnostárov. Orchester hral hlučne Internacionálu a iné hymnické piesne.

Prišiel môj čas a ja som odverklíkoval naučenú reč. Chválil som Kuzmina ako „najlepšieho spomedzi najlepších". Poslucháči tlieskali a orchester sekundoval rezkými melódiami. Potom nasledovali ešte niekoľkí rečníci s obvyklými frázami. Nakoniec vystúpil osobne Kuzmin, aby sa ľudu poďakoval za jemu vyslovenú „dôveru" a uistil nás, že „v prípade, ak ho zvolia", bude im slúžiť zo všetkých svojich síl .

„Nech žije mozog, srdce i sila strany a sovietskeho ľudu, náš milovaný vodca a učiteľ, súdruh Stalin!" týmito slovami ukončil svoju reč a hudba opäť sprevádzala potlesk.

Keď sme odchádzali z tribúny a poberali sa k slávnostnej večeri, ktorá čakala na najvyšších funkcionárov, Kuzmin mi podal ruku.

„Dobre si hovoril, súdruh Kravčenko," povedal. „Veľká vďaka, veľká vďaka. Ak prídeš do Moskvy, prosím ťa, navštív ma. Vždy ma poteší, keď ti budem môcť pomôcť."

Keď sme si potriasali ruky, stihol som si všimnúť, že nechty mal veľmi pekne upravené.

Onedlho som cestoval do Moskvy a náhodou sa hodilo, aby som navštívil Kuzmina a požiadal som ho o pomoc v služobnej veci. Mal veľkú a luxusnú kanceláriu. Na moje prekvapenie musel som dlho čakať. Keď som konečne vstúpil do jeho kancelárie, videl som muža, ktorý mal veľmi málo podobného s proletárom na pervouralskej rečníckej tribúne. Kuzmin mal na sebe európsky oblek a jeho eleganciu zdôrazňovala krikľavá kravata. Na tomto vyparádenom, prežranom a uhladenom politikovi nebolo už ani stopy po nedbalých robotníckych spôsoboch!

„ O čo ide, súdruh," povedal hrozivo a prezeral si ma od hlavy po päty. „Odkiaľ prichádzaš?"

Vtedy som si šokovaný uvedomil, že on na mňa, človeka, ktorý ho predstavoval „jeho volebnému kruhu", už celkom zabudol. Týmto volebná fraška jedinej strany s jediným kandidátom podľa „najdemokratickejšej ústavy sveta" dosiahla vrchol.

3 Málo som rozprával o svojom súkromí počas života na Urale, ale aj v Taganrogu a v Nikopole. Pociťujem to ako nedostatok. Už počujem otázku čitateľov: sú v Rusku vedúci v priemysle iba stroje bez osobného života?

Odpovedať jednoducho áno, by bolo prehnané. My Rusi sme spoločenský národ s otvoreným srdcom, sme zhovorčiví a vieme rýchlo nadviazať priateľstvo. Dušu nosíme na jazyku a v tomto ani ja nie som výnimkou.

Naozaj som v týchto rokoch nadviazal desiatky, ba stovky priateľstiev. Treba si uvedomiť, že pre tisícky mužov a žien som bol dôležitou osob-

nosťou, jeden z elity strany. Mal som možnosť pomáhať im. Pod mojou strechou našli hojnosť a komfort – veci a životné podmienky, o ktorých väčšina len žalostne snívala. No môj životný štýl bol skromný, až biedny v porovnaní s ľuďmi v takom istom postavení v Amerike. Ale v Nikopole, Taganrogu, Pervouralsku, ba dokonca aj v Moskve, som stál vysoko nad priemerom a robotníckej triede som bol taký vzdialený, až sa mi zdalo, že žijem v inom svete. Iba máloktorí z tých, čo závideli dobre plateným pánom alebo si všimli smutný lesk nášho života, si uvedomovali, že cenou za užívanie si mnohých privilégií bol ťaživý strach, nedostatok osobnej a profesionálnej slobody, či trýznivé napätie z neistoty.

Áno, nadväzoval som priateľstvá a občas hrala v mojom živote rolu aj láska. Keď sa však na tieto veci z minulosti pozerám ako na celok, tak mi pripadajú úbohé. V tom čase boli ľudské vzťahy mužov v mojom postavení niečo vedľajšie, stáli v úzadí. V popredí bola tvrdá práca ohlušovaná politikou. Ľúbostné zážitky nemali šancu v takej búrke strachu ani vzplanúť. Len niektorí z nás sa mohli niekde natrvalo usadiť a zapustiť korene. Dni nám utekali a boli nestále – ako zastávky na ceste k ďalšiemu pracovnému miestu alebo do náhlej záhuby. Pri uzatváraní priateľstiev sme mali pocit cestujúcich, ktorí sa narýchlo stretnú na peróne, prv než sa ich vlaky rozbehnú opačným smerom.

To je len čiastkové vysvetlenie. Keď sa mi tieto roky napriek srdcervúcim udalostiam zdajú prázdne, tak je to preto, že som žil v duchovnej prázdnote. Stratil som dôveru vo veľký experiment a nemal som sa o čo zachytiť – nemal som nič len prácu a temnú, nepravdepodobnú nádej na útek. Ako som si mal udržať vnútornú istotu, keď rozmar akéhosi šarlatána v Moskve, alebo horlivosť nejakého funkcionára strany či polície, mohli zničiť život bez predošlého varovania? Ako sa dá udržať si úctu k sebe samému, keď ťa prenasledujú tisícky vulgárnych a väčšinou zlomyseľných špiónov?

Mal som chvíle, keď som kolegom záviděl ich rodinný život a pýtal som sa, či by som nebol šťastnejší so ženou a deťmi. Ale už len myšlienka na to, o čo hroznejšie muselo byť zatknutie manžela a otca, ma rýchlo vyliečila z tejto závisti. Vo voľnom čase, ktorý som mal len zriedkakedy, som chodil do Sverdlovska do opery alebo divadla. Veľa som čítal beletriu, ale aj politickú a ekonomickú literatúru, ktorá bola povinným čítaním strany. Bez čítania Lenina, Stalina, Marxa a Engelsa by som sa mohol ľahko dostať do ťažkostí.

Kolpovskiovci – Konstantin Michajlovič, náš hlavný inžinier, jeho chutná pani Viera a sedemročná dcérka Ninočka – boli rodinou, ktorá vo mne budila túžbu po rodinnom živote. Navzájom sa ideálne dopĺňali vo

svojej nedramatickej láske, ako aj v myšlienkovom svete. Niekedy som ich navštívil a pre malú Ninočku som sa stal ujom Viťom, so všetkými radosťami i povinnosťami, ktoré k tomu patrili.

Keď musel Kolpovskij koncom leta služobne odcestovať do Moskvy, požiadal ma, aby som mu dával pozor na rodinu. Večer pred jeho príchodom bola pani Viera s dcérkou u mňa na návšteve. Popíjali sme čaj a jedli zákusky. Konstantin Michajlovič bol odcestovaný takmer dva týždne a jeho rodina sotva vedela ukryť radosť a vzrušenie z nastávajúceho stretnutia na druhý deň. Nehovorili takmer o ničom inom.

Na večer som pozval ku mne aj riaditeľa Osadčiho. Prišiel o niečo neskôr. Pozdravil pani Kolpovskú i malú dcérku skôr rozrušene a namrzene, ako by mu ich prítomnosť nebola veľmi príjemná. Jeho rozladenie som pokladal za bezvýznamné a pripisoval som to starostiam v podniku. Čoskoro si našiel zámienku, aby ma vylákal na balkón. Bola príjemná letná noc a vôňa blízkeho borovicového lesa sa príjemne niesla vzduchom.

„Prečo si mi nepovedal, že sú tu aj Kolpovskí?" spýtal so ma po tichu, ale napäto.

„Čo je to za čudnú otázku! Prečo ťa to ruší?"

„Viktor Andrejevič, ty to nechápeš… Je to veľmi nepríjemná situácia, pretože Kolbin mi povedal pod prísahou mlčania…"

„Čo povedal?"

„Nesmieš, pravda, o tom prezradiť ani slovo, ale bude predsa len lepšie, ak sa to dozvieš. Ľudia z NKVD vo Sverdlovsku budú čakať na stanici rýchlik z Moskvy a majú rozkaz zatknúť Kolpovského."

„To predsa nie je možné! Úbohá Viera, úbohá Ninočka. Ale prečo, prečo?"

„Ty vieš málo, takisto ako ja. Vieš ako to chodí… ale choď radšej k nim dnu, ináč budú nespokojné…"

Osadči o pár minút zamrmlal nejaké ospravedlnenie a odišiel. Viera a Ninočka ostali ešte asi hodinu, plné rečí a nadšenia, tešiac sa na rannú cestu do Sverdlovska.

„Konstantin sa vždy robí, ako keby nečakal, že mu prídeme naproti a hrá veľmi prekvapeného," smiala sa Viera.

„Vieš, ujo Viťa, ocko mi prinesie vždy peknú bábiku, obrázkové knižky, sladkosti a kopu iných vecí," povedala Ninočka a v návale detskej radosti ma objala. „On je najlepším otcom na svete. Prinesiem mu kyticu poľných kvetov, ktoré sama natrhám."

Ovládal som sa a pretvaroval, ako som vedel, že sa teším z jej šťastia. Keď konečne odišli, klesol som vyčerpaný do kresla. Myšlienka na to, čo ich očakáva, mi trhala srdce. Nemalo zmysel varovať ich, tým by som priviedol do vážnych ťažkostí nielen ich, ale aj Osadčiho a seba.

Asi o polnoci zazvonil telefón.

„Viktor Andrejevič, tu je Kolbin.

Mohol by si mi na zajtra ráno požičať forda? Musím cestovať súrne do Sverdlovska."

„Nie, Kolbin, mrzí ma, ale sám ho potrebujem," odpovedal som v náhlivosti. Moje auto sa nebude používať na také špinavé záležitosti.

„Ale ty máš nový voz. Prosím, nerob žiadne ťažkosti. Môj telefonát je iba čistou formalitou – už aj tak mám povolenie od Osadčiho."

Vedomie, že moje auto riadia dôstojníci NKVD, môj smútok v priebehu dňa ešte znásobilo. V práci sa mi vynáral obraz hroznej scény a moja fantázia nezaostávala za skutočnosťou. Udalosť mi neskôr líčil Kolbin s nezastieranou zlomyseľnosťou.

Keď vlak vchádzal do stanice, matka s dieťaťom tam už čakali. Boli slávnostne oblečené, smiali sa, boli šťastné a v rukách držali kvety. „Tam je!" zvolala Ninočka a bežala v ústrety otcovi, ktorý práve vystupoval s dvoma kuframi. Bol to pekný muž so širokými plecami a hustými čiernymi vlasmi. Tvár mu zažiarila veselým úsmevom, keď uvidel svoje „dve dievčatá", ako ich sám volal.

Traja muži v uniformách NKVD a s revolverom v ruke vstúpili medzi nich. Prekvapenému inžinierovi oznámili jeho zatknutie, zobrali mu kufre a ťahali ho do pripraveného zamknutého auta. Nedopriali mu ani čas, aby sa mohol pozdraviť a pobozkať s rodinou. Pani Kolpovská a dieťa plakali. Muž z NKVD ich viedol do druhého auta – v ich dome mali urobiť domovú prehliadku, a tým zabrániť, aby sa Viera mohla ešte niečoho dotknúť.

Potom sa už nikto neodvážil hovoriť s pani Kolpovskou a Ninočku odstrkovali deti na ihrisku so surovosťou, ako to vedia niekedy len deti. „Tvoj otec je nepriateľ ľudu, už sa nechceme s tebou hrať," spievali zborovo. Spomenul som si na dávne časy, ako sa mi vysmievali malí chlapci v Jekaterinoslave, keď môj otec sedel vo väzení. Kolpovských, samozrejme, z ich fabrického bytu vyhnali.

Zatknutie hlavného inžiniera znepokojilo celé technické oddelenie. V podniku kolovali klebety všetkého druhu. Keďže som bol s Kolpovským v úzkom úradnom styku, všeobecne sa očakávalo aj moje zatknutie. Bol som skutočne prekvapený, keď sa tak nestalo. Do dnešného dňa ale nemám tušenie, aké obvinenia voči nemu vzniesli. Jeho práca bola odborne na výške, bol spoľahlivý a pôsobil dojmom dobrého inžiniera. Bol členom strany, ale k politike sa staval ľahostajne.

Neskôr som sa dozvedel, že Kolpovského po niekoľkých mesiacoch väzby „rehabilitovali" a dokonca dostal späť členstvo v strane. Vo svojom odbore urobil postupne veľkú kariéru a dostal vládne vyznamenania. Ale

utrpenie vo väzení otriaslo jeho zdravím. Bývalá životná energia a radosť zo života sa stratili do nenávratna.

4 Pre cudzinca nadobudne osobný príbeh sovietskeho funkcionára skutočné rozmery len bez zahmlievania či nevnímania pozadia – reality napoly vyhladovaných ubiedených más, ktorým sa upierajú elementárne politické a hospodárske slobody.

Sotva prešiel deň, aby nejaký robotník alebo jeho žena neprišli ku mne so sťažnosťou na svoju chudobu alebo choroby. Robil som, čo som mohol a aj tak to bolo vždy úboho málo. Niekedy sa mi podarilo prekonať byrokratické prekážky a zohnať pre niekoho pár topánok alebo pracovný oblek, ktoré nutne potreboval. Občas sa mi podarilo zaangažovať zdravotnícku službu, ak bol v ohrození život nejakého dieťaťa. Bolo však veľmi veľa obrovského neporiadku, ľudia potrebovali pomoc, ktorú bolo možné zabezpečiť iba za pomoci niekoľkých úradníkov, no tí mali hrubú hrošiu kožu. Keď sa vraciam do minulosti, najväčšie zlo spočívalo v tom, že utrpenie ľudí sa pokladalo za samozrejmé. Pokladalo sa za úplne prirodzené a nevyhnutné ako špina či drsnosť nášho podnebia na Urale.

Napriek oficiálnym nariadeniam, ktoré mali pripútať robotníkov na jedno miesto, bola zmena pracoviska veľmi častá. Z prevádzok nášho podniku odišlo mesačne dvesto až tristo mužov z celkového počtu približne tisícsedemsto. Samozrejme, že to negatívne ovplyvňovalo plánovaný pracovný výkon.

Tento problém by mohlo vyriešiť jedine skutočné zlepšenie životných podmienok. Obyčajné zúfalstvo hnalo robotníkov zbaliť si svojich mizerných pár vecí, zmiznúť a hľadať si novú prácu. Možno sa dopočuli, že rodina dostane kdesi vyššiu mzdu, lepšiu stravu alebo ubytovanie. Ale noví páni radšej prehliadali príčinu tohto javu, aby sa nemuseli zaoberať jeho dôsledkami. Vládna propaganda našla pre občanov túžiacich po zlepšení svojich životných podmienok urážlivé slová. Nadávala im do lenivcov, dezertérov z pracovného boja i do labilných živlov. A následne im predpísala aj väčšie dávky jediného sovietskeho lieku proti všetkým sociálnym neduhom – nátlaku.

Tento liek nadobudol konkrétnu podobu v novej „pracovnej knižke“ pre všetkých pracovníkov. Rozdeľovanie knižiek bolo formálne stanovené na 15. februára 1939, ale už niekoľko týždňov predtým boli v obehu. Tlač ju vychvaľovala ako dôkaz „rastu a úspechu robotníckej triedy i jej vernosti socialistickej vlasti“. Hoci o zavedení pracovnej knižky rozhodlo politbyro a nanútilo ju masám, ktoré v nej videli ďalšiu závoru v ich väzenskom

živote, oficiálne ju označovali ako vlastnú zbraň robotníkov v boji proti „lenivým škodcom vo výrobe".

Pre obyčajného robotníka bola pracovná knižka tým, čím bola straníčka legitimácia pre komunistov. Bez písomného povolenia v knižke nemohol opustiť pracovisko. Nesmel prijať inú prácu, dokiaľ zápisom v knižke nepreukázal prepustenie z predošlého miesta. Okrem toho sa v knižke zaznamenávali pokarhania alebo tresty, ktoré dostal jej držiteľ za neskorý príchod do práce, za chyby vo výrobe a iné hriechy. Robotník bol tak odsúdený vliecť stále so sebou bremeno svojej minulosti a nemal už nádej na nový začiatok v inom meste alebo v inom odvetví.

V dňoch, keď dostali pracovné knižky, hovoril som s desiatkami mužov a žien v závode Novotrubny. Bez výnimky ich nenávideli. Najjednoduchší nekvalifikovaný robotník hľadel na to ako na oficiálny trik. Aj tí, ktorí nemali zámer zmeniť pracovisko sa cítili „chytení".

„Kto by opúšťal fabriku, ak by tam bol aspoň trocha spokojný?" Vraveli mi robotníci. „V čom sa teraz odlišujeme od obyvateľov okolitých koncentračných táborov?"

Podľa zabehnutých sovietskych metód museli obete znášať „nové reťaze" nielen „dobrovoľne", ale ešte aj „s nadšením". Nestačilo len strpieť údery, ale k tomu museli ešte aj pobozkať remeň a kričať hurá. Odboroví funkcionári robili „výchovnú kampaň" o krásach novej „disciplíny". Organizovali masové zhromaždenia, na ktorých vybraní straníci oduševnene rečnili o nových „požehnaniach" a potom s potleskom prijímali rezolúcie, ktoré vypracoval mestský výbor strany podľa receptov z Moskvy.

Do našej továrne prišla kontrolná komisia, aby zistila, či sa rozdeľovanie Stalinových pracovných knižiek zrealizovalo podľa predpisov. Jeden z jej členov bol náhodou môj spolužiak zo študentských čias. Pri večeri u mňa doma sme medzi štyrmi očami hovorili o probléme pracovných knižiek. Keďže môj priateľ navštívil už veľa tovární, bol z toho veľmi sklesly. Všeobecný hnev robotníkov doliehal aj na neho.

„No, oficiálne mám nadšené reči o tomto novom sovietskom výdobytku," zavzdychal, „ale, Viťa môj, v skutočnosti mi to nejde zo srdca. Najprv policajné karty pre členov strany a teraz zasa tieto žlté preukazy pre robotníkov!"

Zaujímavé, že také reči som počul aj z iných úst. Jeden zo spolupracovníkov prišiel služobne do mojej kancelárie.

„Ach, Viktor Andrejevič," povedal s krivým úsmevom, „teraz môžeš gratulovať už aj mne. Práve som dostal ten žltý preukaz ako nejaká prostitútka…"

Len čo sa vláda zabezpečila proti unikaniu proletárov bez kontroly, podnikla ďalší krok k „socializmu"– v celej krajine nariadila revíziu pra-

covných noriem. Odborári museli znova predstierať svoje nadšenie, hoci revízia znamenala jednoznačné zvýšenie pracovných výkonov. Zamestnanci oddelení museli na verejných zhromaždeniach zasa „dobrovoľne" prijímať rezolúcie, ktoré zvyšovali ich pracovné výkony, čo sa prakticky rovnalo poklesu ich mzdy. Noviny v Pervouralsku popisovali v lyrickom vytržení nadšenie pre túto vec, ale nikto z prítomných necítil nič, len rutinne zdvíhal ruky a nútene tlieskal.

Robotníci boli takto pripútaní ku svojim strojom a za rovnakú mzdu sa od nich vyžadovalo ešte viac práce. Takto sme dozreli pre ďalší a najponižujúcejší dôkaz hodnoty práce za diktatúry proletariátu. Najprv sa presadil silný a naliehavý propagačný úder proti omeškaniu sa v práci a proti leňošeniu. Na rôznych miestach sa zinscenovali „demonštratívne súdne konania" proti „leňochom". Keby teraz na tomto mieste pristal nejaký Marťan, bol by presvedčený, že Rusi sú národom lenivých naničhodníkov, ktorí sa váľajú v posteli, až kým nie je slnko vysoko na oblohe. V našej hlúposti by našiel prijateľné vysvetlenie pre všetky naše nedostatky.

Nasledovalo drastické úradné nariadenie o „posilňovaní socialistickej pracovnej disciplíny". Naivní cudzinci, ktorí si myslia, že v Rusku panuje „hospodárska demokracia" a „robotnícka spoločnosť", by si mali toto úradné nariadenie dopodrobna preštudovať. A mali by si položiť otázku, či by také zaobchádzanie strpeli utlačovaní robotníci v ich „zaostalých" krajinách.

Nová vyhláška stanovila, že každý, kto sa zmešká príchod do práce o dvadsať a viac minút, musí sa automaticky dostaviť pred miestneho štátneho sudcu. Pred súdom musí byť vypočutý a ak bude uznaný za vinného, bude podľa závažnosti prípadu odsúdený do väzenia alebo na nútené práce. Zo strachu pred neoprávnenou miernosťou „slabých" úradníkov a „prekliatych liberálnych buržujov", obsahovala vyhláška rozkaz uväzniť a potrestať všetkých úradníkov súdu, ktorí opomenuli „zločincov" udať alebo ich iným spôsobom chránili. Len vážne ochorenie, formálne potvrdené závodným lekárom, alebo smrť rodinného príslušníka mohli byť prijaté ako dôkaz neviny. Obyčajné zaspanie alebo problémy s dopravou neboli ospravedlnením.

Za roky, čo som pracoval ako vedúci v priemysle som zažil veľa úderov dopadajúcich na hlavy robotníkov, ale ani jeden z nich nebol taký neuveriteľný a brutálny. Spočiatku si mnohí mysleli, že zákon je príliš tvrdý, a preto sa nepresadí. Čoskoro sme však zbadali, že Stalin bol ozaj tvrdý. Dá sa povedať, že rozdiel medzi obmedzeným otroctvom „slobodných" robotníkov a absolútnym otroctvom v táboroch nútených prác, bol dvadsať minút.

Na pracovnom stole mi každé ráno ležal zoznam oneskorencov s presným údajom, koľko minút meškali. Kópia zoznamu išla na stranu a na odbory závodu. Nemal som iné východisko ako zoznam podpísať a dať riaditeľovi, ktorý ho poslal ďalej štátnemu sudcovi. „Zločinci" sa dostali zakrátko pred súd. Bolo to neuveriteľné, že čestný živiteľ rodiny mohol byť už pre malý priestupok vytrhnutý zo svojej rodiny a odsúdený na rok i viac na nútené práce. Žiaľ, bolo to tak. Popri hrozbe, ktorú už samotná vyhláška obsahovala, mali súdy prísny rozkaz postupovať nemilosrdne. Svoju povinnosť si plnili, hoci iba málokto zo štátnych prokurátorov a sudcov vedel zatajiť skutočný pocit hanby.

V prvých troch mesiacoch bolo v celom Rusku udaných pre lenivosť a prekročenie dvadsať minútovej lehoty asi milión robotníkov a zamestnancov. Väčšina z nich putovala do väzenia. Otcov a matky odvliekli z domovov a chúdence ich deti boli vydané napospas hladu iba preto, že ich rodičia zaspali alebo že ich úradný lekár nepokladal za vážne chorých. V našich dielňach odsúdili takto denne desiatky robotníkov. Srdcervúca obžaloba biedy a zúfalstva sa ozývala zo špinavých barakov, ale nebola taká hlasná, aby sa dostala do uší politbyra. Až dodnes nepočuli o nej ani tí idioti, ktorí sa pokúšali rozšíriť dobrodenia sovietsko-ruskej „hospodárskej demokracie" na iné krajiny a národy.

Raz prišiel ku mne starý sústružník. Poznal som ho ako schopného a usilovného robotníka. Plakal. Ešte ani neprehovoril a už som vedel, o čo sa jedná. Jeho meno som videl v dennom zozname hriešnikov.

„Omeškal som sa o tridsať minút," priznal sa. „Ale ja som už starý muž. Tieto ruky štyridsať rokov neúnavne pracovali. Čo bude teraz s mojou ženou a mojimi deťmi? Pomôž mi, súdruh riaditeľ, pomôž mi!"

„Prečo si sa omeškal?"

„Mal som silné bolesti zuba, celú noc som nemohol spať. Až nad ránom som zaspal, ale zobudil som sa neskoro. Polooblečený som bežal do dielne, ako keby ma tisíc čertov naháňalo. Ale nestihol som to!"

„Ja ti verím, súdruh, ale v tejto veci nemôžem pre teba nič urobiť. Keby som zo zoznamu vyškrtol tvoje meno, musel by som ísť sám do väzenia. Môžem iba požiadať tvojho lekára, aby ti pomohol."

Napísal som žiadosť. Lekárovi zrejme viac záležalo na vlastnej koži. A tak musel ísť starý človek pred súd.

Jedna robotníčka odstrčila moju sekretárku a vrútila sa mi do kancelárie. Usedavo plakala, ako to vedia len sedliačky.

„Posaď sa a ovládaj sa," požiadal som ju.

Vyšlo najavo, že sa omeškala takmer o hodinu a už dostala predvolanie pred súd. Bola vdova, prácou živila dve deti, jedenásť- a dvojročné

dievčatá. Jedno dieťa bolo veľmi choré, vysvetľovala. Poslala po lekára, ale kým prišiel a dieťa vyšetril, bolo už do práce neskoro.

Sľúbil som jej, že prehovorím s lekárom. Nanešťastie podľa jeho mienky nebolo dieťa až tak vážne choré, ako si myslela matka. Nebol schopný pravdivo potvrdiť, že vyšetrovanie dieťaťa bolo príčinou omeškania. A tak matku odsúdili na nútenú prácu v našom závode.

V ďalšom prípade povedal robotník, že nemá žiadne hodiny a obyčajne sa riadi a vstáva podľa slnka. Jeho zločin zapríčinilo veľmi oblačné ráno. Takéto vysvetlenie ho nezachránilo.

Bolo mi jasné, že boj proti omeškaniu bol iba jedným z cieľov tohto surového opatrenia. Jeho ďalším a možno dôležitejším zmyslom bolo zvýšiť počet robotníkov na nútených prácach. Súdy dostali svoje zvláštne inštrukcie. Mašinéria „spravodlivosti" pracovala výborne. Na jednom konci nahádzali do nej desať- až stotisíc slobodných robotníkov a na druhom konci z nej vychádzali už novopečení robotníci na nútené práce.

Tieto trpké disciplinárne tresty voči obyčajnému človeku vykorenili v ňom posledné zvyšky jeho ľudskej dôstojnosti. Otroci museli v kolóniách NKVD pracovať vonku v treskúcej zime s omrzlinami a zapálenými končatinami. V susednom koncentračnom tábore zomierali muži a ženy v lesoch, v nevykurovaných barakoch alebo biednych chatrčiach za ostnatým drôtom. V našich vlastných barakoch bolo veľa utrpenia. Koniec koncov ani Pervouralsk nebol práve šťastným miestom pre vychvaľovanú „socialistickú prácu".

Z Moskvy mi naznačovali možné preloženie do iného podniku, čo mi v týchto podmienkach prišlo skôr vhod. Stále som mal predstavu, že inde sú veci keď nie lepšie, tak aspoň menej zlé.

Niekoľko mesiacov sa v metalurgickom priemysle stále intenzívnejšie objavovali správy o obrovskom projekte továrne na rúry na Sibíri. V Stalinsku (predošlom Kuznecku) boli už nové gigantické priemyselné závody v prevádzke. Projekt mal stáť viac ako sto miliónov rubľov. Podľa predpísanej sovietskej módy sa už samotné plány oslavovali ako niečo fantastické. O týchto chýroch som už počul, čítal som o tom aj niektoré veľmi sľubné správy, ale odrazu som stál osobne v stredobode tejto celej propagandy. Bez môjho súhlasu ma komisariát a Ústredný výbor strany menovali za riaditeľa tejto novej továrne.

XX.
Podvod na Sibíri

1 Ľudový komisár metalurgie vymenoval súdruha V. A. Kravčenka za riaditeľa kovospracujúceho podniku, ktorý postavia v mestečku Stalinsk na Sibíri, oznamovali moskovské noviny *Industrializácia* 28. februára 1939.

Išlo o nový veľký podnik v meste Stalinsk na Sibíri, ktorý mal ročne vyrábať 170-tisíc ton oceľových rúr. Molotov osobne potvrdil dôležitosť tohto sibírskeho podniku vo svojich „tézach" k nastávajúcemu 18. zjazdu komunistickej strany. Povedal, že so stavbou sa má začať čo najskôr a že prvé prevádzky majú začať s výrobou do roku 1941.

Zmienka o mojom mene v súvislosti s priemyselným gigantom, na ktorý poukázal Molotov, a teda aj Stalin, mi ihneď priniesla slávu. Moje vymenovanie bolo zverejnené v rámci prípravy na zjazd, čo bolo ešte významnejšie ako samotné poverenie. Znamenalo to, že som „pristál", že som sa ocitol v horných vrstvách hospodárskej a politickej aristokracie. Priatelia a známi, ktorí ma počas tvrdých rokov čistky obchádzali, sa na mňa odrazu opäť rozpamätávali a predháňali sa vyjadriť svoju radosť nad mojím úspechom.

Pri prípravách na moje sibírske poslanie som mal veľa práce v Moskve, kde mi dali k dispozícii peknú izbu v hoteli Metropol. Všetky výdavky boli hradené a dostal som toľko peňazí, koľko som len chcel. To nie je maličkosť, byť v priazni Ústredného výboru. Celá diktatúra, ak na ňu hľadíme z mojej vtedajšej pozície, sa javí celkom inak, menej jedovato a menej tyransky.

Toto mal určite na mysli môj otec, keď ma varoval – napoly vážne, napoly ironicky –, aby som nestratil kontakt s jednoduchým ľudom, aj keď by som patril k „vysoko postaveným a mocným". Nedaj sa od nich kúpiť ani titulmi, ani poctami, spomínal vo svojom liste. V týchto riadkoch som so zadosťučinením videl, že jeho postoj voči mocným sa nezmenil ani v priebehu rokov. Bol by som sklamaný, keby urobil výnimku v prípade svojho syna. Keď sa informácia o mojom vymenovaní zjavila v tlači môjho rodného mesta, matke to pripadalo ako šťastlivé znamenie, že som tvrdú skúšku šťastlivo prekonal.

„Nech ti Pán Boh dá zdravie, šťastie a úspech, drahý syn," písala. „Pokús sa zabudnúť na minulé urážky. Dívaj sa dopredu, poctivo pracuj pre našu milovanú krajinu a náš ľud, môj milý. My dnes doma žijeme ako predtým. Prepáč, že to spomínam, ale ak by si prišiel na návštevu, dones nám z Moskvy, čo môžeš – masť, cukor, čaj, ryby… Ach, tu niet ničoho z týchto vecí. Nepísala by som to, keby životné podmienky tu u nás neboli také strašné."

Otcov list podporil jej prosby. Písal akoby mimochodom: „Hovoria nám, syn môj, že máme teraz šťastný život. Ale nedaj sa takými heslami pomýliť a kúp tvojej matke pár topánok. Ten ‚šťastný život' musel nejako Dnepropetrovsk obísť."

Moje nové postavenie osvedčeného riadiaceho pracovníka ma, samozrejme, neoslobodilo od neprestajného pozorovania príslušníkmi NKVD. Pri návrate do hotela som často spozoroval, že zásuvky a kufor boli starostlivo poprezerané. Znova a znova sa objavovali ľudia, ktorí sa pokúšali zapliesť ma do nebezpečných politických diskusií. Našťastie som mal dosť skúseností, aby som každého provokatéra už zďaleka prehliadol. Bol to akýsi šiesty zmysel, ktorý sa mi vyvinul pri tých nočných vyšetrovaniach v Nikopole a ktorý ma včas upozornil držať jazyk za zubami, vždy keď niektorí ľudia horeli túžbou „vyliať si srdce".

Naučil som sa odolávať tiež obyvateľkám drahých hotelov, ktoré sme nazývali „ľubjanské dámy". Ľubjanka bol neformálny názov centrály NKVD v hlavnom meste. Dievčatá, ktoré vyberali odborníci na ženskú krásu, boli vždy oblečené do elegantných a drahých šiat – vrátane exkluzívnych kožuchov – za peniaze chudobného proletariátu. Tie, ktoré ovládali cudziu reč, špecializovali sa na zvádzanie cudzincov: diplomatov, amerických a nemeckých inžinierov a novinárov. Ďalšie sa zameriavali na osamelých úradníkov, ktorí mali vysoké postavenie a mohli si dovoliť bývať vo veľkých hoteloch.

Napríklad jednej noci, keď som sa utiahol do mojej izby a čítal nejaký odborný časopis, zazvonil telefón.

„Pjotr Ivanovič, nariekal ženský hlas, prečo si mi tak dlho nezavolal? Túžim po tebe, miláčik."

„Ľutujem, tu nie je žiadny Pjotr Ivanovič," povedal som ostro.

„Prestaň žartovať, Peťa. Akoby som tvoj hlas nepoznala!"

„Ja nie som Peťa! Daj mi, prosím, pokoj."

„Tak teda, ty si s nejakým iným dievčaťom! Prídem sa na to pozrieť!"

Asi dvanásť minút nato klopkala na moje dvere. Vysoká, štíhla, pekná blondína stála na prahu dverí. Snehové vločky sa trblietali na jej malej koketnej kožušinovej čiapke. Robila sa, že je prekvapená, ale usmievala sa celkom pôvabne.

„Je Pjotr Ivanovič doma?"

„Počúvaj, holúbok, tu bývam ja a žiaden Pjotr Ivanovič. Nechaj ma, prosím, na pokoji."

„Ale prečo tak nahnevane, môj milý? Muž, ktorý vyzerá tak zaujímavo, ako ty, mal by byť k peknej žene zdvorilejší."

„Som zaneprázdnený, prepáč, dobrú noc."

„Ach, ako môže zdanie klamať... Vyzeráš ako ozajstný džentlmen a neponúkneš dáme ani len stoličku."

„Dobrú noc," povedal som rázne. Keď som zatvoril dvere, nemohol som potlačiť úškrn: „Tvoja technika nie je veľmi dobrá. Máš sa ešte dosť čo zdokonaliť."

Keďže som mal niečo prekonzultovať s metalurgickými odborníkmi v Dnepropetrovsku, podarilo sa mi navštíviť rodinu na štátne útraty. Dostal som samostatné oddelenie v prvej triede v takzvanom medzinárodnom vozni. Bol som dobre oblečený a cestoval som v najvyššom možnom komforte. Každý občan na prvý pohľad videl vo mne pravého, blahobytného byrokrata. Sprievodca sa pretekal vo zdvorilosti. Bol som otrávený z toho, že ma vnímajú ako symbol mnou takej nenávidenej nerovnoprávnosti.

Vozne tretej triedy boli na konci vlaku za „medzinárodným" jedálnym vozňom a boli preplnené jednoduchým ľudom, ktorý sa tlačil medzi dvoma radmi tvrdých lavíc. Zo zvedavosti som prešiel takýmto vozňom a v očiach cestujúcich som spozoroval výčitku, ba dokonca nenávisť, keď si ma kriticky premeriavali. Vždy, keď som na staniciach vystúpil, aby som si pretiahol nohy, zdalo sa mi, že otrhaní sedliaci, ktorí zháňali zeleninu, suché ryby a mlieko, ma pozorujú podobným nepriateľským pohľadom.

Čoskoro sme dosiahli moju vlasť – Ukrajinu. Celá krajina pôsobila priateľskejším dojmom ako provincie severného Ruska. Ale srdce sa mi bolestne stiahlo, keď som všade videl do očí bijúcu chudobu a zanedbanosť.

Pri vjazde do istej stanice za Charkovom som sedel v jedálnom vozni. Náhle ma vystrašilo niekoľko malých tváričiek, ktoré smutnými vyhladovanými očami pozerali cez sklo oblokov. Otrhané deti bez domova pozerali na „socialistických strýčkov", ktorý za diktatúry proletariátu prežívali svoje dni v kráľovskej hojnosti.

A to v tej Ukrajine, ktorá kedysi nielen všetko svoje obyvateľstvo, ale aj veľkú časť Európy zásobovala potravinami! Rýchlo som zaplatil účet a zhrozený som opustil jedálny vozeň. Aká priepasť je medzi skutočným Ruskom z mäsa a krvi a Ruskom oficiálnej propagandy a oficiálnych štatistík! Aký čudesný je ľudský duch, ktorý sa dokáže vysporiadať s víťazstvami existujúcimi iba na papieri a nechá sa zmiasť prázdnymi heslami nezodpovedajúcimi skutočnosti!

Na stanici Sinelnikovo som znova vystúpil, aby som sa občerstvil v mrazivom povetrí. Videl som, ako uniformovaný čekista zahnal od dverí čakárne prvej triedy celú sedliacku rodinu: muža, ženu a viacero detí; všetci mali ťažké batohy.

„Občan, tam oproti patríte, do čakárne tretej triedy," povedal a všetci sa tam mrzuto vydali. Ani im a ani policajtovi azda nikdy nenapadlo, že taký pracujúci ako oni, by v našej „beztriednej" spoločnosti prípadne tiež mohli mať právo použiť čakáreň prvej triedy.

Niekoľko dedinských dievčat, hlavy mali zahalené vo farebných šatkách, čakalo na vlak, ktorého príchod bol určite veľkou udalosťou v živote takého provinčného hniezda, akým bolo Sinelnikovo. Vzrušene sa chichotajúc, štuchali sa a pozerali do okien prvej triedy. Možno snívali o tom, že nejaký mocný princ so straníckou legitimáciou a s Leninovým vyznamenaním, bohatý a v hojnosti žijúci, sa do nich zamiluje na prvý pohľad a zoberie ich so sebou do zlatého moskovského raja.

Stanica v Dnepropetrovsku bola čistá a udržiavaná. Môj brat Konstantin s manželkou ma čakali na zaplnenom a hlučnom nástupišti. Keďže som nebol doma viac ako rok, nového člena našej rodiny som ešte nepoznal. Objal a pobozkal som ich oboch. Pomohli mi odniesť ťažké balíky s potravinami a šatstvom, ktoré som priniesol z hlavného mesta. Nasadli sme do jedných saní a balíky sme dali do druhých. Tešil som sa z pohľadu na dôverne známe ulice, námestia a budovy, všetky zahalené do bieleho snehového rúcha. Tak mi ostanú naveky v pamäti.

„Fíha, Víťa, vyzeráš ako ozajstný moskovský orol, ako ozajstný malý Stalin," smial sa Konstantin. „Nepovedal som ti, Klava, že môj brat je strašne dôležitý pán?"

V jeho vtipnej reči bolo cítiť vážny podtón. Čím starší bol môj brat, tým viac sa podobal na otca. Ten istý jasný, dobrotivý výzor a ten istý nádych irónie.

„Prečo to hovoríš, Kosťa?"

„Neurážaj sa, braček, ale v mojich provinčných očiach vyzeráš ozaj skvele. Ako sa mám vyjadriť? Možno je to samoľúbosť, ktorá sa po toľkých rokoch núdze odzrkadľuje v črtách proletárskych vedúcich…"

„Prestaň už, Kosťa," prerušila ho jeho žena.

„Tak túžobne si očakával Viktora Andrejeviča, skoro ako milenku, a len čo tu je, zapáraš doňho."

„Ach, Klava, moja milá," vysvetľoval jej. „Toto je prvá a pravdepodobne aj posledná príležitosť povedať môjmu malému Stalinovi pravdu do očí!"

Všetci traja sme sa smiali. Dobre som poznal môjho brata, a preto som nemohol zobrať jeho žart na ľahkú váhu tak ako jeho manželka. Vedel

som, že ma má veľmi rád. Ako keby bol čítal moje myšlienky, pevne mi stisol rameno, ako sme to robievali už za detstva. Jeho ironický posmech sa netýkal mňa, ale tých povýšených, blahobytných a duševne spomalených byrokratov. Zdalo sa mi, akoby jeho slová boli ozvenou oného cynizmu, ktorý prenikol masy pracujúcich.

Môj silný Konstantin bol v istom ohľade typický ruský intelektuál. Intenzívny nátlak, aby vstúpil do strany úspešne odrazil, ale horel hlbokou láskou k našej vlasti a nášmu ľudu. O niekoľko rokov neskôr, keď Nemci napadli našu krajinu, patril k vynikajúcim frontovým bojovníkom a napokon ako dôstojník obetoval svoj život pri obrane Ruska. Je jedno, čo písala tlač o takýchto bojovníkoch. Keď som v Moskve dostal správu o jeho smrti, bol som presvedčený, že on bojoval nie za Stalina a jeho režim, ale za svoju vlasť a za ňu aj zomrel. Ktovie, či sa zamýšľal nad svojím osudom a osudom miliónov druhých? V našich rozhovoroch počas tejto mojej návštevy mi raz povedal:

„Naša vlasť, Víťa, to je jedna vec, a jej vláda, to je celkom iná vec… Nemôžeme tieto dve veci pomiešať."

Vtedy som tejto poznámke nevenoval veľkú pozornosť – hoci vyjadrovala moje vlastné presvedčenie – neskôr som si však na to často spomenul.

2

Rodičia od nášho posledného stretnutia viditeľne zostarli. Hoci ich teraz finančne podporovali traja synovia, a teda žili omnoho lepšie než ich susedia, predsa bol ich život veľmi ťažký. Potraviny, ktoré potrebovali na svoj život v starobe, sa nedali kúpiť. Okrem toho otec na vlastnom tele i duši pociťoval úder, ktorý zasiahol robotníkov: robotnícke knižky, nové predpisy, zvýšené pracovné normy a nárast nútenej práce… Po celý život sa tak dokonale identifikoval s jednoduchými ľuďmi, že ich každé ponižovanie ho silno ranilo, hoci sám bol v bezpečí.

Matka sa mi zdala ešte krehkejšia. Moje srdce jej letelo v ústrety. Bola pre mňa stelesnením dobra. To jej rozjasňovalo tvár a robilo ju nevýslovne krásnou. Rád som ju pozoroval, keď chystala obed a starala sa o svojich dospelých mužov. Potešil som sa, keď som videl, že lampičky pod ikonou ešte stále horeli tak, ako som si to pamätal z detstva. Nasvedčovalo to, že mala k dispozícii nevysychajúci prameň útechy. Bola presvedčená, že jej modlitby ma zachránili pri čistkách a ja som jej neodporoval. Večer prišiel aj brat Jevgenij s manželkou. Bolo to pamätné stretnutie rodiny. Otec, ktorý sa nikdy nevedel celkom upokojiť a zabudnúť na svet a jeho problémy, tvrdošijne sa pokúšal hovoriť o politike, no jeho traja drsní synovia ho vždy

prerušili. Bolo toho veľa na diskutovanie, Konstantinova žena bola inžinierka, Jevgenijova zasa učiteľka. Všetci sme boli konfrontovaní s tvrdosťou každodenného života. Na druhý deň viedla moja cesta do Leninovho podniku. Vedenie tam bolo celkom nové. Bolo by zbytočné zmieňovať sa pred kýmkoľvek o Birmanovi, Ivančenkovi alebo o niektorom inom z tých, ktorí v minulosti viedli tento veľký priemyselný podnik. Dokonca Petrovskij, podľa ktorého – spolu s Leninom – bol tento podnik pomenovaný, patril dnes už k zabudnutým. Medzi robotníkmi v dielňach som však ešte stretol starých známych, s ktorými som spolupracoval desať alebo aj pätnásť rokov. Srdečne ma zdravili a zhŕkli sa okolo mňa.

„Ty máš ale dobré meno, Viktor Andrejevič," povedal jeden z nich, „teším sa tomu z celého srdca."

„Áno, syn starého Kravčenka bude čoskoro ľudovým komisárom," smial sa ďalší.

Skôr ako som odišiel, veľmi vážne sa so mnou rozprávali dvaja starší muži. Z nových zákonov boli nielen rozhorčení, ale aj urazení.

„Teraz sme k našim strojom pripútaní ako kedysi za čias nevoľníctva naši starí otcovia k pôde," vzdychol starý Larin. „Ach, Víťa, život je tvrdý a každým dňom je to horšie."

„Povedz nám teraz, keď si tak vysoko, kedy konečne budeme môcť žiť ako ľudia? Dvadsaťdva rokov na to čakáme!"

Čo iné mi ostalo, ako uspokojiť ich frázami z novín? Našťastie, títo muži neočakávali odo mňa žiadnu skutočnú odpoveď. Presne vedeli, že som takisto bezmocný ako hociktorý z nich a že som len jedno, možno trocha cennejšie koliesko v tej obrovskej mašinérii.

Doma už na mňa čakal otec. Nechcel si dať ujsť potešenie z vážneho politického rozhovoru s jediným synom, ktorý zdedil niečo z jeho politickej náruživosti. Okrem toho som mal podozrenie, že pokladal za svoju svätú otcovskú povinnosť, udržať ma na ceste čestnosti. Najväčšmi sa obával toho, že aj ja by som mohol padnúť za obeť pokušeniu moci a zradiť triedu, z ktorej som vzišiel, pre plné hrnce diktatúry.

V tomto ohľade som ho upokojil. Zhovárali sme sa dlhé hodiny. Napokon, on bol jediný človek, pred ktorým som mohol odhaliť svoju poranenú dušu bez strachu zo zrady. Preňho boli posledné udalosti sklamaním. So mnou to bolo oveľa horšie. Moje pochybnosti sa zmenili na hlbokú nenávisť voči novým vladárom, zmenili sa na bezhraničné pohŕdanie ich socialistickými heslami a na deprimujúci strach z nemilosrdných nástrojov ich sadistickej ukrutnosti.

„Ja nie som jediný, kto tak cíti, otec. Tie čistky Stalinovi v ničom nepomohli. Je síce pravda, že množstvo ctižiadostivých karieristov sa rýchlo do-

stalo hore, vrelo mu sľúbili vernosť a zaujali miesta po obetovaných a uväznených. Za svoju kariéru vďačia jedine čistkám. Ale Stalinovi nepriatelia v strane sú ešte stále veľmi početní. Áno, sedia v každom úrade, v každom podniku, dokonca v samom Kremli. Jednoducho nie je možné zavraždiť a utýrať toľko ľudí, aby to nezanechalo nenávisť a vášnivú túžbu po pomste. Samozrejme, existuje okolo Stalina aj nová generácia komunistov, ktorá si naozaj myslí, že všetci ich predchodcovia boli zradcovia a nepriatelia strany. Jednoducho nevedia nič iné a nikto nemá odvahu povedať im pravdu. Sú to ľudia, ktorí ho milujú, dôverujú mu a išli by zaňho aj do ohňa. Oni stelesňujú Stalinovu silu, ale aj tragédiu krajiny."

Otec sa zahĺbil do spomienok na svoju revolučnú mladosť. Čo sa to len stalo s ruským ľudom? Či dnes nejestvujú mladí muži oduševnení ideálmi a s odvahou odporovať zlu?

„Mnohí z nás by radi hovorili a svoju mienku vykričali do sveta," povedal som. „Ale to nie je možné. Každý, kto sa na to odváži, bude ihneď synom smrti. Iba tí nemnohí, ktorým sa podarilo utiecť do zahraničia, môžu rozširovať pravdu. Teror u nás je dokonalý a všadeprítomný." Zarazil som sa a pozrel som otcovi do očí. „Keby sa mi niekedy podarilo opustiť vlasť a plným hlasom vykričať pravdu – vieš, čo by sa potom mohlo stať tebe a mame?"

V mojej duši a v mojom srdci klíčil sen – sen o úteku.

Túžil som striasť jarmo zo svojich pliec, nielen pre mňa samého, ale aj pre krajinu a všetok ľud, ktorý som miloval. Keby sa mi raz podarilo túto strašnú pravdu vypovedať pred celým svetom, boli by ochotní ma počúvať a porozumieť mi? Nie som si istý, či v tom čase mal tento sen už pevnú podobu. Avšak to, že som položil môjmu otcovi túto otázku bolo dôkazom, že som ho už nosil v hĺbke môjho vnútra.

„O nás si nerob žiadne starosti," odpovedal mi otec. „My sme starí ľudia na konci svojho života. Rob vždy to, čo pokladáš za svoju povinnosť, Víťa. Všetko ostatné nemá zmysel. Znášať vlastnú bolesť, neznamená nič. Ale vedomie, že si príčinou bolestí tvojich blízkych, je oveľa ťažšie. Veľmi dobre to poznám, syn môj. Myslíš si, že bolo pre mňa ľahké, dať sa zavrieť a moju milú ženu a deti vydať napospas hladu?"

Opúšťal som Dnepropetrovsk v sprievode mojej matky. Bolo treba veľa presviedčania a podpory celej rodiny, aby som ju prehovoril ísť so mnou do Moskvy. Ešte nikdy nebola v hlavnom meste a ja som sa veľmi tešil, že budem mať možnosť ukázať jej skutočne veľké mesto. Chcel som, aby aspoň raz bola oslobodená od povinností v domácnosti. Napriek môjmu ubezpečeniu, že vo vozni prvej triedy si môžeme jedlo objednať, naplnila svoj kufor proviantom. Po tom, ako zažila pohodlné cestovanie

v „medzinárodnom“ vozni, a keď uvidela elegantnú izbu v moskovskom hoteli, takmer stratila reč. Počas dvoch šťastných týždňov som sa pozeral na Moskvu jej nevinnými očami: videli sme predstavenia v moskovskom Umeleckom divadle, v Malom divadle, boli sme v Opere, na balete, na športovom podujatí na štadióne Dynama, v galérii, v Parku kultúry a oddychu. Najčastejšie nás sprevádzala Irina – žena, ktorú som spoznal iba pred pár mesiacmi.

„Víťa, prečo si tak veľmi chcel, aby som išla s tebou do Moskvy?“ spýtala sa ma matka z ničoho nič, keď sme jedného večera sedeli v reštaurácii hotela.

„Čo je to za otázku, mama! Má to byť dar pre teba, aby som ti ukázal, ako veľmi ťa ľúbim.“

„Áno, iste, iste. Ale možno,“ usmiala sa významne, „možno aj preto, že si mi chcel predstaviť Irinu? No, no, nečervenaj sa, Vítenka, vidím, že si zaľúbený.“

„Áno, priznávam, mama. Hoci nie až tak veľmi. Ale mám už dosť samoty a Irinu veľmi obdivujem.“

„Musím povedať, že máš vynikajúci vkus. Už ste sa ohlásili na úrade?“

„Nie, ale všetko je už dohodnuté. Irina má prácu, ktorú teraz nemôže zanechať a ja som tomu vlastne rád. Nechcel by som začať môj manželský život na Sibíri.“

Irina bola vysoká a pekná. Mala modré oči a svetlohnedé vlasy. Bola dcérou francúzskeho otca a ruskej matky. Zarábala si na živobytie prekladmi literárnych diel z nemčiny a francúzštiny pre rôznych moskovských nakladateľov. Spoznal som ju na spoločenskom stretnutí, na ktoré ma pozval vysokopostavený priateľ. Jej milý prejav, zafarbenie hlasu, jej pokoj a uvoľnenosť – urobili na mňa hlboký dojem. V onú noc som s ňou neprehovoril ani slovo, hoci som si každú minútu uvedomoval jej prítomnosť. Keď som sa jej pri odchode spýtal, či ju smiem odprevadiť domov, nebola prekvapená. Akoby celý čas čakala na túto otázku. V našom vzťahu nebolo nič dramatické. Chýbali tu horúčkovité napätia, vášnivé intímne vyznania, charakteristické pre moje prvé stretnutia s Júliou či Jelenou pred mnohými rokmi. A predsa už po prvých týždňoch sme vedeli, že naše životy patria k sebe. Náš vzťah bol hlboký bez búrlivosti. Irinino stretnutie s mojou matkou som očakával bez starostí, lebo som vedel, že ony dve sa budú vedieť navzájom oceniť. Hoci obe ženy boli veľmi odlišné, keďže pochádzali z rôzneho prostredia, dostali inú výchovu a mali aj rozličné duševné vlastnosti, napriek tomu sa mi zdalo, že Irina je z toho istého „cesta“ ako moja matka. Obidve mali v sebe toľko prirodzenej dobroty, ktorá každému ich slovu i činu dodávala akúsi duševnú krásu.

Keď sme sa po večeri stretli s Irinou – chceli sme si v ten večer pozrieť operu Knieža Igor – matka ju objala a pobozkala. Nepotrebovali žiadne iné slová.

V prvých dňoch bola matka v Moskve vzrušená ako mladé dievča, neskôr bola zamyslená a niekedy dokonca smutná. Zdalo sa jej nespravodlivé, že vydávame stovky rubľov za hotelovú izbu, lahôdky a zábavy, keď druhí nemali dosť na jedlo. Tie tri vstupenky na Knieža Igora som kúpil od priekupníka.

„Stodvadsať rubľov!" zvolala, keď som jej to povedal. „Ale toľko v Dnepropetrovsku zarobí sprievodkyňa trolejbusu za mesiac. To nie je správne, deti, to nie je správne, hovorím vám. A pozrite si toto publikum! Od revolúcie som ešte nevidela toľko dobre živených a elegantne oblečených ľudí na jednom mieste. A celý čas som žila vo viere, že revolúcia naozaj bola."

„Nechaj to, mamuška," šepkala jej Irina s úsmevom, „zabudni na politiku a vychutnávaj si operu."

„Ale stodvadsať rubľov."

Jedno popoludnie som ju zaviedol na poľnohospodársku výstavu. Pozerala na všetko so živým záujmom – stroje na zber úrody, plnokrvné kone a ocenené kravy a svine. Zložila si z malého nosa okuliare s oceľovým rámom, aby mohla čítať sprievodné texty a štatistiky, pripevnené na každej stene.

„No, mama, ako sa ti to páčilo?" spytoval som sa jej, keď sme sa vrátili do hotela. „Prečo si taká mlčanlivá?"

„Víťa, keď chceš, môžeš ma pokladať za starú bláznivú ženu, ale mne to všetko pripadá ako maškaráda. Komu je to na osoh? Keď je v krajine toľko kráv, prečo nemáme v Dnepropetrovsku dosť mäsa? Keď máme toľko bavlny, prečo nemôžem kúpiť tvojmu otcovi košeľu? To je maškaráda, Víťa, a ľudia, ktorí ju organizujú, by sa mali hanbiť."

Neodpovedal som jej.

„Odhliadnuc od môjho stretnutia s Irinou," povedala matka, „bolo by bývalo lepšie, keby som zomrela bez toho, aby som videla Moskvu. Je to mesto s dvoma tvárami. Niekoľko nádherných hotelov, divadlá, múzeá a reštaurácie, ale keď len trocha odbočíš z hlavnej ulice, vidíš tú istú biedu ako na vidieku. Áno, dve tváre! Z veží Kremľa vytrubujete o revolúcii, ale o niekoľko domových blokov ďalej žijú ľudia v bezprávi a biede."

„Mama, ty si počas týchto dvoch krátkych týždňov politicky dozrela. Nepovedz to otcovi, bol by zdesený. Myslím si, že on ťa mal rád najmä pre tvoju staromódnu politickú nevinnosť!"

3 Územie západnej Sibíri bolo pre národnú obranu životne dôležité vzhľadom na svoju centrálnu polohu, ktorá by umožňovala zásobovať európsku aj ázijskú časť Ruska v prípade, ak by vypukla vojna na ktorejkoľvek strane. Pri plánovaní rozvoja tohto územia hral vojnový komisariát rovnako dôležitú úlohu ako priemyselný komisariát. Stalinsk sa považoval za rozhodujúcu baštu v národnom obrannom systéme. Na západnej Sibíri boli v rámci industrializácie veľkoryso a koordinovane vybudované viaceré podniky strojárskeho, leteckého, chemického a metalurgického priemyslu.

Vo vtedajšom Rusku, kde symboly mali často väčší význam než realita, bolo najvýznamnejšie to, že bývalé západosibírske mesto Kuzneck na rieke Tom bolo premenované na Stalinsk. Meno všemocného Gruzínca z kremeľského neba sa nikdy nepoužilo bezdôvodne. Pre vybraté miesto to znamenalo slávne predurčenie: aj menej významné úspechy v Stalinsku hrali väčšiu úlohu než významné úspechy niekde inde. Preto sa mohlo ľahko vysvetľovať ako hanobenie svätyne, keď som trval na tom, aby sa preverila poloha plánovanej továrne na rúry, predtým ako sa začne s výstavbou. Súdruh Koževnikov, ktorý teraz viedol Glavtrubostal, bol hlboko urazený a posunul ma ako horúci zemiak k súdruhovi Merkulovovi, ktorého medzičasom vymenovali za komisára pre metalurgiu.

„Čo to má znamenať, Viktor Andrejevič?" povedal Merkulov. „Ak tomu správne rozumiem, chceš osobne preskúmať rozhodnutie, ktoré už bolo potvrdené Štátnou plánovacou komisiou, Metalurgickým projektovým inštitútom, vojnovým komisariátom, Ústredným výborom strany a politbyrom? Nemáš všetkých pohromade?"

V takejto situácii sa môj návrh mohol zdať nezmyselný. Ale skúsenosť ma naučila opatrnosti. Pre sovietskeho funkcionára v priemysle bolo totiž slepé prevzatie zodpovednosti najistejšou a najkratšou cestou k likvidácii. V kapitalistickej spoločnosti človek riskuje iba svoje peniaze alebo svoju povesť; v Sovietskom zväze išlo vždy o život.

„Keďže mi bolo zverených 150 miliónov rubľov, malo by mi byť prinajmenšom dovolené, aby som posúdil polohu projektu, dostupnosť pracovných síl a materiálu, ako aj celkové stavebné podmienky."

„Financie na výstavbu sú schválené v dostatočnom rozsahu. Stavebný inštitút v Leningrade pracoval celé mesiace na plánoch. Ale keďže to nemôže uškodiť, povolím ti dodatočné preštudovanie projektu. Ale nezabudni, Viktor Andrejevič, že so straníckymi uzneseniami sa nesmie zaobchádzať neúctivo!"

Po štvordňovej ceste vlakom som pricestoval v sprievode môjho

hlavného inžiniera Gerardova do Stalinska. Malá špinavá stanica nebola vôbec v súlade s nafúknutou povesťou mesta. Vyzeralo to, akoby špina a neporiadok boli atribútmi tohto mesta. Na ploche viacerých kilometrov boli nedokončené budovy v rôznom stupni rozostavanosti. Aj tu platilo, že pri takýchto ambicióznych priemyselných podujatiach sa na životné podmienky robotníkov takmer zabudlo a k výstavbe sa pristupovalo s minimálnou myšlienkovou energiou.

Mesto, ktoré malo pôvodne asi 30 000 obyvateľov, sa dnes rozrástlo a bývalo v ňom 150 000 ľudí. Okrem toho sa v Stalinsku praktizovala nútená práca: z blízkeho koncentračného tábora sem dovliekli okolo osemtisíc otrokov . Niektoré budovy a úrady, postavené pre hornú vrstvu zamestnancov, sa začali rozpadávať a boli na nich vidieť trhliny, pretože ich stavali prevažne väzni a veľmi rýchlo. Každý dom, každé obydlie v meste boli plné ľudí. Na opačnej strane od veľkolepých stavieb novej správy a ubytovní pre kvalifikovaných robotníkov sa tiahla zapáchajúca štvrť chudoby, ktorú nazývali „Šanghaj". Bola skutočne taká špinavá a hemžilo sa v nej toľko biednych ľudí, že to bolo porovnateľné s poslednou orientálnou dierou. Na periférii starého mesta rástli ako huby po daždi veľké obytné domy. Tisíce rodín museli žiť vo vlhkých núdzových prístreškoch, ktoré sme nazývali „zemljanky". Tieto do zeme vyhĺbené jamy prekryté vlastnoručne vyrobenou strechou boli dobre známe na všetkých miestach v Sovietskom zväze, kde sa vo veľkom budovali veľké priemyselné podniky. Situácia vznikla tým, že novopostavené byty nestačili pre tak veľké množstvo nových robotníkov. Zemljanka – 5 až 6 metrov dlhá, zhruba 3 metre široká, a asi 2 metre hlboká –poskytovala prístrešie pre dve osoby. Strecha bola zvyčajne pokrytá lepenkou a spevnená vetvami stromov, slamou, hlinou a ostatným, čo bolo po ruke. Niektorí šťastlivci našli niekde možno aj dosky, ktorými vyložili hlinené steny a zakryli vlhkú podlahu. Sovietska prax bola taká, že najprv sa postavili nové továrne a budovy pre správu podniku. Byty pre robotníkov boli druhoradé. Aký kontrast – pomyslel som si, keď som kráčal Stalinskom – je medzi týmito „šanghajmi" a hlinenými zemljankami, a tým, čo nám ukazujú v našich propagandistických filmoch a časopisoch! Ako málo sa podobajú oficiálne obrazy a neoficiálna pravda!

Otcovia mesta Stalinsk nás prijali srdečne, ba skoro až nadšene. Boli hrdí na svoje mesto „konjunktúry" a tešili sa, že ďalší veľký podnik obohatí ich priemyselnú oblasť. Ale už pri prvých rozhovoroch, keď sme diskutovali o podrobnostiach môjho stavebného plánu, som spozoroval istú rozladenosť. Gerardov a ja sme čoskoro videli, že tieto rozpaky boli opodstatnené.

Podmienky na postavenie továrne na rúry tu boli nielen ťažké či nepriaznivé, ale priam nemožné. Práce na továrňach, ktoré sa už stavali, boli obmedzované nedostatkom dreva, cementu, tehál i paliva. Napriek existencii koncentračného tábora tu bol nedostatok pracovných síl a ubytovacích priestorov pre robotníkov. Úrady museli robiť prísne opatrenia, aby si riaditelia jednotlivých podnikov nemohli navzájom „kradnúť" robotníkov. Pracovné sily nepostačovali ani pre aktuálne potreby, nehovoriac o plánovaných požiadavkách nových závodov.

Keď sme uvideli stavebné miesto, na ktorom mala stáť naša továreň, boli sme zdesení. Bol to veľký, holý kus zeme pri bahnistom brehu rieky, ďaleko od mesta, bez elektriny a plynu, bez železničných koľajníc alebo električky, o prístupovej ceste ani nehovoriac. Pripadalo mi to, ako keby sme mali postaviť nové mesto v púšti a nie ďalšiu továreň v existujúcom priemyselnom areáli. Ani finančné prostriedky by na to nestačili a ani plánovaný čas na výstavbu by nebolo možné dodržať. Najhoršie však bolo, že terén vôbec nebol vhodný pre metalurgický podnik. Nebolo treba byť stavebným inžinierom, aby človek videl, že táto pôda nemohla uniesť veľké stavby, predovšetkým nie také, v ktorých by boli ťažké fabrické stroje na rúry. Gerardov a ja sme sa neveriaco na seba pozreli a pokrčili sme plecami. Prepánakráľa, ako mohli toľkí inžinieri a toľké komisie súhlasiť s týmito plánmi? Kto len mohol nasypať piesok do očí komisárovi a Ústrednému výboru strany? Kto dovolil, že sa už vopred investovali milióny rubľov do podniku, ktorý sa s istotou musel skončiť neúspechom?

Odpoveď na túto otázku sme nepoznali, bolo nám však jasné, že pre nás by bolo istou samovraždou, keby sme sa ju odhodlali hľadať. Všetky možné pochybnosti sa rozptýlili pri návšteve budovy inštitútu postavenej v tesnej blízkosti tohto areálu. Jej pivnice boli zaplavené vodou, steny podmočené a celá budova sa už rozpadávala, hoci bola postavená iba pred dvoma rokmi.

Vrátili sme sa do Moskvy s fotografiami, mapami a ďalšími materiálmi. Bol som postavený pred žalostnú úlohu –presvedčiť vládu, aby zrušila plán výstavby podniku, ktorému už urobila v celom svete veľkú reklamu, a predovšetkým, ktorý už odsúhlasili najvyššie inštitúcie. Čiže chcel som žiadať zrušenie projektu, od ktorého závisela povesť a možno aj životy mnohých veľkých i malých pracovníkov, ktorých byrokratická ľahostajnosť a technická nevedomosť položila základné kamene pre tento nerealizovateľný plán.

Moja správa Merkulovovi a jeho štábu, ako aj Koževnikovovi, vyvolala takmer zemetrasenie. Bola pre nich ako úder do hlavy. Bolo mi jasné, že sa chcú z toho všetkého vyvliecť, lebo sa dala očakávať politická katastrofa.

Moja správa bola taká zreteľná, že sa jednoducho nedala ignorovať. Okrem toho sa ukázalo, že už skôr sa vyskytli varujúce hlasy, ktoré však boli vtedy umlčané. Zodpovední funkcionári sa na mňa pozerali nahnevane a obviňujúco, ako keby moja správa, a nie ich vlastná nemohúcnosť, bola príčinou tejto nepríjemnej situácie. Nasledovali týždne naplnené búrlivými poradami a hmlistými vyhrážkami, že môžem prísť o hlavu, ak budem rozširovať moje argumenty. Bránil som sa tlaku, aby som predsa len zobral túto úlohu, napriek môjmu presvedčeniu, že ide o stratu miliónov rubľov a mrhanie pracovnými silami. Nakoniec sa našlo riešenie. Bolo to typické sovietske riešenie, ktoré znamenalo, že za chyby sa nebrali na zodpovednosť vysokí funkcionári a chyby pri projektovaní sa jednoducho skryli pred ďalšími inštitúciami.

V Kemerove, vzdialenom asi 100 km od Stalinska, ležiacom tiež na rieke Tom, sa plánovalo iné priemyselné centrum. Tento projekt bol ešte iba v štádiu plánovania a aj s týmto miestom sa pôvodne uvažovalo pre továreň na výrobu rúr. Celá byrokratická mašinéria, ktorá dostala strach pre problémy v Stalinsku, sa rozbehla na plné obrátky a svoje starostlivo vedené umelé nadšenie obrátila na Kemerovo.

Všetci zúčastnení – plánovací úrad, akademici, stranícki funkcionári a technické úrady – zrazu objavili, že Kemerovo malo vlastne vždy prednosť pred Stalinskom. „Politická konjunktúra" v zahraničí, mysleli sme tým napätie vo vzťahoch s Japonskom a všeobecné záujmy na spriemyselnenie Sibíri, zjavne viedli k tomu, že Kemerovo dostalo prednosť. Stalinsk mohol ešte čakať – bol som presvedčený, že navždy, hoci to ešte nikto nechcel otvorene priznať.

Nastal veľký zmätok, ktorý sa zdal nevyhnutný pri takýchto veľkých projektoch, a moje poverenie do Stalinska ma katapultovalo do Kemerova. Znova som požiadal o možnosť preskúmať terén, teraz mi nemohli odporovať ani komisári a ani centrála Glavtrubostalu.

Našťastie Kemerovo sa ukázalo ako uspokojujúce riešenie. Mesto malo asi 125 000 obyvateľov, široké ulice, rozľahlé parky, mnoho nových obytných blokov a najmä pekné domy pre špecialistov a vedenie podniku. Na okraji mesta však ani tu nechýbali typické štvrte so škaredými barakmi a našli sa aj viaceré zemľanky. Všeobecne tu boli podmienky nezvyčajne priaznivé. Videl som len jednu jedinú časť, ktorá si zasluhovala názov „šanghaj". Na mestskom trhu, kde kolchozníci predávali produkty zo svojich vlastných záhrad – zeleninu, mäso, mlieko, maslo a hydinu, sa zdalo, že tu panuje dostatok a aj ceny boli značne nižšie ako v Moskve. V porovnaní s Uralom tu človek mohol zacítiť závan raja.

Poloha našej plánovanej továrne bola očividne určená pre iný projekt. Natrafili sme tu už na niekoľko hotových budov a dokončené základy mnohých ďalších, železničné koľajnice, plynové a elektrické pripojenia, vodovodné potrubie a iné vybavenie, ktoré mohlo našu prácu podstatne uľahčiť. Okrem toho sa tento areál nachádzal ešte takmer vnútri hraníc mesta, čím sa bytové a transportné problémy pre našich budúcich spolupracovníkov veľmi zjednodušili. Gerardov i ja sme boli z toho všetkého nadmieru spokojní.

Úrady v Kemerove sa ukázali ochotné nám pomáhať. Náš príchod znamenal, že odteraz začne prúdiť do mesta asi 150 miliónov rubľov, čo lokálna tlač nadšene vyzdvihovala a vítala. Hoci tu už bola továreň na koks, uhoľné bane a vojenské podniky, slávu Kemerovu (odhliadnuc od jeho povesti, ktorú získal počas moskovských krvavých súdov – k tým sa neskoršie ešte vrátim) priniesol jeho chemický priemysel. Bolo verejným tajomstvom, že chemický kombinát, jeden z najväčších na svete, sa zaoberal výrobou vojenských produktov.

Súdruh Sifurov, inžinier, ktorý teraz fungoval ako tajomník mestského výboru strany, nás srdečne pozdravil. Dvaja príslušníci NKVD boli akoby náhodou prítomní pri našom prvom rozhovore. Z ich otázok som zbadal, že vedeli o zamlčanom škandále, ktorý súvisel s náhlym premiestnením stavby zo Stalinska do Kemerova. Neviem, či Merkulov, Koževnikov a druhí o tom vedeli, alebo nie, oči a uši tajnej polície boli po celý čas otvorené dokorán. Úrad mestského výboru Kemerova, ktorému som podal správu, tiež súhlasil s presídlením projektu do ich mesta.

Vrátil som sa do Moskvy. Potom som strávil niekoľko týždňov v Leningrade, kde som intenzívne spolupracoval s Metalurgickým projektovým inštitútom, ktorý plán pre Stalinsk nechal definitívne padnúť a rýchlo vypracoval plány pre Kemerovo. V banke v Kemerove bol pre naše potreby uložený obrovský kapitál a s mojimi spolupracovníkmi som sa vydal na cestu na miesto nášho nového pôsobenia.

Irina sa so mnou rozlúčila na moskovskej stanici. Smútok z nášho rozlúčenia trocha zmierňovalo vedomie, že moja nová práca ma často privedie do hlavného mesta.

4 Tvrdá práca je ópiom pre sklamaného. Tak to aspoň bolo v mojom prípade. Venoval som sa ťažkej úlohe v Kemerove s oddanosťou, ktorá z väčšej časti bola plodom môjho zúfalstva. Čím intenzívnejšie som zapriahal svoje telo, tým ľahšie som mohol v noci zaspať. Keď som si umŕtvil ducha aktuálnymi pracovnými starosťami, podarilo sa mi zahnať mučivé myšlienky

o celom ruskom národe. Čím väčšia bola moja nenávisť k celému teroristickému režimu, tým oddanejšie som koncentroval svoje sily na každodennú prácu. Hoci mi bola zverená úloha, ktorá bola zo štátneho rozpočtu dotovaná mnohými miliónmi, nedostal som takmer žiadnu dôveru, aby som si sám vybral svojich vedúcich spolupracovníkov. Najvyšších spolupracovníkov určil priamo komisariát a funkcionári z Glavtrubostalu bez toho, aby sa spýtali na moju mienku. Tento systém umožňoval zamestnancom, aby sa navzájom špehovali a rozsievali neustálu nedôveru medzi pracovníkmi na tom istom projekte. Bola iba šťastná náhoda, že Gerardov sa ukázal ako schopný a znášanlivý vedúci inžinier. Bohužiaľ, na druhej strane sme boli obklopení ľuďmi, ktorí nestáli za nič, ani ako odborníci, ani ako ľudia. Niektorí miestni zamestnanci sa zaoberali celkom zjavne špicľovaním pre krajský výbor v Novosibirsku, pre mestský výbor v Kemerove a Glavtrubostal.

Naše snahy od samého začiatku trpeli byrokratickými obmedzeniami. Ako prvé som mal na programe dodávky materiálov i nástrojov a starosť o ich dopravu a skladovanie. Tisícky robotníkov, vyučených i nevyučených, bolo treba zamestnať, obstarať im ubytovanie a iné elementárne zabezpečenie. Za normálnych okolností by takéto niečo nespôsobilo žiadne mimoriadne ťažkosti. Ale v sovietskom systéme bol na každý krok potrebný súhlas nespočetných úradov, ktoré všetky žiarlivo strážili svoje práva a mali smrteľný strach pred každou osobnou iniciatívou. Znova a znova sme mali zviazané ruky pre maličkosti a nikto sa neodvážil bez rozkazu z Moskvy putá rozviazať. Žili a pracovali sme v džungli dotazníkov, papierových formulárov a hlásení v siedmich kópiách.

Chcel by som čitateľa ušetriť technických podrobností. Ale na niekoľkých príkladoch možno ilustrovať ako to funguje v systéme, ktorý sa eufemisticky nazýva „plánované hospodárstvo".

Raz sme nutne potrebovali tehly. Stovky väzňov pochodovali zo vzdialených táborov na každodennú štrnásťhodinovú šichtu, aby splnili požiadavky rôznych úradov v Kemerove. V tom istom čase boli v blízkosti dve veľké tehelne, ktoré neboli v prevádzke. Podliehali inému komisariátu, ktorý ich z neznámeho dôvodu „konzervoval" pre budúce využitie. Prosil som, hrozil, posielal poslov do Moskvy, aby tam vybavili povolenie dať do prevádzky tieto „zamrznuté" tehelne. Byrokracia však zvíťazila nad zdravým rozumom. Tehelne ostali po celý čas môjho pôsobenia v meste zatvorené.

V čase, keď sme sa horúčkovito snažili zohnať ubytovanie pre našich robotníkov, akoby na výsmech ostal na okraji Kemerova nedokončený a nepoužitý nový obytný blok. Dôvodom bolo, že peniaze na tento projekt

sa vyčerpali krátko pred dokončením. Ja som síce disponoval peniazmi potrebnými na zakúpenie a dokončenie tohto obytného bloku, ale nepodarilo sa nám preraziť múr byrokracie. Dosiahli sme iba to, že organizácia, ktorá začala stavbu, bola ochotná nám tento projekt odstúpiť. Bolo to zvláštne: každý sa zdal ochotný a oprávnený tento rozumný obchod uzavrieť. Konečné schválenie malo aj každú chvíľu prísť – ale nikdy neprišlo!

Cez náš areál boli už položené koľajnice pre električky, čo bolo pre náš podnik veľmi dôležité a výhodné. Iba niekoľko desaťtisíc rubľov stačilo na to, aby sa električková trať uviedla do prevádzky. Kapitál sme mali k dispozícii. Ale z nejakého nevysvetliteľného dôvodu sa otcovia mesta neodvážili tento projekt bez schválenia zhora dokončiť. Napísal som desiatky naliehavých listov, kde som žiadal otvorenie linky. Uskutočnilo sa aj búrlivé zasadanie mestského výboru strany a príslušného sovietu Kemerova. Mesiac za mesiacom bežal a nič sa nedialo. Namiesto toho tisícky prepracovaných mužov a žien denne strácali tri hodiny, lebo museli ísť peši do práce.

Takéto prieťahy bývali nekonečné. Aj z tej najmenšej úlohy sa stal obrovský problém. Byrokracia nútila stovky zamestnancov k nezmyselným prácam, a tak, v istom zmysle, bola týmto byrokratom prepožičaná hospodárska moc, ktorou zväčšovali a predlžovali zmätok. Okrem toho každý konflikt a každý byrokratický problém sa vyostrili pre horúčkovitú špionáž, denunciáciu a vyšetrovanie. Všetky tieto ťažkosti a prieťahy sa nemohli pripisovať nejakej osobnej zlobe, hoci dochádzalo k hádkam a výmene tvrdých slov. Pravú príčinu možno vidieť vo všadeprítomnom strachu, ktorý ochromoval tak jednotlivých zamestnancov, ako aj celú organizáciu.

Mesto Kemerovo počas teroru čistiek trpelo viac než druhé mestá, a preto sa z nich iba pomaly zotavovalo. Väčšina vedúcich technikov a ich zástupcov bola ešte stále pod strašným dojmom tohto krvavého kúpeľa. Mesto bolo nepredstaviteľným spôsobom zavlečené do moskovských procesov. Jeho chemické továrne a uhoľné bane boli považované za strediská sabotáží; v Kemerove vraj mala byť aj „tajná tlačiareň", ktorú používali vedúci opozície. Hlavný sprisahanec tohto mesta bol súdruh Norkin, jeden z obžalovaných v Pjatakovom procese; už pár hodín po vynesení rozsudku ho zastrelili. V Kemerove pôsobil ako zástupca komisariátu pre ťažký priemysel. Sedel som v tej istej pracovni, v ktorej Norkin – ak by sa uverilo jeho nezmyselným priznaniam – spriadal svoje zločinecké aktivity. Denne som sa stretával s jeho spolupracovníkmi, ktorí svedčili proti nemu.

Keď som sa s týmito ľuďmi bližšie zoznámil, nedalo sa vyhnúť tomu, aby sa sem-tam nespomenulo aj jeho meno. Zakaždým som si všimol rovnaké rozpaky a dokonca sa mi zdalo, že aj hlbokú zahanbenosť. Nemuseli

mi povedať – hoci jeden z nich to skutočne priznal – že klamali pod tlakom NKVD, aby si zachránili vlastnú kožu. Ich hlodajúce svedomie viackrát zvíťazilo nad mlčanlivosťou.

Po jednom veľkom nešťastí v chemickom závode som hovoril medzi štyrmi očami s istým vysokopostaveným komunistom, ktorý tam bol zamestnaný. Po vysvetlení niektorých podrobností o tejto nehode náhle zvolal: „A pre tú istú vec bol súdruh Norkin a mnohí ďalší zastrelení! Sabotéri a škodcovia sú mŕtvi, ale nešťastia sa vyskytujú ďalej. Zrejme to stále riadia z tých svojich bezmenných hrobov…"

„Čo si myslíš o Norkinových priznaniach, súdruh L.?"

„Nebuď dieťa, Viktor Andrejevič. Keby boli mali tí inžinieri úmysel robiť sabotáž, ľahko mohli celý kombinát vyhodiť do vzduchu. Prečo by sa boli uspokojili s takými malými škodami a malou stratou času vo výrobe? Prečo mali robotníkov otráviť? Priznania? To sú bájky pre zahraničných idiotov!"

Každému inžinierovi bolo jasné, že chemické továrne, ako aj mnohé iné nové sovietske podniky pracovali za veľmi sťažených podmienok. Ich budovy boli nedbalo postavené, v mnohom ohľade nedokonalé a zariadenie bolo tiež nedostatočné. Robotníci neboli odborne vyškolení. V skutočnosti hlavnou príčinou týchto nešťastí bola neskúsenosť a neúmyselne urobené chyby. Už pred čistkami, a aj teraz po zničení „nepriateľov ľudu" dochádza z toho istého dôvodu k nešťastiam, a tak to bude aj v budúcnosti.

„Spisy komisariátu pre ťažký priemysel sú plné správ o sprievodných okolnostiach takýchto nešťastí," povedal súdruh L.

„Mnohé tieto správy pochádzajú z pera tých istých mužov, ktorí sa neskôr priznali k sabotáži. Odkedy inžinier varuje pred chybami, ktoré chce sám spôsobiť? Tak sa veci majú! Uvedom si ešte toto: ako by bola reagovala verejná mienka, keby bola vláda tieto služobné hlásenia spomenula pred súdom? Bude však asi lepšie, keď budem držať ústa. Keď je srdce plné, tak to potom preteká ústami."

To isté, čo pre chemické podniky, platilo aj pre uhoľné bane. Jedného dňa ma zavolal tajomník Sifurov do svojej kancelárie na výbore strany. V to ráno zaplavilo jednu baňu. Správy o nešťastí sa rozprávali už po celom meste a Sifurov si robil veľké starosti.

„Súdruh Kravčenko, potrebujeme sto párov gumených čižiem pre ľudí, ktorí musia vypumpovať baňu," povedal.

„Počul som, že ty máš čižmy na sklade, a preto ťa prosím o spoluprácu."

Samozrejme som súhlasil a požičal som mu tie čižmy. Potom som ho zatiahol do rozhovoru o nešťastí. Chcel som vedieť, či to zasa nebola sabotáž.

„Niet žiadneho dôvodu také niečo predpokladať," povedal Sifurov.

„Ukáž mi nejakú baňu u nás alebo v zahraničí, kde sa čas od času niečo nestane, explózia, zrútenie, zaplavenie vodou. To sú prirodzené veci najmä u nás, kde sú zariadenia stále ešte dosť primitívne."

„Napriek tomu," pokračoval som, „vieme zo súdneho pojednávania a z priznaní, že bane v Kemerove sú plné sabotérov."

Tajomník sa na mňa dlho pozeral, potom sa rozpačito usmial a zmenil tému rozhovoru.

O nejaký čas som sa stretol na porade na riaditeľstve uhoľného podniku s istým funkcionárom, s ktorým som mal priateľský vzťah. Náš rozhovor sa pretiahol a keď skončil pracovný čas, náhle sme sa ocitli sami. Bez nejakého jasnejšieho dôvodu prikročil ku skrini so spismi a vytiahol jeden fascikel, ktorý mi bez slova podal. Otvoril som ho naslepo a začal čítať kópie správ pre centrálu v Moskve. Išlo o správy z obdobia pred tým, ako došlo k explóziám a iným nešťastiam, ktoré boli označené ako sabotáž. V naliehavom a niekedy až zúfalom tóne varovali, že treba neodkladne urobiť ochranné opatrenia, aby sa zabránilo strate ľudských životov a vecným škodám. Význam tohto varovania bol jasný. Sabotéri by boli sotva tak naliehavo prosili o ochranné opatrenia proti vlastným plánovaným zločinom…

Norkinovo priznanie o tajnej tlačiarni pri procesoch v Kemerove a Novosibirsku potvrdili ostatní väzni a podčiarkli ho aj kópie antisovietskych letákov. To bolo jedno z mála priznaní doložené dokumentárnymi dôkazmi. Táto udalosť ma zaujímala a nenechal som si ujsť žiadnu príležitosť osvetliť si ju, pretože sám som sa ocitol na javisku toho zločinu.

Počas môjho takmer ročného pobytu v Kemerove sa mi podarilo zozbierať fakty, ktoré vyzerali veľmi zaujímavo. Neodvažujem sa povedať, ako som sa k týmto informáciám dostával, lebo by som mohol ohroziť životy poriadnych ľudí. Uspokojím sa iba so stručnou správou o strašnej pravde – o takej strašnej pravde, že sám som tomu dlho nechcel uveriť, až pokiaľ som si ju sám nepreveril.

Tajná tlačiareň skutočne existovala. Častejšie som bol v pivnici, kde sa nachádzala. Ešte stále tam boli jednotlivé súčiastky. Letáky proti Stalinovi a výzvy na vzburu sa tu skutočne tlačili. Tlač bola pravá, ale letáky zostavili a tlačili ľudia z NKVD. Aby toto tajomstvo nemohlo byť prezradené, použili na tento hnusný podvod len ľudí, ktorí neboli fyzicky schopní prehovoriť – väzňov čakajúcich na popravu alebo odsúdených na doživotie. Tlačiareň pracovala iba v noci. Väzňov, samozrejme, stále strážili, technické vedenie prevzali čekisti, ktorí mali skúsenosti v týchto záležitostiach.

„Ako to však bolo ďalej s tými letákmi?" spytoval som sa jedného muža, ktorý túto záležitosť poznal. „Vraj tisíce ich boli rozširované po meste."

„Aký nezmysel," odpovedal mi. „Vieš dobre, že by boli zavreli každého roznášača takých letákov. Mne nie je známy žiadny prípad, že by z tohto dôvodu boli niekoho zatvorili a ani nikto z tunajších ľudí o takomto prípade nepočul. Žiaden robotník nevidel a ani nič nepočul o týchto povestných letákoch – až do procesu. Možno ich tlačili sprisahanci sami pre seba, aby pred spaním mali čo čítať."

V každom prípade však tento prípad zanechal Kemerovu „slávu", že zohralo významnú rolu pri čistkách a dedičstvo veľkého strachu. Nikto sa ani nepohol, kým nemal v rukách trikrát overené povolenie úradov z Novosibirska a Moskvy. Uvažujúc spätne, je pre mňa priam nepochopiteľné, že sme napriek všetkému dokázali urobiť tak veľa, až kým celé toto snaženie nebolo zmarené mysterióznou politickou zmenou. Tým však predbieham moje rozprávanie.

XXI.
Kým Európa bojovala

Dohoda o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Adolfom Hitlerom a Jozefom Stalinom, ktorá predchádzala vojne v Európe, bude v mojej mysli navždy spojená s odľahlým sibírskym mestom Kemerovom, v ktorom som v tom čase pracoval. Tam som videl tú dohodu preletieť nad horizontom ako meteor, ktorý sa vrútil do povedomia a svedomia členov strany. Boli sme šokovaní, zmätení a nemohli sme tomu uveriť.

Krátke a prašné sibírske leto sa chýlilo ku koncu v zmätku správ o pohraničných zrážkach s Japonskom. Vlna vojenských poplachov, ktoré sa začali vlani po Mníchovskej dohode, stále pokračovala. Tí z nás, ktorí rozmýšľali o tejto situácii, si uvedomovali nebezpečenstvo z oboch strán. Nikdy sme si nepomysleli, že nacistické Nemecko sa spriatelí so ZSSR a svoju vojenskú energiu presmeruje iným smerom, pretože nám bolo jasné, že nacisti mali len jedného nepriateľa – sovietsky režim.

Kremeľ som považoval za schopný akéhokoľvek zločinu. Jeho metódy v tom čase sa mi zdali len o málo lepšie než nacistické, hlavne v zaobchádzaní s vlastnými občanmi a v spôsobe organizácie moci. Pri sledovaní protihitlerovskej propagandy som sa nemohol sám seba neopýtať: v čom sa to líši od našich sovietskych krutostí? Napriek tomu som odmietal veriť správam o sovietskom pakte, ktorý umožnil Hitlerovi vyhlásiť vojnu Poľsku a zvyšku Európy. Musel to byť nejaký omyl, myslel som si podobne ako iní v mojom okolí, ktorí tomu nemohli uveriť.

Nenávisť k nacizmu nám vtĺkali do hláv dlhé roky. Boli sme svedkami popráv najvyšších generálov armády, vrátane Tuchačevského, obvinených zo sprisahania s Hitlerovými ozbrojenými silami. Súdne procesy zradcov, ktoré priniesli smrť najbližším spolupracovníkom Lenina, boli založené na predpoklade, že nacistické Nemecko a jeho spojenci – Taliansko a Japonsko – sa pripravovali na útok proti nám. Tieto štáty boli len špičkou ošteptu svetovej koalície kapitalistov, ktorí sa sprisahali, aby zničili našu socialistickú vlasť. Násilnosti veľkej čistky sa zdôvodňovali najmä hrozbou bezprostredného útoku zo strany nacistov.

Hitlerova podlosť sa stala takmer takým dôležitým článkom viery, akým bola Stalinova bezúhonnosť. Naše sovietske deti sa hrali hry na fašistov a komunistov – fašisti mali vždy nemecké mená, vždy boli porazení a víťazní súdruhovia nakoniec spievali hymnu mladých pionierov: *Buďte pripravení! Vždy pripravení!* Na strelniciach boli z kartónu vyrezané terče nacistov v hnedých košeliach s hákovým krížom.

Len niekoľko týždňov pred podpísaním paktu sme na straníckych schôdzach počúvali známe nudné prednášky o svetovej situácii. Ako vždy – Hitler bol najhorší zločinec, výtvor a nástroj svetovej buržoázie, ktorá sa pripravovala na útok proti nám. Keď prednášajúci povedal, že Hitler a jeho strana sú diktátori, že Führer a jeho klika sú zbožňovaní, že v nacistickom Nemecku nie je sloboda prejavu a tlače, že každý tam žije v strachu a terore, mnohým z nás to pripadalo ako presný opis nášho režimu.

Starý protinacistický film *Profesor Mamlock* stále hrali v kine na hlavnej ulici Kemerova. Hitlerovský štát zobrazoval ako sadistickú bandu neľudských lupičov, posadnutých nenávisťou k Sovietskemu zväzu.

Neuveriteľnému sme uverili, až keď sme videli v kinách a novinách usmievajúceho sa Stalina, ako si potriasa ruku s Ribbentropom. Hákový kríž vedľa kosáka s kladivom v Moskve! A čoskoro nám Molotov vysvetľoval, že nacizmus bol nakoniec len „vecou vkusu"! Stalin zdravil svojho kolegu-diktátora ohnivými slovami o ich „priateľstve spečatenom krvou"!

Aby ste pochopili náš úžas – každý z nás musel poznať oficiálnu komunistickú „líniu" o nacizme, a fašizme všeobecne, až do času uzavretia paktu. Fašizmus, povedali nám, sa neodlišuje od kapitalizmu ako typ systému, ale len v stupni politiky. Je jednoducho posledným štádiom smrteľnej agónie kapitalizmu, kapitalizmu bez kamufláže „demokraciou" a „parlamentným chytračením". V Taliansku a Nemecku, podľa našej teórie, bol kapitalizmus prinútený zbaviť sa „masky demokracie" a otvorene začať teror proti robotníkom, ktorý sa v skrytej forme používal v Amerike, Anglicku a inde. V skutočnosti bolo len otázkou času, kedy ostatný kapitalistický svet pod tlakom ekonomických hriechov opustí falošnú demokraciu a prijme otvorený fašizmus.

Nútili nás veriť, že hitlerizmus je len oceľovou päsťou svetovej buržoázie, imperialistického sveta. Vojna medzi nacistickým Nemeckom a jeho kapitalistickými patrónmi bola nemysliteľná, nelogická. No teraz, keď taká vojna prepukla, zdalo sa nám to nie menej šialené než priateľská dohoda medzi ZSSR a Nemeckom – dohoda, ktorá by mala niesť meno Stalina a jeho politbyra, a nie ZSSR, pretože ani s našou stranou, ani s občanmi to nikto nekonzultoval.

Niet však takej intelektuálnej nehanebnosti, ktorej by sa štát nedopustil, ak totálne kontroluje tlač, rozhlas, školy, informácie a pomocou polície

si vynúti jednotnú verejnú mienku. Keď šok opadol, akceptovala sa nová verzia svetových vzťahov. Teraz sa donekonečna opakovalo, že francúzski a britskí imperialisti, podporovaní veľkými americkými priemyselníkmi a poľskými veľkostatkármi sa spojili v boji za potlačenie nemeckého imperializmu, to však pre jediný veľký „socialistický" národ bolo bezvýznamné. My, ktorí sme neprestali pochybovať o tejto situácii, ukryli sme svoje pochybnosti hlboko v srdci, aby k nim neprenikli svorky udavačov.

Profesor Mamlock zmizol z kín, spolu s filmom *Oppenheimova rodina* a inými protinacistickými filmami. Z knižníc odstránili protinacistickú literatúru. Spoločnosť pre kultúrne vzťahy s inými štátmi zrazu objavila zázraky nemeckej *kultúry*. Pri cestách do Moskvy som sa dozvedel o niekoľkých výstavách nacistického umenia, pripravovali sa a otvárali výstavy nacistických ekonomických úspechov a nacistickej vojenskej slávy.

Divadlá hlavného mesta prejavovali veľký záujem o nemeckú drámu. Všetko nemecké bolo v móde. V propagandistických scénach brutálny John Bull a strýko Sam sedeli na vreciach plných peňazí, ale nacisti boli mimo takého výsmechu. V moskovských hoteloch a obchodoch sa pohybovali stovky nemeckých vojenských atašé a obchodných zástupcov. Zamestnával ich obrovský program sovietskej hospodárskej pomoci pri Hitlerovej križiackej výprave proti „degenerovaným demokraciám".

Sovietska hierarchia nepotrebuje presvedčivé argumenty na formovanie straníckej mienky. Pud sebazáchovy je jej najlepším pomocníkom. Vyhnúť sa problémom značí, že treba nielen veriť, ale veriť hlboko a horlivo akémukoľvek nezmyslu predpísanému zhora. Veľký Stalin vie, čo robí – taká bola reakcia straníkov.

Vývojom udalostí sme sa zaoberali nielen pri formálnych diskusiách na stretnutiach straníckych buniek, ale aj súkromne doma i v práci. Ako môžu ľudia v Kemerove rozumieť takým vážnym záležitostiam, pýtali sme sa. Našou úlohou bolo budovať a riadiť podniky, viesť pracujúcich v závodoch, zabezpečiť dôveru v neomylnosť nášho milovaného vodcu. Naozaj len hŕstka zatrpknutých straníkov neprestávala uvažovať o týchto veciach. Väčšina bola rovnako apatická ako ostatní občania. Po dvadsiatich rokoch života v diktatúre skutočná verejná mienka neexistovala.

S istotou sme vedeli len to, že naša krajina sa vyhla krvavej vojne, ktorá pustošila ostatnú Európu a to sa zdalo dostatočným dôvodom na vďačnosť voči Stalinovi. Okrem toho sme sa podieľali na koristi z lúpežnej vojny – polovica Poľska, Besarábia, neskoršie pobaltské krajiny – ako odmena za šikovnú kremeľskú neutralitu.

Máloktorí z nás predvídali, že Rusko bude nakoniec vtiahnuté do ohňa, alebo dokonca si mysleli, že utrpíme väčšie obete na životoch a mate-

riálne straty než všetky ostatné krajiny spolu. Väčšina si myslela, že všetky bojujúce krajiny vykrvácajú na smrť a skutočným víťazom v Európe bude ZSSR. Kým by kapitalisti navzájom bojovali, politická kalkulácia počítala s tým, že ak bude treba, zmeníme dejinný vývoj použitím dvadsať miliónov po zuby ozbrojených vojakov – stane sa to v čase, keď revolúcie v ostatných európskych krajinách dospejú z teoretického do praktického štádia.

Tento cynický náhľad našich vodcov sa označoval ako „boľševický realizmus". Vyvolal v nás hanbu a znepokojenie. Úloha supa, ktorý zbiera kosti mŕtveho kontinentu, bola nezlučiteľná s našimi morálnymi zásadami. Uprednostňovali sme oživenie romantizmu z počiatkov revolučných čias. V istej etape boja sa mnohí z nás utešovali, že robotnícka trieda povstane proti svojim vykorisťovateľom. Imperialistická vojna sa potom zmení na občiansku vojnu a celoeurópska revolúcia tak obnoví revolučného ducha v našej krajine...

Hoci každý musel akceptovať nové priateľstvo s nacistami a ich vzrastajúce útoky na iné európske krajiny, môžem potvrdiť, že sme neboli nadšení týmito udalosťami. Situácia hraničila s nehanebnosťou. Naše politické schôdze, na ktorých rečníci zo straníckeho vedenia vysvetľovali novú situáciu, boli napäté a podráždené, a to najmä po sovietskej invázii do Fínska koncom novembra. Keď Dávid bojuje proti Goliášovi, aj Goliášovi priatelia potichu súcitia s malým chrabrým Dávidom. Ako mohol aj najprostejší robotník uveriť bájkam prednášaným na masových zhromaždeniach, že maličké a dobrosrdečné Fínsko napadlo obrovského suseda? Pravda je, že keď sa skončil boj za úzky pás karelofínskeho trasoviska sme zaplatili stovkami tisícok ranených, zmrznutých a zajatých vojakov, čo len prehĺbilo našu hanbu za toto nepopulárne dobrodružstvo.

Vo svetle budúcich udalostí treba jasne povedať, že Stalin vstúpil do paktu s Hitlerom s najväčšou vážnosťou. Ak by bol Kremeľ vzal do úvahy možnosť, že nakoniec aj tak budeme musieť bojovať s Nemeckom, aspoň časť nenávisti k nacistom by sa bola zachovala; „protiimperialistická" (t. j. protibritská a protiamerická) propaganda by nebola úplne pohltila náš odpor proti nacizmu. Aspoň sám Kremeľ a najspoľahlivejší stranícki vedúci, ktorých som osobne poznal, by si boli uvedomili nadchádzajúce nacistické nebezpečenstvo.

Nič také sa však nestalo. Naopak, akýkoľvek tichý protest proti Nemecku či vyjadrenie sympatie s Hitlerovými obeťami sa považovali za novú formu kontrarevolúcie. Francúzski, britskí a nórski „vojnoví štváči" dostávali príučku.

Teória, že Stalin „získaval čas" na horúčkovité zbrojenie a prípravy na boj s nacistami, vznikla oveľa neskôr na zamaskovanie tragického omylu

Kremľa – jeho dôvery k Nemecku. Bola to veľmi priehľadná výhovorka, o ktorej sa málo hovorilo doma v Rusku počas nemecko-sovietskej vojny; až keď som bol na slobode, počul som, že slobodný svet jej uveril. Táto teória ignorovala najdôležitejší aspekt paktu Stalina a Hitlera: rozsiahle úsilie o hospodársku spoluprácu, ktorým si ZSSR vyčerpal zásoby výrobkov, materiálu i výrobnej kapacity potrebnej na prípravu vlastnej obrany.

Pravda bola jednoducho taká, že sovietsky režim nevyužil toto obdobie efektívne na vlastné vyzbrojenie. Mal som dosť blízko k zbrojárskemu priemyslu, aby som vedel, že zbrojné úsilie sa po uzavretí paktu spomalilo. Všeobecný názor odzrkadľujúci náladu najvyšších politických kruhov bol, že vďaka Stalinovej predvídavosti sme si mohli dovoliť cítiť sa bezpeční. Začali sme o tom pochybovať až po kapitulácii Francúzska; až vtedy sa zbrojné úsilie opäť začalo stupňovať.

2 Na môj projekt v Kemerove bolo pre rok 1940 určených 47 miliónov rubľov. Koncom roka 1939 sa vykonali základné prípravné práce a mohli sme začať stavať hlavné budovy plánovaného závodu.

V súlade so sovietskymi postupmi samotnou výstavbou bol na základe zmluvy poverený stavebný podnik Kemerovostroj. S tým súvisela úloha zabezpečiť potrebných robotníkov. Keďže som mal najväčší podiel zodpovednosti za splnenie a kvalitu projektu, zúčastnil som sa, prirodzene, na všetkých vyjednávaniach o pracovných silách. Po prvý raz som tak bol priamym účastníkom vyjednávania podmienok pre otrockú prácu.

Obaja funkcionári – novosibirský oblastný tajomník strany súdruh Barkov i kemerovský tajomník Sifurov – pomáhali stavebnému podniku zabezpečiť potrebné pracovné sily. Aktívne pomáhal aj kemerovský soviet. Predpokladalo sa nasadenie veľkého počtu slobodných robotníkov, ale najviac sme sa spoliehali na väzenskú pracovnú silu. NKVD, reprezentovaná miestnymi vedúcimi, súhlasila s poskytnutím dvoch tisícok väzňov s tým, že ak bude treba, na jar poskytne väčší počet. Podrobnosti sa dohadovali počas mnohých rokovaní v sídlach Kemerovostroja a NKVD. Bolo pri tom veľa chladnokrvného vyjednávania o kvalifikácii poskytovaných otrokov a cenách, ktoré budú zaplatené. Ak by uprostred diskusie prišiel niekto nezasvätený, mohol by predpokladať, že sa vyjednáva o koňoch a muliciach, a nie o ľudských bytostiach, mužoch a ženách.

Na prvej schôdzi som ticho sedel a veľa som nehovoril. Myslel som si: *Tak toto je socializmus v praxi, šťastný život v beztriednej spoločnosti... Toto je nový život, ktorý sa práve snažíme násilím vnútiť Fínsku ...* Zimomriavky mi prešli telom. Pocítil som nevoľnosť a zrejme som zbledol. Sifurov sa na mňa pozrel s rozpačitým výrazom v tvári.

„Nie je vám dobre, Viktor Andrejevič?“

„Nie, nie, som v poriadku... Tento týždeň som dobre nespal.“

Predstaviteľ NKVD povedal, že nie je núdza o väzňov vrátane potrebného počtu skúsených robotníkov a majstrov. Mohol ich zabezpečiť päťtisíc, desaťtisíc, akékoľvek potrebné množstvo. V jeho hlase zaznela profesionálna hrdosť chovateľa koní, pyšného na svoje maštale. Jediný problém bol s ich umiestnením. V niekoľkých koncentračných táboroch na okolí Kemerova bolo teraz asi pätnásťtisíc ľudí a pochyboval, že môžu ubytovať viac väzňov.

Mohol by sa rýchlo vybudovať a naplniť nový tábor na tento účel? Azda by sa mohli vybudovať nové baraky v existujúcich táboroch. Nakoniec sme sa dohodli na prehliadke najväčšieho miestneho tábora pred tým, ako urobíme definitívne odporúčanie.

Za krutého mrazivého a veterného rána sme sa vybrali mikrobusom presvedčiť sa osobne. V skupine sme boli štyria: funkcionár NKVD, predstaviteľ podniku, tajomník mestského výboru a ja. Jazda v snehu bola pomalá, ale asi za dvadsať minút sme prišli na miesto.

Tábor bol umiestnený na kopci s výhľadom na riečku, ktorá tiekla od mesta. Jeho štvorcový areál bol obkolesený drevenou ohradou s ostnatým drôtom, v rohoch boli štyri strážne veže a pri vchode strážna budova, pri ktorej sme zastali. Drevené baraky boli umiestnené pozdĺž ohrady. V strede bola veľká prázdna plocha, akési námestie, či slávnostné nádvorie. Na plochu boli zo všetkých štyroch strážnych veží namierené guľomety, takže v prípade potreby sa mohla použiť sústredená streľba. Neďaleko vchodu stálo niekoľko pekných budov, ktoré slúžili na administratívne účely a ako ubikácie pre strážcov.

V tábore nás už čakali a ihneď nás zaviedli do hlavnej kancelárie, kde nás privítal veliteľ tábora. Správal sa k nám nielen srdečne, ale priam podlízavo. Bol to nízky, zavalitý chlapík s celkom príjemnou ošľahanou tvárou. Bolo zrejmé, že mal rešpekt pred mestským výborom a funkcionárom NKVD, reprezentujúcich našu stranu. Príčinu jeho bázne som sa dozvedel neskôr. Ukázalo sa, že predtým bol dôležitým funkcionárom strany v Moskve, a tu bol v exile. Hoci bol veliteľom tábora, sám bol vyhnancom a jeho politická spoľahlivosť bola stále pod dozorom, takže stranícky funkcionár a kemerovský NKVD ho sledovali a pravidelne podávali hlásenia o jeho správaní sa v tábore.

Niekoľkokrát som mal možnosť byť v koncentračných táboroch, ale stále som si nezvykol na takýto zážitok. Vždy ma premohla morbídna zvedavosť o každom aspekte života v tábore. Tento pocit môže pochopiť iba človek poverený inšpekciou väzenia, ktorý je sám pripravený na to, že raz môže byť zatvorený.

Pozrel som sa z okna a videl som asi pätnásť žien, groteskne zababušených proti zime, ako ukladajú drevo vedľa budovy z tehál. Jedna z nich mala na hlave vrece. Niektoré mali ruky zabalené v handrách namiesto rukavíc. O chvíľu prišli ďalšie štyri ženy a niesli veľké vedrá, z ktorých stúpala para.

„Čo to robia?" opýtal som sa veliteľa.

„Kŕmia svine a hydinu," povedal a hrdo doložil: „Mäso si dochovávame sami."

„Pre všetkých väzňov?"

„Väzňov!" rehotal sa, akoby som povedal niečo smiešne. „Vari si nemyslíte, že mäsom kŕmime nepriateľov ľudu? Toto nie je rekreačný tábor alebo reštaurácia, viete? Ale verte mi, že ani zabezpečenie stravy pre nás a strážcov, nie je jednoduché."

„A kto sú tí traja starí muži?"

Ukázal som na troch bradatých mužov v roztrhaných plášťoch s hlavami omotanými uterákom, ktorí pracovali pri kope kameňov.

„Dvaja sú kňazi a jeden je rabín. Tí sú príliš slabí kráčať osem kilometrov do Kemerovských závodov, ale zarábajú si na chlieb prácou tu v tábore."

„Je zaujímavé," komentoval zástupca podniku, „ako sa kňazi s rabínmi znášajú, keď sa títo kontrarevolucionári ocitnú za ostnatým drôtom. Všimol som si to aj v mnohých iných táboroch."

„To je pravda, sám som si to uvedomil," súhlasil veliteľ tábora.

Sedeli sme v kancelárii a diskutovali o našom probléme. Hoci tábor bol naplnený tromi tisíckami väzňov, veliteľ si myslel, že bude možné ubytovať ďalších tisíc väzňov, aj keď to nebude ľahké. V niektorých barakoch fungovali na dve zmeny – kým jedna spala, druhá pracovala. Nanešťastie, nebolo vždy možné to tak zariadiť, lebo väzni mali rôzne časové zadelenie, závislé od druhu roboty. Myslel si, že jednou možnosťou by bolo nadstaviť jestvujúce „postele" a získať tretie poschodie.

„Je pravda, že to bude tlačenica, ale tomu v prostriedku bude aspoň teplejšie." Opäť sa zarehotal. Aby vysvetlil svoj plán, pozval nás na prehliadku barakov. Obliekli sme si plášte a čiapky a išli sme za ním.

Čekisti s puškami a nasadenými bajonetmi boli všade. Baraky boli zbité z nenatretých dosiek, medzery utesnené pilinami, zámky boli zvonka.

„Koľko ľudí sa zmestí do takéhoto objektu?" opýtal som sa.

„Normálne 300 až 350," povedal veliteľ, keď strážca odomkol dvere. „V tomto máme 310 žien."

„Pozor!" zareval strážca do dlhej haly s nízkou povalou.

Väzenkyne rýchlo poslúchli, tie z horných postelí zoskočili dolu v pa-

nickom chvate. Len tri či štyri zostali ležať – boli príliš choré na to, aby sa mohli pohnúť. Ženy boli v rozličnom veku a mnohých národností, staré i mladé, rovnako otrhané a všetky vyzerali vyčerpané. Silný zápach zatuchnutého potu a rozmliaždených ploštíc ma znechutil. Špinavé okná prepúšťali veľmi málo svetla. Z povaly viselo niekoľko malých žiaroviek, ale nesvietili.

V barakoch bola taká zima, že sme videli vlastný dych, no mnohé ženy boli spolovice vyzlečené. Tu a tam niektoré z nich prekvapené návštevníkmi sa snažili zakryť si prsia nejakým oblečením, ale väčšina z nich bola ľahostajná a nevrlá; vytratila sa z nich aj posledná kvapka ich prirodzenej hanblivosti. Niektoré tváre boli veľmi mladé, viac bolo starých s vráskami, ale väčšina z nich bola dvadsať- alebo tridsaťročných. Mnohé z nich, ako som usúdil z ich tvárí a zo zvyškov zodratého oblečenia, boli intelektuálky – napriek špine a vyčerpaniu bolo v ich črtách badať stopy vzdelania a kultúry...

„Postele" boli z holých dosiek, asi meter široké, pribité k pevným stĺpom v dvoch poschodiach, bez akýchkoľvek prikrývok. Väzenkyne spali oblečené, každá na jednej prični, niektoré mali kúsky oblečenia stočené ako podhlavník. V strede baraka boli malé kachle na drevo, úplne nepostačujúce na jeho vykúrenie. Okrem niekoľkých vedier na vykonanie telesnej potreby umiestnených pri vchode, nebol tam nijaký nábytok, žiadne lavice či stoly, doslova nič.

Po príchode do tábora väzňom zhabali všetky listy, fotografie rodiny a priateľov alebo iné veci, pripomínajúce vonkajší svet. Zobrali im tiež posteľnú bielizeň, dokonca aj predmety osobnej potreby ako zubné kefky a nožničky. Dostali kovový hrnček, tanier a drevenú lyžicu. Tento svoj majetok mali položený na posteli alebo zavesený na stene. Knihy, noviny a ceruzky boli prísne zakázané, nehovoriac o rádiu. Písomný styk s príbuznými nebol dovolený a ani fyzicky možný.

Pozdĺž kratšej steny bol akýsi železný válov a nad ním vodovodné kohútiky. Náš sprievodca to nazýval „umývacím zariadením". Potom dodal, že do tejto haly môže natlačiť ďalších sto žien. Hovoril akoby išlo o kravy, pričom nebral ohľad na prítomnosti väzenkýň, ktoré tam ticho stáli a počúvali náš rozhovor. Na jednej stene som si všimol pás červeného plátna s heslom napísaným bielou farbou: *Práca – cesta k náprave.*

„Sú títo väzni všetci zločinci?" opýtal som sa, keď sme vychádzali.

„Nie," povedal veliteľ tábora, „sú to politickí väzni – kulaci a iní kontrarevolucionári. V barakoch pre mužov sú všetci spolu, ale u žien sme zistili, že je lepšie oddeliť kriminálne elementy a prostitútky od politických väzenkýň. Problémy s disciplínou sú väčšie pri ženských väzňoch."

Potom nás čekisti zaviedli do ďalších, o niečo menších barakov. Všetky tieto ženy boli kriminálne živly, niektoré prostitútky, povedal mi veliteľ tábora. Domnieval sa, že sa viac zaujímam o situáciu v tábore než o rokovania, kvôli ktorým sme sem prišli, a preto ma celkom ochotne informoval.

Väzenkyne opäť stáli v pozore. Predpokladám, že pre normálneho muža nie je nič strašnejšie, než vidieť niekoľko stoviek špinavých, chorých a zanedbaných žien. Hlboko zakorenený romantizmus muža tu dostane poriadnu ranu.

„*Starosta*, poď sem!" zavelil veliteľ tábora.

Väzenkyňa – vedúca baraka, prišla dopredu. Vyzerala na tridsať, mala roztrhané šaty, ktoré mohli byť v minulosti elegantné. Jej črty si zachovali stopy po bývalom pôvabe. Strnulo stála v pozore, ruky zopnuté za chrbtom.

„Všetko je v poriadku, veliteľ," hlásila jasným, ale bezfarebným hlasom. „Jedna osoba chorá. Ostatné sú pripravené na jedlo a hlásiť sa do roboty."

„Dobre, môžeš ísť!"

Všimol som si plagát pribitý na stene neďaleko miesta, kde sme stáli. Čítal som tam vytlačený zoznam pravidiel, zdôrazňujúci čistotu a poslušnosť. Na konci – vytlačený veľkými čiernymi písmenami – bol prehľad trestov: prvý priestupok – dva dni bez stravy; druhý priestupok – samotka najmenej na týždeň; tretí priestupok – podľa rozhodnutia vedenia: predĺženie väzenia alebo „najvyšší stupeň sociálnej ochrany", čo bola sovietska definícia trestu smrti zastrelením.

Keď sme vyšli z barakov, opýtal som sa nášho hostiteľa, či už musel použiť trest smrti.

„Od poslednej vzbury v minulom roku nie," odpovedal. Zrejme predpokladal, že ako funkcionár z Kemerova by som mal vedieť o čom hovorí.

Mužské baraky, ku ktorým nás tiež zaviedol, boli identické s tými na ženskej strane. Keď som si ako-tak zvykol na tento pohľad a zápach, pokúšal som sa bližšie pozorovať väzňov. Väčšinu z nich tvorili Rusi, ale boli tam aj mnohí Uzbeci, Turkméni, Tatári, Arméni, Židia, Poliaci, ba dokonca aj niekoľkí Číňania. Napriek tomu, že všetci boli neoholení, nevýslovne zanedbaní a vychudnutí, našiel som medzi nimi inteligentné, priam distingvované tváre. Možno inžinieri, profesori, literáti, stranícki funkcionári v nemilosti, povedal som si. Všimol som si jedného vysokého väzňa so širokými ramenami, vzpriamene stojaceho, ktorý mi hľadel priamo do očí. Cítil som, aj keď nemal uniformu, že bol vojakom. Zväčša však vyzerali ako jednoduchí dedinčania a robotníci.

V jednom z barakov bol vedúcim svalnatý chlapík so zlomeným nosom a s malými prefíkanými očami.

„To je *Ščelkunčik,*" vysvetľoval veliteľ tábora. Slovo znamená luskáčik.

„Prečo luskáčik?" pýtal som sa.

„No, je to slávny kasár a je známy pod touto prezývkou vo viacerých okresoch," smial sa. „Zločinci sú lepšími vedúcimi barakov než politickí. Nie sú tak jemní."

„Väčšina opovrhuje politickými väzňami," s úsmevom poznamenal muž z NKVD. „Viete, tí druhí nie sú nepriateľmi ľudu, sú to len darebáci, ktorí porušili zákon."

„Aký je pomer zločincov k politickým väzňom?" chcel vedieť ktorýsi z nás.

„Zvyčajne nie viac než 10 až 15 percent sú kriminálnici vrátane prostitútok. Ale, samozrejme, pri zaobchádzaní nerobíme medzi nimi rozdiel."

Pri ceste domov som sa dozvedel viac podrobností od dôstojníka NKVD. Väzňom nie je dovolené v barakoch fajčiť. Len v zriedkavých prípadoch príbuzní vedia, kde sú umiestnení. Ľudia odsúdení na kratší čas sú obvykle umiestnení do väzenia alebo pracovných kolónií. V týchto táboroch sú teda muži a ženy, ktorí si odpykávajú tresty na päť, osem, desať i viac rokov, ale aj doživotné tresty.

Čas trestu nič neznamená, pretože len máloktorých prepustia načas. Neprepustia ich automaticky na konci ich trestu, ale iba na špeciálny príkaz NKVD v Moskve, ktorá obvykle svojvoľne predĺži rozsudkom vymedzený čas, aby sa táto armáda na výkon nútenej práce udržiavala pri plnej sile. Prepusteným len zriedka dovolia vrátiť sa do ich pôvodných domovov. Namiesto toho sú nútení usadiť sa v špeciálnych oblastiach, zvyčajne v odľahlých častiach Sibíri, na Ďalekom východe, či na severe krajiny.

V každom zo známejších pracovných táborov na severe, Ďalekom východe a Sibíri je asi tridsať- až štyridsaťtisíc väzňov. Keďže úmrtnosť je tam veľmi veľká, niektoré tábory majú špeciálne jednotky, ktorých jedinou úlohou v dvanásť- až štrnásťhodinových zmenách je pochovávať mŕtvych.

V tábore, ktorý sme navštívili denná dávka chleba pre každého väzňa – a chlieb bol ich hlavným jedlom – bola od 300 do 800 gramov na deň, v závislosti od toho, akú prácu vykonávali, aký bol druh ich zločinu a na koľko percent plnili stanovený plán. Okrem toho dvakrát denne dostali teplú zemiakovú a zeleninovú polievku, trocha ovsenej kaše a občas suchú rybu. Nesplnenie plánu sa trestalo zmenšením porcií jedla. Skorbut, dyzentéria a iné choroby z podvýživy, ako aj omrzliny, boli časté vo všetkých pracovných táboroch. Len málo väzňov, ktorých som si všimol, nemalo otvorené rany, zapálené oči a iné viditeľné príznaky chorôb. V otrockom systéme, ktorý existoval v Spojených štátoch amerických pred občianskou vojnou, mali otroci ekonomickú hodnotu, a preto bolo o nich postarané aspoň tak

dobre ako o pracovné zvieratá. Situácia sovietskych otrokov bola neporovnateľne horšia. Keďže ich „zásobáreň" bola nevyčerpateľná, sovietsky štát považoval za ekonomickejšie nechať ich radšej v húfoch zomrieť, ako ich kŕmiť a obliekať.

„Aká to bola vzbura, ktorú spomínal veliteľ?" opýtal som sa.

„Vypukla koncom roka 1938," priznal tajomník strany. „Niektorí väzni odmietli ísť do roboty... Sťažovali sa na čosi zhnité v strave. Administrácia, samozrejme, zakročila energicky. Štrnásť vodcov, dvanásť mužov a dve ženy, zastrelili. Poprava sa konala na dvore tábora za prítomnosti všetkých väzňov. Skupinky väzňov z každého baraka potom vykopali hroby hneď za plotom tábora. Kým si budú pamätať túto popravu, nemáme žiadne obavy z novej vzbury. Samozrejme, veliteľ tábora rozhoduje o živote a smrti každého väzňa. Nemáme teraz čas na prehnitý liberalizmus pri zaobchádzaní s nepriateľmi ľudu."

Účelom poslednej vety bolo politicky sa poistiť. Náš spoločník z NKVD bol dôverným priateľom tajomníka strany, ale prečo riskovať?

Skôr, než sa vyriešilo ubytovanie dvoch tisícok väzňov, celú záležitosť odvolali – podľa byrokratického slovníka – „zakonzervovali".

3 Netušiac, že všetka moja námaha v Kemerove skončí na smetisku, potešil som sa náhlemu predvolaniu do Moskvy koncom decembra. To by mi umožnilo osláviť Nový rok s Irinou. Predpokladal som, že nepôjde o nič vážne, len o posledné konzultácie o pláne na rok 1940. Stretol som však súdruha Koževnikova, ktorý vyzeral veľmi zle.

„Mám pre vás zlú správu, Viktor Andrejevič," povedal. „Ústredný výbor a Sovnarkom rozhodli, že zastavia práce na kemerovskom projekte závodu na výrobu potrubia. Fondy boli znížené na jeden milión rubľov, aby postačili na konzerváciu dosiaľ vykonanej práce."

Hľadel som naňho plný zmätku.

„To nemyslíš vážne! Veď sme na tom tvrdo pracovali a všetko je dobre pripravené. Ako je to možné?"

„Nepýtaj sa ma, som len riaditeľom Glavtrubostalu. Nik so mnou o tom nehovoril, len ma informovali. Medzi nami, som rozčúlený rovnako ako ty."

„Milióny sa investovali na prípravné práce," pokračoval som, „zabezpečené je ohromné množstvo stavebného materiálu. Sibírsky priemysel je veľmi dôležitý, to vie každý informovaný človek. Čo je za tým rozhodnutím?"

„Predpokladám, že je to následok novej medzinárodnej situácie. Teraz, keď sa priatelíme s Nemeckom, nik sa neponáhľa s výstavbou obranného priemyslu. Máme čas si trocha vydýchnuť."

„Nebol Kemerovský projekt spojený hlavne s hrozbou na Ďalekom východe? Japonsko je stále hrozbou."

„Ach, to sú záležitosti vysokej politiky a nemali by sme sa do toho miešať. Myslím si, že po sovietsko-nemeckom pakte sa japonská hrozba nepovažuje za vážnu."

„A čo mám urobiť ja, súdruh Koževnikov? Nakoniec, som zodpovedným riaditeľom a vynaložil som milióny rubľov na predbežné práce. Nemal by som dať vedieť strane môj názor?"

Skúsenosti z veľkej čistky ma urobili citlivým na nebezpečenstvo. Uvedomoval som si, ako ľahko sa nevinný úradník môže stať obeťou omylov spôsobených vysokými úradmi – a zrušenie Kemerovského projektu som považoval za ohromný omyl.

„Viktor Andrejevič, radil by som vám mlčať. Len dokončite pracovné záležitosti v Kemerove a vráťte sa sem. Kemerovostroj bol inštruovaný zastaviť všetku prácu."

Mám poslúchnuť jeho radu a byť ticho? Zápasil som s týmto problémom niekoľko týždňov. Vyjadrením svojho názoru môžem uraziť nejakých byrokratov, ktorí takto rozhodli. Môžem si narobiť nepriateľov. Naproti tomu môj pasívny postoj môže byť zámienkou pri nejakej budúcej čistke, ako dôkaz nedbalosti či nedostatok straníckeho nadšenia. Napokon, tento projekt bol dôležitý pre obranu štátu. Mal som dôvod obávať sa, že ak sa medzinárodná situácia zmení, budú hľadať obetných baránkov za prerušenie výstavby a „nepriatelia ľudu" budú potrestaní. Ani Ústredný výbor, ani Sovnarkom nebudú braní na zodpovednosť – tí sú z princípu bez viny – , ale budeme to my, ktorí sme o tom nerozhodovali. Moje uvažovanie bolo ovplyvnené emóciami. Bol som sklamaný.

Aj napriek neosobnému štátnemu systému plánovania cítil som sa stotožnený so svojou prácou. Do kemerovského projektu som sa naplno vložil. Jeho veľkosť a dôležitosť pre budúcnosť Sibíri ma veľmi zaujali. Usilovne som pracoval, vyjednával, hádal sa s mnohými funkcionármi v záujme projektu, žil som pre tento cieľ. Nebolo pre mňa ľahké zobrať na vedomie, že celé úsilie vyšlo nazmar.

Moje pochybnosti o ďalších krokoch sa rozriešili, keď som sa vrátil do Kemerova. Vedenie mesta bolo sklamané vývojom udalostí. Mestský a oblastný výbor strany v Novosibirsku poslali do Moskvy úradné listy, ktorými žiadali o zmenu rozhodnutia. Vysvetľovali, že tento projekt bol v pokročilom štádiu a mnohé iné podniky rátali s novým dodávateľom potrubia. Obidve správy chválili vedenie projektu i mňa ako riaditeľa.

Cítil som, že nemám na výber a musím podporiť ich požiadavku – bola to však chyba, ktorá ma ešte dlho potom prenasledovala. V stanovis-

ku, ktoré som adresoval Ústrednému výboru strany a súdruhovi Merkulovi, komisárovi metalurgie, som sa vyjadril za pokračovanie kemerovskej stavby.

Ihneď po návrate do Moskvy som zistil, že moje konanie vyvolalo väčšiu nevôľu, než som si mohol predstaviť. V každej sovietskej organizácii sa vyskytuje množstvo osobných sporov, konkurujúcich si klík a prekvitajúcej žiarlivosti. V atmosfére, kde rozhodujú politické záujmy a vplyvy, sa tomu nedá vyhnúť. Koževnikov bol urazený, lebo som ignoroval jeho radu. Jeho pomocník Golovanenko, s ktorým som bol v kontakte ohľadne technických záležitostí, mi nebol naklonený už predtým. Teraz mal na svoju nevraživosť priamy dôvod.

Komisár Merkulov bol jediný, kto schvaľoval moje rozhodnutie. Nebol však v pozícii, aby mi mohol ponúknuť nejakú pomoc. Dôverne ma informoval, že celý železo-metalurgický priemysel vyšetrovala špeciálna komisia Ústredného výboru strany pod vedením Malenkova. Členom komisie bol Ivan Tevosian, Armén, ktorý bol obľúbencom Stalina. Bolo jasné, naznačil Merkulov, že on sa má stať obeťou za nahromadené problémy tohto rezortu. Čoskoro nato ho odstránili a nahradili Tevosianom.

Prešlo vyše mesiaca a odpoveď Ústredného výboru na moju správu som nedostal. Začal som byť nervózny. Na radu politicky skúsených priateľov som poslal kópiu môjho stanoviska Stalinovmu osobnému sekretariátu. Tento krok ma mohol ochrániť pred priamym trestom od vystrašených funkcionárov komisariátu, no v ich očiach v podstate ešte zhoršil môj priestupok.

Pomstili sa mi aj s úrokmi. Vymysleli proti mne prehnané obvinenia – o čom budem hovoriť neskôr – a na dva roky ma zatiahli do fantastických súdnych procesov. Nepodarilo sa im poslať ma do väzenia a nakoniec ma úplne rehabilitoval Najvyšší súd. Zapríčinili mi však mnohé krušné mesiace a príliš dôverné zoznámenie sa so sovietskym právnym systémom.

Kým som čakal na svoje nové zadelenie, bol som zamestnancom Glavtrubostalu.

Takáto nezvyklá nečinnosť sa mi páčila. Večer čo večer som brával Irinu do divadla, na koncerty, operu a balet. Rovnako ako väčšine Rusov, aj mne sa Moskva najviac páčila počas krátkych a tichých zimných dní, krištáľových nocí, keď život tlmí hrubá snehová pokrývka.

V prvých mesiacoch roku 1940 bola Moskva jedným z mála európskych hlavných miest, ktoré nemali vojnové zatemnenie, čo sa bez prestania zdôrazňovalo ako dôkaz múdrosti nášho milovaného vodcu a učiteľa. Správy z vojny sa objavovali iba na posledných stranách novín drobným písmom, akoby sa nás ani netýkali. Ľudia ich však čítali vždy ako prvé

a s veľkým záujmom. Inštinktívne pochybovali o pravdivosti oficiálnych správ, že naša krajina môže navždy ostať uchránená pred šíriacim sa vojnovým požiarom. Azda tento pocit dočasnosti dodával umeleckému i spoločenskému životu tej zimy nádych akéhosi horúčkovitého nadšenia.

Mali sme viac domácich večierkov než zvyčajne. Pouličné osvetlenie a neónové svetlá akoby žiarili s väčšou aroganciou. Prítomnosť nemeckých úradníkov a niekoľkých dôstojníkov – najmä vo väčších hoteloch a reštauráciách – dodávala tejto atmosfére výnimočnosť.

Vojna sa prejavila aj inou formou v tomto neutrálnom hlavnom meste. Takzvané „otvorené" obchody, kde štát predával tovar tým, ktorí mohli zaplatiť iné ceny ako tie, zavedené prídelovým systémom, boli plné nezvyčajného zahraničného tovaru: mužských oblekov, dámskych šiat, topánok, cigariet, čokolády, keksov, syrov, konzerv a stoviek vecí, zjavne neruského pôvodu. Bol to prebytočný tovar z hraničných oblastí obsadených Červenou armádou. Zo začiatku tieto luxusné tovary prichádzali z poľských a fínskych území; neskôr išlo o korisť z pobaltských krajín a potom aj z Besarábie.

Podľa propagandy sme „oslobodili" tieto územia z kapitalistického vykorisťovania a chudoby. V praxi však v hlavnom meste „socializmu" Moskovčania boli nadšení nákupmi týchto zázrakov kapitalistickej výroby. Tisíce sovietskych funkcionárov sa predvádzali v tejto ukoristenej elegancii, ako aj neuveriteľnými, často prehnanými historkami o dobrých veciach ukradnutých sovietskymi osloboditeľmi na obsadených územiach.

V Glavtrubostale zatiaľ hľadali pre mňa primerané uplatnenie. Sovietsky občan môže byť pravdaže pridelený do práce kamkoľvek, direktívne a hoci aj bez predchádzajúceho upozornenia. Len v prípade zodpovednejšej funkcie sa postupovalo citlivejšie a istá miera dobrovoľnosti sa pripúšťala. Komisariát mi ponúkol miesto vedúceho metalurgického podniku v Zabajkalsku vo východnej Sibíri. Spomenuli aj miesto hlavného inžiniera v uralskom podniku či funkciu riaditeľa metalurgického podniku v oblasti mesta Gorki. Žiadna z týchto možností sa však neuskutočnila.

Pokiaľ ide o mňa, bol som unavený po rokoch túlania sa a z duše som si želal viesť usadlý domáci život. Túžil som zostať v Moskve. V porovnaní so zvyškom krajiny vyzerala ako raj. Vyžiadalo si to rafinované ťahy v manévrovaní, ako aj politickú protekciu, s ktorou mi pomohol člen politbyra Andrejev, takže som nakoniec dostal prácu v Moskve – v metalurgickej zlievarni vo Fili, na periférii hlavného mesta.

Bolo to slušné postavenie, o dve úrovne nižšie, než som zastával predtým, ale bol som spokojný, lebo som zostal v hlavnom meste.

Závod bol z predrevolučných čias, ale zväčšený a zmodernizovaný; zamestnával asi tisíc robotníkov a volal sa rovnako ako trust Glavtrubostal.

Jeho hlavnú produkciu tvorili oceľové pásky a potrubia. Ako hlavný inžinier som bol zodpovedný za výrobu.

Najvyšší vedúci pracovali v tomto podniku dlhé roky. Vytvorili uzavretú a dôvernú kliku. Riaditeľom bol Manturov, vysoký chlap s červenými vlasmi, každý centimeter tváre mal pokrytý pehami. Bol to surový samouk, náchylný prekrývať svoju úplnú technickú neznalosť zmäteným chvastúnstvom. Získal si povesť ako partizánsky bojovník v občianskej vojne a stále žil z tohto kapitálu. Aj keď viedol priemyselné podniky veľa rokov, ich fungovanie bolo preňho záhadou a dokonca nenávidel inžinierov, ktorí veci rozumeli.

Jeho kamarátom a hlavným pomocníkom bol súdruh Jegorov, tajomník strany v podniku a vedúci kádrového oddelenia. Nízky a zavalitý muž v stredných rokoch s hustým obočím, sebavedomý pre svoje spojenie s hospodárskym oddelením NKVD. Keď sa motal po dielňach a kanceláriách s výrazom majiteľa, niektorí robotníci ho nazývali „náš malý Stalin". Jeho strašné obrvy vrhali tieň na moju náladu počas celého roka, ktorý som strávil v jeho blízkosti. Tretím členom tejto kliky bol vedúci odborov, súdruh Papašvili, tmavý Gruzínec s prirodzeným sklonom k intrigám. Redaktor závodných novín a niekoľkí ďalší komunistickí aktivisti spolupracovali s vedúcimi, tvoriac tak „milú rodinku".

Pod vedením nového komisára, Stalinovho priateľa Tevosiana, prišli nové snahy o zvýšenie produktivity. Bohaté prémie boli schválené za splnenie plánu a k tomu peňažné odmeny za každé percento prekročenia plánu. Keďže samotná klika si nemohla odsúhlasiť odmeny bez prihliadnutia na vyšších technických vedúcich, štedro platili aj mne. Niekoľko mesiacov som mal plat vyše 4 500 rubľov. Irinina práca technickej prekladateľky vyniesla asi tisíc rubľov. Náš spoločný príjem v tých mesiacoch bol dvadsať- až dvadsaťpäťkrát vyšší než plat priemerného robotníka.

Napriek tomuto bohatstvu naším „bytom" boli dve malé miestnosti na najvyššom poschodí trojposchodovej budovy v strede mesta, na Roždestvenskej ulici číslo 5. Budova bola pôvodne hotelom. Teraz bolo na oboch stranách chodby ubytovaných niekoľko rodín so svojím nábytkom, sluhami a množstvom rozmanitých problémov.

Mojimi susedmi boli napríklad: bývalá balerína a jej dospelá dcéra, podnikový dielovedúci, neupravená a namrzená vdova po nejakom obchodníkovi, odetá do roztrhaných pozostatkov bývalej módy, či dôležitý úradník akéhosi komisariátu. Niektorí mali sluhov. My sme mali zriadenca, ktorý s nami nežil, ale každý deň nám prišiel upratať.

Hoci sme žili uprostred tejto rozmanitej skupiny Moskovčanov niekoľko rokov – tak blízko seba, že sme sa o seba navzájom potkýnali a otra-

vovali sa –, v skutočnosti sme sa vôbec nepoznali. Boli sme poznačení podozrievavosťou, ako všetci, ktorí sú odsúdení na spolužitie v príliš tesnom susedstve. Kto by si romanticky predstavoval, že spoločné problémy ľudí viac zbližujú, nikdy nebýval v preplnenom moskovskom dome. Dve domácnosti mali spoločnú kuchyňu, kúpeľňu a záchod a na chodbe spoločný telefón. Zapchávali sme si uši pri hádkach, milovaní a nedorozumeniach okolo nás. Keď zazvonil telefón, bežali k nemu všetci. Mali sme podozrenie, že aj medzi nami boli udavači.

V našej bytovej bunke bol udavačom NKVD človek, o ktorom by sme si to neboli mysleli – dozvedel som sa to až neskôr, počas vojny. Bola to obchodníkova vdova, volala sa Silina. Počúvala naše telefónne rozhovory, načúvala pri našich dverách a pravidelne o nás podávala hlásenia. Bezpochyby bola do tejto služby zatiahnutá zo strachu, aby sa vyhla deportácii ako „príslušníčka nepriateľskej triedy". Niekedy sme sa čudovali, ako mohla zohnať väčšie potravinové prídely. Keď som sa dozvedel o jej funkcii, bolo mi to jasné.

Odhliadnuc od tejto ženy, nažívali sme s ostatnými celkom dobre. Ako typickí Rusi sme boli pripravení zabudnúť na malé nedorozumenia; ak sa niekomu niečo stalo, všetci sme boli ochotní pomôcť.

Nech si nikto nemyslí, že v porovnaní s inými ruskými mestami sme boli na tom zle. Irina mala šťastie, že dostala taký byt v najlepšej časti Moskvy a mne sa tiež páčil; popritom som prosíkal o byt v nových bytovkách, ktoré vyrastali po meste. Mali sme klavír, dobrý mahagónový nábytok, drahé koberce a niekoľko obrazov. Menej šťastní priatelia, ktorí nás navštívili, sa vyjadrovali s úprimnou závisťou o našom dobrom živote...

Okrem času, keď som slúžil v Červenej armáde, býval som na jednom mieste vyše troch rokov len tu. V mojich dospelých rokoch to bolo najbližšie k tomu, ako som si predstavoval stabilný rodinný život. V Glavtrubostale vo Fili som mal zvyčajne dlhé pracovné dni – často od pol ôsmej ráno do desiatej večer, alebo aj do polnoci. Ale v dňoch voľna a občas večer, keď som prišiel skôr domov, sme s Irinou cítili, že máme konečne skutočný rodinný život.

Niekedy k nám prišla návšteva. Moji priatelia boli takmer všetci straníci, funkcionári z Kremľa a z Ústredného výboru, alebo technickí odborníci; Irinini priatelia pochádzali z umeleckých a literárnych kruhov. Tieto dve skupiny sa dobre neznášali a snažili sme sa ich podľa možností držať oddelene. Táto odlišnosť bola možno symbolická aj pre naše manželstvo, ktoré aj preto nikdy nedozrelo v naozaj hlboký vzťah. Zistil som však, že dvaja ľudia môžu k sebe cítiť vzájomnú lásku a rešpekt bez toho, aby ich životy úplne splynuli.

Moje zamestnanie v podniku, stranícka činnosť, politické prednášky, schôdze a technické záujmy, boli Irine úplne cudzie pre jej odlišnú minulosť a záujmy. Naše dva svety sa dotýkali, ale len zriedka sa prekrývali.

Okrem toho sovietski funkcionári v záujme bezpečnosti neinformovali manželky o svojich profesionálnych a politických záležitostiach. Skúsenosť nás naučila, že čím menej rodina vie o našej práci a problémoch, tým bezpečnejšie je to pre všetkých. S hrozbou čistky a zatýkania nad hlavami sa sluhovia všemocného štátu snažili ochrániť svojich najbližších tým, že im povedali len málo alebo celkom nič.

V každom prípade som len zriedka hovoril s Irinou o mojej práci vo fabrike a nikdy o mojich politických myšlienkach a pochybnostiach, aj keď bola veľmi inteligentná a sympatická žena. Často som mal nutkanie zveriť sa jej so svojimi ťažkosťami, „hovoriť zo srdca“, ale strach z toho, že by sa tak stala partnerkou môjho „nebezpečného“ politického života, vždy utíšil môj jazyk.

„Povedz mi, drahý Víťa, čo ťa trápi?” prosila často. „Prečo si nešťastný? Je to moja vina? Môžem ti nejako pomôcť? Povedz mi, prosím ťa!“

„Nie miláčik, nemá to nič spoločné s tebou. Myslím si, že je to zapríčinené mojou prácou. Nie je to nič zvláštne...“

Ako možno dúfať v normálny rodinný život za stáleho duševného teroru v totalitnej existencii?

4 Raz v júni som dostal list z Glavtrubostalu s otázkami o určitých platbách, ktoré urobil môj asistent v Kemerove. Zmiatlo ma to, ale bol som bez obáv. Nepochopil som hneď, že to bola šikovná odplata, ktorú zariadili Golovanenko a iní, ktorých som neúmyselne urazil.

Podľa sovietskych zákonov, istá skupina vyslaných robotníkov, poverených prácou vo vzdialených oblastiach krajiny, ako je Ďaleký východ a Sibír, má nárok na zvýšené dávky na prepravu a iné výdavky. Platba sa vykoná na základe formálnych zmlúv jednotlivcov s podnikom, ktorý ich zamestnáva. Teraz zistili, že v niekoľkých prípadoch takéto zmluvy na pokrytie platieb, ktoré realizoval môj podnik, neexistovali.

Môj asistent a hlavný účtovník nepovažovali za potrebné uzatvoriť také zmluvy. Pokyn podpísaný Koževnikovom sa im zdal postačujúci. Osobne som týchto ľudí nenajal a ani som nepodpísal ich platby. Ale ako vedúci projektu som však bol zodpovedný za omyl a obvinili ma z protizákonného vyplatenia peňazí, čo bol trestný čin, za ktorý som mohol byť odsúdený na tri roky väzenia.

Pokus zapliesť ma do tohto ďalekosiahleho obvinenia bol zrejme vymyslený bez vedomia Koževnikova. Zdal sa tým prekvapený a bol v roz-

pakoch, keď som mu list ukázal. Povedal mi, že obvinenie je nezmysel a netreba sa tým trápiť. Ale cítil, že sa nemôže miešať do tejto záležitosti, aby sa to nevysvetľovalo, že obhajuje nedbalosť v jeho vlastnej organizácii.

„Napíš odpoveď na ten list," navrhol, „ako najlepšie vieš a zabudni na to. Viem si predstaviť, že to nepostúpia ďalej. Je to príliš smiešne."

Ale mýlil sa. Ubehol mesiac, a tak som obvinenia proti mne považoval za zrušené. No jedného dňa mi doručili predvolanie na ľudový súd, pretože komisariát metalurgie zastúpený Ivanom Tevosianom podal na mňa formálne žalobu. Tak som sa stal obvineným na obyčajnom civilnom súde z vážneho kriminálneho činu, ktorý súvisel so „zločinom", s ktorým som nemal priamo nič spoločné. Spoluobžalovaný bol aj hlavný účtovník kemerovského projektu Matvejev. Môj obchodný asistent, ktorý vykonával platby, obvinený nebol.

Podarilo sa mi skontaktovať sa s niekoľkými úradníkmi súdu a pokúsil som sa ten prípad anulovať. Všetci súhlasili, že prípad nemal na prvý pohľad žiadny význam, ale potom, keď zistili, že obvinenie pochádza od Tevosiana, nielen ľudového komisára, ale aj novej vychádzajúcej hviezdy na Stalinovom nebi, mašinéria „justície" sa už nedala zastaviť. Musím ísť na súd. Každý sa začal obávať tejto situácie. Ak občan obviní iného občana, môže sa na sovietskom súde dočkať objektívneho rozsudku. Ale keď prostého občana obviní štát, jeho šance sú biedne. Žiadna abstraktná justícia nejestvovala, hlavnou povinnosťou sovietskeho právneho systému bola „obrana proletárskej diktatúry" – teda obrana režimu.

Najprv som sa musel podrobiť predbežným výsluchom, počas ktorých ma presviedčali, aby som uznal svoju vinu.

„Nebuď blázon, súdruh Kravčenko," povedal jeden z prokurátorov NKVD, „vyhni sa súdu a priznaj vinu. V tom prípade bude rozsudok miernejší."

„Ale ako sa môžem cítiť vinný zo zločinu, o ktorom nič neviem? Nemienim akceptovať kriminálne obvinenie pre hlúpu technickú chybu! Peniaze boli vyplatené s písomným súhlasom z Glavtrubostalu."

Nemohol som uveriť, že vyšetrovanie v takomto prípade má viesť NKVD a nie súd; prípad nemal žiadne politické pozadie. No v krajine, kde strana diktuje a zároveň vykonáva zákony, vás nič neprekvapí.

„V tom prípade musíte ísť pred súd."

Štyri dni pred súdnym konaním som požiadal štátne kolégium advokátov o obhajcu. Súkromná právna prax v našej krajine neexistovala. Rokujete s kolégiom, akceptujete prideleného obhajcu a kolégiu zaplatíte požadované poplatky. Samozrejme, že právnici kolégia sú mizerne platení, a tak je normálne podplatiť ich, ak s tým súhlasia a nikto o tom nevie.

Znudená a zívajúca žena na pol ucha počúvala a len čiastočne rozumela môjmu prípadu.

„Petrov," zavolala krížom cez miestnosť k mužovi zavalenému papiermi, „prípad pod článkom 109, súdne konanie o štyri dni. Môžeš to vziať?"

„Nie, som zaneprázdnený," zavolal späť Petrov.

„V poriadku, musím nájsť niekoho iného," povedala.

Môj prvý dojem z právnika, ktorého nakoniec našla, nezlepšil moju náladu. Bol to celkom slušný človek, nižšej postavy, utrápeného výzoru, s vpadnutými lícami. Bol pokorný a úctivý. Keď počul, že obvinenia vzniesol Tevosian, výraz jeho tváre sa zmenil z obáv na zúfalstvo. Sovietsky právnik, aby si zachránil kožu, musí uprednostniť záujmy strany a štátu pred záujmom klienta. Môj vystrašený obhajca sa netešil z úlohy oponovať komisárovi ľudu. V skutočnosti vôbec nemal v úmysle hrať takú nebezpečnú rolu...

Zasadanie ľudového súdu sa konalo v zanedbanej a zle vetranej miestnosti na druhom poschodí budovy, ktorá predtým zrejme bola školou. Vyblednutá žltá farba stien bola na miestach, kde sa nelúpala, pokrytá stopami od múch. V miestnosti viseli obrazy Stalina a iných vodcov. Čakali sme spolu s Matvejevom a našimi advokátmi medzi asi dvadsiatimi ľuďmi, ktorých prípady sa mali v ten deň prejednávať.

„Prichádza súd, postavte sa!" hlasno zvolal úradník.

Vstali sme, dvaja muži a jedna žena vošli dverami vzadu miestnosti a usadili sa za stolom na pódiu prikrytom červeným súknom. Niekoľko hodín som počúval pojednávanie iných prípadov. Predsedajúci sudca je stálym predstaviteľom súdu a venuje sa prevažne výsluchu; ostaní dvaja sú „zástupcovia ľudu", čo je ekvivalent poroty v anglosaských krajinách. V tomto prípade bol jeden zo zástupcov ľudu mladý a nervózny, ale zato sebavedomý robotník, uvedomujúci si váhu tejto nesmiernej pocty; druhou bola staršia žena, zrejme sekretárka v nejakom úrade. Ani jeden z nich po celý čas neotvoril ústa.

Vypočúvanie Matvejeva a mňa prebiehalo tak isto ako pri predbežnom výsluchu. Až dosiaľ som odmietal uveriť, že môžem ísť do väzenia za takéto nezmyselné obvinenie. Ako pojednávanie pokračovalo, čoraz väčšmi som strácal nádej. Moje subjektívne presvedčenie o nevine nič neznamenalo. Oficiálne som „premárnil štátne fondy". Mali o tom vyjadrenie komisára a celá záležitosť bola jasná.

Po tom, ako sudca skončil môj výsluch, cítil som, akoby sa múry väzenia približovali. Slova sa ujal prokurátor. Bol to statný chlapík s čiernymi strapatými vlasmi. Cítil som, že ho pohoršuje môj uhladený výzor, akoby to bola moja vina, že musel živiť rodinu zo 600 rubľov mesačne.

„Koľko ste zarábali v Kemerove?“ spýtal sa ma.

„V priemere 2 500 rubľov mesačne, niekedy viac.“

Pokýval strapatou hlavou, akoby dokázal niečo dôležité a veľavýznamne pozrel na sudcov.

„A koľko zarábate teraz?“

„Tri-, štyri- a niekedy aj päťtisíc rubľov...“

Prokurátor uznanlivo pokyvoval hlavou a ironicky stisol pery. Objavil akúsi tajomnú logiku, ktorá mala viac spoločného s jeho vlastnou chudobou než s prejednávaným prípadom.

„Súdruhovia sudcovia, tak vidíte, v akých podmienkach obvinený žije!“

„Čo to má spoločné s obvinením?“ nezdržal som sa. „Riadim veľký podnik a som platený v súlade so zákonom.“

„Obvinený, prosím, neprerušujte pojednávanie!“ napomenul ma predsedajúci sudca. „Väčšmi dôverujeme ľudovému komisariátu, ktorý vznáša obvinenia, tak ako ich predostrel prokurátor, než vám.“

Prokurátorova reč bol hlasná a žiadostivá. Divo gestikuloval. Odvolával sa na literatúru a prejavy vodcov národa, aby našiel dosť temné farby na zobrazenie týchto dvoch „netvorov“, ktorí „premárnili peniaze ľudu“. Kto prípad nepoznal, mohol si myslieť, že s Matvejevom sme spreneverili milióny a zavŕšili to vraždou. Tri a pol roka väzenia, dožadoval sa rečník. Prečo tri a pol roka a nie päť, či trest smrti, to už nevysvetlil. Celá záležitosť bola taká hrozná, že som uvažoval, či sa vôbec prebudím z tohto sna.

Môj obhajca, ak vezmem do úvahy, že bol členom strany, vynaložil heroické úsilie na moju obranu. Bolo zrejmé, že sa považoval za porazeného ešte skôr, než začal a len stroho postupoval podľa pravidiel. Nepochyboval o mojej vine – aj jemu bola úplne jasná – len sa snažil zmierniť môj trest.

Sudcovia sa vrátili asi po desiatich minútach. Ich rozsudok bol: dva roky väzenia s právom odvolať sa do siedmich dní. Bol som odsúdený „kriminálnik“, pretože ktosi niekde v moskovských úradoch Glavtrubostalu poplietol pravidlá! Komisár podpísal kúsok papiera, ktorý mu predložil na stôl nejaký horlivý úradníček, po čom sa komédia odohrala takmer automaticky. Zdá sa to groteskné, ale také boli podstatné fakty. Predsedajúci sudca a prokurátor boli predovšetkým členmi strany. Mali do činenia s obvineniami podanými nielen komisárom, ale aj členom Ústredného výboru. Akú šancu mala spravodlivosť za týchto okolností?

Odvolal som sa, čo oddialilo uväznenie. Počas nadchádzajúcich mesiacov ma niekoľkokrát predvolali na výsluch rôzni právnickí funkcionári a začiatkom jari roku 1941 som mal pojednávanie na hlavnom mestskom súde. Opäť som odmietol priznať si vinu. Súd to vzal do úvahy a asi o tridsať minút vyhlásil rozsudok. Trest znížili na jeden rok „povinnej práce na mieste svojho zamestnania“.

Toto bol unikátny vynález sovietskeho právneho systému. Odsúdený občan pokračuje v práci a žije na slobode, ale 10 až 20 percent z jeho platu sa odvádza NKVD. V mojom prípade to bolo desať percent. Desaťtisíce Rusov boli nútení takto platiť časť svojho platu ako príspevok tajnej polícii pod zámienkou, že ide o trest za ich zločiny.

V podniku na oddelení účtovníctva dostali oznámenie o mojom novom postavení. Odvtedy, až kým Najvyšší súd moje obvinenie nezrušil ako neopodstatnené, desať percent môjho platu a prémií každý mesiac odchádzalo do pokladnice NKVD.

Skrátim chronológiu svojej kariéry „kriminálnika" – ihneď som sa odvolal na Najvyšší súd. Ale práve v čase, keď sa mal prejednávať môj prípad, začala sa vojna. Moskvu bombardovali Nemci a Najvyšší súd bol evakuovaný za Ural. Po presune boli súdne archívy v takom zlom stave, že nemohli nájsť ani stopu po mojom odvolaní.

Počas služby v Červenej armáde, kde som bol kapitánom v jednotke ženistov a politickým komisárom, Irina pokračovala v práci na mojom prípade. Tých desať percent nebolo dôležitých. Krátko po prepustení z vojenskej služby, začiatkom roku 1942, Najvyšší súd prehodnotil prípad Kravčenko. Zrušil rozhodnutie nižších súdov, vyhlásil ma za úplne nevinného a môj prípad anuloval.

Keby ma neboli rehabilitovali, pravdepodobne by mi nikdy nedovolili pracovať v Sovnarkome – Rade ľudových komisárov a nikdy by som nesmel opustiť krajinu. Nepriateľstvo, ktoré zapríčinilo moje „kriminálne" obvinenie, bolo dávno zabudnuté. Keď som stretol Golovanenka v úradoch Glavtrubostalu, takmer zabudol, že sa kedysi na mňa hneval. Ale nevraživosť zotrvačne pôsobila a takmer zničila môj život.

XXII.
Neočakávaná vojna

Ráno 22. júna 1941 začali padať bomby na sovietske mestá a letiská a sovietske vojská na širokom fronte v panike ustupovali pred tankovými divíziami nacistov. Titulky v novinách celého sveta sa venovali nemeckej invázii do Ruska. V to ráno, ešte pred východom slnka, tajná polícia začala zatýkať v celej krajine desaťtisíce „nežiaducich".

Ale ja som ešte nič netušil o katastrofe, ktorá sa valila na dvestomiliónový národ mojej krajiny. Keď som v to skoré ráno prišiel do podniku, ani tam nikto nič nevedel. Včerajšie vojnové správy boli ešte stále plné hrdinských činov Hitlerových armád a porážok nepriateľov Nemecka – „kapitalistických šakalov" a „plutokratických vojnových štváčov".

V posledných mesiacoch nebolo badať ani najmenšiu zmenu v oficiálnej propagande, ani slovo súcitu so štátmi, ktoré prevalcovali nacisti. Žiadne výčitky Hitlerovým zlodejským bandám. Hoci milióny Rusov hlboko súcitili s obeťami agresie nacistov, bránili nám otvorene prejavovať naše pocity. Len niekoľko dní pred týmto osudným ránom som rokoval s nemeckými predstaviteľmi v oddelení pre import strojov komisariátu zahraničného obchodu. Prerokúvali sme technické detaily nemeckých dodávok elektrických zváracích zariadení pre Sovietsky zväz.

Dva dni pred inváziou, 20. júna, som hovoril na politickom zhromaždení robotníkov a úradníkov o „imperialistickej vojne". Môj výklad sa riadil predpísanou líniou. Nemecko, opakoval som, miluje mier i napriek svojim veľkým víťazstvám, ale britskí imperialisti, podporovaní americkým finančným hospodárstvom, zotrvávajú na pokračovaní vojny.

Ani ja, ani nikto okrem najužších kremeľských kruhov nevedel, že už v januári Štátny department vo Washingtone varoval nášho vyslanca, súdruha Konstantina Umanského, pred blížiacim sa útokom Hitlera na Rusko. Toto varovanie o päť týždňov neskôr zopakoval pán Sumner Welles a podobnými výstrahami ho doplnili aj Briti. Všetky varovania sa „zamietli pod koberec" ako kapitalistický zastierací manéver, ako pokusy zničiť pekné priateľstvo, garantované paktom Hitler – Stalin.

Nabádania na opatrnosť prichádzali zodpovedným aj od sovietskych agentov v Nemecku. Podávali správy o pohyboch vojenských útvarov k našej hranici, ktoré boli také rozsiahle, že nebolo možné vysvetľovať si ich len ako bežné bezpečnostné opatrenia. Keďže som mal veľa známych medzi úradníkmi komisariátov a fabrík pracujúcich pre nacistickú vojnovú mašinériu, často som sa stretol s obchodnými zástupcami, ktorí sa práve vrátili z Berlína. Aj oni varovali pred Hitlerovými zámermi. Nemci im často hovorili, že zrážka je nevyhnutná. Aj tieto varovania však Stalin a jeho dvor interpretovali ako úmyselné rozsievanie nepokoja. Boli omámení a zaslepení svojou vlastnou propagandou. Snažili sa vierohodne presviedčať ľudové masy Ruska, že spolupráca medzi Sovietskym Ruskom a nacistami je naozaj idylická. Pochybovať o tom znamenalo pochybovať o Stalinovej neomylnosti. Poznámka o možnom porušení dohody zo strany Nemecka by sa mohla považovať za kontrarevolučné vyjadrenie. Za verejný prejav súcitu s obeťami hnedého moru hrozilo zatknutie.

A historický deň sa blížil bez toho, aby každodenný život skalil čo i len chýr o ňom. Náš podnik bol už v plnom chode, keď nám rozkázali zastaviť prácu, aby sme si mohli vypočuť rozhlasové posolstvo komisára Molotova. Bolo to čosi nezvyčajné a v celej fabrike to vzbudilo obavu. Pretekali sme sa v divokých predtuchách o obsahu prejavu komisára, strašnú pravdu však neuhádol nikto.

Molotovove koktavé a plačlivé slová nás všetkých vystrašili.

Aké závery sme si mali urobiť z tejto senzačnej správy? Nemecký vodca, ľstivý, chytrácky, podlý a hlúpy (aký naozaj bol), teraz namieril svoju známu „bleskovú vojnu" proti tej krajine, ktorá mu dva roky poskytovala najdôležitejšie potraviny, palivá, kovy, oleje i muníciu, aby mu pomáhala pri ujarmovaní Európy. My sme svoje záväzky precízne plnili. Nepodporovali sme nacistov len tovarom, ale aj obrovskou celosvetovou propagandou a politickým tlakom. Ako vďaku sme teraz zožali túto zradu.

O niekoľko hodín neskôr sa dostavil stranícky rečník. V čase obeda sme zvolali zhromaždenie všetkých robotníkov. Sedel som na tribúne spolu s riaditeľom Manturovom a predsedom podnikového výboru strany Jegorovom. Sledoval som unavené, zamračené tváre našich robotníkov, zatiaľ čo rečník odsudzoval nemeckého diktátora za jeho zradu a chválil čestnosť nášho vlastného diktátora. Postrehol som hnev a ohromenie, ale aj únavu, neistotu i obavu. Niektoré ženy plakali.

Manturov a Jegorov vo svojich príhovoroch chabo a nešikovne „bľabotali" nové frázy. Pre nikoho z nás nebolo ľahké hovoriť o „demokratických krajinách" bez ironického podtónu alebo prednášať hanlivé prejavy proti Nemcom, ktorých sme ešte včera museli považovať za obete imperialis-

tických vojnových štváčov. Zdalo sa priam neskutočné zrazu začať hovoriť o Anglicku a Francúzsku ako o spojencoch v spoločnej veci, po tom, čo sme tak dlho práve z ich strany očakávali ohrozenie našej národnej bezpečnosti.

Zamestnanci omráčení touto správou tlieskali bez nadšenia pri obvyklých pauzách a zmätení sa vrátili k svojim výrobným linkám, písacím stolom a plánom. Pracovali sme ako zvyčajne do konca dňa, ale blížiaca sa vojna, pochopiteľne, mnohých vydesila a prebrala z dlhoročnej letargie. Napríklad Sergej Golovjov, elektroinžinier a člen strany, po zhromaždení pristúpil ku mne.

„Teda teraz sme na rade," povedal. „Po všetky tie roky sme žili ťažký život, Viktor Andrejevič. Vojna, revolúcia, ničenie, päťročné plány, hlad a čistky – a teraz znova vojna! Kedy budeme konečne žiť ako iné národy?"

„Musíme pracovať a ešte raz pracovať, súdruh Golovjov," odpovedal som. „Niet žiadneho iného riešenia."

„Áno, to je pravda. Musíme pracovať a bojovať. Ale nemožno sa predsa ubrániť myšlienkam..."

„Vráť sa radšej k svojej práci," nasadil som pre istotu pracovný tón. „O tom budeme hovoriť neskôr."

V to popoludnie som sa v mojej kancelárii dozvedel, že vedúci zmeny Vadim Alexandrovič Smoljaninov nenastúpil do práce a nedá sa s ním spojiť telefonicky. Zobral som slúchadlo a vytočil som jeho číslo.

„Je tam byt Smoljaninova?" pýtal som sa

„Bývalý byt Smoljaninova," povedal mi ktosi stroho.

„Zavolaj, prosím, Vadima Alexandroviča Smoljaninova k telefónu."

„Kto si?"

„Zástupca hlavného inžiniera podniku."

„Nie je tu a už nikdy ani nebude."

„Kto je tam? Hovorím služobne."

„Ja tiež. Tu je pracovník NKVD."

Zavesil som. Môjho priateľa Smoljaninova teda zatkli! Aký tragický koniec životnej cesty revolucionára! Smoljaninov bol zdatný inžinier a vzdelaný človek, aktívny už počas revolúcie ako Leninov osobný sekretár. Neskôr bol vedúcim kancelárie Rady ľudových komisárov, pracoval ako vedúci stavby Magnitostroj, ako prezident Sovietskej obchodnej delegácie pre Spojené štáty a ako riaditeľ Gipromez, dôležitého metalurgického inštitútu. Stručne – bol významnou osobnosťou Sovietskeho zväzu.

Pri veľkej čistke ho však vyhodili zo strany a preložili do nášho podniku ako zástupcu vedúceho dielne. Časom sa tento bývalý Leninov sekretár stal vedúcim dielne a nakoniec vedúcim zmeny. Pred krátkym časom bol

znova prijatý do strany. Jeho jediný syn, príslušník Červenej armády, slúžil na hranici. Teraz Smoljaninova zatkli.

Bol len jednou z prvých obetí nemilosrdného vojnového teroru, o ktorom som počul. Desiatky iných v mojom okolí zatkli v nasledujúcich dňoch. Dávno predtým mi jeden priateľ z NKVD povedal, že vo vojnovom stave všetky „nebezpečné elementy" zlikvidujú. V každej dedine, v každom meste už boli pripravené dlhé čierne zoznamy: státisíce budú ihneď zaistené. Nepreháňal. Likvidácia vnútorných nepriateľov bola v skutočnosti jedinou vojnovou akciou v prvej strašnej fáze boja, ktorú vykonali účinne a rýchlo. Bola to „očista" zázemia, uskutočnená na Stalinov rozkaz podľa starostlivo pripraveného plánu.

O mnoho rokov neskôr som v Amerike počul úžasný nezmysel, ktorému verili dokonca aj inteligentní Američania, že v Rusku neexistuje žiadna „piata kolóna", pretože krvavé čistky prezieravo vopred odstránili všetkých „zradcov". Tento nezmysel som čítal v pozoruhodnej diletantskej knihe bývalého vyslanca Josepha Daviesa a v ľahkovážnych písačkách iných, ktorých napriek ich obrovskej nevedomosti o povahe Stalinovej politiky a režimu považovali za odborníkov v tejto oblasti. Mohol som len žasnúť nad úspechom tejto detinskej propagandy, zrejme exportovanej z Moskvy. Hovorím „exportovanej", pretože vláda v Rusku zaujala práve opačné stanovisko. Trvala na tom, že v našom národe je vraj plno ľudí záškodníkov. Od prvých dní tlač, rozhlas i rečníci volali po krvi ohavných nepriateľov, špiónov, vojnových štváčov, sabotérov a nacistických agentov. A NKVD odpovedala na toto „zavýjanie" masovými zatýkaniami a popravami. Prinajmenšom na začiatku sme mali silný dojem, že Kremeľ sa väčšmi obáva svojich „poddaných" než votrelcov.

Nemali sme žiadnu piatu kolónu v zmysle zradcov priateľsky naklonených Nemcom – a to ani napriek krvavým čistkám. Ale mali sme milióny vlastencov, ktorí nenávideli hlúpy stalinský despotizmus. V tomto zmysle bola obava vedúcej vrstvy strany oprávnená. Neprávosti kolektivizácie, úmyselne vyvolaný hladomor v rokoch 1931 až 1933 a ohavnosti v období čistiek zanechali hlboké stopy. Sotva by sa našla rodina, ktorá pri ofenzíve režimu proti národu neutrpela nejakú stratu alebo škodu. Stalin a jeho spolupáchatelia sa nestarali o našu vernosť Rusku, ale mali oprávnené starosti o našu vernosť im samotným. Možno vo svojich strašidelných snoch videli, ako sa zrazu dvadsať miliónov otrokov oslobodí spoza múrov väzení a plotov s ostnatým drôtom a vo veľkej panike, plní nenávisti a túžby po pomste, ako ničivá vlna vyrazia vpred...

V každom prípade potlačenie silnej opozície zaujímalo vo vládnych plánoch prvoradé miesto. Malo prednosť pred opatreniami na vojenskú

ochranu krajiny. Sovietski občania nemeckého pôvodu boli takmer do posledného muža zatknutí. Všetko obyvateľstvo Volžskej nemeckej republiky, takmer pol milióna mužov, žien a detí z oblastí, ktoré obývali od čias Kataríny Veľkej, vyhnali na Sibír a Ďaleký východ. Potom prišli na rad Poliaci, ľudia z pobaltských krajín a mnohé iné národnosti, ktoré pred vojnou neboli perzekvované. Väzenia a tábory nútených prác praskali vo švíkoch pod tlakom miliónov nových väzňov. Naši vodcovia sa správali ako vyplašená svorka vlkov.

Po vypuknutí vojny sa v Moskve uskutočňovali „vojenské tribunály", ktorým predsedal bývalý prezident mestského súdu súdruh Vasnev. Pobočky tejto novej agentúry teroru v hlavnom meste a na predmestiach vyrastali ako huby po daždi. To isté sa dialo aj v ostatných mestách. Všetky póry sovietskeho života boli upchaté touto organizáciou, ktorá si sama udelila plnú moc na zatýkanie, tajné súdy a rozsudky smrti. Existovali zvláštne železničné tribunály, tribunály riečnej dopravy, vojenské tribunály – existovala rozsiahla armáda špecialistov NKVD s osobitnou úlohou potlačiť nespokojnosť. Vláda bola zjavne v panike.

Úlohy nových agentúr, ktoré doterajšie prostriedky kontroly a útlaku nielenže neobmedzili, ale naopak ešte rozšírili, dvanásť dní po invázii sám Stalin opísal takto:

„My musíme viesť neľútostný boj proti všetkým ničiteľom zázemia, proti dezertérom, šíriteľom strachu, zbabelcom a šíriteľom poplašných správ... Vojenským súdnym tribunálom musia byť bezodkladne vydaní všetci, ktorí šíria pesimizmus a svojou zbabelosťou škodia obrane krajiny, bez ohľadu na to, kto sú."

Z čoho pramenil ten horúčkovitý strach pred „rozvratníkmi v zázemí" v krajine, ktorá bola krátko predtým čistkami „zjednotená" a priam „monoliticky" sformovaná? Nebola to práve predstava národa rozloženého nevernosťou a zbabelosťou, ktorú vo veľkom rozsahu vyvolali Stalinove hrozby a „defetizmus"? Nepriatelia domáceho frontu boli zrejme príliš početní na to, aby ich mohli zlikvidovať státisíce policajtov NKVD, a preto sa museli zriaďovať nové tribunály. Ako to bolo možné v krajine, v ktorej sa spievali hymny o „šťastnom živote" pod „slnkom Stalinovej ústavy"?

Páni ako Davies a Duranty azda vedia rozlúštiť túto hádanku. Keď som však počúval Stalinove plamenné hrozby, ktoré vyslovoval pomaly a s gruzínskym prízvukom, vedel som, že nepatria národu, ktorý bol doslova a do písmena v moriach krvi očistený od „svojich zradcov". Avizované činy usvedčovali tento obraz zo lži ešte väčšmi než Stalinove slová.

Len v Moskve počas prvých šiestich mesiacov pod vojenským právom zastrelili tisíce občanov. Často stačilo len slovo pochybnosti, strachu

či úzkosti na to, aby takéhoto previnilca priviedli pred vojenský tribunál. Tisíce špiónov s otvorenými očami a ušami stáli v radoch na chlieb a olej na trhu, v obchodoch, divadlách, dopravných prostriedkoch a na staniciach, aby chňapli po každom vyjadrení zúfalosti, pochybnosti alebo kritiky. Každý domový výbor vypracúval správu o svojich obyvateľoch, každý zamestnanec o svojom nadriadenom. Išlo to tak ďaleko, že ľudia sa báli zmieniť sa o svojom hlade, aby ich neobvinili z pochybnosti o Stalinovej múdrosti alebo z nedostatku porozumenia pre vojnové ťažkosti.

V Moskovských komunistických kruhoch bolo všeobecne známe, že keď sa nepriateľ priblížil k Moskve, zastrelili tisíce mužov a žien, ktorí dlhé roky žili vo väzeniach a pracovných táboroch. Išlo o prominentných ľavicových väzňov – socialistov, bucharinovcov, sociálnych revolucionárov, anarchistov a bývalých komunistov... To boli ľudia, ktorých sa Kremeľ bál najviac, pretože v prípade revolúcie by boli schopní viesť povstalecké masy. Znova ten strach z dvadsiatich miliónov otrokov, ktorí roztrhnú svoje reťaze...

Nebolo žiadnym tajomstvom, že aj mašinériu mobilizácie použili na to, aby zničili tých, ktorí pochybovali o sovietskom režime. Akty NKVD boli postavené na hlavu. Zoznamy podozrivých – hraničné prípady, v ktorých nebolo doteraz potrebné zatknutie – boli v rukách každej odvodovej komisie. S cieľom rýchlej likvidácie vybraných ihneď odviedli a s malým alebo žiadnym výcvikom poslali na najnebezpečnejšie úseky frontu. Bol to spôsob čistky ľavičiarov. Rozsah teroru vnútri Ruska nie je prehnaný – nadobudol podobu vojny počas vojny a bol znakom nedôvery Kremľa k ruskému národu. Druhým znakom bolo náhle vyškrtnutie väčšiny „socialistických" hesiel, pod ktorými sme žili a trpeli dvadsaťštyri rokov. Počas štvrťstoročia sme sa podriaďovali komunistickým propagandistickým heslám, teraz, v čase nebezpečenstva, sa vláda vrátila k tradičným apelom na patriotizmus, vernosť k rase, lásku k rodnej pôde a dokonca i k náboženstvu. Nešli sme už do boja brániť „krajinu socializmu", ale ruskú zem, slovanské dedičstvo a ortodoxného Boha.

Rozsiahlejšiu zmenu hodnôt, podľa ktorých sme žili – hoci len z donútenia a dočasne – si možno sotva predstaviť. Socializmus? Kolektivizácia? Beztriedna spoločnosť? Svetová revolúcia? Čím väčšie bolo územie, ktoré obsadili Nemci, tým menej sa hovorilo o týchto ideách, pre ktoré bola krajina mučená. Len omnoho neskôr, keď sa invázia už spomalila, opäť ožili dôverne známe sovietske heslá. Milióny bežných Rusov nepochybne verili sovietskej spoločnosti a sovietskym myšlienkam, ale túto vieru evidentne nemali ich kremeľskí vodcovia.

2 Vráťme sa však späť k prvému dňu vojny.

V kancelárii riaditeľa som v ten večer stretol samotného Manturova, bol s Jegorovom a riaditeľom pridruženého závodu Larionovom. Hovorili sme o vojne. Rádio bolo zapnuté, pretože sme napäto očakávali nové správy. Vojnovú hudbu náhle prerušil hlas. Čistou ruštinou volal: „Občania Ruska! Ruský národ! Počúvajte! Počúvajte! Tu hovorí hlavné veliteľstvo nemeckej armády."

Znepokojene sme sa na seba pozreli.

„Nemali by sme tých darebákov vypnúť?" povedal Manturov.

„Dočerta s ním! Vypočujme, čo nám chce ten sukin syn povedať!" rozhodol Jegorov.

„Dvadsaťštyri rokov ste žili hladní a v strachu. Sľubovali vám slobodný život a dostali ste otroctvo. Sľubovali vám chlieb a dostali ste hladomor. Ste otrokmi bez ľudských práv. Tisíce z vás denne zomierajú v koncentračných táboroch a ľadových pustatinách na Sibíri. Nie ste pánmi svojej vlastnej krajiny ani svojich životov. Stalin je vaším pánom. Zaobchádzajú s vami ako s otrokmi na galejach. Milióny vašich krajanov sú v tomto čase vo väzenských celách a táboroch nútených prác. Vaši vodcovia zničili vašu ortodoxnú vieru a nahradili ju zbožňovaním Stalina. Čo sa stalo s vašou slobodou slova a tlače? Preč s parazitmi ruského národa! Zvrhnite vašich tyranov!" Potom nasledovali nadávky, protižidovské heslá a iné významné prostriedky nemeckej propagandy.

„Vypni ho," zakričal Jegorov.

Manturov rýchlo otočil gombíkom. Nastalo tiesnivé ticho. Neodvažovali sme sa navzájom si pozrieť do očí. Čoskoro sme sa v trápnych rozpakoch rozlúčili.

O hodinu neskoršie som sa vrátil do kancelárie Manturova. Chcel som sa s ním poradiť o náhrade za zatknutého Smoljaninova. Ako obvykle som vstúpil bez zaklopania. Na moje prekvapenie opäť som našiel Manturova a Jegorova pri počúvaní nepriateľského vysielača. Úplne som chápal ich zvedavosť. Prvýkrát po dvadsiatich rokoch bolo možné počuť kritiku sovietskeho režimu namiesto útokov na režimy iných štátov.

„Prejdite s týmito letákmi v rukách k nám," hovoril hlas práve, keď som vstúpil. „Sú platné ako váš pas. Prečo by ste mali bojovať za otroctvo a teror, keď vám Nemci prinášajú slobodný život?"

Manturov nadávajúc vypol rádio. Môj príchod uviedol Jegorova do veľkých rozpakov, a preto vypochodoval z kancelárie. Začal som hovoriť o Smoljaninovom prípade a iných naliehavých záležitostiach. Manturov ma však prerušil uprostred vety:

„Mimochodom, Kravčenko, bude najlepšie nezmieniť sa o tom, že sme počúvali nemeckú propagandu. Len pre prípad, vieš, Boh ochraňuje toho, kto sa vie sám chrániť."

„Stavím sa, že to počúvala polovica Moskvy," povedal som.

„Ráno to tak však už nebude. Práve som mal telefonát: Zajtra zrekvirujú všetky rádiá."

„Zrekvirujú? Prečo?"

„Predpokladám, že z bezpečnostných dôvodov."

To sa skutočne v nasledujúci deň stalo v Moskve i celej krajine. Všetci občania museli pod hrozbou pokuty odovzdať svoje rádioprijímače polícii. Následne bolo možné vidieť ako doplna naložené nákladné odvážajú prijímače na skládky. Počas vojny mohli Rusi vlastniť len reproduktory pripojené na oficiálne stanice. Aj inde, napríklad v Nemecku a krajinách okupovaných Nemcami, bolo počúvanie cudzích rozhlasových vysielaní zakázané pod hrozbou trestu. V Rusku sa však národu až do takej miery nedôverovalo, že rádioprijímače jednoducho zhabali.

To bol prvý krok k takmer úplnej informačnej blokáde. Poštová cenzúra sa neobmedzovala iba na listy na front a z frontu, ale rozšírila sa aj na súkromnú korešpondenciu. Vojnové správy v prvých týždňoch boli také zavádzajúce, že aj neskôr im verilo len málo Rusov. Niet preto divu, že úrady mali problémy so šíriteľmi poplašných správ a paniky. To všetko len odrážalo rozšírený názor, že vláda klame.

V našej továrni sme pracovali pod narastajúcim tlakom. Mobilizácia decimovala pracovné sily. Preťaženie dopravy prerušovalo dodávku dôležitých materiálov. Teoreticky mala naša krajina k dispozícii dvadsaťdva mierových mesiacov na to, aby sa na túto pohromu pripravila. Prakticky však nebolo pripravené nič. Vo všetkých oblastiach života panoval neporiadok.

Nechcelo sa nám veriť šíriacim sa správam, že nemecká dobyvačná vlna sa ženie závratnou rýchlosťou na východ. Čo bolo s obrovskou Červenou armádou, ktorou sme sa vždy toľko hrdili? Čo bolo s našimi strategickými obrannými pozíciami, ktoré sme získali posunutím našich hraníc do Poľska, Rumunska, Fínska a do troch pobaltských krajín? Z vojnových správ sme sa dozvedeli menej než nič a to len zväčšovalo zmätok vytváraný množstvom kolujúcich chýrov. Policajné hliadky zadržiavali utečencov pred hlavným mestom, aby udržiavali morálku obyvateľov. Napriek tomu sa podarilo preniknúť do mesta dostatočnému počtu utečencov a vyvolať v nás pocit blížiacej sa katastrofy. Úradné vyhlásenia sa vyhýbali otvorene priznávať porážky, dokonca šírili správy o úspechoch. Už len údaje o lokalitách nám stačili na poznanie, že bojisko sa čoraz viac približuje.

„Uplynulej noci," znelo komuniké zo začiatku júla, „prebiehali boje v oblasti Murmanska, Dvinska, Minska a Lucka... Pri Murmansku naše vojenské oddiely kladú nepriateľovi hrdinský odpor a spôsobili mu veľké straty... Pri Dvinsku a Minsku boli v bojoch zničené prenikajúce tankové jednotky nepriateľa..."

Ale 3. júla sa Stalin prvýkrát postavil pred mikrofón. Vystrašený národ vzal na vedomie pravdu o masakre, rýchlo sa šíriacej k hlavnému mestu.

„Hitlerovským oddielom sa podarilo," hovoril Stalin, „podrobiť si Litvu, značnú časť Bieloruska a časť západnej Ukrajiny. Naša otčina sa ocitla vo vážnom nebezpečenstve."

Sotva sme mohli veriť vlastným ušiam.

„Cieľom tejto vojny proti fašistickým utláčateľom je pomôcť všetkým národom Európy trpiacim pod jarmom nemeckého fašizmu," pokračoval Stalin. „V tejto vojne budeme mať verných spojencov v národoch Európy a Ameriky... Náš boj za slobodu našej otčiny sa spojí s bojom národov Európy a Ameriky za ich nezávislosť a demokratické slobody..."

Prvýkrát sme počuli Stalina vyslovovať slová ako sloboda a demokracia v starom zmysle a bez satirických úvodzoviek. Zdalo sa, že všetko je postavené na hlavu – prežitie nášho boľševického režimu zrazu súvisí s víťazstvom „degenerovaných demokracií"... popredné kapitalistické krajiny prisľúbili Sovietskemu zväzu všetku možnú pomoc. V mnohých ruských srdciach sa začal prebúdzať už takmer zabudnutý sen o slobode. Aj keď bola potrebná strašná vojna na to, aby sa tento zázrak stal, zdalo sa, že naša izolácia od slobodného sveta sa predsa len prelomila.

„Bratia a sestry, obraciam sa na vás, priatelia moji!" zvolal Stalin. Počas šestnástich rokov vlády nás tak nikdy neoslovil. Jeden z priateľov vo fabrike v okamihu vzrušenia pozbieral odvahu a ticho mi povedal: „Šéf musí sedieť v poriadne hlbokom bahne, že nás nazýva bratmi a sestrami."

Nevedeli sme pochopiť príčiny našich porážok. Dve desaťročia sme hladovali, boli sme týraní a štvaní, čo sa zdôvodňovalo prípravami na vojnu. Naši vodcovia sa chválili najlepšie vycvičeným vojskom a skvelou výzbrojou. Teraz sa však hanebné porážky našich armád zdôvodňovali nedostatkom kanónov, lietadiel a munície. „Úspešne" sa realizovali tri po sebe nasledujúce päťročné plány a od každého si vyžiadali obrovské obete v stravovaní, odievaní a celkovej životnej úrovni v prospech vojenského priemyslu. A predsa pri prvej skúške sily sa náš dvestomiliónový národ pokúsil zastaviť nepriateľské tankové divízie fľašami s benzínom! Desaťtisíce Rusov rozmliaždili pásy tankov, pretože po dvadsiatich rokoch zameraných takmer výlučne na vojenskú výrobu, sme nemali žiadne protitankové zbrane. Samozrejme, možno sa vzdať masla pre kanóny – ale teraz sme nemali ani kanóny, ani maslo.

Neexistovalo žiadne rozumné vysvetlenie ruských neúspechov, nič, čo by ospravedlnilo našu hanbu. Poľsko bolo prekvapené, ale aj zasiahnuté „dýkou do chrbta" od svojho východného suseda. Francúzsko bolo menšie a slabšie než jeho útočník. Ale prečo ohromné Rusko so všetkými výhodami číselnej prevahy, času i vojenskej koncentrácie sa muselo správať dva roky po vypuknutí vojny ako malá zaostalá krajina, ktorá si nedala pozor. Keby sme neboli väčší než Francúzsko, už v prvých štyroch mesiacoch by nás boli zničili štvornásobne.

Moju krajinu však pred totálnou skazou zachránil bezhraničný ruský priestor, nevyčerpateľné ľudské zdroje, neprekonateľné hrdinstvo a obetavosť ruského národa v zázemí i na fronte, ako aj nárast výroby v nových i už existujúcich priemyselných centrách a v evakuovaných závodoch. Tieto okolnosti umožnili dlho a za veľkú cenu ustupovať, a zatiaľ zbierať sily na protiofenzívu. Vláde sa podarilo prebudiť a využiť hlboko zakorenené národné cítenie a patriotizmus nášho národa. Neskôr, po Stalingrade, začali prichádzať dodávky amerických zbraní a pomocných produktov.

Mobilizácia sa uskutočnila v horúčkovitej náhlivosti a zmätku. Záložníci išli na front bez toho, aby sa mohli rozlúčiť so svojimi rodinami. Do boja boli nasadení robotníci takmer priamo z dielní, a to aj napriek tomu, že sme mali jednu z najväčších armád sveta, vyskúšanú v inváziách do susedných krajín a v „ukážkovej" vojne s Fínskom. Vláda bola taká nepripravená, že k dispozícii nemala ani dostatok uniforiem. V prvých mesiacoch dokonca dôstojníci išli v ústrety smrti v provizórnom oblečení a bez dostatočného výcviku. Milióny vojakov v bahne pochodovali v ľahkej obuvi a skorá zima ich zaskočila v letných uniformách. Videl som regrútov, ktorí cvičili s rúčkami na metly namiesto zbraní.

Odvodové komisie pracovali od skorého rána do neskorej noci a odvádzali mužov od 17 do 50 rokov. Ako som sa neskoršie dozvedel, nedodržiavali existujúci zákon, ale riadili sa tajným rozkazom Štátneho výboru pre obranu, vydaným po začiatku vojny. Niektoré kategórie dôležitých robotníkov museli byť, samozrejme, z odvodov vyňaté; spočiatku vynechali mužov starajúcich sa najmenej o dvoch nepracujúcich členov rodiny. V princípe bola mobilizácia krutá a nemilosrdná. Lekárske vyšetrenie trvalo dve či tri minúty. Videl som jednookých, krívajúcich, chorých na tuberkulózu, mužov so srdcovými chybami a žalúdočnými vredmi, bradatých päťdesiatnikov, takých zrobených, že ledva stáli na nohách, ale uznali ich za schopných ísť na front. Len asi 1 až 2 percentá odmietli zo zdravotných dôvodov. Tlač sa pýšila tým, že toto je dôkaz vysokej zdravotnej úrovne, dosiahnutej v Sovietskom zväze. V skutočnosti to však bol len dôkaz úplného podceňovania hodnoty ľudského života.

Vojna trvala len niekoľko týždňov, keď strana vyzvala na vytváranie dobrovoľnej domobrany. Mnohým z nás to pripadalo ako ohromujúce priznanie nedostatočnej pripravenosti na vojnu. Spomenuli sme si na slová vojnového komisára Vorošilova v septembri 1939, keď už bola Európa na ceste k vojne:

„Skúsenosť cárskej armády dostatočne dokázala, že takzvaná dobrovoľná domobrana bola veľmi slabá a úplne nevycvičená, čo ukazuje, že jej výcvik nebol v časoch vojny veľmi účinný. Úplne nevycvičení ľudia odchádzali na front, a všetci viete, ako sa to skončilo."

Teraz sa dialo presne to isté. Ešte horšie, my sme našli útočisko v systéme dobrovoľníkov už na začiatku vojny, zatiaľ čo cárska vláda sa k tomuto kroku odhodlala omnoho neskôr. „Považujem za dôležité konštatovať," povedal vtedy Vorošilov, „že početný nárast Červenej armády a námorníctva je v úplnom súlade s medzinárodnou situáciou, ktorú Ústredný výbor strany a súdruh Stalin stále pozorne a dôkladne sledujú." Aké pozorné to bolo, ak už v prvých týždňoch po nemeckej invázii „naša vláda, Ústredný výbor strany a súdruh Stalin" bez hanby a súcitu poslali na istú smrť húfy nevycvičených civilistov?

V jedno júlové ráno ma zavolali do kancelárie straníckeho výboru našej fabriky, kde mi Jegorov prikázal zvolať zhromaždenie na verbovanie dobrovoľníkov. Prehováral som ho, aby sa toho ujal sám ako predseda strany.

„Nie, nie, Viktor Andrejevič. To musí vychádzať skôr z más než zo strany. Ty si u robotníkov veľmi obľúbený, pre teba to bude ľahšie než pre mňa."

Masové zhromaždenie sa začalo. Videl som pred sebou zamračené tváre mojich spolupracovníkov. Hovoril som ako Rus k Rusom a starostlivo som sa vyhýbal slovám ako „komunista" a „socialistický". Miloval som svoju vlasť tak ako všetci ostatní. Vedel som, že je to niečo celkom iné, ako milovať bandu, ktorá nás viedla a terorizovala. Mohol som s úplným presvedčením verbovať do ľudových milícií, vyvolať úprimné nadšenie pre víťazstvo a vášnivú nenávisť k votrelcom, aj keď som sovietskym režimom opovrhoval. Toto je kľúč na objasnenie toho, prečo Rusi bojovali a nakoniec aj zvíťazili. Nebojovali za Stalina, ale napriek Stalinovi. Nikto nevedel lepšie než sama kremeľská klika, čo znamenajú všetky ich výzvy k vlasteneckej vojne.

Aby som šiel príkladom, prihlásil som sa ako prvý za dobrovoľníka. Desiatky továrenských robotníkov, úradníkov a technického personálu nasledovali môj príklad, ale z vedúcich funkcionárov sa dobrovoľne neprihlásil nikto. Boli vystavení spýtavým pohľadom robotníkov, ale ani to nimi nepohlo.

Neskôr v ten deň som išiel k Manturovovi. Tváril som sa, že považujem za samozrejmé, že aj on sa pridá.

„Tak, Vjačeslav Ivanovič," povedal som akoby mimochodom, „kedy sa prihlásiš?"

Farba jeho tváre takmer splynula s jeho ohnivočervenými vlasmi. Nepokojne sa mrvil na stoličke, jeho malé oči putovali po miestnosti a potom si odkašľal.

„O tom aká bude moja úloha v tejto veľkej vojne, rozhodne oblastný výbor strany. Musím niesť zodpovednosť. Továreň budeme čoskoro evakuovať..."

„Napriek tomu by si sa mal prihlásiť," tlačil som naňho. „Robotníci už o tom hovoria. Ak ťa strana chce ponechať tu, urobí to aj tak. Prečo sa teda medzitým dobrovoľne neprihlásiť?"

Manturov však nechcel podstúpiť žiadne riziko, rovnako ako Jegorov. Z tejto vojny napokon vyšli s hrdými čestnými titulmi a vyznamenaniami, aj keď sa starostlivo držali ďaleko od nebezpečnej zóny nepriateľskej paľby. Nemožno ich však za to brať na osobnú zodpovednosť, veď len sledovali politiku a príklad Kremľa. Stalin bol rozhodnutý udržať svoj aparát a byrokraciu, na ktorých koniec koncov spočíval celý sovietsky režim. „Nenahraditeľní úradníci" – a spolu s nimi aj špeciálne jednotky NKVD, „pretoriánska garda diktátora" – boli z väčšej časti ušetrení pre posledné dejstvo a vystavenie sa na obdiv, k čomu však nikdy nedošlo.

Moju prihlášku za dobrovoľníka na príkaz obvodného výboru strany zrušili, hoci Manturov a Jegorov by ma boli radi videli ako rukujem na front. Nikdy mi neodpustili pokus prinútiť ich k službe v armáde, pretože sa to roznieslo po celom podniku. V tom čase im pomohlo nestratiť tvár to, že ani Kravčenko a iní dobrovoľníci spomedzi vyššie postavených nedostali povolenie odísť na front.

3 Močaristý pás fínskej divočiny, za ktorý Rusko v roku 1940 zaplatilo státisícmi životov, okamžite padol do rúk nepriateľa. Stalinské útočné dobrodružstvo neprinieslo nič – nehovoriac o tom, že našich fínskych susedov to ešte hlbšie uvrhlo do nemeckých rúk. Ani krádež Poľska, ani obsadenie pobaltských krajín nedokázali na dlhší čas zastaviť útočníkov. V ére mechanizovanej vojny a diaľkových bombardérov „strategická bezpečnosť" ako zámienka na ulúpenie hraničných území nemala zmysel.

Ale zo všetkých mýtov vypestovaných v komunistických propagandistických liahňach je najfalošnejší ten, ktorý tvrdí, že dvadsaťdva mierových mesiacov, ktoré Stalin získal paktom s nacistami, využil na vyzbrojenie sa proti nim. To je klamstvo a urážka miliónov Rusov, ktorí trpeli

a zomierali práve preto, že toto obdobie sa nevyužilo. Keď začala vojna, zaostávali sme vo všetkých obranných prácach a nemali sme pripravené žiadne plány, ako dostať do bezpečia ľudí i cenný vojenský materiál, nachádzajúci sa v bezprostrednej blízkosti trasy postupu dobyvateľov.

Kto o tom pochybuje, nech si prečíta prejavy na 18. zjazde strany vo februári 1941, teda len štyri mesiace pred nemeckou inváziou. Jeden prejav za druhým poskytovali obraz ťažkostí a neporiadkov v priemysle, najmä v odvetviach súvisiacich s potrebami armády. Pri mojej práci počas vojny som získal tisíce dôkazov o tom, že tento obraz nebol prehnaný.

Už týždeň po začiatku vojny bola Moskva, najlepšie zásobované mesto krajiny, bez chleba. Dlhé rady čakali na malé prídely, a tí na konci si nikdy neboli istí, či dostanú dosť chleba, oleja a iných životne dôležitých tovarov. Hlavné mesto Sovietskeho zväzu nebolo zabezpečené ani dostatkom poriadnych protileteckých krytov. Žiadny vojenský podnik v západnom a južnom Rusku nebol pred bojmi evakuovaný ani na evakuáciu pripravený. V súlade s teóriami Kremľa sme sa pripravili iba na ofenzívnu vojnu, a preto sa nám nepodarilo včas evakuovať obrovské územia, ktoré sa okamžite stali bojiskami. Milióny ton surovín a vojenskej výzbroje, obilia, palív a hlavne desať miliónov mužov zostalo v ohrozených oblastiach a rýchlo padlo do nemeckých rúk.

Denne som mal obchodne do činenia s komisariátmi zodpovednými za továrne, sklady a robotníkov napadnutých území. Bolo nám jasné, že počas dvadsiatich dvoch mesiacov „lehoty milosti" sa nikto v Kremli nestaral o to, aby vypracoval plán evakuácie ľudí a ich majetku. Podnet na to mal, samozrejme, prísť z najvyšších miest. Takýto podnet od kohokoľvek iného by viedol k jeho obvineniu z „defetizmu" a „demoralizujúcich chýrov". Už len zmienka, že slávna Červená armáda sa musí – hoci len dočasne – stiahnuť, sa pokladala za rúhanie najhoršieho druhu.

Počas práce na riadiacich miestach priemyslu som bol prítomný pri vypracúvaní tajných mobilizačných plánov. Brali sme do úvahy všetky druhy požiadaviek – neželezné kovy, nafta, uhlie, stroje, ľudský potenciál, ako aj otázky ich skladovania a transportu. V súlade s týmito dlhodobými plánmi, vláda nakopila obrovské rezervy vojenského materiálu. Plán bol však vypracovaný výslovne a jednoznačne na ofenzívnu vojnu. Vychádzal zo Stalinom často opakovaného, a preto bezpochyby správneho predpokladu, že vojna sa odohrá na cudzom území.

Tvárou v tvár defenzívnej vojne obrovského rozsahu sme boli bezmocní. Museli sme vo všetkom improvizovať, od najmenších detailov až po evakuáciu, mobilizáciu a partizánsku vojnu v tyle nepriateľa. Hitlerovej bande sa podarilo Stalina v jeho istote ukolísať tak dobre, že všetky britské

i americké snahy otvoriť mu oči pred skutočnosťou boli odsúdené na neúspech. Ak by bol konal po prvom varovaní amerického ministerstva zahraničia v januári, mohol za päť mesiacov evakuovať milióny ľudí, mnohé priemyselné podniky i obrovské množstvá potravín a materiálu.

Keďže Kremeľ túto lehotu milosti premárnil, musel Hitlerovi prenechať ako vojnovú korisť veľkú časť toho, čo sovietsky národ vytvoril za pätnásť rokov industrializácie krvou, potom a slzami. Továrne, strojnotraktorové stanice, hydroelektrárne, množstvá zásob, nehovoriac o miliónoch pracovitých rúk, ponechaných beštiálnym nacistom na Ukrajine a v Bielorusku.

Strach po generálnej čistke bol v byrokratickom aparáte tak hlboko zakorenený, že keď nacisti zaútočili, len málokto sa odvážil konať samostatne. Zhrození funkcionári a priemyselné podniky robili síce evakuačné plány cenných strojov, zásob a ľudí, keďže sa však neodvážili urobiť ani tie najjednoduchšie rozhodnutia, písali správy a posielali ich „vyšším inštanciám" na schválenie a potom bezmocne čakali. Vo väčšine prípadov čakali tak dlho, až kým Nemci nestáli pred dverami.

Už pred Hitlerom, ale najmä po tom ako uchopil moc, Kremeľ vynaložil milióny dolárov na spravodajskú a kontrašpionážnu činnosť v Nemecku. Mal zozbierané údaje o politických a vojenských organizáciách krajiny. Ale do roku 1939, počas generálnej čistky, veľkú väčšinu ľudí v špionážnej službe a v generálnom štábe Červenej armády zatkli, uväznili alebo zastrelili. Mnohí z nich ušli z Ruska. Výsledky ich dlhoročnej námahy boli označené ako „kontrarevolučná činnosť a špionáž". Nová špionážna služba bola slabá a nevýkonná, čo sa teraz prejavilo rýchlo a tragicky. Tie roky hrôzy sme teraz museli draho zaplatiť.

Potom vznikla nová obrovská inštitúcia na riešenie novej krízy – Výbor národnej obrany. Vytvorilo sa z neho centrum štátnej a straníckej moci, mozog a sila všetkých obranných činností v zázemí a na fronte, vedúci politický orgán pre národné a medzinárodné záležitosti. Tento výbor vlastne nahradil Najvyšší soviet – teoreticky najvyšší mocenský orgán. Rada ľudových komisárov sa stala len výkonným orgánom, plniacim príkazy nového výboru a dozerala na jednotlivé komisariáty. V každej provincii mali zástupcovia výboru neobmedzenú moc. Výbor národnej obrany bol najdynamickejším, najflexibilnejším a najnemilosrdnejším orgánom, aký kedy v Rusku existoval. Všetci jeho členovia boli vybraní spomedzi mocných členov a kandidátov politbyra.

Armáda, ktorú v krvavých čistkách pripravili o jej veliteľstvo, ešte nemala dosť nových vodcov. Vorošilov, Buďonnyj a iní slávni diletanti na začiatku poverení velením na rôznych úsekoch frontu, boli úplne nepoužи-

teľní. Až v októbri ich zosadili a opraty prevzali noví muži. Aj to bol dôkaz Stalinovej nedostatočnej prípravy.

Keďže Nemci pomáhali pri budovaní a zariaďovaní väčšiny životne dôležitých priemyselných podnikov na Ukrajine, vedeli všetko do najmenších podrobností o týchto fabrikách. Svoje bomby mohli teda zhadzovať s diabolskou presnosťou na elektrárne, vodárne či dopravné uzly, a tak brzdiť výrobu a zabraňovať oneskorenej evakuácii.

Neskôr sovietska propaganda narobila veľa hluku okolo evakuácie fabrík z Ukrajiny a Bieloruska na Sibír. V skutočnosti sa z nich premiestnila len malá časť. Nič sa nehovorilo o stovkách podnikov zanechaných Hitlerovi ako dar. Každá fabrika, v ktorej som pracoval alebo s ktorou som bol nejako pracovne spojený – v Dnepropetrovsku, Krivom Rogu, Záporoží, Taganrogu –, padla do nepriateľských rúk takmer neporušená. To isté sa týkalo viac-menej i miest ako Kyjev, Odesa, Charkov, Mariupol, Stalino a Lugansk. Stalinova pomýlená dôvera v Hitlera bola zodpovedná za to, že sme nechali padnúť do rúk nepriateľa priemysel, ktorý produkoval ročne asi desať miliónov ton ocele a navyše asi dva milióny ton hotovej ocele. To všetko sa k nám vrátilo v podobe smrtiacich tankov, kanónov, granátov a bômb. Nemenej tragické to bolo aj v iných priemyselných odvetviach.

Kým platil pakt, Stalin pomáhal Hitlerovi podrobovať si Európu tým, že v zmysle hospodárskej dohody ho zásoboval kovmi, rudou, naftou, obilím, mäsom, maslom a všetkým materiálom, ktorý bol k dispozícii. Po invázii mu Stalin pomohol tým, že mu zanechal obrovské bohatstvo vojenských tovarov a výrobnú silu a – čo je najväčšia hanba – 10 miliónov ľudí.

Aj napriek konečnému víťazstvu dejiny Stalinovi nikdy neodpustia, že zlyhal v príprave na vojnu. On má na svedomí zbytočné miliónové škody a bezhraničné ľudské utrpenie. Prečo neevakuovali obyvateľov Leningradu? Tento „omyl" sa pri oslavných výkrikoch prehliadal, hoci do mája 1943, počas troch za sebou nasledujúcich zím strašného obkľúčenia viac než 1 300 000 ľudí zomrelo od hladu a zimy a tí, ktorí prežili, boli do konca svojho života poznačení utrpením. Leningrad bol nechránené mesto. Prípravy na záchranu obyvateľov sa mali urobiť omnoho skôr, ale nezačali sa ani po vypuknutí vojny. Zodpovednosť za strašné utrpenie Leningradu sa týka najmä dvoch členov politbyra – Vorošilova, vtedajšieho veliteľa Leningradského frontu, a Ždanova, najvyššieho vládcu Leningradskej oblasti.

To isté možno povedať aj o nešťastných obyvateľoch, ktorí v Kyjeve, Odese, Sevastopole a stovkách iných centier (aj v mojom rodisku) padli do zajatia. Mojich rodičov, spolu s Klavou, manželkou môjho brata, a jej malým dieťaťom zajali v Dnepropetrovsku. Len železná vôľa posilňovaná kresťanskou vierou umožnila mojej krehkej mame prežiť toto strašné

obdobie. Nemci ju hnali z miesta na miesto a nakoniec uväznili v špinavom koncentračnom tábore. Klava a ona zostali nažive – či aj môj otec, to neviem.

Sú milióny takých otcov, matiek a detí v Rusku, ktorí platili svojimi životmi a nevýslovnými bolesťami za zločinecký „omyl" Kremľa. Keď sa konečne začala evakuácia, nový sovietsky systém triednej privilegovanosti sa prejavil najohavnejším spôsobom. „Nenahraditeľní", t. j. vedúci byrokrati, stranícki predstavitelia, odborárski funkcionári a policajti, ktorí tvorili vládny aparát, smeli odcestovať ako prví a užívať si pohodlné cestovanie. Bežným smrteľníkom dovolili len dva kufre, všetko ostatné museli zanechať, zatiaľ čo vedúci „aristokrati" si mohli zobrať i nábytok. Špecialisti a iní potrební robotníci pre evakuované podniky odchádzali tiež, ale väčšinou museli opustiť svoje rodiny – transportovali ich spolu s výrobnými zariadeniami. Zvýhodňovaní si však zobrali svojich skutočných i údajných príbuzných až do tretieho kolena.

Opakujem: najväčšie alibi pre pakt s nacistami – získanie času je mýtus, rozprávka a cynické propagandistické klamstvo.

4 Bolo potrebných niekoľko mesiacov priamej skúsenosti s nemeckou brutalitou na prekonanie *morálneho odzbrojenia* ruského národa. Po dvoch rokoch postoja k Hitlerovi ako priateľovi Ruska a mieru bolo sa treba znova naučiť nenávidieť k nacistov. Neslobodno zabudnúť, že v prvých týždňoch celé divízie Červenej armády padli do rúk nepriateľovi takmer bez boja.

Keby sa Nemci boli správali ako ľudia a prejavili šikovný politický cit, mohli sa vyhnúť nemilosrdnej partizánskej vojne, ktorá ich zaťažovala celé dni a noci. Namiesto toho fanatická rasová posadnutosť ich viedla k zabíjaniu, trýzneniu, páleniu, krádežiam a zotročovaniu. Po prežití kolektivizácie, ktorú väčšina roľníkov nenávidela, okupanti opäť prinášali neznesiteľné násilie. Namiesto obávaného NKVD Nemci nasadili ich obávané gestapo. Tým uľahčili Stalinovi prácu a sami vyvolali proti sebe nenávisť väčšiny národa, na fronte i v zázemí. Sami tak dali Kremľu do rúk materiál na roznietenie plameňa národnej nenávisti k votrelcom.

Zajatci, ktorým sa podarilo utiecť, šírili správy o krvavých zločinoch Nemcov a ich obrovskej hlúposti. Nacistickí barbari zaobchádzali so všetkými Slovanmi, akoby ani neboli ľudia. Z vlastnej skúsenosti viem, že nenávisť k Nemcom prekonala i hnev proti nášmu vlastnému režimu. Hitlerovým bandám sa podarilo zapáliť ruský patriotizmus účinnejšie než nové vojnové výzvy z Kremľa. Keby sme sa ocitli vo vojne s demokratickou, ľudskou a osvietenou krajinou, ktorá by prinášala slobodu a nezávis-

losť v rámci rodiny slobodných národov, všetko by bolo bývalo inak. Takto však zostávala len voľba medzi už známou vlastnou a cudzou tyraniou. Skutočnosť, že sme dali prednosť vlastným reťaziam, je sotva dôvod na zvláštnu hrdosť kremeľských diktátorov.

Vo svojej propagande v armáde a medzi obyvateľstvom Kremeľ poukazoval na to, že agresor má v úmysle opäť zaviesť kapitalizmus a panstvo veľkostatkárov. To bol účinný prostriedok a skutočne vytvoril základ, na ktorom sa mohli zjednotiť vláda i národ. Odhliadnuc od mizivej menšiny si Rusi už vôbec neželali návrat k starým poriadkom pod žiadnou zásterkou, bez ohľadu na to, ako silne a úprimne nenávideli politický a hospodársky despotizmus sovietskeho systému. Takmer štvrťstoročná protikapitalistická výchova a propaganda zapustili v ruskej duši hlboké korene. No milióny ľudí, ktorí na bojiskách a ako partizáni bojovali proti nacistom, snívali o novom Rusku bez diktatúry jedinej strany a jediného vodcu, ktoré sa zrodí z popola tohto masakra. Kým trvala vojna proti nám, vláda podporovala túto ilúziu najmä v okupovaných oblastiach. V našich novinách pokojne a bez komentára publikovali *Atlantickú chartu* a *Štyri slobody* prezidenta Roosevelta a aj to nám dávalo novú nádej. V obsadených oblastiach boli tieto dokumenty propagandisticky využité do krajnosti, aby partizáni nadobudli istotu, že bojujú za nové a nie za staré Rusko, ktoré ich svojím terorom a diktatúrou jedinej strany podviedlo a sklamalo. Vo svojom utrpení a zúfalstve boli ľudia ochotní považovať túto agitačnú dymovú clonu za kadidlo slobody.

Vláda i národ bojovali za tú istú krajinu, ale ich nádeje a úmysly boli od seba také vzdialené ako severný a južný pól. Hlavným zámerom vlády bolo zachrániť seba a svoj systém pre ďalší rozvoj komunistického dobrodružstva doma i v zahraničí, ale národ povzbudzovala nefalšovaná láska k otčine a nádej na najelementárnejšie politické a hospodárske slobody.

Niektorí romantickí autori vykresľujú partizánske hnutie a politiku „spálenej krajiny" ako spontánne fenomény. V skutočnosti ich starostlivo naplánovala a kontrolovala Moskva. V rozhlasovom príhovore z 3. júla 1941 Stalin povedal:

„V oblastiach obsadených nepriateľom musíme vytvárať partizánske oddiely, jazdecké i pešie. Musíme vytvárať diverzné skupiny zamerané na boj proti jednotkám nepriateľských armád, rozšíriť čo najviac partizánsku vojnu, aby bolo možné vyhadzovať do vzduchu mosty a cesty, poškodzovať telefónne a telegrafné spojenia, podpaľovať lesy, sklady a suroviny. V stratených oblastiach musíme vytvoriť nepriateľovi a jeho pomocníkom neznesiteľné životné podmienky, prenasledovať a ničiť ich na každom kroku a podkopávať každú ich činnosť."

Rovnako žiadal pri ústupe „bezpodmienečne zničiť" všetok cenný majetok, ktorý sa nedá odviezť. Teraz už nie je žiadnym tajomstvom, že mnohí roľníci a občania sa tejto politike prudko a často i krvavo vzopreli. Hodnoty ničila hlavne armáda a nie civilisti.

Štáb partizánskeho odporu bol v hlavnom meste. Tajomník bieloruského ústredného výboru strany súdruh Ponomarenko bol hlavným veliteľom partizánskej vojny v Bielorusku. Ukrajinské hnutie odporu viedol Demjan Korotčenko, tajomník ukrajinského ústredného výboru strany. V pobaltských krajinách túto úlohu prevzal súdruh Lacis. Tí všetci boli dlhoročnými straníckymi vodcami, aj keď neskôr propaganda vyzdvihovala neznámych ľudí, ktorí sa preslávili v práve prebiehajúcich bojoch. Bolo naplánované, že niektoré jednotky Červenej armády zostanú v nemeckom zázemí. S nimi sa počítalo ako s centrami partizánskeho hnutia. Vojaci, ktorí sa oddelili od svojich jednotiek spontánne vstupovali do partizánskych oddielov. Mnohé tisíce nestraníckych štátnych úradníkov, straníckych aktivistov a ďalších, ktorí boli odrezaní za frontovou líniou a vedeli, že v rukách nacistov ich čaká trýznenie a smrť, tiež posilňovali rady hnutia odporu. Toto všetko zapríčinili Nemci svojou politikou „bezohľadnej tvrdosti".

Ďalšia črta organizovaného odporu sa nikde neuvádza. Ide o funkcionárov NKVD, úmyselne ponechaných v obsadených oblastiach, aby v nemeckom zázemí sledovali sovietskych občanov. Desaťtisíce sovietskych mužov a žien na základe ich hlásení neskôr popravili a státisíce odsúdili na nútené práce. Agenti NKVD vstupovali aj do partizánskeho hnutia, aby aj počas nemeckej okupácie zostal účinný známy sovietsky systém špicľovania vlastného národa. Rodiny tých, ktorých ponechali v nemeckom zázemí na špeciálne úlohy, boli evakuované na sovietske územie a slúžili ako rukojemníci, aby bola garantovaná vernosť agentov.

Nebolo absolútnym pravidlom, že obyvateľstvo obsadených oblastí bolo partizánom vždy priateľsky naklonené. Napríklad v pobaltských krajinách značná časť obyvateľstva – pravdepodobne väčšina – považovala Nemcov za osloboditeľov od nenávideného sovietskeho jarma. Partizánom tu sťažovali situáciu nielen nemecké jednotky, ale aj civilisti. Dokonca aj v samotnom Rusku – najmä v donskej a kubáňskej oblasti, kde kolektivizácia a hladomor zúrili najohavnejšie – nedosiahlo partizánske hnutie väčší význam a často narážalo na zdržanlivý postoj obyvateľstva.

Stará nenávisť k Stalinovi sa často tragicky prejavila aj na Ukrajine. Situácia tu bola taká komplikovaná, že len jej opis by si vyžiadal dlhú samostatnú kapitolu. Existovalo tu jednoznačne pronemecké hnutie, ktoré viedli emigranti, už dávno na túto úlohu vyškolení a pripravení. Bolo tu aj

obrovské národné hnutie, nepriateľsky zamerané tak proti nacistom, ako aj proti sovietom. Mnohé oslavované partizánske činy v tejto veľkej oblasti boli inšpirované rovnako nenávisťou k Stalinovi ako k Hitlerovi. Dokonca i tí, ktorí verne spolupracovali s Moskvou a prijímali príkazy od Korotčenka, boli ovplyvnení ilúziou o skutočnej autonómii, o „novom poriadku" pre Ukrajinu, keď raz vyženú nepriateľov. A napokon boli tu partizánske oddiely s jasným separatistickým programom, ktoré chceli vytvoriť úplne nezávislú a suverénnu Ukrajinu.

Podzemný odpor sa zaslúžene dostane do ruských análov. Dokázal odvahu a húževnatosť nášho národa, jeho hlboko zakorenenú lásku k vlastnej krajine a veľkú odvahu v čase nešťastia. Ale prezentovať toto všetko ako nádherný dôkaz obľúbenosti stalinského despotizmu, ako bolo v móde u mnohých naivných v zahraničí, je rovnako škodlivé ako bláznivé. Kvôli pravde treba povedať, že pozoruhodnú úlohu v nepriateľskom zázemí zohrali špeciálne jednotky vojska NKVD, vycvičené a vyzbrojené na vedenie partizánskej vojny. Za nemeckú frontovú líniu boli nepretržite vysielaní výsadkári osobitne vyškolení na sabotážnu činnosť.

Osemnásteho septembra vláda rozhodla o všeobecnom vojenskom výcviku všetkých mužov vo veku 18 a 50 rokov, dovtedy neodvedených. V tom čase bola pre aktívnu vojenskú službu veková hranica 56 rokov a pre pomocnú službu 58 rokov. Prakticky každý práceschopný muž, bez ohľadu na vek a zdravotný stav, musel sa na konci pracovného dňa prihlásiť na takýto tréning, ktorý vo väčšine prípadov trval dvanásť hodín. Na námestiach a uliciach Moskvy cvičili s palicami unavení muži s hlboko vpadnutými očami, napoly vyhladovaní a nedostatočne oblečení. S jednou či dvoma puškami na jednotku sa školili v streľbe. Ani dážď, ani veľké blato nepripúšťali výnimku. Časťou takéhoto výcviku bol práve pochod a plazenie sa v bahne a snehu.

Romantici môžu tento dril ponímať ako ďalší dôkaz bojového nadšenia. Skutočnosť je však menej povznášajúca. Školenie bolo povinné a neúčasť revolučné tribunály NKVD trestali ako dezerciu. Napokon, ak by bol svet poznal podstatu disciplíny v Červenej armáde dosiahnutej najmä prostredníctvom trestov – napríklad v akom rozsahu boli vynášané rozsudky smrti bez vyšetrovania aj za nepatrné prehrešky – o tejto záležitosti by sa písalo menej heroicky a s menšou fantáziou. Je pravda, že ruskí vojaci vykonávali hrdinské činy, udržali svoje postavenia aj v beznádejných situáciách, obetovali svoje životy na záchranu vlasti, národa, svojich spolubojovníkov. Stalinovi poddaní bojovali proti Hitlerovi rovnako udatne ako nevoľníci za Alexandra I. proti Napoleonovi. Kto by však chcel urobiť z našej vrodenej odvahy, odhodlanosti na boj i smrť, zvláštnu vlastnosť

odrážajúcu slávu sovietskeho totalitného režimu, buď je sám blázon, alebo iných považuje za bláznov.

Kvôli pravde treba spomenúť, čo v zahraničí nie je známe, že za frontovou líniou v tyle Červenej armády pôsobili špeciálne jednotky blokujúce ústup. Boli to jednotky „vládnej bezpečnosti" zložené z príslušníkov NKVD, ktoré pracovali ruka v ruke s politickým vedením armády. Ich úlohou bolo zadržiavať vojakov utekajúcich z boja, a tak zabrániť ustupovaniu, ktoré nebolo nariadené. Mali právo zastreliť každého, kto bez dovolenia, bez ohľadu na dôvod, opustil svoj oddiel, a neváhali ho aj realizovať. Zajatých vojakov však väčšinou odovzdávali vojenským súdom.

Čoskoro sme si zvykli na autá plné dezertérov, ktorých čekisti odvážali z väzení, pravdepodobne na nejaké tajné miesta, kde ich popravovali. Hlavy mali vyholené, tváre sivé – boli to úbohé, trasúce sa bytosti v roztrhaných uniformách. Zo spoľahlivých zdrojov viem, že počty dezercií boli prekvapujúco vysoké.

Dá sa to vysvetliť tým, že na fronte boli milióny nepripravených mužov – mimoriadne mobilizovaných a posielaných do boja bez dostatočnej prípravy. Takto sa prejavil ich prirodzený strach a pud sebazáchovy. Naši jednoduchí roľníci si uvedomovali nebezpečenstvá, s ktorými sa stretali v živote, ktorým rozumeli, ale hrôza z moderných tankov, plameňometov a bombardovania ochromila mnohých, skôr než si na to mohli zvyknúť. Nedostatok vhodných zbraní, ktorými by mohli klásť účinný odpor nepriateľskej technike, ich donútil bojovať proti tankom „Molotovovými koktailmi" a nie protitankovými strelami, čo nalomilo odvahu mnohých regrútov. Vláda považovala tieto plody svojich neospravedlniteľných chýb jednoducho za zbabelosť. Keďže sama pohŕdala ľudským životom, netrápila sa tým a proti nemeckému kovu postavila ruské mäso a proti nemeckému benzínu ruskú krv.

Strašné čísla sovietskych strát sa uvádzajú ako mnohomiliónový dôkaz nášho heroizmu – ale nie menej výrečne hovoria o neschopnosti a brutalite Kremľa.

5 Evakuácia Moskvy sa začala v auguste 1941 a trvala hlboko do roku 1942, keď už bolo nebezpečenstvo pre hlavné mesto jednoznačne a definitívne zažehnané. Asi mesiac predtým ako som nastúpil do Červenej armády, zamestnával som sa likvidáciou našej fabriky a pripravoval som prepravu strojového zariadenia na Ural.

Keď zosilneli letecké nálety nacistov, časť obyvateľov začala spontánne opúšťať mesto, čo optimisti a horúce hlavy s veľkým krikom označovali za zbabelosť a útek. Ale čoskoro, keď boli zničené železnice a cesty okolo

hlavného mesta, sme ľutovali, že túto „zbabelosť a útek" od samého začiatku neorganizovali mestské orgány.

Našim napoly vyhladovaným mužom a ženám dalo veľa úmornej práce demontovať konštrukcie ťažkých strojov, aby ich mohli odviezť preč. Ešte ťažšie bolo vedomie, že demontujeme a ničíme niečo, čo sme zaplatili obrovskými obeťami a čo sa nám stalo drahým symbolom tak dlho odsúvaného priemyselného blahobytu. Pracovali sme plný smútku a beznádeje. Ani ten najzarytejší nepriateľ sovietskeho režimu by si nebol pomyslel, že už šesť týždňov po vypuknutí vojny bude nevyhnutné evakuovať hlavné mesto krajiny.

Obvyklý pracovný ruch v našej fabrike doznieval. Život pomaly vyhasínal a zdalo sa, že zomrel. Naši inak priateľskí robotníci prežívali dni v ťažkom mlčaní. Dúfali sme, že očakávané hrozby nebezpečenstva sú prehnané. Keď sme dostali z nášho komisariátu príkaz zastaviť demontáž, zdalo sa nám, že tieto nádeje sa splnia. Avšak ešte počas najväčšieho nadšenia príkaz odvolali a dostali sme pokyn urýchliť evakuáciu.

Bol vybratý určitý počet špecializovaných robotníkov, ktorí mali odísť spolu so zariadeniami na východ, ostatných prepustili s dvojtýždňovou mzdou. To isté sa dialo vo všetkých podnikoch v Moskve. Ku strachu z leteckých náletov, k nedostatku potravín, zo zimy a prerušenia zásobovania elektrinou a vodou sa pridružil ešte strach z nezamestnanosti.

Hoci nacisti pred mesiacom nemohli dobyť predmestia Moskvy, nálada v hlavnom meste koncom augusta sa blížila k nálade prekliateho mesta. Vyšší úradníci poslali svoje rodiny aj s celým hnuteľným majetkom autami, vlakmi i lietadlami do Sverdlovska a iných uralských miest. Stovky našich vodcov bývali vo svojich úradoch a mali pripravené kufre i vládne autá na okamžitý útek. Pracovali sme celý deň, potom nasledoval celý večer cvičenia a po nociach sme odstraňovali následky bombardovania.

Zodpovedný personál bol pod vojenskou správou, rovnako ako vo všetkých priemyselných podnikoch hlavného mesta. Po celé týždne som nešiel domov, jedol i spal som na svojom pracovisku. Nikdy nezabudnem na obraz hrôzy i hrdinstva, keď sme zotrvávali pri strojoch a na svojich postoch, zatiaľ čo okolo nás padali bomby a granáty, zavýjali nad nami nemecké lietadlá a ženy i deti v našich dielňach hysterický plakali. Bola to skúška nervov, v ktorej ruský národ preukázal obdivuhodnú silu.

S pocitom úľavy, že som zaujal správne miesto v radoch bojujúcich, som vstúpil do Červenej armády. Začiatkom septembra ma odvodová komisia pozvala na prehliadku. Pretože od zrušenia môjho prihlásenia sa za dobrovoľníka uplynulo veľa času, Jegorov a Manturov vyškrtli moje meno zo zoznamu „nenahraditeľných". Zdravotná prehliadka trvala celé dve mi-

núty. Poslali ma do Bolševa, asi dvadsať kilometrov od Moskvy, do Inštitútu vojnového inžinierstva a slúžil som v hodnosti kapitána, teda v hodnosti, ktorú som už mal. Priradili ma k zvláštnej divízii, v ktorej vzdelávali dôstojníkov na vyššie posty. Spolu so stovkou iných inžinierov rôzneho zamerania som sa zúčastňoval na kurzoch vojenského inžinierstva, ako aj na dôkladnom bojovom výcviku.

Keďže Bolševo ležalo tak blízko pri hlavnom meste, neboli sme s Irinou od seba odlúčení.

XXIII.
Panika v Moskve

1 V Bolševe ma vymenovali za straníckeho organizátora, a teda stal som sa politickým komisárom mojich dôstojníkov. Vo všetkých vojenských záležitostiach som, prirodzene, dostával rozkazy od plukovníka Varvarkina a jeho spolupracovníkov. Tragédia narastajúceho utrpenia našej krajiny nás všetkých zbližovala. Kurzy navštevovalo veľa mládencov mladších ako dvadsať rokov, ale moje oddelenie sa skladalo zo zrelých mužov, ktorí dlhými a tvrdými skúsenosťami v priemysle a politike Ruska sa stali imúnnymi proti ilúziám. Robil som všetko, čo som mohol, aby som mojim súdruhom uľahčil ich osud.

V srdci som bol presvedčeným nepriateľom vlády. Nenávidel som jej brutalitu a dôkazy jej neschopnosti, ktoré sa okolo nás vŕšili a túto nenávisť len zosilňovali. Stalinov obchod s Hitlerom – tento „realizmus" s následkami – bol pri spätnom pohľade taký zahanbujúci, že i stalinskí fanatici na to spomínali s bolesťou. Ale miloval som svoju otčinu a pociťoval som hlboký súcit s mojím národom. Poznal som mnohých, ktorí to znášali rovnako ťažko. Bez výnimky sme boli ochotní zomrieť pre ruské víťazstvo.

Školenie v Bolševe by nebolo hodné ani treťotriedneho národa, nehovoriac o veľmoci po dvoch desaťročiach industrializácie. Nástroje, ktoré sme mali k dispozícii na stavbu mostov, betónovanie výrobných hál a letísk boli veľmi primitívne, prakticky zahŕňali len sekery a lopaty. Kam sa podela tá vysoká technika, o ktorej sa stále a toľko hovorilo? Na túto tému som počul mnohé ironické poznámky i otvorené nadávky.

„Toto zariadenie na odstrel dynamitom," povedal nám otvorene školiaci dôstojník, „si treba uctievať ako národné dedičstvo. Pochádza z dávnej minulosti."

„Nepostrieľajú nás Nemci ako jarabice, kým postavíme taký ťažkopádny pontónový most?" súkromne som sa opýtal prednášajúceho po hodine.

„Bohužiaľ, je to tak, súdruh Kravčenko," povzdychol si dôstojník-inštruktor, „ale to je jediná výzbroj, ktorú máme."

Okrem niekoľkých výnimiek boli inštruktori, bohužiaľ, rovnako primitívni ako vybavenie, s ktorým sme pracovali. Nadporučík prednášajúci o stavbe ciest mal možnosť mnohému sa priučiť od každého predáka s praxou v tejto oblasti. On však bol zarytý komunista a takmer všetok čas venoval spomienkam na svoje hrdinské činy v občianskej vojne. Dôstojníci navyše strávili veľa času čítaním a diskutovaním o vybraných spisoch Lenina a Stalina. Samozrejme, nebolo možné od nás očakávať, že dokážeme správne uložiť míny a stavať mosty, bez náležitých vedomostí zo stalinského falšovania leninizmu.

Napriek rôznym ťažkostiam sme študovali usilovne a oddane. Všetci sme boli hlboko presvedčení o dôležitosti nášho vzdelávania. Vedeli sme, že čoskoro budeme zodpovedať za životy vojakov pod naším velením a riešiť ťažké vojenské problémy. Vďaka môjmu postaveniu straníckeho organizátora som bol v stálom služobnom spojení nielen s našimi technicko-inžinierskymi jednotkami, ale aj s hlavným mestom. Spolu s vedúcimi dôstojníkmi som sa zúčastňoval na všetkých zasadaniach nášho straníckeho výboru. Počúvali sme pesimistické dôverné správy, čo nás umáralo viac než nestraníckych dôstojníkov.

Často som bol v Moskve, a preto som poznal rastúce zúfalstvo v hlavnom meste. Keď sa evakuácia rozšírila a Nemci sa priblížili, nastal zmätok a znepokojenie. S narastajúcim znepokojením zosilnel teror polície. Bol to začarovaný kruh, ktorý nevyhnutne viedol k panike a rabovaniu, čo sa veľmi starostlivo zatajovalo pred vonkajším svetom.

Koncom septembra strach a neporiadok sa stupňovali, až hrozila vzbura. Uprednostňovanie pri evakuácii privádzalo bežných Moskovčanov do zúrivosti. Prvýkrát po dvadsiatich rokoch som počul otvorené nadávky na funkcionárov. Každý úrad vypracúval zoznamy osôb, oprávnených použiť vlak do Kujbyševa, Sverdlovska a iných útočísk. Teoreticky mali oprávnenie získať len tzv. nenahraditeľní, ale v skutočnosti rozhodovali známosti a politické privilégiá. Paraziti politickej moci si nárokovali miesto pre ich nábytok, garderóby, pre milenky a ich príbuzných, zatiaľ čo tisíce úbohých rodín s batôžkami a kuframi nocovali na nádražiach, v chabej nádeji, že azda sa im podarí zmocniť sa miesta na sedenie alebo aspoň státie v niektorom vlaku, smerujúcom na východ. Šťastní boli Moskovčania s úradným cestovným povolením. Tisíce iných utekali peši.

Utečencov na nádražiach s každým dňom pribúdalo, boli čoraz vystrašenejší a hlučnejší. Ich strach nakazil celé mesto. Zúčastňoval som sa na zasadaniach, kde sa debatovalo o tejto otázke. Keby bolo išlo o dobytok, hovorili by sme aspoň o krmive na dlhú cestu. V tomto prípade však nikomu ani len na um nezišlo zaoberať sa otázkou starostlivosti o utečencov – v akom stave sa dostanú na miesta určenia a ako tam prežijú.

Keď masa utečencov na nádražiach neúnosne narástla, úrady – aby ju udržali na uzde – sa rozhodli použiť na prevoz ľudí dobytčie a uholné vozne, prípadne vozne z metra. Bez akéhokoľvek vyčistenia či dezinfikácie napchali do nich sovietskych občanov a poslali ich na dlhú a ťažkú cestu. Evakuáciu sprevádzali slzy a hystéria, strácali sa deti, rodiny boli rozdelené a ľudia nútení vzdať sa cenného vlastníctva. Všeobecný chaos ešte zhoršovali letecké útoky nacistických bombardérov, pretože nádražia boli ich obľúbenými cieľmi.

Medzitým, ako výsmech masám utečencov, prúdili z Moskvy celé karavány štátnych motorových vozidiel naložené rodinami a zariadením z bytov elity. Hlboká priepasť medzi triedami na tomto bláznivom pozadí vojny a nebezpečenstva pôsobila ešte ohavnejšie.

V prvom októbrovom týždni hlavné mesto skolabovalo. Električky a autobusy premávali len občas a náhodne. Obchody boli väčšinou prázdne, ale vyhladovaní obyvatelia napriek tomu vyčkávali v radoch. Hoci Irina mala viac peňazí a lepšie kontakty než väčšina ľudí, často trpela hladom. V domoch a úradoch sa nekúrilo, zásobovanie vodou či elektrinou bolo neisté a fungovalo len občas.

Dňom i nocou stúpal dym z komínov NKVD, Najvyššieho súdu, Komisariátu pre zahraničné veci a rôznych iných inštitúcií a straníckych ústredí. Naši vodcovia usilovne ničili dokumenty a zahladzovali dôkazy ich oficiálnych zločinov. Vládni úradníci dostali zrejme inštrukcie zhora. Popol zo spáleného papiera natmavo farbil prvý sneh.

V noci a v úplnej tajnosti čekisti odviezli sarkofág s Leninovým zabalzamovaným telom z jeho mauzólea na Červenom námestí. V špeciálnom aute ho previezli do mesta Ťumen na Sibíri, kde zostal do konca vojny a potom ešte ďalšie takmer štyri roky. Najcennejšie predmety z Kremľa a moskovských múzeí previezli do vnútrozemia krajiny. Bombardovanie Moskvy bolo zo dňa na deň silnejšie a strašnejšie, ale predsa nie také zničujúce, ako sme očakávali.

Dvanásteho októbra Nemci zhadzovali letáky nad oblasťou Bolševo. Viedol som jednotku overených komunistických dôstojníkov, ktorí ich museli zozbierať. Samozrejme, mali sme zakázané ich čítať. Každý, u koho našli takýto leták, bol okamžite zatknutý. Ale pri tejto práci sme sa tajne usilovali rozlúštiť ich obsah. Neurobili na nás žiadny dojem, ibaže sme nepriateľom ešte viac pohŕdali. Nemecká propaganda sa mi zdala mimoriadne neohrabaná. Jej arogancia bola odporná a dopúšťala sa chyby tým, že našu lásku k vlasti si zamieňala s láskou k Stalinovi.

V tú istú noc bol poplach. Do pol hodiny museli tri batalióny našich mladých polovycvičených dôstojníkov s plným bojovým výstrojom od-

pochodovať do západných predmestí Moskvy. Po 48 hodinách sa vrátila asi jedna tretina z nich, skrvavená, premrznutá, hladná a deprimovaná. Ostatných sme už nikdy neuvideli. Väčšina týchto mládencov boli fanatickí komsomolci a tiahli do boja s bojovým pokrikom: „Za Stalina! Za stranu!"

Od trinásteho októbra sme ležiac v snehu v lesoch okolo Bolševa strážili úsek medzi prístupovými cestami k hlavnému mestu, v ktorom sa očakával výsadok nemeckých parašutistov. Ešte som nosil letnú spodnú bielizeň, tenkú plátennú obuv, letnú čapicu a ošúchaný vojenský plášť – pričom teploty klesali už hlboko pod nulu. Moja výzbroj sa skladala z cvičnej pušky a troch nábojov. Hoci sme všetci boli dôstojníci, len niektorí boli lepšie vystrojení proti zime a len tí najšťastnejší disponovali piatimi nábojmi. Munícia sľúbená hlavným veliteľstvom nedorazila. Pravdaže, mnohí z nás mali so sebou teplé civilné oblečenie, ja som mal napríklad v kufri pár dobrých topánok, vlnenú spodnú bielizeň a iné veci. Ale mali sme prísne zakázané nosiť niečo iné ako vojenské oblečenie. Tak sme teda mrzli a trpeli na slávu vojenskej hlúposti.

Oné dni a noci v snehu, počas ktorých mnohí z mojich súdruhov omrzli alebo ochoreli, zostanú navždy v mojej pamäti. Horší než nedostatok vhodného oblečenia, výzbroje a munície bol pohľad na kolóny áut plných parazitov a ich majetku, utekajúcich z Moskvy. Jeden dôstojník, ktorý sa krčil vedľa mňa v zasneženej priekope, zakričal: „Ak uvidím ešte jedno auto s funkcionármi, tak tých sukiných synov prederavím."

„Radšej si ušetri svoje tri guľky na Nemcov," povedal som.

Keď sme raz v noci pochodovali z Bolševa naspäť, unavení, hladní a premrznutí, spievali sme jednu z predpísaných piesní:

Do boja za otčinu!
Do boja za Stalina!
Drahá je nám bojová sláva,
naše dobré kone dupocú kopytami,
keď tiahneme proti Stalinovým nepriateľom...

V takýchto okamihoch som necítil veľa lásky k Stalinovi. Nie kopytá koní, ale zaplátané topánky dupotali po zamrznutej pôde. Ale spieval som spolu s inými. Slová našich bojových piesní a pocity v našich srdciach neboli vždy v súlade.

Večer 15. októbra dve jednotky kvalifikovaných inžinierov odvelili v rámci tajnej misie do Moskvy. Mne, v pozícii straníckeho organizátora, ich úlohu oznámili ako štátne tajomstvo. Museli sa stretnúť s inými skupinami, najmä inžinierskymi jednotkami NKVD. Ich úlohou bolo pripraviť nálože na likvidáciu Moskvy. Výbušniny boli uložené v moskovskom metre, v hlavných budovách Kremľa, v elektrárňach, vo vodných nádržiach,

na nádražiach, v múzeách, divadlách, najdôležitejších vládnych budovách a pevnostiach. Všetko bolo pripravené na „spálenie" hlavného mesta. Za nepriateľský vstup do mesta mala byť zaplatená vysoká daň nemeckých životov a ešte vyššia daň ruskej krvi. Míny boli odstránené až v lete 1942.

Ráno 16. októbra ma plukovník Varvarkin poslal do Moskvy. Mesto už ovládla úplná panika. Šírili sa tie najbláznivejšie chýry. Hovorilo sa, že v Kremli sa uskutočnil štátny puč, Stalin je zatknutý a že Nemci sú už vo Fili na okraji mesta. Zmätení ľudia boli presvedčení, že na Červenom námestí videli nemecké parašutistické jednotky. Hovorili, že Nemci v uniformách Červenej armády sú už medzi nami. Dav sa presúval z ulice do ulice a znova naspäť, v náhlych vlnách paniky.

Začalo sa násilie a plienenie. V obchodoch i obchodných domoch rabovala pobláznená masa. Šíril sa dojem, že už neexistuje žiadna vláda. Milióny Moskovčanov boli bez stravy, paliva, ponechané svojmu osudu. Poriadok sa zrútil.

V Savoji, Metropole a iných veľkých hoteloch a reštauráciách si vystresované ženy i obyčajné prostitútky údajne užívali s vysokými funkcionármi, ktorí ešte neopustili mesto. Víno a vodka tiekli potokmi. Možno tieto oslavy neboli až takými orgiami, ako sa hovorilo, ale aj tieto nadsadené historky svedčili o rúcajúcom sa poriadku...

To, že aspoň niektoré z týchto chýrov zodpovedali pravde, mi neskôr potvrdili. Napríklad v centrále Sovnarkomu na bulvári Sadovaja-Karetnaja vysokí úradníci zhromaždili mladšie zamestnankyne na pitku trvajúcu dlhé hodiny. V stovke iných vládnych úradov a súkromných bytov sa ľudia správali tak, akoby sa blížil koniec sveta. Letecké nálety a chýry vystupňovali paniku do zbláznenia.

V noci sa mi podarilo vrátiť sa späť do Bolševa. Našiel som tam rozjarený hulákajúci dav, ktorý sa premával po našej budove. Plienenie začalo hneď po mojom odchode a trvalo už celé hodiny. K obyvateľom sa rýchlo pridali roľníci zo susedných dedín. Naši velitelia zmizli. Ihneď po vlámaní sa do vojenských skladov sa k plieniacej mase pripojili aj mnohí dôstojníci, aby si ukoristili teplé oblečenie. Húfy rabujúcich kradli vlnené deky, ľanové plachty, uniformy, obuv, potraviny a všetko, čo nebolo priklincované. Budovy vyzerali ako po boji, sneh okolo bol udupaný a posiaty postrácanými predmetmi.

Podarilo sa mi rýchlo nájsť plukovníka Varvarkina. Správy ho evidentne ranili, vyzeral bezmocne. Moju informáciu počúval znechutene. Určite sa v ňom odrážala i panika v hlavnom meste. Plukovník Varvarkin veril, že Bolševo bude aj tak evakuované. A tak možno bolo lepšie, že zásoby vyplienil naši vlastní ľudia, akoby ostali nacistom. Okolo polnoci sa

vrátil spolu s ďalšími dôstojníkmi, rabujúci zmizli a disciplína sa zdanlivo obnovila. Čoskoro sme sa opäť v lese krčili v snehu a veľmi dobre sme si uvedomovali, že nemáme ani silu, ani vieru zastaviť žiadneho Nemca, keby sa tu aj nejaký ukázal.

Zatiaľ čo zúfalí muži, ženy a deti sa tlačili v uliciach Moskvy a obliehali nádražia, 17. októbra rozzúrená luza opäť vyrazila hľadať potraviny v obchodných domoch, na trhoviskách a obchodoch. Polícia sa prizerala bez toho, aby zasiahla. Mäsokombinát Mikojan bol vyplienený do posledného gramu mäsa, salámy i konzervy. Vyhladované tlupy ponechané svojmu osudu zaútočili na továreň na sladkosti neďaleko Majakovského námestia a rozdelili si tony cukríkov, cukru, masla a iných surovín. Vyrabovali aj tucty iných obchodov.

Neporiadky trvali celý deň a ešte aj 18. októbra. Tisíce komunistov, ktorí sa domnievali, že sú obkľúčení v stratenom meste, ničili svoje stranícke legitimácie, politickú literatúru i obrazy Stalina a iných vodcov. Potvrdila sa mi ešte jedna informácia, ktorú som stokrát počul od zodpovedných ľudí, že *Nemci v tých dňoch mohli Moskvu obsadiť bez boja. Stačili by im na to dve alebo tri divízie parašutistov.*

Rýchlo zorganizované robotnícke oddiely boli nevycvičené a nedostatočne vyzbrojené, orgány správy mesta boli ochromené. Prvé nemecké tanky dosiahli Chimki a narazili len na slabý odpor. Prečo sa však opäť stiahli zostáva tajomstvom, ktoré by mohli objasniť len sami Nemci. Pravdepodobne precenili obranu Moskvy a rozhodli sa vyčkať do jari a na ďalšie posily. Ešte pravdepodobnejšie je, že slabú obranu považovali za nejakú pekelnú ruskú pascu. Jedno je však isté, že neodhadli skutočný stav, teda že hlavné mesto bolo prakticky bez obrany a psychologicky už kapitulovalo.

Od devätnásteho októbra sa situácia zlepšovala. Dorazili prvé jednotky zo Sibíri a z Ďalekého východu. Polícia a NKVD sa prebudili z letargie. V tento deň Stalin vydal výnos, ktorý osobne podpísal. Bol zameraný na úradníctvo a okamžite vstúpil do platnosti, hoci ho zverejnili až o dva dni. Už len z tónu tohto dokumentu je jasné, že v Moskve prevládol úplný chaos a rozklad každého organizovaného odporu.

„Aby sa zaistila obrana Moskvy, treba zázemie posilniť novými jednotkami a urobiť rázny koniec rozkladnej činnosti špiónov, zradcov a iných agentov nemeckého fašizmu..." Takto sa začínal výnos. Potom vyžadoval prísne a exemplárne tresty pre všetkých možných ľudí: „Provokatérov, špiónov a iných agentov nepriateľa, ktorí porušovali zákon a poriadok, musia na mieste zastreliť."

Generálovi Sinilovovi, veliteľovi Moskvy, bol adresovaný rozkaz, ktorý doslovne hovoril: „K dispozícii sú jednotky vnútornej obrany NKVD,

milície a dobrovoľné robotnícke oddiely.“ Posledné meno je eufemizmom pre komunistov. Stalin uprednostnil riešenie, neprenechať túto úlohu Červenej armáde, pretože sa obával (na základe štvrťstoročných skúseností), že regulárne jednotky by sa mohli zdráhať zastreliť svojich vlastných ľudí. Počítal so zvieracím strachom, ktorý vyvolávalo už len samo meno NKVD, podobne ako poradcovia cára v podobných situáciách radili prenechať svoju bezpečnosť obávaným kozákom a tajnej polícii.

Vojenské súdy pracovali presne a dôsledne. Hoci už zatkli a zastrelili tisíce ľudí, paniku tento teror neodstránil. Roľníci a vojaci utekajúci z predných línií potvrdzovali správy, že Nemci sa sťahujú pod údermi novonasadených jednotiek zo Sibíri a z Ďalekého východu a že sa evidentne pripravujú na zimné obliehanie.

V Bolševe sme dostali evakuačný rozkaz. Na príkaz hlavného veliteľstva sme spálili všetky politické knihy, vojenské dokumenty i archívy. Keď sme už boli pripravení odpochodovať, rozkaz odvolali. O niekoľko dní neskôr však opäť prišiel rozkaz ustupovať na východ – tentoraz už naozaj.

Moje osobné starosti ešte vystupňovali mučivé bolesti zubov. Vo vojenskej nemocnici mi polovzdelaný zubný lekár dieru v stoličke vyplnil mokrou bavlnou a zaplomboval cementom. Veril, že by to malo vydržať až do príchodu na neznáme miesto určenia. Moja skúsenosť z nasledujúceho mesiaca bola iná – počas strašnej sedemnásťdňovej cesty železnicou v studenom a preplnenom nákladnom vozni a šesťdňového pochodu v plátenných športových topánkach, mi zub spôsoboval bolestivé utrpenie, ktoré ma často privádzalo do zúrivosti. Líce puchlo stále viac a bolesť trhala všetkými nervami môjho tela.

2 Jednotky z východného frontu, zocelené v pohraničných bojoch s Japoncami, a sibírske jednotky, zvyknuté na vojnu v zime, sa ponáhľali cez celý kontinent na západ, aby zastavili agresora. V tom istom čase sa iné, omnoho menšie kontingenty pohybovali opačným smerom cez Volgu a Ural, aby sa vycvičili a vyzbrojili. Tvorili ich prevažne čerství regrúti, ale boli medzi nimi i jednotky, ktoré boli zachránené zo zničujúcich porážok na fronte a toto nešťastie ich posilnilo. Všetci mali byť nanovo vycvičení a vyzbrojení. Skutočná príprava na odpor sa práve začala!

Doterajší vývoj naplno odhalil tragické zanedbanie príprav, čo umožnilo Hitlerovi obsadiť viac ruského územia, než sa podarilo Napoleonovi alebo akémukoľvek inému dobyvateľovi zo západu v ruskej histórii. Doslova milióny ľudí boli pozabíjané a zmrzačené. Zaplatili sme strašnú cenu za chybné sebauspokojenie našich vodcov. Konečne sa však podarilo novo or-

ganizovaným jednotkám obrátiť vývoj vojny a tým, ktorí svoju povinnosť trestuhodne zanedbali, sa zvláštnou iróniou dejín dostala chvála a česť...

Moja inžinierska jednotka sa stala súčasťou oddielov tiahnucich na východ zo zóny nebezpečenstva do výcvikových táborov. Pohľad na dlhé transporty s vojskom smerujúce na západ – obraz opakujúci sa viackrát denne – bol upokojujúci, ale aj skľučujúci, pretože väčšina z nás trpela nevysvetliteľným pocitom viny. Zdalo sa nám hanebné opustiť front, aj keď sme konali na vojenský rozkaz. Ja i väčšina mojich súdruhov sme si podali žiadosť o preloženie na front.

Skupina dôstojníkov vyslaná na nádražie pripraviť náš vlak na evakuáciu zistila, že sme mali pridelených päťdesiat nákladných vozňov, z ktorých však takmer všetky boli až po strechu naložené veľkými balmi novinového papiera. Naši kvalifikovaní inžinieri, niektorí s významnými vojenskými hodnosťami, boli preto po celú noc zamestnaní tým, že tento papier vyhadzovali von do snehu. Potom sme sa rozdelili do skupín a zháňali sme kachle, lampy, dosky a všetko, čo by nám pomohlo lepšie znášať cestu. Niektorí vŕtali otvory pre komíny kachieľ do striech vagónov, zatiaľ čo iní pomáhali pri nakladaní výstroja do vagónov.

Večer prichádzali ženy, matky, deti a priatelia, aby sa s nami rozlúčili. A potom nasledovali obvyklé, ale vždy rovnako srdcervúce rozlúčkové scény. Irina bola taká znepokojená mojím napuchnutým lícom a ľahkým letným oblečením, že zabudla aj plakať.

V sovietskych vozňoch sa v rámci vojnových pomerov štandardne prevážalo dvadsaťštyri osôb. Nás bolo vo vagónoch päťdesiat i viac, takže všetci naraz sme nemohli sedieť, nehovoriac o ležaní. Nemali sme miesto na spanie, žiadne lavice, žiadnu možnosť umyť sa, ani toalety. Spali sme na striedačku. Malé kachle v mojom vagóne vyžarovali teplo len v ich bezprostrednej blízkosti. Striedavo sme sa zohrievali. Nemali sme ani jednu lampu a sviečka, ktorú niekto zrekviroval na nádraží v Bolševe, rýchlo dohorela. Po niekoľkých dňoch bola polovica mužstva silno prechladnutá, sťažovala sa na tráviace ťažkosti a iné choroby. Zub ma bolel stále viac.

Takto sme cestovali sedemnásť dní, pričom za normálnych podmienok by cesta osobným vlakom trvala dvadsaťštyri hodín. Viackrát cez deň nás odstavili na vedľajšiu koľaj, aby sme uvoľnili cestu pre prejazd vlakov s vojakmi a materiálom na front, ale často aj pre luxusné vlaky obsadené funkcionármi utekajúcimi od Volgy na východ.

Len niekoľkí najvyšší úradníci a komisári poznali naše miesto určenia. Patril som k nim. Vedel som, že ideme do malého mesta Menzelinsk v Tatárskej republike, ktorej hlavné mesto sa volá Kazaň. Menzelinsk leží na rieke Kama, východnom prítoku Volgy. Dva- až trikrát denne nám na

väčších staniciach dali niečo na jedenie. Hoci náš vlak na malých staniciach alebo aj medzi stanicami často dlho stál, bez povolenia vozňového dôstojníka bolo prísne zakázané vystúpiť. Toto povolenie sa vydávalo iba zriedkavo. Takýto hlúpy a priam urážlivý rozkaz spôsoboval mnohé utrpenia a vzbudzoval zatrpknutosť. Nevedeli sme pochopiť, prečo sme ako dôstojníci určení pre vnútrozemie museli byť tak prísne strážení a naša trpezlivosť bola tým menšia, čím dlhšie trvala cesta.

Pri jednom malom zastavení prosil môj priateľ, kapitán Numidov, o povolenie opustiť na minútu vozeň. Jeho prosbu zamietli. „Toto nie je žiadny vlak pre sovietskych dôstojníkov, ale väzenie!" hundral s potláčaným hnevom. Veliteľ vozňa to nepočul, iba niekoľkí okolostojaci. Nejaký darebák – podozrieval som niekoho z komunistov –, ktorý poznal moje postavenie politického komisára, musel o tom informovať vyšších predstavených, ale bez toho, aby „vinníka" menoval. Toto udavačstvo bolo nepochybne namierené proti mne ako straníckemu komisárovi, a nie proti Numidovovi. V každom prípade ma na nasledujúcej stanici predvolali ku komisárovi L.

„V tomto vozni sa konala kontrarevolučná demonštrácia," reval na mňa. „Prečo si ju nenahlásil, ako bolo tvojou povinnosťou straníckeho komisára?"

„Ja som žiadnu demonštráciu nepozoroval," povedal som.

„Iní však áno. Rozkazujem ti, aby si udal toho triedneho nepriateľa, ktorý povedal, že sa s vami zaobchádza ako s väzňami."

„Neviem, kto to povedal. A okrem toho, sme tiež len ľudia. V rozčúlení sa často povedia veci, ktoré nie sú mienené vážne."

„Ty máš príliš mäkké srdce Kravčenko. Máme vojnu a čím rýchlejšie to pochopíš, tým lepšie. Poď do vozňa, musíme toho darebáka vykúriť."

Súdruh L. vstúpil do nášho vozňa s výrazom anjela-pomstiteľa. Držal zlostnú reč a požadoval okamžité vydanie „nemeckého agenta". Kým komisár zúril a vyhrážal sa, Numidovov bol bledý ako ľanové plátno a svaly na jeho tvári sa chveli. Bál som sa, že sa sám prezradí. Náhodou som poznal Numidovov životopis. Jeho rodina, manželka a dve deti, ktoré zbožňoval, padli do rúk Nemcov. Vražedne nenávidel útočníkov. Napriek tomu bol teraz v nebezpečenstve, že bude zastrelený ako „triedny nepriateľ" a „nemecký agent", pretože sa odvážil pochybovať o nezmyselnom príkaze. Našťastie ho nikto neprezradil.

Nasledujúci deň sa historka opakovala, ale tentoraz s ťažkými následkami. Mladý poručík v našom vozni, ktorý už prešiel ohňom frontu, stratil nervy, keď nedostal povolenie opustiť vozeň.

„To je škandál!" kričal nahlas. „Na fronte som viedol jednotku v boji proti Nemcom. Tu vo vozni mi však nechcú dovoliť ani len ísť na potrebu!"

Už na nasledujúcej stanici prišiel do nášho vozňa nadporučík Sergejev, ktorému nahlásili túto „revoltu“, aby „zločinca“ potrestal. Mladého dôstojníka, pekného, štíhleho mládenca s blond vlasmi zatkli, strhli mu hodnostné označenie a dôstojnícke pásky. Za trest musel desať dní stáť pod dozorom na otvorenej plošine vagóna od piatej hodiny ráno do polnoci v strašnej zime centrálneho Ruska. Jeho stráž na každej stanici vystriedali. V našich radoch sa šíril hnev. Keď prišiel do nášho vozňa na krátky nočný odpočinok, prejavovali sme mu spoluúčasť tým, že sme mu masírovali premrznuté údy, dávali sme mu potravu a najteplejšie časti oblečenia. Varovali sme stráže, že ak sú im ich životy milé, musia zajatcovi dovoliť fajčiť a medzi stanicami, keď ho dohliadajúci dôstojníci nemôžu vidieť, umožniť mu skryť sa pod plachtou. Po druhom dni tohto neľudského divadla som to už nemohol ďalej znášať. Vyhľadal som súdruha L. a poprosil som ho, aby zasiahol.

„Všetci chápeme, že pevná disciplína je nevyhnutná,“ povedal som, „ale nemali by sme sa trochu riadiť aj zdravým ľudským rozumom? Jedného dňa povedieme jednotky do boja. To vyžaduje mať pocit autority a sebaúcty. Na čo je to dobré, že sme tak prísne strážení, akoby sme všetci chceli dezertovať? Zajtra je 7. november, výročie revolúcie. Som presvedčený, že každý člen našej jednotky by ocenil prepustenie poručíka ako dar k sviatku.“

Súdruh L. sa napokon podvolil môjmu naliehaniu a súhlasil, že to prekonzultuje so Sergejevom. Vrátil sa so správou, že rozsudok je odložený, kým nedosiahneme miesto určenia.

„Ale už ma viac nezaťahuj do takýchto záležitostí,“ povedal. „Toto je vojna, žiadny výlet do prírody.“

Náš veliteľ mal fixnú ideu, že každé ráno len čo vlak zastane, najlepšie ešte pred východom slnka, musíme si zacvičiť do pol pása vyzlečení, aby sme na dlhej ceste nezmäkli, a to aj napriek arktickým mrazom. Pri prvej takejto rannej zástavke nás zobudila signálna trúbka a trasúc sa od zimy sme sa zoradili na rannú rozcvičku. Ani chorí neboli oslobodení. Cvičenie sa konalo dokonca aj v dňoch, keď silný pichľavý vietor bičoval kožu. Za takéto ponímanie disciplíny by sa nemuseli hanbiť ani stredovekí cári.

Kto mal pri sebe peniaze, pokúšal sa na nádražiach, kde sme dostávali stravu, kúpiť niečo od sedliakov-priekupníkov. Videli sme, že ceny počas niekoľkých vojnových mesiacov stúpli do nebeských výšin. Najlacnejší tabak stál štyridsať rubľov za balíček, pol litra mlieka päťdesiat rubľov, kurča 1200 rubľov, teda dvojnásobok mesačného príjmu dôstojníka. Obyčajní vojaci, ktorí dostávali žold od 8 do 12 rubľov mesačne, by museli slúžiť deväť rokov, aby si v novembri 1941 mohli kúpiť kuriatko za vtedy platné ceny.

V dopravnom uzle Kazaň nám dovolili povystierať si nohy, kým náš

vlak odsunuli na vedľajšiu koľaj, aby uvoľnil cestu dlhému nákladnému vlaku. S viacerými priateľmi dôstojníkmi sme sa pobrali smerom k lesu, v ktorom boli zrezané stromy. Keď sme prišli bližšie, videli sme, že muži a ženy, ktorí tam pracovali, neboli Rusi. Hoci väčšina z nich mala na nohách sedliacke lapte – ruskú obuv z kôry, ich ostatné oblečenie pôsobilo cudzo, aj keď už bolo zašpinené a najlepším sovietskym spôsobom dokmásané. Bolo tiež zrejmé, že títo ľudia neboli zvyknutí na prácu v takejto strašnej zime.

Od ozbrojených dozorcov NKVD sme sa dozvedeli, že sú to naozaj cudzinci – Lotyši, Litvania, Estónci, Poliaci, Židia, spolu asi 2 milióny „triednych nepriateľov" a „neželaných", ktorých deportovali počas platnosti paktu medzi Berlínom a Moskvou z oblastí obsadených Sovietskym zväzom. Zdeprimovaní sme sa mlčky vrátili k vlaku. Každá spomienka na pakt s nacistami bola ťažkým úderom ruskej hrdosti.

Medzitým sa okolo našich nákladných vozňov zhlukol húf *bezprizorných*– sirôt bez domova. Neumyté, otrhané a napoly zmrznuté deti s predčasne zostarnutými očami v ich vpadnutých malých tváričkách prosili o chlieb smutným monotónnym spevom. Pripadali mi krotkejšie, smutnejšie a menej drzé než niekdajšie generácie bezdomovcov – azda preto, že sa ešte nezmierili so stratou ich rodinného prostredia . Skupina týchto nešťastných vojnových sirôt stála okolo žeravého popola odstavenej lokomotívy. Spievali pieseň detí bez domova, ktorá bola všade známa už pred dvadsiatimi rokmi počas občianskej vojny a teraz ju vojnové siroty opäť prebudili k životu:

Ach, ja zomieram, ja zomieram,
a budem pochovaný.
A nikto nebude vedieť,
kde je môj hrob.

Dali sme týmto nešťastníkom to málo, čo sme mohli oželieť. Našťastie, mali sme dostatok chleba. Tieto potulujúce sa hordy nemali inú voľbu, ako byť zlí a kradnúť a žiadny Rus nemal srdce byť k nim tvrdý. Boli predsa živou výčitkou neľudskosti sveta dospelých.

Naše miesto určenia na prvom úseku cesty bol Agriz, kam sme konečne po sedemnástich dňoch dorazili. Noc sme strávili na holej zemi, v opustenej a nevykúrenej budove školy. Ráno sme dostali rozkaz prihlásiť sa do šiestich dní v Menzelinsku. Ako sa tam dostaneme bola naša vec. Za šesť dní by sme to mali stihnúť pešo. Ak by sme mali šťastie, mohol nás zobrať priateľský sedliak na saniach s konským záprahom. Rozdelili sme sa na viaceré skupiny, každá pod vedením straníckeho komisára.

Naši velitelia, ktorí išli dopredu na motorkách, nevideli nič nenormálne na tom, že nás teraz nechali samých v drsnej, snehom pokrytej tatárskej krajine, po tom, čo s nami vo vlaku zaobchádzali ako zo zajatcami.

3 Vydali sme sa na cestu dvanásti, kráčali sme rýchlo, aby sme sa zohriali. Naše vybavenie a jedlo na šesť dní bolo pre nás čoraz ťažším bremenom. Moja plátenná obuv so šmykľavou gumenou podrážkou nebola najvhodnejšia na brodenie sa snehom a ľadom; každý krok sa bolestne ozýval v mojom zapálenom zube. Niekto začal spievať žalostnú ľudovú pieseň, plnú charakteristickej smutnej ruskej nostalgie, ktorá aspoň trocha zmiernila naše vyčerpanie a bolesť.

Žasli sme pri pohľade na veľké nepokosené polia pšenice i snopy zožatého obilia zaľahnuté snehom. Neskoršie nám jeden dedinčan vysvetlil, že všetkých práceschopných mužov odviedli do armády a kone poslali na front; na dokončenie žatvy zostali „len ženy, deti a kravy" a väčšiu časť úrody nebolo možné zachrániť.

Zrazu nás predbehlo dvoje saní s dedinčanmi. Zmestili sa na ne len desiati z nás a ako stranícky komisár som nástojil, že pôjdem pešo. Dmitrij, tridsiatnik, s ktorým som sa spriatelil v Bolševe, sa rozhodol pridať sa ku mne. Bol ponurý a bezútešný deň, terén, hoci zvlnený, bol pokrytý rovnakou vrstvou bieleho snehu a pripomínal závoj. Len zriedka stúpajúci oblak dymu či štekot psa v diaľke zmiernili náš pocit izolácie od obývaného sveta.

Potácajúc sa unavení súmrakom a blížiacou sa nocou, hovorili sme o vojne. Už predtým v Bolševe som si uvedomil, že Dmitrij bol rozčarovaný politikou rovnako ako ja.

„Každý deň si hovorím, Viktor Andrejevič, že bojujem za Rusko – za dobrých, prostých a dobrosrdečných ruských ľudí – a nie kvôli Stalinovi. Prisahám, že inak by som to ani nevydržal. Ak nie sú všetci v Kremli idioti, musia to pochopiť. Povedzte mi, naozaj si myslia, že naši chlapci sú hotoví zomrieť za Stalina, Beriju a tých sadistov z NKVD?"

„Teraz nie je vhodný čas zaoberať sa sťažnosťami," povedal som. „Či sa nám to páči, alebo nie, strana, NKVD a naša vlasť sú teraz jedno. Kým nevyženieme nacistov, nemôžeme rozlišovať jedno od druhého. Čítal si Tolstého román *Vojna a mier*, Dmitrij?"

„Samozrejme."

„Tak teda predpokladáš, že naši feudálni poddaní, keď čelili Napoleonovým kanónom, mali nejaký dôvod mať radi cára v Petrograde? Aj napriek tomu však bojovali, zomierali a zvíťazili. V našich časoch nemusíme milovať našich vodcov v Kremli na to, aby sme bojovali, umierali a zvíťazili."

„Ale Stalin si vôbec neváži ruské životy. Áno, bola by irónia, keby dejiny považovali nové víťazstvo Ruska za Stalinov úspech."

Po súmraku sme dorazili do malej, tichej dedinky. Bez rozpakov sme zaklopali na dvere prvého domu. Dedinčan s bradou otvoril dvere. Aby sme si nemysleli že nie je pohostinný, vysvetlil nám, že v posteli má choré deti. Poslal nás do neďalekej chalupy s ubezpečením, že tam budeme vítaní, nájdeme pohodlie a dokonca aj dobré jedlo. A nepreháňal. Dvojizbový dom bol vykúrený a príjemný, s farebnými záclonami a kvetmi na parapetoch okien. Vychudnutý, čisto oblečený dedinčan a jeho sivovlasá žena nás srdečne privítali, akoby čakali na náš príchod. K rodine patrili aj dvaja synovia, dvadsaťdvaročný a asi pätnásťročný, a desaťročná dcéra s vrkočom. Všetci sa predbiehali v starostlivosti o cudzincov. Keď si starší syn vyzliekal kabát, všimol som si, že mu chýba ľavá ruka od ramena.

„Váňa bol zranený vo vojne pri Kyjeve," vzdychol si otec.

Deti nám pomohli vyzuť sa zo zasneženej obuvi, kým rodičia zohriali vodu a priniesli veľké drevené koryto. Bol to náš prvý kúpeľ po troch týždňoch. Keď sme sa kúpali, videli sme cez pootvorené dvere, že žena priniesla čisté obliečky a synovo čisté oblečenie; dievča prestieralo stôl na večeru.

„Toto som mal na mysli," zašepkal Dmitrij. „Toto sú ľudia, za ktorých som ochotný položiť život v boji s Nemcami."

Kapustnica, hoci bez mäsa, po našom dlhom pochode chutila ako nektár a kukuričné koláče s medom ako potrava pre bohov. Chlieb bol nakrájaný na tenké krajčeky, čo naznačovalo nedostatok v dedinskej domácnosti. Dmitrij vybral bochník čierneho chleba, údenú rybu, čaj a cukor. Naša hostiteľka prispela uhorkami a paprikou, ani jej muž nezaostal a priniesol pollitrovku vodky na zohriatie. Bola to hostina, na ktorú som dlho spomínal.

„Nech mor zmárni Hitlera! Boh odpusť," zdvihla čašu naša hostiteľka.

„Ale prečo, nech nám Boh odpustí, mama?" opýtal som sa.

„Á, hovorím to zo zvyku."

„Nie, mama, nestačí si želať, aby toho sukinho syna postihol len mor," povedal starký, „dal by som ho živého do klietky a ukazoval ho celému svetu. Nech by ľudia videli toho Herodesa."

Posunul si stoličku bližšie k stolu a prehovoril ku svojim hosťom.

„Rád by som vedel, čo si vy, dobrí ruskí dôstojníci, myslíte – za čo bojujeme?"

„Za našu vlasť, Rusko, samozrejme," odpovedal Dmitrij.

„Za našu vlasť, Rusko, samozrejme, by som opäť poslal môjho jednorukého syna na front a sám by som tam išiel. Ale aké Rusko? To Rusko, ktoré nám zobralo pôdu a vyhladovalo naše deti, alebo nové Rusko?"

„Starký, nerozumiem," pobádal som ho, aby povedal viac.

„Čomu nerozumiete? Bol som v prvej svetovej vojne proti Nemecku. Bojoval som a bol som aj ranený, zaživa zožieraný všami. Potom sa začala revolúcia. Za slobodu, pôda sedliakom, volali. Každý volal z celej duše, mali sme byť soľou zeme, boli sme vzácni, lebo sme mali v rukách pušky. Po dvadsiatich dvoch rokoch stále nie sme slobodní, nemáme pôdu – len vojnu. Opäť sa nám zaliečajú a lichotia nám..."

„Ale teraz je to naša moc," pripojil sa Váňa, „nie cárova." Jeho otec sa naňho zamračil. Nebolo pochýb, kto vládol v tejto rodine.

„Neprerušuj ma tými prázdnymi frázami, Váňa. Dlhé roky som mlčal. Naša moc! Kto nám ukradol chlieb pod rôznymi zámienkami, aj keď to bola len obyčajná lúpež? Naša moc! Kto to bol, čo zlikvidoval každú piatu rodinu v dedine a posielal ľudí do vyhnanstva na Sibír počas kolektivizácie? Jednoducho chcem vedieť: sme vôbec ľudské stvorenia alebo nie? Chcem žiť tak, ako sa mi páči!"

„V poriadku, starký, len sa posťažuj," povedal som. „Ale ako si žil pred revolúciou?"

„Tisíckrát lepšie," odvrkol. „Čo je pravda, je pravda. Mal som šesť honov pôdy, dobrého koňa, kobylu, kravu, teľa, svine i husi. Mal som aj včely. Boli sme chudobní sedliaci, pamätajte si, ale vždy sme mali čo jesť a čo si obliecť. Pýtam sa vás, za ktoré Rusko stratil Váňa ruku? Za ktoré Rusko budete zabíjať či budete zabití, nedajbože? Ak je to za to isté staré Rusko posledných rokov, tak to bude márne. Som starý a roztrasený muž, ale raz za čas a pre zmenu je dobré povedať si aj pravdu."

„Ty sa mýliš, Váňa. Si komsomolec, nevieš nič o minulom živote. Nechcem, aby sa vrátili veľkostatkári, ale ani nechcem robiť za almužnu na kolchoze. Prečo by sme mali mať nových pánov na krku? Tie kolchozy, ktoré sú úspešné, by mali zostať, ale nikoho by nemali nútiť do nich vstupovať. To nie je správne."

Tak sme sa hore-dolu dohadovali. Náš hostiteľ opakoval, žeby len chcel „žiť, ako ľudská bytosť". Bol unavený stálym naháňaním. Hostiteľka mlčala, ako sa patrilo na dobrú manželku, ale nakoniec už nevydržala.

„Prečo nám násilne zobrali kostoly a premenili ich na sklady?" zvolala.

„Neviem starká," povedal Dmitrij, „ale verím, že sa to nebude viac opakovať."

„Ak by som si tým bola istá, pomodlila by som sa za Stalina šesťkrát za deň. Povedzte mi, prečo nás chce všetkých obrátiť na svoju vieru?"

Všetci sme vybuchli do hlasného smiechu, hlavne jej starší syn.

„Buď ticho, Váňa," napomenul ho otec. „Múdrosť tvojej matky je hlb-

šia než tvoja. Ak by sa za teba nebola modlila, nebol by si stratil len ruku, ale aj hlavu. Potom by sa boli tvoji komsomolci za teba modlili."

„Ale otec," pridal sa Dmitrij, „minulosť je minulosť. Nemôžeme urobiť, aby hodiny bežali späť."

„Ja kašlem na minulosť, chlapci. Nepotrebujem cára. Ale nechcem ani nových cárov. Chcem žiť ako slobodný človek, robiť na vlastnej zemi a modliť sa k vlastnému Bohu. Váš sovietsky boh sedí ďaleko vnútri Kremľa, za mnohými zámkami a strážami."

Vyspali sme sa dobre, akoby vo vlastnej posteli. Snívalo sa mi, že som bol v Alexandrovsku, plával v Dnepri a počúval dedkove rozprávky o Turkoch a Kurdoch. Ráno už na nás čakali teplé raňajky. Dozvedeli sme sa, že starká bola hore celú noc – prala, čistila a obšívala naše oblečenie. Vyprala a vyžehlila nám košele i vreckovky, dokonca zaštopkala aj moje ponožky. Bol som dojatý takouto starostlivosťou takmer k slzám. Objal som túto ženu, pohladil jej sivé vlasy a bozkal som ju na obidve líca.

„Ďakujem vám, milá mama," povedal som, „želám vám dlhý a šťastný život."

Rovnako vďačný bol aj Dmitrij. Náš hostiteľ zoskočil spoza pece a žartovne zavolal:

„Hej, vy mladí nezbedníci, príliš sa nešmajchlujte mojej starkej!"

Chceli sme im dať peniaze, ale odmietli. Vzali si však kúsok mydla a cievku nití. Celá rodina vyšla von rozlúčiť sa s nami. Cítili sme sa, akoby sme opúšťali vlastný dom.

„Nebudem ľutovať, keď zomriem na fronte za ľudí, ako ste vy," povedal Dmitrij precítene, keď bozkal na rozlúčku každého z našich nových priateľov. „Ste časťou niečoho, čo sa volá Rusko, a to je dobré, naozaj veľmi dobré."

Bolo ešte skoré ráno, keď sme sa posadili do saní, ktoré pripravil Váňa a vydali sme sa na cestu. Starká pravou rukou stále robila znak kríža a ľavou si utierala slzy, až kým sa nám v zákrute cesty stratila z dohľadu. Asi desať kilometrov od dediny sme povedali Váňovi, aby sa vrátil so saňami domov. Dali sme mu odznak ženistov – kľúč a kladivo –, na ktorý žiadostivo pozeral od nášho príchodu, a požiadali sme ho, aby poďakoval za nás rodičom.

O tri dni neskoro večer, sme dorazili do malého mestečka Krasnyj Bor na rieke Kama. Pred revolúciou sa volalo Pjanyj Bor, „opitý les", vysvetlila nám rybárska rodina, u ktorej sme sa zastavili na noc; teraz sa volá Krasnyj Bor, „červený les"– či bol opitý, alebo červený, život tam bol stále biedny. Dmitrij bol v pomerne dobrom stave, ale ja som sa cítil mizerne. Prsty na nohách som mal omrznuté, nohy plné pľuzgierov a celé telo ma strašne bolelo. Bolesť v mojej zapálenej čeľusti bola neznesiteľná.

Celú noc som ani oka nezažmúril. Ráno, za zúriacej snehovej búrky som išiel do obvodnej ošetrovne, vzdialenej asi tri kilometre od Červeného Boru. Napriek honosnému názvu sa ukázalo, že išlo o pár zanedbaných drevených budov, ktorým šéfovala lekárka v strednom veku. Bola Moskovčanka, predpokladal som, že v exile. Tešila sa, že vidí niekoho z hlavného mesta, a chcela počuť každú i najmenšiu novinku. Bola nešťastná z toho, že mi nemôže pomôcť.

„Máš zápal čeľuste," povedala po starostlivej prehliadke. „Infekcia sa rozšírila do celého tela. Mal by si sa dostať do Menzelinska čo najskôr a ísť do nemocnice. Tu som bezmocná," dodala.

„Vytrhni mi aspoň ten skazený zub," povedal som.

„Nemôžem, nemám žiadne anestetikum. Našla som tu ampulky, ktoré sú aspoň desať rokov staré a som si istá, že sú neúčinné. A nemám tu ani sterilizovanú striekačku."

Ale aj tak som ju žiadal, aby mi zub vytrhla. A tak to urobila – po narezaní zapáleného ďasna – použijúc primitívne kliešte. Nedokážem opísať tých pätnásť minút strašnej agónie. Potom som si asi hodinu oddýchol na pohovke a posilnený dúškom alkoholu som kráčal späť do Krasneho Boru. Po vytrhnutí chorého zuba sa tlak na okolité nervy zdal menej krutý. Dmitrij ma donútil odpočinúť si v ten deň a nadchádzajúcu noc v rybárovom dome a na druhý deň, piaty deň po našom odchode z vlaku, sme prešli zamrznutou riekou Kama. Stretli sme niekoľko iných skupín našej jednotky a na šiesty deň sme konečne dorazili do Menzelinska.

Bolo to typické tatárske mestečko s labyrintom úzkych ulíc a rázovitým orientálnym zápachom. Ubytovali nás v starej škole bez svetla a vody. Niekoľko liatinových kachieľ nás nemohlo zohriať. Prakticky všetci sme mali omrznuté a krvácajúce nohy s pľuzgiermi. Bol som úplne vyčerpaný, ale Dmitrij kdesi zohnal slamený matrac a slamou naplnenú podušku. Celé telo ma bolelo a zdalo sa mi napuchnuté do nezvyčajných rozmerov. Od bolesti som len hmlisto počul okolo seba ponosy na jedlo, ubytovanie a náš biedny osud. Vyhliadka na pobyt v Menzelinsku každého trápila a znepokojovala. Veliaci dôstojníci mali dosť rozumu, aby neuväznili tých, čo sa sťažovali a taktne sa držali ďaleko od nás.

Dva dni som ležal na slamníku. Na tretí deň ma previezli do vojenskej nemocnice v Menzelinsku. Mal som vysokú horúčku. Nával bolesti sa utíšil a začal som vnímať okolie. Príjemná lekárka s ustarostenými očami mi merala teplotu.

„Budete v poriadku, súdruh Kravčenko," usmiala sa na mňa povzbudivo. „Keď sa zotavíte tak, aby ste mohli cestovať, musíte sa vrátiť do Moskvy na liečenie. Zatiaľ sa tu o vás postaráme."

Pomaly som sa zotavoval. Dmitrij, Numidov a iní mi prinášali dobroty na prilepšenie stravy. V nemocnici dávali pacientom len kúsok starého čierneho chleba, čaj bez cukru, polievku a kašu, a to dvakrát za deň. Spali sme na slamníkoch pod ťažkými vojenskými prikrývkami. Jevgenija Vladimirovna, lekárka zodpovedná za moje oddelenie, to vynahradila svojou láskavosťou a porozumením aj za najťažších fyzických podmienok. V mojej izbe bola podivná zbierka ľudí – starý vojak-sedliak, politický komisár s hodnosťou plukovníka a pár slobodníkov. Čas trávili dohadovaním sa o tých najnemožnejších témach. Ale všetci sme sa zhodli na obdive našej lekárky.

Všetci sme mali zlú náladu – bolo to v decembri, keď osud Moskvy visel na vlásku. V nemocnici neboli ani noviny, ani rádio. Spolu s komisárom sme sa dozvedeli novinky od priateľov, ktorí nás prišli navštíviť; naše oddelenie sa stalo komunikačným centrom celej nemocnice.

Raz večer pred polnocou, keď som bol v nemocnici už niekoľko týždňov, zriadenec priniesol do izby zažatú lampu. O niekoľko minút vošla lekárka. Bola oblečená v civilných šatách a veľmi elegantná. Jej tmavé vlasy, obvykle uviazané v pevnom uzle na vrchu hlavy, boli učesané v modernom štýle. Pacienti sa posadili na posteliach a s úžasom na ňu hľadeli. Zacítil som dokonca aj závan voňavky, keď nám predložila podnosy plné vyprážaného mäsa a misu ovocného kompótu.

„Šťastný Nový rok! Šťastný Nový rok!“ zvolala. Keď videla naše prekvapenie, rozpačito dodala: „Napadlo mi, že pre zmenu by ste mali vidieť ženu oblečenú, ako sa na ženu patrí! A keďže dnes je Silvestra... mohlo by vám to pripomenúť domov.“

„Nemôžem uveriť vlastným očiam, je to nádherný darček k Novému roku,“ povedal komisár rozcíteným hlasom.

„Moja starká v našej dedine sa nikdy tak pekne neobliekla,“ doložil starý dedinský vojak, „aj ja vám ďakujem, Jevgenija Vladimirovna, a želám vám šťastný Nový rok.“

Keď sa každému jednotlivo prihovorila a rozdala jedlo, išla do ďalšieho oddelenia. Obraz tejto ruskej ženy, ktorá priniesla dar svojej ženskej dôstojnosti vojakom túžiacim po domove v biedne vybavenej nemocnici v Tatársku na začiatku roka 1942, navždy zostane v mojej pamäti.

Koncom januára komisia vojenskej nemocničnej služby nariadila môj návrat do Moskvy na pokračovanie v liečení. V hlavnom meste ma nepridelili do nemocnice, ale musel som sa denne hlásiť na klinike. Počas tohto obdobia som sa stravoval v Ústrednom dome dôstojníkov Červenej armády. Pod nežnou starostlivosťou Iriny som sa rýchlo zotavoval. Moja čeľusť sa zahojila a infekcia zmizla. Po prepustení z kliniky s odporúčaním od-

počinku na zotavenie, som sa prihlásil vo vojenskom komisariáte po ďalšie inštrukcie. Po povrchnom dvojminútovom vyšetrení ma vyhlásili za schopného služby. Nové papiere naznačovali, že ma pošlú na front.

Rozlúčil som sa s Irinou, úplne presvedčený, že ju dlho a možno už nikdy neuvidím. Keď som však prišiel na vojenský komisariát, informovali ma, že práve vyšlo nové nariadenie. Ľudia s vyšším vzdelaním budú oslobodení od vojenskej služby z dôvodu zlepšenia priemyselnej výroby na domácom fronte. Nariadenie malo zmysel, ale aj tak som sa cítil podvedený, že nebudem môcť riskovať život – za Jevgeniju Vladimirovnu, vidiečanov, rybárov, robotníkov a kolegov inžinierov, ktorých som stretol počas týchto posledných týždňov. Boli to moji ľudia, moja vlasť, v istom zmysle stojaci vysoko nad všetkou politikou a protichodnými ideológiami.

4 Táto zima bola pre Moskvu najhoršia od čias, keď Napoleon pred stotridsiatimi rokmi hľadel na jej spálené múry. Votrelcom sa nepodarilo obsadiť mesto. Uviazli na zmrznutých ruských stepiach ako muchy na mucholapke, trpeli a hynuli. Aj na zaostalom a biednom Balkáne sa Nemci do istej miery uživili z prostredia, ale vo vypálenom Rusku nezostalo veľa, čo by mohli víťazi vyrabovať. Ťažkosti okupantov však boli len malou útechou pre okupovaných.

Zatemnené hlavné mesto, do ktorého som sa vrátil, bolo hladné, zmrznuté, posiate jamami po nepriateľských bombách. Duša mesta bola zlomená a príliš unavená na to, aby cítila čo i len beznádej. Ľudia sa zhromažďovali v mramorových halách metra, pivniciach a improvizovaných protileteckých krytoch, kým zazneli sirény, ohlasujúce koniec poplachu. Vliekli sa zo studených domovov pracovať dlhé hodiny v nevykurovaných závodoch a úradoch. Priemysel z mesta evakuovali. Čo zostalo, pracovalo naplno dňom a nocou. Strata najbohatších ukrajinských a západoruských priemyselných oblastí a preťaženie dopravného systému spôsobili ťažkosti s dodávkami surovín pre normálnu výrobu. Napriek tomu sa hlavné mesto zmenilo na mocnú zbrojovku, hrdinsky pracujúcu pre potreby frontu.

Oficiálne prídely ledva udržiavali ľudí pri živote, ale obchody nemohli zabezpečiť ani tieto úbohé požiadavky na potraviny. Hlad a zima boli väčším strašiakom než Luftwaffe . Vojna trvala len osem alebo deväť mesiacov, ale obyvatelia hlavného mesta tejto veľkej krajiny jedli chlieb zo zemiakovej múky, zabíjali a jedli svojich psov a mačky, dokonca aj havranov, ak sa im ich podarilo chytiť. Zdrvujúca to kritika vojnových príprav!

Podobne ako v čase revolúcie Moskovčania pálili nábytok a drevené ploty, aby sa aspoň trocha zohriali. Úmrtnosť v meste rástla a v tom istom

čase k nej prispeli aj vojenské tribunály a NKVD, bezhlavými popravami reálnych i imaginárnych nepriateľov a zradcov.

Irina schudla. V úrade dostávala skromné jedlo, ale podelila sa oň s menej šťastnými priateľmi. Náš byt nebol vykurovaný, aj vnútri sme boli oblečení v ťažkých kabátoch, s vlnenými šálmi a rukavicami. Väčšinu času sme nemali elektrinu a často sme boli aj bez vody. Niekedy potrubia v záchode zamrzli na mnoho dní. Život bol ťažký a neradostný. Moskva platila daň za štvrťstoročie byrokratických zmätkov a politického despotizmu.

Polovica zariadenia továrne Glavtrubostal bola evakuovaná, druhá polovica pracovala dňom i nocou na výrobe mín a bômb. Podnik mal však prebytok pracovníkov. Ani Manturov ani Jegorov nemali záujem, aby som sa tam vrátil do práce. Prihlásil som sa na oblastnom výbore strany a na jeho odporúčanie som dostal miesto šéfa inžinierov podniku Promtrest, trustu deviatich rôznych závodov, ktoré pracovali na zásobovaní frontu.

Bol som nadšený vymenovaním, hoci sa mi nepáčili fyzické podmienky v zamestnaní, pretože som sa necítil v priamom styku s vojnou. Nie menej dôležité bolo, že ako zodpovedný pracovník som mal privilégium stravovať sa v špeciálnej reštaurácii pre členov oblastného výboru strany. Niektoré závody pod mojím dohľadom vyrábali ručné granáty, míny a iné druhy munície. Iné sa špecializovali na opravy strojov pre ženistov. Nepretržite som sa snažil plniť urgentné vojnové objednávky, nešetriac seba, ani svojich podriadených. Dokonca som sa v nich snažil vzbudiť pocit, že sme „pod paľbou."

Naši robotníci boli vychudnutí od hladu a utrápení vedomím, že ich rodiny trpia. Aj napriek tomu usilovne pracovali desať až šestnásť hodín denne. Niekedy, keď sme dostali súrnu objednávku, zostali v továrni celé dni bez prestávky, aj sme tam spali. Čudoval som sa statočnosti týchto prostých mužov, žien i detí – chlapcov a dievčat vo veku od dvanásť do pätnásť rokov, vykonávajúcich robotu dospelých. Raz som bol svedkom, ako priamy zásah bomby zmenil susednú dielňu na horiace peklo. Viem, že títo jednoduchí ľudia boli skutočnými hrdinami a skutočnou silou ruskej vojny. Nepotrebovali žiadne heslá na podporu morálky. Snažili sa, aby dali všetku možnú podporu svojim synom, bratom a otcom, bojujúcim na fronte. Zaslepený svet vyjadril uznanie sovietskej diktatúre, ale skutočnú prácu vykonali obete tejto diktatúry.

Nové pracovné zadelenie ma priviedlo do úzkeho a každodenného styku s vysokými vojenskými a vládnymi hodnostármi zodpovednými za vojnové zásobovanie. Niekedy som mal do činenia priamo s funkcionármi Sovnarkomu – Rady ľudových komisárov – teoreticky najvyššieho výkonného a kontrolného orgánu s autoritou ustanovenou Najvyšším sovietom,

ktorý bol však teraz podriadený Výboru národnej obrany. Po prvý raz v mojej kariére som bol prítomný na niekoľkých urgentných poradách za „zubatými" múrmi Kremľa.

Raz som našiel na stole v práci odkaz, aby som ihneď zavolal akési číslo. Zavolal som a predstavil som sa.

„Ó áno, súdruh Kravčenko, prosím, dostavte sa do Sovnarkomu RSFSR presne o dvanástej hodine. Priepustka bude na vás čakať."

Skratka RSFSR – Ruská sovietska federatívna socialistická republika – označovala najväčšiu zo všetkých sovietskych republík, väčšiu než všetky ostatné republiky dohromady. Autonómia takzvaných republík bola len úbohou fikciou; tieto republiky majú menej nezávislej právomoci, než majú jednotlivé štáty v Spojených štátoch amerických. V podstate sú len administratívnymi oddeleniami, ktoré majú byť nápomocné pri riadení takej obrovskej krajiny ako Rusko, ale sú úplne kontrolované z ústredia.

V prípade RSFSR ani táto fikcia vlastne nejestvovala. Jej Sovnarkom bol len rozšírením celozväzového Sovnarkomu. Jej hlavné mesto bolo Moskva a jej spravovanie bolo úzko spojené s režimom. Nemala vlastnú NKVD, ako iné sovietske republiky, alebo vlastný Ústredný výbor strany. Z hľadiska riadenia štátu, RSFSR fakticky zodpovedala ZSSR. Išlo o dominujúcu politickú jednotku, kde sa sústredila všetka moc režimu. Prostý sovietsky občan nerozlišoval medzi hlavným celozväzovým Sovnarkomom a Sovnarkomom RSFSR, čo som sa aj ja musel naučiť v praxi.

Bol som v tejto budove niekoľkokrát a poznal som mimoriadne opatrenia na ochranu funkcionárov. Po predložení osobného dokladu som dostal priepustku a prešiel som viacerými strážami, až som sa nakoniec ocitol na širokej tichej chodbe s hrubým kobercom a veľkými dubovými dverami na oboch stranách. Strážcovia z NKVD s dôstojníckymi hodnosťami stáli vonku pri dverách. Vtedy som ani netušil, že čoskoro mi bude patriť jeden z týchto úradov, že sa stanem jedným z tých nenahraditeľných a budem chránený proti domnelým nebezpečenstvám.

Po krátkom čakaní v predizbe ma sekretárka uviedla do veľkého úradu súdruha Andreja Ivanoviča Utkina, zástupcu riaditeľa Sovnarkomu RSFSR. Aj keď bol strednej postavy, dobre stavaný s vyčnievajúcim bruchom a so sebavedomým výrazom, sediac vo veľkom kresle za obrovským stolom a pod mohutnou olejomaľbou Stalinovho portrétu, vyzeral ako trpaslík.

Dal mi pokyn, aby som si sadol.

„Tak, súdruh Kravčenko, ako sa vám darí?"

„Neviem, čo povedať, lebo nemám potuchy, prečo ste si ma predvolali."

„Myslím, len všeobecne. Ako sa vám darí v práci, ako pomáhate strane a vlasti vo vojne?"

Povedal som mu o svojej činnosti v mojom truste a načrtol som niekoľko problémov, ktorým som čelil v deviatich závodoch pod mojím vedením. Kým som hovoril, medzi inými dokumentmi, ktoré mal pred sebou, som si všimol aj dotazník s mojou fotografiou, ktorý som vyplnil pred tým, ako som sa stal hlavným inžinierom trustu.

„Hovoríte s vládnou mocou," prerušil ma súdruh Utkin. „Nesmiete klamať, ani zatajovať žiadne fakty a myšlienky."

„Samozrejme, samozrejme."

Kládol mi veľa otázok a ja som prednášal odpoveď za odpoveďou. Podľa sovietskych procedúr sme si zvykli hovoriť o sebe ako na prednáškach. Hovoril som takmer neosobne, akoby som hovoril o spolupracovníkovi, ktorého poznám a mám o neho len priateľský záujem. Po troch hodinách Utkin zdvihol svoju tmavú hlavu, pozrel sa na mňa zúženými, úskočnými očami a položil mi tú najdôležitejšiu otázku:

„Ako by sa vám páčilo pracovať v Sovnarkome?"

„To by záviselo od druhu práce."

„Potrebujeme inžiniera a člena strany, ktorý by viedol oddelenie technickej vojnovej výzbroje. Myslím si, že ste schopný zastávať takéto postavenie. To neznamená, že o celej záležitosti sa rozhodne dnes. Potrebujem len váš súhlas pred tým, ako urobím ďalšie predbežné kroky."

„Neviem, či zvládnem takú dôležitú funkciu," povedal som.

„Naopak, ja si myslím, že to zvládnete. Máte potrebnú prax a sledovali sme vašu prácu pre trust."

„Ak je to váš názor, samozrejme, veľmi rád ponuku prijmem."

„V tom prípade zatiaľ dovidenia. Prosím, hláste sa na osobnom oddelení o poschodie nižšie."

Vyplnil som niekoľko dokumentov. O pár dní ma inštruovali, aby som sa hlásil u Utkinovho predstaveného, predsedu Sovnarkomu RSFSR a jedného z najvplyvnejších ľudí v Stalinovom okruhu, Konstantina Pamfilova. Jeho obrovská kancelária, jeho trón autority a olejomaľba Stalina, boli o niekoľko stupňov väčšie než Utkinove. Aj nábytok a príslušenstvo v miestnosti boli luxusnejšie.

Pamfilov bol statný muž, asi štyridsaťročný, širokoplecí, pozoruhodného výzoru. Jeho oholená tvár a hlava sa leskli ako biliardová guľa. Mal na sebe oblek zahraničnej výroby. Stál za obrovským stolom, s jednou nohou na kresle a opierajúc sa lakťom o koleno. Neskoršie som sa dozvedel, že to bola jeho normálna pracovná poloha, aj keď bol sám. Keď som vstúpil do jeho kancelárie, Utkin tam už bol a v prítomnosti svojho šéfa vyzeral ešte nižší.

Znova som odpovedal na mnohé otázky. Moje dotazníky a špeciálne správy o mne boli rozložené na stole.

„Súdruh Kravčenko," povedal nakoniec predseda Sovnarkomu. „Mali ste zodpovedné postavenia. Ale pracovať pre vládu je celkom iná vec. My slúžime strane a robíme pre vládu, ale v podstate je to stranícka práca. V krajine vládne strana."

Skromne som ho ubezpečil, že tomu rozumiem.

„Súdruh Utkin," obrátil sa Pamfilov k svojmu asistentovi, „dostali sme odpoveď?"

„Zatiaľ ešte nie, súdruh Pamfilov."

Pamfilov zdvihol slúchadlo jedného z telefónov na stolíku za ním a vytočil nejaké číslo.

„Tu je Pamfilov. Čo sa deje s Kravčenkovým prípadom?"

Čakal dve alebo tri minúty. Ticho v miestnosti bolo neznesiteľné. Na druhom konci telefónu zrejme niečo overovali.

„Áno... áno..." povedal nakoniec Pamfilov. „Nie sú žiadne námietky? Veľmi dobre!"

Položil slúchadlo. Nepochybujem, že volal siedme oddelenie NKVD, bez ich špeciálneho súhlasu neboli obsadené žiadne vládne pozície. Neskôr som sa presvedčil, že som mal pravdu. Náhodou som videl formálny doklad NKVD so schválením môjho prijatia do Sovnarkomu. Aj keď v krajine vládne strana, žiadne dôležité miesto vo vláde nie je obsadené bez vyšetrovania a povolenia siedmeho oddelenia tajnej polície.

„V poriadku, súdruh Kravčenko," vyhlásil Pamfilov. „Môžete ísť. Dáme vám vedieť, keď bude všetko pripravené."

Ústredný výbor strany čoskoro potvrdil moje nové zadelenie. O pár dní ma uviedli do kancelárie susediacej s Utkinovou, predtým som sa však písomne zaviazal špeciálnemu oddeleniu Sovnarkomu, že nikdy a za žiadnych okolností neprezradím nič o činnosti tejto organizácie. Stalin, hľadiaci na mňa zozadu, bol, samozrejme, menší než v susednom úrade. Špeciálny dôstojník NKVD strážil dvere mojej práve posvätenej existencie v tichej chodbe a dve úslužné sekretárky sa starali o moju prijímaciu miestnosť. V istom zmysle som bol členom vlády. Mal som špeciálnu červenú kartu so zlatými písmenami – čarovný preukaz, symbol moci.

Bolo to koncom mája 1942, práve keď sa začala nová nemecká ofenzíva. Pohltila zostatok mojej rodnej Ukrajiny, tlačila sa hlboko ku Kaukazu a dostala sa až k rieke Volge, k miestu s menom Stalingrad.

XXIV.
Kremeľ v čase vojny

Rusi majú slovo *vlasť* – moc. Myslí sa tým vláda, najvyššia autorita. Ale znamená aj oveľa viac: Stalina, politbyro, tajnú políciu, Stalinových obľúbencov v oficiálnych pozíciách, ale aj jeho prisluhovačov bez titulov. V reči priemerného občana pri vyslovení tohto slova navyše zaznieva tón bázne a tlmeného rozhorčenia voči „našim pánom", čo naznačuje nekonečnú vzdialenosť medzi nimi a prostým občanom.

V Sovnarkome som sedel takmer na vrchole *vlasti*. Prvýkrát som sa mohol pozerať dolu na svet z tohto privilegovaného zorného uhla. Mohol som pozorovať pocit najvyšších vladárov (aj keď som sa s ním nemohol stotožniť), že sú čímsi lepším, že sa pohybujú v odlišnej dimenzii ľudskej existencie a že sa ich vôbec netýka bežná morálka a zmýšľanie, ktoré odmietli ako „buržoázne predsudky" a „prehnitý liberalizmus".

Teraz som porozumel uspokojeniu, s ktorým títo ľudia zneužívali ľudský život – manipuláciou, podvádzaním a likvidáciou – ako necitlivú surovinu pre svoje plány, pokusy a omyly. Zrazu som sa ocitol medzi ľuďmi, ktorí verejne pred hladujúcim národom sa dokázali napchávať hojnosťou vyberaných jedál, a to nielen s čistým svedomím, ale s pocitom oprávnenosti, akoby vykonávali službu histórii.

Na čele Sovnarkomu bol Konstantin Pamfilov, muž taký blízky najužšiemu kruhu, že keď po roku mojej služby zomrel, jeho popol uložili do steny kremeľského múra na Červenom námestí. Jeho zástupca Andrej Utkin viedol päť vplyvných oddelení, z ktorých jedno podliehalo mne. Teda bol som len dva stupne vzdialený od špičky moci. Moje oddelenie bolo rozdelené na niekoľko špecializovaných odborov, ktoré viedli moji asistenti.

Toto moje vysoké postavenie, samozrejme, nespomínam preto, aby som sa chvastal. Povýšili ma nejakým vrtochom osudu a jedným posunkom pestovaného prsta ma mohli odvolať tí, čo boli nado mnou, a ktorí mohli byť bez varovania rovnako vrhnutí do záhuby ich nadriadenými. Znova a znova som vídal Pamfilova a Utkina, ako sa trasú v prítomnosti nejakého šéfa politbyra alebo Stalinovho obľúbenca. Bol som svedkom ich

ponižovania vulgárnymi výrazmi ako otrokov v nemilosti. V diktatúre sa rovnováha udržiava citlivým vyvažovaním neobmedzenej moci a bezhraničného strachu.

Naša malá skupinka, ktorá v Sovnarkome reprezentovala *vlasť*, mala spolu asi tridsať ľudí a bola rafinovane izolovaná od strednej vrstvy úradníkov i masy zamestnancov pod nimi. Mali sme svoje poschodie, tiché ako v kostole a strážené mužmi z NKVD s hodnosťami dôstojníkov.

Naše priestranné kancelárie boli za prijímacími miestnosťami, izolované dvojitými dverami, aby sa zamedzilo odpočúvanie. Do kancelárií nám zadarmo nosili výdatné raňajky i večeru a mali sme vlastnú jedáleň s rôznymi jedlami za smiešne nízke ceny. Holiči Sovnarkomu prichádzali ráno do kancelárie Pamfilova, Utkina a iných vyvolených na ich úrovni, aby ich oholili a napomádovali pred dôležitými úlohami dňa. Vedúci na nižších úrovniach museli ísť k holičovi sami. Úradníci pod nami nemali právo na služby úradných holičov. Toto jemné odstupňovanie odzrkadľovalo hierarchiu moci. Najhodnotnejším zo všetkých privilégií bola malá červená knižočka, ktorá ma oprávňovala na služby kremeľskej nemocnice a nákup liekov v kremeľskej lekárni v časoch, keď lekári a lieky boli verejnosti takmer nedostupné.

Mali sme dokonca aj vlastný záchod so strážou pri jeho dverách, dozerajúcou na jeho výlučné použitie oprávnenými osobami. Osobitný záchod mali aj nižší úradníci, hoci nebol taký pohodlný ako náš.

Raz vypukol v Sovnarkome škandál. Stalo sa, že nový úradník, nepoznajúci triedne rozdiely v tejto oblasti, musel súrne použiť toaletu na našom poschodí. Ktosi vychádzal z tejto mramorovej miestnosti a on – nespozorovaný strážcom – vkĺzol dnu. Keď vychádzal, predtým nepozorný strážca NKVD zastavil páchateľa s veľkým poplachom, skontroloval jeho doklady a svätokrádež ohlásil svojim vedúcim. Niekoľko tajných agentov „vytasilo meč revolúcie" a prekutali záchod, hľadajúc časovanú bombu alebo inú neplechu. Upratovačky potom prišli s vedrami a kefami, aby svätyňu dokonale vyčistili od všetkých stôp po votrelcovi.

V súkromnom živote som nebol dôležitý, ale pri práci v sovietskom *aparáte* som bol chránený ako veľký poklad národa. Nikto zvonku ma nemohol navštíviť bez môjho výslovného povolenia. Vyplnil som priepustku, potvrdil ju vlastnou pečiatkou, a pred jej vydaním návštevníkovi mi vstupná stráž zavolala, aby si vec overila – pre istotu, že pri mojom telefóne nie je nejaký podvodník, musel som sa identifikovať heslom, známym len mne a NKVD. Mojím heslom bolo: *Lena číslo 17*. Keď návštevník dostal priepustku, pred tým, ako prišiel do predizby mojej kancelárie, musel prejsť štyrmi kontrolami identity. Hanbil som sa za tento systém kontroly NKVD, najmä keď ma prišiel navštíviť dobrý priateľ.

Taká istá procedúra sa, samozrejme, vzťahovala aj na každého cudzinca, ktorý prešiel našimi bránami. Nikto pod mojou úrovňou nemal právo vystaviť priepustku, bez ohľadu na dôležitosť návštevy. Ak môj podriadený žiadal návštevu nejakého cudzinca, musel mi najprv vysvetliť dôvod a keď som považoval takú návštevu za nevyhnutnú, podnikol som potrebné kroky.

A to nebolo všetko. V našej organizácii, ako aj v Kremli, v Ústrednom výbore strany a na niekoľkých iných miestach, bol zavedený populárny systém zvaný *šachmatki*. Jeho zmyslom bolo zmariť každý pokus zradných strážcov vpašovať do budovy atentátnika, špióna alebo diverzanta. Fungovalo to tak, že v nepravidelných intervaloch zhruba desiatich minút, boli strážcovia NKVD presúvaní ako figúrky na šachovnici. Presúvali ich bez varovania a podľa zložitej schémy na pokyn z ústredného riadiaceho strediska. Žiaden strážca nemohol presne vedieť, kde bude v istom čase. V takomto prípade tajná dohoda štyroch alebo piatich strážcov, že vpustia nepovoleného návštevníka, bola úplne nemožná.

Dodatočným opatrením bolo, že našimi bránami mohli prejsť len automobily šéfov Sovnarkomu, bez ohľadu na dôležitosť ich pasažierov. Dokonca aj ľudoví komisári museli parkovať svoje autá pred bránami budovy. Nebezpečenstvo, že niekto môže vyhodiť do vzduchu najsvätejšiu svätyňu načasovanou bombou uloženou v aute, sa takto zažehnalo.

Najdôležitejším znakom a symbolom mojej hodnosti však nebola moja ochrana ani heslo. Bol to kúsok nábytku, navonok všedný, ale s osobitným významom pre život sovietskeho hodnostára. Bol to trezor, ku ktorému číselnú kombináciu som vedel iba ja. V skutočnosti to však tak nebolo, pretože o toto tajomstvo som sa delil s NKVD. Význam tohto symbolu moci bol v tom, že nikto z mojich predstavených nemohol porušiť moje súkromie, čo mi umožnilo ukryť veci dokonca pred nimi. Len osoby na vysokej úrovni hierarchie, ktoré mali právo mať tajomstvá pred ich bezprostrednými vedúcimi, mali také trezory. Len jediný trezor v krajine – konkrétne Stalinov – mal kombináciu, ktorú ani NKVD nepoznala.

Môj trezor stál viditeľne a zlovestne medzi ostatným elegantným nábytkom. Dokonca aj Utkin a Pamfilov, keď sa im uráčilo navštíviť ma, namiesto toho, aby si ma predvolali, zvedavo naň vyvaľovali oči. Zrejme uvažovali, asi aké poznámky o ich nariadeniach a ústnych príkazoch mám zaznamenané a zamknuté v trezore.

Presne preto, že trezor bol neprístupný celému svetu, bol najobľúbenejším terčom tajných a kádrových oddelení. Ich právo na preskúmanie mojich papierov za mojej neprítomnosti bolo také zrejmé, že sa ani nasnažili zahladiť stopy po inšpekcii trezora a stolných zásuviek. Najlepším spô-

sobom ako niekoho udať, bez priameho oznámenia polícii, bolo napísať si poznámky „pre seba“ a „schovať“ ich v osobnom trezore.

Najvýznamnejším znakom môjho postavenia bola moc konať v mene štátu. V rozsahu svojej zodpovednosti som riadil činnosť miestnych orgánov a komisariátov celej RSFSR. Mohol som vyžiadať od ľudového komisára a jeho asistentov úplnú správu o ich činnosti, mohol som ich predvolať do mojej kancelárie hocikedy cez deň, či v noci, zatiaľ čo oni ma predvolať nemohli.

Bolo na mne, aby som sa rozhodol, či budem spolupracovať s príslušným komisárom. Vedel som, čo si štát myslel o mnohých funkcionároch – kto bude povýšený a kto „príde o hlavu“. Vedel som, čo sa „varilo v stranníckej kuchyni“. Len zasvätení a znalí pomerov vedeli, že mnohí ľudoví komisári, ktorých vyznamenania sa ligotali pred očami prostých občanov, boli len nevýrazné a úbohé osoby.

Nikdy nezabudnem na prvý deň v novej práci. Prišiel som do úradu o desiatej hodine ráno. Moje sekretárky a asistenti tam už boli. Dokumenty, ktoré na mňa čakali, boli pekne uložené na stole. Na okamih som zastal pri vchode do kancelárie, aby som si prezrel túto elegantnú miestnosť, portréty vodcov na jej stenách. Veľká olejomaľba Stalina visela priamo nad mojím kreslom úradnej moci. Vtedy som si spomenul na scénu z mizerného hotela v Nikopole, keď som v záchode spláchol kúsky Stalinovho obrazu. Len čo som sa usadil pod väčším a realistickejším Stalinom, zazvonil telefón. Bol to dôstojník NKVD, ktorý sa pokorne a s rešpektom pýtal, či ho môžem na chvíľu prijať. Prvýkrát v mojom živote reprezentant tejto obávanej organizácie si pýtal odo mňa *povolenie* na návštevu... Pozval som ho dnu.

„Chcem vám dať osobnú pečať,“ vysvetlil a podal mi gumovú pečiatku, „na použitie pri vydávaní priepustiek a iných dokladov. Prosím, majte ju vždy pod zámkom a ukrytú. Teraz si dovolím oboznámiť vás s predpismi, keďže ste tu nový.“

„Nech sa páči, počúvam.“

Začal s vysvetľovaním pravidiel o návštevníkoch, o mojom hesle a varoval ma, aby som ho nikdy nevyslovil v prítomnosti inej osoby, bez ohľadu na jej dôležitosť. Potom objasnil tajomstvo mnohých telefónov na mojom stole. Jeden z nich bola špeciálna štátna linka, spájajúca ma s Kremľom, s Ústredným výborom a hlavnými komisariátmi. Úradné záležitosti sa môžu vybavovať len cez túto linku, nikdy nie normálnymi telefónmi.

„Aj každý kúsok papiera v Sovnarkome je štátnym tajomstvom,“ pokračoval. „Budete striktne zodpovedný za to, ak necháte akýkoľvek list, doklad alebo kópiu nechránené. Ak chcete zničiť doklad alebo kópiu, nezahoďte ich. Napíšte inštrukcie na prednú stranu a odovzdajte to špeciálnemu oddeleniu na spálenie.“

Po skončení prednášky o tom ako sa mám správať, dal mi podpísať papier potvrdzujúci, že som bol oboznámený s pravidlami. Potom vstal, zasalutoval a odpochodoval von. Pozorne a potichu zatvoril za sebou dvere, nie tak, ako ich zatvoril Geršgorn.

Asi o jedenástej moja sekretárka, inteligentná, dobre vyzerajúca žena, zaklopala na dvere.

„Viktor Andrejevič, chcete raňajky?" opýtala sa.

„Áno, prosím. A vy? Raňajkovali ste?"

„Mám nárok len na šálku čaju a kúsok cukru," povzdychla si. „Z domu si vždy prinesiem kúsok chleba. Je vojna... čo môžeme robiť..."

O chvíľu prišla služobná a priniesla plný podnos jedla. Bola to asi tridsaťročná žena, čisto oblečená, s bielym naškrobeným čepcom. Pohybovala sa potichu, šikovne prestrela biely obrúsok na malom stolíku a vyložila jedlo pre mňa: dve vajcia, dusené hovädzie mäso, biely chlieb, maslo, pohár teplého čaju, niekoľko kociek cukru a keksy. Všetko okrem vajec bolo americké. Aj keď jej ruky boli upracované, boli veľmi čisté.

„Vidím, že používate manikúru," povedal som s úsmevom.

„Samozrejme, veď obsluhujem *veľkých ľudí*," povedala. „Dobrú chuť, nech vám padne na zdravie, Viktor Andrejevič."

Niečo v jej ubiedenom výzore mi odobralo chuť do jedla. Nechal som jedno vajce, trocha mäsa, niekoľko kúskov chleba a kocky cukru, akoby som nemohol viac jesť. Keď som zazvonil, sekretárka vošla a odniesla zvyšky jedla. O chvíľu neskôr, keď mi priniesla na podpis nejaký papier, zamrvila sa pri mojom stole.

„Hanbím sa vám to povedať, Viktor Andrejevič," povedala, „ale vy ste inteligentný človek a budete mi rozumieť. Dovolila som si zjesť, čo zostalo z vašich raňajok. Prosím, prepáčte mi... je také ťažké zostať na žive."

„To je úplne v poriadku. Naozaj, som rád, že ste to zjedli. Úprimne povedané, myslel som, že služobná..."

„Dohodli sme sa s Lizou," prerušila ma. „Striedame sa, jeden deň zjem zvyšky jedla ja a na druhý deň ona... Hlad je strašný, Viktor Andrejevič. Je mocnejší než hanba."

Počas môjho zamestnania v Sovnarkome som zjedol vždy len polovicu raňajok, druhú polovicu som nechal pre Lizu a moju sekretárku. Zistil som, že Liza berie jedlo domov, kde mala dve malé deti; jej muž bol na fronte. Obidve ženy žili z prídelu pre úradníckych pomocníkov: 400 gramov cukru, 500 gramov múky a 400 gramov masti na mesiac; okrem toho mali prídel 400 gramov chleba na deň. Cena mojich prvých nedojedených raňajok na voľnom trhu bola najmenej sto rubľov – napríklad jedno vajce stálo štyridsať rubľov. Liza zarobila mesačne stopäťdesiat rubľov...

Okolo poludnia som prijal ďalšieho oficiálneho návštevníka – vedúceho nášho špeciálneho tajného kádrového oddelenia; boli to „oči a uši" NKVD v každej sovietskej organizácii. Mladý muž, ktorý aj bez uniformy vyzeral ako policajný agent, sa správal vecne a príliš oficiálne, ako skutočný vládca nášho úradu.

„Zdravím vás, súdruh Kravčenko," povedal. „Teší ma, že vás stretávam. Budeme sa často vídať. Ste tu nový a musíte sa od začiatku oboznámiť s niektorými pravidlami. Sme vo vojne. Nepriateľ je všade a musíme byť ostražití."

„Iste, iste."

Podal mi zväzok obsahujúci 10 – 12 kopírovaných stránok. Typickým sovietskym štýlom postaveným na príkazoch a vyhrážkach ma dokument informoval o pravidlách, ako zaobchádzať so štátnymi, straníckymi a s vojenskými tajnými dokladmi, ako dozerať na bezpečnosť svojho stola, trezoru a úradu pred nepovolanými očami, dokonca ako zabrániť sekretárke vidieť určité typy dokladov. Dozvedel som sa, že Sovnarkom mal dve stenografky, normálnu a tajnú. Bežné listy sa mohli diktovať normálnej stenografke, ale tajné diktovanie muselo zariadiť kádrové oddelenie. Všetky nariadenia od mojich vedúcich, zdôrazňovali pravidlá, musia byť zaznamenané písomne.

„A čo mám robiť, ak súdruh Utkin, súdruh Pamfilov alebo niekto z Kremľa mi dajú ústne inštrukcie?" spýtal som sa.

„V tom prípade musíte ihneď napísať ich slová do vášho denníka. To isté platí o obsahu dôležitých telefonických rozhovorov. Poznačte si všetko bez meškania – je to najlepšia ochrana pred budúcimi nepríjemnosťami. Súdruh Stalin nás učí, že ľuďom musíme dôverovať, ale zároveň si aj všetko overovať, neustále overovať."

Keď som prestal čítať, môj návštevník rozšíril tému rozhovoru. Podstata jeho prednášky bola v tom, že nesmiem nikomu veriť a predpokladať, že nik neverí mne. Musím mať doklad, podrobné poznámky z každej schôdze a rozhovoru. Vzájomná nedôvera nebola len súčasť sovietskeho *aparátu*, bol to uznaný a povinný životný štýl, jediný spôsob existencie. Opäť som podpísal papier, že som bol oboznámený so systémom a vedomý si trestov za jeho porušenie.

Nakoniec mi povedal, aby som si prečítal tajný dokument s podpismi Stalina a Molotova. Bolo to rozhodnutie politbyra určujúce práva a povinnosti Sovnarkomu. Bol veľmi podrobný a nedovolil žiadne pochybnosti o tom, že štát, predstavovaný Sovnarkomom, je slepým sluhom a nástrojom politbyra. Podpísal som obvyklý formulár, že budem mlčať. Táto poddanosť štátu a strane bola známa každému inteligentnému sovietskemu občanovi, ale aj tak sa to považovalo za tajomstvo.

„Dovidenia, súdruh Kravčenko. Ako som povedal, určite sa budeme často vídať."

2 Príslušníci administratívy, ku ktorej som patril, boli v istom zmysle najmenej šťastní v celej sovietskej hierarchii. Všeobecne sme mali väčšiu zodpovednosť než autoritu. My sme vykonávali najťažšiu prácu a naši šéfovia dostali pochvalu. Boli sme na príliš vysokej úrovni na to, aby sme sa mohli občas ulievať ako nižší úradníci, ale neboli sme tak vysoko na pyramíde moci, aby sme mohli delegovať robotu iným, či ich kritizovať.

Zo všetkých krížov, ktoré sme museli niesť, najťažší bol nedostatok spánku. Dni, keď som spal viac než päť hodín, boli výnimkou. Veľká väčšina našich úradníkov a odborníkov pracovala od deviatej do piatej, aj keď občas som zdržal mojich podriadených dlhšie, alebo ich požiadal vrátiť sa do práce večer. Môj pracovný deň trval od desiatej ráno a do tretej – štvrtej hodiny nasledujúceho rána. Len zriedkavo som strávil večer niekoľko hodín so svojou ženou. Občas som riskoval hodinu – dve povrchného spánku na pohovke v mojej kancelárii, za zamknutými dverami a s telefónom pri ruke, aby ma pri tom neprichytili.

Časový režim vo vyšších úradoch v Moskve bol zvláštny, prispôsobený svojráznym pracovným zvykom jedného muža. Stalin zvyčajne začínal pracovný deň o jedenástej predpoludním a pracoval do štvrtej až piatej hodiny. Potom si obvykle pospal do desiatej či jedenástej večer a pokračoval v práci do tretej – štvrtej, prípadne aj dlhšie do rána. Z týchto jeho dvoch „zmien" tá nočná bola dôležitejšia.

Existovalo niekoľko teórií o divných pracovných hodinách diktátora. Jedna teória bola, že mu to umožnilo byť v styku s jeho podriadenými vo všetkých častiach veľkej krajiny, napriek štvorhodinovému rozdielu medzi najvýchodnejšou a najzápadnejšou zónou. Iná teória bola, že sa úmyselne miešal do životov svojich podriadených tým, že museli byť poruke aj počas nevhodných denných a nočných hodín, a tak im znemožňoval robiť rôzne neprístojnosti; vskutku to redukovalo príležitosti a pokušenia v ich súkromnom živote.

Nech už bola skutočná príčina akákoľvek, úradný aparát prispôsobil svoju činnosť Stalinovým výstredným úradným hodinám. Keď „šéf" (ako sme ho neoficiálne nazývali v našich konverzáciách) prišiel do práce, začal úradný aparát intenzívne pracovať a neoddýchol si, až kým „šéf" nešiel domov. Zvyšok krajiny akceptoval tento pracovný režim, s ústredím sa telefonovalo len v časoch podriadeným jeho náladám. Takto sa teda kolobeh oficiálneho života celého Ruska riadil zvykmi tohto statného Gruzínca, s tvárou plnou jaziev po kiahňach. Samozrejme, jedna organizácia praco-

vala dvadsaťštyri hodín – NKVD. Nemusela sa prispôsobovať žiadnemu pracovnému poriadku, pretože nikdy nespala.

Počínajúc asi desiatou hodinou rannou v pracovné dni sa veľké limuzíny Packard s nepriestrelnými tmavozelenými oknami valili predmestskou Možajskou cestou, dlhým bulvárom Arbat a odtiaľ do rôznych pevností „moci". Zo zvuku sirén a spôsobu, akým vzrušení policajti zastavovali dopravu a dávali prednosť týmto hlučným a rýchlym karavánam, Moskovčania hneď vedeli, že Stalin, Molotov, Berija, Malenkov, Mikojan, Kaganovič a iní vodcovia sa vezú v kolóne hlavným mestom. Pred každou limuzínou išlo auto (obvykle Lincoln) a za ním nasledovalo ďalšie, obidve obsadené ozbrojenými strážcami NKVD v civilných oblekoch. Vodcovia, samozrejme, cestovali oddelene, nikdy nie v skupine, aby sa redukovalo ohrozenie ich bezpečnosti.

Ich trasy plánovalo zvláštne oddelenie tajnej polície zodpovednej za bezpečnosť najvyšších funkcionárov. Každý centimeter cesty bol chránený. Obyvateľov každého domu popri trase úrady poznali a podozrivých ľudí rýchlo premiestnili. Tisíce mužov v civilných oblekoch a uniformách stáli na dôležitých bodoch trasy s pravou rukou na revolveroch, pripravení použiť ich; vedeli, že ich vlastný život by nemal cenu, ak by sa niečo prihodilo milovaným vodcom za nepriestrelnými oknami. Moskovčania sa nikdy neprizerali, keď sa prevážal Stalin a jeho najbližší spolupracovníci. Rozumní občania zmizli z cesty, keď tadiaľ prechádzali ich vládcovia.

Funkcionári stojaci o stupeň nižšie – ako napríklad Pamfilov a Utkin v našom Sovnarkome – museli byť v práci pred tým, ako ich predstavení prídu do úradu; takisto môj asistent bol vždy poruke, keď som prišiel do Sovnarkomu. Nikdy som neodišiel z práce bez povolenia, kým moji vedúci neskončili nočnú zmenu. Aj preto môj pracovný deň trval 17 – 18 hodín. Utkin a Pamfilov považovali za samozrejmosť, že odpoviem, keď ma zavolajú telefónom, rovnako, ako Stalin alebo Molotov považovali za samozrejmé, že Pamfilov bude v práci, keď ho zavolajú. Pravdepodobne v žiadnej veľkej krajine sa chod úradov tak úplne neprispôsoboval vrtochom jedného muža.

Sovnarkom bol výkonným a kontrolným orgánom všemohúceho Výboru národnej obrany. Jeho hlavnou funkciou bolo riadiť a kontrolovať všetky objednávky vojnového zásobovania RSFSR. Okrem Nemcami okupovaného Bieloruska, Ukrajiny a časti Kaukazu naše územie zahŕňalo takmer všetky výrobné zariadenia a obyvateľov štátu, takže prakticky sme boli zodpovední za najväčšiu časť celej vojnovej výroby. Časť tejto ohromnej úlohy bola sústredená v oddelení, ktoré som viedol. „Vojnová technická výzbroj" bol výraz, ktorý zahrnoval dozor a kontrolu výroby a zásobova-

nia, od tankov, delostrelectva, letectva a telekomunikačných prostriedkov, pristávacieho a maskovacieho zariadenia, až po plynové masky, kompasy, poľné telefóny a dokonca aj jednoduché krompáče, lopaty a lampy, vyrábané v priemyselných závodoch RSFSR.

Doslova stovky objednávok, rozhodnutí, sťažností a vyhrážok podpísaných Stalinom a jeho najbližšími spolupracovníkmi – Berijom, Molotovom, Mikojanom, Voznesenským, Mališevom a Kosyginom – prešli mojimi rukami. Bol som v stálom telefonickom styku s každým komisariátom, s podnikmi, špeciálnymi úradmi a oblastnými strediskami v krajine. Počas jednej hodiny som overoval postup výroby v Gorkách, vo Sverdlovsku, v Novosibirsku či Čeljabinsku.

Môj život sa stal horúčkovitým zápasom o materiál, pohonné látky, pracovné sily na zabezpečenie výroby v potrebnom čase: musel som rozhýbať do akcie komisariáty a organizácie medzi Moskvou a Sibírou. Moji šéfovia a zúfalí vedúci Výboru národnej obrany na mňa priamo štekali a nadávali mi. Na najvyšších úrovniach sovietskej vlády bolo viac nadávania než na celom svete. Pestrá a šťavnatá obscénnosť nám niekedy pripomenula „proletársky" pôvod nášho režimu. Majstrom v tomto umení bol Kaganovič. Hovorili sme, že hreší „ako vývrtka" so špirálou stúpajúcou k neuveriteľným výškam oplzlej reči. Ale Molotov, Vorošilov, Andrejev a iní len málo zaostávali v tomto umení a ani sám Stalin nebol výnimkou. Môžem dosvedčiť, že veľká väčšina týchto vodcov, s ktorými som prišiel do styku, boli schopní ľudia, ktorí sa vyznali vo svojom odbore, dynamickí muži, oddaní svojej práci.

Veľa týždňov v mojom živote som stratil úsilím pri zabezpečovaní jednoduchých nástrojov, ako boli kliešte na ostnatý drôt, lopaty na kopanie zákopov a lampáše, slúžiace ako baterky. Nikdy nezabudnem, ako generál Červenej armády so slzami v očiach prosil o kliešte na strihanie ostnatého drôtu. Tisíce našich vojakov boli nezmyselne dopichané a zranené pre nedostatok tohto jednoduchého nástroja. Za jeho prítomnosti som volal komisára v Moskve a riaditeľov podnikov na vidieku. Aký význam však malo zúrenie a vyhrážanie sa, keď podniky nemali potrebnú oceľ, stroje ani náradie?

Pri tomto veľkom úsilí o zásobovanie som bol stále v styku s maršalom Novikovom, maršalom Vorobjovom, generálom Seleznevom, generálom Volkovom, admirálom Gallerom a desiatkami ďalších vojenských vodcov. Príliš často sme nemohli urobiť viac než lamentovať nad nedostatkom každého druhu.

Ako môžem zabudnúť na to, ako sme zohnali tisíce primitívnych školských kompasov a pridelili ich na rozličné fronty? Objednávka so Stalino-

vým podpisom požadovala päťdesiattisíc vojenských poľných kompasov, ale potrebná magnetická oceľ nebola k dispozícii.

Ako môžem zabudnúť na porady, šialené telefonáty, nahromadené výstrahy a sklamania, keď sme v lete zháňali konské podkovy? Pre ich nedostatok zahynuli tisíce zvierat i jazdcov, pretože ich výroba bola zablokovaná nedostatkom železa a obmedzenou kapacitou dvoch uralských závodov vyrábajúcich podkovy. Žiadosť o podkovy prišla od maršala Buďonného, čím sa mi odhalilo tajomstvo, kde bol tento hrdina revolúcie. Odvolali ho z vysokého postu, ktorým ho pôvodne poverili a potom sa jeho meno vytratilo z verejnosti; šírili sa povesti o jeho likvidácii. Teraz som sa dozvedel, že ho odstavili do úradu na zásobovanie jazdectva.

Deň za dňom som získaval priame a tragické dôkazy o neúspechu mojej krajiny v príprave na túto krízu života a smrti. Vedel som, že desaťtisíce našich najodvážnejších vojakov zahynuli pre nedostatok tých najjednoduchších vojenských potrieb. Ani Stalinove strohé nariadenia a ani Berijove „tvrdé opatrenia" nemohli zadovážiť potrebné výrobky zo závodov, ktoré nemali suroviny a trpeli nedostatkom pracovných síl.

Vedel som oveľa lepšie než veliaci generáli a admiráli, aká cenná pre naše víťazstvo vo vojne bola Americká spojenecká dohoda o pomoci zbraňami, materiálom a strojmi. Američania o tom môžu pochybovať, ale nie sovietski vodcovia. Pre nich to bol fakt. Boh vie, že spojeneckú pomoc sme splatili ruskými životmi, ale to na veci nič nemení. Ktovie, aký by bol býval osud ruskej obrany bez dodávok amerických lietadiel, automobilov, telefónov a tisícok iných vecí, ktoré nám chýbali? Ruská výroba, ruské hrdinstvo a obete boli najdôležitejšími faktormi pre ruské víťazstvo – stalingradské víťazstvo sme dosiahli pred začiatkom spojeneckej podpory. Ale americká a spojenecká pomoc nasledovala hneď za nimi. Rozkazy z vyšších miest boli často hysterické. Požiadavku na nejaký náhradný dielec pre tank alebo dôležité zariadenie pre letectvo podpísal Stalin a jeden z jeho sekretárov – s varovaním o krutom treste za nesplnenie:

„Oznámte ľudovým komisárom, že splnenie tejto úlohy je vojensko-politická záležitosť najvyššej dôležitosti. Zaviažte prokurátora ZSSR na osobnú kontrolu tejto objednávky a oznámte nám tých, ktorí nesú vinu za nesplnenie, bez ohľadu na ich postavenie."

Inokedy to znelo takto:

„Za kontrola splnenia tohto rozkazu zodpovedá komisár štátnej kontroly súdruh Popov. Každý, kto bude vinný za nesplnenie tejto úlohy, bez ohľadu na jeho postavenie, bude braný na zodpovednosť a mne nahlásený."

Striktná zodpovednosť znamenala odstránenie z funkcie a súd pred vojenským tribunálom. Rozhodnutia s podpisom Beriju, ktorý hovoril hrô-

zyplným hlasom tajnej polície, sa obvykle končili takto:

„Ľudový komisár je zodpovedný za splnenie tohto rozkazu, bez ohľadu na existujúce podmienky. Vinníka mi musia osobne oznámiť..."

Bol to obvyklý stalinský štýl, po ktorom sa opičil každý byrokrat vo vzťahu k všetkým svojim podriadeným. Bola to reč vyhrážok a zastrašovania, surová a neokrôchaná, ktorá nám mala bez obalu pripomínať koncentračné tábory a popravčie čaty. Stalin a jeho najbližší spolupracovníci si nikdy nedali ujsť príležitosť pripomenúť nám hrôzu zatýkania a nemilosti; ani keď hovorili k mocným funkcionárom, ktorých mená vyvolávali na chrbte zimomriavky.

Nikdy predtým som nepracoval tak ťažko, tak dlho a s takým pocitom neúspechu ako teraz. Moja tvár nadobudla sivozelenú farbu, mal som horúčkovité krvou podliate oči a bol som chronicky unavený. Takmer každý muž a žena v mojom okolí pracovali rovnako ťažko ako ja. Niektorí bezpochyby nenávideli sovietsky despotizmus rovnako ako ja, ale politické názory nezmenšovali našu oddanosť a nádej na konečné víťazstvo. Naša vlasť bola ohrozená – a jej záchrana bol náš najvyšší cieľ.

Ak sa nám pri zásobovaní frontu podarilo urýchliť dodávku potrebných súčiastok o deň alebo hoci len o hodinu, zachránili sme tým životy tisícov našich ľudí. Nik nemusel márniť čas, aby nás povzbudzoval alebo sa vyhrážal za nesplnenie úlohy. Vždy sme pracovali s pocitom, že naše úsilie je priamo spojené s bojom na život a na smrť, aj keď sme o tom nehovorili. Zaoberali sme sa konkrétnymi úlohami za ťažkých okolností a nemali sme čas plytvať emóciami.

Celú organizáciu, od Pamfilova po najnižšieho úradníka, zachvátil mocný nával vlastenectva, zakoreneného v ohromných hĺbkach ruských dejín a ruskej duše. Nešikovní tvorcovia verejnej mienky stalinskej mašinérie doma i v zahraničí, ktorí to vysvetľujú ako boľševický fenomén, páchajú ťažkú krivdu na našej vlasti. Živelnú a nadčasovú silu sa snažia vysvetliť malichernou straníckou ideológiou. Bol to ruský, ale nie sovietsky zázrak. Ja sám môžem poslúžiť ako symbol toho Ruska vo vojne, ktoré čestne a neúnavne drelo pod vedením vodcov, ktorými pohŕdalo a neverilo im.

V Sovnarkome som pracoval niekoľko mesiacov v najkritickejšej fáze vojny – počas strašného leta 1942, keď Nemci dosiahli najväčšie frontové víťazstvá a najhlbšie prenikli do našej krajiny. Postúpili až k Volge a smerovali k Stalingradu, ktorý sa navždy stal pojmom v dejinách ľudstva, podobne ako Maratón či Waterloo. Jadro hrdinstva a neporaziteľnosti národa sa naplno odhalilo pri Stalingrade, ktorý prežil krvácanie a katastrofu nesmierneho rozsahu. A nemalo to nič spoločné s Karolom Marxom ani so Stalinom.

V oficiálnych správach sa aj naďalej zľahčovali naše porážky. Najhoršie ústupy sa vysvetľovali ako strategické manévre. Ruské obyvateľstvo vedelo o skutočnom priebehu bojov pri Stalingrade oveľa menej než ostatný svet. Na našej úrovni štátneho aparátu sme si však nemohli dovoliť sebaklam. Výzvy z frontu s požiadavkami o lietadlá, muníciu a vojenské posily odzrkadľovali paniku a niekedy až úplné zúfalstvo. Nemohli sme nevedieť o obrovskom krvoprelievaní a úžasných stratách ľudských životov.

Na stene v Utkinovej kancelárii visela veľká mapa Ruska. Špendlíky označujúce nemecký postup sa každé ráno zarezávali hlbšie a hlbšie do našej krajiny a niť vo farbe krvi naznačovala rozsah našich strát. Raz som pristihol Utkina, ako svojou okrúhlou a príjemnou tvárou, zmraštenou obavami, uprene hľadí na mapu.

„Musím vybaviť niečo súrne, Andrej Ivanovič," povedal som a položil som dokumenty na jeho stôl.

„Papiere môžu počkať. Poďte sem, pozrite sa, čo tí nemeckí sukini synovia robia."

Červená čiara bola len asi stopäťdesiat kilometrov od Moskvy, blízko Možajska. Odrezali prakticky celú Ukrajinu a čiara bola hrozivo blízko pri Volge, smerom k Stalingradu.

„Čo budeme robiť, keď získajú našu naftu, Viktor Andrejevič? Budeme stratení!"

„Vyzerá to strašne," súhlasil som, „strašne! Čo sa dá robiť, my len musíme pracovať, pracovať a pracovať. Našťastie spojenecká pomoc teraz začína prichádzať rýchlejšie..."

„Spojenci!" zvolal Utkin rozhorčene. „Druhý front je potrebný! Ale kapitalistickí lotri sa len šuchcú. Nestarajú sa, koľko ruskej krvi sa preleje! Draho platíme za naše spojenectvo..."

Mobilizácia nadobudla obrovský rozsah, neporovnateľný s inou vo vojne sa nachádzajúcou krajinou. Pracovnej sily v priemysle a na vidieku výrazne ubudlo práve teraz, keď bolo treba najviac vyrábať. Sedel som presne na tom vládnom mieste, kde táto pohroma bola veľmi dobre viditeľná. Naši vojaci mali od šestnásť do päťdesiatšesť rokov. Na Stalinov rozkaz požiadavku skutočných lekárskych prehliadok a výnimiek zrušili, pretože boli potrebné nové sily, čo sa však nikdy nezverejnilo. Desiatky tisíc veteránov volali späť na front ešte skôr, než sa im zahojili zranenia. Chlapcov a dievčatá v školopovinnom veku, matky malých detí, dokonca i ženy z vidieka, ktoré stratili mužov, nahnali do práce v továrňach.

Počas tohto ťažkého obdobia nedostatku pracovných síl bola nútená práca miliónov väzňov životne dôležitá pre záchranu sovietskeho vojenského hospodárstva. To treba povedať jasne a otvorene. Výroba vojenské-

ho materiálu sa stále zvyšovala, či už v evakuovaných továrňach, v rozšírených závodoch na Sibíri a za Uralom, ako aj v nových priemyselných podnikoch. A väčšina z nich sa bez nútenej práce nezaobišla. Tí, ktorí s nadšením hovoria o konečnom ruskom víťazstve, ako o dôkaze „úspechu sovietskeho systému", by boli bližšie k pravde, keby tento úspech pripísali veľkému rozsahu štátnej nútenej práce.

Následkom odčerpania slobodnej pracovnej sily vojenskou službou bol náš priemysel stále viac závislý od veľkej armády väzňov, ktorej rady sa neslýchane rozšírili zatýkaním počas vojny. Úradný odhad tohto rezervoáru pracovných síl bol okolo dvadsať miliónov ľudí, nezahŕňa však chlapcov a dievčatá vo veku od 14 do 16 rokov, ktorých násilne odlúčili od rodičov a pridelili do oblastí a podnikov, v ktorých bol nedostatok pracovných síl najhorší.

Vojnový priemysel v ZSSR, podobne ako v Nemecku, sa spoliehal predovšetkým na otrockú prácu. Hlavný rozdiel bol v tom, že Berchtesgaden zotročil cudzincov z obsadených území, zatiaľ čo Kremeľ zotročil vlastných občanov. V čase, keď hlad ohrozoval celú krajinu, hrozné podmienky, v ktorých väzni žili a pracovali, si nemožno ani predstaviť. Boli „nahraditeľní" a NKVD sa nemuselo zodpovedať za ich straty.

Po vypuknutí vojny komisariát výzbroje a munície pripadol pod kontrolu Berijovi, komisárovi NKVD, ktorý bol tiež členom vedenia Sovnarkomu a členom Výboru národnej obrany. To znamenalo, že všetko bolo pod kontrolou tajnej polície. Ostatní komisári, ako Ustinov a Vannikov, vedeli, čo to znamená, tak ako to vedel každý aj na nižších stupňoch hierarchie. Pred zúrivým hnevom Beriju a jeho organizácie by boli uprednostnili radšej rýchlu smrť. Každého zamestnanca v továrňach, úradoch i ustanovizniach, priamo alebo nepriamo spojených s výzbrojou a muníciou, ovládal nevýslovný strach.

Berija nebol inžinier. Bol poverený touto funkciou s jasným cieľom vzbudzovať smrteľný strach. Ako mnohí iní, často som sa pýtal sám seba, prečo to Stalin urobil. Našiel som len jedinú prijateľnú odpoveď. Stalin neveril vo vlastenectvo a v národnú hrdosť ruského národa, preto sa musel spoliehať na bič. A jeho bičom bol Berija.

Nedostatok dôvery bol zrejmý aj v iných oblastiach priemyslu. Civilných vodcov nahradili vojenské osoby alebo aspoň osoby s vojenskými titulmi a autoritou. Železničnú dopravu dostal na starosť generál Chrulijov, Stalinov zástupca v komisariáte národnej obrany. V úzkej spolupráci s dopravnou správou NKVD Chrulijov zaviedol vojenskú disciplínu v dopravnom systéme a vlasteneckú spoluprácu nahradil nepredstaviteľným strachom. Podobne Mališev, námestník riaditeľa Sovnarkomu, povolaním

inžinier, bol povýšený na hodnosť generála a zodpovedal za výrobu tankov a mal väčšiu autoritu než civilný komisár.

Komisariáty pod vedením Beriju, samozrejme, odčerpávali najväčšiu časť dostupnej otrockej pracovnej sily. Ale zostalo dosť aj pre iné odvetvia priemyslu. Z osobnej skúsenosti viem, že bolo len málo podnikov bez otrockej práce a v tuctoch podnikov nútená práca tvorila najdôležitejšiu alebo hlavnú zložku pracovných síl.

Počas mojej práce v Sovnarkome som veľa počul o špeciálnych problémoch súvisiacimi s koncentračnými tábormi a väzeniami, ktoré evakuovali z oblastí, kam sa približovali Nemci. Bolo omnoho dôležitejšie premiestniť zotročené obyvateľstvo než slobodných občanov, a to jednak preto, lebo táto pracovná sila mala ekonomickú hodnotu, a tiež preto, lebo sa nedalo očakávať, že títo väzni budú milovať sovietsky režim, a teda boli obavy, že by mohli pomáhať Nemcom. No a nepochybne aj z iného, čisto politického dôvodu – aby sa svet nedozvedel o strašných tajomstvách sovietskeho otrockého systému.

V Sovnarkome sme vedeli, že keď už nebolo možné väzňov evakuovať, boli masovo popravovaní. Stalo sa to v Minsku, Smolensku, Kyjeve, Charkove, v mojom rodnom Dnepropetrovsku a v Záporoží. Na jeden prípad si pamätám veľmi dobre. V malej Kabardinsko-balkarskej autonómnej oblasti na Kaukaze, blízko mesta Nalčik, bol molybdénový kombinát NKVD s nútenou pracovnou silou. Keď Červená armáda v tejto oblasti ustupovala, niekoľko sto väzňov nemohli načas evakuovať. Riaditeľ kombinátu, na rozkaz komisára kabardinsko-balkarského NKVD súdruha Anochova, nariadil, aby guľometom postrieľali nešťastníkov do posledného muža a ženy. Po oslobodení tejto oblasti Anochova za to odmenili, stal sa predsedom rady komisárov, čo bola najvyššia funkcia v tejto autonómnej oblasti.

Pri nátlaku na komisariáty som stále narážal na prekážku nedostatku pracovných síl v kritických obdobiach. Ľudoví komisári poznali situáciu lepšie než som predpokladal, preto často žiadali Pamfilova o viac pracovných síl od NKVD a on sa vždy domáhal nasadenia rezerv NKVD pre kľúčové podniky. Niekedy sa obrátil priamo na Voznesenského, Molotova a Beriju. Ústrednú správu táborov nútenej práce – známu ako Gulag – riadil generál NKVD Nedosekin, jeden zo zástupcov Beriju. Nedosekin dostával príkazy týkajúce sa otrockej pracovnej sily priamo od Rady národnej bezpečnosti s podpismi Molotova, Stalina, Beriju a iných členov rady.

Jasne si pamätám na rozhovor, ktorý som mal na príkaz Utkina s jedným z najvyšších predstaviteľov Gulagu. Mal dodať jednému z komisariátov niekoľko sto väzňov na súrnu úlohu. Boli sme pod veľkým tlakom Pamfilova, na ktorého tlačili zasa vyšší predstavení, a tak som predvolal predstaviteľa Gulagu na rokovanie o poskytnutí pracovnej sily.

„Ale pochopte, súdruh Kravčenko," prerušil ma, „nielen Sovnarkom zavýja v snahe dostať robotníkov. Rada národnej obrany ich potrebuje, súdruh Mikojan nám komplikuje život, Malenkov a Voznesenskij potrebujú robotníkov a Vorošilov žiada robotníkov na výstavbu ciest. Prirodzene, každý si myslí, že jeho úloha je tá najdôležitejšia. Čo máme potom robiť? Fakt je, že *sme nesplnili naše plány zatýkania.* Dopyt prevyšuje ponuku."

Plány na zatýkanie! Fantastický cynizmus tejto frázy mi stále spôsobuje zimomriavky. Pripadalo mi divné, že tento funkcionár si neuvedomuje ohavnosť svojej poznámky – zatknutie a zotročenie ľudských bytostí sa stali bežnou praxou v jeho živote. Samozrejme, nemyslel tým, že uväznenia sa naozaj plánovali, aby sa splnili požiadavky na pracovné sily. Iba sa sovietskym žargónom sťažoval na to, že viacmiliónová armáda trestancov nestačila pokryť všetky požiadavky.

Rozsah detskej práce v Rusku zostal z nejakého dôvodu pred svetom úplne utajený. Aj vnútri štátu sa považoval za tajomstvo a, samozrejme, bol zahalený pokryteckými heslami. Podstata tohto systému bola v hrubom násilí. Milióny detí vyhnali z domov proti ich vôli i vôli ich rodičov, boli donútené pracovať v priemysle na základe „mobilizácie" a bez ohľadu na ich želanie. Nemožno z toho obviňovať len vojnu, lebo detská práca sa začala využívať v roku 1940, ako dokumentujú vtedajšie telegramy, a vystupňovala sa po skončení vojny.

Prvý zákon o mobilizácii detí bol vydaný v októbri 1940. Umožnil odvedenie 800-tisíc až milión detí z miest i vidieka vo veku od štrnásť do sedemnásť rokov na výcvik v priemyselných podnikoch. Okrem povinnej mobilizácie bola povolená aj dobrovoľná účasť. Štrnásť- až pätnásťroční boli väčšinou vybraní pre kvalifikovanejšie práce, ktoré vyžadovali dvojročnú prípravu. Pre šestnásť- a sedemnásťročných bol určený šesťmesačný výcvik pre menej náročné profesie.

Po splnení týchto podmienok pridelili týchto mladých ľudí na štyri roky do rozličných závodov, baní a na stavby podľa rozhodnutia administrácie pracovných rezerv. Aj keď to všetko sprevádzali veľké propagandistické heslá, v podstate išlo o detskú nútenú prácu. Deti boli odlúčené od ich matiek a otcov, pravdaže, „na ich vlastný osoh".

V roku 1943 sa kontingent detskej nútenej práce zvýšil na dva milióny detí ročne. Kruté scény odlúčenia – plačúce a vzdorujúce deti, lamentovanie a náreky príbuzných – sa stali v krajine známymi. „Regrútov" obliekli do uniforiem, bývali v štátnych barakoch, museli sa podriadiť prísnej disciplíne a prakticky vojenskej drezúre. Ich čas bol rozdelený na prácu, štúdium a telesnú výchovu, s úmyslom prevychovať ich nielen na poslušných, ale aj fanatických sluhov sovietskeho štátu. Politické školenie bolo dôležitou súčasťou ich výcviku.

Aj pred vojnou, keď som pracoval v Glavtrubostale v Moskve, videl som veľa závodov, kde pracovali veľké skupiny detí, násilne vytrhnuté z ich domovov. Mal som možnosť zoznámiť sa zblízka s týmto systémom. Najmladších regrútov za zvuku poľnice alebo bubnov zobudili o pol šiestej ráno na vojenskú rozcvičku. Potom mali raňajky a o siedmej boli v robote, vychovávaní a školení podľa sparťanských princípov na robotov štátu.

Iróniou bolo, že politickým vedením tejto akcie poverili Nikolaja Švernika, šéfa celozväzových odborov a člena politbyra. V rámci administrácie pracovných rezerv zodpovedným za výcvik a umiestnenie mladých regrútov v rôznych častiach krajiny bol Maskatov – jeden z tajomníkov Švernikových odborov.

Päťkrát počas vojny štát vyhlásil novú mobilizáciu, čo zvýšilo počet uniformovaných chlapcov a dievčat na deväť miliónov. Navyše, státisíce chlapcov, niektorých vo veku dvanásť až trinásť rokov, nahnali do novozaložených akadémií, aby ich pripravovali na dôstojnícke funkcie pre armádu, podobne ako iných „formovali" pre proletársku kariéru.

Vojenskí študenti boli poväčšine dobrovoľníci, ale húfy vojnových sirôt privliekli čiastočne zo sirotincov a čiastočne z radov *bezprizorných,* detí bez domova. Na dôvažok, ak rodičia neboli schopní živiť svoje deti, ľahko podľahli pokušeniu poslať ich do vojenských škôl, v skutočnosti to bolo na celý život. Vyššie vzdelanie, ako aj tri ročníky gymnázia boli dostupné len tým, ktorí mohli zaplatiť školné; podľa Kremľa toto rozhodnutie bolo urobené preto, aby „sa zohľadnila stúpajúca životná úroveň pracujúcich". Pre mnohé rodiny, ktoré neboli schopné zaplatiť školské poplatky, bola vojenská kariéra pre ich synov najlepším východiskom, ako uniknúť z vykorisťovaných vrstiev robotníckej triedy.

Ak by tento systém priemyselnej mobilizácie detí pokračoval, sovietsky štát by mal v roku 1960 k dispozícii do štyridsať miliónov vyškolených robotníkov – nový typ „proletariátu". Vplyvy z domu pripomínajúce slobodnejšiu minulosť a intelektuálne pôsobenie mimo toho, ktoré bolo predpísané štátom, by sa zredukovali na minimum. Absolventi by boli totálne naočkovaní komunistickou doktrínou a stalinskými teóriami svetovej revolúcie, čím by sa z nich stali bytosti bez spomienok na osobnú slobodu – či už dobrovoľne, alebo nie – služobníci štátu. Títo morálne a politicky zmrzačení Rusi by reprezentovali hrôzostrašnú silu v rukách režimu doma alebo pri dobrodružstvách za hranicami.

Túto starostlivo pripravenú skupinu občanov malo doplniť asi dvadsať miliónov väzňov NKVD na nútených prácach a obrovská aktívna armáda profesionálnych vojakov a dôstojníkov, od detstva vychovávaných na základoch stalinizmu na obranu sovietskeho režimu, spolu s riadnymi

vojenskými silami a so zálohami. Nemožno zabúdať, že desiatky miliónov iných detí sa školili v štandardných školách, kde základom školských osnov je vernosť štátu a viera v jeho metódy.

Keď som rokoval o pracovných silách v mene rôznych komisariátov s cieľom splniť neodkladné vojnové plány, vždy som mal na zreteli obraz tejto ľudskej masy mobilizovanej v hroznom rozsahu . Pripomínalo mi to ľudskú podobu mraveniska alebo včelieho úľa. Všetka tá pretvárka s heslami o vznešenosti práce a službe „socialistickému" kolektívu vedenému „proletárskymi vodcami", akým bol otrokár Švernik, vyvolávala vo mne neprekonateľný odpor. Môj „prehnitý liberalizmus" bol príliš hlboko zakorenený, a preto nevyliečiteľný.

3 Hneď od začiatku som si uvedomoval naše tragické nedostatky pri vojenskom zásobovaní. Na jednej schôdzi v Kremli, ktorú zvolal jeden z najvplyvnejších Stalinových asistentov Alexej Kosygin, sa mi tieto fakty potvrdili. Keďže predmet rokovania sa týkal môjho oddelenia, Utkin ma chcel mať poruke; inštruoval ma, aby som hovoril, len keď sa ma opýtajú.

Kosygin, reprezentujúci politbyro, bol zodpovedný za päť komisariátov, vrátane otázok vojenskej výzbroje. Schôdzu zvolali na jednu hodinu v noci a hodnú chvíľu pred jej začiatkom už sedelo vo veľkej prijímacej sále päť ľudových komisárov. Atmosféra bola uvoľnená, oficiálne masky na chvíľu odložené. Títo ľudia sa navzájom dôverne poznali, azda až príliš dobre; *vlasť* je nakoniec malý svet. Trochu sa navzájom doberali, vymenili si zopár vtipov a klebiet.

Súdruh Ginsburg, komisár pre výstavbu, malý tučný chlapík s plešatou hlavou a hrubými okuliarmi, sedel v kúte, potichu popíjal čaj a žul keksy. Vysoký muž s pestrou ruskou košeľou pod sakom – Akimov, komisár pre textilný priemysel – si pochutnával na jabĺčku. Nasledoval som jeho príklad a ponúkol som sa z veľkej misy plnej ovocia. Komisár Lukin, šéf ľahkého priemyslu, na mňa žmurkol. Bol to známy vtipkár a šibal.

„Ako dlho nás tu budete mučiť?" oslovil Lukin jedného z Kosyginových ľudí. „Som hladný, dal by som si napríklad hemendex. Ani pohár vodky na spláchnutie by neuškodil."

„Áno, budete potrebovať dosť sily," ozval sa iný so smiechom. „Budete mať peklo. Tak sa pripravte."

Všetci sa zasmiali, okrem súdruha Sosnina, komisára pre stavebný materiál, vysokého muža so smutnou vpadnutou tvárou. Jeho smútok bol pochopiteľný: zastával nevďačný post, jeho komisariát sa dostával pod paľbu šéfov na každej schôdzi. Protikladom Sosninovej nevrlosti bol veselý Okopov, komisár pre strojársku výstavbu. Donedávna bol riaditeľom

závodu na Urale. Teraz je ľudovým komisárom a údajne obľúbencom Mikojana. Prudký vzostup dosiahol v dôsledku úspešnej výroby novej raketovej zbrane zvanej *„katuša“*, zahalenej rúškom tajomstva. Okopov bol malý šedivejúci Armén s malou šibalskou tvárou a s drobnými očami.

Potom prišiel maršal Vorobjov spolu s generálom Kaľaginom. Vorobjov bol Stalinovým asistentom pre oddiely frontových ženistov a zásob. Keďže jeho problémy vybavovalo moje oddelenie Sovnarkomu, poznali sme sa, a tak ma srdečne vítal. Vzájomne sme sa potrebovali a obidvaja, on i Kaľagin, si dobre uvedomovali, ako usilovne pracujem na splnení ich frontových potrieb. Uprostred nášho rozhovoru a pitia čaju sa naše zraky obrátili na veľké dvere kancelárie Alexeja Kosygina, ktoré sa práve otvorili.

„Alexej Nikolajevič vás pozýva na zasadanie,“ ohlasuje sekretárka.

Zavládlo úplné ticho. Smiech prestal a všetci si nasadili tú najoficiálnejšiu masku. V Kosyginovej prítomnosti sme boli iba na krok vzdialení od samotného milovaného vodcu. Miestnosť bola priestranná, okrúhleho tvaru. Portréty celého politbyra boli rovnomerne rozmiestnené na stene krémovej farby. Moju pozornosť zaujalo veľké rádio zahraničnej značky; prostý smrteľník nesmie počas vojny vlastniť rádio. Konferenčný stôl, zakrytý zeleným súknom, je dosť veľký pre tridsať ľudí.

Predsedajúci Kosygin má na sebe oblek zahraničného pôvodu. Jeho výraz je smutný, črty prezrádzajú nedostatok spánku a vyčerpanosť, podobne ako moje. Na pozdravy komisárov a generálov odpovedá nevrlým kývnutím hlavy.

„Sadnite si,“ zavelí. „Vedúci GVIUK nech prednesie správu.“

GVIUK bola skratka pre oddelenie vedené maršalom Vorobjovom, ktorý vstal, aby prehovoril. Okolnosť, že ho nevyvolali menom a titulom, si každý všimol, najmä sám maršal. Naznačuje to, že Kosygin má zlú náladu. Nečaká nás nič dobré.

Maršal Vorobjov hovoril asi pätnásť minút. Zo zväzku papierov recitoval čísla, veľa čísel, ponurý obraz nedostatku materiálu. Nemáme motorové člny na zdolávanie riek, čo nás stojí tisíce životov. Nemáme prefabrikované mosty, nemáme míny, ktoré by spomalili postup nepriateľa, nemáme motorizované opravovne, nemáme telefónne drôty a prístroje, nemáme jednoduché kachle pre zákopy, nemáme ani sekery a lopaty pre pešiakov.

Kosyginove oči spočívali na poznámkovom bloku pred ním. Netrpezlivo a nahnevane čarbal. Svaly na jeho tvári sa nervózne mykali. *Prečo nemáme niečo, čo by spomalilo diabolsky efektívneho a zmechanizovaného nepriateľa?* – stále som si v duchu opakoval. *Prečo sme premárnili tie dva roky mieru?* Ako čítal nepriaznivé štatistiky, jeho city pomaly prelomili vojenskú škrupinu a maršal precítene a zachrípnutým hlasom vyhlásil:

„V tomto okamihu tisíce ľudí zomierajú na fronte. Prečo im nemôžeme dodať obyčajné lopaty a sekery, kliešte na ostnatý drôt? Naši chlapci so zakrvavenými telami budujú mosty, pretože nemajú náradie na strihanie drôtu! Súdruhovia, to je hanba, hanba! Nemáme lampy – zabudnime na baterky, chceme len obyčajné petrolejové lampy."

„V posledných mesiacoch súdruh Stalin osemkrát osobne nariadil dodať tieto lampy, ale front ich stále nemá. Stále nemáme maskovacie oblečenie. Žiadam to od vás súdruhovia, ktorí ste na čele priemyslu, v mene prostého vojaka na fronte."

„Všetko je mi jasné," povedal Kosygin napätým hlasom, keď si maršal sadol. „Aký druh lámp máte na mysli?"

Plukovník, ktorý sedel pri maršalovi, zdvihol primitívnu okrúhlu lampu s kovovým rámom a so sklenými okienkami.

„A my nemôžeme vyrobiť takúto maličkosť?" zvolal Kosygin nahnevane.

Náhodou som poznal tento problém. S Utkinovým dovolením som prehovoril.

„Dovoľte mi vysvetliť, Alexej Nikolajevič. Výroba lámp viazne pre nedostatok plechu, lisovacích strojov a skla potrebnej veľkosti a kvality. Veľká továreň na výrobu plechu bola evakuovaná z Novomoskovska a ešte nepracuje. Sklo môžeme dostať len z Krasnojarska. Možno súdruh Sosnin nám môže povedať, prečo sklo nedodávajú."

„Lampy budú vyrobené!" náhle zakričal Kosygin a udrel päsťou do stola. „Hovorím vám, že táto kriminálna nečinnosť sa musí skončiť! Aj keď budem musieť stiahnuť kožu zo zadku tých darebákov, vojnové potreby budú dodané, ako žiada súdruh Stalin! Sosnin, podajte správu!"

Smutný Sosnin vyzerá úplne zdrvený. Hovorí monotónnym hlasom, plným beznádeje: „Výrobné stroje v Krasnojarsku sú v zlom stave, elektráreň nepracuje, nemáme dostatok pracovných síl..."

Kosygin sa obracia na Akimova a ostaných. Schôdza sa pomaly vlečie hodinu za hodinou. Každá správa len prehlbuje všeobecné zúfalstvo. Úzkym profilom sú suroviny, stroje, dopravné prostriedky – a ich počet sa rozrastá na nepreniknuteľný les ťažkostí. Kosygin už nehovorí, nekladie žiadne otázky. Len vrieska, nariaďuje, mení kvóty a dátumy bez názoru prítomných – všetci ľudoví komisári sa trasú pocitom viny, ako malí chlapci v škole, keď ich hreší nahnevaný riaditeľ. Vyhýbame sa vzájomným pohľadom. Ako všetci, aj Kosygin vie, že tieto nedostatky sú skutočné a zázraky neurobí nikto.

Počas jedného z Kosyginových výbuchov zazvonil telefón. Kosygin zrejme vedel, kto volá. Jeho tón, výraz tváre i celý postoj sa zrazu zmenili na umiernené a podlízavé.

„Áno, Jozef Visarionovič... Samozrejme, Jozef Visarionovič... Tak sa stane! Áno, okamžite podniknem potrebné kroky...“ hovoril Kosygin. Stalin! Šokujúca vlna hrôzy a rešpektu prebehla mužmi sediacimi okolo stola. Všetci sedíme nehybne ako sochy. Kosygin ticho a opatrne položí slúchadlo, akoby bolo z krehkého skla. Trvá mu celých päť minút, kým sa vráti k nahnevaným povelom a hromženiu.

O pol piatej ráno sa schôdza skončila. Každý bol preťažený inštrukciami: pol milióna maskovacích uniforiem, milión lopát, stotisíc cievok pre poľný telefón – ohromné množstvá – a desiatky iných pokynov. Všetci vieme, že tieto úlohy sú nesplniteľné; ak by sme ich splnili len na 75 percent, každý bude šťastný, budú vyplatené dobré prémie a udelené mnohé vyznamenania.

Všetci vieme, že rozsah objednávok je úmyselne prehnaný, aby vyžmýkali priemysel do poslednej kvapky úsilia s vedomím, že skutočné potreby sú oveľa väčšie než naše plány.

Po príchode domov kráčam hore tmavými schodmi na najvyššie poschodie, šmátram po stene v tmavej chodbe smerom ku dverám spálne. Irina sa prebudí. Ospalo sa spýta, prečo prichádzam tak neskoro. Niečo sa stalo? Nie, nie, spi, len obvyklá schôdza. Začína svitať...

Zúčastnil som sa na tuctoch takýchto schôdzí v Kremli, zvolaných zástupcami Stalina: Voznesenským, Saburovom a inými. Priebeh každej schôdze a jej atmosféra boli takmer vždy rovnaké ako na schôdzi s Kosyginom. Stalinove príkazy a direktívy prehliadali ťažkosti a nástojili na úspechu.

XXV.
Dve pravdy

1 Ako vedúci oddelenia v Sovnarkome som nezarobil ani polovicu toho, čo som zarobil v minulosti v priemysle s vysokými prémiami, ktorými odmeňovali vedúcich závodu. Ale v tých časoch strašného nedostatku boli peniaze bezvýznamné. Dôležitá bola veľkosť prídelov a obchody, kde bolo dovolené nakupovať.

Z tohto hľadiska som teraz patril do najvyššej, najprivilegovanejšej kategórie. Mal som prístup do špeciálnych obchodov (v honosnej reči byrokratov pomenovaných „neverejná distribúcia"), ako aj do obchodov s obuvou a odevmi, vyhradených len pre *vlasť*. Tu som stretával smotánku strany, vládnych kruhov, polície, Kremľa, niekedy ich manželky, šoférov, sluhov.

Ani jeden radový Rus netušil, že takéto dobre zásobené obchody existujú, vláda ich pred masami utajovala a držala v ústraní. Pred vchodom do týchto „uzavretých" potravinových obchodov obvykle parkovali elegantné autá, ale okoloidúci nevedeli, prečo sú tam. Jednoduchý Moskovčan nemohol vidieť, a už vôbec nie ochutnať, dovezené ako aj u nás vyrobené dobroty, predávané v týchto dobre zásobených obchodoch.

Naše nákupy boli obmedzené prídelovými dávkami. Tie boli však oveľa vyššie než priemer a obsahovali výrobky, na ktoré bežní obyvatelia už celkom zabudli. Patril som do kategórie rodín oslobodených od pociťovania *„golod* a *cholod"*, hladu a chladu, ktoré nemilosrdne umárali náš ľud. Celá krajina trpela rovnako kruto, ako počas najhorších rokov občianskej vojny, a to po štvrťstoročí „socialistickej výstavby" a niekoľkých úspešných päťročniciach.

Mesačný *pajok,* prídel, obsahoval slaninu, konzervy, maslo, cukor, múku, nasolenú bravčovinu (dovezenú z USA), sovietske ryby, hydinu, údenú rybu, zeleninu, vodku, víno a cigarety. Na čiernom trhu by nestačilo pätnásťtisíc rubľov na nákup toho, čo som viezol v mojom aute za 150 rubľov z „uzavretého" obchodu, ktorého vchod strážil milicionár. Aj napriek tomu sme so ženou boli občas hladní; v akej situácii teda boli priemerní

ľudia? Špecializovaní krajčíri, pracujúci výhradne pre najvyššiu vrstvu funkcionárov, nám šili obleky na mieru z dovezenej americkej a anglickej látky – v čase, keď obnosené šatstvo na voľnom trhu stálo tisíce rubľov.

Moskovské obchody s odevným tovarom, ktorý nebol na prídel, a preto bol nesmierne drahý, boli istý čas veľmi prosperujúce. Správa o tom, že prišla zásielka šiat, mužských oblekov a detského oblečenia, sa rozšírila ako blesk. Dlhé rady sa vytvorili aj napriek tomu, že jednoduché bavlnené šaty stáli od 500 do 1000 rubľov, ponožky 50 až 75 rubľov a jednoduchý oblek alebo plášť 2500 rubľov a viac. Ľudia dlho stáli v radoch a modlili sa, aby tovar nevypredali, kým prídu na rad.

Predmety každodennej potreby, ako nite, mydlo, žiarovky a kuchynské náčinie, prakticky zmizli z obchodov. Liter petroleja stál na voľnom trhu 200 rubľov. Aj v strede Moskvy bola elektrina zapnutá iba večer na dve-tri hodiny; tí, ktorí si nemohli petrolej dovoliť – a bola ich väčšina – sedeli doma v úplnej tme.

Počas zimy 1942 – 1943 ľudia pálili nábytok, knihy, vzácne notové zbierky, všetko čo im poskytlo pár minút tepla. Vylámali dosky z podlahy, hrady z povaly, aby zabránili zmrznutiu svojich detí. Ľudia ráno klopali na dvere susedov s tichou otázkou: „Váňa – alebo Mária – žijete ešte?“

S Irinou sme doma inštalovali dobré liatinové kachle a prostredníctvom Sovnarkomu som zohnal nejaké drevo. Občas sme sa s ním podelili so susedmi, čo bolo proti pravidlám.

Niekedy som sa čudoval, že prejavy môjho blahobytu nešli susedom na nervy. Irina varila na petrolejovom sporáku v súkromí nášho bytu. Hoci sme sa podelili s priateľmi, náš prídel sme spotrebovali s určitými rozpakmi. Bolo to v čase, keď na uliciach Moskvy ľudia odpadávali od hladu, pričom tieto scény sa stali príliš všedné, aby upútali pozornosť okoloidúcich.

Ale mŕtvych pochovávali, polomŕtvi stonali vo svojich studených domoch a živí pokračovali v boji o život. Pracovne som navštívil veľký počet podnikov, ktoré zaostávali vo výrobe. Vždy som zistil, že hlavnou príčinou bol nedostatok potravín. Ak vedenie mohlo zabezpečiť denne aspoň jedno výdatnejšie jedlo, výsledok sa okamžite prejavil vo vyššej produktivite. „Daj nám viac jedla a my ti dáme viac výrobkov,“ požadovali vždy vedúci. „Naši ľudia nemajú dosť síl na splnenie plánu.“

Raz ma Pamfilov poslal autom do mesta Solnečnogorsk neďaleko Moskvy na inšpekciu dvoch tovární. Mletie múky zaostávalo, lebo nemali sitá pre nedostatok tenkého drôtu vyrábaného v týchto podnikoch. Mal som spoločníka, ktorého mi predstavili ako inžiniera, ale zjavne to bol agent hospodárskeho oddelenia NKVD – niežeby ma podozrievali, ale bola to štandardná procedúra.

Cesta viedla cez územie určitý čas obsadené Nemcami a zničené bombardovaním a delostreľbou. Prešli sme dedinami a osadami, kde nebol jediný neporušený dom. Vychudnuté ženy a deti, otrhané, s ľahostajným pohľadom, vychádzali zo zrúcanín a žobrali, naťahujúc trasúce sa ruky. Priniesli sme si balíček s potravinami, ale stihli sme ich rozdať ešte pred tým, ako sme prišli do cieľa našej cesty.

Cestou sme stretli veľa skupín väzňov, ktorí opravovali cesty.

Solnečnogorsk unikol zničeniu. Očakával som, že stretnem vedúcich podnikov, ktorí budú horlivo spolupracovať. Súhlasili, že ich stroje možno upraviť, aby mohli vyrobiť požadovaný drôt, ale všetci mi opakovali smutnú historku o akútnom hlade.

„Naši ľudia chcú pracovať," povedal mi jeden z nich. „Ako vidíte, robia tu len starší muži, veľmi mladé deti a ženy, ktoré nemajú žiadne skúsenosti. Ale chcú robiť. Ak treba, zostanú v robote niekoľko dní a tam aj spia, ak to práca vyžaduje. Ale ak nedostaneme prídel chleba ako v iných mestách, nebudú mať silu pokračovať v práci."

„Prečo nedostanú také isté prídely?" opýtal som sa s úžasom.

„Pretože sme v poľnohospodárskej oblasti. Teoreticky by sme si mali zohnať potravu na vidieku, ale v skutočnosti aj vidiečania hladujú. Pravdepodobne ste ich videli pri cestách."

Obraz biedy v podnikoch rozrušil môjho spoločníka rovnako ako mňa. Keď sme sa vracali, súhlasil so mnou, že bez vyriešenia problému s potravinami sa zvýšenie výroby v Solnečogorsku nedosiahne.

Keď som sa vrátil do úradu, moji vedúci mali večernú siestu. Kým sa vrátili, mal som pripravený detailný návrh vládneho rozhodnutia o okamžitých opatreniach na konverziu výroby závodov. Okolo polnoci ma Pamfilov prijal. V prítomnosti Utkina si prečítal môj návrh. „Dobre... dobre... výborne," potriasal svojou vyleštenou hlavou. Zrazu sa zamračil.

„A čo je toto? Päťsto gramov chleba na deň pre robotníkov a ich rodiny..."

„Áno," povedal som horlivo. „To je zrejmé. Tí ľudia sú jednoducho hladní."

„Vyškrtni túto časť z projektu," nariadil Pamfilov.

„Ale, Konstantin Gavrilovič, prosím vás, nechajte to v projekte. Uznávam, že niektorí robotníci majú vlastné záhrady alebo príbuzných na vidieku, ale to nepomôže. Tí ľudia pracujú a mali by dostať robotnícke prídely."

„Ľutujem ich rovnako, ako ich ľutuješ ty, súdruh Kravčenko, ale tú vec musíme vyškrtnúť."

Predtým, ako bol zrevidovaný projekt poslaný Molotovovi na vybavenie, opäť som požiadal Pamfilova, aby sme zdôraznili potrebu chleba, ako

záruku splnenia úlohy v solnečnogorských podnikoch. Hlava Sovnarkomu na mňa pozrela s nezastieraným podráždením.

„Kravčenko, pozri sa sem. Si sociálny pracovník alebo boľševik? Dobročinnosť je zlým poradcom v štátnych záležitostiach. Pouč sa od Stalina – miluj ľudí, ale obetuj ich, ak treba!"

Neprekvapilo ma, že tie dva závody nevyrobili ani polovicu tenkého drôtu, aj keď mali dostatočné množstvo surovín.

Ešte hlbšie sa mi vryla do pamäti iná služobná cesta. Len moderný Dante by mohol v pesimistickej chvíli slovami opísať scénu z tajnej podzemnej továrne komisariátu na výrobu munície, využívajúcej väčšinou otrocké pracovné sily.

Bolo to za Podolskom, hlboko v zalesnenej oblasti moskovskej provincie, kam mohli ísť vlakom len ľudia so špeciálnymi priepustkami. Dôstojníci NKVD naše priepustky kontrolovali niekoľkokrát. Vlak sa pohyboval pomaly a viackrát sme z okna videli veľké množstvo väzňov – nebolo možné sa mýliť, kto boli tí nešťastníci zamestnaní stínaním stromov, dovážaním a nakladaním dreva na železničné vagóny. Konečne sme zastali na samom konci tejto novej trate a vystúpili sme z vlaku.

Na čistine stál podnik na výrobu munície. Za ňou v lese boli nespozorovateľné, starostlivo zamaskované úzke vchody do podzemných priestorov s podzemnými dielňami, kde tisíce väzňov a civilistov výbušninami plnili granáty, bomby, míny a inú muníciu. Celé územie okolo tohto podzemného sveta bolo ohradené ostnatým drôtom a strážili ho ozbrojení členovia NKVD, niektorí so zúrivými psami, špeciálne trénovanými na tento účel.

Prišiel som sem so spoločníkom, aby som vyriešil problém, ktorý vznikol medzi týmto tajným závodom a iným podnikom, dodávajúcim nejaké suroviny. Po schôdzi s tamojšími vedúcimi ma na noc ubytovali v hoteli závodu. Vstal som skoro ráno, aby som uvidel väzňov prichádzajúcich do roboty. Pršalo a bolo chladno. Krátko po šiestej som zbadal skupinu asi štyristo mužov a žien, pochodujúcich v radoch asi po desiatich vedľa seba pod dohľadom stráží smerom k tajným dielňam.

Počas mnohých rokov som týchto úbohých otrokov videl za rôznych okolností. Nevedel som však, že osud mi privedie do cesty tvory ešte tragickejšie než tie, ktoré som videl na Urale a Sibíri. Hrôza tu nadobudla diabolské rozmery. Tieto šokujúce tváre – chorľavo žltkasté, bez krvi – vyzerali ako masky mŕtvych. Boli to kráčajúce mŕtvoly, beznádejne otrávené chemikáliami, s ktorými pracovali v tomto hnusnom očistci.

Boli medzi nimi muži i ženy, ktorí mohli byť starší než päťdesiat rokov, ale aj mladší, možno dvadsaťroční. Kráčali v tichej skľúčenosti, ako

automaty, nehľadiac vľavo ani vpravo. Ich oblečenie bolo nepredstaviteľné. Mnohí mali obuté galoše priviazané k nohám špagátom, iní mali nohy zabalené v handrách. Niektorí boli oblečení v dedinskom odeve, niekoľko žien malo na sebe roztrhané astrachánske kožuchy; ba všimol som si aj pozostatky importovaných oblekov. Keď tento smutný sprievod prechádzal popred budovu, odkiaľ som sa pozeral, jedna žena zrazu odpadla. Dvaja strážnici ju odvliekli; nik z väzňov si to ani nevšimol. Nemali v sebe žiadny ľudský cit, neprejavili žiadnu ľudskú reakciu.

Iné skupiny pochodovali do podzemného pekla z iných smerov, z kolónií NKVD ukrytých hlboko v lese, pravdepodobne vzdialených na kilometre. Večer som videl zástup, asi dvakrát taký dlhý, brodiť sa v daždi blatom na nočnú zmenu.

Nedovolili mi ísť do podzemia a naozaj som nemal žalúdok na taký pohľad. Ale z rozprávania vedúcich, s ktorými som sa stretol počas dvoch dní, som si urobil dostatočný obraz o tomto utrpení a opovrhovaní ľudským životom. Podzemná továreň mala zlú ventiláciu, postavili ju v panickom zhone a bez ohľadu na zdravie robotníkov. Niekoľko týždňov v týchto výparoch a zápachu naveky otrávilo ľudský organizmus. Úmrtnosť bola vysoká; ľudské bytosti sa „spotrebúvali" plynulo, takmer ako suroviny a chemikálie.

Vedúci prevádzky bol komunista s mrzutou tvárou, na hrudi mal veľké vyznamenanie a pod ním niekoľko menších. Keď som mu začal klásť otázky o robotníkoch, pozrel sa na mňa tak divne, akoby som sa pýtal na zdravie a pohodlie prekliatych mulíc.

„Nanešťastie, medzi týmito stvoreniami niet veľa skúsených robotníkov," povedal, „a mám s nimi veľa ťažkostí. Pýtate sa, aký druh ľudí sú títo väzni, politickí alebo zločinci? To ma nezaujíma, to je záležitosť NKVD, ktorá ma zásobuje pracovnými silami. Viem len to, že sú to nepriatelia ľudu."

Veľa mesiacov som nevedel tento okamih vytlačiť z mojej pamäti. Ovplyvňovalo ma to aj vtedy, keď moja myseľ a moje ruky boli zaneprázdnené inými vecami. A v nadchádzajúcich rokoch, keď som bol už v ďalekej krajine, sa mi táto spomienka náhle vynorila z pamäti, najmä keď som počul Američanov oslavovať zázraky sovietskeho komunizmu. Neubránil som sa myšlienke: *Keby som vás – blázni – mohol poslať len na dva dni, nie na viac ako dva dni, do tej podzemnej továrne, spievali by ste inú pesničku!*

2

Letectvo patrilo k tým zložkám národnej obrany, ktoré Kremeľ za posledných dvanásť rokov zahŕňal najlepším personálom, energiou i chválami. Aj v tejto oblasti sa však prejavila naša zaostalosť, čo som pochopil

z dokumentov podpísaných Stalinom a Molotovom, ktoré prešli mojím oddelením.

Hory ocele, medi a hliníka boli dodané Hitlerovi na základe hospodárskej zmluvy, ktorá bola súčasťou hanebného paktu „priateľstva". Veľkú časť toho čo zostalo, zhabali postupujúce nemecké armády. Letecké závody v Charkove, Kyjeve, Záporoží, Taganrogu a inde boli len čiastočne evakuované, a tak zvyšok padol do rúk nepriateľa. Následkom toho naši letci v niektorých prípadoch lietali na lietadlách z preglejky. Na ich zničenie stačilo niekoľko zápalných nábojov. Straty na životoch v sovietskom letectve boli vyššie než v iných krajinách zúčastnených vo vojne . Situácia sa zlepšila, keď prišla pomoc zo zahraničia.

Na jeseň roku 1942 Stalin vydal tajné nariadenie, aby sa ihneď vyrobil nehorľavý náter, ktorý sa použije na povrch všetkých lietadiel. Bola to živicová zmes na báze vinylchloridu vyvinutá inštitútom pre letecké materiály. Stalin pripísal tejto úlohe najvyššiu dôležitosť a na jej riešenie sme sa zamerali v mojom oddelení.

V nasledujúcich týždňoch sme mali stretnutia s vedúcimi chemického priemyslu a rozličných leteckých úradov. Navrhnuté zloženie náteru, ako sa ukázalo, bolo len predbežné a neúplné. Nakoniec vedúcich inštitútu verejne ocenili za ich úspech, ale, pravdupovediac, odmenení mali byť skromní chemickí inžinieri a obyčajní robotníci, ktorí ťažko pracovali celé dni a noci na vývoji chemickej látky. Bohužiaľ, celá snaha bola len stratou času.

Raz som sa opýtal generála letectva v mojej kancelárii: „Pomôže to, ak sa nám podarí pokryť lietadlá týmto náterom?"

Poobzeral sa okolo seba, aby sa presvedčil, či nikto nepočúva, naklonil sa ku mne a pošepkal:

„Asi toľko, ako zmrzlina pomôže mŕtvemu... Po zásahu novými nemeckými zápalnými nábojmi lietadlo zhorí ako páperie. Len medzi nami, celá záležitosť je len psychologická. Aspoň na čas to môže zlepšiť morálku pilotov. Sú to hrdinovia do jedného, ale sú to tiež len ľudia; používanie prestavaných civilných lietadiel s drevenými časťami na vojenské účely nie je príliš dobrý balzam na utíšenie ich nervov."

Desiatky rozličných prístrojov, špeciálnych zariadení a materiálov bolo treba vyrobiť urýchlene, pod tlakom a za nepriaznivých podmienok, aby sa naše letectvo pripravilo na nadchádzajúcu zimnú ofenzívu. Rozsah našich strát ma deprimoval.

„Ak tieto špeciálne prístroje a zariadenia nebudú vyrobené včas a v potrebnom množstve, celé naše letectvo bude paralyzované," písal maršal Novikov Molotovovi v tajnom liste, ktorý sa mi dostal do rúk.

Keď som bol zodpovedný za podniky na Ukrajine, Urale a Sibíri, rozčuľovali ma neprestajné telefonáty a telegramy z Moskvy a iných stredísk, ktoré ma pobádali urýchliť výrobu. Teraz som sa zhodou okolností ocitol na opačnej strane. Stále som telefonoval, telegrafoval, prosil a pobádal. Veľmi dobre som vedel, aké nepríjemné a márne to bolo. Ale vydržal som. Čas bol kritický a sám som bol pod tlakom mojich vedúcich.

Bola výroba zdržiavaná nedostatkom dôležitého materiálu, zariadenia alebo pracovnej sily? Burcoval som vládne oddelenia zodpovedné za materiál a zariadenia, organizácie zodpovedné za pracovné sily – a ak bolo treba, požiadal som aj Výbor národnej obrany, stranícke orgány a kremeľských funkcionárov – a nakoniec sme dodali, čo bolo treba.

Najzaujímavejšie však bolo, že zariadenia, ktoré žiadal maršal Novikov, boli dodané v požadovanom množstve a kvalite na Stalinov príkaz. Kontrola výroby lietadiel bola v rukách Molotova, ale väčšinu objednávok podpísal sám Stalin. Na zvýšenie výroby som pripravil plány na zásobovanie robotníkov v určitých závodoch chlebom a teplým jedlom, ktoré sa vykonali, keď ich podpísal Stalin. Automobilom sme prepravili kyslíkové nádrže z Gorkého do Moskvy. Letecky sme prepravili karbid vápnika z Jerevanu do Moskvy cez frontovú líniu. Nakoniec sa potrebné prístroje predsa podarilo vyrobiť. Čoskoro som podľa inštrukcií Kremľa pripravil dekrét na odmeny pre tých, ktorí sa najviac zaslúžili o splnenie tejto úlohy. Dekrét bol uverejnený v tlači v podstate tak, ako som ho pripravil. O pár dní ma zavolal maršal Novikov.

„Súdruh Kravčenko," povedal trasúcim sa hlasom, „chcem vám poďakovať v mene našich letcov. Povedal som im o vašej starostlivej práci a chcem, aby ste vedeli, že sme vám za to vďační."

Problém s nedostatkom cievok pre poľné telefóny bol chronický. Súdruh Saburov, jeden zo Stalinových zástupcov, bol zodpovedný za zásobovanie frontu komunikačnými zariadeniami a bol som v kontakte hlavne s jeho kanceláriou. Jednotlivé nariadenia podpísal Stalin osobne. Na jednej nočnej schôdzi v Kremli za prítomnosti viacerých komisárov, ktorej predsedal Saburov, sme prediskutovali a overili výrobné plány. Po dlhej debate sa rozhodlo, že nedostatok plechu sa nahradí drevom, napriek protestom zástupcu armády.

Asi o mesiac neskoršie sa v mojej kancelárii stretli zástupcovia komisariátov a príslušní vojenskí predstavitelia. Jeden za druhým hlásili svoje výsledky. Len jeden muž, zástupca komisariátu, vyzeral natešene.

„Naše plány na výrobu komunikačných zariadení," vyhlásil, „sme splnili na 150 percent!"

Hneď som vedel, že to nemôže súhlasiť. Jeho komisariát dodal iba zanedbateľné množstvo výrobkov a prístrojov. S rozpakmi poznačenými

hnevom som požadoval, aby vysvetlil tie zázračné čísel. Rýchlo sa ukázalo, že niektoré súčiastky boli vyrobené na 270 percent, kým iné iba na 30 percent. Jeho hrdé vyhlásenie predstavovalo *priemer.* Bolo to typické pre byrokratické štatistické úspechy. V skutočnosti jeho komisariát dodal iba 30 percent hotových výrobkov.

Všetci sa smiali jeho omylu. Ale nebolo to na smiech. Podľa vysvetlenia prítomných generálov, nedostatočné telefonické zariadenia stáli tisíce životov a niekedy zapríčinili aj porážku v bojoch. Zdalo sa, že príčinou bolo zaostávanie vo výrobe cievok. Závody zaostávali za plánom aj v prípade drevených súčiastok, ktoré požadoval Kremeľ.

V súvislosti s tým som navštívil závod na spracovanie dreva na periférii Moskvy, aby som osobne zistil, prečo cievky nedodali. Riaditeľ podniku vysvetlil, že nemá dostatok pracovných síl s praxou; videl som, že len pár ľudí pracovalo na tejto zákazke.

„Čo sa tu deje?" opýtal som sa, kráčajúc do druhej dielne, kde sa zdalo, že výroba beží na plný prúd.

To, čo som zistil, ma naozaj rozčúlilo. Asi stopäťdesiat ľudí pracovalo na výrobe elegantného nábytku: divány, stoly, príborníky so zrkadlami, veľké pohovky, väčšinou z mahagónu.

„Nemáte kvalifikovaných robotníkov, hovoríte! Ale mrháte nimi na výrobu módneho nábytku. Divány, keď ľudia umierajú na fronte! To je zločin a varujem vás, že urobím z toho škandál!"

Riaditeľ nevyzeral vystrašene. Pokrčil plecami a v kútiku jeho úst som spozoroval potlačený úsmev.

„Nečudujem sa, že ste sa nahnevali," povedal. „V skutočnosti aj ja som veľmi nahnevaný. Ale ja nie som dôležitý. Čo iné môžem robiť, ako poslúchať *veľkých* ľudí? Poďte so mnou do mojej kancelárie, ukážem vám, o čom hovorím."

V úrade mi ukázal dôkazy. Nábytok objednali najvyšší funkcionári strany a Červenej armády, medzi inými Vasilij Pronin, predseda Moskovského sovietu, generál Muškin a Ščerbakov, tajomník Ústredného výboru strany.

Rozčúlený som sa ponáhľal späť do Sovnarkomu a vrazil som do Utkinovej kancelárie. Začal som mu predkladať všetky fakty. Neveril vlastným ušiam.

„Vyrábať módne pohovky namiesto vojnových potrieb nariadených súdruhom Stalinom!" zvolal. „To je nehanebné! Všetkých zodpovedných by mali poslať do väzenia!"

„Súhlasím a som rád, že aj vy to tak cítite, Andrej Ivanovič! Riaditeľ mi ukázal, že vyrába tieto civilné výrobky pre súdruha Pronina, Ščerbakova, generála Muškina..."

Výraz na Utkinovej tvári sa naraz zmenil. Krátka búrka v jeho očiach sa rozplynula.

„Tak pre Ščerbakova? Rozumiem..." zamrmlal a nervózne sa zamrvil. „Áno... hm... to bude problém. Myslím, že aj pohodlie našich vodcov možno považovať za vojnovú prioritu... Musím si to premyslieť."

Premýšľal o tom veľmi dlho, zatiaľ čo závod pokračoval vo výrobe nábytku a Červená armáda musela čakať na telefónne cievky, pažby na pušky atď. Niekoľkokrát som znova predložil túto otázku, nie bez zlomyseľnosti, avšak bezvýsledne. Neodvážil som sa ísť k Saburovovi za Utkinovým chrbtom a Utkin si zrejme nechcel robiť politických nepriateľov.

Vo svojom oddelení som sa nevyhnutne musel zasvätiť do najlepšie chráneného a najtragickejšieho ruského vojnového tajomstva. Bolo to tajomstvo, ktoré zaťažovalo každého, kto o ňom vedel.

Len zlomok ruskej populácie bol vybavený plynovými maskami. Aj v Moskve mal masku len každý štvrtý obyvateľ a v iných častiach krajiny bola situácia ešte horšia; veľká väčšina dedín a malých miest vôbec nemala masky. To však bola len časť tragédie. Hrozným tajomstvom bolo, že tie masky, ktoré mali vojaci i civilisti, neboli dobré. Úradný odhad bol, že najmenej 65 percent masiek, vyrobených počas vojny, bolo úplne nanič. Hlavným dôvodom bol nedostatok gumy a museli sme používať vulkanizované plátno, ktoré nemohlo hermeticky utesniť tvár. Tak isto sme mali nedostatok železa, skla a iných surovín potrebných na výrobu masiek.

Keby to Nemci boli vedeli, asi by použili bojový plyn vo veľkom meradle. Ak to vedeli, musíme predpokladať, že Rooseveltova a Churchillova výstraha pred použitím plynov zachránila milióny ľudí na frontoch i medzi civilným obyvateľstvom.

Pri jednom stretnutí s vysokým vojenským činiteľom z chemického oddelenia som sa ho opýtal, prečo sme akceptovali tieto masky.

„A mali sme na výber?" odpovedal a beznádejne potriasol plecami. „Žiadne masky? V tomto prípade sme mali aspoň psychologickú výhodu a lepšiu morálku."

Raz neskoro večer som bol s Utkinom v jeho kancelárii, keď sa chystal ísť domov. Videl som ho, ako ide k trezoru a vyberá niekoľko nových, kvalitných masiek. Výraz mojej tváre prezrádzal moje pocity.

„Nepozeraj na mňa takým obviňujúcim pohľadom," usmial sa. „Masky sú pre moju ženu a deti. Ktovie, kedy ich budeme potrebovať... Nemáme dôvod na paniku, ale zdravý rozum si vyžaduje ostražitosť."

„Andrej Ivanovič, prečo nepoužívate masky určené pre verejnosť?"

„Zbláznil si sa?" zvolal a dodal na upokojenie, „zoženiem dve masky pre teba a tvoju ženu."

Situácia s protiplynovými krytmi pre civilné obyvateľstvo bola ešte horšia. Niekoľko vystavaných krytov pre prípad plynového útoku mohlo ochrániť len zanedbateľnú časť obyvateľstva vo väčších mestách, ale väčšina krytov nebola hermeticky uzavretá. Samozrejme, menšie mestá nemali žiadne protiplynové kryty.

Stanica metra Kirovskaja v Moskve bola premenená na protiplynový kryt pre najvyšších funkcionárov; komisariáty mali vlastné kryty. V Sovnarkome sme mali dobre vybavený kryt s kobercami, bufetom a knižnicou. Ale nebol prístupný iným civilným občanom. Situácia nebola oveľa lepšia ani v prípade protichemickej ochrany aj napriek tomu, že politbyro tým poverilo špeciálne oddiely NKVD.

No ťažkosti s plynovými maskami, poľnými telefónmi, náhradnými dielcami pre tanky, ručnými zbraňami a lietadlami, sme si vynahradili aspoň v inom smere. Raz neskoro večer som pracoval na kope dokumentov, keď ma Utkin zavolal do jeho kancelárie. Našiel som ho zabratého v akejsi zvláštnej hre. Na jeho stole, stoličkách a všade dookola boli rozložené obdĺžnikové doštičky obalené striebornou a zlatou látkou.

„Náplecníky! zvolal nadšene. Navyše dookola miestnosti boli dôstojne vyložené výtvarné návrhy uniforiem pre všetky typy vojska a hodnosti od maršalov až po nižších dôstojníkov. Náplecníky boli v minulosti nenávideným symbolom cárskeho militarizmu a ich opätovné zavedenie nebolo zatiaľ zverejnené. Rozhodnutie urobilo politbyro a čoskoro ho potvrdí Najvyšší soviet. Ale výroba už bola v plnom prúde a toto bola ich vzorka.

„Zoberiem ich do Kremľa," povedal Utkin. „Súdruh Stalin ich osobne odobrí. Nie sú nádherné?"

Bol v dobrej nálade. Chcel vedieť, čím by som chcel byť ja. Maršalom? Admirálom? pýtal sa ma. Vybral správne náplecníky a dal mi ich na plecia.

„Nie, nie, nepasujú ti," povedal s predstieranou vážnosťou. „Možno sa uspokojíš s obyčajným plukovníkom, sú tiež pekné."

„Andrej Ivanovič," povedal som, „nebudú tieto náplecníky a uniformy považované za návrat ruského imperializmu?"

Zarehotal sa.

„Nebuď smiešny! Nestaraj sa o to, čo si niektorí hlupáci doma alebo v zahraničí budú myslieť. Srdcia bijúce pod pozlátenými uniformami sú verné sovietske srdcia, bijú jednotne, tak ako všetci muži bojujú jednotne za ideály súdruha Stalina." Po krátkej odmlke dodal pomaly a s dôrazom: „Popritom, ak niektorí ľudia usúdia, že to znamená návrat k imperializmu, aj to bude mať politický úžitok. V istých kruhoch to získa priateľov pre našu krajinu."

3 Stranícky výbor v každej sovietskej organizácii, veľkej alebo malej, je srdcom diktátorskej moci; jeho pravou rukou je špeciálne oddelenie, reprezentujúce NKVD. Stranícky výbor zastupuje členov strany (normálne nepatrná menšina v každej sovietskej organizácii) a dozerá na ideologickú čistotu: kontroluje všetku politickú činnosť organizácie a riadi politické myslenie ostatných zamestnancov. Jeho autorita je však vo veľkej miere časovo ohraničená. Tajomník strany, aj keď je len v pozadí, je ozajstný vládca. V konečnom dôsledku, riaditeľ priemyselného trustu alebo podniku dostáva príkazy k všetkým politickým záležitostiam od najvyššieho straníckeho funkcionára.

Aj v Sovnarkome sme mali výbor strany, ktorý vykonával veľa čisto straníckych aktivít. Ale bol tam aj jeden rozdiel: keďže Sovnarkom bol vládny orgán s autoritou delegovanou priamo politbyrom a Ústredným výborom, nepodliehal v ňom zriadenému výboru strany. Šéfom nášho výboru strany bol Mironov, starý komunista. Mal neobmedzenú moc vo veci „viery", politickej morálky, rozboru udalostí a podobne. Ale v každodennej práci organizácie sa nemohol miešať do práce Pamfilova, Utkina a iných, ktorí boli pracovní šéfovia.

Naše stranícke schôdze boli na vyššej úrovni než v iných podnikoch. Len zriedka sme sa zaoberali problémami Sovnarkomu, v diskusiách sme sa venovali vyšším smerniciam a článkom viery. Všetky významné miesta boli obsadené komunistami a počet členov strany bol neobvykle vysoký v pomere k nestraníkom. Stranícke schôdze boli masovými zhromaždeniami celého vedenia.

Cudzinci, pokúšajúci sa porozumieť Stalinovým smerniciam alebo „sovietskej duši" na základe štúdia sovietskej tlače a verejných akcií Kremľa, skončili pri kope nezmyslov. Ani jeden z nich nemohol pochopiť boľševickú zásadu „dvoch právd": jednej – určenej masám a vonkajšiemu svetu, a druhej – pre straníkov a zasvätených, t. j. pre vnútornú kliku. V čase, keď sa určitá propagandistická vlna šírila vo verejnosti, straníci mohli byť inštruovaní ignorovať ju alebo veriť presnému opaku.

V tomto kritickom štádiu vojny sa v prípade potreby považoval za opodstatnený i „ústup od leninizmu" – hoci len formálne a nie v jeho podstate. „Zaostalé elementy" doma a vo východnej Európe bolo treba utíšiť naoko obnovením náboženstva. Morálne hodnoty starodávneho vlastenectva sa musia naplno využiť. Nakoniec, ale trocha neskôr, kapitalistických spojencov uspokojí, ak „opustíme" Komunistickú internacionálu.

Celý svet a väčšina nášho ľudu to všetko prijímali s nadšením, ako dôkaz o zmene názorov sovietskych vodcov. Neskôr som videl články

a knihy, ktoré tento „ústup“ vychvaľovali ako kremeľské rozlúčenie sa so svetovou revolúciou. Boli dokonca aj takí „experti“, ktorí nesprávne vyhlásili, že Sovietsky zväz sa odpútava od diktatúry a približuje sa ku kapitalizmu. Tvrdili, že demokratický a totalitný sovietsky prístup k životu sa blížia k spoločnému základu niekde v strede medzi nimi.

Ak by niekto z týchto expertov bol sedel na našich týždenných „neverejných“ schôdzach strany, určených len pre vyššie kádre, bol by šokovaný. Pre nás ten „ústup od leninizmu“ bol len *dočasný taktický manéver*. Kompromis s náboženstvom bol ponižujúci, ale nevyhnutný ústupok. Presne preto, lebo strana a vláda v týchto ťažkých časoch boli nútené ku kompromisu, boli sme vyzvaní upevniť našu oddanosť komunizmu a uveriť, že tieto taktické ústupy boli len strategické ťahy stalinského napredovania ku konečnému víťazstvu.

Žiadny presvedčený komunista necítil ako „klamstvo“ to, že strana na jednej strane verejne proklamovala jedno a na druhej strane robila pravý opak. Nezdalo sa mu to o nič horšie, než keď generál na bojisku zavádza a dezorientuje nepriateľa. Kým celý svet nebude transformovaný na jeden veľký Sovietsky zväz na čele so Stalinom, potiaľ musí generálny štáb revolúcie, t. j. naši vodcovia v Kremli, manévrovať, raz útočiť, inokedy ustúpiť a konsolidovať pozície, ale vždy využívať spory medzi kapitalistickými krajinami. Buržoázni moralisti, ktorí tárajú o podvádzaní a vierolomnosti, sú pre boľševického „realistu“ len smiešne pozostatky z mŕtvej minulosti a pokrytci.

V práci strany v skutočnosti nenastali žiadne „hlboké zmeny“, o ktorých sa hovorilo, že mali nastať v politike sovietskej vlády. Okrem toho, aj keď sme sa nachádzali vo vojne, schôdza strany sa politickými zásadami, tónom a posadnutosťou ničím neodlišovala od predvojnovej.

O desiatej večer sme sa stretli na našej týždennej schôdzi, ktorej predsedal súdruh Mironov, sediaci pod obrovským obrazom Lenina; na pódiu s ním boli iní dôležití súdruhovia. Súdruh Judin, vedúci vládnej tlačovej agentúry a teraz reprezentujúci sekciu agitácie a propagandy Ústredného výboru strany, bol naším hosťom. Počúvali sme ho veľmi pozorne, lebo sme vedeli, že je jedným z najpoprednejších Stalinových teoretikov. Témou jeho príhovoru boli svetové udalosti. Ale o čom hovoril, neboli len jeho „názory“ o Západe. Boli to predpísané direktívy a stanoviská, od ktorých sme sa neodvážili odchýliť – v skutočnosti vernému komunistovi ani na um nepríde, aby sa od nich odchýlil. Judin je hlasom Stalina, strany a sovietskej diktatúry.

Pred jeho prejavom nám iný súdruh načrtol vojenskú situáciu. Nezapieral rozsah našich strát či veľkosť nebezpečenstva. Stalingrad je skúškou.

Nevzdáme sa a ani nesklameme v tejto skúške. Ak by Stalingrad padol a Nemci by prekročili Volgu, boli by sme odrezaní od nafty; celé vojnové úsilie by bolo paralyzované. Ale to nie je všetko.

„Súdruhovia, musíme pochopiť, že Stalingrad nie je len hocaké mesto. Je to mesto pomenované po Stalinovi, bašta komunizmu. Pri Stalingrade sa stretli dva životné štýly v smrteľnom zovretí: fašistická forma kapitalizmu a komunizmus. Na jednej strane sú Hitlerove armády a na druhej je sila Stalinových ideí. Ako povedal Lenin: *Kto z koho?* Kto nad kým zvíťazí? Nesmieme sa vzdať a nikdy sa nevzdáme Stalinovho mesta za žiadnu cenu. Budeme bojovať o každý kameň, každú tehlu. Nesmierne rezervy mužov a materiálu sú pripravené na tento historický súboj. Nemcov utopíme v ich vlastnej krvi. Svet sa dozvie, čo znamená milované meno Stalin. Stalingrad bude stáť po stáročia ako slávny pomník géniovi, nášmu milovanému vodcovi."

Keď sa potlesk utíšil, slova sa ujal súdruh Judin. Počúvali sme ho každým pórom nášho tela. Hoci je marxista, spestril svoju reč satirou. Je to jeho štýl a dal nám z neho ochutnať, nielen na konto Hitlerovej kliky, ale celého zhnitého kapitalistického sveta.

„V Anglicku a Amerike," hovoril Judin, „medzi masami silno narastá obdiv k sovietskemu systému." Citoval Priestleyho, Laskiho a iných. „Ani churchillovci a rooseveltovci, ani socialistickí a odboroví lokaji to nemôžu zastaviť. V Anglicku je sociálny fašista Clement Attlee častým hosťom fašistickej lady Astorovej. Môžete si urobiť vlastné závery, súdruhovia!

Anglická buržoázia pochopila, že vojna tvorí revolučné masy. Pre ňu je dôležitejšie odvrátiť túto hrozbu, než poraziť Nemcov. Ale ako to dosiahnuť? Takzvaná ‚Labour Party' sa snaží odhovoriť ozbrojené masy od prevratu pod vedením britskej komunistickej strany a Komunistickej internacionály."

Zdanlivý boj medzi Churchillom a labouristickou opozíciou, podľa Judina, je len tieňové boxovanie. Obidve skupiny spolupracujú, aby utláčali proletariát a obidve skupiny sú pripravené spievať anglickú hymnu *Boh ochraňuj kráľa*.

„A čo sa týka pomeru k Rusku," povedal, „labouristickí vodcovia nás majú tak radi, ako my máme radi Hitlera."

Jeho vtip vyvolal smiech a slabý potlesk. Tlak na labouristov a iných falošných „demokratov" je vždy dobré divadlo na straníckych schôdzach. Ďalšia dávka „vitriolu" bola pripravená pre Turecko a Japonsko. „Vieme," rozkričal sa, „že Macuoka – muž, ktorého súdruh Stalin poctil tým, že ho vyprevadil na železničnú stanicu – povzbudzoval svoju ženu Mikado, aby vyhlásila vojnu Rusku, keď Nemci tlačili na Moskvu pred Pearl Harborom.

Japonsko a Macuokovci dostanú výprask, hneď, ako pobijeme Hitlerovu bandu!“

„V Turecku generál Erkilet a banda štekajúcich novinárskych psov s tichým súhlasom vlády, samozrejme, začína protisovietsku kampaň. Príde deň porátania sa s týmito dobrými, milými susedmi, môžete si byť istí...“

„Teraz budem hovoriť o Amerike, súdruhovia. Rooseveltova politika spolupráce so Sovietskym zväzom kým to bolo užitočné tam vyvolala silnú opozíciu, čo je prirodzené pre túto baštu kapitalizmu. Oponentov vedie bývalý prezident Herbert Hoover, spolu s niektorými reakčnými senátormi a ľuďmi platenými Morganom, Rockefellerom a duPontom, ktorých podporuje fašistická a polofašistická Hearstova tlač, k nim patrí McCormick a ostatní s bandou novinárskych žoldnierov.

Pre nás to znie smiešne, ale títo ľudia si myslia, že Roosevelt zradil svoju krajinu v prospech ZSSR a komunizmu. Nechápu, že Roosevelt aj Attlee predstavujú poslednú baštu pred neodvratným nástupom komunizmu. Nechápu, že jeho spojenecká zmluva so ZSSR je ako dočasné manželstvo. My nenávidíme kapitalizmus rovnako, ako oni nás. Nikdy necúvneme pred splnením nášho historického poslania vytýčeného Leninom a Stalinom!“

Silný potlesk potvrdzuje, že aspoň my rozumieme tomu, čo Američania nikdy nepochopia.

„Súdruhovia,“ pokračoval Judin, „naše partnerstvo s kapitalistami nesmie vyvolať žiadne ilúzie. Musíme sa pridŕžať princípov. Existujú dva svety. Z času na čas treba vybudovať most cez záliv, ktorý nás delí, ako to robíme počas tejto vojny. My vieme, že ten most sa musí skôr či neskôr zrútiť. Tie dva svety kapitalizmu a komunizmu nemôžu existovať vedľa seba naveky. Kto z koho? To je veľká otázka – teraz a navždy. To je hlavný problém budúcnosti.“

„Kým žijeme obkolesení kapitalizmom, sme v nebezpečenstve, súdruhovia. Nikdy na to nezabúdajte. Neupadnite do chybného myslenia pod vplyvom americkej pomoci. Je to obchodná zmluva, v ktorej my draho platíme obetovaním sovietskej krvi a sovietskej zeme. Nepreceňujte toto neprirodzené „priateľstvo“. Vždy si pamätajte, že my, členovia strany, sme vojaci Lenina a Stalina, ktorí vedia správne posúdiť kapitalizmus.“

Keď Judin skončil, všetci sme vstali a spievali *Internacionálu*.

Nech už iní vyčítali medzi riadkami akékoľvek skryté významy, „ústupky“ z komunistickej doktríny boli len dočasné. Boli to zmeny len pre medzinárodné komunistické hnutie, formálne a nepodstatné – len blázni by si mysleli, že znamenali zavrhnutie nášho hnutia.

„Ideologicky“ občerstvení sme sa vrátili do našich pracovní. Ale „vysokí funkcionári“ – Judin, Pamfilov a zopár iných – sa zastavili pri bufete

aj na malé občerstvenie. S veľkou chuťou hltali americké importované pochúťky a pokračovali v diskusii o schôdzi, očakávajúc pád kapitalistického sveta.

Pri nasledujúcej príležitosti bol rečníkom Vladimír Poťomkin, známy sovietsky diplomat. Jeho názory boli totožné s Judinovými – samozrejme, nik v Sovietskom Rusku nemal svoje osobné názory; každý len potvrdil a znova opakoval predpísanú „líniu".

Ale Poťomkin, ako odborník na zahraničné záležitosti, sa vyjadroval explicitnejšie o budúcnosti mnohých európskych krajín. Jeho „názory", ako aj „názory" všetkých rečníkov z Ústredného výboru, boli hlboko zakorenené v straníckej teórii.

Ak sme nútení ustúpiť z našich ideologických pozícií, zdôrazňoval, je to len preto, aby sme vybudovali nové základy pre nové postupy. Považoval za samozrejmé, že po víťazstve vo vojne sa k moci v týchto porazených a oslobodených krajinách dostanú komunisti. Na ten účel sa tam musia vytvoriť rezervy revolučných síl a týchto pracovníkov treba zabezpečiť a ochrániť. Kapitalizmus by bol rozložený zhora, prostredníctvom ich vlád, a zdola – pomocou masových akcií.

Najtrápnejší kompromis spôsobený vojnou bol vo vzťahu k náboženstvu. Kléru bolo dovolené napísať a vydať knihu pod názvom *Pravda o náboženstve v ZSSR,* v ktorej signalizovali zmierenie so sovietskym systémom. Len málo z nás pripisovalo príliš veľký význam tejto knihe; počuli sme, že v zahraničí vyvolala senzáciu. Mironov zvolal schôdzu straníckych aktivistov, s cieľom usmerniť naše zmýšľanie o celej tejto trápnej záležitosti.

„Súdruhovia," vysvetlil, „museli sme urobiť niekoľko ústupkov veriacim, pretože veľa vojakov Červenej armády pochádza zo zapadnutých dedín, kde má náboženstvo stále silný vplyv. Aj nepriateľ využíva náš protináboženský postoj na propagandu a náš lepší vzťah k Ruskej cirkvi podrýva zasa jeho úsilie. Jestvuje aj iný dôvod: naše armády čoskoro vstúpia do slovanských krajín, ktorým sa nedostalo dobrodenia komunistického vzdelania. Aký význam bude mať Celoslovanský výbor v Moskve, ak budeme pokračovať v starej politike vo vzťahu k náboženstvu?"

„Naša nová náboženská politika bude dôležitá pre odrazenie protisovietskej propagandy zo strany rímskokatolíckej, luteránskej a iných cirkví. Preto nepodceňujte múdrosť našej straníckej akcie. V budúcnosti to musíme vidieť zo širšieho hľadiska. Máme príležitosť pritiahnuť ortodoxnú cirkev v iných krajinách bližšie k Rusku a z Moskvy urobiť tretí Rím."

„Ale, súdruh Mironov," ozval sa jeden z prítomných, „nehrozí tým nebezpečenstvo, že nová generácia, ktorá nás raz nahradí, bude nakazená náboženskými poverami?"

„Neboj sa," odpovedal s úsmevom. „V ZSSR neexistuje živná pôda pre náboženstvo. Napokon tlač, divadlo, rozhlas, školy a literatúra, všetky nástroje na kontrolu vedomia sú v rukách strany. Je jasné, že človek s náboženskými sklonmi nemôže urobiť kariéru. Ak nie je na našej strane, nikde sa neuplatní. To je naša najdôležitejšia výhoda."

„Pamätaj si, náboženstvo je oddelené od štátu – a školy sú v rukách štátu. Môžeš si byť istý, že Komsomol bude mocnejšia sila než kňazi. Vari sme takí hlupáci, aby sme odovzdali našu novú generáciu kňazom?"

Všetkým nám bolo jasné, že je to nový úskok – dočasný taktický ústupok doma i v zahraničí. Tiež bolo jasné, že v našich diskusiách s „masami" musíme zdôrazňovať, že tieto zmeny sú pravé a trvalé.

„Ani nevzdelaní členovia strany," upozornil nás Mironov, „nebudú schopní porozumieť všetkým detailom. Musíte byť opatrní, keď budete s nimi hovoriť."

Keď v máji 1943 naoko zrušili Komunistickú internacionálu, nerobil som už v Sovnarkome. Vysvetlenia vysokých funkcionárov strany na tajných schôdzach boli v súlade s tým, čo nám povedali Judin a Poťomkin. Táto svetová organizácia bola rozpustená len formálne, ako nám vopred vysvetlili. V skutočnosti jej aparát, pracovníkov a jej jednotu bolo treba posilniť, keďže teraz mala pracovať ilegálne. „V celom svete, súdruhovia, armáda našej revolúcie sa pripravuje na zápas – a na víťazstvo."

Za zvuku fanfár oslavujúcich rozpustenie Internacionály, sa akosi pozabudlo na Stalinovu knihu *Problémy leninizmu*, ktorá stále bola najdôležitejšou príručkou vo veciach komunistickej doktríny. V nej Stalin bez zaváhania píše, že „víťazný proletariát" – to znamená ZSSR – nielenže má právo, ale aj svätú povinnosť použiť násilie počas revolúcií v iných krajinách, keď sa naskytne vhodná príležitosť. Stalin vyhlasuje, že existujúci revolučný režim musí pomôcť iným krajinám v celom svete, „*ak to bude potrebné, prispieť aj vojenskou silou proti vykorisťovateľským triedam v ich krajinách*".

Oficiálne stalinské *Dejiny strany* boli platné a sú v predaji aj teraz všade, kde stále existujú Stalinovi nasledovníci. Je to úplne jasné. Predslov k Stalinovej knihe nazvaný *Zjednotená komunistická strana* vyhlasuje: „Bola a je považovaná za príručku revolučného učenia marxizmu-leninizmu... Štúdium dejín strany posilňuje vieru v konečné víťazstvo veľkej úlohy stanovenej Leninom a Stalinom, *víťazstvo komunizmu na celom svete*."

Tieto názory nikdy neboli odvolané – možno len špekulovať a so zimomriavkami na chrbte si predstavovať, čo by sa bolo stalo, keby nie Spojené štáty, ale Stalin bol prvý vyvinul atómovú bombu!

Nie je to len prehnaná špekulácia. Ruskí vedci a intelektuáli všeobecne, bez rozdielu ich politického presvedčenia, pracovali usilovne a verne,

pomáhajúc dosiahnuť toto víťazstvo. Pomohli prekonať mnohé nedostatky vývojom nových strategických materiálov, a tak prekvapili aj výrobou nových zbraní. Bolo verejným tajomstvom, že na atómový vývoj dozeral priamo Stalin.

Ku koncu roku 1942 sme počuli, že šéfa Akadémie vied profesora Komarova a riaditeľa Inštitútu fyziky akademika Kapicu Stalin zavolal na špeciálnu poradu o atómovej energii. Sovietska vojenská výzvedná služba sa veľmi usilovala získať atómové tajomstvá iných krajín. Na zasadnutí Akadémie v decembri 1942 vo Sverdlovsku sa veľa hovorilo o ťažbe vzácnych kovov, vrátane uránu.

V straníckych kruhoch sa vychvaľovali tým, že Kapica dosiahol úžasné výsledky pri štiepení atómu.

Keby Kremeľ bol mal atómovú bombu skôr než vedúce demokracie sveta, bol by ju Stalin použil na šírenie revolúcie podľa svojich predstáv? Moja odpoveď je môj osobný názor, ale je založený na celoživotnej znalosti boľševickeho ducha, jeho smelosti a ak bolo treba – i na nemorálnosti. A tá odpoveď je: *áno.*

V čase, keď rozpustili Komunistickú internacionálu, na radosť našich naivných kapitalistických spojencov, náhodou som navštívil predajňu kníh nazvanú *Medzinárodná kniha*, patriacu organizácii na vydávanie propagandy v cudzích rečiach. Tam som videl regály plné novej straníckej literatúry určenej na distribúciu v krajinách, do ktorých Červená armáda mala vkročiť. Teoreticky bola Internacionála mŕtva, ale v praxi sa Ústredný výbor strany usilovne pripravoval na ideologické dobytie Európy spolu s vojenským víťazstvom. Pracovníci „rozpustenej" Internacionály sa horúčkovito reorganizovali a pripravovali na obrovské úlohy čakajúce v Nemecku, vo Francúzsku, v Poľsku, Maďarsku, Taliansku a iných krajinách.

Očakávané dobytie Európy sa malo dosiahnuť pomocou účinnej zmesi viery a sily. V rade červených budov v srdci Moskvy, neďaleko Kuznecovovho mostu, intenzívne trénovali vybraných čekistov na úlohy za hranicami, na oslobodených sovietskych územiach a v nesovietskych krajinách. Boli smotánkou policajnej *elity*. Pripravovali sa na historickú úlohu čistky obyvateľstva, ktoré bolo pod vplyvom nemeckej okupácie – a v slovníku NKVD „čistka" mala strašlivý význam.

Tieto nové vycvičené policajné útvary sprevádzali Červenú armádu a oddiely NKVD vo víťaznom pochode na západ. Často tajili svoju policajnú identitu oblečením, ako mala normálna armáda, namiesto karmínovej farby uniformy NKVD. Pripravovali sa na ťažkú a krvavú úlohu zbaviť sa miliónov občanov, považovaných za „nežiaducich" po dočasnej absencii sovietskej kontroly. „Vernosť" miliónov, ktorí trpeli pod nacistickou čižmou,

sa bude merať brutálnym metrom sovietskej polície. Počas strašnej vlny teroru budú tisíce ľudí zastrelených a státisíce poslaných do vyhnanstva, hlavne za obvinenia z kolaborácie s Nemcami. Títo *elitní* vrahovia spôsobia nevýslovnú hrôzu občanom Voroneže, Rostova, Smolenska, severného Kaukazu, každej oblasti obsadenej Nemcami.

Muži, ženy i deti, ktorí pracovali pre Nemcov len preto, aby si zarobili na chlieb, boli často násilne zhromažďovaní a zabíjaní bez akéhokoľvek pokusu o vyšetrovanie či súd. Obrovské armády sovietskych občanov natlačili do dobytčích vagónov a odviezli do koncentračných táborov na otrockú prácu. Ku koncu vojny celkový počet deportovaných ľudí nepochybne dosiahol niekoľko miliónov. Podobné „čistky" sa zrejme odohrali aj v nesovietskych krajinách, do ktorých vstúpila Červená armáda.

Určite tam boli ozajstní kolaboranti, skutoční zradcovia, ktorí si zaslúžili trest. Bolo by však krutou urážkou ruského národa predpokladať, že zrada na oslobodených územiach dosiahla také gigantické rozmery, ako predpokladalo NKVD. S charakteristickým pohŕdaním ľudským životom polícia rozšírila definíciu kolaborácie a zrady, aby zahŕňala každého, kto povedal jedno jediné nerozvážne slovo proti stalinskej diktatúre a vyjadril pochybnosť o „socializme" diktovanom Kremľom.

Pravda si vyžaduje priznať smutný fakt, že pre milióny mojich rodákov nemecký útlak vystriedalo sovietske zotročenie.

4 Dôkladne som sa zoznámil so sovietskym systémom a s organizáciou nášho štátu, s mechanizmom jeho skutočného spravovania, ktorý však mal len málo spoločné s mechanizmom ustanoveným na papieri, v ústave. Táto realita sa dôkladne zakrývala nielen pred cudzincami, ale aj pred našimi vlastnými ľuďmi. Bol by potrebný rozsiahly elaborát o sovietskej moci, ktorý by popísal túto skutočnosť. Teraz sa musím uspokojiť len s uvedením faktu, že vláda v ZSSR má síce svoju sovietsku formu, ale vo svojej podstate je záležitosťou strany. Ani Rada ľudových komisárov, ani Najvyšší soviet nie sú ničím iným, ako vykonávateľmi vôle Ústredného výboru strany a politbyra.

Keďže moje nové postavenie bolo blízko vrcholu sovietskej moci, počul som veľa informácií, ktoré možno považovať za interné. Kde je tlač pod kontrolou, existuje úrodná pôda pre neoficiálne, ústne podávané novinky. Fámy sa v Moskve šírili rýchlejšie ako inde vo svete, lebo tu neexistoval mechanizmus, ktorý by ich vyvrátil. Popieranie spôsobilo, že sa stali ešte populárnejšími. Neobvyklá informácia, hlavne keď bola pikantná a čiastočne aj nezákonná, bola vysoko cenená a poskytovala sa len najbližším priateľom.

Hádky medzi najvyššími funkcionármi, vzostup jedného a pád druhého, výčiny Stalinovho sekretariátu či šťavnatá poznámka samého šéfa boli vhodným materiálom pre tajuplné správy. Dozvedel som sa, že Kaganovič a Andrejev, obidvaja členovia politbyra, sa nenávideli a stále intrigovali, aby si získali Stalinovu dôveru; že Mikojan a Molotov súťažili o priazeň najvyššieho vodcu; že nová vychádzajúca hviezda Voznesenskij a stará zapadajúca hviezda Kaganovič sa neprestajne dohadovali – Voznesenskij sa pohrdlivo vyjadril o Kaganovičovi na oficiálnom zasadnutí; že Mechlis, vedúci kádrového oddelenia Červenej armády, bol odstránený z tohto vplyvného miesta, pretože ako žid sa stal terčom nemeckej propagandy medzi prostými vojakmi; že Stalinov syn mal problémy s pitím, so ženami a s riskantným šoférovaním.

Bývalého vyslanca vo Washingtone Konstantina Umanského práve pred odchodom na miesto vyslanca v Mexiku postihla šokujúca osobná tragédia. Jeho dcéra chodila so synom Šachurina, komisára leteckého priemyslu. Raz v noci sa pohádali zo žiarlivosti a chlapec otcovým revolverom zabil Umanského dcéru. Správy o tom rozvírili hladinu v najvyšších politických kruhoch, ale v moskovskej tlači sa neobjavilo nič.

Najvzrušujúcejším objektom neoficiálnych klebiet bol sám Stalin. Každá jeho poznámka sa prežúvala a analyzovala. Jeho záľuby a averzie, jeho zdravotný stav, zvyky a slabosti vzbudzovali medzi jeho pätolizačmi väčší rozruch než postup frontu alebo osud svetovej revolúcie. Dozvedel som sa, že Stalinove koníčky boli šach a biliard; dokonca vraj bol v oboch hrách taký dobrý, že sa vyžíval v partiách s najlepšími šachovými majstrami a biliardovými víťazmi. Najobľúbenejšie „šéfove" vína, ako som bol informovaný tónom hodným štátnych tajomstiev, boli Kachetínske a Kagor, obidve z kaukazskej oblasti.

Vedeli sme, že Stalinovou slabosťou sú porekadlá, ruské i gruzínske – často ich používal na ukončenie dlhých debát. Po podpise paktu s Hitlerom, ticho počúval, ako sa o jeho následkoch diskutovalo v politbyre. Nakoniec celú situáciu zhodnotil svojím obľúbeným porekadlom: „Nemôžem zaručiť chuť jedla, ale bude štipľavé!" Niekedy, keď ľudia hovorili príliš dlho, potichu navrhol: „Obrať tú hus, lebo bude pripálená!" Alebo ak sa rečník nevedel dostať k veci, zvykol povedať: „Namáhaš sa ako krava pri pôrode, ale kde je teľa?"

Na schôdzi Ústredného výboru sa Stalin prihovoril k sebavedomým hodnostárom svojho režimu a vyhlásil: „Ak sa hneď nepolepšíte, vyzauškujeme vás," a po prestávke, aby si uvedomili jeho výstrahu, „nie doslova, ale vás vyzauškujeme. To je všetko."

Stalin bol známy aj tým, že mal rád hudbu, jeho vkus však nebol príliš dobrý a vedomosti o hudbe mal slabé. To mu, samozrejme, nebránilo riešiť

hudobné problémy a posudzovať hudobné skladby. Historka, ako mladého Šostakoviča na dlhý čas odsunul na okraj hudobnej scény, je dosť známa. Menej známa je epizóda o mladom skladateľovi Tichonovi Chrennikovovi. Jeho operu *V búrke* moskovskí kritici prijali s nadšením. Potom videl toto predstavenie šéf a vyhlásil, že sa mu nepáčilo. Hudobní kritici ihneď zmenili názor. Operu nikdy viac nehrali.

Existuje jedna historka o Stalinovi, ktorej som úplne neveril, ale pripisujú mu ju jeho najbližší spolupracovníci. Keď Stalin stál pred veľkým rozhodnutím, rád sa „poradil" s mŕtvym Leninom v mramorovom mauzóleu na Červenom námestí. Podľa tejto historky strávil v hrobke niekoľko hodín sám so svojimi myšlienkami. Istý vysokopostavený čekista mi raz povedal:

„Nezaoberám sa špiritizmom, ale toto je pravda: Keď Nemci boli pri bránach Moskvy, predtým ako Leninovo telo previezli za Ural, Stalin strávil v mauzóleu pri mŕtvom Leninovi niekoľko hodín."

V najvyšších kruhoch panovalo presvedčenie, že Stalin bol hlboko poverčivý, bolo tiež známe, že zmenil plány pre nepriaznivé „znaky". Na rozdiel od iných diktátorov a úspešných politikov bol vlastne samotár, žiarlivo si chrániaci svoje súkromie. Na dlhý čas sa zamykal a ostával úplne sám so svojimi myšlienkami. Len zriedka a s nechuťou sa zúčastňoval na veľkých zhromaždeniach, iba keď si to vyžadovali politické dôvody; ale mal talent správať sa ako „jeden z prostých ľudí".

Istý môj kolega, ktorý sa zúčastnil na večierku, zorganizovanom Stalinom pre letcov a iných, ktorí vynikli vo vojne, mi o tom porozprával do najmenších podrobností. Keď sa títo vojaci vrátili na front, mohli zreferovať, že *Vožď* – ruský ekvivalent slova *Führer* – bol jednoduchý a skromný chlapík. Pripojil sa k ich hrám, ich popíjaniu, spevu a okrem toho ich obdaroval darčekmi.

Tí, ktorí šéfa dlho a bližšie poznali, súhlasili s tým, že to bol „húževnatý" muž, veriaci len sile a úskoku, ktoré považoval za súčasť vládnutia. Bol nesmierne pomstivý a nebolo počuť, že by niekedy odpustil alebo zabudol urážku. Ak počas konfliktu zdanlivo ustúpil, bolo to len preto, aby si posilnil pozíciu na nový a zákerný útok odzadu. Vždy sa obklopoval ľuďmi s podobnými vlastnosťami – násilnými, neodpúšťajúcimi, bez akýchkoľvek škrupúľ.

Koniec koncov Stalin bol samotár a uvedomoval si to. Celé roky ho niečo hnalo likvidovať svojich najbližších priateľov a súdruhov – dokonca aj človeka ako Abel Jenukidze, s ktorým vyrástol a ktorý patril k jeho najdôvernejším priateľom. Vražda Kirova a smrť krajana z Gruzínska Ordžonikidzeho zanechali veľké prázdno v jeho súkromnom živote. Jeho najbliž-

šími priateľmi za posledné roky boli Mikojan, Vorošilov, Berija a Molotov.

Stalinova nedôvera k ľuďom v jeho okolí bola patologická, bez výnimky, aj vo vzťahu k ľuďom, ktorých mal v danej chvíli rád. Nepochybne veril, že každý z nich intriguje proti nemu teraz, prípadne je potenciálny intrigán. To bolo charakteristické pre všetky vnútorné informácie. Stalin bol jediným z kremeľských vodcov, ktorého meno nezasiahol škandál. Škandalózne príbehy o balerínach a herečkách, o opíjaní sa a podobných nerestiach sa pravidelne šírili, ale nikdy nie o šéfovi. Jeho snaha, mať v rukách všetko dianie a život národa, mu nedopriala dosť času na také neresti. Čítal iba vážnu literatúru – Klausewitza, Čechova, Saltykova – a rozsah jeho informácií o hospodárskych a politických veciach prekvapil každého, kto s ním prišiel do styku.

Predpokladali sme, že Stalinova záľuba v samote a odpor k verejným vystúpeniam mohli súvisieť so skutočnosťou, že svojím vonkajškom nebol príťažlivým. Jeho dvorní maliari a fotografi, ktorí urobili milióny jeho snímok, zatajili, že v skutočnosti bol malý, územčistý a s veľkým bruchom; jeho pleť bola tmavšia, ázijskejšia, než si väčšina ľudí predstavovala; tvár mal posiatu jazvami po kiahňach, ľavé rameno deformované, zuby krivé a pokazené. Jeho telesné nedostatky zrejme uňho vyvolávali komplex menejcennosti, a to vysvetľuje, prečo dokázal prijímať také množstvo lichôtok, z ktorého by sa inak dvíhal žalúdok. A vysvetľuje to aj fantastické úsilie vylepšovať jeho predrevolučnú činnosť, čím sa mala zvýrazniť jeho sláva. Napríklad osobne som videl tie dokumenty, kde je v cárskych archívoch vedený ako účtovník; dodnes má pozoruhodné schopnosti narábať s číslami, štatistikami a účtovnými evidenciami. Tento skromný a vôbec nie zahanbujúci fakt sa však nesmel publikovať.

Oveľa viac sa hovorilo o Stalinovom sklone uprednostňovať obyvateľov Kaukazu – Gruzíncov a Arménov – pred Rusmi. Hovorilo sa, že im dôveroval a rozumel im lepšie než Rusom, s ktorými nemal nič spoločné z hľadiska rasy a ranej výchovy. Obyvatelia Kaukazu tvorili iba zlomok celkovej sovietskej populácie, ale v mocenských štruktúrach boli hojne zastúpení. Berija, ako šéf policajného aparátu, Mikojan, ako vedúci domáceho a zahraničného obchodu; Pogosjan a Kavtaradze ako hlavní poradcovia Molotova; komisári Okopov a Tevosjan; námestníci komisárov Dadjan a Aruťunov, či stovky iných.

Keď sa blížil 7. november, všetky organizačné aktivity smerovali k sviatku. Výročie revolúcie sa napriek katastrofe na fronte veľkoryso oslavovalo a ignorovali sa aj iné neúspechy. Ako zvyčajne sa očakávalo, že štedrý štát pri príležitosti sviatku rozdá špeciálny prídel a vidina dostatku jedla vymazala iné dojmy.

Kancelárie boli vyzdobené, podlahy vyleštené, všade boli vyvesené predpísané heslá sviatkov. Sviatočná atmosféra ovládla celú budovu. Pamfilov zmiernil týranie svojich podriadených a každý z nás vedúcich bol miernejší k tým svojim. Šiesteho novembra zamestnanci na najnižšej úrovni – upratovačky, čističi dlážky a poslíčkovia – prišli do roboty s nákupnými taškami – sieťovkami. Boli štandardným vybavením sovietskeho občana; ľahko sa zmestili do zadného vrecka nohavíc a boli poruke, keď sa naskytol prístup k potravinám.

Nakoniec ohlásili veľkú novinu. Na sviatok výročia revolúcie, na znak Stalinovej vďaky jeho poddaným, každý zamestnanec dostane jedno kilo bieleho chleba, päť kíl zemiakov a kilo medu! Nadšenie bol také veľké, že sa nedalo pracovať. Štedrosť darčekov, samozrejme, poukazovala na Pamfilovov vplyv. Zemiaky znamenali dobré jedlo pre celú rodinu a med bol nad zlato pre ľudí dlho túžiacich po cukre.

„Ach, môj drahý malý zemiak, môj miláčik...“ spieval celý deň chudý sivovlasý Ivanov, leštič podlahy. Vôbec nepripomínal malého nenápadného chlapíka, ktorého sme vídali šmýkať sa s doštičkami pripevnenými na nohách a leštiť našu kvalitnú parketovú podlahu. Poctili ho úlohou vážiť zemiaky a priam žiaril pod vplyvom tejto zodpovednosti. Pod skromným povrchom vychudnutého muža sa skrýval iný človek – smelý, rozumný, nie slaboch, ale celkom ľudský. Teraz sa ukázal ako skutočný muž, ktorý riadil rozdeľovanie zemiakov, každému navážiac päť kíl bez strachu a bez protekcie. Čím bol Pamfilov v tento deň v porovnaní s Ivanovom – bohom zemiakov?

„Andrjuša, môj milý,“ prosila staršia sekretárka, „mám doma tri hladné krky. Nepýtam si viac než päť kíl, ale tam nemám aspoň veľa *zmrznutých* zemiakov...“

Ale nový Ivanov bol dôkazom výchovy proti buržoáznej sentimentalite. V tomto prípade to bol pravý boľševik.

„Podelíme sa rovnako,“ odpovedal. „Každý dostane niekoľko zmrznutých a niekoľko dobrých zemiakov, ak tam vôbec nejaké dobré sú. Pohnite sa občania. Ďalší!“

Chudák Ivanov, jeden deň jeho slávy sa skončil slzami a škandálom. Obete mu povedali, že by sa mal držať leštenia podlahy, namiesto váženia drahocennej potravy. Ivanov nástojil, že pri päťkilovom prídele nemá dosť zemiakov pre všetkých – zmrznutých alebo nie – a z ničoho nič sa vzdal, keď v rade stálo ešte asi dvadsať zamestnancov, aby si vyzdvihli darček...

Funkcionárom sa darilo oveľa lepšie. Dostali objemné balíky s potravinami podľa postavenia na rebríčku funkcií. Navyše nás obdarili špeciálnymi kupónmi, ktoré nám umožnili kúpiť si v „neverejných“ lekárňach dve fľašky portského vína a fľašu vodky.

Stalinova oslava výročia v Kremli bola v plnom prúde. Samozrejme, pozvaní boli len najdôležitejší a najvplyvnejší ľudia. Byť pozvaný bola vyššia pocta, než byť kráľom pasovaný za rytiera. Zoznam pozvaných schvaľovala NKVD a každého hosťa preverovali celé týždne pred touto udalosťou. Pozoroval som celý proces v Sovnarkome. Videl som nesmiernu starostlivosť, s akou Pamfilov pripravil zoznam ľudových komisárov a ich námestníkov, ktorí si zasluhovali túto najvyššiu poctu. Videl som, keď po výbere tých zaslúžilých poslal zoznam mien na NKVD na overenie a potvrdenie.

Oslavu sme mali aj v Sovnarkome. Nezaobišla sa bez honosnosti, kvetov, hesiel a hudby. Stoly pre vyšších funkcionárov boli prestreté vo veľkom auditóriu. Keďže tam bol dostatok jedla, vydržali sme nevyhnutný prejav starého straníka – s dobrým sme museli prijať aj to zlé. Pri každom vyslovení vodcovho mena sme všetci vstali a kričali hurá, čo aspoň príjemne prerušilo reč a urobilo ju menej nudnou.

Keď sa rituálne rečnenie skončilo, všetci sme začali jesť. Jedlom prekypujúce taniere rýchlo vyprázdnili stoly bohato obložené jedlom. Potom prišiel prípitok: najprv nášmu milovanému vodcovi, potom milovaným nižším funkcionárom – Molotovovi, Mikojanovi, a tak ďalej – až nakoniec Pamfilovovi. Súdruh Mironov začal spievať a všetci sme sa pripojili k známemu refrénu:

Zaspievajme súdruhovia
najvyššiemu medzi nami,
najvyššiemu a milovanému
zaspievajme pieseň o Stalinovi.

5

Dlho som sa snažil dostať to najzávidenejšie vyznamenanie, ktoré kontroloval štát – samostatný byt. Nakoniec sa mi to podarilo.

Široká a priama Možajská cesta bola najlepšie vyasfaltovaná a udržiavaná hradská v celom Rusku, lebo viedla do Stalinovej vidieckej vily a predmestských letných sídel mnohých členov politbyra, ktorí pracovali v meste. Prirodzene, bola dobre udržiavaná a pod stálym dozorom, aby sa chránil život nášho milovaného vodcu. Elegantne vyzerajúci muži z NKVD v kožených bundách jazdili hore dolu na motocykloch.

Pri tejto ceste, na mieste, kde sa dotýkala okraja mesta, vystavali niekoľko nových budov. V jednej z nich mi nakoniec na zákrok Sovnarkomu pridelili byt: dve izby a kuchyňu – čo bol za vtedajších bytových podmienok v Moskve neuveriteľný prepych. Mal som vlastnú kúpeľňu, ústredné kúrenie, elektrické osvetlenie a iné drahocennosti. Okná smerovali do dvora namiesto k ceste, ale bol to len malý nedostatok.

Vyzbrojený povolením na ubytovanie, preukazmi zo Sovnarkomu, straníckou legitimáciou a občianskym preukazom, predstavil som sa správcovi budovy. Správca budovy – v živote každého sovietskeho občana veľmi dôležitý funkcionár – bol milý chlapík, zvyknutý na styk s dôležitými ľuďmi. Podľa štatistík to boli „robotnícke byty", ale v skutočnosti ich mohli dostať len byrokrati s dostatočným politickým vplyvom a aj to len na čas, keď neboli v nemilosti u vyššej moci.

„Viktor Andrejevič," povedal vedúci domu, „všetko je v poriadku. Musíte sa však prihlásiť zástupcovi vedúceho obvodného NKVD a potom sa sem vráťte. Je to formalita."

„Ale čo s tým má do činenia NKVD? Všetky doklady sú dosť jasné."

„Sú dostatočné pre mňa osobne, ale toto je štátna cesta. Členovia politbyra jazdia po nej každý deň! To takpovediac mení charakter všetkých bytov pozdĺž tejto cesty."

Zrazu som pochopil. Aj keď moje okná neboli na strane ulice, nedovolili by mi bývať na Možajskej ceste, ak by tajná polícia nerozhodla, že nepredstavujem žiadne nebezpečenstvo pre Stalina! Navštívil som kompetentného úradníka NKVD, podstúpil som výsluch so známymi otázkami a dostal som potrebné povolenie.

Osud však nechcel, aby som býval v tomto byte. Bola to novostavba a ešte nebola hotová na bývanie. Zariaďovanie bytu zabralo tiež dosť času. Medzitým sa mi naskytla príležitosť pracovať za hranicami – príležitosť, o ktorej som dlho len naivne sníval. Kým som čakal na rozhodnutie o tejto otázke, nemalo význam sa tam nasťahovať.

Rozširujúce sa obchodné operácie si vyžiadali vyslať stovky špecialistov zo všetkých odvetví hospodárstva do Anglicka, Kanady a Spojených štátov. Viac ako kedykoľvek predtým v sovietskych dejinách bolo mnohým Rusom umožnené okúsiť zahraničný svet. Ako metalurgický inžinier s praxou v mnohých odvetviach môjho odboru som mal kvalifikáciu na také miesto. Môj kádrový posudok bol aspoň formálne bezchybný, aj napriek dlhému utrpeniu počas čistiek. Bolo by však zlou stratégiou, keby som iniciatívne prejavil záujem. Čím viac som chcel ísť za hranice, tým viac som musel skrývať moju túžbu, aby si to dozorcovia sovietskej bezpečnosti zle neinterpretovali.

Raz večer som diskutoval o situácii v zahraničnom obchode s dôležitým funkcionárom, s ktorým som mal veľmi priateľské vzťahy. Náš rozhovor som viedol starostlivo a opatrne. Neodvážil som sa spomenúť, že pred ním sedí človek schopný na prácu v zahraničí, ale akosi sa mi podarilo vnuknúť mu túto myšlienku tak, že jemu sa to zdalo ako vlastná spontánna inšpirácia.

„Viktor Andrejevič, chceli by ste ísť do Ameriky?“ opýtal sa zrazu. „Viem, že tam potrebujeme viac ľudí.“

„Áno, ale nikdy mi to nezišlo na um. Mimochodom, ako viete, mám veľmi dôležitú prácu tu v Sovnarkome. Ale keď budem môcť byť užitočný pre vojnové operácie...“

Môj priateľ nebol hlúpy. Nedal sa prekabátiť mojou zdržanlivosťou.

„Uvidím, čo sa dá robiť,“ povedal mi. „Môžeš počítať s tým, že to navrhnem na správnych miestach.“

Poďakoval som mu, nemysliac si, že naozaj dodrží slovo. Netrúfal som si veriť, že jeho návrh sa uskutoční. Asi o dva týždne ma Pamfilov zavolal na súkromný pohovor. Na chvíľu som si myslel, plný nadšenia, že to bude mať niečo do činenia s mojím americkým snom. Ale mýlil som sa.

Pamfilov mi povedal, že sa chce so mnou poradiť o probléme, ktorý mu predložili. Vtedy existovala skupina metalurgických tovární rozličných typov, nazvaná Glavmetal. Boli roztrúsené v Čeljabinsku, Novosibirsku, Molotove, na severnom Kaukaze a inde, ale boli riadené ako jednotka z moskovského strediska. Pamfilov mi vysvetlil, že sú v zlom stave a na ich zlepšenie bude potrebná pevná ruka.

„Potrebujem niekoho, komu môžem veriť,“ povedal. „Myslím si, že ty si ten človek. Chcem, aby si to nechápal ako degradáciu tvojho postavenia. Keď dáš ten chaos do poriadku, privediem ťa späť do Sovnarkomu. Čo na to povieš?“

Prijal som to vecne, akoby so sklamaním. V skutočnosti som bol spokojný. Nebolo pravdepodobné, že zodpovedného vedúceho oddelenia v Sovnarkome by boli uvoľnili na službu v zahraničí. Ale moja šanca na prepustenie, ako úradníka v Glavmetale, bola neporovnateľne lepšia...

Glavmetal sídlil v dlhej nízkej budove, ktorá tvorila jednu zo stien Červeného námestia, presne naproti Kremľu; jednoduchá stavba, známa každému, kto videl snímku námestia. Tu ma uviedli do úradu a pridelili mi personál. Bol som v stálom osobnom a telefonickom styku s riaditeľmi závodov v mnohých častiach Ruska a riadil som záležitosti tejto organizácie.

Toto obdobie sa mi nezdalo také úmorné ako predtým. Doprial som si viac spánku. Mohol som si viac užiť moskovského života a priateľov, ktorých som zanedbal následkom vyčerpávajúceho zamestnania v Sovnarkome. Azda som mal predtuchu, že už mi nezostáva veľa času vychutnať si ruskú atmosféru a ľudí v mojej blízkosti; žiadalo sa mi prežiť čo najviac udalostí v každom jednotlivom týždni.

Tiež ma čosi stále nútilo, skúmať mysle ľudí v mojom okolí. Čo s nimi urobila vojna? A to, čo som zistil, len posilnilo lásku k môjmu národu. Obdivoval som jeho húževnatosť pod údermi kladiva osudu. Obdivoval som

inštinktívny cit pre politickú realitu. Prostí Rusi vracali Stalinovi, čo si zaslúžil a Rusku, čo bolo prvotne ruské.

Nebolo pochýb, že situácia na fronte sa zlepšovala. V dlhotrvajúcom boji o stalingradskú oblasť utrpenie prevýšilo všetky predpoklady. Ale presvedčenie o víťazstve pomaly napĺňalo naše srdcia. Sám fakt, že zápas trval tak dlho, bol znakom víťazstva. Vo vojne prinášajúcej toľko strát, sme mali výhodu.

Nemci boli veľmi vzdialení od svojich základní pre zásobovanie a keďže neboli zvyknutí na zimné podmienky, doplnenie vojska bolo prakticky nemožné. Boli odsúdení bojovať so silami a zdrojmi, ktoré mali na mieste k dispozícii, z veľkej časti už vyčerpanými. Naopak, Rusi boli schopní donekonečna pokračovať v prísune „krvi i kovu". Hitlerove armády by boli museli vykynožiť polovicu Ruska, kým by Kremeľ pripustil porážku Stalingradu. V príprave na bitku bola vybudovaná nová železnica pri Volge.

Nevyhnutné víťazstvo sa dosiahlo. Nemci sa utopili v krvi – ich vlastnej i ruskej. Tento triumf okrem toho, že zastavil postup Nemcov, mal aj inú hodnotu, ktorá sa všeobecne prehliadala a podceňovala. Červená armáda sa v tejto kampani zmocnila množstva zbraní na vyzbrojenie tridsiatich až štyridsiatich divízií. Bol to práve nemecký vojenský teoretik Klausewitz, ktorý radil vlastným generálom, aby bojovali zbraňami nepriateľa. Bolo to presne to, čo sovietski generáli mohli urobiť po Stalingrade. Vojnový materiál získaný od Nemcov mal pre úspech sovietskej protiofenzívy význam porovnateľný so zahraničnou vojenskou pomocou. Od novembra 1942 do novembra 1944 trofejami víťazstva, ktoré získala moja vlasť, bolo vyše štyritisíc lietadiel, sedemnásťtisíc tankov, päťdesiatpäťtisíc kusov artilérie, stoosemnásťtisíc samopalov a milión a pol pušiek. Mnohé z toho pravdaže potrebovalo opravu. Hitlerove zbrane sa doslova obrátili proti nemu.

Sledoval som Stalingradskú bitku s mocnou túžbou po víťazstve, ako každý iný sovietsky občan bez ohľadu na to, aký postoj mal k režimu. V tom istom čase som ako obyčajný smrteľník s napätím očakával výsledok prešetrovania, ktoré malo rozhodnúť, či budem môcť opustiť ZSSR.

XXVI.
Predohra k Amerike

1 Predstava o mojej ceste do Spojených štátov sa začala kryštalizovať v januári 1943 a cestovný pas mi vydali v júli. Počas týchto šiestich mesiacov som sa cítil ako vzácny chrobák na špendlíku vo veľkom laboratóriu, ktorého tímy entomológov, zoológov, chemikov a iných vedcov detailne študujú z každej stránky. Preklepávali ma a štuchali do mňa, aby našli skryté nedostatky. Zdalo sa, že celá energia všemohúceho štátu je sústredená na jedinú úlohu – na výskum jednej nepodstatnej osoby a jej spojení v čase a priestore so všetkými pokrvnými i nepokrvnými príbuznými, či známymi.

Nedôvera na všetko zvedavého štátu bola až cynická. Týždeň po týždni vytrénovanými prstami hľadal v mojej mysli a nervoch tajomný kód, ktorým by odomkol moju dušu. Avšak moje strašné tajomstvo – rozhodnutie utiecť zo ZSSR – zostalo neodhalené a zamknuté.

Skúmanie Viktora Kravčenka, syna ruskej masy, člena komunistickej strany a sovietskeho inžiniera, sa začalo v kancelárii osobného oddelenia komisariátu pre zahraničný obchod u súdruha Štúba, malého byrokrata bez zvláštnych čŕt, s hrubými okuliarmi, ktorý bol taktný a neosobný. Preňho bol každý jeden chrobák podobný iným, jeho úlohou bolo len katalogizovať hmyz. Jemnejšie rozdiely mali neskôr skúmať špecializovanejší entomológovia.

Súdruh Štúb prešiel mojím životopisom od narodenia do tejto hodiny, potom odbočil k mojim rodičom, starým rodičom, bratom a vzdialeným príbuzným z môjho rodokmeňa. Po otázkach o mojich pokrvných príbuzných prišli na rad príbuzní zo strany mojej manželky. Mozaiku mojej skromnej, ale prekvapujúco rozvetvenej existencie nakoniec doplnili otázky o priateľoch a kolegoch z práce počas mnohých rokov.

Týmto životným labyrintom som v minulosti prešiel veľakrát. Každý detail zaznamenala strana, armádne úrady, rozličné komisariáty a to už ani nespomínam malé i väčšie čistky. No aj tak – nemohla hoci aj tá najnezanedbateľnejšia maličkosť v hrubých spisoch NKVD zostať nepovšimnutá?

Tento rituál nebolo možné skrátiť alebo niečo vynechať. Postup súdruha Štúba vychádzal z predpokladu, že toto je prvé stretnutie štátu a jedného z jeho občanov. Nebral do úvahy ani moje meno, meno môjho otca či dátum narodenia. Takéto pravidelné a kompletné obnažovanie sovietskeho občana, odhalenie jeho najintímnejšieho života a politické preverovania nadobudli počas mnohých rokov symbolický význam. Bolo to ceremoniálne ponižovanie jednotlivca na väčšiu slávu kolektívu. Pred všemocným štátom bol človek len bojazlivý, poddaný, ubitý a ponížený jednotlivec. Ukrývať tajomstvo pod figovým listom bola svätokrádež.

Bol to obrad plný nebezpečenstva. Odpovede museli byť dôkladné a v zhode s predchádzajúcimi vyšetrovaniami, dotazníkmi, formulármi a pohovormi. Policajný štát neakceptoval žiadne výhovorky a ani odchýlky. Zábudlivosť či malé protirečenie vyvolali búrku podozrenia. Mnohí sovietski občania si zničili kariéru tým, že si pomýlili dátumy alebo príbuzných.

Keď sa krátkozraký Štúb uspokojil zistením, že moja tetka Vera, ktorú som osobne ani nepoznal, nebola hrozbou Zväzu sovietskych socialistických republík, podnikol ďalší krok. Dal mi kopu dotazníkov, aby som ich vzal domov, vyplnil a zajtra priniesol. Varoval ma, že nesmiem urobiť žiadne opravy, gumovať alebo preškrtnúť slová. Akékoľvek omyly sa považovali za dôkaz nečistého svedomia. Entomológovia nástojili na poriadku a úrovni.

Príkazy som presne dodržal. Papiere s požadovaným množstvom kópií som odniesol do určeného okienka. O niekoľko dní som dostal správu: „Pokračujte vo svojej práci. Ak bude potrebné vyslať vás za hranice, budete o tom upovedomený." V sovietskom nárečí to znamenalo, že ma stále vyšetrujú, a keď ma vyberú, budú ma vyšetrovať ešte viac.

Ubehli takmer tri mesiace a už som sa skoro vzdal nádeje. Myslel som si, že niekde na mojom rodinnom erbe našli nezmazateľnú škvrnu. Jeden aprílový večer, keď som prišiel vyčerpaný domov po štrnásťhodinovej zmene v Glavmetale, našiel som si tajomný odkaz: mám zavolať na určité telefónne číslo. Tajomnosť bola súčasťou rituálu. Mala vyvolať niekoľkominútový strach a tlkot srdca meniaci sa na nádej, pretože to mohlo znamenať čokoľvek – od problémov s políciou až po neuveriteľné povýšenie.

Ukázalo sa, že to bol len vysoký úradník z komisariátu zahraničného obchodu. Čo sledovali touto záhadnou anonymnou správou, sa nikdy nedozviem. Napriek pokročilému času mi nariadili, aby som tam hneď prišiel. Pas ma bude čakať v jednom okienku. Bežal som na komisariát s prívalom novej nádeje, ktorá prekryla moju únavu. Po dlhom nervóznom čakaní som sa ocitol v ďalšej kancelárii, opäť ma vypočúvali – tentoraz to bol prefíkanejší a dôležitejší exemplár Štúba.

Tri hodiny sme blúdili pralesom mojej minulosti, občas sa pri niečom pristavil, aby sa dôkladnejšie poprehrabával v popadanom lístí mojich politických nálad a názorov. Chvíľami si ma pokojne viedol, chvíľami ma naháňal. Položil mi niekoľko úskočných otázok, aby ma nachytal, pokúšal sa ma uviesť do omylu, potom sa náhle vrátil k pôvodnej myšlienke, aby ma zmiatol. Môj partner bol skúsený starý kocúr, ktorý sa tentoraz hral s pozornou a skúsenou starou myšou. Teraz som inkasoval dividendy z nočných tréningových hodín „profesorov" Geršgorna, Dorogana a iných. O druhej po polnoci mačka i myš boli príliš unavené, aby mohli pokračovať. Inštruoval ma, že o pár dní sa musím vrátiť a vyplniť nejaké veľmi špeciálne formuláre.

O niekoľko dní som koncipoval odpovede na otázky najdlhšieho a najdôkladnejšieho dotazníka v mojom živote. Dokument bol taký cynický vo svojich zámeroch, taký dôkladný svojím charakterom krížového výsluchu, že v porovnaní s ním všetky doterajšie dotazníky boli nevinné a amatérske. Vychádzal z predpokladu, že každý občan je klamár, a pohŕdal všetkým, čo je ľudské. Keď som skončil, podpísal ho a uviedol číslo straníckej legitimácie, bol som spotený a hrozne ponížený.

Ďalším krokom po odovzdaní dotazníka bolo získanie odporúčaní a posudkov o mojej politickej a pracovnej činnosti od straníckych organizácií, v ktorých som bol činný, a z podnikov, kde som pracoval. Bolo jasné, že všetko, čo tieto organizácie mohli o mne povedať, už predtým detailne zaznamenala NKVD vo svojich formálnych správach alebo v neoficiálnych udavačských zdrojoch. Tieto posvätné dokumenty sa však nemohli vynechať. To umožňovalo veľkému počtu funkcionárov a organizácií, s ktorými som bol v styku, zničiť ma, ak by si to boli želali.

Najprv som sa obrátil na súdruha Mironova, predsedu straníckeho výboru strany pri Rade ľudových komisárov RSFSR. Telefonicky som požiadal o stretnutie a prišiel som v dohodnutom čase. Skontrolovali moje stranícke doklady, osobný preukaz a dali mi priepustku. Takto vyzbrojený som prešiel cez nádvorie sídla straníckeho výboru. Priepustku a moju tvár starostlivo porovnali s fotkami v mojich dokladoch. Na poschodí, kde sídlila komisia, iný strážca NKVD ešte starostlivejšie overil moje papiere a tvár, až ma nakoniec poslali do dverí 503.

Len pred niekoľkými mesiacmi som mal dôležité postavenie v tejto inštitúcii. Strážcovia ma videli veľakrát. Ale teraz nemohli obísť predpísaný poriadok; odvtedy som mohol zmeniť politickú farbu. Na chodbách som stretol mužov i ženy, ktorí pracovali so mnou a pre mňa. Niektorí boli priateľskí, ale väčšina sa správala rezervovane. Už som nerobil v Sovnarkome a oni nevedeli, prečo som odtiaľ odišiel, nemohli riskovať priateľský pozdrav.

Súdruh Mironov bol slušný, ale veľmi neprívetivý a formálny. Na konto našej starej známosti sa ma opýtal, prečo som schudol. „Úprimne povedané," odvetil som, „nemal som dosť jedla odvtedy, čo som odišiel zo Sovnarkomu." Usmial sa uspokojený týmto nepriamym uznaním, že „jeho" Sovnarkom je privilegovaným miestom pre zaslúžilých vodcov. Áno, súhlasil, vojna je ťažká, ale dajme sa do roboty.

Keď sme sa dali do práce, vstúpila malá žena s naškrobeným čepcom a v zástere slúžky a priniesla veľkú táckňu s obedom. Bol na nej čerstvý biely chlieb, slanina a vajíčka, mäsová konzerva, maslo, čaj a cukor.

„Všetko je americké," hrdo vyhlásil, keď sa dal do jedla. „Dovezené, veď vieš."

Nepozval ma však, aby som sa k nemu pridal a ochutnal dovezené a iné lahôdky. Vo chvíľach medzi prehĺtaním jedla pokračoval vo svojich otázkach. Som šťastný tam, kde teraz pracujem? Ako pracuje stranícka bunka v Glavmetale? Hrubo a hlúpo testoval moju vernosť vláde a nášmu milovanému vodcovi. Niežeby sa o to staral, alebo že by ma považoval za blázna, ktorý by sa vyspovedal z pochybností, robil to jednoducho podľa úradného protokolu.

„A ty chceš odporúčanie," skonštatoval. „Hm, prehovorím o tom so súdruhom Utkinom. Musím si to uvážiť. Príď zajtra okolo poludnia."

Na druhý deň som podstúpil tú istú procedúru overovania dokumentov a po obvyklom čakaní v predizbe ma Mironov oficiálne prijal. Dal mi list, dobrý list, s potvrdením môjho politického a obchodného talentu. Osud bol na mojej strane. V nasledujúcich týždňoch som dostal podobné listy od vedúceho Glavmetalu a podnikového tajomníka strany. Moje doklady sa znova a znova „študovali", moje vlastnosti preverovali, moja politická bezúhonnosť sa testovala veľa-veľakrát. Vedel som, že to všetko bol iba povrch, skutočnú analýzu môjho života a vedomia robili príslušné oddelenia NKVD.

Nakoniec som predsa dostal signál, že všetko je v poriadku. Prikázali mi, aby som sa dostavil na kliniku komisariátu pre zahraničný obchod na lekársku prehliadku a k fotografovi komisariátu, aby urobil oficiálnu snímku mojej tváre. O dva dni ma upovedomili, že sa musím hlásiť u súdruha Lebedeva, zástupcu komisára a tiež Mikojanovho zástupcu.

2 Lebedeva sprevádzali dvaja asistenti, ktorí robili poznámky a počas pohovoru mu podávali rôzne papiere. Sedel za starožitným písacím stolom umiestnenom v strede obrovskej miestnosti a obkolesenom pestrofarebnými orientálnymi kobercami. Stalin, Molotov, Mikojan a iní vodcovia hľadeli nadol z rámov na stene. Hrubý fascikel, ktorý určite obsahoval kó-

pie mojich mnohých dotazníkov a špeciálnych správ z tajomných zdrojov, ležal nápadne pred ním.

Po formálnom privítaní ma súdruh Lebedev začal vypočúvať, zasa od samého začiatku: moje meno a miesto narodenia, kedy som vstúpil do strany. Nebolo otázky, na ktorú by som už nebol odpovedal aspoň tucetkrát, ale aj zástupca komisára sa musí pridržať protokolu. Odpovedal som horlivo a s nadšením, akoby som bol vzrušený novosťou otázok a žasol som nad prefíkanosťou ich formulácie. Potom som čakal, kým listoval vo zväzku – tu i tam si vychutnával príslušnú pasáž, usmial sa a občas i zamračil. Dvaja asistenti vážne sedeli – ticho a neutrálne. Z času na čas nadiktoval niekoľko poznámok, ktoré sa mali evidentne dostať do jeho správy komisárovi.

Lebedev mal zavalitú postavu, široké plecia a hrubý krk. Tvár mal príjemnú, bol takmer fešák a mal ľudské kvality, ktoré sa nezhodovali s jeho smrteľne vážnymi slovami a spôsobmi. Nie je príliš bystrý, pomyslel som si, ako mohol postúpiť tak vysoko? Potom moje oči spočinuli na jeho rukách – krátke tučné prsty boli pokryté hustými čiernymi chlpmi. Zdalo sa mi, že sú to kruté ruky, schopné násilia.

„Súdruh Kravčenko," prehovoril napokon vážne, „uvedomujete si vážnosť poverenia pracovať za hranicami?"

„Áno, veľa som o tom rozmýšľal."

„Musíte si zaslúžiť dôveru, ktorú vám strana dáva."

„Budem sa snažiť, súdruh Lebedev," povedal som skromne, ale horlivo.

„Budeme vás informovať o ďalšom vývoji. Dúfam, že vás opäť čoskoro stretnem."

O päť dní som sa tajne dozvedel od priateľa na komisariáte, že Anastas Ivanovič Mikojan, člen politbyra, námestník predsedu Rady ľudových komisárov, člen Štátneho výboru pre obranu, komisár pre zahraničný obchod, vlastnými rukami podpísal odporúčanie Ústrednému výboru strany, aby ma poslali do Spojených štátov amerických. Pokračoval som v práci v Glavmetale, ale moje myšlienky už boli inde. Onedlho som z tajného oddelenia vedenia nášho priemyselného trustu dostal správu. Mal som zavolať na určité číslo. Tajnostkárstvo sa mi opäť zdalo zbytočné, pretože nejaká úradníčka na komisariáte mi povedala, aby som sa tam hlásil zajtra predpoludním o jedenásť tridsať.

„Prineste si so sebou stranícky preukaz, pas, odborovú knižku a vojenské doklady," povedala. „Presne o dvanástej vás prijmú na inom mieste."

Nasledoval som pokyny do písmena. Potom, ako som prešiel tromi alebo štyrmi strážami a vypočuli ma strážcovia NKVD, poslali ma do úradovní Ústredného výboru komunistickej strany. To bolo to „iné miesto",

ktorého vznešenosť si vyžadovala onú tajomnosť. Vyzbrojený povolením na vstup som vkročil do budovy strany. Tu moje doklady opäť overili a čoskoro som kráčal širokým mramorovým schodiskom.

Na prvom poschodí na mramorovom podstavci stála mramorová socha Stalina s napoleonským výzorom a v tejto samote vyzerala smiešne. Na druhom poschodí mi pozeral do očí ďalší Stalin, rovnako osamelý a smiešny. Tu som počkal, kým ma uviedli do miestnosti s kobercom. Kým sa objavil náležitý úradník, spoločnosť mi robil tretí Stalin, tentoraz visiaci na stene. Sovietski sochári a maliari zrejme nemali núdzu o motívy. Úradník si sadol za obrovský stôl, skúmavo si ma prezeral a potom povedal:

„Povedzte mi niečo o sebe. Prosím neopakujte, čo viem z dotazníkov. Zaujíma ma váš postoj, politický názor."

Hovoril som nesúvislo. Snažil som sa spomenúť si na nejaké fakty alebo myšlienky, ktoré sa ešte nerozoberali počas predošlých vyšetrovaní a v písomných dokladoch. Prerušil ma – a prešiel k tomu podstatnému.

„Pochybovali ste niekedy o múdrosti straníckych direktív?"

„Nikdy," povedal som ihneď. Nemalo význam to viac rozoberať, len keby som musel.

„Ani za kolektivizácie a počas čistiek, keď ste aj vy trpeli? Ani vtedy ste nepochybovali o všeobecnej straníckej línii?"

„Nie, nie o všeobecnej línii."

„Ale mali ste veľmi nepríjemné skúsenosti v Nikopole v rokoch 1936 a 1937. Preverovali vás, vyšetrovali a prežili ste všetko s tým spojené. Aký je váš názor?"

„Samozrejme, bol som prekvapený a aj trocha rozhorčený, lebo som vedel, že som nevinný. Dotklo sa ma to."

„To je pochopiteľné. Nemožno vás obviňovať. Stali sa výstrelky; zodpovední nepriatelia ľudu boli vyhodení zo strany. Ale teraz, súdruh Kravčenko, nezostalo vo vás nič z tej bolesti, z toho rozhorčenia?"

„Nie, nie, samozrejme nie." V duchu som sa smial nad touto groteskou otázkou. Prirodzene, bol som vďačný všetkým tým Geršgornom a Doroganom, ktorí ma bili a ponižovali.

Táto úbohá komédia trvala takmer dve hodiny. Bol to pravdepodobne dôverný rozhovor o základných politických postojoch, ktorý si vyžadoval rituál. Akoby existoval priestor na úprimnosť v sovietskom živote! Akoby sa dvaja súdruhovia pri prvom stretnutí odvážili prekročiť hranice pokrytectva a mizernej pretvárky! Počas pohovoru som nadobudol väčšie sebavedomie a hovoril som vo frázach. Pociťoval som akési zvrátené zadosťučinenie z toho, že som pretromfol každé jeho heslo, v duchu som sa na tejto scéne nesmierne bavil: *Utečiem! Čoskoro budem oslobodený od tejto strašnej hrôzy! Budem môcť hovoriť, bojovať!*

Vyšetrovateľ bol zjavne spokojný s mojimi odpoveďami. Rozhodol, že moja duša je správne konfigurovaná, bez nečistých pochybností a nedisciplinovaných myšlienok. Pravdepodobne ma považoval za človeka neoplývajúceho nápadmi, ale charakterného, nie príliš múdreho, ale spoľahlivého. Keď mi potriasol ruku, cítil som jeho súhlasné stanovisko.

„Tak dovidenia. Rozhodnutie Ústredného výboru sa dozviete o štyri alebo päť dní."

Rozhodnutie bolo kladné. V priebehu týždňa Glavmetalu nariadili, aby ma prepustili komisariátu zahraničného obchodu. Na druhý deň som sa hlásil na oddelení dovozu surovín na komisariáte zahraničného obchodu. Tam mi dali na štúdium tajné správy a inštrukcie, aby som sa zoznámil s procesom vývozu a dovozu, so stavom amerického priemyslu, s podrobnosťami o metalurgických podnikoch, s ktorými budem v styku.

Potom ma ešte raz predvolali na Ústredný výbor. Tentoraz mi dali dve dôverné brožúry. Povedali mi, aby som ich starostlivo preštudoval hneď na mieste, potom ich vrátil a nakoniec podpísal formulár, že som bol oboznámený s ich obsahom. Brožúry boli smernicami o správaní sa straníkov za hranicami a o trestoch za ich porušenie. Podstata toho zostala naveky v mojej pamäti, ako sovietska karikatúra nesovietskeho sveta.

Po výzve k prísnej poslušnosti voči predstaveným brožúry varovali pred pokušením, nástrahami a pôvabmi života v kapitalistických krajinách. Vyvolávali predstavu, zároveň desivú i príťažlivú, o mravne úplne skazenom a nemravnom svete, ktorý má len jediný cieľ, chytiť do osídla sovietskych občanov a vyžmýkať z nich štátne tajomstvá. Z toho som usúdil, že hlavným poslaním cudzích krajín bolo podkopávať vernosť komunistických návštevníkov.

Tí, ktorí sa chystali vrhnúť do víru politickej neresti, sveta skorumpovaných obchodníkov a naparfumovaných prostitútok, mali zakázané bezdôvodne hovoriť s neveriacimi na akúkoľvek tému, ale za žiadnych okolností nesmeli diskutovať o politike. Ak by vám ponúkli, aby ste predali „dokumenty" alebo iné tajomstvá, musíte poslať týchto jarmočníkov na najbližší sovietsky konzulát. Ak sa budú vyzvedať o živote v Sovietskom zväze, musíte predpokladať, že sú to agenti kontrašpionáže.

Pravidlá veľmi prísne varovali pred stykmi s ruskými utečencami a publikáciami „nepriateľskými" voči našej krajine. Nabádali vystríhať sa pred publikáciami vydávanými v zahraničí protirevolučnými emigrantmi. Protisovietski diabli boli všadeprítomní: v programoch rozhlasu, v protisovietskych filmoch v kinách. Tým sa treba, samozrejme, vyhnúť, inak budeme zatratení.

Pravidlá naznačovali, že aj keď je kapitalizmus zhnitý do kosti, na

povrchu je žiarivý a zvodný, že naša komunistická mravnosť bude pod stálym náporom. Treba zablokovať svoje zmysly pred buržoáznym blahobytom. Najlepšie kapitalistické hotely sú vlastne prestrojené verejné domy, kde Mata Hari láka nevinných sovietskych mužov. Pri cestách v zahraničí treba okamžite opustiť nebezpečné zóny, napríklad, ak by sa s nami ocitla v kabíne alebo v kupé pekná žena. Ak tá žena, hlavne hovoriaca po rusky, začne konverzáciu, musíme ihneď odísť.

Alkohol, na druhom mieste po sexe, bol opísaný ako návnada na nevinných sovietskych občanov za hranicami. Nesmieme nikdy ísť do barov, nočných klubov a iných brlohov nemravnosti, kde predávajú alkoholické nápoje, ktoré rozväzujú jazyk, ak to výslovne nie je nariadené zhora. Ak služobná povinnosť bude vyžadovať návštevu súkromného alebo verejného večierka, dobrý sovietsky vyslanec sa musí pevne držať zásad, aby neriskoval prezradenie nejakého tajomstva.

Čo boli tie strašné tajomstvá, ktoré musíme ochraňovať a ktoré sa bude vonkajší svet snažiť z nás vymámiť? O tom pravidlá nehovorili nič. Odpoveď mi bola jasná. To, čoho sa Kremeľ najviac obával, bolo naše svedectvo o pravdivosti „protisovietskej propagandy", ktorú rozširovali „nepriateľskí" spisovatelia, rečníci a publikácie.

„Tajomstvá" sa vzťahovali na údaje o koncentračných táboroch, otrockej práci, neúprosnom utláčaní a neľudskom ponižovaní v ZSSR, hocičo, čo by pokazilo obraz režimu maľovaný propagandou. Obidve brožúrky v skutočnosti svedčili o zlom svedomí sovietskeho režimu.

Zahraničným vládam pripisovali všetky možné špinavé triky, ktoré NKVD a iné sovietske agentúry šírili o cudzincoch. Varovali nás, že v Amerike budú prehľadávať našu batožinu, ukradnú nám pasy na účely kontrašpionáže, naše telefóny budú odpočúvať, podstrčia nám zvodné ženy. Pravidlá naznačovali, že v Amerike budeme žiť na nepriateľskej pôde, napriek momentálnemu diplomatickému postaveniu a ak si nedáme pozor, vtiahnu nás do kapitalistického močiara žiadostivosti po bohatstve, luxuse a nenávisti k našej socialistickej vlasti.

Po mojom ubezpečení, že som rozumel týmto varovaniam, vrátil som brožúry a vydal som sa na milosť a nemilosť inému funkcionárovi Ústredného výboru, v inej veľkej kancelárii. Jeho hlas bol prísny.

„Súdruh Kravčenko, zakrátko sa vydáte na zahraničnú misiu. Budete pracovať v cudzom prostredí, medzi kapitalistami, ktorých my plným právom nenávidíme a neveríme im. Spoliehame sa na vás, že sa vám hlava nezakrúti pri pohľade na spotrebný tovar a zvody spoločnosti nachádzajúcej sa v záverečnej fáze zahnívajúcej degenerácie. Nikdy nezabudnite na vaše historické poslanie reprezentanta novej sovietskej civilizácie."

„Je pravda, že teraz nám Amerika pomáha. Musíme si však uvedomiť, že túto pomoc nám poskytuje váhavo, v krajnej núdzi. A pravda je i to, že niektoré ich vojnové ciele v tomto čase sa zhodujú s našimi, ale tieto dva svety sú nezmieriteľné. Verne sa držte presvedčenia, že ako komunista ste zaprisahaným nepriateľom kapitalistickej spoločnosti, ktorej centrom je dnes Amerika. Komunizmus a kapitalizmus sa nikdy nemôžu zmieriť!“

Mal som vážny výraz tváre, vhodný na túto príležitosť. Bolo smiešne držať takú kázeň ostrieľanému komunistovi. Ale aj to bolo súčasťou rituálu. Bol za to platený a tú istú reč dnes určite povedal aj iným.

„Keď prídete do Ameriky, musíte pokračovať v aktívnej činnosti našej strany. Ale pamätajte si, že pred americkými úradmi nie ste a nikdy ste neboli členom strany. Musíte trvať na tom, že o politiku sa nezaujímate. V Amerike organizácia Komunistickej strany ZSSR pracuje v podzemí. Nesmiete si vziať so sebou stranícku legitimáciu, ale fakt o vašom členstve bude známy príslušným ľuďom. Navonok budete len inžinier a nič viac. Je to jasné?“

„Áno, rozumiem.“

Na druhý deň som sa vrátil do straníckeho ústredia. Bol koniec júna. Podľa sovietskej frázy som bol „praný a prepraný“. Očakával ma iný funkcionár, o jeden stupeň vyšší než ten včerajší. Prítomní boli dvaja ďalší muži – jeden z nich bol zrejme policajný agent. Stranícky funkcionár bol tučný muž vo šviháckom zahraničnom oblečení. Cudzie hodinky a cudzie plniace pero vyčnievali z vrecka jeho vesty. Vyhlásil, že sa práve vrátil z kapitalistickej púšte, azda z Londýna alebo Washingtonu.

„Súdruh Kravčenko, Ústredný výbor schválil vaše poverenie do Spojených štátov,“ zamračil sa. „Uvedomujete si plný význam dôvery, ktorú vám zveruje?“

„Áno,“ odpovedal som.

„Čítali ste inštrukcie? Chápete následky omylov alebo zlého správania?“

„Áno. Budem si to pamätať.“

„Vašou najlepšou poistkou proti omylu je boľševická bdelosť a úplná oddanosť našej milovanej strane.“

„Áno, iste. To viem.“

„Idete do krajiny s najvyvinutejším a najpažravejším kapitalizmom. Kontrašpionáž FBI je zákerná a nedá sa jej vyhnúť. Dostanete ponuky zradiť vašu vlasť, domáci kapitalisti a emigranti využijú každú príležitosť, aby vás kompromitovali. Kontrarevolučná tlač, patriaca hlavne Hearstovi a McCormickovi, sa pokúsi zničiť vašu vieru.“

„Neverte tým, ktorí budú predstierať, že sú priateľmi našej krajiny. Mnohí z týchto údajných priateľov sú nebezpečnejší než vyslovení a známi

nepriatelia. V súčasnosti sa stalo módou medzi emigrantmi, nielen medzi ľavičiarmi, ale i monarchistami, byť našimi pätolizačmi. Neverte im. Kto raz zradil, zostane navždy zradcom. To platí aj o bankároch, priemyselníkoch a iných kapitalistoch, ktorí nasledujú módu obdivu k ZSSR. Ich obdiv nie je hodný nič. Zo dňa na deň sa môže zmeniť na zradu."

Reagoval som jednoslabičnými slovami porozumenia a súhlasu. Kedy sa len táto fraška skončí, myslel som si. Kázeň však ešte nedosiahla vrchol. Keď vybavil vládnych špiónov, zapredaných emigrantov a pretvarujúcich sa kapitalistov, pristúpil k nebezpečenstvu, ktoré ho najviac zaujímalo. Divným, ale vášnivým hlasom ma varoval pred kapitalistickými pascami, žiarivými svetlami, nočnými klubmi a ľahkými ženami.

„Tieto veci sú príznakom rozpadu buržoázneho života, súdruh Kravčenko, ale aj tak sú príťažlivé. Viem," jeho oči sa zaiskrili a tón jeho hlasu znel žiadostivo, „viem, že agenti kapitalizmu sa budú snažiť dostať ťa do pasce za každú cenu."

Keď ma prepustil, ocitol som sa pred tretím kazateľom. Bolo jasné, že jeho oddelenie bolo zamerané na moje povinnosti a možnosti ako inžiniera, a nie na riziká striehnuce na mňa ako muža. Jednou z mojich povinností bolo získať každú informáciu ekonomického a – ak bude možné – aj vojenského charakteru, ktorá mi príde do cesty. Musím sa naučiť všímať si technické podrobnosti o podnikoch v každom meste, ktoré navštívim, výrobné metódy, inovácie strojov, nové technologické procesy a všetko nám neznáme.

„Budeš očami a ušami našej krajiny v Amerike. Po príchode do Washingtonu sa prihlás u súdruha Serova. Daj mu potvrdenku, ktorú dostaneš, keď odovzdáš svoju stranícku legitimáciu. Je ti to jasné?"

„Úplne jasné."

„Ešte jedna vec: nikomu nehovor, že ideš za hranice. Môžeš to povedať len tým priateľom, ktorých považuješ za politicky spoľahlivých."

Nevedel som, prečo sa vyslanie ďalšieho obchodného predstaviteľa považovalo za tajomstvo. Samozrejme, nekládol som žiadne naivné otázky. Pred opustením budovy po odovzdaní mojej straníckej legitimácie som dostal potvrdenku. Mal som divný pocit, akoby som bol bez legitimácie nahý. Právo vlastniť legitimáciu bolo ako vznešený sen. Teraz som sa ho vzdal bez akéhokoľvek návalu ľútosti – stal som sa imúnnym proti politickému symbolizmu. Na komisariáte vojny mi vzali vojenskú knižku a bol som uvoľnený zo všetkých vojenských povinností. Komisariát zahraničného obchodu mi dal slušnú sumu sovietskych peňazí a zvláštne kupóny na nákup oblečenia, primeraného môjmu vstupu do degenerovaného kapitalistického sveta. Dali mi aj nejaké americké peniaze na cestu do Washingtonu.

Po absolvovaní týchto príprav som opäť stretol súdruha Lebedeva. Prítomní boli aj niekoľkí iní ľudia, ktorí mali ísť do Ameriky. Keďže sme prekonali všetky prekážky a uverili všetkým kázňam, Lebedev sa usmieval a bol priateľský.

„Tak, súdruhovia, budem stručný," povedal. „Ste politicky vzdelaní ľudia. Dovoľte mi povedať jeden príbeh."

Zdĺhavo opisoval príbeh sovietskeho občana v Amerike, ktorý nebol taký obozretný, ako mal byť. Tento nešťastník, ako sa zdalo, sa dal nachytať americkými agentmi, našťastie mal dosť zdravého rozumu, aby sa zdôveril konzulátu a v poslednej chvíli bol zachránený."

Všetci sme súhlasne pokyvovali hlavami. Budeme na stráži pred americkou tajnou políciou.

„Ešte jedno varovanie a potom skončím, súdruhovia. Niektorí z vás tam idú bez žien. V Amerike budete mať dosť jedla a pitia. Je to falošná vojnová prosperita, však viete, po ktorej bude nasledovať nová depresia. Viete, ako je to s koňom, keď sa nasýti ovsom." Žmurkol na nás a my sme sa zasmiali s pätolizačskou vďačnosťou, aj keď sme rozumeli cynizmu jeho slov. „Veď viete. Začne erdžať... Dajte si pozor na nohy amerických dievčat." Potriasol prstom. „Ak sa zapletiete s kapitalistickými ženami, spomeňte si, že som vás varoval."

Potom zanechal žartovný tón a začal s prísnymi vyhrážkami. Amerika, vyhlásil, je len dočasným spojencom. Naše bojové slová musia byť bdelosť a ostražitosť. Jeden deň toto umelé priateľstvo prehodnotíme. „Nauč sa, čo môžeš, pozoruj všetko – a nikomu zato nič nedaj."

Keď som sa vrátil domov, mal som vo vrecku kabáta malú červenú knižočku, sovietsky cestovný pas. Okolnosti zapríčinili, že bola najvytúženejším kúskom papiera, aký som si vedel predstaviť. Znova a znova som sa ho dotýkal, aby som sa presvedčil, že to nie je fatamorgána.

Irina ma čakala doma. Z výrazu mojej tváre usúdila, že je všetko v poriadku. Vedel som, že sa snažila potlačiť slzy. Nemala ani potuchy o mojom veľkom tajomstve. Najlepším spôsobom, ako ju ochrániť, ale aj prejaviť vďačnosť za jej lásku, bolo, že som jej úplne zatajil moje úmysly.

„Je to krátkodobá úloha," povedal som zachrípnutým hlasom. „Budem tam len niekoľko mesiacov, nanajvýš jeden rok."

3

Hlboko v srdci som vedel, že možno už nikdy neuvidím svoju vlasť a jej ľudí. Posledné dni pred odchodom som na nich hľadel s akousi predtuchou túžby po domove. Snažil som sa nezmazateľne si vryť do pamäti túto spomienku.

Mal som veľa priateľov, ktorých by som bol rád videl pred mojím odchodom. Bolo mi to však trápne pre absurdnú utajenosť mojej cesty. Aj tak som riskoval rozlúčku so súdruhom Mišom a s inými dôvernými priateľmi. Keď som im zamával pasom, hľadeli zmätene. Opustiť krajinu, striasť sa Stalinovho „šťastného života", čo i len na krátky čas, bol najťažšie dosiahnuteľný, a preto aj najzávideniahodnejší úspech.

Jedným z dôverných priateľov, ktorého som navštívil a ktorému som ukázal môj malý červený zázrak, bol chemický špecialista – mal vysoké postavenie vo vláde. Bol jedným z prenasledovaných počas veľkej čistky a potom ho „rehabilitovali". Napriek jeho „priznaniu sa" k účasti na sabotáži projektu, ktoré vysielali v rozhlase, v relácii o moskovských krvavých súdoch, po prepustení z väzenia rýchlo postúpil v hierarchii. Teraz mal na prsiach pripnuté vyznamenania a rady za jeho službu počas vojny.

Energicky mi potriasol ruku, myslel som si, že zo závisti, a chvíľu ju držal v silnom zovretí.

„Gratulujem, Viťa! Ty si jeden zo stotisíc! Keby som nemal ženu a deti, našiel by som si výhovorku na cestu do zahraničia... Ach, uvidíš neznámy cudzí svet. Ako málo smieme o ňom vedieť!"

Po malej prestávke, so zmraštenými obrvami, akoby sa o čomsi rozhodoval, mi zrazu impulzívne povedal:

„Poď, odvezieme sa k môjmu bytu. Pripijeme si na rozlúčku a... musím ti niečo povedať..."

A hovoril. Posmelil ho môj blížiaci sa odchod do vzdialenej krajiny? Nemohol dlhšie v sebe udržať tie mučivé myšlienky? Čokoľvek bolo dôvodom, popoludní mi povedal veci, ktoré by príčetný Rus v tejto krajine nikdy nevyslovil nahlas.

„Viťa, títo blázni si myslia, že si ma kúpili týmito lesklými odznakmi. Ale mýlia sa. Úprimne si želám víťazstvo nad Nemcami. Som Rusom do poslednej kvapky krvi. Ale nezabudol som a neodpustil roky mučenia. Iste, robím kariéru. Potrebujú schopných ľudí; dokonca aj ja, bývalý väzeň, vynikám vďaka svojim schopnostiam. Azda raz budem komisár. Je to možné. Ale nezabudol som nič, vôbec nič! Pamätám si každú minútu týrania, každú nadávku a opatrujem si ich ako poklady na deň odplaty. Mučili ma celé mesiace, kým som nepodpísal to vynútené a klamlivé priznanie. Dlho som bol zavretý v samotke, v tmavých, vlhkých pivniciach s veľkými potkanmi. Vieš, priateľu, čo to znamená byť mučený? Poviem ti..."

„Nie, Grigorij, nie!" prosil som. „Dosť som počul od iných. Aký význam má jatriť staré rany?"

„Tie sa nikdy nezahojili, Viťa. Udržiaval som ich čerstvé. Nedovolil som, aby sa zahojili. Každý deň vstávam s nadávkami na perách a každý

večer s nimi idem spať. Počúvaj, nikomu som to predtým nepovedal, ale dlhšie už v sebe tú hrôzu neudržím. Počul si o mučení svetlom, ale ja som to zažil. Sedíš v prostriedku miestnosti, kde ti silné elektrické svetlá svietia do očí a nedovolia spať. Keď zdriemneš alebo zatvoríš oči, strážcovia ťa prebudia údermi. Raz som tak sedel sedemdesiatdva hodín bez spánku, jedla, vody. Celé telo ma bolelo, oči ma pálili ako žeravé uhlie. A na konci tohto týrania ma opäť vypočúval nový silný sadista.

Oj, sú vynachádzavé tie ‚socialistické' obludy. Vedia, ako vynútiť ‚dobrovoľné' priznania. Som si istý, že ani Hitlerovo gestapo by ich nemohlo nič naučiť. Hlad, smäd, horúčava, zima – úžasné variácie na tieto témy hrajú naši virtuózi mučenia. V našom väzení bol vyšetrovateľ, ktorý pripravil svoje obete na krížový výsluch svojským spôsobom: kŕmil ich slanými jedlami, napríklad haringami, a nedoprial im vody. Keď boli pripravení na výsluch, takmer šaleli od smädu. Počas výsluchu si dopriaval veľké dúšky vody alebo piva a mučený sa len prizeral.

Viem, že priznania vynútili z ľudí, ktorí boli zavesení za zápästia dvadsaťštyri hodín. Viem o prípadoch, keď väzňovi vytrhali vlasy aj s koreňmi a kúskami kože. Áno, naši mučitelia sú vynachádzaví. Vedia, ako spôsobiť bolesť a kedy sa uchýliť k pomalému mučeniu.

Áno, bili ma, nie raz, ale veľakrát. Nakoniec prišla tá najstrašnejšia hrôza. O tom som nehovoril nikomu okrem mojej ženy. Ona to musela vedieť. Raz v noci ma v mučiarni šľahali mokrými uterákmi. Boli tam so mnou traja chlapi. Najprv ma vyzliekli a šľahali ma po tvári a po ľadvinách. Potom ma hodili na stôl. Dvaja mäsiari ma držali a tretí šľahal mokrým uterákom po mojich stehnách... po mojich genitáliách."

„Predstav si najhoršiu agóniu, násob ju miliónkrát a budeš blízko k tomu, čo som podstúpil. Títo surovci boli choré, zvrhlé obludy."

„Nehovor viac, Grigorij, prosím nehovor," šepkal som.

„Prebral som sa o niekoľko dní vo väzenskej nemocnici. Na ničom mi už nezáležalo. Divil som sa, prečo a ako som to všetko mohol vydržať. Hrubo som si nadával za to, že som bol hlúpy idealista. Podpísal som všetko, čo mi predložili, bez čítania, bez záujmu. Keď ma prepustili, pre moju ženu som nebol dobrý na nič...

A tí blázni si myslia, že si ma kúpili titulmi a vyznamenaniami. Dokonca si myslia, že som na všetko zabudol! Čím vyššie postúpim a slúžim im, čím bližšie som k trónu Kremľa, tým viac ich nenávidím a túžim po odplate."

Počas prvých mesiacov v Amerike som bol nútený počúvať nezmysly o „novej civilizácii" v sovietskom Rusku, o našom „socializme" a „ekonomickej demokracii". Pritom som si neraz spomenul na to, čo urobili Grigo-

rijovi a začal som pociťovať nevoľnosť; rýchlo som musel myslieť na niečo príjemnejšie, aby som nevracal.

V pamäti mi ostal aj iný zaujímavý zážitok z posledných dní v Moskve. Nemôžem uviesť meno toho človeka. Stačí ak poviem, že patrí k najvplyvnejším komunistom a má kontakty na najvyššie vládnuce vrstvy. A tiež, že raz som mu zachránil život riskujúc svoj a on na to nikdy nezabudol. Myslel som si, že bude lepšie, ak sa s ním nerozlúčim, ale on sa zrejme dozvedel o mojej ceste a zavolal mi. Dohodli sme sa, že sa stretneme akoby náhodou v malom parku oproti Veľkému divadlu na Divadelnom námestí.

„Všetko je vybavené a naozaj ideš?" opýtal sa, keď sme si sadli na lavičku v parku. „Gratulujem! Gratulujem!"

„Myslel som si, že bude lepšie, ak ťa nezavolám na rozlúčku," povedal som. „Vedel som, že to pochopíš."

„Cítil som, že musím s tebou hovoriť, Viktor Andrejevič. Viem, ako sa cítiš v tejto situácii. Hoci si mi nikdy nič nepovedal, aj tak to viem. Preto som sa chcel s tebou stretnúť a varovať ťa. Tu mlčíme. Ale v zahraničí budeš v trvalom nebezpečenstve, ak prezradíš svoje pocity. Sloboda je omamná. Začneš sa cítiť bezpečne a raz sa pošmykneš. Potom ťa zrazu zavolajú domov pod nejakou legitímnou zámienkou, možno na konzultáciu, a keď sa vrátiš – bude koniec! Prosím ťa, nepodľahni v novom prostredí pocitu istoty. Pamätaj si, že okolo teba bude viac udavačov a špiónov než tu doma. Drž sa toho a všetko v poriadku prežiješ. Náš režim je založený na špionáži a provokáciách. Tento systém funguje za hranicami rovnako, ak nie ešte intenzívnejšie. A stále ho zlepšujú, zdokonaľujú. Naši páni vedia, že svoje cítenie skrývame v ulite ako slimáky. Snažia sa dostať do našich najskrytejších zákutí...

Odhadujem, že tu doma každý piaty človek je udavač pracujúci pre jednu z kontrolujúcich organizácií. Tam, kam ideš, je pomer jeden z troch. A nielen medzi Rusmi. Platíme veľa Američanov a navyše k nim patria aj tí, ktorým netreba platiť, lebo to robia z presvedčenia.

Budú ti klásť nevinné otázky, budú ťa provokovať, aby si sa vyjadril, budú sa sťažovať. Agenti budú komentovať veci z novín alebo rádia, len aby ťa vyprovokovali."

„Priateľu, myslím, že poznám systém a budem opatrný. Aj tak ti ďakujem..."

„Budú ťa sledovať zo všetkých strán, Viktor Andrejevič. Mnohí sa ťa budú báť a budú ťa podozrievať, či tiež nie si agent. V tom je diabolskosť nášho systému – že človek nedôveruje ani svojmu bratovi. Viem, že ťa tým unavujem. Ak to chceš prežiť, nestačí len porozumieť môjmu varovaniu. Musíš to cítiť v *špiku* svojich kostí..."

Potom sme sa rozlúčili. Neskoršie, keď som o ňom rozmýšľal, predstavil som si tú divnú scénu z parku, keď sme sedeli na lavičke. Videl som, ako si starostlivo posunul čiapku na oči, hlavu skryl v golieri, aby ho nebolo možné spoznať. Považujem to za zázrak – veľmi slušný, dobromyseľný Rus, ktorý prežil čistky, ale úspešne a s úsmevom žije s vládnucou triedou.

Na Kazaňskú stanicu sa so mnou prišla rozlúčiť len Irina. Utešoval som ju a snažil som sa udržať jej dobrú náladu. Vo svojom vnútri som plakal, lebo som vedel to, čo ona nemohla ani tušiť, že je to naše posledné stretnutie. Cítil som sa mizerne. Ale čo som jej mohol povedať? Nič. Bolo lepšie, aby nič nevedela. Pri mojom odchode do Ameriky nebolo veľa radosti, len ostrá bolesť, prenikavý a nevýslovný žiaľ. Nebola to moja vina, že som opúšťal svoju vlasť. Bola to vina skorumpovaného a neľudského režimu. Jediné, čo som mohol urobiť pre mojich ľudí, bolo utiecť a pokúsiť sa čo najlepšie povedať svetu všetko, čo viem. To bol príkaz môjho ruského dedičstva. To bola logika celého môjho života.

4 Sivovlasý milý muž s inteligentnou tvárou a milými očami už bol v mojom dvojlôžkovom oddelení. Skúmavo, obozretným sovietskym spôsobom, sme sa zoznámili. Podelili sme sa s jedlom a diskutovali o vojne. Cestujem do Vladivostoku, odpovedal som na jeho priateľskú otázku. Jeho odpoveď na tú istú otázku bola ešte neurčitejšia: „Ja idem za Ural," povedal s ospravedlňujúcim posunkom.

V noci niekto zaklopal; dnu vstúpil pekný, vyfintený dôstojník NKVD. Srdce mi začalo nervózne biť. Aj keď som bol v duši presvedčený, že odchádzam zo ZSSR, moje nervy boli na pozore – stále som tomu neveril.

„Doklady, prosím!" povedal zdvorilo dôstojník.

Z mojej hornej postele som mu podal pas. Starostlivo ho preskúmal, porovnal moju fotku s originálom a s rezkým salutovaním mi vrátil malú červenú knižku. Na moje veľké prekvapenie, môj spolucestujúci vytasil taký istý pas. Obidvaja sme išli za hranice, obidvaja sme klamali – a obaja sme sa teraz cítili smiešne.

„Povedzte mi, Viktor Andrejevič," povedal, keď dôstojník odišiel, „prečo musíme klamať jeden druhého? Prečo sa musíme jeden druhého báť? Sme ruskí spoluobčania, poznáme veľa tých istých ľudí a miest, ale bojíme sa jeden druhého. Politika ma nezaujíma. Som na ceste do Mongolska, budem chovať dobytok pre našu krajinu a dojednávať dovoz mäsa, nič tajomné. Je smutné, že som musel klamať!"

„A ja idem do Ameriky," povedal som, „pomôcť pri dovoze strojárskych výrobkov podľa spojeneckej dohody. Odpusťte mi, že som klamal. Hanbím sa."

„Nemám čo odpúšťať, sme na tom rovnako. Ach, táto večná nedôvera... to detské tajnostkárstvo...“

Chovateľ dobytka prestúpil za Uralom na iný vlak. Jeho miesto obsadil vysoký muž v koženom plášti s veľkou aktovkou pod pazuchou. Bol hlučný, vyberavý a namyslený, človek zvyknutý na pozornosť a okamžitú poslušnosť. Za ním prišiel mladý muž vo vojenskej uniforme bez hodnosti s revolverom za pásom. Niesol mužove kufre a staral sa o pohodlie svojho predstaveného. Bola to typická scéna: vysoký funkcionár a jeho osobný lokaj.

Spolucestujúcim bol súdruh Borodin, bývalý predseda stalingradského výkonného výboru. Keď si vyzliekol plášť, videl som menovku člena Najvyššieho sovietu a Leninov rad pripnutý na prsiach. Bol bruchatý a drobné oči na jeho chladnej plochej tvári vyzerali ľstivo. Tučné prsty mal starostlivo upravené. Súdruh Borodin okázalo vybral z vrecka revolver Browning a položil si ho pod podušku. Nebolo pochýb o jeho vplyve a dôležitosti. Potom sa uráčil preskúmať svojho nového spolucestujúceho.

„Nevideli sme sa niekde?“ opýtal sa.

„Áno, súdruh Borodin, v Sovnarkome. Zúčastnil som sa na niekoľkých konferenciách, kde ste boli aj vy prítomný. Volám sa Kravčenko, Viktor Andrejevič Kravčenko.“

„Výborne, výborne. Kam cestujete?“

„Amerika, Washington.“

„Nehovorte! Veľmi zaujímavé. Šikovní a silní diabli sú tí Yankeeovia. Musíme ich spoznať zvnútra. Dobre, že ich priemysel *nám* teraz pomáha.“

Borodin bol na ceste do oblasti Altaja s oficiálnym poslaním. Cestu začal lietadlom, ale museli pristáť, lebo „letecký motor kašľal a kýchal“, vysvetľoval, a tak bol donútený plaziť sa vlakom. Našťastie si priniesol dosť jedla, navyše, uvidí, čo môžu poskytnúť v jedálnom vozni. Nuž, nepochybne budeme mať príjemnú cestu. Opýtal sa, či hrám karty a či si rád dám malý pohárik.

Uniformovaný sluha, s ktorým Borodin zaobchádzal ako s otrokom, otvoril plecniak preplnený dobrotami a pripravil výbornú hostinu. Prijal som jeho táravé pozvanie, aby som sa pripojil k tejto luxusnej hostine, ale nástojil som, že prispejem mojím prídelovým jedlom. Navyše, vedúci jedálneho vozňa, ohromený Borodinovou prítomnosťou, pripravil každý večer honosnú hostinu pre nás a niekoľkých iných dôležitých cestujúcich, vrátane jedného generála a admirála, a to v čase, keď jedálny vozeň bol zatvorený pre normálnych smrteľníkov.

Medzi jedlom sme sa zhromaždili v inom vagóne, niektorí hrali karty a vyžívali sa v debatách o vojne, o vlastnostiach kaukazských vín a iných

problémoch. Keď sme si sadli k večeri, Borodin vždy predniesol predpísaný prípitok nášmu milovanému učiteľovi a vodcovi.

Cestu občas narušil pohľad na hladné polonahé deti. Na jednej stanici Borodin vyhodil z okna niekoľko dobre ohlodaných kuracích kostí. Hladné deti ihneď pozbierali tieto poklady a divoko sa bili o každý kúsok odpadkov. Borodin sa zamračil, prižmúril oči do úzkych štrbín a zamrmlal čosi o vojne. Bruchatý „proletársky" vodca bol rozčúlený. Aj tak nariadil svojmu lokajovi, aby dal *bezprizorným* trocha chleba. Potom stiahol záclony na okne a dojedal studené kuriatko.

Dozvedeli sme sa, že v našom vlaku cestujú zahraniční hostia – britská odborová delegácia – pod vedením Waltera Citrina. Cestovali v špeciálnom vagóne so sovietskymi funkcionármi a s tlmočníkmi, s vlastnou kuchyňou a chránení pred priamym stykom so sovietskou realitou. Nebolo však možné, aby si nevšimli týchto vyhladovaných „*bezprizorných*" a otrhaných ľudí. Mohol som len dúfať, že lord Walter a jeho britskí kolegovia sa poučili z trpkej pravdy týchto scén.

Západným smerom sa valili vlaky naložené zariadením a výzbrojou smerom k vojnovému frontu. „Spojenci!" zvolal Borodin zakaždým, keď sa vlak prehnal pred našimi oknami. „Ohromný americký nápad!" súhlasil generál. Čím viac sme sa blížili k Vladivostoku, tým impozantnejší bol tento prúd amerických výrobkov.

Borodin čoskoro zostúpil z vlaku, nasledovaný svojím sluhom, ktorý sa potácal pod váhou jeho batožiny. Vedúci jedálneho vozňa si nahlas vydýchol; nepočul som, čo si šomral, ale viem si to dobre predstaviť. Uvoľnené miesto v mojom oddelení obsadil iný člen sovietskej „aristokracie", tak isto dobre živený a spokojný, ako bol jeho predchodca, aj keď menej okázalý. Ukázalo sa, že bol vedúcim oblastného oddelenia pre umenie a bol na „kultúrnej ceste" do Ulan-Ude v Mongolskej ľudovej republike.

Bol som dosť nervózny počas celej cesty. Každá prehliadka dokladov – a boli časté – spôsobila, že moje srdce tĺklo nelogickým strachom. Zle som spal a keď som konečne zaspal, snívalo sa mi, že lotri z NKVD ma vyvliekli z vlaku. Vo sne mi niekto šepkal do ucha: „Myslel si si, že sme nevedeli... Myslel si si, že ťa necháme utiecť..." Poobzeral som sa, uvidel som Geršgorna a potom som sa spotený zobudil.

Vo Vladivostoku som sa zastavil v hoteli Inturist. Orchester hlučne hral tanečné melódie, bolo tam dosť vína a piva, ženské agentky NKVD hrali svoje úlohy. Navštívil som otvorený trh, kde potraviny a oblečenie boli voľne na predaj za fantastické ceny. Toľko prebytku som nevidel nikde v ZSSR. Väčšina tovaru bola jasne americká, bezpochyby ukradnutá zo spojeneckej pomoci alebo privezená ruskými námorníkmi. Videl som jed-

noduché ženské topánky, ktoré tu stáli tritisíc rubľov. Kilo slaniny predávali za tisíc dvesto rubľov. Malé konzervy s farebnými americkými štítkami stáli dvesto rubľov i viac.

Vladivostok bol plný života. Uniformovaní a civilní námorníci boli všade a doky sa prehýbali pod váhou amerického tovaru a zariadení. Mesto pulzovalo rušným životom vojnových čias.

Nastalo to ráno, keď ma vzali autom spolu s inými cestujúcimi, ktorí sa tiež chystali cez Tichý oceán na colnicu v prístave. Viedli nás jedného za druhým, spolu s našou batožinou, do jednoduchej uzavretej miestnosti. Traja čekisti, jeden v civilnom obleku a dvaja v uniformách, metodicky skontrolovali každý kufor a balík, prezerali naše vrecká, ohmatávali podšívku nášho obleku a v niektorých prípadoch aj potriasali košele a iné časti odevu. Prehliadli ma dokonale. Prevrátili každé moje vrecko. Každý centimeter podšívky a goliera preskúmali ich vycvičené prsty. Prezreli mi obsah peňaženky a jeden z uniformovaných mužov si robil poznámky o menách a telefonických číslach.

Obálka s fotografiami členov mojej rodiny vzbudila nezvyčajný záujem týchto detektívov. Vyzvedali sa na identitu každej osoby na každej fotografii.

„A kto je tento dôstojník?“ ukázal colník v civilnom oblečení na jednu z fotografií.

„Môj brat Konstantin.“

„Kde je?“

„Zabili ho na kaukazskom fronte.“

„Prečo si beriete so sebou toľko fotografií?“

„Sú to moji príbuzní. Budem predsa sám, ďaleko od nich.“

„Ale vrátite sa späť do Sovietskeho zväzu?“

Srdce mi na chvíľu prestalo biť. Musel som prehltnúť, aby som mohol niečo povedať. Jeho poznámka však nič neznamenala, pretože som bol preverený a schválený. Čoskoro som bol na palube nákladnej lode Komiles, prepravujúcej drevo a smerujúcej do Vancouveru v Kanade. Bol tam asi tucet cestujúcich, mužov a žien, vyslaných na prácu do Spojených štátov.

Usadil som sa v malej kabíne v dôstojníckej časti lode. Sústredil som sa na svoje myšlienky. Z paluby som pozeral na ruskú pevninu, pomaly miznúcu z dohľadu. Bol to posledný pohľad na moju trpiacu krajinu, kde nešťastné milióny stonali pod útlakom režimu v systematickom a bezohľadnom despotizme, ktorý nemá páru v dejinách. K ťažkostiam tohto otroctva sa pridali hrôzy vojny. Nikde na svete nebolo také sústredenie zúfalého utrpenia a politického despotizmu, nikde na svete nebolo utrpenie tak cynicky zaodeté heslami „pokroku“. Nevydržal som dlho na palube.

Premohli ma smutné myšlienky a pocity. V duši som sa lúčil s priateľmi, rodinou a svojou minulosťou. Úplne zronený som odišiel do kabíny, sám so svojimi myšlienkami.

Neviem kedy presne sa v mojom vnútri, v ktorom pomaly dozrievala túžba po slobode môjho národa, naplno prebudilo rozhodnutie utiecť, získať slobodu a povedať trpkú pravdu o sovietskej neľudskosti a politickom otroctve.

Počas niekoľkých rokov som nosil v sebe tento plán a čakal som iba na príhodnú chvíľu. No teraz, keď ten okamih nastal, bol som zronený zármutkom. Pálčivo som si uvedomil toto odlúčenie, také hlboké ako smrť; cítil som sa ako na vlastnom pohrebe. V tejto chvíli som miloval svoju vlasť a ľudí tak hlboko, že som sa len ťažko vyrovnával s vlastnými emóciami.

Spomenul som si na scény z mladosti i dospelého života, na chvíle radosti, ktoré v tejto hodine rozlúčky neboli menej bolestivé než obrazy utrpenia a poníženia. Myslel som na zážitky z prvého hladomoru, kolektivizácie, druhého, režimom zapríčineného nedostatku, na čistky, hlad, zimu, na noci mučenia v Nikopole. Myslel som na koncentračné tábory roztrúsené po celej krajine a tucty, vlastne stovky blízkych priateľov, hnijúcich vo väzeniach a v táboroch nútenej práce.

Kde bola moja krehká a hrdá mamička? Kde bol môj nepodplatiteľný otec, taký tvrdošijný a bezúhonný v jeho vernosti vidine slobody? Dostanú sa živí z terajšej nemeckej okupácie? Budú trpieť pre moje rozhodnutie? A Irina, bude potrestaná za moje činy? Odpustí mi to, že som ju držal v nevedomosti o svojich plánoch? Čo by si o mojom úteku myslel môj brat Jevgenij, muž ľahostajný k politike?

Moji priatelia a ľudia, ktorých som mal rád, živí i mŕtvi, budete rozumieť, prečo som bol nútený vás opustiť? Budete rozumieť, že musím odísť preto, aby som bol k vám bližšie, budete rozumieť môjmu pokusu za vás a kvôli vám hovoriť k svetu, omámenému propagandou a oslepenému zbožnými želaniami?

Pri cestovaní loďou pod sovietskou vlajkou som bol prakticky stále na sovietskej pôde. Neopodstatnená ťažoba ma stále trápila počas dňa a votrela sa aj do môjho spánku. Telegram, zapríčinený nedbalým výrokom v prítomnosti udavačov, ktorí boli určite aj na tejto malej lodi, by mohol zruinovať všetky moje nádeje a plány.

Preplávali sme popri brehoch Japonska. S obavami sme pozorovali dva japonské torpédoborce za nami a na druhý deň sme videli japonské vojenské lietadlo krúžiť okolo našej lode. O niekoľko dní neskoršie sme zazreli ostrov, kde sme mali uvidieť Američanov. Prvý pohľad na územie pod americkou kontrolou vzbudil nadšenie medzi cestujúcimi i posádkou

lode. Keď sme prišli bližšie k ostrovu, videli sme americkú zástavu vlajúcu nad skupinou nových domov.

Vedľa nás plával motorový čln. Dvaja americkí dôstojníci prišli na palubu a odobrali sa do kapitánovej kabíny. Traja námorníci zostali v člne a všetci sme sa hrnuli po prvý raz zblízka uvidieť tých kapitalistických „triednych nepriateľov", pred ktorými nás tak veľmi varovali. Vôbec sa nepodobali kapitalistickej hrozbe, títo vysokí, dobronzova opálení a usmievajúci sa mládenci. V našej skupine bolo niekoľko dievčat – tlmočníčok, a tak sme sa hneď dali s nimi do rozhovoru. Títo americkí chlapci, netušiac, akú podlú úlohu hrajú v očiach sovietskeho človeka, nepoložili ani jednu politickú otázku. Bolo jasné, že sa zaujímali len o ruské dievčatá, a to veľmi nepoliticky. Niekto zapol gramofón a začal hrať ruské platne trom námorníkom v člne. Jeden z nich nás požiadal, aby sme zaspievali *Oči čierne*, ale neboli medzi nami žiadni speváci.

Keď sa čln vzdialil, hovorili sme o prvej „vzorke" Američanov. Všetci sme boli nadšení – výzor týchto chlapcov, ich priateľstvo a humor na nás príjemne zapôsobili. Potom jeden fanatický komunista (aspoň jeden existuje v každej sovietskej skupine) ľadovou sprchou schladil náš zápal.

„Nemali by sme krotiť náš obdiv, súdruhovia?" povedal prísne autoritatívnym hlasom. „Pamätajte si, že títo ‚vľúdni' a ‚milí' chlapci sú deti lokajov nepriateľského kapitalistického sveta!"

Jeho slová nás vrátili do reality. Niektorí z nás vyzerali poriadne zahanbení, že boli tak skoro prichytení pri podľahnutí zvodom, pred ktorými nás toľko varovali.

Na deväťnásty deň sme mali na dohľad Kanadu. Kanadský hraničiar sa vyškrabal na palubu, pozdravil nás divnou ruštinou, ale s úprimným úsmevom. O dvadsať minút, bez kriku a zmätku sme zakotvili. Na palubu prišli kanadskí colníci, dvaja civilisti a jeden námorný dôstojník. Postavili sme sa do radu a predložili naše pasy, ktoré prehliadli len povrchne a hneď nám ich vrátili. Nik neprezeral našu batožinu, nik neprekutal naše vrecká ani neohmatal podšívky našich kabátov, aby objavil ukryté doklady. Najneuveriteľnejšie bolo, že sa nás na nič nepýtali. V krátkosti, nič z toho, čo sovietski občania predpokladali. Teda nemohli sme si vyskúšať svoju „ostražitosť".

Ani nie o hodinu sme mohli ísť na breh! Aj tí najzarytejší komunisti v skupine, vrátane súdruha, ktorý stlmil náš obdiv amerických námorníkov, boli milo prekvapení a vlastne sklamaní – cítili sa ako ľudia vybavení dáždnikmi, galošami a pršiplášťami na slnečný deň. Kde bola kapitalistická nenávisť? Prečo neboli vystrašenejší popri ich priateľskej ‚zvedavosti'? Boli tí ľudia naivní alebo – strašné čo i len pomyslieť – pohŕdajú naka-

zenými nositeľmi revolúcie? Zdalo sa nám nereálne, neuveriteľné, takmer nemiestne, že nás takto nedbalo pustili na kanadskú pôdu v čase vojny.

Sovietsky konzul zo San Francisca, súdruh Lomakin, nás zhromaždil do miestnosti a unudene nám urobil prednášku o nebezpečenstvách kapitalistickej džungle. Chudák, konal si len svoju povinnosť. Potom nás ponechali samých na seba. Len dvaja strážcovia stáli pri mostíku, jeden ruský a druhý kanadský.

Zastavil som sa na pár sekúnd pred tým, ako som vkročil na pôdu Vancouveru. Uvedomil som si význam tejto chvíle a zanechalo to vo mne hlboký dojem. Prvýkrát za tridsaťosem rokov môjho života, aspoň tak sa mi zdalo, som sa ocitol mimo dosahu Stalina a jeho tajnej polície.

XXVII.
Stalinovi poddaní v cudzine

1 Vancouver. Krútila sa mi hlava. Moje myšlienky sa nemohli upokojiť. Bol som slobodný! Kto to raz povedal, že len tí, ktorí boli otrokmi, vedia pochopiť, čo je sloboda? Keď som kráčal hlavnými ulicami so skupinou spolucestujúcich, zdalo sa mi, že nikdy som nevidel toľko spokojných, nevystrašených a šťastných ľudí na jednom mieste ako teraz.

Najviac ma vzrušili výklady obchodov. Ten bohatý výber oblečenia, jedál a spotrebných predmetov! Boli sme ako malé deti v cirkuse, ktoré s vyvalenými očami obdivujú veci, ktoré boli pre dospelých všedné. *Veď toto je akoby splnený sen o socialistickom blahobyte,* opakoval som si v duši pre seba. *Toto je to, čo nám sľubovali v neurčitej budúcnosti po splnení nekonečného počtu päťročných plánov!* Nechýbala však ani trpká príchuť rozhorčenia: títo ľudia, naši spojenci, sa zdali byť úplne vzdialení od hrôz a obetí vojny, ktoré sužovali moju vlasť.

Vošli sme do obchodov a pre väčšinu z nás to bol prvý kapitalistický nákup. Naozaj môžeme kúpiť všetok chlieb, všetky košele, všetku čokoládu, koľko len chceme? To hraničilo so zázrakom. A ceny vyzerali smiešne nízke. Dievčatá v našej výprave si šepkali o šatách vo výklade. V Moskve a vo Vladivostoku, ak by sa vôbec počas vojny objavilo niečo elegantné a kvalitné, boli by ochotné zaplatiť dva- až tritisíc rubľov, teda osem až desať mesačných platov alebo niekoľkoročné úspory. Vo Vancouveri šaty stáli 14,98 dolára.

Rozhodli sme sa ísť do obchodu s topánkami. Privítali nás s úsmevom a usadili do pohodlných stoličiek. „Tento sukin syn vie, že sme cudzinci," zahundral nešťastník v našich radoch, „a tak sa aj správa." Neboli sme o tom presvedčení, lebo sme videli, že Kanaďanov obsluhovali s rovnakou úctou ako nás. Predavač, oblečený tak pekne ako kapitalistický zlosyn v sovietskych propagačných filmoch, doniesol niekoľko párov topánok, akoby celé múzeum topánok. Bol ohromený naším údivom a prekvapený pôvabom ruských dievčat.

Moja sociologická zvedavosť sa hneď prejavila.

„Ste majiteľ tohto obchodu?“ opýtal som sa s pomocou tlmočníka.

„Ale nie, som tu len predavačom,“ zasmial sa.

„Neprekážalo by vám, keby sme sa opýtali, koľko zarobíte za mesiac?“

„Vôbec nie. Závisí to od provízie. Asi 150 dolárov, povedal by som.“

„Stopäťdesiat dolárov!“ nešťastník sa pozabudol a vykríkol po rusky. Tak ako my, aj on prepočítaval sumu v pomere k cene topánok, ktorú nám pred chvíľou účtovali. „Prečo si tento sukin syn môže kúpiť tridsať párov topánok za mesačný plat?!“

Potom sme sa zastavili v obchode s mužskými odevmi. Hromady košieľ, kravát, vreckoviek, svetrov, plášťov za prístupné ceny. Bolo nám čudné, že obchod nenapadla svorka rozvášnených zákazníkov a o chvíľu nebolo vypredané.

Títo fantastickí kapitalisti ti nielen dajú všetko, po čom duša piští, ale to aj zabalia a pri odchode poďakujú! So všetkými našimi balíkmi sme vošli do reštaurácie. Boli sme si istí, že nás nikto nesledoval. Ak by sme neinformovali o sebe navzájom, *nik* nemohol vedieť, kde sme boli, čo sme robili a povedali. Jedlo, ktoré nám predložili, len doplnilo náš prvý dojem o blahobyte.

Skupina zhovorčivých Rusov prilákala dobre oblečeného staršieho muža fajčiaceho dlhú cigaru. Podišiel k nám a predstavil sa, bol majiteľom reštaurácie.

„Vy Rusi dávate Nemcom výprask!“ povedal, potriasajúc ruku každému v skupine. „Poviem vám, že Rusko vyhrá vojnu a spojenci by vám mali byť vďační.“

„Áno, treba zničiť Hitlerovu diktatúru,“ osmelil sa povedať ktosi zo skupiny.

„Máš pravdu!“ povedal majiteľ reštaurácie. „Obdivujem všetkých Rusov z celého srdca, aj keď som proti komunizmu. Nakoniec aj Mr. Stalin je na čele diktatúry.“

Zahalil nás závoj mrazu. Náš nešťastník sa pozrel na mňa pomaly a významne. „Vidíš!“ povedal po rusky. „Fašista, ktorý sa tvári ako priateľ a za tým skrýva nenávisť k našej krajine.“

Bol som pripravený brániť hostiteľovu poznámku, ale rýchlo som sa zastavil. Bol som stále so sovietskymi občanmi, moja sloboda nebola úplná.

Po návrate na loď sme si vymenili dojmy a hovorili o nákupoch. Rozprávali sme sa neskoro do noci o divoch tohto bohatého a otvoreného sveta, tak ďaleko od hrôz vojny. Navzájom sme si povedali, pre politickú istotu, že to všetko je len povrchový klam, pod ktorým sa skrýva hrôza, vykorisťovanie, úpadok a budúce krízy predpovedané stalinským názorom na

svet. Mysleli sme si, že tie varovania o kapitalistickom svete azda neboli prehnané.

O niekoľko dní sme prestúpili na vlak. Prešiel som sa celým vlakom, aby som pozoroval ľudí. Aj cestujúci v tretej triede boli dobre oblečení, aspoň tak to pripadalo mojim sovietskym očiam. Pozeral som sa na mužov a ženy, obyčajných farmárov, úradníkov a robotníkov, ale všetci mali na sebe slušné topánky a šaty. Takýto prepych sa mi zdal nereálny, až prehnaný.

Na druhý deň prišiel do nášho vozňa Američan v uniforme sprevádzaný civilom. Prezrel si naše pasy, overil ich len povrchne, bez akéhokoľvek podozrenia, a s úsmevom nám ich vrátil. Keď nám povedali, že muž v civile je colník, všetci sme siahli po našich kufroch a otvorili sme ich dokorán. Nedbalo sa pozrel na jeden či dva kufre a potom povedal: „V poriadku, môžete ich zavrieť."

Boli sme v rozpakoch z takej nedôslednosti a čudovali sme sa. Osobná sloboda je jedna vec, ale tak málo ostražitosti môže viesť k anarchii a chaosu!? Obaja muži sa na chvíľu zdržali, potešení zo stretnutia s Rusmi. Potom nám zaželali veľa šťastia a s úsmevom odišli. Z nejakého dôvodu som si predstavoval, že vstup do Spojených štátov bude dlhý a zložitý proces, vyžadujúci dôkladné prehliadky a možno aj vyšetrovanie za zatvorenými dverami.

Nakrátko sme sa zastavili v meste Buffalo a, samozrejme, využili sme to na prehliadku mesta. Pamätal som si slovo buffalo – bolo na amerických strojoch v ruských závodoch a teraz som bol uchvátený vysokými budovami mesta, jeho čistotou a poriadkom. Niekoľko Američanov z Buffala sa zastavilo pri nás, aby sa s nami porozprávali; na naše veľké prekvapenie, nik sa nezaujímal ani o politiku, ani o ekonomiku. Bude trvať dlho, kým si zvykneme na ľudí nezaujatých politikou ani ideológiou.

Cesta do Washingtonu bola pre mňa plná vzrušenia. Bol som úžasne zvedavý na túto novú krajinu a v údive som vyvaľoval oči na každé mesto, na každú širokú asfaltovú cestu, z okna vlaku som videl amerických farmárov na ich poliach, boli úplne iní ako naši vidiečania. Zapôsobilo na mňa, ako ľahko a otvorene začali muži i ženy rozhovor s nami, pýtajúc sa i odpovedajúc s detskou úprimnosťou a naivitou. Z románov Dreisera a Steinbecka, ktoré som čítal, som bol pripravený na nesmiernu chudobu a trpkosť, ale nevidel som po nich ani stopy. Neskoršie som sa dozvedel, že aj Američania majú svoj podiel na biede a nespravodlivosti. Ale Rus po príchode zo „socialistickej" krajiny nemohol pochopiť Steinbeckovo rozhorčenie; jeho románoví hrdinovia Joadovci neboli na tom horšie než drvivá väčšina našich dedinčanov.

Dňa 19. augusta 1943 som pricestoval do hlavného mesta Spojených štátov amerických, kde na mňa čakal predstaviteľ Sovietskej obchodnej komisie. Prenajali mi izbu v americkej rodine. Bola čistá, slnečná a pohodlná, s vlastnou kúpeľňou; moji domáci boli radi, že majú pod svojou strechou cudzinca – jedného z tých „skvelých Rusov". Nežiadali odo mňa žiadne „doklady" a zrejme ma nemuseli zahlásiť do nijakého domového výboru. Môjmu vycvičenému svedomiu táto nedbalosť pripadala ako znak neporiadku a priam hriešny priestupok. S touto rodinou sme si veľmi rýchlo vytvorili vlastnú reč, skladajúcu sa z posunkov a okyptených slov, postačujúcu na náš obmedzený spoločenský styk. Vážili si ma ako odborníka na vojnu a zahraničie, hlavne ruské, a správali sa ku mne, akoby všetky sovietske vojenské úspechy boli moja zásluha.

Na druhý deň som sa hlásil do práce. Interiér nášho washingtonského strediska na Šestnástej ulici vyzeral a voňal naozaj sovietsky. Zdalo sa, že bol vzduchotesne uzavretý pred „americkým duchom". Aj keď tam na nižšej úrovni pracovalo niekoľko amerických zamestnancov – sekretárok, stenografiek, vrátnikov, poslíkov –, miesto malo originálnu sovietsku atmosféru; bolo cítiť niečo tajomné, unáhlené a takmer sprisahanecké, také jednoznačne naše.

Súdruh Serov bol fešák a zaujímavý muž, vysoký, s čiernymi vlasmi, tmavej pleti, zdatnej postavy a v americkom obleku ušitom na mieru. Prijal ma chladne, troška s podozrením, ako sa patrilo na ostražitého byrokrata. Dal som mu potvrdenku, ktorá znamenala, že som členom strany.

„Číslo?" odvrkol.

Recitoval som spamäti – 2486475. Zabudnúť svoje členské číslo bolo pre komunistu znakom úpadku, príznakom klesajúcej viery. Niekoľkými ďalším otázkami sa presvedčil, že som skutočne ten Kravčenko, ktorého pridelili do jeho opatery, čo mu dovolilo usmiať sa, opýtať sa, akú som mal cestu a pohovoriť si o Moskve. Po celý čas ma študoval s privretými očami.

Ako splnomocnenec Ústredného výboru strany bol Serov hlavným komunistickým tajným agentom v Spojených štátoch. Nemal priame kontakty s Američanmi. Zriedkakedy sa zúčastňoval na sovietsko-amerických rokovaniach. Podľa oficiálnych dokladov, bol len jedným z asistentov obchodnej komisie. V skutočnosti bol jeden z najdôležitejších agentov sovietskeho režimu v Amerike. Jeho slovo bolo zákonom pre každého, od najnižšieho sovietskeho zamestnanca po najdôležitejšieho vojenského, obchodného a iného zástupcu. Serov bol hlasom strany, skutočnej vládnucej moci v ZSSR, zatiaľ čo vyslanec bol len hovorcom Komisariátu zahraničných vecí. Pre všetkých tunajších sovietskych občanov bol Serov Stalinom v Amerike.

Zopakoval mi tú istú známu nudnú prednášku o nebezpečenstvách a povinnostiach, ktoré ma čakali a o veľkosti dôvery, ktorú mi zverila strana. Z akéhosi dôvodu ma tento zatuchnutý prejav hneval menej než v minulosti. Teraz som si už mohol dovoliť baviť sa v kútiku duše; skryté presvedčenie, že čoskoro sa zbavím tohto totalitného jarma, ma urobili imúnnym voči urážkam a povýšeneckým upozorneniam o hrozbách, ktoré na mňa všade striehnu. Odvážil som sa odmietnuť pozvanie na schôdzu v ten večer, na ktorej som mal podať správu o situácii vo vlasti, s ospravedlnením, že som unavený z cesty. Čo nové im môžem priniesť v tejto situácii, okrem oficiálnych lží?

Mojím priamym vedúcim, informoval ma súdruh Serov, bude Alexander Rastarčuk. Ja budem jedným z desiatich metalurgických odborníkov v oddelení kovov, ktorého je šéfom. Podľa spojeneckej dohody sa do Sovietskeho zväzu majú doviezť kovovýrobky za desiatky miliónov dolárov a mojou úlohou bude preskúmanie vhodnosti týchto produktov, overenie ich použiteľnosti, navrhnutie špecifikácií pre nespočetné výrobky, vybratie či odmietnutie výrobkov ohromných hodnôt. Budem osobne zodpovedný za všetky výrobky, ktoré prejdú mojimi rukami.

2 Obchodná komisia bolo podľa všetkého malým úlomkom pravej totality, prenesenej od brehov rieky Moskvy k brehom rieky Potomac.

Vo Washingtone, D. C., v srdci najväčšej demokracie na svete, stovky našincov žili striktne kontrolovaným životom najväčšej diktatúry na svete.

Aj keď sme žili a pracovali medzi slobodnými ľuďmi, stále sme boli terorizovanými občanmi policajného štátu. Nepodieľali sme sa na slobode prejavu, slobode tlače, slobode myslenia a slobode života bez strachu našich amerických susedov, iba ak by sme to robili potajomky, s rizikom hrozného trestu.

Čo sme si mysleli, čo sme čítali, koho sme si dovolili stretnúť, bolo nariadené a pod dozorom, akoby sme boli stále v Sovietskom zväze. Každé naše slovo a čin prešli starostlivou technikou sledovania. Mali sme stranícky výbor, stranícku bunku, špeciálne alebo tajné oddelenie – kompletné vybavenie na politické zastrašovanie a sledovanie NKVD, podmienky za ktorých sme existovali doma. Ale čo sa zdalo prirodzené a takmer nevyhnutné v ZSSR, v americkom prostredí vyzeralo groteskne a odporne.

Čisto obchodnej alebo technickej schôdzi predsedal generál Belajev – neskoršie jeho nástupca generál Rudenko. Ale schôdzam straníckeho výboru, kde sa diskutovalo o naozaj dôležitých direktívach, predsedal súdruh Serov. Niekedy, keď boli prítomní len komunisti, sa schôdza začala pod vedením generála, ale potom, keď sa obchodná časť programu skončila,

vedenia sa ujal Serov. Dvere do miestnosti potom zamkli, aby sa schôdza strany mohla začať.

Tento dvojitý systém autority prevládal vo všetkých oddeleniach organizácie. Súdruh Restarčuk viedol technické porady v našom oddelení pre kovy, ale sekretár straníckej bunky Markov sa ujal vedenia a Restarčuk sa stal len radovým prítomným, keď sa rozoberali stranícke záležitosti. Kto nevidí tento obraz diktatúry jednej strany, ktorá o všetkom rozhoduje poťahujúc nitkami z pozadia, pričom vláda je len fasádou, nemôže pochopiť princíp modernej totality.

Môj základný plat bol okolo 300 dolárov mesačne. Keďže som pracovne často cestoval, mal som väčšie fondy na pokrytie výdavkov na pohostenie, ak to vyžadovala obchodná stratégia. Tým bol môj príjem vyšší. Najhoršie obmedzenia však platili pre naše styky s Američanmi.

Ľudia, medzi ktorými som teraz žil, ma fascinovali. Zdali sa odlišní od Rusov, ale aj Európanov – nielen ako iná rasa, ale ako iný druh ľudí. Ale my sme mali prísne zakázané začať sa s nimi priateliť, s výnimkou, ak si to vyžadovali osobitné obchodné dôvody. Keď sme stretli Američana, museli sme napísať o ňom podrobnú správu, nielen obvyklé osobné údaje, ale aj naše dojmy o jeho politickej nálade, cítení voči Sovietom. Záležalo na vyšších predstavených, či tento styk povolili. Bolo na nich, aby rozhodli, či takýto kontakt bol „žiaduci", alebo nie.

Pravdaže, nedalo sa vyhnúť kontaktu s desiatkami ľudí vo washingtonských agentúrach pracujúcich na rozsiahlej agende súvisiacej so spojeneckou zmluvou a tiež s niekoľkými ľuďmi, ktorí boli zamestnaní v obchodnej komisii. Bol som donekonečna zahanbovaný ich srdečnosťou, ochotou ukázať mi všetko a otvorene sa spolu porozprávať.

Sovietskemu úradníkovi, vyškolenému v intrigánstve a plnému strachu, americká otvorenosť pripadala takmer detská.

Riziko stretnutia s Američanmi sa znásobilo, ak náhodou boli ruského pôvodu alebo mali ruských príbuzných. V takom prípade hrozilo, že môžu byť členmi nejakej protistalinskej skupiny. Pokušenie zoznámiť sa s ľuďmi ruského pôvodu bolo najsilnejšie, už len pre spoločný jazyk.

Vzrastajúca vlna ruskej popularity sa šírila Spojenými štátmi po víťazstvách Červenej armády a bola stálym nebezpečenstvom pre tunajších sovietskych občanov. Američania chceli ukázať ich dobrú vôľu a uznanie. Nástojili, aby sme išli k nim domov a do ich klubov, pozývali nás do baru na pohárik. Nebolo ľahké vyhnúť sa ich úprimnej pohostinnosti. Ak sme prijali ich nástojčivé pozvanie, museli sme byť pripravení na problémy. Poistili sme sa tým, že sme takéto prípady ohlásili.

Staršia americká pani, ktorá mala nižšie postavenie v obchodnej misii,

ma viackrát pozvala, aby som ju navštívil. Vedela, že tu nemám rodinu, a to sa dotklo jej materinského srdca. Vždy som si našiel výhovorku, aby som nemusel prijať jej pozvanie. Raz večer som ju nanešťastie stretol na ulici. Boli sme náhodou blízko jej domu a prišlo tam niekoľko jej známych. Cítil som, že nemôžem odmietnuť pozvanie na kávu, aby som ju neurazil. Zdržal som sa v jej dome len jednu hodinu. Keď prišli iní hostia, porozprávali sme sa.

Celé týždne ma to znepokojovalo. Srdce mi prestalo biť, keď ma zavolali do kancelárie straníckeho tajomníka. Čo ak ma niekto videl a udal ma? Čo ak nevinná pani neopatrne prezradila túto strašnú pravdu nesprávnym ľuďom? Naši americkí spolupracovníci väčšinou nevedeli nič o tlaku, pod akým tam Rusi pracovali.

Tabu stretávať sa s Američanmi sa, samozrejme, nevzťahovalo na tých, ktorých sme si priali „kultivovať" z obchodných alebo politických dôvodov. V takom prípade, presne naopak, nám dali k dispozícii veľké sumy peňazí na prehnané pohostenie a nabádali nás byť štedrými až grandióznym štýlom. Mali sme dokázať, že sme „svetaskúsení" a reprezentujeme bohatú, mocnú a otvorenú krajinu.

Dozvedel som sa o vzácnych daroch, vrátane drahých kožuchov, darovaných Američanom, ktorých vplyv nám bol užitočný. Príjemca daru to mohol vnímať ako osobné a spontánne gesto, ale v každom prípade to bol výsledok úradných diskusií a rozhodnutí. Kontrola našich stykov s Američanmi bola taká dôkladná, že aj novoročné pozdravy, ktoré sme posielali amerických úradníkom a kolegom, museli schváliť príslušné autority. Vyzvali nás, aby sme napísali zoznam ľudí, ktorým chceme podľa amerického zvyku poslať karty, vrátane textu pozdravu. Zoznamy a texty boli overené, opravené a vrátené s oficiálnym povolením pripraviť karty na odoslanie. Pre istotu, aby sme sa neodchýlili od schváleného postupu, samotné posielanie zabezpečila komisia.

Povolené bolo aj používaniu sexepílu na získanie nejakej informácie alebo dôverných obchodných dát. Raz ma zavolal najvyšší šéf našej obchodnej komisie. Vysvetlil mi „problém", na ktorom pracoval. Bolo potrebné urýchliť nejakú vec vo Výbore vojnovej výroby a najdôležitejšou osobou v tom úrade bola mladá žena.

„Chcem, aby ste sa stretli s tou ženou, Viktor Andrejevič," povedal, „a spriatelili sa s ňou. Zoberte ju do nočných klubov, kúpte jej darčeky a okúzlite ju. Ostatné už bude ľahké, to určite viem."

Bol šokovaný, keď som kategoricky odmietol správať sa ako zvodca v divadle. Vyhováral som sa na nedostatok talentu v tomto smere, ťažkosti s angličtinou, a tak som sa nakoniec vyhol tejto nechutnej úlohe.

Po dvoch týždňoch pracovných ciest, sprevádzaný americkým technickým a obchodným personálom, cítil som sa za pracovným stolom dvojnásobne nepohodlne, akoby som sa po priepustke vrátil do väzenia. Musel som preorientovať moju pozornosť na nemožné väzenské pravidlá, ktoré trápili slušných Rusov v obchodnej komisii. Tak ako v ZSSR, boli sme totalitnými občanmi, aj keď za hranicami a museli sme si nechať svoje myšlienky pre seba, zákutia našej duše a srdca otvoriť len zriedka a len pred tými, ktorým sme verili. Dôvera však bola poznačená, v najlepšom prípade, citeľnou neistotou. Pretvarovali sme sa, že nevidíme slobodu, ktorej sa tešili Američania. Výraz obdivu alebo hoci len tolerancia amerického životného štýlu by znamenali politickú samovraždu.

Viem, že nebolo ľahké vysvetliť náš postoj Američanom tak, aby tomu verili. Ako by mohli uveriť mojej zábavnej a zároveň tragickej skúsenosti s Miťom? Bol to sovietsky občan v zahraničí – pracujúci v Amtorgu, sovietskej obchodnej organizácii. Raz som bol v New Yorku na pracovnej ceste a zastavil som sa v Miťovej hotelovej izbe. Prichytil som ho pri strašnom zločine: čítal radikálny časopis v ruskej reči, protirevolučnú publikáciu, ktorú sme mali zakázané ochutnať.

„Tak toto čítaš!" zvolal som, pretvarujúc sa, že som tým šokovaný.

Môj priateľ zbledol. Mal slzy v očiach. Vedel, že jeho osud je v mojich rukách. Mal by som udať jeho kacírstvo, jeho odvolanie do Ruska by bolo neodvratné, vyhodili by ho zo strany, upadol by do nemilosti, a nielen on, ale aj celá jeho rodina. Snažil sa brániť, tápal, hľadal vhodné slová. V záchvate panického strachu ma prosil, aby som ho ušetril.

„Verte mi, Viktor Andrejevič, dám vám čestné slovo komunistu, chcel som len vedieť, čo tí darebáci o nás píšu. Prosím vás, zabudnite na môj priestupok. Poznáme sa veľa rokov. Ak ma udáte, zničíte mi život."

Keď som ho videl, prišlo mi ho ľúto. Ubezpečil som ho, že nemám v úmysle ho udať a že ten časopis som čítal aj ja.

„Akí sme len otroci, Miťa," vzdychol som si. „Bojíme sa jeden druhého a dokonca aj našich vlastných myšlienok. Čo z nás chcú urobiť? Vyzvedačov, klamárov, pätolizačov, neschopných skutočnej viery a priateľstva. Prečo sa naši vedúci obávajú, keď čítame, čo chceme? Boja sa, že sa dozvieme nejakú nepríjemnú pravdu? Je dosť ťažké byť otrokom v Moskve, ale tu v Amerike je to tisíckrát ťažšie."

Ani tento výbuch mojej úprimnosti nezmiernil jeho obavy. Naopak, začal sa čudovať, či sa ho nesnažím chytiť do pasce, či sa ho nesnažím presvedčiť, aby urobil nebezpečné vyhlásenia. Neuspokojil sa, až kým som ho nevzal do mojej izby v hoteli Pennsylvania, otvoril moju aktovku a ukázal som mu, že aj ja mám ten istý časopis.

Len potom sa mi zdôveril. Počas nášho dlhého rozhovoru neskoro do noci som sa dozvedel, že nenávidí sovietsky režim, tak ako ho nenávidím aj ja. Len to, že má veľkú rodinu v Rusku, mu bránilo, aby ušiel a osamostatnil sa. Odolal som pokušeniu povedať mu o mojich plánoch, lebo som ho nechcel zaťažovať týmito hriešnymi úvahami.

Aj keď nám vyslovene nezakázali čítať *New York Times* alebo washingtonské noviny, neodporúčalo sa to. Hearstove a Scripps-Howardove publikácie sa považovali za „kontraband". Najistejšie bolo čítať *Daily Worker*, *Ruskij Golos* – noviny v ruskom jazyku, newyorský tabloid *PM* a pro-sovietske týždenníky, ako napr. *The Nation* a *The New Republic*. Časopis *Life* sa považoval za politicky prijateľný, hlavne po tom, čo uverejnil ruské vydanie, obsahujúce viac sovietskej propagandy než pravdy, avšak neskôr toto privilegované postavenie stratil, a to po vyjdení článku bývalého veľvyslanca Williama C. Bullitta o sovietskej politike v Európe.

Na ceste do Washingtonu v spacom vozni som si prezeral časopis *Saturday Evening Post*, keď vošiel dnu kolega z obchodnej komisie. Sadol si ku mne a debatovali sme o práci. Potom som nadhodil niečo o časopise, jeho ilustráciách a reklamách. Hlavne ma zaujímal článok, ktorý podľa môjho názoru bol kritický k tunajšej vláde.

„Títo Američania," povedal som, „určite neváhajú povedať, čo si myslia o ich vodcoch, od prezidenta Roosevelta až po tých najnižších."

Bola to uvoľnená a nepremyslená poznámka, na ktorú som zabudol hneď, ako som ju vyslovil. O niekoľko dní ma tajomník mojej straníckej bunky Markov predvolal do svojho úradu.

„Aká bola cesta?" opýtal sa ma.

„Veľmi dobrá."

„Stretol si súdruha B., však?"

„Áno, pravdaže som ho stretol."

„Čo bolo predmetom vášho nedorozumenia?"

„Nedorozumenia?" bol som prekvapený. „Nepamätám si."

„Obávam sa, súdruh Kravčenko, že začíname deň zlou nohou. Nie ste ku mne úprimný. Mám vám pripomenúť? Iste ste nezabudli, že ste kritizovali sovietsku tlač a sťažovali ste sa, že nekritizuje súdruha Stalina?"

„To je lož!" zvolal som. „Trvám na tom, aby ste zavolali súdruha B. Prinútim ho odvolať jeho lož."

Súdruh B. sa v mojej prítomnosti neodvážil trvať na svojom udaní o mojej „protirevolučnej poznámke". Tajomník straníckej bunky sa rozhodol zrušiť také obvinenie. To ma však upozornilo, aby som si dal pozor na jazyk.

Ešte jedna menšia epizóda: Raz som ochorel a pár dní som ležal v posteli. Niekoľkí americkí zamestnanci komisie mi poslali priateľské

karty, želajúc mi skoré uzdravenie. Bolo to kamarátske gesto. Keď som sa vrátil do práce, mal som dôvod oľutovať ich dobrosrdečnosť. Moja angličtina nebola na takej úrovni, aby som porozumel detailom na kartách, tak som ich priniesol do úradu a požiadal niekoho o pomoc s prekladom. Zabudol som na to, až ma zrazu predvolal súdruh Markov. Začal prísny krížový výsluch o mojich vzťahoch s každým Američanom, ktorý mi napísal. Aký mám dôvod na nezvyklé priateľstvo s „triednym nepriateľom" v mojom okolí, ako zodpovedný člen strany? Skončil obradným napomenutím a upozornením o nástrahách kapitalistického prostredia, ktoré nás obklopuje. Mal som šťastie, že sa to skončilo tak mierne.

Korešpondencia bola príčinou aj inej krízy počas mojej washingtonskej kariéry. Dostal som do práce pohľadnicu od desiatnika americkej armády, slúžiaceho na Floride, ktorú náhodou videl vysoký úradník obchodnej komisie. Hneď ma predvolali na koberec pred stranícke autority s obvinením, že som mal nepovolenú „komunikáciu s americkými ozbrojenými silami". Trvalo mi dlho, kým som vysvetlil, že desiatnik je synom dobrých ľudí, u ktorých som býval.

„Bol to len znak ľudského priateľstva, bez akéhokoľvek politického významu," vysvetľoval som. „Mimochodom, tomu chlapcovi som neodpovedal."

Posledné vyhlásenie nebolo pravdivé. V skutočnosti som chlapcovi odpovedal na jeho pohľadnicu. Ak by som mu nebol odpísal, mohol si myslieť, že Rusi sú nevychovaní. Malá nevinná lož bola ľahkou výhovorkou totalitného občana, ako sa dostať z chúlostivej situácie.

V budove obchodnej komisie bola knižnica. Raz večer som požiadal službukonajúceho knihovníka o dve knihy: Avdejenkov román *Mám rád* a historickú štúdiu spisovateľa menom Virt, v ktorej bol spomenutý generál Tuchačevskij. Ani jedna kniha nebola k dispozícii. Požičal som si niekoľko iných kníh a zabudol som na to. Čoskoro ma moji stranícki predstavení opäť predvolali na koberec. Ukázalo sa, že som urobil množstvo omylov – od jednoduchých hriechov až po možné zločiny. Môj predpokladaný záujem o generála Tuchačevského, ktorého popravili ako zradcu, bol zrejme znepokojujúci, ako aj to, že som nevedel, že Virtova kniha bola v ZSSR zakázaná. Moja nevedomosť ma neospravedlňovala – dobrý komunista vie, kto sú „nepriatelia ľudu". A čo sa týka románu, ktorý bol kedysi v Rusku veľmi populárny, bol z nejakého dôvodu zakázaný, teda bol na literárnom indexe. Prečo som mal záujem o tento „kontrarevolučný" príbeh práve teraz? Jednoducho, vážne som sa skompromitoval v očiach strážcov mojej straníckej čistoty.

V skutočnosti bola knižnica veľmi dôležitým nástrojom na kontrolu

nášho myslenia. Bez stykov s Američanmi väčšina z nás nehovorila dobre po anglicky, a tak sme boli nútení čítať len po rusky.

Knihy a časopisy, ktoré sme si vybrali, knihovník – udavač starostlivo zaznamenal. Nahlásil aj knihy, ktoré sme si len prezreli. Boli užitočnými indikátormi nášho vedomia, a preto boli náležite zaznamenané v našich kádrových posudkoch.

Knižnica obsahovala veľa ľahkého čítania, ale aj hrubé zväzky o straníckej histórii a iných vážnych ideologických témach. Aby som si napravil povesť o mojom pochabom čítaní, často som si požičal viaceré „vhodnejšie" knihy, bez najmenšieho úmyslu ich čítať. Naši dozorcovia boli posadnutí strachom, že sme začali podliehať buržoáznemu prostrediu. Museli sme stále demonštrovať, že naša viera zostáva pevná a nenarušená. Na Serovovo odporúčanie sme študovali *Dejiny strany,* Stalinove *Problémy leninizmu* a podobne. Na neverejných straníckych schôdzach sme sa vzájomne povzbudzovali pri prejavoch našej vernosti strane a Stalinovi.

Súkromia sme mali ešte menej než doma. Jediná adresa, ktorá bola známa našim priateľom v Rusku, bola do práce, do obchodnej komisie, kde prečítali každý list, ktorý sme dostali, aj napriek tomu, že bol opečiatkovaný sovietskym cenzorom. Každú poštu, ktorú niesol niekto, kto cestoval do ZSSR, musela otvoriť a skontrolovať obchodná komisia.

Mali sme zakázané ísť do nočných podnikov, pozerať „kontrarevolučné" filmy a divadelné hry, počúvať rozhlasových komentátorov, považovaných za „nepriateľských" voči Sovietskemu zväzu. Radšej by sme sa dali prichytiť pri vražde, než pri čítaní protisovietskej knihy. Bolo ľudské, že sme sa dopustili aj takých činov, aj keď so strachom a s obavami, veď pokušenia politických hriechov boli v tejto demokratickej krajine všadeprítomné; mnohí za také priestupky zaplatili zničenou kariérou.

Rozsah a zložitosť špionáže, ku ktorej sú sovietski ľudia v zahraničí nútení, sú naozaj nepredstaviteľné. Od každého z nás očakávali, ako od verného člena strany a pre sebazáchovu, že nahlásime každé podozrivé slovo a čin iných. To sa predpokladalo všade, v Moskve alebo vo Vladivostoku, vo Washingtone alebo v Chicagu.

Strana mala navyše sieť špeciálnych agentov, rozmiestnených v obchodnej komisii; naoko to boli technickí zamestnanci, ale v skutočnosti sa venovali špionáži vo svojom okolí. Najobávanejšia bola sieť agentov NKVD, ktorých sme, samozrejme, nepoznali a ktorí vyzvedali profesionálne. Dokonca ani generál, vedúci komisie a súdruh Serov neboli vyňatí z tejto najvyššej policajnej kontroly.

Keďže sme nevedeli, kto boli títo špióni – normálne žiadny udavač nepoznal identitu iných udavačov – pre istotu sme predpokladali, že každý

je potenciálny udavač, s výnimkou najbližších priateľov. Bolo naozaj pozoruhodné, že aj napriek tomuto demoralizačnému systému, mnohí sme sa spriatelili a zdôverovali sme sa navzájom s našimi myšlienkami, nespokojnosťou a zúfalstvom. Súdruh Serov nemohol vedieť, koľko podriadených prišlo z Ruska v štádiu úplného vytriezvenia a koľkí sa nakazili demokraciou v Amerike. Väčšina týchto totalitných občanov boli slušní ľudia, nenávidiaci ponižovanie vnútené režimom založeným na vzájomnej nedôvere.

Keď kolega prejavil znaky priateľstva, zdravý rozum si vyžadoval uvážiť aj možnosť, že sa snaží získať našu dôveru s určitým cieľom. Vedeli sme až príliš dobre, že debaty o „nebezpečných" témach mohli byť provokáciou zanietených súdruhov alebo profesionálnych agentov, aby vyskúšali našu odolnosť v hriešnom americkom prostredí.

Počas dlhých rokov strávených v sovietskom aparáte, najmä v Sovnarkome, som sa osobne zoznámil s mnohými vplyvnými sovietskymi funkcionármi a vedúcimi politikmi. Na moje veľké prekvapenie som zistil, že tu vo Washingtone zastávali podradné miesta. Nepochyboval som, že ich oficiálne zadelenie nebolo ich skutočným poslaním v Spojených štátoch. Podľa sovietsko-americkej dohody len obmedzený počet sovietskych predstaviteľov mal diplomatické pasy. Dodatočný špionážny personál bol importovaný pod maskou ekonomických poradcov a odborníkov.

Pri istej príležitosti ocitol som sa vo výťahu v budove našej obchodnej komisie zoči-voči dosť významnému funkcionárovi z Moskvy. Moja pamäť sa vrátila do čias, keď som ho videl na premiére divadelnej hry *Front* v spoločnosti dvoch generálov NKVD. Teraz sa tváril, akoby ma nepoznal. O chvíľu sa však na mňa pozrel a varoval ma, aby som nevyzradil, že ho poznám, ani jeho funkciu, pretože tu má špeciálne obchodné poslanie. Pre americkú vládu bol len nízkopostaveným spojeneckým úradníkom, hoci v skutočnosti bol dôležitým funkcionárom moskovskej odbočky strany.

Popri špecifickej práci každého sovietskeho hospodárskeho reprezentanta, dôležitou súčasťou jeho povinností bolo získať všetky možné údaje o amerických obchodných firmách, technológii, vojenských záležitostiach, vedeckých procesoch a podobne. Bola to časť presných inštrukcií, ktoré som dostal pred odchodom zo ZSSR a ktoré mi tu stále pripomínali vedúci obchodnej komisie. Na uzavretých straníckych schôdzach sme sa netajili tým, že musíme mať na zreteli zbieranie ekonomických a iných praktických dát, keď navštevujeme americké podniky a úrady.

Požiadavky vojny z nás urobili spojencov Anglicka a Ameriky; stále nás však varovali, že nesmieme dôverovať žiadnemu Američanovi. Vládnuce vrstvy v týchto plutokratických štátoch využijú prvú príležitosť na podkopanie nášho systému. Pri našom prvom pohovore súdruh Serov povedal:

„Nemajte mylné predstavy o našich vzťahoch k Amerike. Dnes považujeme naše vzťahy ku kapitalistickej Amerike za diplomaticky a vojensky užitočné. To však neznamená, že naše záujmy môžu byť totožné. V čase vojny a v budúcom mierovom období budú naše cesty a ciele veľmi rozdielne. Ak si to uvedomíte, pochopíte, prečo musíme zostať ostražití, podozrievaví a odmeraní."

Raz všetkých komunistov v organizácii, t. j. asi 90 percent vedúcich funkcionárov, pozvali na špeciálnu schôdzu. Keď zavreli dvere, súdruh Serov vyhlásil, že má dôležitú novinu. Vyzeral vážne. Novinou bol dlhý dokument, ktorý čítal pomaly a dôrazne; potom sme ho podpísali, na dôkaz, že sme s ním boli oboznámení.

Dokument podpísal Mikojan, komisár zahraničného obchodu, ale pochádzal zrejme z prostredia NKVD a armádnej výzvednej služby. V podstate bol podrobnou inštrukciou, na aké informácie o Spojených štátoch sa musíme zamerať, ako ich zozbierať, ako zmazať za sebou stopy a ako doručiť informácie do ZSSR. Hoci vo všeobecnosti to bolo len opakovanie inštrukcií, ktoré sme dostali v minulosti, mali nám pripomenúť, že naši najvyšší predstavitelia sa na nás spoliehajú a očakávajú, že si budeme plniť naše povinnosti pod zámienkou aktivít súvisiacich so spojeneckou zmluvou.

3 Všade v Amerike som dostal viac všeobecných a neobmedzených poklôn za „smelých ruských spojencov", než som si zaslúžil. Takéto prehnané zbožňovanie bolo niekedy až trápne, hoci bolo dobré vedieť, že si cenia obete môjho národa.

Tento obdiv sa však pre mňa stal zdrojom znervózňujúcich a niekedy aj trápnych zážitkov, lebo som sa ocitol v neočakávanej situácii. Následkom skreslenej logiky, ktorá hraničila s hystériou, nielen ruské frontové víťazstvá, ale i predchádzajúce hrozné porážky sa všeobecne v Spojených štátoch uznávali ako dôkaz o spravodlivosti sovietskeho režimu. Hitlerova ofenzíva dokázala, že ten zloduch bol mocný, ale Stalinova protiofenzíva akosi potvrdzovala správnosť boľševizmu.

Hrdinstvo sovietskeho ľudu bolo skvelé. Vedel som to lepšie ako americkí fanúšikovia, lebo som si uvedomoval, že moji rodáci boli postihnutí hlúpym, byrokratickým a despotickým režimom. Nemohol som ignorovať fakt, že sme bojovali na domácej pôde, mali takmer nevyčerpateľné zdroje, naplno sme využili náš priemysel a americkú technologickú pomoc. Nerozumel som, prečo by sa mali ruské tragicky zaplatené víťazstvá pripisovať boľševickému géniovi. Ako sovietsky občan pod stálym dozorom som sa nemohol vyjadriť, nemohol som obhájiť mojich krajanov pred prekrú-

caním faktov. Tisíckrát som sa musel v tichosti zaprieť, keď za úspechy ruských ľudí chválili sovietsku diktatúru.

V Rusku sme sa tak hanbili za Hitlerovu a Stalinovu dohodu, že sme ju ani nespomínali. Oficiálna propaganda skreslila aj toto obdobie. Tu v Amerike však tento pakt bol dôkazom Stalinovej predvídavosti. Tí istí ľudia jedným dychom odsúdili mníchovské ústupky Hitlerovi a chválili spoluprácu Moskvy s ním. Spojenci akosi považovali za nemorálne získať čas a nasmerovať nacistické sily na východ proti Poľsku a Rusku, ale bolo pre nich nádherným štátnickým ťahom Kremľa presmerovať Nemecko na západ do vojny proti Francúzsku a Anglicku.

Zdalo sa, že Američania chcú vysvetľovať všetko v *Stalinov prospech* a diskreditovať iné demokratické štáty. Každý omyl Kremľa, jeho podlizovačské dohody s nacistami, neschopnosť v príprave na vojnu, každý zmätok – zaplatený oceánom ruskej krvi – sa prejavil v americkej tlači a rozhovoroch ako špeciálna, takmer tajomná vlastnosť.

Naivne som očakával, že obete môjho ľudu obrátia pozornosť sveta na jeho utrpenie. Očakával som od demokratických občanov, že povedia: „Títo hrdinskí Rusi si zaslúžia aspoň určitý stupeň slobody a demokracie." Naopak, zaregistroval som pozoruhodnú ľahostajnosť k tragédii ruského národa. Väčšinou to zapríčinila neznalosť, čo sa dalo prepáčiť, ale čiastočne aj ľahostajnosť, čo bolo urážlivé. Demokratické túžby Kórejčanov a Maďarov tu našli porozumenie a podporu, ale demokratické túžby Rusov boli ilegálne a považovali sa za zradu.

Dokonca počas prvých týždňov po mojom príchode som si všimol, že ktosi niekde manipuloval rozmach spolucítenia s Rusmi v prospech Stalina. Namiesto náznakov ruskej slobody sa hovorilo o opodstatnenosti sovietskeho despotizmu. Bol som šokovaný, keď som si uvedomil, že Stalin ovplyvňoval americkú verejnú mienku rovnako úspešne ako ruskú.

„Angličania sú tiež naši spojenci," povedal som raz potichu môjmu novému americkému priateľovi, „ale počul som, ako veľmi ich kritizuješ. Pred pár dňami si hovoril, že anglické masy musia povstať proti ich politickým predstaviteľom – toryovcom a imperialistom. Prečo tak úprimne nekritizuješ aj sovietsky režim?"

„Ó, to je iné."

„Myslíš si, že Rusi nemajú právo na revolúciu?"

„Žartuješ, Viktor."

Nežartoval som. Urobil som však iný pokus.

„My Rusi," povedal som, „sme udatne bojovali a zomierali v prvej svetovej vojne s Nemeckom. Stali ste sa vy Američania obdivovateľmi cára a jeho útlaku? Tvrdili ste, že to bol najlepší dôkaz, že ruské masy boli oddané reťaziam a väzenským strážcom cárskeho režimu?"

„Ó, to bolo iné."

Jeho utkvelú myšlienku nebolo možné vyvrátiť dôkazmi alebo porovnaním. Bol za tým pozlátený obraz šťastnej a úspešnej „socialistickej" krajiny, ktorý vtláčala do jeho mysle najlepšia mašinéria propagandy v histórii ľudstva. Najmenší pokus odstrániť tenkú vrstvu pozlátka a odhaliť biedu a morálny hnus pod povrchom pohoršoval väčšinu Američanov, akoby ste ničili ich najhlbšie náboženské presvedčenie.

V amerických mysliach sa udiala neuveriteľná vec: sovietsku diktatúru si úplne identifikovali s ruským ľudom.

Čo komunisti nedosiahli vo vlastnej krajine čistkami a miliónmi politických väzňov, to sa im podarilo v Amerike! Sloboda prejavu a tlače bola neobmedzená, pokiaľ išlo o kritiku spojencov – Anglicka, Poľska, Československa, Číny – a v plnom rozsahu sa využívala aj proti americkej vláde a jej postupu vo vojne. Akési moratórium na tieto práva sa však uplatňovalo vo vzťahu k sovietskemu diktátorovi, jeho záujmom a prestíži. Počul som mužov a ženy nazývať prezidenta Roosevelta diktátorom, ale rozčúlili sa, keď niekto rovnako nazval Stalina.

V Sovietskom zväze sa počas vojny nezmenila protikapitalistická propaganda. Kritika anglickej a americkej vojenskej politiky pokračovala a bola často jedovatá. Ale v Amerike som zistil, že bolo prísne tabu kritizovať správanie sa Kremľa doma i v zahraničí. Jeden americký tzv. liberálny vydavateľ sa dožadoval, aby sa z regálov kníhkupectiev odstránili všetky knihy nepriateľské voči Moskve. Mal som informácie, že iní vydavatelia – na vlastný popud alebo na pokyn úradov – odmietali publikovať niektoré knihy len preto, lebo môžu uraziť Stalinove city. Len niekoľko časopisov malo odvahu vytlačiť to, čo Američania nazývali „protisovietskymi" článkami.

Správy v americkej tlači písané moskovskými korešpondentmi sa mi zdali horšie než zlé. Doma sme sa za tie roky naučili, čo treba ignorovať, ako interpretovať a čítať medzi riadkami sovietskej tlače. Americký novinár v Moskve jednoducho poslal výťahy z moskovskej tlače, keďže nemal prístup k iným zdrojom informácií. Jeho čitatelia doma však neboli vyškolení interpretovať taký materiál. Akceptovali ho nekriticky a doslovne. Každá kremeľská lož či diplomatické zavádzanie putovali teda do Ameriky zdanlivo zaštítené autoritou amerického spravodajcu a zasiahli americké povedomie, pripravené všetkému veriť. Ako možno presvedčiť niekoho vychovaného v demokratickej tradícii, aby porozumel tomu, že cenzurované a kontrolované „správy" sú horšie než žiadne?

Väčšina amerických názorov o zázrakoch socializmu v praxi bola naozaj mimoriadne pomýlená. Veľká časť komunistickej reality – otroc-

ká práca, policajná diktatúra, hromadné čistky, neuveriteľne nízka životná úroveň, veľký hlad v rokoch 1932 – 1933, hrôzy kolektivizácie, štátom organizovaná detská práca – to všetko akosi uniklo americkej pozornosti. To boli veci, ktoré si každý v Rusku dobre uvedomoval. Niektorí z nás si ich vysvetľovali ako potrebné a nevyhnutné, dokonca šľachetné, ale nikomu ani nenapadlo, aby ich *popieral*. No keď som sa odvážil spomenúť ich (občas, keď otvorená debata bola možná), Američania pozerali na mňa pochybovačne a niektorí sa dokonca ponáhľali nájsť dômyselnú obhajobu.

Sám som prišiel k záveru, že najväčším sovietskym úspechom bola zahraničná propaganda. Po čase som dospel k téze: *Keby Sovietsky zväz bol za dvadsať rokov len spolovice taký úspešný, ako si to o ňom mysleli jeho americkí obdivovatelia, bol by to najväčší sociálny úspech v dejinách...*

Medzi tými, čo poznali nechutnú pravdu o živote v sovietskom systéme, som sa stretával s čudným, akoby zbožným želaním, ospravedlňovať všetko chybami Stalina. To im umožnilo akceptovať známe hrôzy zhovievavo, ako istú medzihru, kým sa dospeje k raju na zemi. A po Stalinovi – veď aj on je len smrteľník – „socialistická demokracia" začne prekvitať. Aj v Rusku som videl tendenciu viniť zo všetkých neduhov jedného človeka, ale v Amerike bol tento sebaklam oveľa silnejší. Nanešťastie, zlo je súčasťou sovietskeho systému a ten určite nezanikne po Stalinovej smrti. Iný diktátor alebo klika budú v tom pokračovať.

Raz som sa ocitol v spoločnosti konzervatívnych a úplne protisocialistických kapitalistov v malom americkom priemyselnom mestečku. Povedali mi, že sú proti sovietskemu systému, nemajú ho radi a obávajú sa jeho vplyvu na americké myslenie. Aká bola ich predstava o tomto systéme, ktorý nenávideli? Musel som to z nich vyťahovať. Na moje prekvapenie som zistil, že Rusko považujú za krajinu, v ktorej „vládnu" robotníci, kde roľníci „žijú v kooperatívnej spoločnosti" a „všetci sú si rovní"! Bol som v nepríjemnej situácii, lebo tam bol prítomný aj iný sovietsky občan a nemohol som vysvetliť týmto pomýleným ľuďom, že v Amerike majú robotníci väčšiu účasť na riadení, vplyvnejšie odbory, viac kooperatívneho farmárstva i osobnej slobody, než si sovietski občania dokážu čo i len predstaviť.

V knižnici obchodnej komisie som našiel niekoľko prejavov Henryho A. Wallacea. Tlmočník mi čítal označené časti o Rusku. Nemohol som veriť vlastným ušiam – viceprezident chválil to, čo nazýval „ekonomickou demokraciou" v Stalinovom policajnom štáte! Ak Mr. Wallace nevedel, že: tajná polícia a špeciálne oddelenia v každom podniku manipulovali vládou kontrolované odbory, že absentovala skutočná možnosť kolektívneho vyjednávania, že za podnecovanie k štrajku mohol byť udelený trest smrti, že existovali také prvky ako stachanovské hnutie, úkolový systém, pracov-

né preukazy a zákony, ktoré trestali oneskorenie sa do práce o viac než dvadsať minút utrpením v táboroch nútených prác – teda zrejme nepoznal všeobecne známe fakty alebo z nejakého „racionálneho" dôvodu ich pokladal za súčasť „ekonomickej demokracie"!

S ťažkosťami som čítal knihu Wendella Willkieho *Jeden svet.* Počas jeho návštevy v Moskve som pracoval v Sovnarkome a vedel som, že propaganda vynaložila veľké úsilie, aby naňho urobili silný dojem. Nič sa nestalo náhodou – všetko bolo dopredu pripravené. Bol som ohromený a šokovaný úspechom nášho snaženia. Čudoval som sa, ako možno niekoho v krátkom čase takto obalamutiť. Keď som čítal kapitoly o Rusku, mal som pocit, že je reč o úplne inej krajine, ktorú som nepoznal, o krajine niekde na opačnej strane Mesiaca. Kniha bola vrcholným triumfom totalitnej propagandy.

Mr. Willkie si spomínal, ako zohnal skupinu ochotných sovietskych novinárov v moskovskom hoteli na otvorenú výmenu názorov. Zavreli dvere a „rozpustili si vlasy", ako hovoria Američania o bezstarostnom postoji. Ak by som písal divadelnú hru, vysmievajúc sa dôverčivosti nevinného Američana, použil by som ich rozhovor bez akýchkoľvek zmien. Mohol Mr. Willkie a jeho americkí nasledovníci naozaj veriť, že získajú úprimné názory tým, že zamknú dvere a vylúčia oficiálnych predstaviteľov režimu? Naozaj nechápal, že každý sovietsky novinár, inžinier alebo turistický sprievodca je „oficiálny" predstaviteľ režimu, ktorý žije pod stálym tlakom?

Nápad o otvorenej debate so sovietskym občanom v prítomnosti iného občana alebo zvukového záznamu prezrádza úplnú neznalosť totalitnej reality. Každý novinár musel, samozrejme, oznámiť toto stretnutie, zdôrazniť svoju vernosť obranou režimu a hlásaním predpísaných „názorov" Mr. Willkiemu.

Novinár nemal iné východisko. Každý novinár, vysoký zamestnanec v priemysle alebo iný sovietsky občan, ktorý sa dostal do styku s cudzincami, bol formálne a oficiálne „zasvätený" – to znamená, že sa písomne zaviazal ihneď ohlásiť NKVD všetky stretnutia s cudzincami, podrobne informovať o všetkom, čo sa hovorilo a udialo. O „otvorenej" výmene názorov, na ktorú bol Mr. Willkie taký hrdý, bolo okamžite do najmenších podrobností informované zahraničné oddelenie NKVD, tlačové oddelenie komisariátu zahraničných vecí, zahraničné oddelenie Ústredného výboru strany a iné zainteresované organizácie. Môžeme si byť istí, že neexistovala žiadna iná „dôverná" schôdzka, z ktorej by bol vyhotovený taký dôkladný záznam.

Azda najstrašnejší večer v Amerike som strávil v kine vo Washingtone. Bol som vďačný za tmu, ktorá zakrývala zjavnú nervozitu na mojej tvá-

ri. Iný sovietsky úradník, ktorý tam sedel so mnou, tiež člen strany, sa vrtel na stoličke; bol som si istý, že bol rovnako vystrašený ako ja. V ten večer premiatali film *Moskovská misia*, nakrútený podľa rovnomennej knihy bývalého vyslanca v Moskve Josepha E. Daviesa. To, čo som videl, bola hrubá urážka ruského národa – karikatúra revolúcie a výsmech dlhého utrpenia ruského národa.

Kniha bola diabolsky absurdná zbierka ignorantstva a výmyslov, väčšinou však smiešna, tu i tam s náznakmi pravdy. Celý film sa odvíjal okolo výmyslov, ba dokonca obsahoval hrozné nezmysly, ktoré neboli ani v knihe. Takmer vždy, keď „historici" Hollywoodu mali na výber medzi faktom a fikciou, medzi realitou a nezmyslom, starostlivo si vybrali fikciu a nezmysel. Náhodou som poznal ten podnik na Sibíri, ktorého sa týkal jeden zo súdov v čase čistiek; nezmyselnejšia groteska než táto hollywoodska verzia sa už vymyslieť nedala. Žiadna sovietska propaganda by sa neodvážila tak bezohľadne prekrútiť fakty. Americkí propagandisti sa jasne spoliehali, že diváci v dôsledku neznalosti uveria tejto fantázii. V tomto smere film urážal rovnako Američanov i Rusov. Nebolo prekvapením, že moskovská *Pravda* vychvaľovala Mr. Daviesa a jeho knihu citovaním pasáže o bezchybnosti sovietskej justície, o zničení piatej kolóny počas čistky, o odôvodnenosti zlikvidovania zakladateľov boľševickej revolúcie. Aké zvláštne lekcie boli pripravené pre inteligentných Rusov!

Stalin dal zavraždiť zakladateľov sovietskeho štátu. Tento zločin bol len súčasťou omnoho väčšieho krviprelievania, v ktorom zahynuli státisíce nevinných mužov a žien. Táto hrôza bola vo filme spoločnosti Davies-Warner Brothers zredukovaná na úbohú operetu o smiešnych starých boľševikoch a zahraničných agentoch nazvaných „piatou kolónou". V porovnaní s masakrom Bartolomejskej noci, Francúzskou revolúciou a vyvražďovaním Arménov, mala byť Stalinova čistka len pouličnou ruvačkou, navyše, vo filme zjednodušenou na frašku.

Prežil som čistku. Aj keď som bol len jednou z jej najmenších obetí, utrpel som ponižovanie na duši i na tele. A teraz vo washingtonskom kine som videl, ako sa z môjho vlastného údelu a údelu celej mojej vlasti stáva karikatúra a falzifikát. Pozeral som sa na scény, v ktorých Hollywood kopal do mŕtvol a *ospevoval* vrahov.

Keď som vyšiel do večerných ulíc po hodinách strávených akoby v očistci, mal som krvavé dlane a nechty. Môj spoločník sa na mňa pozrel – stačil jeden pohľad, slová boli zbytočné. Celú noc som sa prehadzoval v posteli a nemohol som spať.

Iný film zobrazujúci americký mýtus o Rusku a privádzajúci ma do bezmocného zúfalstva sa volal *Polárka*. Odohrával sa v dedinke ako z ko-

mickej opery, v neexistujúcej krajine, kde dobre nasýtení, pestrofarební a šialene šťastní dedinčania žijú veselo a v dostatku, spievajúc, tancujúc a milujúc sa od rána do noci. Bola to čarovná dedinka, so všetkými znakmi rozprávky, kde cesty čistili škriatkovia a dokonca aj kone a kravy sa voľne prechádzali – v každom prípade, nenašli by ste na tejto čistučkej dedinke žiadnu tienistú stránku. Nešlo však o rozprávkovú krajinu, ale – na naše prekvapenie – o skolektivizovanú dedinu v Stalinovej ríši!

Toto hollywoodske zobrazenie kolektivizácie malo asi toľko spoločného so skutočnosťou ako hollywoodske spracovanie dejín vo filme *Moskovská misia*. Existovalo mnoho ďalších filmov, kníh a článkov takej istej kvality, akoby pochádzali z inej planéty. Americká propaganda nemohla poskytovať nepríjemné fakty o Rusku, lebo potom by ich musela vysvetliť. Zvolila si jednoduchšiu cestu – zapierať skutočnosť a vytvárať obraz Ruska, ktorý existuje len v jej najdivšej fantázii.

Prečo, pýtal som sa, prečo títo Američania trvali na fabrikovaní raja a umiestnili ho do mojej umučenej vlasti? Prečo musia obieliť každé Stalinovo diabolstvo a prekrútiť každú boľševickú hrôzu?

Vtedy zjavne existovala skupina mužov a žien – Duranty, Hindus, Anna Louise Strongová, Ella Winterová, Albert Rhys Williams, aby som spomenul aspoň niektorých – ktorí si vybudovali kariéru na nevysvetliteľnej americkej obľube cukríkov, podávaných sovietskou propagandou; čítanie ich tvorby pripomínalo čítanie moskovskej tlače. Iná, väčšia a čestnejšia skupina pravých komunistov pokladala klamstvá o Rusku za súčasť triedneho boja, skrátenú cestu k moci. Prečo to však zhltli milióny Američanov?

Čo ma najviac šokovalo, bola hlboká neznalosť údajných expertov na sovietske Rusko týkajúca sa podstaty a organizácie moci v ZSSR, fungovania a spravovania krajiny. Avšak ich propaganda zapustila v Amerike hlboké korene. Raz som bol v knižnici istej americkej univerzity a mal som možnosť vidieť knižný katalóg. Bol som úplne šokovaný, keď som videl, že najopotrebovanejšie boli kartičky s titulmi diel Lenina a Stalina. Mnohí ľudia ich zrejme považovali za vodcov k lepšiemu svetu... Neprekvapilo ma zistenie, že niektorí americkí, indickí a čínski študenti sa oddávali nádeji, že ich krajiny budú transformované podľa sovietskeho vzoru. Mohol som len dúfať, že nebudú musieť prejsť takou istou skúsenosťou, akú som pretrpel ja.

V mnohých prípadoch som po čase porozumel tomu, prečo Američania akceptovali mýtus ako náhradu za skutočnosť. Boli nespokojní s nespravodlivosťou života v ich vlastnej krajine a potrebovali útechu, ako ubolené malé dieťa, ktoré sa poteší hlučnou a lesklou hračkou. Nepodvádzali iných, ale sami seba. Uvedomil som si tento znepokojujúci sebaklam

v prácach tzv. liberálnych spisovateľov v časopisoch *The Nation, The New Republic, PM* a v iných publikáciách. Ich postoj sa mi zdal strašným márnením dobrých úmyslov.

Kiežby jasný intelekt a morálna rovnováha týmto ľudom pomohli pochopiť, že neprávosti v Amerike nesmú byť dôvodom na ospravedlnenie neprávostí inde vo svete! Kričať hurá na podporu krvavého likvidovania občanov v Rusku môže priniesť dočasnú duševnú úľavu, ale neprinesie rovnoprávnosť inde vo svete, vrátane Spojených štátov amerických.

Pri štúdiu v amerických knižniciach som objavil výstižné knihy amerických autorov, ktorí sa v čase cárskeho teroru osmelili odhaliť fakty. Takou bola napríklad kniha Georga Kennana o Sibíri. Viem, že vyšli tucty kníh ruských emigrantov, z tých známejších to bol napríklad Peter Kropotkin, ktorý utiekol z dosahu cárskej moci, aby odhalil a odsúdil tých, ktorí udržovali ľud v okovách. Rád by som vedel, či ich americkí liberáli za odmenu nazývali „protiruskými", alebo či si vtedajšia, logickejšie uvažujúca generácia, ktorá bola menej šialená a ovplyvnená súčasnou propagandou uvedomovala, že títo ľudia boli proruskí a vyvolávali súcit s vtedajšími obeťami?

V dnešnej Amerike som sa pomaly dozvedal neuveriteľnú vec, že tí, ktorí sa odvážia povedať pravdu o Stalinovom tyranstve, ktorí hovoria v prospech ruského národa a proti jeho utláčateľom, sú ignorovaní a niekedy pranierovaní ako protiruskí. Uvedomil som si, že moje rozhodnutie utiecť do slobodného sveta a použiť svoju slobodu na obranu môjho ľudu, nebude také jednoduché, ako sa zdalo na diaľku. Uvedomil som si, že musím očakávať osočovanie a zosmiešňovanie práve od tých precitlivených a namyslených cudzincov, od ktorých som očakával porozumenie a pomoc.

Stalinská propaganda v zahraničí bola úspešnejšia, než by hocikto v Rusku predpokladal. Mýtus o šťastnej „socialistickej" krajine považujeme v Rusku za kruté totalitné sfalšovanie skutočnosti. Bohužiaľ, väčšina ľudí v demokratickom svete, predovšetkým tí, ktorí tam vytvárajú verejnú mienku, prijíma mýtus o šťastnej „socialistickej" krajine doslovne a celkom vážne, ba zaobchádzajú s ním takmer ako s náboženskou doktrínou.

XXVIII.
Útek pred nespravodlivosťou

Novinové správy o mojom rozchode so sovietskou vládou uvádzali, že som bol sklamaný stalinským komunizmom po tom, čo som vraj spoznal americkú demokraciu. Bola to vraj moja bezprostredná skúsenosť s americkou slobodou, ktorá ma priviedla k tomu, aby som opustil Sovietsku obchodnú komisiu.

To dodalo celej udalosti dramatickosť a stalo sa tak pekným komplimentom pre Ameriku. Nebola to však pravda. V skutočnosti som bol už dlho rozhodnutý vyzliecť si totalitnú zvieraciu kazajku pri prvej vhodnej príležitosti, ktorá by sa mi naskytla kdekoľvek a kedykoľvek. Ak by ma poslali do Číny alebo Patagónie namiesto do Ameriky, bol by som urobil presne ten istý pokus získať slobodu, aby som splnil úlohu, ktorú som si predsavzal.

Bolo to vedomé rozhodnutie, aj keď neviem uviesť presný okamih v mojom vnútornom živote, kedy sa tak stalo. Rozhodnutie bolo výsledkom pocitov, ktoré vo mne pomaly, ale nezadržateľne dozrievali. Bol som pod tlakom celej svojej osobnosti a vlastných myšlienok. Viedlo ma k tomu detstvo, presiaknuté idealizmom môjho otca a hĺbkou náboženskej viery mojej matky. Ich dobrotivosť a láska k ľuďom boli rozdielne, a predsa v podstate rovnaké. A tento základ a jadro, ktoré som od nich získal, vo mne bezpochyby pôsobili.

Žil vo mne i ten duch národa, ktorý aj v najtemnejších časoch a pod despotickými a ohavnými vodcami vytváral rebelov. Jedno však viem isto: ak by som bol považoval za možné bojovať za slobodu v rámci sovietskych hraníc, bol by som tam zostal... Keby existovala nádej na zlepšenie – na zavedenie politických a hospodárskych demokratických slobôd či odstránenie medzinárodného komunistického programu zo strany vlády, bol by som zostal. Bohužiaľ, vláda každý rok čoraz viac smerovala nie k ľudským ideálom, ale preč od nich.

Nádej pre naše Rusko bola čoraz menšia, hospodárske slobody a demokratické garancie mizli čoraz viac, až nakoniec sa zdalo, že zhasli už

aj spomienky na takéto hodnoty. Pustošenie v dôsledku zneužívania moci rástlo čo do veľkosti i ľahostajnosti. Počas vojny boli okamihy, keď niektorí z nás verili, že princípy *Atlantickej charty* (14. 8. 1941) a prísľub *Štyroch slobôd* (6. 1. 1941) sa uplatnia aj v našej krajine. Ale čoskoro sme o tieto ilúzie prišli. Naši vedúci predstavitelia sa postarali, že pre našu krajinu a náš národ boli tieto dokumenty bezcennými zdrapmi papiera.

Prečo som túto zvieraciu kazajku nosil ešte sedem mesiacov po príchode do Spojených štátov? Potreboval som čas na to, aby som si obzrel terén a zozbieral rezervy svojich psychických síl skôr, než som sa odhodlal na tento hrozný skok. Rovnako koná trestanec, ktorý sa rozhodol pre útek – najprv sa zoznámi zo zvykmi strážcov a s geografiou okolia.

Rus, ktorý vyrastal pod sovietskym poručníctvom, je pri svojej prvej ceste do zahraničia zmätený a bezmocný tvor. Aj najjednoduchšie každodenné veci sú preňho problémom. Objaví, že on myslí i cíti ináč ako jeho okolie. Potrebuje čas na to, aby sa zbavoval, vrstvu po vrstve, svojho totalitného formovania. Tento proces vonkoncom nie je ľahký.

V Amerike som bol cudzí, bez jediného priateľa mimo sovietskeho sveta, bez ovládania jazyka a možnosti hospodársky sa udržať nad vodou. Keby som mal v Amerike rovnako veľa otvorených a skrytých priateľov, ako má sovietska diktatúra, moje problémy by boli ľahko riešiteľné, napokon, veď moje vzdelanie a skúsenosti v inžinierskom povolaní by mi umožnili zarábať si na živobytie. No od okamihu môjho odpútania sa od komisie – bez peňazí, priateľov a pomoci – by som bol vystavený strašnej mašinérii klamstva a pomsty, ktoré mali k dispozícii moji urazení väznitelia. Sedem mesiacov bol v skutočnosti krátky čas na to, aby som sa v Amerike „aklimatizoval", naučil sa zopár nevyhnutných slov a vytvoril si ľudské vzťahy.

Najmenej mesiac vopred mi bolo jasné, že tento neodvolateľný krok sa odvážim urobiť koncom marca 1944. Väčšiu časť tohto mesiaca som strávil na cestách: boli to dve cesty – jedna do Lancasteru v Pensylvánii a druhá do Chicaga. Mojím hlavným zámerom bola bezpečnosť priateľov a kolegov v komisii i v Rusku. Neprezradil som svoje plány žiadnemu z nich, ani slovom, ani náznakom, hoci pomocníkov som naliehavo potreboval a rád by som sa bol niekomu zdôveril. Vedel som príliš dobre, čo by to pre občana Sovietskeho zväzu znamenalo, keby hoci len tieň viny padol na jeho povesť, len čo sa môjho „prípadu" ujme NKVD.

Druhým zámerom bolo – neposkytnúť komisii žiadnu zámienku na divoké útoky na môj charakter. Moja povesť v životne dôležitej práci v rámci *Zmluvy o pôžičke a prenájme* bola bez poškvrny a chcel som ju až do konca udržať čistú. Preto som dokončil tak, ako to bolo možné, všet-

ky mne zverené práce a zanechal som všetko v takom dobrom poriadku, že iný špecialista mohol kedykoľvek v tejto práci pokračovať tam, kde som ju prerušil. Posledné ráno v centrále komisie na Šestnástej ulici som sa starostlivo zapodieval svojimi záležitosťami. Mali mi vyplatiť tridsať dolárov, čomu som bol pri mojom odchode rád, pretože každý dolár v tomto okamihu mal pre mňa tisícnásobnú hodnotu.

Útek som už opísal na prvých stránkach tejto knihy. Stal som sa človekom bez štátnej príslušnosti. Stal som sa terčom nenávisti amerických komunistov a – čo bolo ešte omnoho horšie – aj ich zarputilých stúpencov. A stal som sa terčom vražednej nenávisti najsilnejšej a najneúprosnejšej vlády sveta.

Moja budúcnosť bola temná a znepokojujúca. Dobrovoľne a s plným vedomím strašných následkov som vymenil pohodlné zotročenie za neistú slobodu. Len skúsený poddaný moderného diktátorského policajného štátu môže úplne pochopiť tento strach, ktorý všadeprítomná despotická moc vlieva do srdca človeka. Keď som opúšťal Washington, už som vedel, že bolo pripravené formálne rozhodnutie komisie (Moskvou ratifikované), ktorým som bol vymenovaný za jej stáleho člena. Bolo to významné povýšenie. O niekoľko dní neskôr – 3. apríla – som mal začať túto prácu. Neskôr by som sa s mojimi zahraničnými skúsenosťami ako verný syn Stalina, ktorý vzdoroval všetkým búrkam buržoáznych pokušení, mohol vrátiť domov. Nebola by už existovala žiadna priečka na rebríčku byrokracie, na ktorú by som nemal možnosť sa vyšplhať.

Aj v týchto výškach by som však zostal otrokom „vlasti", nemohol by som slúžiť môjmu národu a bol by som spojený s jeho utláčateľmi. Vedome som si zvolil zahraničie. Na boj proti despotizmu som potreboval slobodu. Aby som ju dosiahol, bol som ochotný zobrať na seba mnohé ťažkosti, ekonomické riziká a telesné ohrozenia. Teraz som bol Talian, Juhoslovan, Portugalec, všetko, len nie Rus. Aké všelijaké mená som mal! V istom ošarpanom a deprimujúcom hoteli na Manhattane som pripravil vyhlásenie, ktorého časť uverejnili v *New York Times* a iných novinách 4. apríla 1944. Keď teraz, po víťaznom skončení vojny, opäť tieto články čítam, nie je nič v mojej vtedajšej výpovedi, čo by som chcel zmeniť. Naopak, čas potvrdil moje obavy i varovania. Vtedy som obvinil Kremeľ, že „sleduje ciele, ktoré nie sú v súlade so spoluprácou s krajinami aliancie", zatiaľ čo oficiálne je spojencom Anglicka a Ameriky. Písal som, že po zdanlivom rozpustení Komunistickej internacionály Moskva všade pokračuje v podpore komunistických hnutí. Na príklade Stalinovej politiky voči Poľsku, Balkánu, Československu, Maďarsku, Rakúsku a iným krajinám, som sa pokúsil dokázať, že jeho ciele sú čisto sovietske a nedemokratické. A k tomu som dodal:

„Pod zámienkou zaviesť demokraciu v krajinách oslobodených od nacizmu, neurobila sovietska vláda doma ani jediný seriózny krok, ktorý by garantoval ruskému národu elementárne slobody.

Ruský národ je rovnako ako predtým ujarmený nevýslovným útlakom a ukrutnosťou, NKVD so svojimi tisícami špicľov pokračuje ďalej v útlaku národov Ruska svojím nespútaným panstvom strachu. V oblastiach vyčistených od nacistov sovietska vláda opätovne zavádza svoj politický režim bezprávia a násilia, zatiaľ čo väznice a koncentračné tábory, tak ako doteraz, ďalej existujú.

Nádeje na politické a sociálne reformy, v ktoré ruský národ po vypuknutí vojny dúfal, sa ukázali ako prázdna ilúzia...Viac než ktorýkoľvek iný národ si ruský národ zaslúži elementárne politické práva – pravú slobodu slova a tlače, oslobodenie od núdze a strachu. Čo dostal ruský národ od svojej vlády sú len holé frázy. Dlhé roky trpel pod stálym strachom a nedostatkom. Ruský národ, ktorý svojou nesmiernou obeťou zachránil krajinu a existujúcu vládu i seba, tým, že zasadil nacizmu rozhodujúce údery a zmenil priebeh vojny, si zaslúži iné zaobchádzanie!“

Odvtedy, čo som tieto slová napísal, sa nestalo nič, čo by tento obraz zmenilo. Stalinská diktatúra vo svojej ukrutnosti a moci trvá ďalej a metódy jej teroru sa nezmiernili. Nemôžem očakávať od bežného občana demokratického štátu, že pochopí pravú podstatu totalitného tyranstva. Tí muži, ktorí vypracovali obžalobu nacistických zločincov, boli pri charakteristike vlády nacistov takémuto pochopeniu blízko. Keď som ich dokument čítal, mohol som právom vykríknuť: *Tu konečne nachádzam výstižný opis sovietskeho režimu! Stačilo by nám len zmeniť niektoré mená, slovo „nacistický“ zameniť slovom „sovietsky“, a dostali by sme verný obraz kremeľskej vlády.*

Obvinenia nacistov uvádzajú, že vodcovský princíp je ústredným prvkom nacistickej teórie a praxe. Ten je však rovnako princípom aj v Kremli. Obvinenie konštatuje: „Sprisahanci sa zbavili všetkých ostatných strán okrem nacistickej... Zredukovali parlament (Reichstag) na ich vlastných poslancov a zabránili slobodným voľbám... zriadili systém teroru proti ich odporcom a proti údajne podozrivým z nepriateľstva voči vláde...“ Odhliadnuc od identity sprisahancov a obetí, čítal som tu obvinenie sovietskej diktatúry a všetkých moderných totalitných policajných štátov.

Napriek tomu mnohí ľudia, ktorí odsudzujú Hitlerových sprisahancov, nenachádzajú žiadne slová na odsúdenie sovietskych sprisahancov proti slobodám ruského národa. Úloha, ktorú ešte treba splniť, je prebudenie svedomia sveta a odsúdiť hrôzy, ktoré sa udiali v Rusku.

2 Zlé tušenia, s ktorými som začal môj nový život, nasledujúce udalosti čoskoro potvrdili. Len čo sa správa o mojom čine objavila v tlači, Sovietska obchodná komisia predstierala, že ma vôbec nepozná. Zrejme čakala na inštrukcie z Moskvy. Potom pripustila moju existenciu a začala vydávať nevyhnutné vyhlásenia, ktoré mali pošpiniť môj charakter.

Ich najvýznamnejšou zbraňou, ktorú som nepredpokladal, bolo tvrdenie, že som ešte stále dôstojníkom Červenej armády. Takto sa pokúšali zmeniť moju politickú emigráciu na vojenskú dezerciu a získať tak právnu zámienku na moje vydanie. V skutočnosti sa moja krátka vojenská dráha skončila pred viac než dvoma rokmi v nemocnici. Potom som bol už len čistý civilný úradník. Skôr než ma komisariát pre zahraničný obchod mohol alebo chcel poslať do zahraničia, bol som oficiálne a úplne oslobodený od všetkých vojenských záväzkov.

Komunistická a tajne komunistická tlač sa nadšene vrhla do boja. Titulok v *Daily Worker* z 5. apríla znel: *Prípad malého dezertéra: Tu Hitler siaha na svoje posledné rezervy.* Tento článok podpísal nejaký Starobin a bol koncipovaný v bežnom štýle straníckych nadávok. Bolo v ňom však cítiť podtón, ktorý by nezasvätený nepostrehol, ale pre moje cvičené uši znel dostatočne zreteľne.

Bol to tón bezprostrednej hrozby. Súdruh Starobin písal o „ohavnej zrade muža, ktorý si sám sebe nadáva do úradníkov Sovietskej obchodnej komisie". Takíto zradcovia, začínajúc Trockým a končiac darebákom, ako je Kravčenko, písal Starobin, „môžu nejaký čas mnoho ľudí klamať". Ale... a tu prichádza varovanie:

„Bdelá a pomstiaca ruka pokrokového ľudstva dostihne i vás a nakoniec vás zničí."

Pri čítaní týchto slov som si spomenul na to, že táto bdelá a pomstiaca sa ruka sa v prípade Trockého chopila čakana, ktorým mu v Mexiko City rozbila lebku. Po niekoľkých klamlivých odstavcoch sa súdruh Starobin opätovne vrátil k svojmu hlavnému motívu. „Kravčenko teraz zrejme žije svoj darovaný čas," písal. Vzhľadom na to, že som sa dal pod ochranu verejnej mienky Ameriky, končil takto:

„Naša krajina nemôže byť útočiskom pre nepriateľov našich spojencov a našich vojnových snažení... Bol by to smutný deň, keby sa Spojené štáty stali liahňou takýchto jašteríc a mali by azyl pre také charaktery, ktoré sú nehodné muža, neschopné povedať priamo národu Sovietskeho zväzu, čo ich trápi, a namiesto toho si vylievajú srdce v New York Times."

Takto dal *Daily Worker* tým hlúpejším zo svojich čitateľov na vedomie, že každý s „charakterom hodným muža" môže Sovietskemu zväzu všetko a priamo povedať! A tým, že „som žil darovaný čas" pripustil,

že sovietska „myšlienková“ polícia moje tajné názory neodhalila! Ale aj to, že by som mal byť „zničený“ – prirodzene nie tajnými agentmi Starobinovej duchovnej otčiny, ale „pokrokovým ľudstvom“.

Nebolo pre mňa ťažké toto posolstvo dešifrovať. Ak by som nemlčal, vykonala by „bdelá a pomstiaca ruka“ svoju šľachetnú prácu; nedostatok čakanov nehrozil. Iní by mohli toto varovanie brať len ako prostú rétoriku. Ja som však veľmi dobre poznal metódy a agentov vlády, ktorú som zradil.

Napriek mojim starostlivým bezpečnostným opatreniam nebolo pre sovietsku špionáž ťažké ma v New Yorku vysledovať. Jej agenti sa zjavne čoskoro potulovali po chodníkoch pred mojím hotelom. Viackrát som menil hotel i meno. Z času na čas som veril, že som im ušiel. Ale dostatočne rýchlo tí istí muži znova držali stráž pred mojím domom. Opakovane som sa strácal v metre a cestoval taxíkmi, aby som ušiel prenasledovateľom.

Chcel som sa na nejaký čas o slobodiť od tohto nervy napínajúceho sledovania, a preto som prijal pozvanie mojich nových priateľov, aby som strávil nejaký čas na predmestí jedného mesta na strednom západe. Títo priatelia boli Američania, ktorí ma vyhľadali, po tom, čo bol uverejnený môj článok v *Cosmopolitane*. O ceste som sa nikomu nezdôveril a veril som, že do vlaku som nastúpil nepozorovane. Mýlil som sa. Moji priatelia, ktorí ma čakali na železničnej stanici, boli veľmi znepokojení. Ukázali mi troch mužov, ktorí ich už štvrťhodinu starostlivo pozorovali a ani to neskrývali.

Bezpochyby, tá trojica očakávala mňa. Jeden z nich mal pravú ruku stále vo vrecku a ani na okamih ma nespúšťal z očí. Keď sme nastúpili do nášho auta, cudzinci nás celkom otvorene sledovali. Jazdili sme sa naslepo mestom a márne sme sa snažili striasť sa ich. Až keď sme zabočili k policajnej stanici, auto prenasledovateľov prešlo vedľa nás a zmizlo. Zapísali sme si jeho číslo a neskorším vyšetrovaním sa zistilo, že auto bolo ukradnuté. V nasledujúcich dňoch to isté auto často premávalo okolo domu na predmestí, v ktorom som býval. K tomu prichádzali časté telefonáty z New Yorku, v ktorých ma tajomné „priateľské“ hlasy varovali, že môj život je v nebezpečenstve a že sa musím skryť. Zjavne mali zastrašiť mojich hostiteľov, aby ma poslali preč z ich domu do nejakej tajnej skrýše, kde by ma mohli ľahšie „zničiť“. Cítil som sa, akoby som bol opäť v Rusku a nie v Spojených štátoch. Či budem vôbec niekedy v mojom živote môcť existovať a pracovať bez strachu o svoj život?

Priatelia sa držali i pod týmto tlakom statočne a naveky im budem za to vďačný. Môj hostiteľ išiel noc čo noc do postele s nabrúsenou sekerou – jedinou zbraňou v dome – pre očakávaný prípad núdze. Iní Američania – a zopár Rusov – v iných oblastiach krajiny sa nedali ponížiť sovietskym zastrašovaním a strážili môj život, kým som pracoval na tejto knihe.

Teraz je kniha dokončená. Vyrozprával som svoj životný príbeh. Možno vrahovia, ktorí údajne slúžia „pokrokovému ľudstvu“, budú mať predsa len úspech a zničia ma. Možno je požičaný čas už spotrebovaný. Ale už nemôžu zničiť túto správu, ktorú venujem trpiacemu ruskému národu, z ktorého pochádzam. Odvažujem sa dúfať, že jedného dňa sa mu dostane skutočnej slobody a skutočnej hospodárskej demokracie.

Keď tento deň nastane, budeme skutočne stáť blízko ideálu zjednoteného sveta. Dovtedy, kým ešte šestina povrchu zeme, ktorá sa teraz ovládnutím podvedených malých štátov stala ešte väčšou, žije v totalitnom otroctve a duševnej temnote, môže byť mier v najlepšom prípade len neistou záležitosťou.

Nasledujúci krok k bezpečnosti sveta nespočíva vo organizácii sveta – hoci i to musí prísť, ale v oslobodení ruských más od ich tyranov. Stačí len pripustiť, že Rusko sa nejakým zázrakom náhle zdemokratizuje, a pocítime, že väčšina napätí, ktoré ohrozujú mier ľudstva poľaví a skutočná spolupráca na svete bude možná. Možno namietnuť, že oslobodenie Ruska od totalitného jarma je záležitosťou len Rusov. Kto takto rozmýšľa, dopúšťa sa veľkej chyby. Z viacerých dôvodov bezpečnosť celej civilizácie a možnosť trvalého mieru závisí od tohto oslobodenia.

Nie som až taký optimista, aby som očakával zázrak v čase našej generácie. Ale viem určite, že pochopenie ruskej skutočnosti demokratickým svetom je predpokladom oslobodenia mojej krajiny z vnútra. Váha svetovej mienky, sila jej duchovnej pomoci, ktoré teraz despotizmus Kremľa skôr posilňujú, sa musia zmeniť tak, aby podnietili a podporovali ruské ašpirácie na slobodu.

Táto kniha bola napísaná ako životný príbeh jedného typického Rusa, ktorého cit pre slobodu –napriek intenzívnym snahám mocných tohto sveta – nedokázali zničiť. Je mojou výzvou demokratickému svedomiu Ameriky a celého sveta.

Na záver

S prácou na tejto knihe som začal hneď po mojom úteku zo Sovietskej obchodnej komisie a pracoval som na tomto diele mesiac po mesiaci za podmienok najťažšieho prenasledovania a ohrozenia života. Musel som sa presúvať z mesta do mesta, stále som musel meniť ubytovanie v hoteloch i súkromných domoch, žiť pod rozličnými menami, ako aj pod nepravými štátnymi príslušnosťami, nachádzajúc bezpečné úkryty v domoch Američanov alebo u svojich krajanov. Všetkým, ktorí ma podporovali svojou láskavosťou a pomocou, by som chcel na tomto mieste vysloviť svoju hlbokú vďačnosť.

Keby ma v tom čase boli chytili sovietski agenti, boli by ma celkom iste zlikvidovali, prípadne sa to mohlo skončiť ešte horšie, ak by sa boli pokúsili odvliecť ma do Sovietskeho zväzu, aby tam mohli so mnou „zúčtovať". Našťastie sa to nestalo, takže dnes mám možnosť po prvýkrát v mojom živote slobodne prehovoriť za svoju vlasť, svoj národ, ako aj vo svojom vlastnom mene.

Keď som utiekol z komisie, ešte trvalo vojnové besnenie. Dôležitosť vojenskej spolupráce medzi západnými demokraciami a totalitným Sovietskym zväzom ma nútila k tomu, aby som sa správal veľmi rezervovane. Robil som to ochotne. Nevyhnutnosť spoločného víťazstva hrala primárnu úlohu. Teraz však, keď sa vojna víťazne skončila, považujem nielen za správne, ale dokonca za moju výslovnú povinnosť všetko – čestne a tak účinne, ako je len možné – povedať. Preto som napísal túto knihu.

Ľud mojej vlasti trpí v pazúroch policajného štátu. On nemôže vysloviť svoju mienku a svoju nádej, ani nemôže o svojej biede informovať svet. Dúfam, že odhalením pravej tváre kremeľskej diktatúry národom a vládam demokratických krajín aspoň trochu prispejem k tomu, aby sa svet zbavil nebezpečného sebaklamu. Na vybudovanie lepšieho sveta potrebujeme väčšie vzájomné porozumenie a dôverné priateľstvo medzi národmi tejto zeme, a nielen medzi ich vládami.

Komunistická diktatúra v Sovietskom zväze nie je len problémom

ruského ľudu, alebo demokratických krajín. Je to problém celého ľudstva. Svet by sa nemal obracať chrbtom k utrpeniu veľkej časti ľudského pokolenia, ktoré obýva jednu šestinu zemského povrchu. Tento priestor ovláda bohorovná vládnuca vrstva, ktorá sa opiera o stranícky aparát politbyra a gigantický policajný systém. Stámilióny Rusov nedisponujú žiadnym hlasom, ktorým by mohli ovplyvniť svoj osud a sú úplne izolovaní od ľudí iných štátov a ich myšlienkových prúdení.

Napriek tomu, že kremeľskí vodcovia upierajú vlastným občanom aj tie najzákladnejšie hospodárske a politické slobody, pokúšajú sa ich presvedčiť, ako aj svojich spojencov a celý svet, že sovietsky systém je akýmsi druhom slobody a že predstavuje *skutočnú* demokraciu – v porovnaní s tými ostatnými „staromódnymi".

Samozrejme, túto knihu som písal po rusky, a teda musela sa preložiť do angličtiny. V anglickom texte boli pred uverejnením urobené úpravy, ktoré zohľadňovali potreby amerického čitateľa. Všetky fakty, udalosti, osobné skúsenosti, politické udalosti, obrazy a charakteristiky do najmenších podrobností verne zodpovedajú ruskému originálu. Okrem toho som hotový anglický text osobne skontroloval.

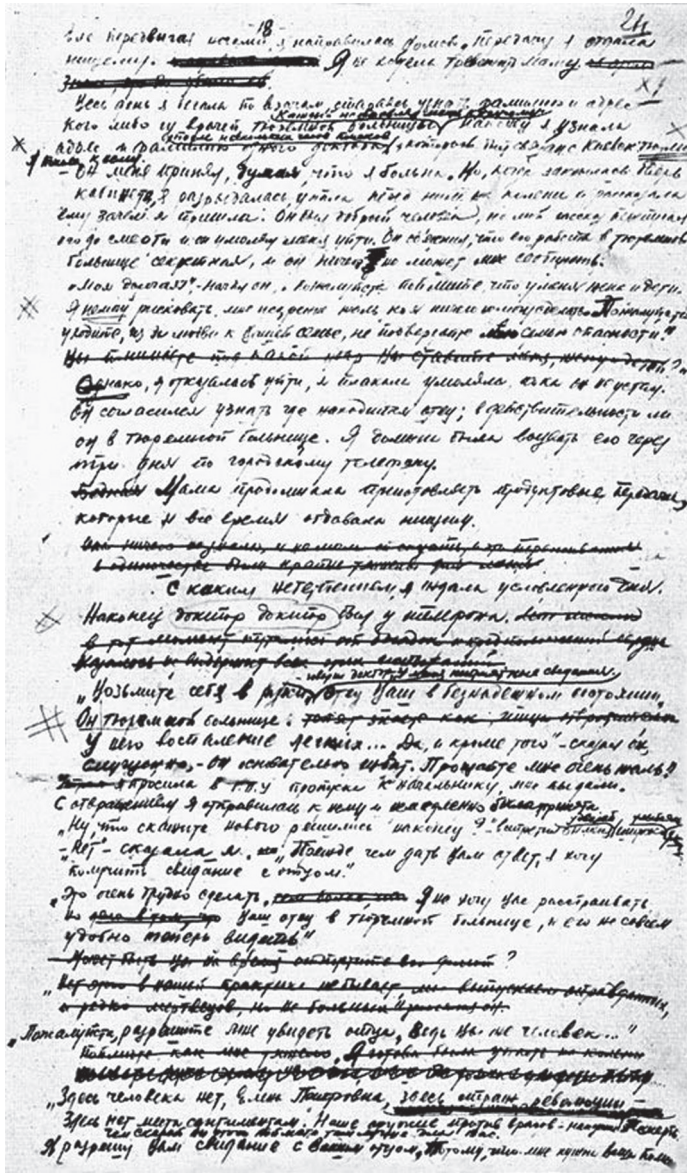
Snažil som sa, aby si táto kniha zachovala osobnú autobiografickú líniu. Preto bolo nevyhnutné, aby som vynechal mnoho materiálu, ktorý sa týkal komplikovaných politických, administratívnych a policajných záležitostí, ako aj iných problémov Sovietskeho zväzu. Tento materiál uverejním neskoršie.

V niektorých prípadoch som musel zmeniť mená, aby som chránil nevinných ľudí pred neľútostnou pomstou sovietskeho štátu, niektoré mestá maskovať a zmeniť niektoré okolnosti. Tam, kde boli takéto zmeny nevyhnutné, zostali udalosti napriek tomu pravdivé, a aj napriek prerozprávaniu, zostal ich zmysel nedotknutý.

Túto knihu venujem ruskému národu, ktorého som príslušníkom. Venujem ju miliónom ľudí, ktorí prišli o život v boji proti sovietskemu absolutizmu, tým miliónom nevinných, ktorí neľudsky vegetujú v nespočetných väzniciach a kremeľských koncentračných táboroch, tým miliónom krajanov, ktorí zomreli pri obrane našej milovanej vlasti a ktorí snívali o lepšej budúcnosti nášho ľudu. Venujem túto knihu aj pokrokovým a sociálne cítiacim ľuďom celého sveta, ktorí chcú pomôcť v boji za *slobodné a demokratické Rusko*, bez ktorého nie je možný skutočný a trvalý mier vo svete.

Viktor Kravčenko

New York 11. februára 1946

Ukážka pôvodného Kravčenkovho rukopisu - fragment zodpovedá textu na stranách 184 a 185 tejto knihy.

Obsah

Od náhodnej myšlienky, až po túto knihu 5
(*R. Sládkovič, O. Sládkovičová*)
Ten, kto sa bojí povedať pravdu, sám sa stáva otrokom 7
(*M. Lacko*)

I. Nočný útek 13
II. Ruské detstvo 19
III. Sláva a hlad 35
IV. Červená mladosť 51
V. Rozchod s minulosťou 68
VI. Študent v Charkove 78
VII. Triumf stroja 94
VIII. Hrôza na dedine 112
IX. Žatva v pekle 133
X. Moja prvá čistka 157
XI. Jelenino tajomstvo 174
XII. Inžinierom v Nikopole 197
XIII. Rýchlejšie, rýchlejšie 219
XIV. Veľká čistka 240
XV. Tvrdá skúška 256
XVI. Hľadanie spravodlivosti 275
XVII. Mučenie o polnoci 295
XVIII. Práca – sloboda a otroctvo 319
XIX. Ako sa písali dejiny 342
XX. Podvod na Sibíri 362
XXI. Kým Európa bojovala 381
XXII. Neočakávaná vojna 402
XXIII. Panika v Moskve 424
XXIV. Kremeľ v čase vojny 446
XXV. Dve pravdy 466
XXVI. Predohra k Amerike 492
XXVII. Stalinovi poddaní v cudzine 513
XXVIII. Útek pred nespravodlivosťou 533
Na záver 540

Viktor Kravčenko
Žil som pod červenou hviezdou

Úvodné slovo a doplnok k 2. vydaniu Rudolf Sládkovič, Oľga Sládkovičová
Predslov k 2. vydaniu Martin Lacko
Grafická úprava a obálka Ivan Varšo
Zodpovedný redaktor Pavol Stano

Vydalo Združenie slovenskej inteligencie, o. z., Sučany 2025.
www.zsi.sk

Druhé vydanie
544 strán

ISBN 978-80-973975-7-9